BIBLIOTHEEK KITLV
0224 1907

KOLONIALE STUDIËN

KOLONIALE STUDIËN

TIJDSCHRIFT VAN DE VEREENIGING VOOR STUDIE VAN KOLONIAAL-MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

1926

REDACTIE :
Mr. A. B. COHEN STUART
Dr. P. J. S. CRAMER
Dr. J. H. BOEKE en
Ir. E. P. WELLENSTEIN

Tiende Jaargang
EERSTE DEEL

KONINKLIJK INSTITUUT voor TAAL-LAND- & VOLKENKUNDE van NEDERLANDSCH-INDIË

G. Kolff & Co. Weltevreden
1926

INHOUD.

van den 10den Jaargang (Eerste halfjaar)

Blz.

Domeinverklaring van het water bestemd voor industrieele doeleinden en bevloeiing, door Mr. A. J. R. Heinsius.... 1

Onopgeloste oplossing, (Over art. 109 Regeeringsreglement), door Mr. C. T. Bertling 20

Over Wildhoutbosschen en Herbossching op Java, door W. Zwart 29

Belastingen in eenige tropische Britsche koloniën, door D. J. Gerritsen 49

De Chetti en zijn bedrijf, door S. J. Schoorl 68

De plaats van de Auto onder de Verkeersmiddelen, speciaal in Nederlandsch-Indië, door W. Wynaendts van Resandt 88

Het rapport Meyer Ranneft—Huender nopens den belastingdruk op de inheemsche bevolking van Java en Madoera, door Ir. E. P. Wellenstein 111

In Memoriam A. L. Waworoentoe 151

Economische Kroniek.

De buitenlandsche handel der Buitengewesten in 1924..... 153

Boekbespreking.

H. T. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis, Nijhoff 1925 2 dln. 157

J. H. F. Kohlbrugge. Practische Sociologie..... 163

Textiel-nijverheid in Nederlandsch-Indië, door G. Dalenoord. 167

Balische Decentralisatie, door V. E. Korn..... 178

Indexcijfers van effectenkoersen en het figuur, dat Indische fondsen daarbij maken, door P. van Schilfgaarde..... 192

Belangstelling in het Civiel Weduwen- en Weezenfonds door B. D. W. J. van Garderen..... 210

Budgetonderzoekingen, door Prof. Dr. J. H. Boeke..... 229

In memoriam: Mr. J. H. Abendanon 335

Boekbespreking.

The Moral Standards of democracy, bij H. W. Wright 348

Der Kampf um Asien door Hans Rohde..... 351

Verslagen door Mandataire Mogendheden uitgebracht aan den Volkenbondsraad..... 353

Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van den Gouvernements-Pandhuisdienst 356
Het Chineesche zakenleven in Nederlandsch-Indië 358
De inkomstenbelasting der inlanders en met hen gelijkgestelden in Nederlandsch Oost-Indie, door R. J. W. Reys..... 359

Biologische reiniging van afvalwater door J. GROENEWEGE. 365
Larassen in Minangkabau, door W. J. LEYDS JZN..... 387
Tabakscultuur en Tabaksproducten van Nederlandsch-Indië, door Mr. Th. A. FRUIN 417
Kroon en landvoogd onder de nieuwe staatsregeling door Mr. Dr. H. WESTRA 435
Parlementarisme en Fascisme, door Mr. A. B. COHEN STUART. 441
Mededeelingen van de Studie groepen 471

Gedachtenwisseling.
Kadastrale Vraagstukken in Nederlandsch-Indië..... 472
Textielnijverheid in Nederlandsch-Indië 472

Persoverzicht.
De landbouw in de mededeeling der Regeering van Februari 1926 477

Economische Kroniek.
Het nieuwste Indische welvaartsonderzoek..... 488

Boekbespreking.
Een landbouwatlas van Java en Madoera 496

Domeinverklaring van het water bestemd voor industrieele doeleinden en bevloeiing,

door

Mr. A. J. R. Heinsius.

Toen in 1870 de grondslag gelegd was voor eene agrarische wetgeving, stelde men zich voor, dat deze haar pendant zou vinden in een waterwetgeving. En zooals de eerste heette te „rusten" op de domeinverklaring van den grond, evenzoo zoude, meende men, de laatste op domeinverklaring van het water moeten steunen.

Eene in 1871 ingestelde commissie — de „commissie de Bruijn" — bood reeds in 1873 de resultaten van haren arbeid aan de Regeering aan. Het was een rapport [1]), vergezeld van twee ontwerpen Koninklijk besluit, 't een tot vaststelling van een „Reglement op de bevloeiingen", 't ander tot wijziging en aanvulling van het Burgerlijk Wetboek, welks art. 521 zou moeten luiden: „Insge-„lijks behooren aan den lande de wegen en straten welke te zijnen „laste zijn, de stranden der zee, alle stroomen, rivieren, meren en „beken met hunne bronnen, de groote en kleine eilanden en de „platen, welke in de wateren opkomen, gelijk ook de havens en „reeden, onverminderd de door titel of verjaring verkregen regten „van bijzondere personen of gemeenschappen". Eén van de leden der commissie, Mr. de Pauly, toenmalig Directeur van Justitie, meende aan het rapport een persoonlijke nota te moeten toevoegen, waarin hij, op ons thans weinig overtuigende gronden, betoogt, dat boven deze formuleering te verkiezen ware: „De wegen en stra-„ten, op 's Lands kosten onderhouden wordende, de stranden der „zee, de bevaarbare en vlotbare rivieren met hare bedding en „oevers, de eilanden en platen, welke daarin opkomen, de bevaar-

1) Uitgegeven bij de Landsdrukkerij 1875.

„bare en onvlotbare rivieren met hare beddingen, gelijk ook de „havens en reeden, zijn zaken, welke aan niemand toebehooren, „of openbaar domein en niet in den handel" [1]).

Helaas werd het door de Commissie de Bruijn zoo krachtig ingezet élan niet in hetzelfde onstuimige tempo voortgezet. Hare ontwerpen zijn ontwerpen gebleven. Wel werd de wenschelijkheid van een algemeene waterwetgeving telkens betoogd, doch verder dan eenige Gouvernementsbesluiten betreffende het verleenen van vergunningen voor het gebruik van water voor beweegkracht enz., benevens gewestelijke reglementen op de bevloeiing is men niet gekomen.

Den laatsten tijd is het denkbeeld van een algemeen waterreglement echter weer levendig. Ik heb inzage gehad van de volgende ontwerpen:

„Algemeene bepalingen betreffende de aanspraken op de verstrekking van water uit en het beheer en onderhoud van de (tot het publiek en privaat domein van den Staat behoorende) rivieren, waterloopen, enz. op Java en Madoera, met uitzondering van de Vorstenlanden", vergezeld van een toelichtende nota door Mr. A. S. Hirsch (1914);

„Reglement omtrent de verdeeling en het beheer van het bevloeiingswater op Java en Madoera", met nota van toelichting door G. J. du Marchie Sarvaas (1918);

„Proeve van een Indisch waterrecht", met toelichting door Moens (1922).

Alleen het eerste van deze drie ontwerpen heeft een domeinverklaring [2]), in zijn artt. 1 en 2, die luiden: art. 1:

„De bevaarbare en vlotbare rivieren en andere waterloopen, zoo„mede de niet bevaarbare en vlotbare beken, rivieren en andere „waterloopen en verzamelbekkens, alle met inbegrip van hunne „oevers, en de glooiingen daarvan tot maaiveld hoogte en met hun„ne dijken en verdere werken, behooren tot het publiek domein

1) In verband met andere door Mr. de Pauly voorgestelde wijzigingen in het wetboek zou deze bepaling art. 520 moeten worden.

2) De heer Du Marchie Sarvaas, die in een artikel „Waterwetgeving en waterbeheer in de Gouvernements landen op Java" in de Indische Gids van 1910 nog aan de noodzakelijkheid van domeinverklaring geloofde (blz. 1472), is thans van meening veranderd.

„van den Staat, onverminderd de verkregen rechten van derden" en „art. 2: Onverminderd de verkregen rechten van derden, wordt het „water der bronnen, beken, rivieren en andere waterloopen, meren, „verzamelbekkens en dergelijke beschouwd als behoorende tot het „publiek domein" [1]).

Eene in 1916 ingestelde „Commissie in het belang van het irrigatiewezen op Java en Madoera" zette ook het ontwerpen van een algemeen waterreglement op haar programma. Maar het schijnt wel, dat pure twijfel omtrent de noodzakelijkheid eener domeinverklaring haar aanvankelijk belette tot resultaten te komen. De toenmalige Voorzitter, die een voorstander van domeinverklaring bleek te zijn, bracht een, wat het juridisch element betreft van Mr. de Pauly overgenomen, art. 520 B. W. in bespreking, luidende: „De door of namens den lande beheerde wegen en straten, de „stroomende wateren, zoowel bevaarbare en vlotbare als onbe„vaarbare en niet vlotbare, met hunne beddingen, gelijk ook de „meren, de waterreservoirs (wadoeks), de havens, de reeden, de „dijken en de verdere werken zijn, voor zoover zij tot openbaar „gebruik bestemd zijn, zaken, welke aan niemand toebehooren of „openbaar domein en niet in den handel".

Doch de commissie, liever dan zelf zich een oordeel te vormen, wendde zich tot de Regeering met deze alarmeerende vraag: „Of „het uitlokken van een Koninklijk besluit met het beginsel van „openbaar domein buiten den handel dan wel eigendom van den „Staat als grondslag voor waterwetgeving in elk geval moet wor„den vermeden, dan wel in het belang der watergeving niet tegen „het uitlokken van zulk een Koninklijk besluit mag worden opge„zien" (schrijven van 1922).

En eindelijk kwam in een artikel „Indisch Waterrecht" in Vragen des Tijds van 1923, Mr. G. J. Nolst Trenité, oud Hoofdambtenaar op het Departement van Binnenlandsch-Bestuur, betoogen, dat eene algemeene waterwetgeving en te harer fundeering, zooal niet een domeinverklaring dan toch een „soort domeinverklaring" van het water, wel heel gewenscht zou zijn.

Hierin vond ik aanleiding het vraagstuk aan een beschouwing te onderwerpen.

---

1) Deze artikelen onderscheiden de rivier en het water der rivier.

Daartoe moge ik mijn uitgangspunt nemen in het debat over de domeinverklaring van den *grond,* dat in de laatste jaren gevoerd is tusschen evengenoemden Mr. G. J. Nolst Trenité en Prof. Mr. C. van Vollenhoven. Mr. Nolst Trenité verdedigde de domeinverklaring in de nota „Het recht van den Staat op den grond in de Buitenbezittingen" van 1916 en zijn „Inleiding tot de agrarische wetgeving" van 1920. Prof. van Vollenhoven bestrijdt haar in zijn brochure „de Indonesiër en zijn grond" van 1919. Dat de een zich meer in het bijzonder op het standpunt der overheid stelt, de ander vooral de belangen der inheemsche bevolking op het oog heeft, blijkt uit de titels zelf van nota en brochure.

In „de Indonesiër en zijn grond" komt voor de passage „Zal iemand nog meenen, dat wij, om voorzieningen te treffen nopens wat met den grond mag worden gedaan, deze verschoten en verlepte fictie van eigendom of oppereigendom behoeven?" (blz. 63) en verder „Gronduitgifte te willen baseeren op eigendom of oppereigendom is oudbakken kost, versleten geleerddoenerij. Zij past op de middeleeuwen en op het begin der nieuwe geschiedenis, niet op onzen tijd" (blz. 101).

Het moge vergund zijn dit argument wat nader uit te werken.

De domeingedachte is een rudiment van de in de Middeleeuwen heerschende zoogenaamde „patrimoniale staatsleer".

Volgens deze leer is het grondgebied patrimonium of particulier vermogen van den Vorst, wiens overheidsrechten — zoogenaamde regalia —worden gedacht als voortvloeiende uit zijn grondeigendom. In de uitoefening zijner regalia is de Vorst beperkt door de zoogenaamde iura quaesita of verkregen rechten der onderdanen.

De patrimoniale staatsleer kan beschouwd worden als niet meer dan een primitieve theorie: tegenover de privaatrechten der onderdanen stelt de Vorst *zijne* privaatrechten. De juristen concipieerden haar ten einde hunne vorstelijke meesters ter wille te zijn. Zoo gaat het verhaal, dat eens Keizer Barbarossa zich op een wandelrit bevond met de juristen Martinus en Bulgarus, en de vraag stelde, of nu waarlijk het gansche landschap rondom hem in eigendom toebehoorde. Martinus antwoordde bevestigend (met beroep op het Corpus Iuris), Bulgarus daarentegen ontkennend, waarop de

Keizer eerstgenoemde den schimmel, waarop hij reed, ten geschenke gaf, terwijl de tweede met ongenade gestraft werd.

Aan den anderen kant sloot zij aan bij, werd gepostuleerd door de toenmalige maatschappelijke verhoudingen.

„In het leenstelsel toch", zegt Prof. Struycken, „openbaarde zich het overheidsgezag als een zakelijk recht op den grond ten bate van den landheer, tevens grondeigenaar, aan wien de bewoners van den grond slechts middellijk als gebruikers van of dienstbaren op den grond waren onderworpen. Overheidsgezag en oppereigendom van den grond vielen rechtens en feitelijk samen" [1]).

Hoezeer zij de geesten beheerschte, blijkt wel uit de uitspraak van Bartolus, den ster der middeleeuwsche juristen: Indien iemand wilde ontkennen, dat de Keizer eigenaar is van den geheelen aardbodem, zou hij een ketter zijn [2]).

Ook na de middeleeuwen blijft de patrimoniale staatsleer de algemeen geldende. In de 17de eeuw ondergaat zij een aanvulling, een uitwerking. De Vorst (overheid) moest, zooals wij zagen, de verkregen rechten ontzien. Om nu zijne bevoegdheid om — o. a. voor onteigening ten algemeenen nutte — over de door particulieren in eigendom bezeten gronden te beschikken een basis te geven, wordt hem een *oppere*igendom (dominium eminens) over die gronden toegekend. Het is vooral onder den invloed van Hugo de Groot, dat deze theorie van den oppereigendom de geesten vermeestert.

Weliswaar ontbrak het ook in dien tijd niet aan bestrijders. Zoo is bekend geworden een dissertatie van zekeren Leiser (eind 17de eeuw), die tegen de satellieten van De Groot betoogde, dat de Vorst slechts „imperium" heeft, dat is *gezag over personen;* dat niet de grond direct en de ondanen indirect voorwerp van staatsgezag zijn, maar omgekeerd.

Evenwel houdt de leer stand zoolang als het leenstelsel, dat haar voornaamste bestaansvoorwaarde was, stand hield.

Eerst de Fransche Revolutie brengt de moderne zienswijze tot heerschappij. Voor het recht van den Vorst op den grond treedt

---

1) Staatsrecht blz. 188.

2) Historische wetenswaardigheden vermeld bij Prins „Staatsnoodrecht" blz. 6 e.v.

in de plaats het gezag van de gemeenschap over hare leden; voor subjectieve overheidsrechten afgeleid uit grondeigendom, de gedachte eener objectieve in wetten vervatte rechtsregeling, die de leden der gemeenschap bindt.

Maar een gedachtengang, die eeuwen lang de algemeen geldende is geweest en dat — dank zij het internationaal karakter der toenmalige rechtswetenschap — in gansch Europa, verdwijnt niet zonder sporen na te laten. Prof. Struycken wijst op hare rudimenten in het geldend Nederlandsche recht o. a. artt. 576 e. v. Ned. B. W. (art. 520 e. v. Ind. B. W.), die den eigendom van onbeheerde gronden, wegen, rivieren enz. aan den Staat (het Land) toekennen. Verschillende buitenlandsche wetgevingen — b.v. art. 538 Code civil, art. 427 van het Italiaansch Burgerlijk Wetboek — bevatten dergelijke bepalingen. En de Indische domeinverklaring van 1870, zooals die beperkt wordt door eigendom en Inlandsche grondrechten, vertoont nog eens het volledig beeld van de leer van 's Vorsten patrimonium begrensd door de verkregen rechten der onderdanen.

De domeinverklaring moge hiermede in haar archaisch karakter gesignaleerd zijn. Wij gevoelen thans niet meer de behoefte overheidsbevoegdheden af te leiden uit eigendom of oppereigendom. *Ook* niet de bevoegdheid der overheid om over den grond zelf te beschikken. „Voor zoover de gemeenschap", zegt Prof. Struycken [1]), „voor het gemeenschappelijk belang over den grond wil beschikken maakt zij niet gebruik van een eigen subjectief recht op het grondgebied, maar doet zij de algemeene gezagsordening over de daarin begrepen *personen* gelden".

Op deze uitspraak van den zoo gezagrijken staatsrechtsgeleerde moge de zeer bijzondere aandacht gevestigd worden. Zij houdt de veroordeeling der domeinverklaring in en dat niettegenstaande zij niet met het oog daarop werd neergeschreven.

In een controverse, die zoo zeer de hartstochten in beweging brengt — omdat, naar men zich voorstelt, de domeinverklaring met betrekking tot den grond de grens bepaalt tusschen de bevoegdheden der onder Europeesche leiding staande overheid en de rechten der inheemsche bevolking — heeft het oordeel van een

1) T.a.p. blz. 190.

uit den aard van zijn onderwerp onpartijdige buitengewone beteekenis.

* *
*

Merkwaardig is nu, dat Mr. Nolst Trenité de overtolligheid der domeinverklaring als grondslag voor overheidsbevoegdheden volmondig toegeeft.

Op blz. 91 der domeinnota lezen wij: „In beginsel is het beschikkingsrecht van den Staat op den niet geoccupeerden grond gebaseerd, niet op een werkelijk of verondersteld recht van eigendom, doch is het een natuurlijk uitvloeisel van het souvereine staatsgezag", op blz. 99 spreekt hij van „het den Staat naar het publiekrecht toekomende recht van beschikking over het vrije gedeelte van zijn grondgebied" en op blz. 7 zijner Inleiding van „de van rechtswege aan de Overheid toekomende beschikkingsbevoegdheid (over den grond)". De domeinverklaring is niet meer dan een „vorm, waarin het staatsgezag zijne in beginsel stellig publiekrechtelijke bevoegdheid van beschikking over zaken, die aan niemand toebehooren, gegoten heeft" (blz. 8).

Vraagt men nu, welken zin het heeft dezen vorm aan te nemen, dan antwoordt de schrijver, dat men daaraan de behoefte gevoelde, „omdat daaruit voor de Overheid als van zelf de mogelijkheid voortvloeide om de niet bezette deelen van het grondgebied op allerlei civielrechtelijke wijzen uit te geven, zooals in eigendom, erfpacht, opstal, huur enz. of ook met eenig Inlandsch recht; alsmede de mogelijkheid om inbreuken op het domeinrecht, desgewenscht, langs den gewonen civielen weg van rechten te keeren" (blz. 8).

Ziedaar de beide argumenten — Mr. Nolst Trenité noemt het „praktische" argumenten — voor de „in beginsel" als overbodig erkende domeinverklaring.

Van de verplichting hier een bestrijding te leveren moge ik mij ontheven achten, omdat Mr. Nolst Trenité ter verdediging van een domeinverklaring van het water andere argumenten bezigt.

Hetgeen, wat het eerste argument betreft, weinig verwondering baart, aangezien de schrijver — zooals zal blijken uit zijn hierna te citeeren betoog — van oordeel is, dat de toekomstige waterwet-

geving „een streng publiekrechtelijk karakter moet behouden, alle toekenning van private rechten op irrigatiewater uit den booze is".

Het tweede argument zou met evenveel recht ook voor domeinverklaring van het water kunnen worden aangevoerd. Mr. Nolst Trenité ziet hier blijkbaar geen heil in. En inderdaad, welke waarde heeft het zelfs voor die van den grond? Volgens art. 1 der Ontginningsordonnantie in Stbl. 1896 No. 44 behoeft een Inlander voor ontginning van grond, deel uitmakende van het Staatsdomein en niet als gemeene weide of uit anderen hoofde tot de dorpen behoorende, een vergunning van het bestuur. Volgens art. 7 is de Inlander, die zonder bedoelde vergunning ontgint, strafbaar met hechtenis en geldboete. Is nevens deze publieke sanctie nu ooit de praktische behoefte gevoeld aan civiele rechtsmiddelen?

* *
*

Ter illustratie van bovenstaand betoog moge de aandacht gevestigd worden op een voorbeeld van moderne regeling.

De Indische mijnwet (Stbl. 1899 No. 214) verbiedt in art. 1 den rechthebbende op den grond te beschikken over zekere met name genoemde delfstoffen en bepaalt dan in de volgende artikelen, wie vergunningen tot mijnbouwkundige opsporing en concessies tot mijnontginning kunnen verwerven, op welke wijze, onder welke voorwaarden enz.

De mijnwet richt zich tot den rechthebbende op den grond en tot degenen, die opsporingsvergunning of mijnconcessie wenschen. Terecht, want het moderne staatsrecht is een gezagsordening over *personen*.

De ouderwetsche vorm zou geweest zijn de delfstoffen tot domein van den Lande te verklaren [1]).

* *
*

Thans de domeinverklaring van het *water*.

Voor haar geldt, wat voor die van den grond betoogd is, n. l. dat zij een anachronisme en overbodig is. Het is onnoodig de bevoegdheid tot regeling van het gebruik van water voor industrieele doeleinden en irrigatie voor te stellen als een uitvloeisel van eigendom.

1) Zij waren dit in de Republiek der Vereenigde Nederlanden (Struycken lbz. 188 onderaan).

Men richte maar eens het oog op de nieuwe artt. 521 en 522 B.W. voorgesteld door de commissie-de Bruijn, luidende: art. 521: „Insgelijks behooren aan den lande ..... alle stroomen, rivieren, meeren en beken ..... onverminderd de door titel of verjaring verkregen regten van bijzondere personen of gemeenschappen" en art. 522: „Niemand mag water tot het openbaar domein behoorende aftappen, dan met magtiging of vergunning van den Gouverneur-Generaal. Bijzondere verordeningen regelen de wijze waarop magtiging verleend of vergunning verkregen wordt" [1]).

Het eerste artikel, bedoeld als grondslag voor de bepaling, welke het tweede bevat, kan gemist worden. Een artikel luidende: „Onverminderd verkregen rechten mag niemand water uit rivieren enz. aftappen dan met vergunning van den Gouverneur-Generaal" kan op zich zelf staan.

En evenzoo is het eerste artikel van het bovenvermeld ontwerp van Mr. Hirsch, luidende: „De ..... rivieren ..... beken ..... bronnen ..... meeren en verzamelbekkens ..... behooren tot het publiek domein van den Staat, onverminderd de verkregen rechten van derden", als grondslag voor het daarop volgende reglement, dat het gebruik van water voor industrieele doeleinden afhankelijk stelt van vergunning en regelen stelt voor de verdeeling van het irrigatiewater, volmaakt overbodig; n'en déplaise Mr. Hirsch, die op blz. 13 van zijne nota van toelichting zegt: „Het algemeen belang vordert, dat de Staat *eigenaar* zij van het water ten einde het gebruik daarvan zoo doelmatig mogelijk te kunnen regelen".

* *
*

Op welke gronden verdedigt nu Mr. Nolst Trenité de domeinverklaring van het water?

Zijn betoog — artikel „Indisch Waterrecht" in Vragen des Tijds Februari 1923 — moge hier voluit geciteerd worden:

„Men vatte dus in een algemeen waterreglement voor Java en „Madoera, door den Koninklijken wetgever vast te stellen, de „hoofdbeginselen samen, welke het gebruik en de verdeeling van „het voor bevloeiing geschikte water behooren te beheerschen.

1) Rapport dezer commissie blz. 34.

„Daarbij worde op den voorgrond gesteld, dat aan den Staat — „of, zooals men tegenwoordig voor den Indischen rechtspersoon „pleegt te zeggen, het Land — de beschikking toekomt over alle „stroomend water in den Lande, voorzoover niet anderen te dien „aanzien bepaalde rechten kunnen doen gelden. Een soort van „domeinverklaring dus voor het water. Maar daar de begrippen „bezit en eigendom ten opzichte van stroomend water nog minder „van pas zijn dan met betrekking tot de wijde, nog niet geoccu- „peerde woeste gronden, vermijde men hier liever den term domein „of eigendom en volsta men met de toekenning aan het Land van „de beschikking over het stroomend water, waarom het trouwens „alleen te doen is.

„Deze toewijzing kan zonder eenig bezwaar geschieden. De „gewestelijke vertegenwoordigers der Regeering, de Residenten zijn „bij hunne plaatselijke regelingen steeds al uitgegaan van dit Over- „heidsbeschikkingsrecht zonder dat zij daarbij op eenig bezwaar „stuitten. Van een beschikkingsrecht over stroomende wateren, „toekomend uitsluitend aan zekere inheemsche rechtsgemeen- „schappen of aan niet-inheemsche particuliere landeigenaars, is „nimmer gebleken. Voor de mogelijkheid van zekere particuliere „rechten in enkele onbeteekenende gevallen, voege men het boven- „vermeld voorbehoud aan het hoofdbeginsel toe. Maar als uit- „gangspunt voor eene onbelemmerde gestie van de Overheid is het „stellen van het beginsel zoo al niet bepaald noodig, dan toch zeer „wenschelijk. Men voorkomt daardoor telkens wel weer eens „opduikende pretenties en daarmede gepaard gaande aarzelingen „bij de organen van de Overheid om den eenig juisten weg te vol- „gen van aanwending van het bevloeiingswater naar rede en billijk- „heid.

„Ook dient de regeling een streng publiekrechtelijk karakter te „behouden. Alle toekenning van private rechten op irrigatiewater „is uit den booze, staat almede het hoofddoel in den weg, dat bij „heel het waterbeheer op den voorgrond moet treden: gebruik en „verdeeling van het water op de voor den landbouw, zoowel van „de Inlandsche als van de Europeesche bevolking, nuttigste wijze, „met behartiging, zooveel mogelijk, van aller belangen in gelijke „mate".

In dit pleidooi valt welsprekendheid en kracht niet te miskennen! Maar houdt het steek?

De Residenten zijn bij hunne plaatselijke regelingen steeds al uitgegaan van het Overheidsbeschikkingsrecht, zegt Mr. Nolst Trenité [1]). Maar waarom dit recht dan nog eens uitdrukkelijk te gaan „toekennen"?

„Als uitganspunt voor eene onbelemmerde gestie van de Overheid is dit zooal niet bepaald noodig, dan toch zeer wenschelijk", antwoordt de schrijver. „Men voorkomt daardoor telkens wel weer eens opduikende pretenties en daarmede gepaard gaande aarzelingen bij de organen der Overheid". Maar Mr. Nolst Trenité wil de verkregen rechten van particulieren in vollen omvang erkennen. Wat hij zooal niet noodzakelijk dan toch zeer wenschelijk acht is dus een steun voor de ambtenaren, in geval van *on*rechtmatige, geheel ongemotiveerde, op niets steunende aanspraken van particulieren.

De oude, eerbiedwaardige domeingedachte is wel diep gezonken! Van juridischen grondslag voor Overheidsbevoegdheden is zij verlaagd tot iets geheel feitelijks, tot ruggesteun, hartversterking voor ambtenaren, die zich tegen onrechtmatige pretenties niet durven verweren.

Trouwens, de evengeciteerde passage maakt sterk den indruk niet meer dan een naklank te zijn van de domeinnota, waar de schrijver zegt: „Ook de herhaalde vertoogen voor en na van de bestuursambtenaren in de Buitenbezittingen, die zonder voldoend inzicht in de werkelijke rechtsverhoudingen en onder de suggestie van een verkeerd geleid rechtsvaardigheidsgevoel, telkens weder meenen te moeten opkomen voor een vermeend recht van de inheemsche bevolking of hare hoofden, ook die vertoogen zijn niet in gebreke gebleven de Regeering aan hare bevoegdheid te doen twijfelen" (blz. 65).

---

1) Voorbeeld van zulk een regeling: Reglement op de waterverdeeling in de irrigatiesectie Madioen, vastgesteld bij besluit van den Resident van Madioen van 17 October 1908 No. 11259/13, uitgave Landsdrukkerij 1908. In art. 2 leest men: „Bij de samenstelling van dit reglement is uitgegaan van het beginsel, dat het Gouvernement de vrije beschikking heeft over al het water in rivieren, kanalen enz.".

Maar daar was de zaak een heel andere. Daar — Mr. Nolst Trenité spreekt speciaal over Sumatra's Westkust — deed de bevolking beroep op het haar naar den adat toekomend zoogenaamd „beschikkingsrecht" (hak oelajat) op woeste gronden. Nu had de speciale domeinverklaring, waarmede de oude erfpachtordonnantie voor Sumatra (Stbl. 1874 No. 94) opent, dit beschikkingsrecht op woesten grond *afgesneden* en dat niettegenstaande de *wet*, art. 62 leden 3 en 5 Regeeringsreglement, de Inlandsche grondrechten waarborgt. Vandaar bij ambtenaren en Regeering de twijfel, waarvan Mr. Nolst Trenité gewaagt.[1]).

Hoe zal nu dezelfde twijfel zich voordoen, indien, zooals de schrijver wenscht, de particuliere rechten op water in vollen omvang *erkend* worden?

Op niet veel neer komt ook, naar het mij toeschijnt, hetgeen de schrijver omtrent het bestaan van particuliere waterrechten beweert.

Van uitsluitend beschikkingsrecht over stroomende wateren is nimmer iets gebleken, zegt Mr. Nolst Trenité. Dit kan volmondig worden toegegeven. Uitsluitende beschikkingsrechten op grond of water bestaan niet, bestaan nergens. Zelfs de eigendom is in vele opzichten beperkt. Maar dan ook alleen als de nadruk op „uitsluitend" ligt, heeft de opmerking zin. Want men meene niet, dat de particuliere landeigenaars hunne rechten uit artt. 627 e. v. B.W. niet hebben doen gelden[2]).

Voor de erkenning van „zekere particuliere rechten" op water, voor het geval deze zich in „onbeteekende gevallen" mochten voordoen, wil de schrijver een uitdrukkelijk voorbehoud opnemen. Is het heel urgent voorzieningen te treffen voor gevallen, die niets beteekenen?

Waarlijk, de breedte van den betoogtrant is niet evenredig aan het weinige, dat tenslotte betoogd wordt!

---

1) In het midden laat ik of de bevolking *redelijkerwijs* aanspraak kon maken op het geheel der woeste gronden; ik bepaal mij tot de juridische zienswijze.

2) Zie o.a. de nota van toelichting op het ontwerp van den heer Du Marchie Sarvaas (blz. 3). Over adatrechten op water kan men lezen: „Indonesisch waterrecht" van Mr. Joustra, die het weinige, dat terzake bekend is, heeft samengevat en besproken.

* *
*

Na deze poging tot ontleding van Mr. Nolst Trenité's betoog een woord van critiek.

Vooreerst treft, dat de schrijver niet meer een domeinverklaring wil maar „een soort domeinverklaring".

Nu is de oorzaak daarvan geen andere dan de door sommige juristen gedeelde, doch door andere als volkomen ongegrond beschouwde schroom om ten aanzien van stroomend water van eigendom te spreken [1]). Echter bedenke men wel, dat deze quasi-domeinverklaring geen domeinverklaring — verklaring van eigendom teneinde daaruit overheidsbevoegdheden *af te leiden* — meer is. Mr. Nolst Trenité wenscht zekere overheidsbevoegdheid — recht van beschikking over het water — *zelf* toe te kennen.

Gewichtiger is, dat tegen deze toekenning tweeërlei bezwaar kan worden gemaakt.

Onjuist is het der Overheid een recht toe te kennen *op het water.* Immers, indien zij in het algemeen belang over het water (den grond) wil beschikken maakt zij niet van een eigen subjectief recht op het water (den grond) gebruik, doch doet zij de algemeene gezagsordening over de daarin begrepen personen gelden (Struycken).

En welken zin heeft 't dit recht toe te kennen *aan* „de Overheid"?

Is het twijfelachtig, dat de Wetgever bevoegd is een algemeen waterreglement vast te stellen?

Is het twijfelachtig, dat de Koning daartoe bevoegd is?

Is het twijfelachtig, dat de Gouverneur-Generaal bevoegd is?

Is het twijfelachtig, dat de locale raden bevoegd zijn voor het gebied, waarvoor zij zijn ingesteld en met inachtneming van Stbl. 1923 No. 424, bepalende: „Regelingen van locale raden betreffende het gebruik en de verdeeling van het water ..... treden niet in

---

1) Asser Scholten II 5de druk blz. 103: „Men acht den eigendom van de rivier zelf wel onmogelijk omdat het voortstroomend water niet een voorwerp van eigendom zou kunnen zijn. Men gaat daarbij van een verkeerde voorstelling van het eigendomsrecht uit. De inhoud wordt mede bepaald door het voorwerp dat er aan onderworpen is, genot en gebruik verschillen bij roerend en onroerend goed, bij erven en huizen. Wie van een stroomend water het meest uitgebreid denkbare gebruik mag maken *is* o.i. eigenaar".

werking dan na door den Gouverneur-Generaal te zijn goedgekeurd"?

Wat de besturende bevoegdheid betreft, is er twijfel aan de geldigheid van Stbl. 1924 No. 576, dat de „aanvoer, verdeeling en afvoer van water voor openbare en bijzondere doeleinden" opdraagt aan den Directeur der Openbare Werken? Of aan die van Bijblad No. 5081, bepalende dat vergunningen tot het gebruik van water voor huishoudelijke doeleinden, voor bevloeiing of beweegkracht door hetzelfde Departementshoofd worden verleend?

Maar als de bevoegdheid van al deze autoriteiten onbetwist is, welken zin heeft het dan nog eens eene beschikkingsbevoegdheid over het water te gaan toekennen aan „de Overheid"? [1])

* *
*

Ik heb getracht te betoogen, dat de domeinverklaring in hare voornaamste en oorspronkelijke beteekenis — als grondslag voor overheidsbevoegdheden — eenvoudig gemist kan worden.

Echter vervult zij in de oogen harer verdedigers nog een andere rol: zij zou onmisbaar zijn tot het scheppen van *orde* en *rechtszekerheid*.

Minister de Waal, de vader der domeinverklaring van 1870, achtte deze „het eenig middel om orde te brengen in den verwarden toestand van het grondbezit".

In de nota van Mr. Hirsch (blz. 13) leest men: „Het is voorzoover dezerzijds bekend onder de schrijvers over irrigatie een vaststaande opinie, dat, wil men tot een *welgeordend* waterbeheer komen, elke regeling omtrent de waterverdeeling moet steunen op de stelling, dat ..... alle water, waarop niet door derden recht van eigendom wordt bewezen, eigendom van den Staat is".

Op hetzelfde neer komt de duizend en een maal door nauwelijks telbare auteurs herhaalde bewering, dat de domeinverklaring *rechtszekerheid* beoogt.

Prof. van Vollenhoven, in zijn „Indonesiër", drijft hier de spot mee, wijdt op geestige wijze uit over de vele kwesties, waartoe de

---

1) Niet zeker is of de Hoofden van Gewestelijk bestuur bevoegd zijn tot het vaststellen van waterreglementen (art. 72 R.R.). Niettemin hebben zij het gedaan.

domeinverklaringen aanleiding hebben gegeven en eventueel aanleiding zouden kunnen geven, om te concludeeren, dat zij een „allerwiebelendste rechtswiebeling" hebben teweeggebracht [1]).

De meening der verdedigers is, dunkt mij, wel verklaarbaar. Zie ik wel, dan spruit zij voort uit de voorstelling, dat de domeinverklaring bepaalt waar, met betrekking tot den grond, de bevoegdheden der Overheid eindigen en de rechten der particulieren een aanvang nemen; dat zij m.a.w. tusschen beider sfeer de *grens* bepaalt.

De algemeene domeinverklaring van Stbl. 1870 No. 118 voor Java en Madoera, van toepassing verklaard in de Buitengewesten bij Stbl. 1875 No. 199a, verklaart den grond, waarop niet door anderen recht van eigendom *bewezen* wordt tot domein van den Staat. De grond, waarop adatrechten drukken, valt onder het domein; doch als uitzonderingen op het in beginsel vrij domein moeten ook deze, naar men kan aannemen, bewezen worden. Dank zij de domeinverklaring derhalve is het thans *zeker*, dat de Regeering over de gronden, waarop geen particuliere rechten *bewezen* worden, vrijelijk beschikken kan.

Vestigt de algemeene domeinverklaring slechts een voor particulieren nadeelige bewijslast, dieper grijpt in de reeds besproken speciale domeinverklaring in de oude erfpachtsordonnantie voor Sumatra van 1874 (Stbl. No. 94f), overgenomen in die voor Menado (Stbl. 1877 No. 55) en die voor Zuider- en Oosterafdeeling van Borneo (Stbl. 1888 No. 58) [2]). Zij fixeert niet slechts de grens, doch dringt deze terug. Alle woeste gronden „voorzoover daarop niet door leden der bevolking aan het ontginningsrecht ontleende rechten worden uitgeoefend", verklaart zij tot Staatsdomein, hetgeen beteekent, dat de woeste gronden, waarop het adatbeschikkingsrecht drukt, thans ter vrije beschikking der Regeering staan.

* *
*

In hetgeen de voorstanders ten gunste eener domeinverklaring aanvoeren heb ik tweeërlei gezichtspunt onderscheiden: de domein-

1) „Indonesiër" blz. 59.

2) Bij Stbl. 1914 No. 367 (erfpachtsordonnantie voor de buitengewesten) zijn deze 3 ordonnanties ingetrokken, met uitzondering evenwel van de artikelen 1, die de domeinverklaringen bevatten. Deze gelden dus ook thans nog.

verklaring als grondslag voor wetgevende en besturende bevoegdheid en ter bepaling van de grens tusschen deze bevoegdheden en de rechten van particulieren. Het laatste manifesteert zich in hare verheerlijking als verwekster van orde en rechtszekerheid.

Maar wel beschouwd vervult een domeinverklaring nooit een andere dan de eerstbedoelde functie.

Want dat de Indische domeinverklaringen orde en rechtszekerheid brengen, zit niet in die domeinverklaringen *zelf*, maar in de *bepaling omtrent de particuliere rechten*, waarvan zij vergezeld gaan. Zelf dient zij slechts om uit den eigendom van hetgeen er na aftrek van de particuliere rechten overblijft beschikkingsbevoegdheid over dat restant af te leiden.

De erfpachtsordonnantie in Stbl. 1874 No. 94f beoogt, blijkens de considerans, „allen twijfel weg te nemen omtrent de rechten van den Staat op de woeste gronden". Art. 1 bereikt dit doel, niet door de domeinverklaring, welke het bevat, maar door de beperking der te erkennen grondrechten tot de „aan het ontginningsrecht ontleende rechten". Hetzelfde ware — en dan op geldige wijze — te bereiken door de wettelijke omschrijving der grondrechten in art. 62 leden 3 en 5 Regeeringsreglement te verengen, zoodat niet langer het adatbeschikkingsrecht op woeste gronden er onder valt.

Zoo is de domeingedachte nog steeds, wat zij altijd geweest is: grondslag voor overheidsbevoegdheden. Oudtijds schraagde zij het gansche Vorstengezag. Thans nog slechts bevoegdheden, die dan minder juist worden voorgesteld als beschikkingsbevoegdheid over grond en water, zooals: de bevoegdheid om voor Inlanders het recht tot ontginning van woesten grond afhankelijk te stellen van een bestuursvergunning, voor anderen van een landbouwconcessie (minder juist genaamd „erfpacht"); om het gebruik van water voor industrieele doeleinden afhankelijk te stellen van vergunning en zich de verdeeling van het bevloeiingswater voor te behouden [1]).

---

1) Tot betrekkelijk kort geleden heeft ook de *Landrente* op domein-verklaring gesteund — het oude regale van belastingheffing afgeleid uit oppereigendom. Dit was te danken aan Raffles, die het Gouvernement tot eigenaar van allen grond verklaarde, ten einde daarop zijn stelsel van

En in deze eene en eenige functie is de domeingedachte waardeloos.

Het is ouderwetsch te meenen, dat tegenover de privaatrechten der particulieren de overheid hare privaatrechten moet stellen, moet verklaren: gronden, waarop gij geen eigendom bewijst, behooren mij toe; woeste gronden, waarop gij adatbeschikkingsrecht kunt doen gelden, zijn voortaan mijn onbezwaarde eigendom. Even-aangeduide bevoegdheden vloeien niet voort uit eigendom en zijn niet gericht op grond en water. De moderne gedachtengang is, dat de overheid, als orgaan der gemeenschap, mag verordineeren, wat de leden der gemeenschap al en wat zij niet met grond en water mogen doen [1]).

***

Het vraagstuk der domeinverklaring, in de eerste plaats een juridisch vraagstuk, heeft ook zijn politieke zijde. Daarover zal ik kort zijn.

Een „domeinverklaring" is een *machtswoord*. Het was een groot woord, toen het agrarisch besluit van 1870 den grond, die negen-tiende der Inlandsche bevolking haar levensonderhoud verschaft, tot domein van den Lande verklaarde. In zich zelf was het doodonschuldig, omdat het Regeeringsreglement de Inlandsche grondrechten waarborgde en het agrarisch besluit, te allen overvloede, nog eens naar dien waarborg verwees. Maar een groot woord was het zonder twijfel.

En als zoodanig heeft het niet nagelaten indruk te maken. Het is wel, of de domeingedachte door haar afstamming uit de sfeer van het Middeleeuwsch vorstengezag met zekere majesteit omgeven is. Sommigen zullen haar om die reden in eere houden.

Noot vervolg pag. 16.

„landrent", d.i. grondhuur te baseeren. Nog de regeeringsreglementen van 1830 en 1836 (resp. art. 74 en art. 62) stellen de landrente voor als huurprijs van den domeingrond. Curieus voorbeeld van privaatrechtelijke constructie van wat wij thans als publiek recht beschouwen!

1) De gedachte, dat de gemeenschap nevens haar gezag over personen, een recht op het grondgebied heeft, „heeft geen waarde meer en is daarom als het inzicht verduisterend te vermijden" (Struycken t.a.p. blz. 190).

Iets als een zich verlustigen in de opperste machtsuiting, die een domeinverklaring is, onderkent men in eene tirade als: „Intusschen heeft de Staat-wetgever in de volheid van zijn macht ..... de vormen waarin hij zijne beschikkingsbevoegdheid tot uiting wenschte te brengen ....." [1]).

En een vaag geloof in een de ambtenaren sterkenden, de particulieren imponeerenden invloed, zelfs van een „soort domeinverklaring", in: „..... als uitgangspunt voor een onbelemmerde gestie der Overheid is het stellen van het beginsel zooal niet bepaald noodig, dan toch zeer wenschelijk. Men voorkomt daardoor telkens wel weer eens opduikende pretenties en daarmee gepaard gaan de aarzelingen der Overheid ....." [2]).

Anderen zullen met wantrouwen tegen eene domeinverklaring opzien, om dezelfde reden. Zoo de auteur van den „Indonesiër". Hij spreekt van „eene regeling die gevaar sticht" en predikt verzet tegen het „imponeerend woord", dat, zoo meent hij, een en ander maal is aangewend tot verkorting van de rechten der bevolking.

De vorige Directeur van Justitie, in zijn advies over het schrijven der Commissie in het belang van het irrigatiewezen, waarin deze de Regeering over de noodzakelijkheid van een domeinverklaring raadpleegt, zeide: „Na al wat over de domeinverklaring van 1870 te doen is geweest, is het denkbeeld om iets dergelijks ook voor alle stroomend water aan te nemen, al zeer bedenkelijk. Het ware daarenboven politiek bijzonder weinig raadzaam".

En inderdaad, juridisch overbodig, zou eene domeinverklaring van het water *politiek gevaarlijk* zijn.

* *
*

Het evenvermeld schrijven der Commissie in het belang van het irrigatiewezen bleef tot dusver onbeantwoord. Desondanks heeft zij — onder een nieuwen Voorzitter — haren arbeid voortgezet en onlangs een voorloopig ontwerp van een „Algemeen waterreglement voor Java en Madoera" aan de Regeering aangeboden [3]).

Eene verklaring, dat het water „openbaar domein" of eigendom

1) Domeinnota blz. 66.
2) „Indisch Waterrecht".
3) Gepubliceerd en verkrijgbaar bij het Depôt van Leermiddelen.

van den Lande zou zijn, dan wel aan de Overheid het beschikkingsrecht over alle water toekomt, zooals de in agrarische aangelegenheden zoo gezagrijke oud Hoofdambtenaar Mr. Nolst Trenité [1]) voorstelt, geeft het ontwerp niet [2]).

Maar de domeingedachte is krachtig en zal zonder twijfel het eeuwenoude hoofd weder opsteken!

Buitenzorg, 1 November 1925.

---

1) Thans Hoogleeraar te Utrecht.

2) Men late zich niet misleiden door het begrip „openbare wateren", waarvan het ontwerp zich bedient. Dit is niet meer dan een *naam* voor „alle aan den dag tredende wateren, waarover niet krachtens titel of bezit door bijzondere personen of lichamen het uitsluitend beschikkingsrecht kan worden bewezen" (art. 1).

Onopgeloste oplossing.

(Over art. 109 Regeeringsreglement),

door

MR. C. T. BERTLING.

Uit een koloniaal-politiek oogpunt is art. 109 een der belangrijkste bepalingen van het Regeeringsreglement en — wisselend als het koloniaal-politiek inzicht is — geeft de bestendigheid van zulke bepalingen aanleiding tot allerlei critiek, terwijl bij de toepassing men op velerlei moeilijkheden stuit.

Sedert 1919 [1]) luidt het artikel in zijn geheel als volgt:

Art. 109. 1. „Wanneer bepalingen van dit Reglement, van algemeene en andere verordeningen, reglementen, keuren van politie en administratieve voorschriften onderscheiden tusschen Europeanen, Inlanders en Vreemde Oosterlingen, gelden voor hare toepassing de navolgende regelen.

2. Aan de bepalingen voor Europeanen zijn onderworpen:

1e. alle Nederlanders;

2e. alle personen, niet begrepen onder No. 1., die uit Europa afkomstig zijn;

3e. alle Japanners en voorts alle van elders afkomstige personen niet begrepen onder Nos. 1 en 2, die in hun land onderworpen zouden zijn aan een familierecht, in hoofdzaak berustende op dezelfde beginselen als het Nederlandsche;

4e. de in Nederlandsch-Indië geboren wettige of wettelijk erkende kinderen en verdere afstammelingen van de personen, bedoeld onder Nos. 2 en 3.

3. Aan de bepalingen voor Inlanders zijn, behoudens den bij algemeene verordening te regelen rechtstoestand der Inlandsche Christenen, onderworpen allen, die behooren tot de inheemsche bevol-

1) In artikel 163 van de Indische Staatsregeling is de bepaling, behoudens een paar formeele wijzigingen, onveranderd overgenomen.

king van Nederlandsch-Indië, en niet tot eene andere bevolkingsgroep dan die der Inlanders zijn overgegaan, **gelijk mede zij, die behoord hebbende tot een andere bevolkingsgroep dan die der Inlanders, zich in de inheemsche bevolking hebben opgelost.**

4. Aan de bepalingen voor Vreemde Oosterlingen zijn, behoudens den bij algemeene verordening te regelen rechtstoestand dergenen onder hen, die het Christendom belijden, onderworpen allen, die niet vallen in de termen van het tweede of van het derde lid van dit artikel.

5. De Gouverneur-Generaal is bevoegd om in overeenstemming met den Raad van Ned.-Indië de bepalingen voor Europeanen toepasselijk te verklaren op personen, daaraan niet onderworpen. De toepasselijkverklaring geldt van rechtswege mede voor de daarna geboren wettige of wettelijk erkende kinderen en verdere afstammelingen van den betrokkene.

6. **Ieder kan volgens bij algemeene verordening te stellen regelen door den rechter doen beslissen tot welke categorie van personen hij behoort."**

In het kort gezegd regelt het art. dus de bevolkingsgroepen die als zoodanig in Indië erkend worden en deelt daarbij mede in hoeverre overgang van de eene groep in de andere mogelijk is. In het bijzonder is mogelijk, dat lieden, die behooren tot de groep der Inlanders, evenals zij, die als „Vreemde Oosterlingen" gegroepeerd zijn, door „gelijkstelling" overgaan in de groep der Europeanen. Sedert 1919 is het nu ook mogelijk gemaakt, dat Europeanen en Vreemde Oosterlingen de jure als Inlanders worden beschouwd en wel door het 3e lid, waar immers gezegd wordt, dat aan de bepalingen voor Inlanders mede onderworpen zijn zij, die, behoord hebbende tot eene ander bevolkingsgroep dan die der Inlanders, *zich in de inheemsche bevolking hebben opgelost.* „Deze toevoe„ging", zegt Dr. I. A. Nederburgh [1]), „kan voor de praktijk een „bron worden van vele en groote moeilijkheden en onzekerheid; „maar erkend moet worden, dat zij eindelijk eens rekening houdt „met de werkelijkheid en naast de reeds lang bestaande mogelijk„heid van wettigen overgang in de groep der Europeanen thans „ook een mogelijkheid schept om rechtens tot de Inlanders over te „gaan, wanneer dit feitelijk reeds het geval is."

1) Dr. I. A. Nederburgh: Eenige hoofdlijnen van het Ned.-Indische Staatsrecht, 1923: § 37.

Over de moeilijkheden, die deze „oplossing" in de praktijk ontmoette, werd nog niet veel gepubliceerd en toch zijn deze niet denkbeeldig.

Zoo werd in 1922 door zekere Maria de H. te Saparoea (residentie Amboina) een gratierequest ingediend, daar zij meende ten onrechte tot boete veroordeeld te zijn door den Magistraat te Saparoea. Immers de Magistraat is de strafrechter voor Inlanders en zij, Maria, stamde rechtstreeks van Europeanen. De Magistraat nu erkende dit laatste wel, doch meende zijn bevoegdheid toch niet te hebben overschreden, daar de vrouw volgens hem geacht kon worden te zijn opgelost in de inheemsche bevolking. Haar beroep, zoo redeneerde hij, bestond uit vischverkoop in 't klein op de pasar en verder ..... smokkelhandel van koolwater. Zij leefde samen met een Inlandsch burger en trouwde dezen niet, enkel opdat haar onechte kinderen den staat van Europeaan zouden blijven behouden (dit levert vooral het hooggeschat voordeel op, dat zij in de eerste plaats in aanmerking komen voor toelating op de Saparoeeesche school). Voorts woonde zij in een roemah gaba[2] en sprak geen woord Hollandsch. Alles wees er op, dat hier inderdaad een zuiver geval aanwezig was van „oplossing" als waarvan sprake is in het 3e lid van art. 109 R. R.

Evenwel, de vraag dringt zich op: Is de Magistraat tot zulk een besluit wel bevoegd?

Bij Staatsblad 1919 No. 816 is de nieuwe redactie van art. 109 R. R. in werking getreden en daarmee dus de mogelijkheid van „oplossen" zonder meer erkend. In de laatste alinea van dit artikel wordt echter gezegd, dat bij algemeene verordening nog regels zullen worden gesteld, waarbij men door een nog aan te wijzen rechter kan doen beslissen, tot welke categorie van personen men behoort. Dit nu geeft ongetwijfeld eenige aanleiding tot een andere conclusie. Immers, zoo zou men kunnen zeggen, dit oplossen sleept zoo verdragende gevolgen met zich, dat dit instituut eerst kan worden aanvaard, wanneer eerst de in het laatste lid bedoelde bijzondere regelen eene zuivere rechterlijke uitspraak waarborgen. Een bijzondere rechter slechts mag uitspraak doen over omstandigheden die zoo diep in iemands rechtstoestand ingrijpen.

Evenwel, men moge het ontbreken der bedoelde regelen betreu-

ren, — zulks kan niet beletten, dat de *mogelijkheid van oplossen* reeds thans *bestaat*.

Zoolang de regelen er nog niet zijn, zal de vraag, of iemand opgelost is, incidenteel moeten worden beslist door hetzij bestuursambtenaar (b.v. bij belasting aanslag) hetzij rechter. Deze vraag is dan, zooals Kleintjes (1e deel 3e druk blz. 96) zegt, van feitelijken aard en zal veel van subjectief inzicht afhangen.

Trouwens, het laatste lid beperkt zich niet tot een beslissing van de vraag: „opgelost of niet" — neen, *alle* groepen krijgen recht op een rechterlijke beslissing. De rechter zal evengoed kunnen uitmaken, of iemand Europeaan is of Inlander of Vreemde Oosterling. Doch dit wordt ook thans dagelijks incidenteel door rechter of bestuursambtenaar uitgemaakt. Indien b.v. iemand als Chinees vervolgd wordt en hij beweert Japanner te zijn, zal toch de rechter niet aarzelen hierin uitspraak te doen en er niet aan denken te wachten op de invoering der bijzondere regelen. Maar dan mag men ook voor de „opgelosten" geen uitzondering maken, al kan een uitspraak hierover gevoeliger treffen. De beteekenis van het laatste lid van art. 109 is dan slechts deze, dat daardoor een actie tot verklaring van recht in uitzicht gesteld wordt.

Uit het bovenstaande blijkt wel, dat voor uitspraken in zaken, als aan den Saparoeeeschen rechter voorgelegd, de uiterste voorzichtigheid geboden schijnt. Aan een vermoeden, dat de betrokken persoon het besluit eenigszins als vernederend zal ondervinden, mag naar het mij voorkomt reeds beteekenis worden gehecht. Het is in ieder geval te hopen, dat de in uitzicht gestelde regelen niet al te lang meer op zich zullen laten wachten, want het zoo even genoemde geval staat allerminst alleen. Circulaires, waarbij aan ambtenaren eenige leiddraad of wenken gegeven worden naar aanleiding van de „oplossing" bestaan, voor zoover mij bekend, ook niet. De imprudentie op dit punt valt temeer in het oog, waar voor den overgang tot de categorie van Europeanen, in het 5e lid van het artikel als waarborgen gesteld worden een besluit van den G. G. en zelfs het advies van den Raad van Ned.-Indië. Te groote willekeur bij het incidenteel als opgelost-verklaren zal niettemin m. i. op de volgende wijze kunnen worden voorkomen.

In de eerste plaats behoort groote waarde te worden gehecht aan

den uitdrukkelijken wil van den betrokken persoon. Verder zal de ambtenaar, die aldus geroepen wordt over den rechtstoestand van een persoon te beslissen, gebruik kunnen maken van de vragenlijst, die in Bijblad 7679 werd gepubliceerd om te dienen ter beoordeeling, of een persoon (Inlander of Vreemde Oosterling), die gelijkstelling met Europeanen verlangt, daarvoor geschikt is. Indien dan de antwoorden op de daarin gestelde vragen, of op de meeste en belangrijkste daarvan, uitwijzen, dat kwalijk sprake kan zijn van Europeaanschap, dan kan deze uitwijzing in vele gevallen (nog niet in alle) beslissend zijn. Men bedenke echter, dat dit middel nog zeer onvolkomen is, daar de beantwoording der vragen slechts bedoeld is als een aanwijzing voor den Gouverneur Generaal, wie en wat hij is, die gelijkstelling met Europeanen verlangt, (terwijl in den loop der tijden zeer verschillende waarde door de Regeering werd gehecht aan de verschillende vraagpunten, zooals nu eens de „algemeene rechtsbehoeften", in anderen tijd weder „notabiliteit" als doorslaggevend werd beschouwd voor de gelijkstelling). Evenwel, al is het middel onvolkomen, de gebruikmaking van de vragenlijst ten behoeve der beoordeeling of iemand „opgelost" is in de inheemsche bevolking of niet, geeft dit voordeel, dat bepaalde criteria niet zullen worden verwaarloosd.

Immer geldt het een beslissing, welke diep in den rechtstoestand ingrijpt op allerlei gebied; zoowel het personen-, familie-, erfrecht, het zakenrecht (grondbezit!) bewijsrecht en rechtsbedeeling als bevoegdheden van staats- en administratiefrechtelijken aard (kiesrecht, passenstelsel, belastingplicht enz.) worden getroffen. Vooral indien er kinderen zijn, die men op een Hollandsch-Inlandsche school wil laten gaan, zij men voorzichtig. Want waarschijnlijk ondervindt in het laatste geval het niveau van de ouders wijziging door de kinderen. Verder zal het op zijn minst omslachtig zijn om oplossing aan te nemen bij de ouders, als de kans bestaat, dat de kinderen t.z.t. weer gelijkstelling zullen verzoeken.

* *
*

Een geheel andere vraag, rakende de oplossing in de inheemsche bevolking, deed zich voor aan Borneo's Oostkust en wel in Zelfbestuursgebied. Het geval deed zich als volgt voor:

Er bestaat sinds onbepaalden tijd een vrij druk verkeer van z.g. Solokhs, d.z. de bewoners van de Soeloe-archipel, behoorende tot de Philippijnen, met de Oostkust van Borneo. Het waren en zijn vooral visschers; doch eenige honderden van die menschen vestigden zich blijvend op verschillende kusteilanden, vooral op het eilandje Derawan in het Beraoesche gebied, die zich daar gingen toeleggen op klapperteelt. Nu behooren deze lieden in beginsel te worden beschouwd als Vreemde Oosterlingen volgens art. 109 R. R., doch in de praktijk werden zij immer behandeld als inheemschen, omdat zij, van Maleisch ras en Mohammedaansche religie, noch uiterlijk noch in hun leefwijze verschillen van de vele volkstammen, welke geographisch tot de Ned. Indische Archipel behooren [1]). Totdat naar aanleiding van een uitleveringkwestie de aandacht van de Regeering viel op deze „onwettigheid."

Men had nu te kiezen, hetzij door eenigen maatregel te zorgen, dat voortaan wettiglijk deze lieden konden worden beschouwd als Inlanders of met dezen gelijkgestelden — dan wel consequent op hen de voor Vreemde Oosterlingen geschreven bepalingen toe te passen.

Dit laatste zou praktisch tot een ongewenschten toestand leiden. De Assistent Resident van Samarinda, omtrent deze vraag geraadpleegd, voorzag de volgende consequenties:

1. Toelating in ons rechtsgebied had voor deze personen slechts verkregen kunnen worden via een ontschepingsambtenaar en immigratiekantoor tegen betaling van (destijds) ƒ 25.— of ƒ 50. De immigranten zijn alle zonder uitzondering menschen zonder eenige bezittingen, die om later wat bezit te kunnen verwerven hun land verlieten.
2. Op den door hen geoccupeerden grond had een huurrecht of opstalrecht moeten worden aangevraagd, daar Vreemde Oosterlingen geen zelfbestuursgrond mogen occupeeren.
3. Geen heerendiensten hadden van hen mogen worden

---

1) Over den invloed der Solokhs op Borneo zie men o.a. in het artikel van H. J. Grijzen: „Onze Dajak politiek in N.-O. Borneo", opgenomen in Koloniaal Tijdschrift 14e jaargang (Maart 1925) blz. 121 v.

gevorderd, wat in de oogen van de omwonende eigenlijke bevolking als een grove onbillijkheid en degradatie van eigen ras zou worden beschouwd.

4. Elke rechtzaak van een Soeloenees had door den Magistraat (of Landraad) dienen te worden berecht, terwijl de inheemschen voor een Kerapatan terechtstaan.

En voorts deelde deze Assistent Resident mede, dat de bedoelde personen steeds in de lusten en lasten van de zelfsbestuursonderdanen hadden gedeeld, hetgeen door iedereen als billijk was gevoeld, terwijl ten slotte het volgens dezen ambtenaar ook recht was dat hun niet een „standing" werd gegeven die zij nooit hadden bezeten.

Toen de mogelijkheid van doorvoering van deze consequenties werd voorzien, heeft het Binnenlandsch Bestuur ter plaatse een oplossing gezocht door de Solokhs een verklaring te laten teekenen, dat zij zich als Inlandsche onderdanen van het Zelfbestuur beschouwden, waarna zij dan ook als zoodanig zouden worden behandeld.

De vraag dringt zich op, wat dan de rechtstoestand is, indien men zijn verklaring laten herroept. En verder: wat moet gebeuren met hen, die door onwilligheid, nalatigheid of toeval niet zijn overgegaan tot het teekenen van zulk eene verklaring en dus nog immer moeten blijven beschouwd als Vreemde Oosterlingen? Voor hen toch zou er nog geen oplossing gevonden zijn. Doch bovendien wil het mij voorkomen, dat een dergelijke regeling, die neerkomt op een door eigen wil wijzigen van den rechtstoestand, grovelijk indruischt tegen het geheele systeem van ons onderdaanschap, waarbij toch de eigen wil immer alleen beslissend is; indruischt tevens tegen de tekst van art. 14 lid 2 onder b. der Zelfbestuursregelen (Stbl. 1919 No. 822), dat uitdrukkelijk ontkent, dat deze lieden Zelfbestuursonderdanen zijn, welke bepaling van dwingend recht is. Ware afwijking hiervan toelaatbaar, welk een rechtsonzekerheid zoude hiermede ontstaan, al ware het alleen voor de gevallen, waarin men reeds gevelde vonnissen op grond van onbevoegdheid van den rechter zou willen betwisten.

De Regeering heeft zich dan ook (wellicht op dergelijke gronden) met dit voorstel niet kunnen vereenigen, zoodat de toestand

bij het oude bleef. De Solokhs waren en bleven Vreemde Oosterlingen. Tot een wijziging van art. 14 der Zelfbestuursregelen kwam het evenmin. De Directeur van Binnenlandsch Bestuur gaf wel als eenig mogelijke oplossing wijziging van dit artikel in overweging, waartoe echter slechts ware over te gaan ingeval de bedoelde rechtstoestand uit een bestuursoogpunt beschouwd moeilijkheden opleverde [1]) doch de Regeering hapte nog niet toe; een oplossing bleef uit. Men achtte moeilijkheden nog niet voorhanden, daar toch in de practijk de afstammelingen van de immigreerende Solokhs uit den aard der zaak wel spoedig zouden kunnen worden geacht te zijn *opgelost* in de inheemsche bevolking, zoodat dan op dit meer blijvend gedeelte de voor Zelfbestuursonderhoorigen geldende regelen konden worden toegepast.

Toen echter wees de Controleur van Beraoe in 1921 er op, dat z. i. ook van oplossing dikwijls geen sprake kon zijn. Want, zoo redeneerde de Controleur, op de eilanden, die door Solokhs bewoond worden voor de Beraoesche kust, vooral op Derawan, bevinden zich nagenoeg geen andere bewoners (afgezien van eenige Chineezen te Derawan). Die Solokhs zijn te verdeelen in een gedeelte (a) dat reeds langen tijd hier gevestigd is (vóór 1900) en een ander gedeelte (b) dat betrekkelijk kort geleden is gekomen, vooral in 1919; van de laatste groep is er weer een gedeelte, dat in prauwen een soort zwervend bestaan leidt, tusschen de Philippijnen en Borneo en leeft van de opbrengst van zeeproducten. Er kan dus wel sprake zijn van oplossing van groep *b.* in groep *a.* maar niet van een opgaan in de inheemsche bevolking. Volgens de regeeringsopvatting zullen dus nagenoeg alle Solokhs steeds Vreemde Oosterlingen moeten blijven.

Voor dit betoog is op het eerste gezicht stellig veel te zeggen. Toch is de conclusie niet juist, naar ik meen.

Omtrent den rechtstoestand der Solokhs, die zich op het vasteland, dus te midden van eene — zij het schaarsche — inheemsche

---

1) Overigens kan men m.i. het gestelde doel niet bereiken enkel door wijziging van enz. 14 dier regelen, aangezien men in strijd met de wet op het onderdaanschap zou komen. Want hoe kan de ordonnantie zelfsbestuursonderdanen noemen personen die volgens de wet niet Nederlandsch onderdaan zijn.

bevolking nestelden, zal geen twijfel bestaan. Zij zijn duidelijk oorspronkelijk „Vreemde Oosterlingen", die, zooals men met de Regeering kan aannemen, wel zeer spoedig als „opgelost" mogen worden beschouwd. (De beeldspraak „oplossen" mist hier reeds bijna alle werking: de overgang gelijkt hier veeleer op een terstond vervloeien van gelijksoortige stof). Maar hoe is het geval op de door den Controleur besproken eilanden, waar het meerendeel der Solokhs zich neerzetten? Is hier de vestiging en grondoccupatie door de „vreemdelingen" bij gebreke van eene autochthone bevolking niet feitelijk een ..... ontstaan zelf van een oorspronkelijke bevolking. Stel u hier voor de visschers (en piraten) zwervende vanuit de Soeloe archipel sedert eeuwen over de omliggende zeeën, zij treffen vóór de riviermonden, waar zij hun bedrijf uitoefenen, eenige eilandjes, zoo goed als onbewoond en slaan daar hun hutten op; niet meer tijdelijk maar om voortaan van hier uit met de prauw uit te varen, er zelfs klappertuinen aan te leggen en een gezin te stichten. Wie anders dan zij zijn hier de bevolking, in wezen de oorspronkelijke bevolking?

Deze zich feitelijk vestigende — oorspronkelijke — bevolking, zou men zeggen, zal stellig als ingezetenen volgens de letterlijke beteekenis van dat woord behooren te worden beschouwd. Doch daar is art. 106 van het Regeeringsreglement, dat komt zeggen: „Ingezetenen van N. I. zijn, behalve de inboorlingen des lands, allen, die op den voet, bij het vorig artikel bepaald, hun verblijf binnen N. I. gevestigd hebben. En dit vorig artikel bepaalt o.a., dat niemand van elders zich hier mag vestigen zonder schriftelijke vergunning. In casu ontbreekt natuurlijk steeds de schriftelijke vergunning, zoodat de vreemde consequentie getrokken moet worden, dat hier lieden, die men de oorspronkelijke-bevolking mag noemen-niettemin niet ingezetenen volgens de wet heeten. Evenwel zal dit bezwaar wel niet van praktisch belang zijn, daar reeds het volgend geslacht in den meest werkelijken zin „inboorlingen" volgens de wettelijke tekst mag heeten. Reeds sedert tientallen van jaren zijn bedoelde eilanden nu bevolkt door „inboorlingen"; en nieuwe zwervers, die op Derawan en de andere eilandjes een woonplaats kiezen, zullen zich wel even onverwijld daar „oplossen", als hun voorgangers op den vasten wal.

Over Wildhoutbosschen en Herbossching op Java,

door

W. Zwart.

Je ne connais pas de plus noble mission que de reboiser la montagne.
Demontzey

I

Onder wildhoutbosch verstaat men, in het algemeen gesproken, alle bosch, dat geen djatibosch is. Omdat in de vlakten van Java sedert lang praktisch geen wildhoutbosch meer voorkomt, is „wildhoutbosch" bijna synoniem geworden met gebergte-bosch.

Dank zij een stroom van verhandelingen, gedurende welhaast 70 jaar — praktisch onderstreept door de noodlottige gevolgen van een te ver gaande ontwouding — is het besef van het groote belang, dat Java heeft bij het behoud en de verbetering van zijn wildhoutbosschen gemeen goed geworden.

We willen daarom een beknopt overzicht geven van de geschiedenis der wildhoutbosschen, het doel van het beheer en de vraagstukken, die zich daarbij voordoen, toelichten met eenig cijfermateriaal. Het ligt dus niet in de bedoeling breedvoerig na te gaan den invloed der bosschen op klimaat en waterverdeeling, het tegengaan van grondafschuivingen enz. enz. Alle argumenten in deze zijn reeds in de vroegere literatuur behandeld en een critisch-historische studie daarvan, zou voor de lezers van Koloniale Studiën geen waarde hebben.

Op grond van theoretische beschouwingen en argumenten of cijfers, ontleend aan de Europeesche literatuur en v.z.m. toegelicht door Indische voorbeelden, kwam men bijna algemeen tot de conclusie, dat het bosch een gunstigen invloed uitoefende op het klimaat en vooral op de waterverdeeling.

Ofschoon er herhaaldelijk op aangedrongen is, zijn in Indië

echter nog nooit praktisch-wetenschappelijke onderzoekingen verricht, zelfs niet de eenvoudigste temperatuurwaarnemingen in of buiten het bosch. Wel trachtte o.a. Dr. Breda de Haan deductief uit de regencijfers voor Deli af te leiden den invloed van het bosch op den neerslag.

Al ontbreekt dan voor Indië het onomstootelijk wetenschappelijk bewijs inzake den invloed der bosschen op hun omgeving, zoo is toch, historisch-geographisch, voldoende overtuigend bewijsmateriaal aan te halen voor de stelling, waartoe de gewezen Hoofdingenieur der Irrigatie Thal Larsen kwam:

„Al naar mate de regenval overvloediger is, zijn bosschen in het gebergte noodig om afspoeling van vaste stoffen en beekvorming tegen te gaan of te voorkomen. Zij hebben bovendien op het regime der rivieren eer een gunstigen, dan een nadeeligen invloed door reguleerend te werken op de afwisseling in de debieten."

De tweede helft van zijn stelling n.l.:

„In regenarme klimaten hebben bosschen op den watertoevoer een schadelijken invloed en het doel van het reguleeren der rivieren kan dan beter bereikt worden door den aanleg van reservoirs", heeft voor Indië betrekkelijk weinig beteekenis, omdat regenarme klimaten, d.w.z. met minder dan 500 m.M. per jaar, hier praktisch niet voorkomen.

Toegegeven moet worden, dat ook in Europa een absolute oplossing over de al of niet gunstige werking van het bosch op klimaat en waterverdeeling nog niet gevonden is. Toch achten we ons gerechtigd de conclusie van Thal Larsen als ons uitgangspunt te beschouwen, er in het algemeen den nadruk op leggend, dat voor Java niet zoozeer de invloed van het bosch op het klimaat, als wel de regeling der debieten de voornaamste kwestie is.

Van hoeveel belang in economisch opzicht verhooging der beschikbare hoeveelheid bevloeiingswater en vermindering van het bandjirgevaar is, behoeft evenmin een breedvoerig betoog.

Wèl zij er hier op gewezen, dat men van de instandhouding van wildhoutbosch en een eventueele herbossching op groote schaal niet alles mag verwachten. Een bandjir, als in 1861 Midden-Java teisterde, is met geen herbossching te voorkomen, al zou misschien de schade iets beperkter zijn.

Daarentegen wordt vaak over het hoofd gezien, dat in bijna elken Westmoesson korte en soms hevige droogteperioden voorkomen, die het slagen van het gewas ernstig in gevaar brengen. In dergelijke gevallen kan een klein percentage bosch in het stroomgebied der irrigatieleidingen reeds een groote rol spelen om de debieten constant te houden en mag van opvoering der hydrologische capaciteit van het bosch, door inkoop en herbossching van betrekkelijk kleine oppervlakten steile tegallans, een groot nuttig effect worden verwacht.

II

In tegenstelling met de djatibosschen, waarvoor de Compagnie, zoowel als het Gouvernement, van ouds een baatzuchtige belangstelling hadden, begonnen de wildhoutbosschen pas omstreeks 1850 de aandacht te trekken. Ook van Inlandsche zijde was van eenige zorg voor de wildhoutbosschen weinig of geen sprake.

Fromberg schreef in 1855 de eerste Indische verhandeling over den invloed der bosschen op het klimaat en in verband daarmee, tot welke hoogte de bergen, terwille van den landbouw, konden worden ontgonnen.

Zeer terecht wees hij er reeds op, dat de vorm en ligging van Java ten opzichte van zee en moessons op het klimaat ten slotte veel meer invloed hebben dan de begroeiing. Zijn gevolgtrekking luidde:

„Dat de boschkapping hier slechts spaarzaam dient te worden voortgezet en men daarbij, om klimaat en landbouw niet te benadeelen de hoogte van 3500 en 4000 voet niet moet overschrijden, daar dit hier waarschijnlijk de gemiddelde grens der waterdampen is. Het voorbeeld van Martinique en Antiqua reeds ten halve gevolgd door Cuba, St. Domingo en Guadaloupe kan ons leeren, dat zelfs tropische eilanden aan uitdroging en dorheid onderworpen zijn, als de plaatselijke oorzaken van vochtigheid zijn weggenomen."

Dat te dien tijde de ontbossching van Java plaatselijk reeds te ver was voortgeschreden, blijkt uit een verhandeling van den bekenden Teysmann, eveneens in 1855 geschreven, naar aanleiding van een reis door Midden-Java. Daarin gaf hij al de beginselen aan, volgens welke herbossching, met kans op succes, moet plaats hebben.

Eenmaal aan de orde gesteld blijft nu het vraagstuk over den invloed der bosschen en de herbossching van Java — dank zij een wisselwerking tusschen theorie en praktijk — op de agenda. Theoretisch wordt het langzamerhand zuiverder gesteld, scherper omlijnd, beter beargumenteerd en toegelicht door waarnemingen uit de praktijk, terwijl telkens wisselende concrete voorstellen worden gedaan voor behoud of verbetering van het bestaande wildhoutboschgebied.

Bekende artikelen zijn o.a. verschenen van de hand van Cordes, Koorders, van Kol, Ham, Altona, Ten Oever en Beekman. Dat de schrijvers voor het meerendeel houtvesters waren, is te begrijpen, omdat zij in de eerste plaats, door studie en beroep, geroepen waren de gemeenschap in dezen voor te lichten. Ook de ingenieurs, hoewel uit den aard der zaak meer geneigd tot technische werken inzake debietverbetering der rivieren, lieten zich niet onbetuigd.

Reeds in 1878 deed de hoofding. Schram het voorstel om het gebergte in het Tjiliwongstroomgebied rondom Batavia te herbosschen en Ir. Cramer hield een te waardeeren voordracht over den nuttigen invloed van het bosch op het Djokja'sche bodemcongres, terwijl ook het ingenieurscongres van 1922 dit onderwerp weer op zijn agenda had geplaatst.

Van planterszijde heeft zich vooral de suiker geweerd om herbosschingsmaatregelen doorgevoerd te krijgen. Bereids in 1875 deed de Tegal'sche kring van suikerfabrikanten een daartoe strekkend voorstel aan de Regeering, terwijl de kringen Sidoardjo en Djombang van het Suikersyndicaat in 1905 vroegen om een speciaal onderzoek naar de hydrologische toestanden in het Brantasgebied. In 1912 werd daaraan gevolg gegeven, maar in 1915 drong de suikerenquêtecommissie weer krachtig aan op herbossching. Dat men van particuliere zijde ook finantieel wil steunen, bleek o.a. uit het storten van 30.000 gld. in 1910 voor herbossching van de Merapi in het Djokja'sche.

III

Langzamerhand overtuigd van het nut van een regelmatig beheer der wildhoutbosschen nam de Regeering in de tweede helft der vorige eeuw verschillende maatregelen om daarin te voorzien.

Helaas voldeden deze maatregelen in den beginne slechts op papier heel goed, maar haperde heel wat aan de uitvoering.

Als de grondwetten voor het beheer der wildhoutbosschen zijn de achtereenvolgende boschreglementen te beschouwen, waarvan het eerste verscheen in 1865. (Stsbl. 76). In art. 42 werd bepaald, dat de wildhoutbosschen beheerd zouden worden door den Resident, onder de bevelen van den Directeur der Cultures, zooals het beste overeen te brengen zou zijn met de plaatselijke omstandigheden, in verband met de wenschelijkheid om het bosch, al dan niet, te behouden en zoo ja, dan door aanplant van bruikbare houtsoorten de waarde van het bosch te verhoogen.

Dat de Directeur der Cultures het opperbeheer voerde, hield natuurlijk verband met de gedwongen cultures, speciaal van koffie. Méér bevreemdt het, dat pas bij het tweede boschreglement van 1874 Stsbl. 113 uitdrukkelijk werd voorgeschreven, dat de wildhoutbosschen beheerd zouden worden door den Resident bijgestaan door houtvesters en gesteld onder den Directeur van Binnenlandsch Bestuur. Het tweede boschreglement van 1874, het derde van 1897 (Stsbl. 61) en het thans van kracht zijnde van 1913 (Stsbl. 445) doen telkens meer uitkomen de zorg der Regeering voor behoorlijke instandhouding en beheer der wildhoutbosschen.

Het behoud der wildhoutbosschen, waarvan het voortbestaan wenschelijk was, werd eigenlijk van twee kanten vastgelegd. Naast de boschreglementen zijn n.l. van belang de Agrarische Wet van 1870 Stsbl. 118 en de Inlandsche ontginningsordonnanties (Stsbl 1874 No. 79 en 1896 No. 44.)

Door de agrarische wet werden uitgesloten van uitgifte in erfpacht de djatibosschen en, voor zoover zij onder geregeld beheer waren gebracht, ook de andere houtbosschen. Al was dit laatste voorloopig een papieren bepaling — want in 1876 pas werden de Salak en Gedehbosschen bij Stsbl. 229 als eerste onder geregeld beheer gebracht, — toch blijkt ook hieruit, dat men niet roekeloos de boschontginning wilde vrijlaten.

Door de Inlandsche ontginningsordonnantie trachtte men den wilden hoemabouw, die groote boschvernieling ten gevolge had, te bestrijden.

De verschillende bijbladen, die de ontginningsvoorwaarden voor

den Europeeschen of Inlandschen landbouw nader moesten regelen (o.a. No. 2023, 2961, 3332) gaven echter aanleiding tot klachten, omdat te veel werd overgelaten aan het persoonlijk inzicht der plaatselijke bestuurders. Ook de Regeering werd bevreesd, dat een te strenge handhaving der voorschriften de particuliere landbouwindustrie te veel zou tegenwerken en vaardigde daarom in 1884 bijblad 4060 uit. Naar aanleiding van een uitgebracht rapport werd de hoogste grens voor de koffiecultuur aangenomen als laagste grens, waarboven de bosschen gespaard moesten blijven. Aangezien genoemd bijblad in beginsel nog geldt voor het reserveeren van wildhoutbosschen, vermelden we daaruit het volgende:

Wildhoutbosschen moeten onder geregeld beheer worden gebracht (= tegenwoordig tot in stand te houden wildhoutbosch worden verklaard).

A. Uit een klimatologisch oogpunt in verband met de irrigatie:

1) in het hooggebergte, waarvoor als benedengrens geldt 5000' in West-Java en 4000' in Midden- en Oost Java.

2) in minder bergrijke streken op de toppen van heuvels en lagere bergen.

3) 25 Rhijnlandsche voeten rondom bronnen en meren.

B. Met het oog op de houtvoorziening van geïsoleerde streken, waar moeilijk djatihout te krijgen is, of waar veel goed hout, geschikt voor afzet, voorkomt.

Men kan gerechte critiek uitoefenen op dit bijblad — speciaal wat de vaststelling der onderste boschgrens in het hooggebergte betreft, — maar lof verdient het om het onder B uitkomend beginsel, n.l. dat van elke streek een gedeelte beboscht moet zijn ten behoeve der plaatselijke houtvoorziening.

Helaas bleef ook van dit bijblad de uitvoering achter bij de goede bedoeling.

Dit geldt evenzeer van het reeds in 1875 uitgevaardigde Staatsblad No. 276 over het tegengaan van boschovertredingen. Ondanks het voorschrift, dat dit Staatsblad op de rapportdagen onder de oogen der Inlandsche ambtenaren moest worden gebracht, bleef het gedurende een kwart eeuw vrijwel een doode letter, tot er eindelijk voldoende speciaal boschpolitiepersoneel kwam.

In Stsbl. 1890 No. 115 werden alle tot dusverre onder geregeld

beheer gebrachte wildhoutbosschen gezamenlijk opgenoemd en tevens opnieuw vastgesteld in welke gevallen rondom bronnen en langs rivieren strooken bosch behouden moesten blijven.

Voorzoover het eerste gedeelte betreft, werd daarvan een verbeterde uitgave gegeven bij Staatsblad 1905 No. 42, sedert dien ook weer herhaaldelijk gewijzigd en aangevuld.

Het in stand houden van strooken bosch langs rivieren en rondom bronnen is een van de best bedoelde, maar helaas ook een van de slechtst uitgevoerde bevelen van hoogerhand geweest. Door de plaatselijke bestuursambtenaren is daar over het algemeen veel te slap de hand aan gehouden, ook waar dit dringend noodig was en herstelling van het gestichte kwaad zal op vele plaatsen met groote moeilijkheden en kosten gepaard gaan.

Uit de fondsen, bestemd voor economische opheffing van Java werden eveneens gelden toegestaan ten behoeve der herbossching van kale bergstreken. Zoo ooit van het afdoen van een „eereschuld" mocht worden gesproken, dan was het hier! De groote voordeelen uit de koffiecultuur waren behaald, dank zij een roekeloos omspringen met het grond- en boschkapitaal op de berghellingen. Menige streek is „een woestenij in wording" ten gevolge van deze cultuur en de daarna gevolgde Inlandsche ontginningen.

De wijze, waarop de koffiecultuur gedreven werd, was in schrille tegenspraak met alle mooie maatregelen ten behoeve van de instandhouding der wildhoutbosschen. Wat in de eene Residentie op een kleine plek door herbossching moeizaam werd hersteld, werd in een andere Residentie op tienmaal grooter oppervlak grondig vernield.

Enkele andere bewijzen van regeeringsbelangstelling inzake wildhoutboschbeheer en herbossching vindt men o.a. in de opdracht aan den houtvester van Schravendijk om een studiereis te maken naar de beroemde Fransche voorbeelden van stortbeekbeteugeling door herbossching en het bouwen van kunstwerken, en in de conferentie gehouden in 1910 door de kopstukken van B.O.W., Irrigatie en Boschwezen, naar aanleiding van de artikelen van den heer van Kol in de *„Indische Gids"*, waarin hij waarschuwde voor de gevolgen van overschatting der gunstige gevolgen van herbossching en aandrong op eigen Indische onderzoekingen.

De conferentie kwam tot het besluit „dat een onderzoek als boven omschreven inderdaad gewenscht was," maar verder gebeurde er niets.

De beschouwingen van den heer van Kol hadden in hoofdzaak betrekking op gebieden met minder dan 500 m.M. regen en zijn conclusie omtrent herbossching in dergelijke streken is eensluidend met die van Thal Larsen in den aanvang genoemd. Voor Indië hebben van Kol's beschouwingen, hoe waardevol nog in menig opzicht, dan ook minder belang.

Verder zijn nog te noemen het speciale onderzoek naar de hydrologische toestanden van het Brantasgebied en onderzoekingen van gelijken aard, ingesteld in eenige stroomgebieden van Batavia.

De bedoelingen der Regeering waren dus in het algemeen goed, al moet men het betreuren, dat de uitkomsten niet altijd aan de verwachtingen beantwoordden door gebrek aan personeel en fondsen. Deze werden in den beginne n.l. slechts met mondjesmaat ter beschikking gesteld en het Boschwezen zat dan nog gewoonlijk in het hoekje, waar de slagen vielen, wanneer er weer eens bezuinigd moest worden (Atjeh oorlog). Sedert 1875, toen voor het eerst heel Java in boschdistricten werd verdeeld en ook voor de wildhoutbosschen aan de Residenten houtvesters werden toegevoegd, is echter de toestand langzaam, maar zeker verbeterd, hetgeen het best blijkt uit een voorbeeld over een klein gebied. De residenties Kedoe, Bagelen en Banjoemas hadden in 1875, 1 houtvester en 2 boschopzieners, terwijl ultimo 1924 daar werkzaam waren: 3 houtvesters, 1 boscharchitect, 1 hoofdopziener, 11 opzieners en leerling-opzieners, 29 mantri's boschpolitie en 53 boschwachters.

Feitelijk worden wildhoutbosschen nog beheerd door den Resident van het betrokken gewest, al is het boschpersoneel in technische zaken ondergeschikt aan den Inspecteur van het Boschwezen.

IV

Art. 3 lid 2 van het tegenwoordige boschreglement bepaalt dat: „wildhoutbosschen worden in stand gehouden om klimatologische en hydrologische redenen, of ter exploitatie ten behoeve van de plaatselijke industrie of voor andere doeleinden ten algemeenen nutte."

De hydrologische redenen zijn hiervan zeker de voornaamste.

De oppervlakte der wildhoutbosschen werd voor het eerst opgegeven in 1910 als zijnde 872.000 H. A. Door nauwkeuriger schatting, opmeting en toevoeging van nieuwe bosschen werd voor de oppervlakte in 1920 aangegeven: 1.482.000 H. A. (zie Jaarverslag Boschwezen.)

Volgens globale schattingen bedroeg toen de oppervlakte der niet in stand te houden wildhoutbosschen nog 711.000 H. A. waarvan het grootste gedeelte is bestemd om in ontginning te worden uitgegeven.

Aan de djatibosschen — eind 1920 groot 738.000 H.A. — wordt tot nu toe geen groote hydrologische waarde toegekend, al mag m.i. verwacht worden, dat deze op den duur zal toenemen, dank zij een betere bescherming tegen vuur en vee.

Neemt men de oppervlakte van Java aan op rond 125.000 K.M². dan beslaan daarvan dus:

de in stand te houden wildhoutbosschen	12 %
de djatibosschen	6 %
Totaal	18 %

De boschkaart van Java (zie Jaarverslag Boschwezen) geeft een denkbeeld van de ligging dezer bosschen en de verdeeling daarvan over de 4 hoofdstroomrichtingen naar N, O, Z. en West.

De Oostelijke en Westelijke stroomgebieden zijn van weinig belang, terwijl het groote Noordelijke stroomgebied wel meer djatibosschen, maar een kleiner oppervlak wildhoutbosch heeft dan het Zuidelijk stroomgebied. Dit is te verklaren doordat in het Noorden de grootste vlakten voorkomen.

Voor een hydrographische indeeling van Java in de gebruikelijke indeeling van West-, Midden- en Oost-Java is het mogelijk globaal de bebosschingspercentages der verschillende deelen te berekenen, waarbij tevens is aangegeven, hoeveel K.M² kunstmatige herbosschingen voorkomen in die gebieden [1]).

1) Deze hydrographische indeeling is anders, dan die door het spraakgebruik aan W. M. of O. Java wordt gehecht. W. Java omvat hier: Cheribon, Batavia, Bantam en de Preanger.

M. Java: Banjoemas, Pekalongan, Semarang Djokja, Kedoe.

O. Java: de andere residentiën.

	Oppervlakte K. M².	Oppervlakte wildhoutbos-schen K.M².	Herbos-sching K. M².	percentage bosch
W. Java	46.200	5429	66.42	11.7
M. Java	28.100	2992	229.57	10.6
O. Java	50.700	6399	37.89	12.6

Uit deze percentages is geen gevolgtrekking te maken, of de oppervlakte in juiste verhouding tot de behoefte staat, want dit moet voor elk belangrijk stroomgebied afzonderlijk worden bepaald. Daarbij dient dan gelet te worden op de topographische gesteldheid, (verhouding laagland — bergland) de verdeeling van den regenval in beide gebieden, de geologische gesteldheid van het terrein (aard en ligging van gesteenten en gronden), de gebruikelijke bebouwingswijze, de economische beteekenis van laagland en bergland enz. enz.

Het is en blijft echter een moeilijke kwestie in concreto al deze factoren in hun onderlinge waarde-verhouding precies te bepalen en in de Indische literatuur vindt men slechts sporadisch een voorstel dit op meer wetenschappelijke basis te vestigen.

Blijken in een bepaald stroomgebied de hydrologische toestanden verbeterd te moeten worden, dan kunnen in het algemeen de volgende maatregelen genomen worden.

1) Reserveering en verbetering van den begroeiingstoestand van bestaande bosschen.
2) Een vèr doorgevoerde terrasseering der tegalans.
3) Inkoop en herbossching van steile, meestal bijna waardelooze, tegalans.
4) Het bouwen van kunstwerken tot beteugeling van stortbeken en watervloeden.

In tegenstelling met Europa, speciaal Frankrijk, heeft in Indië dit laatste nog weinig toepassing gevonden. Men zocht en zoekt hier terecht zijn kracht in herbossching alleen, omdat de groei-

voorwaarden en de keuze van houtsoorten hier zooveel beter en gemakkelijker zijn dan in Europa.

Groote kunstwerken (stortdammen) zullen voor een arm land als Indië waarschijnlijk te duur zijn in verhouding tot het nuttig effect, al zullen kleinere werken in bepaalde gevallen zeker in aanmerking komen om te worden toegepast.

V

De wildhoutbosschen moeten worden beheerd overeenkomstig het doel der in stand houding, hierboven genoemd.

De uitgaven daarvoor moeten dus beschouwd worden in de eerste plaats in verband met de verwachte indirecte voordeelen, voortvloeiend uit geregelder waterdebieten, minder bandjir-gevaar enz.

Het behalen van directe voordeelen door verkoop van hout of boschproducten wordt door eerstgenoemd beheersdoel eenigszins beperkt, maar in de meeste gevallen niet onmogelijk gemaakt. Integendeel, door bepaalde boschbedrijfsmaatregelen kan er — en moet er dus ook — naar gestreefd worden, zij het met volle in acht neming van het doel der instandhouding, ook die directe voordeelen zoo hoog mogelijk op te voeren.

Eenige punten, die voor een goed begrip van het beheer der wildhoutbosschen van belang zijn en waarbij het bovenstaande gedeeltelijk nader wordt toegelicht, mogen hier nog in het kort worden besproken.

De enkele aanwijzing in het Staatsblad, waarbij een bosch tot in stand te houden wildhoutbosch wordt verklaard, is natuurlijk niet voldoende om dit te beschermen tegen clandestiene ontginning.

Daarvoor dient een grenslijn te worden uitgezet, die met grensteekens op het terrein vastgelegd en in kaart kan worden gebracht. Het procesverbaal van deze opname wordt geteekend door den houtvester en de plaatselijke bestuurs-ambtenaren, in tegenwoordigheid der betrokken bevolking en goedgekeurd door den Directeur van Landbouw.

Hoever men in de laatste jaren hiermede gevorderd is, blijkt uit het volgende staatje:

	1) Oppervl. in stand te houden wildhoutbosch H.A.	2) Procesverbaal van grens regeling goedgekeurd H.A.	3) % van 1)	Uitgave voor	
				4) Eerste grensregeling b.	5) Onderhoud b.
1916	1.265.000	455.000	36	43.900	19.000
1917	1.272.000	490.000	39	36.200	11.800
1918	1.277.000	499.000	39	30.300	12.000
1919	1.397.000	—	—	37.400	27.200
1920	1.482.000	563.000	38	69.200	34.500
Gem. 1916/1910				43.400	20.900

Per jaar wordt gemiddeld 40.000 H.A. goedgekeurd; dit cijfer als maatstaf nemend voor het nog overblijvende werk in deze, zouden alle procesverbalen van grensregeling eerst over 20 jaar gereed zijn. Rekent men de totale uitgaven voor grensregeling om over het per jaar goedgekeurde aantal H.A. bosch, dan zouden deze werkzaamheden nog een kapitaalsuitgave van ± 900.000 gulden vergen. Veel voorloopig werk is echter reeds verricht, zoodat zoowel de tijdsduur van afwerking als de kosten mee zullen vallen.

Per H.A. goedgekeurd bosch waren de jaarlijksche onderhoudskosten der grenzen *f* 0.04, zoodat na volledige totstandkoming van de grensregelingen jaarlijks ± 60.000 gld. met het onderhoud zullen zijn gemoeid. Omdat juist in de laatste jaren gebleken is, dat betere controle en onderhoud der grenzen noodzakelijk zijn, zal dit bedrag waarschijnlijk oploopen tot *f* 100.000. Na, of tegelijk met, de grensregeling moeten de wildhoutbosschen door aanleg van wegen of paden toegankelijker worden gemaakt ten behoeve van inspectiën en afvoer van producten.

De zorg voor instandhouding der begroeiing van het boschgebied omvat bescherming tegen clandestiene ontginning binnen de grenzen, brand, diefstallen, overmatige veeweide, grassnijden, moedwillige vernieling enz.

In de perode 1916/1920 werden jaarlijks, alleen door de boschpolitie, gemiddeld 5270 overtredingen gerapporteerd, waarvan 69 % diestallen en 11 % clandestiene ontginningen waren.

Door clandestiene ontginning wordt de begroeiing vernield; de

andere bovengenoemde overtredingen doen echter ook, langzaam maar zeker, de boschgesteldheid en daarmee haar hydrologische waarde achteruitgaan. In plaats van een gesloten hoog opgaand bosch met dichten ondergroei van kruiden en struiken komt er in erge gevallen ten slotte een begroeiing met kort struikgewas, alang[2], glagah of gras met geringe hydrologische waarde en waaruit geen directe voordeelen meer te trekken zijn.

De groote boschbranden, waardoor vooral Midden en Oost-Java berucht zijn, kunnen in de laatste jaren, door meer samenwerking tusschen Bestuur en Boschwezen, beter worden voorkomen of beteugeld.

Van 1916/1920 werd per jaar gemiddeld ƒ 15300 uitgegeven voor bescherming tegen brand.

Door veeweide en grassnijden wordt de bodem vastgetrapt tot een hard zoodendek van korte grassen, die het binnendringen van het water in den bodem bemoeilijken.

Een regeling van deze laatste volksrechten zonder de Inlandsche maatschappij aan te groote schokken in haar economisch leven bloot te stellen, behoort evenwel tot de moeilijkste en ondankbaarste taken, welke het Boschwezen zijn opgelegd. In overleg met het Bestuur moet zij geschieden aan de hand van het boschreglement en de verschillende keuren, welke in de gewesten over deze kwestie zijn uitgevaardigd.

Het Boschwezen zal echter moeten aandringen op het nemen van positieve maatregelen om in de veevoeding te voorzien en niet zijn kracht moeten zoeken in het uitlokken van verbodsbepalingen.

Een intensieve bescherming van het bosch tegen alle bovengenoemde gevaren is natuurlijk het dringendst noodig in stroomgebied met een te gering bebosschingspercentage, opdat daarvan de hydrologische capaciteit tenminste zoo hoog mogelijk kan worden opgevoerd. Vooral jonge herbosschingen moeten zorgvuldig beschermd worden, omdat deze van alle gevaren grooter nadeel ondervinden en zonder bescherming daartegen alle moeite en kosten vaak vergeefsch zijn.

Slaagt men er in de nadeelige invloeden van mensch en vee op het bosch te beperken, dan blijft dit voortdurend in goeden toestand, terwijl vernielde bosschen zich weer herstellen.

Het tijdsverloop, benoodigd voor een dergelijk herstel, is echter zeer verschillend, naar de voorwaarden, waaronder dit plaats heeft.

Dr. Koorders, de bekende houtvester-botanicus, vond op Noesa Kembangan een voorbeeld, waarbij alleen door wering van vuur en vee na 25 — 30 jaar een gesloten bosch van 20 — 25 M. hoogte ontstond. De omstandigheden waren daar echter buitengewoon gunstig, n.l. in de onmiddellijke nabijheid veel zaadboomen, geschikte grond en een vochtige Oostmoesson.

Ontbreekt dan ook een dezer voorwaarden, dan zijn de resultaten heel wat ongunstiger en duurt het herstelproces veel langer, al kan niet ontkend worden, dat ook een begroeiing met dicht struikgewas reeds eenigen hydrologischen invloed heeft. Een bekend voorbeeld, waarbij men getracht heeft alleen door bescherming weer een begroeiing met bosch te verkrijgen, is de Goenoeng Moeriah geweest.

In sommige gevallen is men de natuur te hulp gekomen door het planten van een boomgordel ter breedte van 100 — 300 M. langs de benedengrenzen van het boschgebied in de hoop, dat van daaruit de natuurlijke herbossching van het hooger liggende deel beter zou slagen. De Sindoro bij de Kledoengpas is daarvan het schitterendst geslaagde voorbeeld.

In ± 40 jaar tijds heeft de natuurlijke herbossching boven den kunstmatig aangelegden boomgordel zich uitgebreid van 1800 tot 3100 M.

De methode om enkel door bescherming van een bijna kaal boschgebied weer een begroeiing te krijgen heeft echter naast het voordeel der geringere kosten eenige nadeelen:

1). Het kan te lang duren, wanneer in dringende behoeften moet worden voorzien.

2). De samenstelling van het bosch naar houtsoorten heeft men niet in de hand en dit weegt zwaar, wanneer de ligging van het bosch doet vermoeden, dat een latere exploitatie rendabel zal zijn.

Zal dus in enkele gevallen — vooral hoogere bergtoppen of zeer steile hellingen in afgelegen, dun bevolkte streken — de methode van herbossching, enkel door bescherming, nog kunnen en moeten worden toegepast, in vele gevallen zal men de voorkeur geven aan een herbossching langs kunstmatigen weg.

Deze is wel duurder, maar werkt ook vlugger, terwijl men hoopt

door aanplant van bepaalde boomen of gewassen de uitgaven later weer terug te vinden in de opbrengsten.

Behalve de herbosschingen om uitgeboerde koffietuinen weer voor beplanting geschikt te maken, hebben verschillende beweegredenen in verschillende tijden en plaatsen het Gouvernement genoopt de kunstmatige herbossching toe te passen.

Terwijl in Europa bijna uitsluitend de vrees voor watervloeden den stoot gaf tot herbossching, was dit in Indië hier het gebrek aan bevloeiingswater, dáár de vrees voor bandjirs, elders de houtnood der omgeving. Zoo werden reeds in 1858 rondom Magelang herbosschingen aangelegd om de bevolking aan brandhout te helpen.

Een overzicht van den stand van het kunstmatige herbosschingswerk geeft het volgende staatje.

	1875—1900	1901/1910	1911/1920	Totaal
Herboscht H. A.	14823	3007	15558	33338
Gemiddeld per jaar H. A.	593	300	1550	—
Totaal uitgaven.....	?	303500	341600	—
Gemiddeld per jaar ...	?	30000	54000	—
Per H. A.	?	100	35	—

Uit een der vorige overzichten is reeds gebleken, dat in Midden-Java de meeste herbosschingen liggen. Vooral de oude residentie Bagelen was en is nog gedeeltelijk een centrum en leerschool voor herbosschingen op groote schaal. Van 1875 — 1925 werd in dat gewest daarvoor ruim 6 ton uitgegeven.

De totale uitgaven voor herbossching van Java van 1875 — 1900 konden niet opgegeven worden.

Dat de cultuurkosten in de periode 1901/1910 opliepen tot 100 gld. per H.A., moet gedeeltelijk toegeschreven worden aan het aanleggen van culturen van ficus-soorten. In hoeverre men er in slagen zal het cijfer van 35 gld. per H.A. over de periode 1911/1920 nog verder te drukken, zal de toekomst moeten leeren. Als gemiddelde voor heel Java mag men het een betrouwbaar getal noemen voor verdere berekeningen.

Dat de periode 1911/1920 weer in aangelegde oppervlakte herbossching zoo'n groote vermeerdering toont tegenover 1901/1910 is hoofdzakelijk te danken — of te wijten — aan den voedselnood in de na-oorlogsjaren. Groote boschoppervlakten moesten toen goedschiks — en ook wel kwaadschiks — worden afgestaan voor de teelt van voedingsgewassen en slechts met groote moeite slaagden de houtvesters er in tusschen de veldgewassen ook hout te doen teelen. De herbosschingen uit die jaren behooren evenwel niet tot de beste, omdat men niet beschikte over voldoende plantmateriaal en geoefend personeel. Toen men echter deze moeilijkheden te boven was, is men op grootsche wijze met de herbossching doorgegaan, zoodat de eindcijfers over de periode 1921 — 1930 een veel grooter oppervlak aangelegde herbosschingen zullen geven dan 1911/1920.

Ofschoon de vermindering der beschikbaar gestelde fondsen tot beperking dwingt, kunnen nog belangrijke oppervlakten beboscht worden, daar de bevolking meer en meer het voordeel van het sluiten van z.g. plantcontracten met het Boschwezen inziet. De bevolking moet daarbij in een verband van 2 — 3 op 1 M. houtsoorten planten en onderhouden, maar heeft dan het recht tusschen de rijen van den houtaanplant 2 of 3 jaar veldgewassen te teelen. De opbrengsten daarvan zijn over het algemeen hooger dan die, welke het bebouwen der eigen tegalans oplevert en daarom wenscht de bevolking ook nu nog deze plantcontracten te sluiten. Terwijl echter vroeger door het Boschwezen nog van 5 — 30 gld. per H.A. moest worden toebetaald aan de planters, werken deze nu vaak voor een zeer geringe bijbetaling, of zelfs kosteloos. Gelegenheid tot herbossching in een streek kan door middel der plantcontracten ook een prachtgelegenheid bieden om verbeteringen mogelijk te maken op de eigen bouwvelden der bevolking (braakligging, groenbemesting) en dit wordt bij dezen in de aandacht van bestuursambtenaren en landbouwconsulenten aanbevolen.

Het totaal aantal herboschte H.A. hierboven aangegeven als ruim 33000 H.A., is in werkelijkheid kleiner, omdat daarvan in de naoorlogsjaren plaatselijk ook weer stukken moesten worden afgestaan voor de teelt van voedsel, zoodat de oppervlakte daarvan feitelijk tweemaal in de statistiek is geteld.

Het cijfer is verder geflatteerd, omdat honderden H. A. herbosschingen indertijd waren aangelegd met de snelgroeiende Albizzia moluccana, die na 25 — 35 jaar afsterft, zoodat vaak weer opnieuw herbossching, zij het met betere houtssoorten noodzakelijk of gewenscht is.

Wanneer nu gesproken wordt van „de herbossching van Java" dient eerst duidelijk te worden gemaakt, wat daarmee wordt bedoeld. Men kan daaronder verstaan het herbosschen van werkelijk kale terreinen — wat eigenlijk de juiste beteekenis is — maar ook het omzetten van direct onproductief bosch in bosch, waaruit ook directe geldelijke voordeelen kunnen worden verkregen. Dergelijk onproductief bosch kan echter nog heel goed, als hydrologisch bosch, indirecte voordeelen opleveren.

Tot dusverre is uit de cijfers van de Jaarverslagen van het Boschwezen niet op te maken, hoeveel H.A. werkelijk kale vlakte werden herboscht en hoeveel H.A. onproductief bosch werden omgezet in productief bosch.

Het totaal aantal herboschte H.A. zou meer relief krijgen, wanneer men het kon vergelijken met het aantal H.A., dat daarvoor in aanmerking komt, het zij door herbossching van kaal terrein, het zij door omzetting van onproductief in productief bosch.

Hierover bestaan voorloopig slechts schattingen, zoodat alle beschouwingen en berekeningen over „de herbossching van Java een speculatief karakter dragen.

Dr. Koorders schatte het alang-alang areaal van Java op 1.500.000 H.A. en de kosten van een volledig uitgevoerde kunstmatige herbossching op 60 millioen gulden.

In het Algemeen Landbouwweekblad Jrg. 1920 pag. 256 komt de volgende zinsnede van een onbekend schrijver voor: „om de wildhoutbosschen behoorlijk om te zetten in productiebosschen, voor zoover ze daarvoor in aanmerking komen, wordt door mij een kapitaal van 100 millioen gulden noodig geacht."

Deze cijfers werken verwarrend en ontmoedigend, omdat niet voldoende onderscheid wordt gemaakt tusschen de kosten van herbossching der werkelijk kale terreinen en het omzetten van direct onproductief bosch, dat hydrologisch, dus indirect, misschien nog heel goed werkt, in productief bosch.

De uitgaven voor beide soorten herbosschingen zijn kapitaalsuitgaven, maar het verschil in karakter is voor een ieder duidelijk. Kan het eerste dringend noodig zijn en soms geen uitstel dulden, zoo moet in het tweede geval wel degelijk gelet worden op de in geld te verwachten voordeelen. Dit soort herbosschingen komt in bezuinigingstijden in de eerste plaats in aanmerking om te worden gestaakt.

Ook bij een voorzichtige schatting van het areaal, dat werkelijk herboscht dient te worden, komt men nog tot getallen, die tot nadenken stemmen.

Rekent men n.l., dat van het bestaande wildhoutboschgebied nog 1/10 in aanmerking komt voor kunstmatige herbossching, dan is dit 150.000 H.A. Op grond van de voorafgaande gegevens zou dit duren $\frac{150.000}{1550} = \pm$ 90 jaar, terwijl dit in totaal 150.000 $\times$ f 35 = 5.250.000 gulden zou kosten. Daarbij dienen dan nog te worden geteld de sommen, die beschikbaar moeten worden gesteld om in ontginning uitgegeven steile hellingen terug te brengen tot boschdomein. Schat men daarvan de oppervlakte op 50.000 H.A. met een inkoopsom van 25 gld., dan wordt dit inclusief het herbosschen nog eens f 3.000.000. De eerstgenoemde ramingen mogen misschien te hoog zijn en deze laatste te laag, maar in ieder geval blijkt er uit, dat het werk der herbossching van Java van langen adem is en veel geld zal kosten. De stelling „voorkomen is beter dan genezen" behoeft dan ook geen verdere toelichting. Het bestaande „zeer" op Java's kale berghellingen is daarmee evenwel niet verholpen.

De herbossching van Java zou op minder bezwaren stuiten, wanneer uit de wildhoutbosschen voldoende overschotten werden verkregen, zoodat bijdragen uit de belastingpenningen overbodig waren. Voorloopig zal dit nog lang tot de pia vota blijven behooren.

Juiste cijfers uit het verleden kunnen niet gegeven worden, maar de begrooting van het Boschwezen voor 1925 geeft toch eenig inzicht.

Zonder de aandeelen in de kosten van het Hoofdbureau en het Proefstation voor het Boschwezen worden de inkomsten en uitgaven voor de zuivere schermbosschen op Java respect. geraamd

op ƒ 456.000 en ƒ 1.061.000, zoodat dus ruim 6 ton moet worden bijgepast.

Daaronder schuilen echter: ƒ 225.000 aan buitengewone uitgaven, die als kapitaalsuitgaven zijn te beschouwen.

Al brengt dit nadeelig saldo dan ook indirect misschien tienvoudige rente op, zoo moet toch getracht worden ook de directe inkomsten uit de wildhoutbosschen zoo hoog mogelijk op te voeren.

Het beheerend personeel zal voorloopig een tamelijk stabiele formatie kunnen vormen, zoodat afgezien van de grensregelingswerkzaamheden de andere uitgaven meer in direct verband kunnen worden gebracht met de verhooging van inkomsten.

De opbrengsten der wildhoutbosschen aan producten, voor zoover die gecontroleerd werden door het Boschwezen, waren:

	Timmerhout M³.	Brandhout 5. M.	Bamboe stuks	Basten pikol	Houtskool pikol.
1916	17.600	78.000	2.971.000	1.973	12.775
1917	16.100	109.000	2.155.000	784	8.660
1918	26.900	129.000	1.578.000	901	10.290
1919	21.300	159.000	3.405.000	1.488	9.278
1920	25.100	159.000	2.313.000	2.752	7.651

Waarschijnlijk verlaat een grooter hoeveelheid timmerhout nog clandestien de wildhoutbosschen en er zal getracht moeten worden, ook dat onder controle te krijgen. Deze diefstallen dienen hoofdzakelijk voor de voorziening in de houtbehoefte der Inlandsche bevolking, maar om deze op vlotte en soepele manier regelmatig te bevredigen dienen de bepalingen daaromtrent van het bestaande boschreglement te worden herzien.

Omdat „hout" een zwaar en moeilijk te vervoeren product is, zoodat de afzetbaarheid beperkt is tot de naaste omgeving, heeft men van ouds reeds ervoor geijverd door het winnen of teelen van andere producten de inkomsten uit de wildhoutbosschen op te voeren. Bij gering volume of gewicht moeten deze producten een hoogere waarde vertegenwoordigen dan hout om vervoer op grootere afstanden mogelijk te maken.

Op de Sindoro werd bijv. van 1875 — 1880 en ± 1900 kina geplant, waarvan de exploitatie winstgevend was. In latere jaren had het Boschwezen zijn hoop gevestigd op de rubbercultuur en uit de aanplantingen is gedeeltelijk het Gouvernementscoutchoucbedrijf ontstaan.

In den laatsten tijd verwacht men weer veel van de teelt der uitheemsche acacia-soorten ten behoeve van de looibastwinning.

Bij alle waardeering voor deze exoten, mogen echter de inheemsche boschproducten niet vergeten worden en deze zullen dikwijls, bij minder risico, even welkome bijdragen kunnen leveren aan de inkomsten uit de wildhoutbosschen. Tengevolge van de verspreide ligging, op verschillende zeehoogten en verschillende grondsoorten is het wildhoutboschgebied aangewezen om te voorzien in de behoeften der maatschappij aan houtsoorten voor bepaalde doeleinden, basten of andere producten. Deze verfbasten, harsen, gommen, rotansoorten enz. zijn nu nog vaak een verzamelproduct op Java en de Buitenbezittingen, maar kunstmatige aanplant daarvan zal binnen korter of langer tijd noodzakelijk en voordeelig zijn.

Eveneens willen we wijzen op de voordeelen, die verbonden kunnen zijn aan het teelen van vruchtboomen als arenpalmen, peté, djengkol, mangistans, doerian enz. Behalve belangrijke opbrengsten aan vruchten leveren deze soorten zeer gewilde houtsoorten voor de kleine industrie.

Voor de bergbevolking van vele streken zal door herbossching op deze manier een welkome duurzame bron van bijverdienste kunnen worden geschapen, terwijl het Gouvernement door verpachting der geteelde producten althans een gedeelte der kosten vergoed ziet. De technische kwestie's, die met deze vraagstukken samenhangen, moeten natuurlijk buiten bespreking blijven en zijn in vele gevallen ook door het Boschwezen nog niet opgelost.

Wonosobo, November 1924.

Belastingen in eenige tropische Britsche koloniën,

door

D. J. GERRITSEN.

Britsch-Indië.

Historisch overzicht.

Oorspronkelijk was er één budget voor geheel Britsch-Indië, waarbij aan de provincies vaste bedragen werden toegekend om haar uitgaven te dekken. Daar de provincies echter groeiden kon deze toestand niet blijven bestaan en er ontstond dan ook een langdurige strijd tusschen de Britsch-Indische Regeering en de provincies, die een grooter deel eischten van de inkomsten en meer vrijheid om uitgaven te doen, terwijl de centrale regeering er naar streefde een zoo stevig mogelijke controle te behouden. Successievelijk werd een verbetering verkregen door de provincies een bepaald deel van de opbrengst van sommige bronnen van inkomsten toe te kennen, waardoor zij de beschikking kregen over toenemende fondsen en zij als ontvangers dier belastingen in de gelegenheid waren de opbrengsten zoo goed mogelijk op te voeren. Ook deze regeling gaf aanleiding tot vele moeilijkheden, zoodat naderhand een zoodanige wijziging werd aangebracht, dat de provincies inplaats van een deel van de opbrengst van sommige belastingen de volle opbrengst van eenige bronnen kregen en de Centrale Regeering de geheele opbrengst van de andere heffingen behield. Deze laatste wijziging was van ver gaande strekking, daar de Centrale Regeering een belangrijk deel van haar controle inboette nu Zij niet meer direct bij de opbrengst van sommige bronnen van inkomsten was geïnteresseerd.

Een scherpe scheiding tusschen de bevoegdheid tot belasting heffen werd gemaakt bij de Reform Act 1919, waarbij bepaald werd, dat de Britsch-Indische Regeering de geheele opbrengst zou verkrijgen van die heffingen, waarvan het gebruik en de onder-

vinding hadden geleerd, dat zij meer „federaal" dan „provinciaal" waren, terwijl de provincies de volle beschikking zouden krijgen over de opbrengst van de andere belastingen. De Centrale Regeering behield bij deze regeling de in- en uitvoerrechten, inkomstenbelasting, netto opbrengsten van post, telegraphie en spoorwegen benevens de belasting op zout; ter beschikking van de provincies kwamen de landrente (landrevenue), accijnzen, zegelbelasting en diversen.

Bij het opmaken der begrooting der Centrale Regeering bleek evenwel dat de bronnen van inkomsten, welke zij had behouden, onvoldoende opbrengsten gaven om de uitgaven te dekken. Er bleef een tekort van 983 lakhs rupees over, waarin door bijdragen van de provincies werd voorzien. Bepaald werd, dat ieder der provincies een bepaald bedrag aan de Centrale Regeering zou moeten opbrengen, totdat de te harer beschikking staande heffingen voldoende zouden zijn om in het totaal harer uitgaven te voorzien.

Begrooting 1924/25.

De ramingen der begrooting voor 1924-25 der Britsch-Indische Regeering waren als volgt:

Inkomsten:		
In- en uitvoerrechten	45.01.82.000	Rs.
inkomstenbelasting (incl. Supertax)	18.21.97.000	„
zout	10.54.62.000	„
opium	4.33.60.000	„
spoorwegen (netto overschot)	4.27.30.000	„
bijdrage provincies	7.72.11.000	„
diversen	14.49.03.000	„
	104.60.45.000	Rs.
Uitgaven:		
rente en aflossing	18.15.15.000	Rs.
burgerlijk bestuur	9.80.36.000	„
burgerlijke werken	2.06.50.000	„
leger en vloot	63.00.16.000	„
diversen	11.54.70.000	„
batig saldo	3.58.000	„
	104.60.45.000	Rs.

Thans eenige bijzonderheden over enkele der voornaamste heffingen.

In- en uitvoerrechten.

De invoerrechten hebben in den loop der tijden nog al wijzigingen ondergaan, veelal ten gevolge van den nood der schatkist. Voor den opstand (1856/7) bedroegen zij 5 %, doch de groote kosten, die de opstand tengevolge had, waren oorzaak van een verhooging tot 10 in sommige gevallen zelfs tot 20%. De actie van de Lancashire-fabrikanten die de concurrentie van de Britsch-Indische fabrieken sterk voelden, leidde in 1882 tot de afschaffing van alle invoerrechten. In 1894 was de regeering echter door de koersdaling genoodzaakt nieuwe bronnen van inkomsten aan te boren en werden weer invoerrechten tot 5% ingevoerd, waarvan echter garens en geweven katoentjes werden vrijgesteld. Grootere eischen aan de schatkist gesteld brachten evenwel ook deze goederen in het tarief, doch werd na eenige wijzigingen aan de Lancashire-belangen zoodanig tegemoet gekomen, dat een algemeene heffing van 3½% op alle geweven goederen, hetzij van overzee aangevoerd, hetzij binnenslands gemaakt (handweefsels uitgezonderd), werd ingesteld, waardoor de Lancashire-fabrikanten in dezelfde positie kwamen, als de Britsch Indische fabrieken.

In 1910/11 werd het invoerrecht op zilver van 5% gebracht op 4 d. per ounce en werden de invoerrechten op petroleum, tabak, wijnen, sterke dranken en bier verhoogd ten einde een compensatie te vinden voor het verlies op de opiumexport naar China.

Het geheele tarief werd in de begrooting 1916/17 gewijzigd om in de door den oorlog veroorzaakte tekorten te voorzien. De algemeene heffing werd van 5 op 7½% gebracht, voor suiker op 10%. De heffingen voor geweven goederen (3½%) bleven echter ongewijzigd. Bij dezelfde begrooting werden uitvoerrechten geheven op thee en jute; bedragende voor thee Rs. 1-8-0 per 100 lbs en voor ruwe jute Rs. 2-4-0 per baal van 400 lbs. (bewerkte jute daarmede in overeenstemming).

Bij de volgende begrooting 1917/18 werd het uitvoerrecht op jute verdubbeld, terwijl dat op geweven goederen van 3½ op 7½ % werd gebracht zonder eenige wijziging in de 3½% heffing op de binnenlands gefabriceerde weefsels.

Een nadere verhooging bracht de begrooting 1921/22, waarin een aanzienlijk tekort moest worden weggewerkt. Het algemeene tarief werd van 7½ op 11% ad valorem gebracht met een speciale heffing op lucifers van 12 annas per gros doosjes, in plaats van de bestaande ad valorem heffing van 7½ %; de invoerrechten op likeuren werden verhoogd; op sommige luxe artikelen op 20 % gesteld; die op suiker van 10 op 15% gebracht en die op bereide tabak met 50% verhoogd.

Ten slotte bracht de begrooting 1922/23 eenige heffingen nog weer op een hooger peil.

Een uitvoerrecht van 3 annas pes maund (± 82 lbs.) wordt geheven op alle naar het buitenland geëxporteerde rijst, welke heffing in den genoteerden f.o.b. prijs begrepen is.

Behalve het reeds genoemde uitvoerrecht op thee heeft er bij export van dit artikel nog een heffing plaats van 6 annas per 100 lbs. (1/16 d. per lb). Deze heffing werd op verzoek van de Indian Tea Association ingesteld om fondsen te verkrijgen voor reclame om het gebruik van thee te bevorderen. De Regeering treedt hierbij uitsluitend als tusschenpersoon op en draagt de totale ontvangst voor genoemd doel aan een niet officieel lichaam af.

Income tax en Supertax.

Inkomstenbelasting werd voor het eerst in 1860 ingevoerd om aan de financieele moeilijkheden veroorzaakt door den opstand het hoofd te bieden. De heffing bedroeg toen 4% van alle inkomens boven de 500 rupees. Na veel wijzigingen in den loop der tijden werd bij de begrooting van 1916/17 een ingrijpende verandering aangebracht door het tarief progressief te maken; sinds werd bij iedere financieële moeilijkheid de inkomstenbelasting verzwaard. Het tarief is niet in de wet op de inkomstenbelasting vastgelegd, doch wordt ieder jaar bij de begrooting bepaald en luidt sinds 1922/23 als volgt:

a. voor ieder natuurlijk persoon, niet geregistreerde firma en onverdeelde Hindoe familie.

bij een inkomen v. minder dan Rs 2.000		vrij
„ „ „ „ Rs 2.000 tot Rs 5.000	5	pies per rupee (± 2½%)
„ „ „ „ „ 5.000 tot Rs 10.000	6	„ „ „ (3⅛%)
„ „ „ „ „ 10.000 tot Rs 20.000	9	„ „ „ (4¹¹⁄₁₆%)
„ „ „ „ „ 20.000 tot Rs 30.000	1 anna	„ „ (6¼%)

bij een inkomen v. Rs 30.000 tot Rs 40.000 1 anna en 3 pies per rupee (7 13/16 %)
" " " " " 40.000 on daarboven 1 anna en 6 pies " " (9 3/8 %)

b. voor iedere maatschappij en geregistreerde firma onafhankelijk van het inkomen 1 anna en 6 pies per " (9 3/8 %)

Supertax

van het inkomen boven 50.000 rupees

a. voor iedere maatschappij 1 anna per rupee (6 1/4 %)

b. *1.* voor iedere onverdeelde Hindoe familie
van de eerste 25.000 rupees van het meerdere nihil
van de daaropvolgende 25.000 rupees v/h. meerdere 1 anna p. rupee (6 1/4 %)
2. voor ieder natuurlijk persoon en ongeregistreerde familie
van de eerste 50.000 rupees van het meerdere 1 anna per rupee (6 1/4 %)

c. voor ieder natuurlijk persoon, ongeregistreerde firma en onverdeelde Hindoe familie

van de tweede	50.000 rupees	van het meerdere	1½ anna p.	rupee (9 3/8 %)
" " volgende	50.000 "	" "	2 " "	" (12½ %)
" " "	50.000 "	" "	2½ " "	" (15 5/8 %)
" " "	50.000 "	" "	3 " "	" (18¾ %)
" " "	50.000 "	" "	3½ " "	" (21 7/8 %)
" " "	50.000 "	" "	4 " "	" (25 %)
" " "	50.000 "	" "	4½ " "	" (28 1/8 %)
" " "	50.000 "	" "	5 " "	" (31¼ %)
" " "	50.000 "	" "	5½ " "	" (34 3/8 %)
" het dan nog overblijvende			6 " "	" (37½ %)

Inkomstenbelasting (en Supertax) wordt geheven van alle inkomsten verworven in Britsch-Indië met uitzondering van die verworven in de uitoefening van het landbouwbedrijf, voor zoover deze inkomsten door landrente of een dergelijke heffing worden getroffen. Onder deze laatste categorie vallen ook de inkomsten uit de cultures. Een moeilijkheid ontstaat daarbij voor het geval dezelfde ondernemer het product verbouwt en het een verdere bereiding doet ondergaan voor het ter markt te brengen (b.v. thee). Het landbouwinkomen is dan niet aan inkomstenbelasting onderworpen daarentegen het niet-landbouwinkomen wel. Een splitsing van het totaal inkomen moet dan gemaakt worden bij wijze van compromis, dat voor thee zoodanig is, dat 75% van het totaal inkomen beschouwd wordt als verkregen uit de verbouwing (niet onderworpen aan inkomstenbelasting) en 25% uit de verdere bereiding (wel onderworpen aan inkomstenbelasting).

De belasting wordt geheven naar de volgende bronnen:

a. salarissen;

b. interest van fondsen;
c. opbrengst van onroerende goederen;
d. winsten uit bedrijf;
e. inkomsten uit beroep;
f. andere inkomsten.

De belasting naar de bronnen *a* en *b* (salarissen en interest van fondsen) wordt aan de bron geheven; de belasting naar alle andere bronnen bij den belastingplichtige.

Iedereen, die salarissen uitbetaalt is verplicht het te betalen bedrag te verminderen met de belasting daarover berekend naar het percentage, dat op het geschatte inkomen van den salaristrekker van toepassing is. Bovendien moet hij ieder jaar een opgave doen van de namen en adressen van hen, aan wie salaris is uitbetaald, de grootte van dat salaris en de daarop ingehouden belastingbedragen.

Evenzoo is ieder, die betalingen doet vallende onder het hoofd „interest van fondsen" verplicht een bedrag berekend naar het hoogst geheven percentage voor inkomstenbelasting af te trekken en aan den interestontvanger een certificaat af te geven, dat de aftrek heeft plaats gehad.

De afgehouden bedragen, die in de schatkist worden gestort, worden als inkomen berekend van hen op wier ontvangsten gekort is en worden beschouwd als betalingen te hunnen behoeve waarvan op de aanslagbiljetten aanteekening wordt gedaan.

Toont de bezitter van een interest afwerpend fonds of een salaristrekker aan, dat de belasting die hem gekort is hooger is dan het totaal door hem verschuldigde bedrag, hetgeen o.m. mogelijk is door verliezen uit andere bronnen enz., dan wordt hem restitutie verleend over het teveel betaalde.

Van alle bedragen, die als dividend worden ontvangen op aandeelen van maatschappijen wier winsten door de inkomstenbelasting worden getroffen, behoeft de ontvanger geen inkomstenbelasting — wel supertax — te betalen. Bij de uitkeering van een zoodanig dividend geeft de maatschappij aan iederen dividend trekker een certificaat af dat van de winst, waaruit het dividend wordt betaald, inkomstenbelasting betaald is. Is het percentage dat de dividend ontvangende aandeelhouder over zijn totaal in-

komen moet betalen lager dan het percentage waartoe de winst der dividend uitdeelende maatschappij wordt belast (dus in alle gevallen waarbij het percentage voor den aandeelhouder lager is dan de maximumheffing, daar de winst der maatschappij tot het maximum percentage wordt belast) dan verleent de belastingadministratie restitutie van belasting berekend over het genoten dividendbedrag tot het verschil in de toegepaste percentages, waarbij het bovengenoemde door de maatschappij afgegeven certificaat als bewijsstuk geldt.

Het resultaat van deze twee maatregelen — vrijstelling van dividend bij aandeelhouder en restitutie — is dat de winsten eener maatschappij, voor zoover uitgedeeld aan aandeelhouders die eveneens aan Britsch-Indische inkomstenbelasting zijn onderwerpen, worden belast als deelen van het inkomen en tegen de daarbij behoorende heffingspercentages der individueele aandeelhouders (al wordt de betaling ook door de maatschappij gedaan) en dat de niet uitgekeerde winsten belast worden tegen het hoogste percentage dat voor individueele belastingplichtigen geldt.

Alle belastingplichtigen zijn verplicht jaarlijks een aangifte te doen, die voor zoover geloofwaardig gevolgd wordt. Indien aanslag door onjuiste of onvolledige aangifte te laag is geweest, kan het te weinig betaalde worden nagevorderd met een boete van 100% der navordering en kan zoonoodig een vervolging worden ingesteld (maximum strafbedreiging 6 maanden gevangenisstraf of/en Rs. 1000 boete).

Bij de berekening van het inkomen uit bedrijf mag, indien in eenig jaar de resultaten niet voldoende zijn om het totaal bedrag voor waardevermindering dat kan worden toegestaan, in aftrek te brengen, het (de) volgende jaar (jaren) de bedragen voor waardevermindering worden verhoogd met dat, waarvoor geen dekking kon plaats vinden.

De basis voor den aanslag van inkomen uit bedrijf, beroep enz. zijn de resultaten van het voorafgaande jaar.

De Supertax voor maatschappijen is een proportioneele heffing van de geheele winst der maatschappijen. Deze heffing is in de plaats gekomen van de vroeger bestaande progressieve belasting van de niet-uitgekeerde winsten der maatschappijen en wordt ge-

rechtvaardigd geacht door de speciale voordeelen die aan den maatschappij vorm verbonden zijn (als beperkte aansprakelijkheid enz.).

Uit dien hoofde heeft dan ook geen restitutie of verrekening plaats bij de aandeelhouders voor de door de maatschappij betaalde Supertax.

Dubbele belasting in Britsch-Indië en Engeland van het in Britsch-Indië verworven inkomen wordt voor het grootste deel voorkomen door de overeenkomst, dat indien zulks mocht plaats vinden de Engelsche belastingadministratie ontheffing zal verleenen over het aldus dubbel getroffen inkomen, berekend òf naar het evenredige heffingspercentage [1]) in Britsch-Indië òf naar de helft van het evenredige Engelsche heffingspercentage [1]), welke van de twee de laagste is. Voor het geval het evenredige Britsch-Indische heffingspercentage hooger is dan de helft van het evenredige Engelsche heffingspercentage en dus de Engelsche fiscus slechts tot dit laatste ontheffing verleent, verleent de Britsch-Indische belastingadministratie ontheffing berekend naar het verschil tusschen het evenredige Britsch-Indische en de helft van het evenredige Engelsche heffingspercentage, zoodat het resultaat is, dat het inkomen slechts eenmaal, maar tegen het hoogste percentage wordt getroffen.

Tot het jaar 1921/22 was het evenredige Britsch-Indische heffingspercentage voor alle inkomens lager dan de helft van het evenredige Engelsche heffingspercentage, zoodat geen ontheffing als bovenbedoeld in Britsch-Indië behoefde plaats te vinden; na 1921/22 kan voor hooge inkomens deze ontheffing in Britsch-Indië voorkomen.

Zout.

De belasting op zout heeft de Britsch-Indische Regeering van de inheemsche heerschers overgenomen.

---

1) Onder „evenredig heffingspercentage" te verstaan het percentage dat wordt afgeleid uit de verhouding van het totaal belastbaar inkomen voor de inkomstenbelasting en het bedrag der te betalen inkomstenbelasting vermeerderd met het percentage, dat afgeleid wordt uit de verhouding van het totaal belastbaar inkomen voor de Supertax en het bedrag der te betalen Supertax.

Van 1888 — 1903 was de heffing Rs. 2-8-0 per maund van 82 lbs. In 1903 had een verlaging plaats tot Rs. 2, in 1905 tot Rs. 1-8-0 en in 1907 tot Rs. 1, terwijl de heffing in 1916 weer op Rs. 1-4-0 werd gebracht.

De achtereenvolgende verlagingen hadden een groote toename in de consumptie tengevolge, die van 1903—1908 op 25% wordt gesteld. In 1923 werd de belasting verdubbeld en op Rs. 2-8-0 gebracht. Deze verhooging werd indertijd door het wetgevende lichaam verworpen doch door den Onderkoning gehandhaafd en veroorzaakte een heftige agitatie door geheel Britsch-Indië.

In 1924 werd de heffing weer tot Rs. 1-4-0 teruggebracht.

Landrente (land revenue).

De landrente kan wel als de oudste belasting in Britsch-Indië beschouwd worden en bestond reeds lang voor de komst der Engelschen.

In de verschillende landstreken werd de landrente oorspronkelijk op de meest verschillende wijze geheven, waarin onder het Engelsche bestuur langzamerhand meer eenvormigheid werd gebracht, zoodat thans voornamelijk drie soorten van „Settlement" zijn overgebleven n.l.

1e. Permanent Settlement. De grond is hierbij in het erfelijk bezit van landheeren, die een vastgesteld bedrag aan landrente betalen, dat niet kan worden verhoogd. Oorspronkelijk optredende als schakel tusschen vorst en landbouwer om de belasting voor eerstgenoemde te innen, hebben deze „landlords" een onafhankelijke positie weten te verwerven, welke toestand tegen het eind van de 18e eeuw door het Engelsche bestuur werd bevestigd door de rechten dier landheeren op den grond als erfelijk eigendom te erkennen tegenover de verplichting van een vast bedrag aan jaarlijksche landrente.

De hoogte van de landrente werd ten tijde dezer regeling gesteld op circa 90% van de door de landheeren te ontvangen pacht, welke verhouding echter door de meerdere opbrengst der gronden zoodanig is gewijzigd dat b.v. in Bengalen van deze Permanent Settlement nog geen £ 3.000.000 landrente wordt ontvangen tegen een geschatte jaarlijksche pachtopbrengst van £ 12.000.000.

De permanent Settlement beslaat circa 20% van alle in aanmerking komende gronden van Britsch-Indië en komt het meest voor in Bengalen, waar ± 5/6 van allen grond en onder valt.

Behalve deze vorm bestaat er „temporary Settlement" in twee onderscheiden vormen n.l.

2e. Zemindari settlement, waar de landheer de landrente aan de schatkist betaalt doch waarbij de heffing perodiek herzien wordt. De tijdvakken waarvoor de landrente telkenmale wordt vastgesteld varieeren van 10 — 20 en 30 jaar al naar gelang van de verschillende provincies en districten. Bij elke herziening wordt rekening gehouden met de veranderde waarde der gronden, oogstopbrengsten en prijzen der producten, aangebrachte irrigatie-verbeteringen enz. enz. terwijl een verhooging niet in eens tot het volle bedrag maar successievelijk wordt ingevoerd.

In het algemeen is de maximum belasting voor deze gronden 50% van de netto pacht die de landheer bij verpachting kan maken, in verscheiden provincies blijft de heffing tusschen de 20 en 33 %, in andere daarentegen is geen maximum vastgesteld. Boven en behalve de landrente heeft nog een heffing plaats voor onderhoud wegen, scholen, bezoldiging dorpshoofden enz. gewoonlijk tot 1/16 van de opbrengst.

Ongeveer 1/3 van alle bebouwde land is onder Zemindari settlement.

3e. Ryotwari settlement, waarbij ook periodieke herziening plaats vindt juist als in het voorgaande geval doch hier int de fiscus de landrente direct van den landbouwer. Daar de heffing bepaald wordt rekening houdende met alle omstandigheden van den grond, oogst, prijzen enz. is het onmogelijk een algemeen heffingscijfer te noemen; een vijfde van de bruto opbrengst mag echter wel als maximum beschouwd worden terwijl er een streven is om de heffing naar de bruto opbrengst te vervangen door een naar de netto opbrengst hetgeen vooral de minder vruchtbare gronden ten goede zal komen. Vindt de heffing naar de netto opbrengst plaats dan wordt 50% als maximum genoemd. Circa 47% van allen grond wordt onder ryotwari settlement belast.

Ceylon.

Algemeen.

Het eiland Ceylon beslaat een oppervlakte van 16.212.480 acres, waarvan circa 4.250.000 acres voor inlandschen en europeeschen landbouw in cultuur zijn gebracht, terwijl nog ruim 1.000.000 acres onontgonnen grond voor landbouw geschikt wordt geacht.

Bij de laatste volkstelling van 1921 bedroeg de bevolking 4.498.605 inlanders en 8.118 europeanen.

De voornaamste voortbrengselen van het eiland zijn thee, rubber en de producten van den kokospalm, waarvan in 1924 voor een waarde van respectievelijk £ 16.500.000, £ 4.250.000 en £ 5.000.000 werd geëxporteerd. De thee en rubbercultuur zijn voor het grootste deel in handen van Europeanen, de kokospalm-cultuur daarentegen voornamelijk in die der Inlanders. Het werkvolk voor de thee- en rubber-ondernemingen bestaat voor het grootste deel uit Tamils uit het Zuiden van Britsch-Indië. De totaal beplante oppervlakte eind 1924 werd voor thee op 411.500 acres, voor rubber op 433.100 acres gesteld terwijl een uitbreiding mogelijk wordt geacht tot ± 500.000 acres voor elk dezer cultures.

Begrooting 1924/25.

De begrooting voor het jaar 1924/25 (1 Oct — 30 Sept.) laat de volgende cijfers voor de ontvangsten zien:

in- en uitvoerrechten	36.000.000	Rupees
haven ontvangsten	4.956.000	„
accijnzen, vergunningen enz.	22.976.000	„
spoorwegen	24.500.000	„
opbrengst verkoop land	950.000	„
diversen	12.618.000	„
	102.000.000	Rupees

Het tarief der invoerrechten bedraagt in het algemeen 10 % ad valorem, voor sommige artikelen geldt evenwel een speciaal tarief zooals o.a. voor machinerieën en benoodigdheden voor den landbouw 2½ % ad valorem, rijst, zout en suiker respectievelijk Rs 1, Rs 3 en Rs 3½ per cwt. (112) lbs.).

De uitvoerrechten bedragen voor thee Rs 3 per 100 lbs, voor rubber (uitgezonderd in den vorm van latex) Rs 2½ per 100 lbs. en voor coprah Rs 0.60 per ctw. (overige producten van den kokospalm naar rato).

Voor een inzicht in hetgeen ieder der bronnen in de totaal ontvangsten der in- en uitvoerrechten bijdraagt, volgen onderstaand de (afgeronde) cijfers van 1923:

invoerrechten	24.750.000	Rs.
uitvoerrechten rubber	1.500.000	„
„ thee	5.200.000	„
„ kokospalmproducten	1.750.000	„

De opbrengst onder het hoofd „accijnzen, vergunningen enz." wordt voor bijna de helft verkregen uit den accijns op en vergunning tot detailverkoop van arak, rum en toddy (palmwijn), voor een derde uit zegelrechten en voor bijna een tiende uit successierechten, geheven naar een progressieve schaal tot 20% bij een waarde van de nalatenschap van Rs 15.000.000 en hooger.

Uitgifte erfpacht.

Woeste gronden geschikt voor landbouw worden van tijd tot tijd door het gouvernement in openbare veiling ten verkoop of ter verkrijging in erfpacht aangeboden, waarbij het aangebodene aan den hoogsten bieder wordt toegewezen. Bij verkoop van dergelijke complexen grond zal de inzet niet minder dan Rs 26 per acre bedragen (uitgezonderd indien moerassen enz. in het complex begrepen zijn) terwijl bij erfpacht-uitgifte de canon in het algemeen op 6% van de geschatte waarde van het land wordt bepaald. Gronden voor landbouwdoeleinden kunnen ook in erfpacht aangevraagd worden. De aanvrager dient daartoe schriftelijk alle bijzonderheden in, die van gouvernementswege in het staatsblad gepubliceerd worden met oproeping van eventueele andere gegadigden, die schriftelijk moeten reflecteeren. De toewijzing van de erfpachtsrechten, die voor niet korter dan 30 doch niet langer dan 99 jaar worden verleend, geschiedt wederom aan den hoogsten bieder op een openbare veiling, waarbij alleen de oospronkelijke aanvrager en zij, die schriftelijk op de bekendmaking in het staatsblad hebben gereflecteerd als bieders worden toegelaten. Zijn geen

andere reflectanten aanwezig dan de oorsponkelijke aanvrager, dan wordt de canon door den Gouverneur bepaald. De canon wordt elke 30 jaar herzien; voor de eerste 6 jaren is slechts 1/3 van den vollen canon verschuldigd.

De erfpachter is verplicht binnen 5 jaar een tiende deel der oppervlakte te beplanten met het product, waarvoor de aanvraag was gedaan en een verder vierde deel der oppervlakte gedurende de volgende 5 jaar. Wordt aan deze bepaling niet voldaan dan wordt de canon voor de geheele nog niet beplante oppervlakte verdubbeld tenzij de erfpachter er de voorkeur aangeeft de erfpacht terug te geven. De canon is bij vooruitbetaling verschuldigd. Indien de canon niet binnen een maand na het tijdstip van verschuldigd worden betaald is, wordt 9% interest in rekening gebracht vanaf het tijdstip waarop betaling moest plaats vinden en indien zij langer dan 1 jaar onbetaald bleef, komt de erfpacht te vervallen.

Het schiereiland Malakka.

Algemeen.

Tot goed begrip van het volgende is een korte uiteenzetting van de politieke groepeering van Malakka gewenscht.

Na de verovering van de stad Malakka verkregen de Engelschen van de Inlandsche vorsten de eilanden Penang en Singapore, waaraan de naam „Straits Settlements" (naar the Straits of Malakka) gegeven werd en die oorspronkelijk als bezittingen van de (Engelsche) Oost-Indische Compagnie naderhand als kolonie van de Kroon werden bestuurd. Thans omvatten de Straits Settlement alle directe Engelsche bezittingen op Malakka bestaande uit:

a. het eiland Penang en de provincie Wellesley, gelegen op het vaste land tegenover Penang;
b. the Dindings, eenige kleine eilanden met een strook vasteland er tegenover;
c. Malacca, meer zuidelijk gelegen bestaande uit de stad Malacca met het omringende land;
d. de eilandengroep Singapore.

Deze vier deelen zijn de oorspronkelijke en ook thans nog eenige direct bestuurde Engelsche bezittingen op Malakka. Het overige deel van het schiereiland bestaat uit Maleische staten onder Engelsch protectoraat. Deze staten hebben elk hun Inlandschen

vorst en zijn Johore, Perak, Selangor, Negri Sembilan, Pahang, Kedah, Kelantan, Tringganu en Perlis.

Johore is sedert de stichting van Singapore onder Engelsch protectoraat geweest in dien zin dat het Engelsche gouvernement de onafhankelijkheid en zelfbestuur garandeerde. Tusschen 1874 en 1888 werden Perak, Selangor, Negri Sembilan en Pahang eveneens onder Engelsch protectoraat gebracht en werd voor iederen staat een Engelsche resident benoemd terwijl langzamerhand Engelsch bestuur ingevoerd werd. In 1896 werden deze 4 staten in federatief verband onder een Engelschen Resident-Generaal samengevoegd tot de Gefedereerde Maleische Staten. De Gouverneur van de Straits Settlements kreeg bij die gelegenheid mede den titel van Hooge Commissaris voor de Gefedereerde Maleische Staten. Het Engelsche protectoraat beteekent voor deze staten thans direct bestuur en algeheele controle door Engeland met uitzondering van de belangen, die den Mohammedaanschen godsdienst raken.

In 1909 stond Siam haar souvereiniteit over Kedah, Kelantan, Tringganu en Perlis aan Engeland af. Deze staten werden eveneens onder Engelsch protectoraat gebracht aan elk werd een Engelsche adviseur toegevoegd, doch zij behielden Maleisch bestuur. Het heele schiereiland Malakka was daarmee binnen de Engelsche invloedssfeer gebracht, die in 't kort als volgt kan worden geschetst

de kolonie Straits Settlement	Penang en de provincie Wellesly The Dindings Malacca Singapore		Britsche bezitting
de Gefedereerde Maleische Staten	Perak Selangor Negri Sembilan Pahang	onder Britsch protectoraat en bestuur	Maleische Staten.
overige Maleische Staten	Kedah Kelantan Tringganu Johore Perlis	onder Britsch protectoraat met Britsch adviseur.	

De Straits Settlements.

De volkstelling van 1921 gaf voor de Straits Settlements 883.769 bewoners aan waarvan alleen de havensteden Singapore en Penang meer dan de helft.

De totaal oppervlakte bedraagt 1599 vierkante mijlen. De havens zijn alle vrijhavens, zoodat noch in- noch uitvoerrechten geheven worden. Bij het in het verkeer brengen van sommige artikelen zooals sterke dranken, petroleum, lucifers, tabak worden accijnzen geheven, die met de opbrengst van den opiumverkoop en zegelrechten zoo goed als de geheele ontvangstzijde van het budget uitmaken zooals onderstaande raming voor 1925 aangeeft:

Vergunningen, accijnzen enz.			
opiumverkoop	Straits $	13.000.000	
sterke dranken	„ „	2.975.000	
tabak	„ „	2.129.000	
pandhuizen	„ „	432.412	
petroleum	„ „	346.500	
zegelrechten	„ „	1.241.650	
diversen	„ „	708.867	Straits $ 20.833.429
post en telegraphie			„ „ 1.459.147
ontvangsten van gouvernementseigendommen (inclusief interest)			„ „ 3.630.185
diversen			„ „ 1.274.694
	Totaal ontvangsten		Straits $ 27.197.455

De Gefedereerde Maleische Staten.

De vier staten Perak, Selangor, Negri Sembilan en Pahang beslaan een oppervlakte van 27.506 vierkante mijlen en hadden bij de volkstelling van 1921 een bevolking van 1.324.890 (510.821 Maleiers, 494.548 Chineezen, 305.219 Britsch Indiërs, 5.686 Europeanen en 8.616 andere bewoners).

De voornaamste producten zijn tin, rubber en de producten van den kokospalm, waarop de gouvernements-ontvangsten dan ook voor een groot deel gebaseerd zijn.

De begrooting der ontvangsten over 1925 luidt als volgt.

in- en uivoerrechten	Straits $	21.019.400
accijnzen	„ „	11.550.000
vergunningen enz.	„ „	814.890
bruto ontvangsten spoorwegen, post & telegraphie	„ „	17.673.000
diversen	„ „	4.820.725
	Straits $	55.878.015

De invoerrechten worden geheven van sterke dranken, lucifers, petroleum en tabak, sigaren enz. met een geraamde ontvangst voor 1925 van $ 5.307.500 en bedragen voor sterke drank $ 10 per gallon, voor petroleum $ 0.10 per gallon en voor sigaren $ 1.20 sigaretten en tabak $ 0.80 per pond.

De uitvoerrechten bedragen voor kokosnoten en copra 1½% ad valorem, voor rubber volgens een glijdende schaal als volgt:

bij een rubberprijs per lb zooals vastgesteld in de staatscourant	in percenten van de waarde berekend naar de noteering volgens de staatscourant.
hooger dan 35 $ cents doch niet hooger dan 37 $ cents	1½
„ „ 37 „ „ „ „ „ „ 38 „ „	1¾
„ „ 38 „ „ „ „ „ „ 39 „ „	2
„ „ 39 „ „ „ „ „ „ 40 „ „	2¼
„ „ 40 „ „ „ „ „ „ 150 „ „	2½
„ „ 150 „ „ en hooger	3

tin eveneens volgens een glijdende schaal n.l.

bij een tinprijs niet hooger dan $ 41 per picol					$ 10.00	per bhara [1]
„ „ „	hooger dan $ 41 doch niet hooger dan	$ 42	„	„	$ 10.50	„ „
„ „ „	hooger dan $ 42 doch niet hooger dan	$ 43	„	„	$ 11.00	„ „
„ „ „	hooger dan $ 43 doch niet hooger dan	$ 44	„	„	$ 11.50	„ „

1) 1 bhara = 3 picol.

en zoo doorgaande, voor elke $ waarmede de tinprijs de $ 41 te boven gaat wordt het uitvoerrecht met $ 0.50 verhoogd.

De raming 1925 voor de uitvoerrechten op rubber bedraagt Straits $ 4.500.000 en voor die op tin Straits $ 11.000.000.

Het leeuwenaandeel van de raming der accijnzen is afkomstig van den opiumverkoop ($ 10.750.000 van het totaal $ 11.550.000) terwijl vergunningen voor winkels in sterke dranken enz. $ 600.000 bedraagt van de totaal raming onder dit hoofd ad $ 814.890.

De overige Maleische Staten.

De niet Gefedereerde Maleische Staten hadden bij de volkstelling van 1921 gezamenlijk een bevolking van 1.149.395 bij een totaal oppervlakte van 27.355 vierkante mijlen (Johore 7678, Trengganu 6.000, Kelantan 5.713, Kedah 3.648, Perlis 316 en Brunei (liggende op Borneo) 4.000 vierkante mijlen. Deze staten zijn onafhankelijk van elkaar, hebben hun eigen bestuur en administratie, die echter veel overeenkomst vertoonen met die van de gefedereerde Maleische Staten.

Van de voornaamste Staat Johore laat ik hier de laatste verkrijgbaar cijfers der ontvangsten 1923 volgen:

landrente	Straits $	1.510.158
in- en uitvoerrechten	„ „	3.878.086
vergunningen, accijnzen enz.	„ „	4.058.975
spoorwegen	„ „	357.000
diversen	„ „	1.289.830
	Straits $	11.094.049

De opbrengst van vergunningen, accijnzen enz. is nagenoeg geheel uit opium afkomstig, terwijl van de in- en uitvoerrechten het uitvoerrecht op rubber de aanzienlijkste post is. Onder het rubber restrictie schema bedraagt het uitvoerrecht twee cent per (Eng.) pond voor rubber afkomstig van land waarvan landrente wordt betaald en drie cent per pond indien zulks niet het geval is. Deze uitvoerrechten gelden voor de hoeveelheden die tegen het minimum tarief uitgevoerd mogen worden; bij uitvoer van grootere hoeveelheden dan het restrictieplan toestaat stijgen de uitvoerrechten sterk.

Britsch Guiana.

Algemeen.

Britsch Guiana heeft een oppervlakte van 89.480 vierkante mijlen en telde bij de volkstelling van 1921 12.466 blanko en 285.225 gekleurde bewoners.

De voornaamste landbouw-producten zijn rietsuiker, rijst en kokosnoten, terwijl er diamant en kleine hoeveelheden goud gevonden worden. De totaal uitvoer in 1923 had een waarde van $ 17.395.207 waarvan $ 10.237.450 voor rekening van de geëxporteerde suiker (83167 tons) komt en $ 4.956.410 voor diamant (214.385 karats). De voor uitbreiding van de suikercultuur geschikte gronden worden van zoodanigen omvang geacht, dat de productie tot minstens 600.000 tons 's jaars zou kunnen worden opgevoerd, waartoe echter het werkvolk en kapitaal momenteel ontbreekt. De loonen zijn hoog en varieeren van 2 shilling tot 3 shilling 6 pence per dag.

Begrooting.

De totaal ontvangsten van Britsch Guiana bedroegen in 1923 £ 1.114.704 5/11½ verdeeld over de volgende hoofden:

invoerrechten	£ 533.782 12/2
uitvoerrechten	„ 24.721 7/1½
accijnzen en vergunningen	„ 236.154 17/7½
diversen (incl. ontvangsten post & telegraaf)	„ 320.045 9/½

Het tarief der invoerrechten bedraagt over het algemeen $16^2/_3\%$ voor goederen vervaardigd in Groot Brittanië, Canada en alle Britsch koloniën die toegetreden zijn tot de Canada-West Indische Conventie (Britsch West Indië, Bermuda, Britsch Guiana, Britsch Honduras, Barbados en Trinidad) en $33^1/_3\%$ voor elders vervaardigde goederen, terwijl voor verschillende artikelen speciale rechten geheven worden, die voor de artikelen uit „preference" landen steeds de helft zijn van die uit de overige landen. Volgens de op 8 Juli 1925 bekend gemaakte nieuwe handelsovereenkomst tusschen de bovengenoemde koloniën zal de preferentie voor de meeste artikelen van 50 op $66^2/_3$ .gebracht worden. De voorsprong tegenover het buitenland zal dus nog grooter worden.

De grootste opbrengst in de totaal invoerrechten leveren de katoentjes, graan en meel, petroleum, alcohol en tabak.

Sinds Augustus 1923 wordt van alle export een uitvoerrecht van 1½% der waarde geheven.

Circa 75% van de opbrengst der accijnzen en vergunningen komt op rekening van den rumaccijns die in 1923 $ 3.80 per gallon bedroeg.

Londen, Augustus 1925.

De Chetti en zijn bedrijf,

door

S. J. Schoorl.

In kringen, welke hun aandacht geconcentreerd houden op de economische belangen van de bevolkingsgroepen, die speciaal met den Chetti in relatie staan, is de Chetti met zijn geldschietersbedrijf een ongaarne geziene figuur. Zijn bedrijf wordt als een der meest ongunstige beschouwd, terwijl het woord woeker, als vastgekoppeld aan de woorden Chetti en Chetti-bedrijf, hiermede steeds in één adem wordt genoemd.

Ontegenzeggelijk zou het woord woeker op zijn plaats kunnen zijn, indien deze credietgever met zijn bedrijf verscheen in een samenleving, waar het moreel zich tot het uiterste verzet tegen het niet nakomen van finantieele verplichtingen; althans indien hij zijn bedrijf aldaar uitoefende in den vorm en op de basis, zooals het ter Oostkust van Sumatra wordt aangetroffen. De vraag, hoe hij zijn bedrijf zou uitoefenen onder dergelijke omstandigheden, blijft evenwel een open vraag, waarop een antwoord alleen kan worden gegist, of worden opgebouwd na zuivere ontleding van zijn bedrijf, zooals dit onder de heerschende omstandigheden wordt uitgeoefend en gezien met een practisch oog ten opzichte van Oostersche vormen van credietverleening en Oostersche opvatting van finantieele verplichtingen.

Het Chetti-bedrijf treft men vrijwel uitsluitend aan in Britsch-Indië, op het schiereiland Malakka en in Ned.-Indië ter Oostkust van Sumatra. Elders in „Grooter Nederland" tiert welig het particuliere credietbedrijf, georganiseerd en niet georganiseerd van Tjinamindering tot banken onder supervisie van het Gouvernement en wordt ten slotte door het Gouvernement zelf uitgeoefend in den vorm van pandcrediet; de Chetti evenwel ontbreekt er en is bij velen geheel onbekend. In al deze vormen van credietverstrekking

ontmoet men graden van woeker, goedkoop en duur crediet. En in verband met al deze vormen, kosten- en woekergraden ware het Chetti-crediet te beschouwen, ter juiste belichting van het zeer ongunstig oordeel, dat den Chetti steeds ten deel is gevallen.

* *
*

De Chetti, wiens bakermat zich schijnt te beperken tot een klein gedeelte van Voor-Indië, oefent zijn bedrijf dikwijls uit over een uitgestrekt gebied. Het hoofdkantoor is dan gevestigd ergens in Britsch-Indië, terwijl in alle plaatsen, welke hem gunstig voorkomen, filialen verschijnen, die geheel zelfstandig het geldschieters-, juister credietbedrijf beoefenen. Zoo zijn de Chetti-bedrijven ter Oostkust vrijwel zonder uitzondering filialen.

Is het bij de meeste Oostersche volkstammen gebruikelijk het credietbedrijf uit te oefenen naast, of onder het mom van een handel in goederen, de Chetti oefent uitsluitend dit credietbedrijf uit, terwijl eventueele andere transacties immer bijzaken zijn, of voortvloeien uit zijn hoofdbedrijf. Hij treedt op als bankier voor de Oostersche samenleving, zij het ook dikwijls voor den zelfkant ervan.

De organisatie ter Oostkust is zoodanig, dat de vertegenwoordiger geheel zelfstandig optreedt, direct verantwoording schuldig is aan het hoofdkantoor in Britsch-Indië en nimmer in verbinding staat met andere filialen, wat betreft het actief bedrijf. Ten behoeve van het passief bedrijf komt het voor, dat de filialen onderling een kapitaalsrekening hebben, welke waarschijnlijk in verrekening met het hoofdkantoor ontstaat. De zelfstandigheid der beheerders uit zich zelfs in den naam van het filiaal, welke gevormd wordt uit een combinatie van den naam van het hoofdkantoor (den eigenaar) en den vertegenwoordiger. Een voorbeeld zal een en ander duidelijker kunnen aantoonen.

In Medan is gevestigd een zekere Karoepan Chetti-Moena Ana Lana Mena, algemeen aangeduid met den vorm Karoepan Chetti M.A.L.M. ter onderscheiding van b.v. Moetoeraman Chetti Vena Ana Moena V.A.M. en Moetoeraman Chetti Toeyana Sana. T.S.

De met letters aangeduide namen zijn de merken van het hoofdkantoor, terwijl de eerste naam dien van den vertegenwoordiger moet aangeven. Als bijzonderheid zij hierbij vermeld, dat een

volgende vertegenwoordiger meestal den naam van zijn voorganger in den naam van het kantoor overneemt. Zoo zette de opvolger van Karoepan Chetti hierboven bedoeld, die zelf Arumugan Chetti heet, het bedrijf voort onder den naam van Karoepan Chetti M.A.L.M. Ik acht het zeer waarschijnlijk, dat in de meeste gevallen geen naamswijziging zal plaats vinden, nadat de eerste vertegenwoordiger aan het merk zijn naam heeft geschonken.

Deze letter-combinaties, welke het merk vormen, hebben een eigenaardigen oorsprong. Bij oprichting eener firma worden de eerste letters van de namen der deelhebbers als merk aangenomen. Zoo zou een firma gevormd door Karoepan Chetti, Moetoeramen Chetti en Arumugan Chetti het merk K.M.A. dragen. Indien er geen of niet voldoende firmanten zijn, vormen eerste letters van namen van ouders of andere familieleden de combinatie. [1])

De vertegenwoordigers volgen elkaar meestal om de 3 jaar op, de afgetredene geeft het bedrijf aan zijn opvolger over en wel op een bijzondere wijze, waarop ik nader terugkom en vertrekt zelf met de boeken naar Britsch-Indië ten einde aan de hand daarvan rekening en verantwoording af te leggen aan zijn principaal, waarna in Britsch-Indië de winst over de afgeloopen periode wordt bepaald en verdeeld.

Deze wijze van verantwoording afleggen is evenwel geen regel. Sommige hoofdkantoren laten maandelijksche copieën van het kasboek opzenden, terwijl de boekhouding ten gerieve van den opvolger niet naar Britsch-Indië wordt medegenomen.

De boekhouding, welke wordt gevoerd in de Tamiltaal en steeds

---

1) Het Tamil alphabet telt 28 lettergroepen, waarvan 8 klinkergroepen en 20 groepen van medeklinkers. Elke groep bestaat uit een aantal letters; elke letter heeft een andere uitspraak. Zoo telt o.a. de *a.* groep 2 letters: Ana en Awerna; de *e.* groep 2 letters Ena en Ewerna de *k.* groep 13 letters: Kana Kawerna, Kina, Kiena, Koewerna, Kena, Keena, Kayena, Kona, Kowerna, Kawena, Ikena en de *m.* groep 13 letters: Mana, Mawerna, Mina Miena, Moena, Moewerna, Mena, Meena, Mayena, Mona, Mawerna, Mawena, Imena. Alle klinkers en medeklinkers hebben dezelfde serie uitgangen, behoudens enkele uitzonderingen.

Deze verzameling letters, totaal 268, vormt het alphabet. De eerste letter van den eigen naam, welke deel is van het merk, wordt dus niet willekeurig uit de lettergroepen gekozen, doch heeft zijn vaste uitdrukking door den uitspraak in dien naam.

bijzonder netjes en nauwkeurig wordt bijgehouden, bestaat uit een kasboek, waarin alle overboekingsposten worden verwerkt, en debiteuren- en credieteurenboeken. Het kassaldo wordt zeer laag gehouden, hetgeen geheel overeenstemt met de algemeen door Oosterlingen gevolgde methode van credietverstrekking: om voor ontvangen gelden onmiddellijk emplooi te zoeken, hetgeen met geringe moeite gelukt.

In de debiteuren-boeken worden uitsluitend de rekeningen van cliënten geboekt, terwijl het crediteurenboek een verzameling is van alle andere rekeningen als kapitaal, bezittingen, opgenomen gelden, winstrekening, onkostenrekening, enz. De naam crediteurenboek is naar onze begrippen dus minder juist.

In de winstrekening wordt alle ontvangen intrest geboekt en soms te vorderen intrest (zie hieronder) middels overboekingen van de debiteurenrekeningen, alsmede eventueele andere winstposten, als winsten behaald met verkoop van zelf ingekochte panden, geldwisselen enz.

De onkosten-rekening wordt belast met alle verliesposten als uitgaven voor vrije voeding voor het personeel, tepekong (tempel)-uitgaven, salarissen, extra uitkeeringen bij feestelijke gelegenheden, verliesposten door afschrijvingen e.d. Deze twee rekeningen vormen gezamenlijk een verlies- en winstrekening, welke na de 3-jarige periode in Britsch-Indië wordt afgesloten. De winstrekening vormt de credit- en de onkostenrekening de debetzijde.

De boeking der verschillende mutaties geschiedt zoodanig, dat wanneer uit de drie boeken een proefbalans wordt getrokken, deze steeds moet balanceeren. Tegenover elken debetpost wordt immer een creditpost geboekt. De 3 boeken vormen samen een sluitend geheel.

De kapitaalrekening verdient nog bijzondere aandacht. In de boeken van een der Chetti's kwamen de volgende z.g. deelhebbersrekeningen voor.

K.P.E.R.	Britsch-Indië [1])	ƒ 20.862.—
K.P.E.R.	Penang	„ 12.638.—
M.M.K.	Colombo	„ 6.592.—
en de rekening kapitaal		„ 10.000.—

1) De namen en merken zijn gefingeerd.

Na ontleding der laatste rekening bleek deze te bestaan uit de rekeningen,

K.P.E.R.	ƒ 6.000.—
M.M.K.	„ 4.000.—

welke bedragen zich niet wijzigden.

Op de overige 3 rekeningen hadden geregeld stortingen plaats in verband met de uitbreiding van het bedrijf, soms werd geremitteerd naar de andere kantoren, terwijl over deze saldi e.v. credit- en debetrente werd berekend, hetgeen niet geschiedde over de rekening kapitaal ƒ 10.000.

Het is duidelijk, dat in bedoeld geval de vertegenwoordiger voor een firma bestaande uit de heeren K.P.E.R. en M.M.K. naar de Oostkust van Sumatra is vertrokken, met een kapitaal van ƒ 10.000 voor de opening van een filiaal, terwijl later op privérekening geregeld naar behoefte meer kapitaal werd gefourneerd. K.P.E.R. deed zulks rechtstreeks en via zijn Penangfiliaal, terwijl M.M.K. het geld door zijn Colombofiliaal liet remitteeren. De z.g. kapitaalrekening zegt dus niets. Voor bovenstaand bedrijf bestaat het kapitaal ten rechte uit:

aandeel K.P.E.R.	eerste storting		ƒ 6.000.—
	storting Br. Indië		„ 20.862.—
	storting Penang		„ 12.638.—
			ƒ 39.500.—
aandeel M.M.K.	eerste storting	ƒ 4.000.—	
	storting Colombo	„ 6.592.—	ƒ 10.592.—
		totaal	ƒ 50.092.—

Voor gelden opgenomen bij andere Chetti's wordt eenzelfde rente vergoed als aan de deelhebbers over hun rekening-courant saldi, welke rente varieert tusschen 6 en 12% per jaar, of zooals de Chetti het uitdrukt van 50 tot 100 cent, daarmede te kennen gevend het bedrag, dat per maand per ƒ 100 moet worden betaald. Deze opgenomen gelden worden als regel zonder onderpand of bijzondere zekerheidstelling tegen afgifte van een kwitantie verstrekt. Slechts in bijzondere gevallen schijnt een notarieele acte te worden opgemaakt. Chetti's, die door inkoop van zekerheidstellingen in het bezit zijn gekomen van huizen en grants, hebben deze in de tegenwoordige omstandigheden meestal zoo ver mogelijk ver-

hypothekeerd dan wel verkocht met recht van weder inkoop aan plaatselijke bankinstellingen ter verkrijging van bedrijfskapitaal.

En thans de leeningen aan debiteuren, waarom het geheele bedrijf draait en die de oorzaak van den minder gunstigen naam van de Chetti's zijn.

De leeningen worden op drieërlei wijze gesloten.

a. Verstrekking van een zeker bedrag, hetwelk verhoogd met de verschuldigde intrest over de overeengekomen periode, in zijn geheel aan het einde van de periode moet worden terugbetaald, waarvoor een obligatie tot een bedrag gelijk aan hoofdsom plus rente wordt opgemaakt.

b. Leeningen gesloten voor een zekere periode met de voorwaarde, dat het bedrag, vermeerderd met de bedongen rente, in maandelijksche payementen wordt terugbetaald, waarvoor eveneens een obligatie tot het bedrag van hoofdsom en rente wordt opgemaakt.

c. Leeningen, waarop elke maand de rente wordt betaald, terwijl het kapitaal hetzij geheel hetzij in willekeurige payementen binnen den gestelden termijn terugbetaald wordt. Voor deze leeningen wordt in de obligatie als leeningssom meestal evenzoo een jaar intrest bijberekend met de voorwaarde na 1 jaar de geheele schuld te zullen voldoen; in enkele gevallen wordt alleen de hoofdsom opgenomen en het rentepercentage aangegeven.

Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat de Chetti de rente steeds in de hoofdsom opneemt, teneinde niet in moeilijkheden te komen met verordeningen van het Zelfbestuur, waarin een maximum te heffen rente is genoemd, b.v. voor Asahan 12% 's jaars (verordening van 8 Augustus 1909) of eventueele woekerwetten. Ook in Nederland is een dergelijke handelwijze bij geldschieters gebruikelijk.

De rentevoet volgens Chetti-begrip varieert van 12 tot 24% per jaar, of zooals de Chetti het wederom uitdrukt 100 tot 200 cent. Evenals bij opgenomen gelden is ook bij uitgegeven gelden de renteberekening soms zeer typisch en doen zich fracties tot op 2½ cent voor, b.v. 62½ cent, 137½ cent enz. Renteheffing over een vol jaar, bij betalingsvoorwaarden over 10 maanden, zag ik nimmer en past m. i. ook niet in het systeem van renteheffing en de wijze

van zich uitdrukken, waarbij steeds de maandelijks te betalen rente wordt aangegeven. [1])

Bij de bepaling van het obligatiebedrag wordt voor alle leeningstypen de leensom vermeerderd met een rentebedrag gelijk aan de volle rente over de leensom gedurende den vollen termijn. Met rentevermindering bij leeningen type *b* op grond van vermindering van de schuld wordt direct geen rekening gehouden bij deze berekening, zoodat een rentevoet van 100 berekend gedurende 10 maanden geen rentebasis heeft van 12% per jaar, doch bij aanzuivering in 10 gelijke termijnen van een maand van ongeveer 21%. Indirect wordt met deze verhooging bij de bepaling van het rentecijfer wel rekening gehouden.

Ook de leensommen loopen zeer uiteen; naast leeningen van onder de *f* 100 treft men bedragen aan van ettelijke duizenden guldens, tot soms *f* 50.000 toe.

De zekerheidstellingen vormen een staalkaart van alle mogelijke waarborgen. Naast pandcrediet op gouden sieraden en juweelen treft men hypothecaire leeningen aan, dan wel leeningen met grants en huizen tot zekerheid, welke gesteld wordt in den vorm van een acte van koop en verkoop met recht van wederinkoop. Andere leeningen hebben slechts persoonlijke zekerheidstellingen en in ettelijke gevallen wordt zelfs geen andere waarborg dan de enkele handteekening gevraagd.

Tusschen den vorm der leening, den rentevoet, het bedrag der leening en de zekerheidstellingen is nauw verband. Groote hypothecaire leeningen zijn vrijwel alle van het type *c* met een rentevoet van 100 cent (12%). Kleine leeningen zonder eenige zekerheid van het type *b*, waarbij de rentevoet onvereer overeenkomt met een 200 cents-, in sommige gevallen 300-centsbasis.

Zooals hierboven reeds uiteengezet geeft de afbetalingsmethode van dit type door het annuiteitenkarakter een hoogere werkelijke rente dan uiterlijk in de obligatie berekend. Bij de berekening wordt daar evenwel zeer zeker rekening mee gehouden, zoodanig dat de rentevoet volgens Chetti-begrip, zijnde verhouding tusschen leensom en verhooging van het obligatiebedrag, voor een leening, onder de zelfde omstandigheden gesloten volgens type *a.* of *c.*, hoo-

1) Kol. Studiën 1922 II pag. 8, De Chetti, door L. C. Westenenk.

ger zou zijn geweest; voor in de obligatie berekende rente zag ik nimmer een hooger bedrag dan 200 cent.

Voor leeningen van het type *a* en *c*, welke worden gecontinueerd, wordt in sommige gevallen voor de gecontinueerde leening een lagere rente berekend, hetgeen wel afhankelijk zal worden gesteld van de betaling van den intrest over den afgeloopen leentermijn.

Natuurlijk doen zich ook in de types varianten voor, zooals o.m. het voorbeeld gegeven in Koloniale Studiën 1922 II pag. 11 en 12, waarop ik hieronder nader terugkom.

Ten slotte komt in de eenvormige obligaties steeds de z.g. boete clausule voor, van ongeveer de volgende redactie.

„Indien ik eenmaal achterstallig ben in de betaling, kan de ge-
„heele schuld worden ingevorderd, vermeerderd met een rente van
„2 gulden per honderd gulden per maand vanaf den dag der laatste
„betaling over het geheele restant der schuld vermeerderd met alle
„administratie- en andere onkosten, op welken grond ook, alsme-
„de *f* 10 per *f* 100 commissie voor den vertegenwoordiger."

De clausule betreffende de onkosten is de gewone algemeene formule voorkomende in schuldbekentenissen van welken aard ook, ter vaststelling, door wien bij achterstand en gerechtelijke invordering de kosten zullen moeten worden vergoed, waarvoor immer en overal de schuldenaar zich verbindt.

De *f* 10 commissie per *f* 100 voor den vertegenwoordiger komt oogenschijnlijk ten goede aan dezen, doch is inderdaad terugbetaling door den schuldenaar van de advocaatkosten, welke de Chetti heeft betaald, bij het in diens handen stellen van de vorderingen; nimmer is mij gebleken, dat dit bedrag te zijnen voordeele kwam, of ingevorderd werd, indien dergelijke kosten niet waren betaald.

En ten slotte de 2% per maand over de geheele som.

De schuldbekentenis wordt meestal opgemaakt zonder renteclausule, terwijl in het leeningsbedrag hoogstens rente voor een jaar is berekend. Een uitzondering maakt hierop het 2de geval type *c*. terwijl onder type *b* een enkel geval met langeren termijn voorkomt. Indien deze termijn is verloopen, terwijl de leening niet wordt terug betaald, zou de Chetti na het instellen eener actie door den rechter hoogstens toegewezen krijgen een intrest van 5% per jaar over den tijdsduur van den achterstand, hetgeen voor hem onherroepelijk

verlies meebrengt. Ten einde zich hier tegen te dekken, is de 2% causule opgenomen, waardoor hij ook na verloop van dezen overeengekomen termijn recht op de overeengekomen rente heeft. Dat het percentage soms hooger is dan het oorspronkelijke, acht ik zeer logisch, aangezien toch is gebleken, dat de soliditeit van den debiteur er niet op vooruit is gegaan, of te hoog werd aangeslagen, zoodat deze factor een hooger percentage eischt.

Oogenschijnlijk geeft deze clausule een klein voordeel door rente heffing over berekende nog niet verschenen intrest. De leening is evenwel immer van het type, waarbij de rente vooraf moet worden voldaan, een praemunerandum leening dus, waarbij de intrest direct geheel wordt voldaan uit de leensom.

Van boete is in geen der gevallen sprake, dit ligt ook niet in de bedoeling van de clausule.

In de boeken komen deze heffingen bovendien zelden voor. De toepassing der clausule stuit maar al te dikwijls af op de onsoliditeit van den debiteur, zoodat de Chetti in vele gevallen al meer dan tevreden moet zijn, wanneer de oorspronkelijke leening binnen komt. Indien evenwel de rente over achterstallige termijnen geheven wordt, boekt de Chetti zulks onder de aanduiding denda.

Doordat bij de z.g. annuiteiten-leeningen type *b*. nagenoeg nimmer precies aan de betalingsvoorwaarden wordt voldaan en de boete door den Chetti zeker niet wordt berekend, indien de totale leensom maar binnen den laatsten vervaldatum wordt voldaan, krijgen vele dezer leeningen het karakter van type *a*. waardoor de hoogere rentebasis als gevolg van het annuiteitenkarakter, aanmerkelijk wordt genivelleerd.

* *
*

Bij afsluiting van de driejarige periode worden alle bezittingen en vorderingen door de beide vertegenwoordigers gewaardeerd.

De huizen, sieraden, gronden e.a. dergelijke activa, welke in het bezit van den Chetti zijn gekomen, doordat hij zelf de zekerheidstellingen bij onvoldoend bod inkocht, komen in verband hiermede meestal tegen betrekkelijk lage bedragen in de boeken voor en worden tegen denzelfden prijs in de nieuwe boeken overgenomen. Indien de Chetti deze zekerheidstellingen zelf inkoopt, beschouwt hij dit geheel als een reeëlen koop en boekt in het credit der de-

biteurenrekening alleen deze opbrengst, terwijl het saldo van den debiteur meestal bij de afsluiting der periode wordt afgeschreven door overboeking naar de onkostenrekening. Dit verklaart, waarom in sommige gevallen bij winstbepaling met depreciatie dezer activa geen rekening behoeft te worden gehouden. De debiteuren worden één voor één gewaardeerd naar soliditeit; eventueel wordt een deel der vordering afgeschreven, terwijl anderzijds de te vorderen rente op solide rekeningen wordt bijgeboekt en in het credit der winstrekening gebracht.

De nieuwe vertegenwoordiger opent zijne boeken met deze waardeering en boekt het verschil der aldus verkregen activa en passiva op de kapitaalrekening, zoodat de boeken bij de opening balanceeren. Door deze boeking worden de boeken dus geopend met een uit den inventaris opgemaakte balans, waarin winsten of verliezen reeds naar de rekeningen der deelhebbers zijn overgebracht. Onafhankelijk van het hoofdkantoor zou dus door de vertegenwoordigers de winst zijn te bepalen, indien de salarissen en bonussen bekend waren. Voor opening der deelhebbersrekeningen wordt ook wel instructie uit Britsch-Indië afgewacht, aangezien het zich voor doet, dat een oud verliessaldo in de boeken blijft loopen en niet over de deelhebbers wordt omgeslagen.

De afgetreden vertegenwoordiger legt rekening en verantwoording af in Britsch-Indië alwaar dan de winst c.q. het verlies wordt nagegaan en door de deelhebbers zoo noodig verdeeld. Ten slotte worden dan aan den opvolger eventueele instructies verstrekt.

De vertegenwoordigers schijnen een salaris te genieten van ± ƒ 1.000 per jaar inclusief alles vrij, zelfs den barbier. In Britsch-Indië ontvangen zij, naar men zegt, bovendien een winstaandeel, waar omtrent ik evenwel geen zekerheid heb kunnen krijgen, omdat ik nimmer geheel afgesloten verlies- en winstrekeningen en winstverdeelingen, welke in Britsch-Indië worden opgemaakt, onder oogen kreeg en nimmer oude met nieuwe boeken kon vergelijken. Ook het salaris is mij niet zeker bekend. Gedurende het 3-jarige verblijf in Indië disponeeren zij willekeurig op een voorschotrekening, waarop in sommige gevallen zelfs rente werd berekend, terwijl de afrekening wederom in Britsch-Indië plaats heeft.

Door deze manipulaties is de berekening van de jaarlijksche

winst zeer bezwaarlijk met juistheid te verrichten. Wordt de winst over de 3-jarige periode berekend, dan vervalt men in taxatie, aangezien vermenging van jaren plaats heeft.

Wordt de winst voor elk jaar afzonderlijk berekend, dan komen de afschrijvingen op leeningen in het gedrang, aangezien afschrijvingen, welke ten laste van het eerste en tweede boekjaar behooren te komen, niet in deze jaren zijn geboekt of berekend, terwijl ten laste van het laatste jaar afschrijvingen zijn gebracht, welke ten laste van vorige jaren hadden moeten komen. Zou deze verdeeling eventueel zijn na te gaan, de grootste moeilijkheid levert de renteberekening.

De Chetti berekent gedurende zijn bedrijf uitsluitend ontvangen rente als winst en boekt dikwijls pas in het derde jaar de rentebedragen over naar de winstrekening. Soms wordt te ontvangen rente over zeer wisselvallige termijnen op het eind der periode naar de winstrekening gebracht, soms worden deze geheel verwaarloosd. De renteberekening en daarmede de verlies- en winstrekening volgens winstrekening en onkostenrekening geeft dus nimmer een juist winstcijfer. De eenige oplossing is alle leeningen individueel te behandelen en de jaarlijks te goed komende intrest aan de hand van de contracten, die in de debiteurenrekening wat betreft de voorwaarden verkort zijn overgenomen, te becijferen.

Ten behoeve van den aanslag in de inkomsten- dan wel vennootschapsbelasting is jaarlijksche winstberekening noodzakelijk. Voor sommige Chetti's werd de winst door den belastingaccountantsdienst op deze wijze berekend.

Deze becijfering eischte evenwel enorm veel tijd en is daarom ten eenenmale ondoenlijk voor alle leden van het Chetti-gilde, terwijl hun eigen berekeningen nimmer een behoorlijke calculatiebasis vormen, zoodat naar normen moest worden gezocht.

Als uitgangspunt voor taxatie van het inkomen ontwikkelde ik het volgende schema naar aanleiding van een onderzoek van een enkelvoudig bedrijf, waaronder te verstaan, een bedrijf werkende met alleen eigen middelen, met uitsluitend kleine leeningen en zonder bezittingen van huizen, gronden enz.

In het enkelvoudig bedrijf zal op de creditzijde van de balans als voornaamste bestanddeel het kapitaal voorkomen en aan de debet-

zijde de uitstaande gelden. De overige posten zijn van weinig invloed.

Het juiste basiscijfer zou zijn het gemiddeld uitstaand bedrag. Het uitstaand bedrag op een zeker tijdstip is evenwel al zeer bezwaarlijk te berekenen, aangezien de saldi der debiteuren veelal zijn vermengd met rentebedragen; de berekening van het gemiddeld uitstaand bedrag zal dus nog omslachtiger worden dan een geheele nauwkeurige winstberekening als hiervoor bedoeld.

Waar nu het kapitaal en het bedrag aan uitstaande vorderingen weinig uiteen zullen loopen, acht ik het kapitaal de meest practische vergelijkingsbasis, temeer doordat dit steeds op eenvoudige wijze is na te gaan. Is eenmaal empirisch het percentage nettowinst ten opzichte van dit kapitaal bepaald, dan zal door toepassing van dit percentage op het kapitaal van andere enkelvoudige bedrijven, een vrij nauwkeurige winsttaxatie worden verkregen.

Het percentage zal bij bedrijven met groote leenigen kleiner zijn dan bij die met kleine leeningen en zal zich, naar ik aan de hand van tot nu toe verkregen cijfers vermoed, ongeveer bewegen tusschen 15% en 24%, waarbij in geringe mate met afschrijvingen wordt rekening gehouden.

Bij gecompliceerde bedrijven kunnen zich de volgende voornaamste afwijkingen van bovenstaand enkelvoudig bedrijf voordoen.

Instede van met uitsluitend eigen kapitaal kan het bedrijf gedreven worden met voor een deel vreemd kapitaal. In dit geval ware het percentage toe te passen op de som van vreemd en eigen kapitaal, waarna de verkregen intrest moet worden verminderd met de betaalde intrest over het vreemde kapitaal.

Bezit de Chetti huizen, dan wordt door toepassing van het percentage op het kapitaal verminderd met het huizenactief eenzelfde resultaat bereikt als bij het enkelvoudig bedrijf. Ter bepaling van de totale nettowinst moet het verkregen bedrag met de nettohuishuur worden vermeerderd.

Evenzoo behooren de op de balans voorkomende bedragen voor grants, sieraden e.a. ingenomen of ingekochte onderpanden van het kapitaal te worden afgetrokken. Inkomsten staan hier, behoudens in een enkel geval wat grondhuur, niet tegenover.

Overigens zullen door den Chetti somtijds bijzondere winsten

worden gemaakt of verliezen worden geleden bij verkoop der door hem zelf ingekochte panden. Ten rechte zal bij de winstbecijfering met deze bedragen rekening moeten worden gehouden.

Meer opbrengst bij verkoop van panden zou aan den pandgever moeten worden uitgekeerd, doch ik meen te kunnen aannemen, dat zulks zeer zelden gebeurt, hetzij doordat de Chetti bij den publieken verkoop zelf de panden beneden beleeningswaarde inkoopt, hetzij dat de obligatie in den vorm eener acte van koop en verkoop met recht van wederinkoop is gegoten en dit laatste recht als vervallen wordt beschouwd, omdat door den debiteur niet aan de verplichtingen werd voldaan.

* *
*

En nu ten slotte de beantwoording van de vraag, opgeworpen in het begin van dit schrijven, is het Chetti-bedrijf een woekerbedrijf, ja of neen?

In meergenoemde bijdrage in Koloniale Studiën 1922 wordt deze vraag aan de hand van verschillende feiten zonder eenige restrictie bevestigend beantwoord en worden de Chetti en zijn bedrijf als een groot kwaad veroordeeld.

De aldaar gegeven voorbeelden passen volkomen in mijn hierboven omschreven bevinding van het Chetti-bedrijf.

De leening van *f* 1.000 à 1½% per maand [1]) is van het type *b*. Evenwel kom ik betreffende de verhooging der intrest met de 2% per maand boete bij wanbetaling tot een andere conclusie, zooals hierboven reeds uiteengezet. Een voorbeeld ter verduidelijking acht ik in deze niet overbodig.

A. leent *f* 1.000 à 1½% per maand, terug te betalen in 10 termijnen, met de bekende „boete" clausule. De rente wordt bij de hoofdsom geschreven, zoodat hier feitelijk sprake is van een leening, waarvan de intrest vooruit wordt betaald, evenals zulks het geval is bij leeningen gesloten bij levensverzekeringmaatschappijen, bij desabanken, bij sommige afdeelingsbanken, bij uitgifte van schatkistpromessen enz.

Bovenstaande leening is dus gelijk aan een leening van *f* 1.150, waarop direct de rente *f* 150 wordt betaald zoodat *f* 1.000 wordt

1) Kol. Studiën 1922 II pag 8.

ontvangen. Door de leeningsvoorwaarden heeft de debiteur zich het genot gekocht van

ƒ 1.150.	gedurende	1	maand.
1.035.	„	1	„
920.	„	1	„
805.	„	1	„
690.	„	1	„
575.	„	1	„
460.	„	1	„
345.	„	1	„
230.	„	1	„
115.	„	1	„

Is hij nu b.v. den 5en termijn achterstallig, dan zal, aannemende dat verder weder regelmatig wordt betaald, het bedrag van ƒ 690. instede van èèn maand 2 maanden worden genoten, terwijl er overigens geen verandering plaats heeft.

Rentebetaling is, zooals reeds eerder werd uiteengezet, in de obligatie niet bedongen, zoodat zonder andere clausule deze extra maand renteloos zou worden genoten, hetgeen bezwaarlijk kan worden geeischt. Door toepassing der boeteclausule kan nu 2% over de geheele schuldrest i.c. ƒ 690. worden gevorderd over den duur van den achterstand. Zoodra de afbetalingen weder binnen komen houdt de „boete" heffing op. Hierbij zij nogmaals aangeteekend, dat voor èèn of enkele maanden achterstand meestal geen „boete" wordt opgelegd, indien de geheele som maar binnen den laatsten termijn is voldaan. Dat bij vernieuwing van het contract, nadat de debiteur heeft getoond minder solide te zijn dan werd verwacht, een hoogere rente wordt geeischt, kan den Chetti bezwaarlijk euvel worden geduid.

De leening van ƒ 1.469. [1]) is te ontleden in een ontvangen hoofdsom van ƒ 1.300. en een renteberekening van ƒ 1.30 per ƒ 100 per maand of 15.6% per jaar.

De Bengaleezen waren geen melkkoetjes, integendeel, de heeren hebben den Chetti bij den neus gehad. De Oostersche mentaliteit ten opzichte van finantieele verplichtingen heeft zich

1) Kol. Studiën 1922 II pag. 10 en 11.

hier geuit. Ik betwijfel, of er veel van deze leening is terecht gekomen.

Het geval van den Europeaan A [1]), die April 1920 ƒ 7000. leende wil ik ten slotte nog eens geheel ontleden.

Dat betrokkene zich voor deze leening niet tot een bank of een der andere Europeesche credietgevers wendde, welke Medan in verscheidenheid telt, bewijst m.i. voldoende, dat de zekerheidstelling zeker niet van den eersten rang was. A. had f 7.000. noodig, doch kon naast de rentebetaling maandelijks slechts ƒ 100. aanzuiveren. Met deze voorwaarden ging de Chetti accoord, indien het eerste jaar 150 cent en bij voldoening aan de voorwaarden het tweede jaar 125 cent intrest werd betaald. De geregelde vernieuwing van het contract aan het eind van het jaar past geheel in het Chetti-bedrijf en geschiedt uitsluitend, omdat deze Chetti in de obligatie geen intrest noemt, doch deze direct bij de hoofdsom optelt en zelden contracten voor langer dan één jaar worden gesloten. Indien de leening regelmatig wordt afbetaald met jaarlijksche vernieuwing van het contract, zou het verloop als volgt zijn:

	Geleend.	Intrest.		Bedragen Obl.	Betaald o/hoofdsom.	Saldo.
1 jaar	7000.—	1½	1260	8260	1200	5800
2 „	5800.—	1¼%	870	6670	1200	4600
3 „	4600.—	1¼%	690	5290	1200	3400
4 „	3400.—	1¼%	510	3910	1200	2200
5 „	2200.—	1¼%	330	2530	1200	1000
6 „	1000.—	1¼%	125	1125	1000	—

Gezien den vermoedelijken aard der zekerheidstelling en bovenstaanden tabel, zie ik in deze leening noch abnormaal hooge rente, noch voorwaarden van ongunstige strekking; integendeel.

De renteverlaging na 1 jaar, ondanks dat de debiteur geheel „in handen van den Chetti" is, wijst niet op het exploiteeren van een melkkoe. Ik acht het bovendien zeer wel mogelijk, dat b.v. het 3e of 4de jaar de rente tot 100 cent zal zijn teruggebracht.

1) Kol. Studiën 1922 II pag. 10 en 11.

Wordt de leening afgesneden onmiddellijk na vernieuwing van het contract, dan schijnt er een ongunstig beeld te ontstaan, doch bij de conclusie gegeven op blz. 12 van meergenoemd artikel moet worden bedacht, dat in de saldi ƒ 5922 en ƒ 6670 intrest over een geheel nog niet afgeloopen jaar is begrepen, hetgeen niet het geval is met het vergelijkingsbedrag ƒ 7.000, terwijl verder de betaalde intrest plus afbetaling gesteld wordt tegenover het verschil tusschen ontvangen bedrag en saldo na een jaar vermeerderd met een vol jaar intrest. Deze vergelijking is niet objectief.

In elk geval geeft dit voorbeeld geheel het bedrijf weer zooals hierboven beschreven, en kan dus de vorm dier organisatie worden beschouwd voor onderzoek van de vraag; woeker ja of neen.

Het is immer een moeilijk vraagstuk geweest, waar de grens tusschen billijke renteheffing en woeker moest worden getrokken. Het renteverbod is een merkwaardig cultuurverschijnsel, dat eeuwenlang de geesten heeft bezig gehouden. Reeds in de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling trof de kerkelijke wetgeving het leenen tegen rente met zware straffen. In de 12e en 13e eeuw bereikte zij haar hoogtepunt. Na het economisch concilie te Weenen (1311) werd het renteverbod door Bartolus en Baldus door verdediging in juridische kringen zeer verstrekt, totdat door Calvyn in de 16e eeuw de geoorloofde rente werd verdedigd, zij het ook onder voorwaarden. De Roomsche kerk bleef echter bij het oude standpunt volharden, getuige de vermaarde bul Vix Pervenit van 1745, welke nog onvoorwaardelijk de rente als een in zich zelf verwerpelijk instituut afwijst. [1])

Vele theorieën werden ontwikkeld. De kanonieke leer nam in het bijzonder stelling tegen het renteheffen van leeningen voor consumptieve doeleinden, daarbij de grens der geoorloofdheid trekkende naar het gebruik van het geleende [2]). Met Turgot (1769) en Bentham (1787), die kapitaalrente verdedigde uit de omstandigheid, dat in stee van het kapitaal uit te leenen het had kunnen worden benut voor den aankoop van landerijen en huizen (fructificatietheorie) kwam de ommekeer; van dat oogenblik af zijn de economisten eenstemmig. Orde in den chaos der begrippen schiep

1) Mr. P. A. Diepenhorst. Voorlezingen over de de Economie III pag. 317.
2) Spaander staathuishoudkunde pag. 396.

von Böhm-Bawerk [1]), die door scherpe rubriceering en fijne nuanceering met meesterhand zwakheden en gebreken heeft blootgelegd. [2])

Het is hier niet de plaats diep op zijn agio-theorie in te gaan, maar deze is een onweerlegbare verdediging van de rechtmatigheid van renteheffing en heeft de onjuistheden der kanonieke leer geheel naar voren gebracht.

Na deze evolutie betreffende renteheffing kwam het vraagstuk in een andere phase en werd de grootte van den intrest een punt van bespreking; het begrip woeker werd afhankelijk gesteld van een zekere grens. Het rentevraagstuk werd een woekervraagstuk, de vraag: is renteheffeing geoorloofd, werd de vraag: tot welk percentage is de heffing geoorloofd.

In vele landen waakte de wetgever tegen woekerrente door een bepaald maximum in de wet vast te stellen; in Nederland 5% voor burgerlijke en 6% voor handelszaken. Men herkent hier weer de kanonistische onderscheiding tusschen productief en improductief crediet. Reeds in 1857 werd deze bepaling geschrapt, omdat zij een beletsel bleek voor het credietverkeer, niet het minst voor de Ned. Bank, die daardoor belemmerd werd in het voeren van een goede discontopolitiek.

In Frankrijk verbiedt de wet nog steeds tegen meer dan 5% aan particulieren uit te leenen, terwijl in 1886 de beperking 6% voor handelaren is opgeheven.

In Duitschland en Engeland kwamen woekerwetten tot stand, waarin geen percentage werd genoemd en in Ned.-Indië werd in navolging van het Duitsche systeem bij S. B. 1916 No. 643 een Kon. Besluit afgekondigd van 17 Juli 1916 No. 23 houdende vaststelling eener regeling tot bestrijding van den woeker, waarin het criterium voor het woekergeval gezocht werd in het misbruik, gemaakt van de abnormale omstandigheden of den abnormalen geestestoestand van een ander, zich uitende in buitensporige onevenredigheid van de wederzijdsche prestatie [3]). Resultaten heeft deze wet tot op heden zoo goed als niet gehad. Slechts zeer zel-

1) Eugen v. Böhm Bawerk. Geschichte und Kritik der kapitalzinsttheorien.
2) Mr. P. A. Diepenhorst. Voorlezingen II pag. 343.
3) Dr. J. H. Boeke. De Indische woekerwet. Kol. Studiën 1916/17 II pag. 61.

den zijn vervolgingen ingesteld. Als ik me wel herinner alleen een enkel geval in Magelang op instigatie van den Ambtenaar voor het Volkscredietwezen aldaar.

En met dit criterium voor woeker en de geheele rentegeschiedenis voor oogen, acht ik het al zeer bezwaarlijk den Chetti een woeker-raar, zijn bedrijf een woekerbedrijf te noemen. Ik zal gaarne aannemen, dat enkele gevallen op zich zelf van zeer bedenkelijken aard zullen kunnen zijn, maar dergelijke gevallen kunnen nimmer het geheele systeem en het geheele bedrijf veroordeelen.

Hoe zou de Europeaan, die ƒ 7.000 noodig had, overigens bij de Medansche Volkscredietbank zijn geholpen? Deze berekent voor dergelijke leeningen 1½% intrest per maand naast solide zekerheidstelling. En op die basis zou het tabelletje er alsvolgt uitzien:

	Geleend	Intrest	Betaald op hoofdsom	Saldo
1 jaar	7000	1161	1200	5800.
2 jaar	5800	945	1200	4600.
3 jaar	4600	729	1200	3400.
4 jaar	3400	513	1200	2200.
5 jaar	2200	297	1200	1000.
6 jaar	1000	82.50	1000	—

Zou nu bij den Chetti, wien over 6 jaar slechts ƒ 57.50 meer intrest wordt betaald, de grens van buitensporige onevenredigheid van de wederzijdsche prestaties zijn overschreden?

En ten slotte deze vergelijking met andere Indische vormen van credietverstrekking.

De Tjinamindering en alle vormen van credietverstrekking door Arabieren en door de Inlandsche bevolking onderling, waarbij inderdaad sprake is van woeker, laat ik kortheidshalve buiten beschouwing.

De door Chetties berekende intrest ligt onder voorbehoud van afwijkingen, welke zich immer voordoen, practisch binnen onderstaande grenzen. De cijfers geven aan het percentage berekend naar het werkelijk uitstaand bedrag.

STAAT.

	Met borgstelling		Zonder borgstelling		
Leensom.	f 3000.— en meer	500 à f 3000.—	f 3000.— en meer	500 à 3000	100 à 300
Leeningstype betaling in eens of vaste rente; (a) en (c).	10 à 15	15 à 20	12 à 20	20 à 24	24 à 30
Annuiteitentype (b).	15 à 20	20 à 24	20 à 24	24 à 30	30 à 36

Afdeelingsbanken heffen 12 tot 18% rente met bij achterstand 10% boete over het achterstallig bedrag. Herhaaldelijk zag ik een volgend verloop. Leening *f* 100 voor 10 maanden, 18% rente. De debiteur betaalt na 12 maanden, met het gevolg dat hij naast *f* 18 rente *f* 10 boete heeft te betalen of totaal 28%.

Deze zeer hooge en zware boete vindt tenrechte van de zijde der leiding van het Volkscredietwezen en vele inspecteerende ambtenaren van dien dienst bestrijding en tegenkanting en slechts zelden instemming, doch vormt helaas voor vele banken een niet onaanzienlijke bron van inkomen, welke noode gemist wordt en door bij uitstek commercieel aangelegde bedrijfsleiders gaarne wordt geincasseerd.

Desabanken heffen intrest over z.g. pasarleeningen van 4 tot 10% van de hoofdsom, welke in 10 wekelijksche of vijfdaagsche gelijke termijnen wordt terugbetaald. 10% bij terugbetaling in 50 dagen is een rentevoet van 70%, 4% bij terugbetaling in 70 dagen is een rentevoet van 20%, ongeacht de vermindering van het uitstaand bedrag door de wekelijksche afbetaling. De leeningen zijn van het type b. van den Chetti. Neemt men deze vermindering in acht, dan varieert de rente van desabanken van ongeveer 35% tot 130% 's jaars. Boete wordt nimmer geheven.

Pandhuizen heffen een rente naar gelang van de bedragen van 72% tot 12% per jaar.

Indien de Chetti een woekerbedrijf uitoefent, hoe valt dan de beantwoording van de gestelde vraag uit ten opzichte van de genoemde instellingen? En indien deze instellingen geen woekerbe-

drijf uitoefenen, kan dan worden volgehouden, dat de Chetti het wel doet?

Ik zal de laatste zijn om bovenstaande credietinstellingen woekerbedrijven te noemen. Aan het criterium der woekerwet wordt evenmin als bij den Chetti voldaan; ook het moreel gevoel verzet zich, bij objectieve beoordeeling van de bedrijven, niet tegen den vorm dier organisaties. Bij den Chetti zullen zich uitzonderingsgevallen voordoen, ook de andere credietbedrijven naderen soms zeer gevaarlijk de grens, maar daarmede kan toch bezwaarlijk het bedrijf worden veroordeeld.

Het zijn de omstandigheden, de zekerheidstellingen, de grootte der leeningen en de vorm der leening, die het rentepercentage bepalen. Het percentage is hoog en schijnt gezien door Westerschen bril zelfs tè hoog. Volgens Westersche begrippen zou in vele gevallen de grens van buitensporigheid wellicht zijn overschreden. In een Oostersche samenleving, als hier in Indië, kan zulks evenwel bezwaarlijk worden volgehouden.

De mentaliteit van den Oosterling ten opzichte van finantieele verplichtingen, welke ik op Java leerde kennen en waarvan de Heer L. C. Westenenk voor de Oostkust van Sumatra getuigt, dat nergens meer onfatsoen en schaamteloosheid onder de bevolking valt te constateeren, hetgeen zich vooral uit in zake geld leenen en het terugbetalen ervan [1]), is een der voornaamste factoren, welke mij weerhoudt den Chetti een woekeraar en zijn bedrijf een woekerbedrijf te noemen. Het zich op groote schaal onttrekken aan de verplichtingen, zooals ter Oostkust van Sumatra de Chetti-debiteuren deden, hetgeen voor vele Chetti's tot enorme verliezen heeft geleid, is ten slotte geheel het gevolg van die mentaliteit.

Medan, October 1925.

1) Kol. Studiën 1922 II pag. 13.

De plaats van de Auto onder de Verkeersmiddelen.

Speciaal in Nederlandsch-Indië,

door

W. Wynaendts van Resandt.

Van af omstreeks 1830, toen vooral door de volmaking van de locomotief de spoorweg algemeene commercieele bruikbaarheid verkreeg, tot in het begin der twintigste eeuw, heeft zich tusschen de oude, door dieren getrokken vervoermiddelen en den spoor- of tramweg geen ander verkeersmiddel ontwikkeld.

Dit is des te meer te verwonderen, aangezien de sprong van de langzame, slechts geringe capaciteit aanbiedende onveranderd gebleven vrachtkarren tot het moderne snelle spoorwegverkeer met vrijwel onbeperkte vervoerscapaciteit zoo groot is, dat van twee uitersten op transportgebied gesproken kan worden.

Het is niet meer dan een twintig jaar geleden, dat de auto, staande tusschen het oude wegtransport en den spoorweg, als populair middel van vervoer haar intrede heeft gedaan. De reden, waarom het zoo lang heeft moeten duren, totdat een tusschenvorm van verkeersmiddel ontstond, moet niet zoo zeer gezocht worden in een gebrek aan behoefte daaraan, dit heeft zich integendeel in steeds sterker mate doen gevoelen, maar meer in het feit, dat de techniek nog niet aan de gevraagde vereischten kon voldoen.

Hoewel sedert het ontstaan van de locomotief, zoowel naar verbetering van de stoomtractie op rails, als naar de ontwikkeling van de stoomtractie op den weg gezocht werd, getuige de proefnemingen van Cugnot in 1770 in Frankrijk, van Evans omstreeks 1800 in Amerika en kort daarop van Trevethick en Vivian in Engeland en hoewel zelfs in 1826 in Londen een stoomrijtuig liep, Brussel in 1832 een stoomomnibusdienst had en Parijs een stoomdiligence, rijdende naar Versailles, bezat, moet hierin nog geenszins

een zoeken naar een verkeersmiddel staande tusschen vrachtkar en spoorweg gezien worden. Het streven was toen ter tijde nog niets anders dan het zoeken naar de oplossing van het hoofdprobleem, hoe door middel van mechanische tractie de vervoerscapaciteit te verhoogen was.

Dit hoofdprobleem heeft zich tusschen 1830 en 1840 geheel ten gunste van de locomotief rijdende op rails opgelost en pas na dien tijd kan gesproken worden van het zoeken naar een verkeersmiddel staande tusschen kar en trein.

Vooral in Frankrijk had dit onderwerp de aandacht en de eerste uitingen waren aldaar stoomwagens of tractors, welke feitelijk nog niets anders dan locomotieven op den weg waren. De stoomtractor van Lotz, welke in 1866 haar technische bruikbaarheid bewees, had zelfs een gewicht van 8 ton en kon eene maximum snelheid van 18 K.M. bereiken. De grootste verbetering aan stoomtractie op den weg werd wel door Renard aangebracht, tot pas in den allerlaatsten tijd eene commercieel bruikbare oplossing in de automobiel gevonden werd.

Veel resultaten heeft men met stoomwagens nog niet bereikt. De groote moeilijkheid, hoe bij een gering gewicht voldoende stoom te produceeren, is nog niet afdoende opgelost, hoewel de telkens verschijnende berichten van nieuwe vindingen op dit gebied bewijzen, dat dit onderwerp nog steeds de aandacht trekt. Zoo is o.a. eene foto in de „Illustration" van 15 Febr. 1925 opmerkelijk, welke een beeld geeft van de verkeersmoeilijkheden in Parijs en waarop, midden tusschen het andere straatverkeer, een zware stoomvrachtwagen voorkomt.

Ook in Ned.-Indië zijn stoomwagens in gebruik geweest en hebben deze zelfs verscheidene jaren tusschen de residenties Palembang en Benkoelen dienst gedaan.

Het groote gewicht der stoomwagens, het niet ieder oogenblik dienstklaar zijn, de hitte, de rook, benevens tal van andere kleinere bezwaren meer, maakten, dat de stoomwagen zich nooit die populariteit heeft kunnen verwerven, welke thans de auto ten deel valt.

Haar groote populariteit dankt de auto aan haar ontstaan uit en beantwoorden aan eene behoefte. Men wachtte op de auto. De overgang van de vrachtkar tot den modernen spoorweg was te

groot geworden en het sterk toegenomen verkeer, vooral over kleinere afstanden, eischte een transportmiddel, dat wel de voordeelen, maar niet de nadeelen der beide andere vervoermiddelen bezat.

Daardoor is de concurrentie, welke de auto de andere transportmiddelen aandoet, niet het doel, maar het gevolg van haar ontstaan geweest. Het oorspronkelijk doel van de auto was slechts het vullen van een hiaat, het voldoen aan eene verkeersbehoefte.

Om deze reden zal de auto, of meer algemeen gezegd, het mechanisch voortgedreven verkeersmiddel, dat onafhankelijk van een speciaal daarvoor geconstrueerde baan is, zich altijd blijven handhaven en moet een deel van het verkeer, dat vroeger door dierlijke tractie en door den spoorweg bediend werd, haar ten deel vallen. Tevens volgt uit haar ontstaan uit en voldoen aan eene behoefte, dat de auto als een verkeersmiddel van algemeen belang en nut erkend moet worden.

Tengevolge van het zeer korte tijdsverloop, waarin de auto zich een plaats tusschen de andere verkeersmiddelen heeft weten te veroveren, heeft het haar ten deel gevallen vervoer veel scherper de nadeelen naar voren gebracht, welke vooral de spoorwegen door deze vervoersontrekking ondervinden. Deze nadeelen laten zich behalve door hun plotseling optreden des te meer gevoelen, omdat over het algemeen in Ned.-Indië de spoor- en tramwegen zich nog niet aan de nieuwe en veranderde verkeerseischen over kleinere afstanden hebben aangepast.

* *
*

In haar tegenwoordigen vorm en constructie is de auto nog verre van volmaakt, heel wat verbeteringen kunnen nog aangebracht worden.

Zijn aan den eenen kant de transportondernemers er steeds op uit hun bedrijf zoo economisch mogelijk te maken, vooral door een juiste keuze van wagentype in verband met het te behandelen vervoer, de terreinsgesteldheid en den toestand der wegen, aan den anderen kant zijn de constructeurs steeds zoekende naar nieuwe verbeteringen en het resultaat kan niet anders zijn, dan dat in de toekomst de exploitatiekosten zullen dalen, waarmee de concurrentiemogelijkheden toenemen.

Gewezen behoeft slechts te worden op het brandstof-vraagstuk, hoe het benzineverbruik per P.K. steeds daalt, de verbeterde veering, welke met de steeds voortschrijdende bandentechniek de onderhoudskosten omlaag drukt, waartoe betere wegen, berekend op autoverkeer, ook het hunne zullen bijdragen.

Tevens is te verwachten, dat door meer en meer uniformiteit in constructie en in onderdeelen, de auto's veel goedkooper zullen worden en dat ten slotte, wat de vrachtauto betreft, twee hoofdtypes zullen ontstaan, een voor gebruik in de vlakte en in licht heuvelland en een tweede type voor gebruik in bergterrein. Deze verdeeling in twee hoofdtypes behoeft geene verwondering te baren, als men nagaat, hoe zich uit de oorspronkelijke locomotief ook geleidelijk een vlaktelijn- en berglijn-type ontwikkeld heeft. De personenauto, bestemd voor verkeer over grootere afstanden, zal wel altijd een karakter blijven behouden, dat zich aan alle terreinsomstandigheden kan aanpassen.

* *
*

Wat de personenauto, niet de autobus, betreft, is deze in Europa veel meer een luxe-vervoermiddel dan in Indië.

In Europa toch zijn, in verhouding tot Indië, de openbare verkeersmiddelen voor personenvervoer zoo talrijk en comfortabel en is hun dienst zoo frequent, dat het verlangen om van die openbare verkeersmiddelen onafhankelijk te zijn, als een luxe-verlangen beschouwd kan worden.

In Indië staat de zaak echter anders. De dichtheid in de steden is veel kleiner, ten gevolge waarvan zich geen uitgebreid tramwegnet ontwikkelen kan. Ook zijn de af te leggen afstanden over het algemeen grooter, terwijl het aantal publieke vervoermiddelen, zooals sado's, deelemans, ebro's, kreteks, kossongs, andongs, of welken naam deze ook dragen, in de groote steden, ondanks het toegenomen verkeer, in aantal afneemt en meer en meer het vervoermiddel van den Inlander wordt.

Het is niet geheel en al juist om dezen achteruitgang uitsluitend aan de opkomst van de auto en de taxi te wijten, veeleer heeft de auto zich juist door dien achteruitgang vlugger kunnen inburgeren en is alleen het indringingsproces versneld. Het is een niet te ontkennen feit, dat in de groote kuststeden, vooral in den drogen tijd,

de onderhoudskosten der trekdieren bijzonder gestegen zijn en in bijkomende redenen, als strengere keuring, bescherming van gewonde paarden, enz. moet de achteruitgang in eerste instantie gezocht worden.

De verbluffend snelle wijze, waarop de auto haar intrede in het publieke verkeer heeft gedaan, is niet te voorzien geweest.

Over het algemeen waren de wegen niet op dat zware verkeer berekend en bezitten de meeste landen ook nu nog geen voldoende wetgeving, welke de rechten en plichten van dit verkeersmiddel vastlegt en Ned.-Indië maakt hierop geene uitzondering.

Iedere Gewestelijke Raad heeft haast eene afwijkende regeling en de maatstaf en grondslagen, naar welke bijv. de wegenbelasting als retributie voor het meer dan normale wegonderhoud bepaald worden, verschillen bijna in iedere Residentie. Bovendien staat het Centrale Gezag aan het autoverkeer haast onbeperkte vrijheid toe, tengevolge waarvan in sommige gevallen de veiligheid van het publiek en het verkeer in gevaar worden gebracht.

In het kort, eene leidende gedachte in de regeling van de rechten en de verplichtingen van het verkeer op den weg en van de onderlinge verhouding der publieke verkeersmiddelen ontbreekt nog en dit is niet te verwonderen, daar de auto zich nog steeds ontwikkelt en mede door hare groote getalstoename steeds nieuwe problemen schept.

Hoewel thans eene commissie het autovraagstuk in studie zal nemen, is door de komende indeeling van Java in drie Gouvernementen reeds eene groote verbetering te verwachten, omdat daarvan eene grootere uniformiteit in de regeling van het autoverkeer het gevolg moet zijn, dan thans bij eene indeeling van Java in zestien residenties mogelijk blijkt.

Dit gemis aan regeling, waardoor in plaats van gezonde samenwerking, dikwijls onderlinge concurrentie ontstaat, werkt, zooals later toegelicht zal worden, niet alleen de ontwikkeling van het bona-fide autobedrijf tegen, maar heeft dikwijls ook eene vervoersonttrekking aan spoor- en tramwegen ten gevolge, waarvan het nadeel meestal niet in verhouding tot de voordeelen staat, welke het autotransport aan het betrokken gebied brengt.

Met de steeds lager wordende exploitatiekosten van het auto-

bedrijf en de daardoor steeds toenemende concurrentie-mogelijkheden, moet de oplossing van het autovraagstuk thans reeds urgent genoemd worden.

Dit autovraagstuk kan in het kort als volgt samengevat worden:

Hoe kan het bona-fide autobedrijf, hetwelk, omdat het uit eene verkeersbehoefte ontstaan is en daaraan voldoet, een algemeen verkeersbelang vormt, zich het best ontwikkelen, zonder dat grootere algemeene belangen in het gedrang komen?

Met opzet is in deze algemeene omschrijving bescherming van de bestaande verkeersmiddelen niet genoemd.

* *
*

Waarom en hoe kan de auto tegen vrachtkar en spoorweg concurreeren?

Bij het beantwoorden van deze vraag zal speciaal met de Indische toestanden rekening gehouden worden.

Wat de vrachtkar betreft, zijn de vervoerskosten per auto per eenheid bijna altijd, en meestal aanmerkelijk, hooger, dan bij vervoer per kar. Waar beide vervoermiddelen rechtstreeks van plaats van afzending tot plaats van bestemming vervoeren, moeten dus andere factoren dan de zuivere transportkosten alleen werkzaam zijn, om de concurrentie-mogelijkheid van de auto te verklaren.

Dit is ook inderdaad het geval. Schijnbaar spreekt alleen voor de auto de grootere vervoerscapaciteit en ook de grootere vervoerssnelheid, doch over het algemeen zijn in Indië deze factoren niet voldoende om ondanks de hoogere kosten de voorkeur aan het autotransport te verklaren, zoodat zelfs goederen met lage intrinsieke waarde, zooals bouwmaterialen, per vrachtauto vervoerd worden. Wel kan dikwijls een plaatselijk tekort aan vrachtkarren het gebruik, maar niet geheel de voorkeur voor vrachtauto's verklaren.

De reden moet in de eerste plaats ook niet in de vrachtkar als vervoermiddel, maar in den Inlander als vervoerder gezocht worden. Het zijn niet de tekortkomingen van de kar, maar van den karrevoerder, welke in Indië aan de auto een voorsprong gegeven hebben.

Duidelijk komen deze tekortkomingen van den Inlandschen ver-

voerder uit, wanneer hij goederen voor anderen vervoert. Vermissing, beschadiging en nat worden, een dikwijls overmatig langdurig transport, wanneer hij bijv. onderweg langs eene feestelijkheid komt, maar bovenal het niet vast op hem kunnen rekenen en de onmogelijkheid van verhaal op hem maken, dat de Europeesche afvoerder, welke voor de psyche van den Inlander weinig waardeering heeft, bij voorkeur met de vrachtauto zal vervoeren.

De stille strijd tusschen den Europeeschen afvoerder, die een zekere efficiency eischt en den Inlandschen karrevoerder, die dien eisch niet begrijpt, heeft reeds heel wat onkosten en ergernis gebracht. Neem bijv. een onderneming, welke van den Inlandschen vervoerder afhankelijk is en niet geregeld op diens transportmiddelen kan rekenen, dan wel telkens voor abnormale eischen wordt gesteld, omdat het in de binnenlanden nog dikwijls voorkomt, dat de Inlander voor zijne prestatie niet de werkelijke waarde vraagt, maar het bedrag, dat hij onmiddellijk wenscht te bezitten, zooals in geval van huwelijk, nieuwjaar, slametan of andere feestelijkheden. Wat werd dan vroeger gedaan? Meestal schafte de onderneming eigen vervoermiddelen aan en liet haar eigen menschen voor het transport zorgen, dan wel gaf zij op afbetaling transportmiddelen aan de bevolking, met verplichting, haar het eerste te helpen, maar bijna altijd was het resultaat teleurstellend, want óf de trekdieren werden slecht verzorgd en door de koelies werd bijverdiend, door in plaats van direct terug te keeren, ook nog voor anderen te vervoeren, óf de verplichtingen werden niet nagekomen. In ieder geval was het duur en niet afdoend.

Geen wonder dan ook, dat de vrachtauto eene uitkomst scheen en met vreugde begroet werd. Wel was het transport eveneens kostbaar, zelfs duurder, maar het bespaarde veel ergernis en bovenal was het betrouwbaar. Thans wordt om de hoogere kosten te ontgaan veelal een middenweg gekozen. De onderneming bezit een of meer vrachtauto's, niet zoo zeer om haar geheele transport daarmede te bedienen, dan wel om in tijden van gebrek aan karren bij te springen en om aan plotselinge abnormale eischen van den Inlandschen karrevoerder weerstand te kunnen bieden.

Omdat de producten van cultuurondernemingen meerwaardig zijn en de transportkosten dus een kleiner deel van de waarde uit-

maken dan bij andere goederen, zullen ondernemingen van thee, koffie en rubber in de eerste plaats bij het goedkooper worden van autovervoer tot het uitsluitend transport per vrachtauto overgaan.

Op bergwegen is het verschil in vrachtprijs tusschen karre- en autotransport kleiner en op deze wegen zal de concurrentie van de auto tegen de vrachtkar zich het zwaarst doen gevoelen, vooral als die bergwegen goed onderhouden worden. Zoo is de vrachtkar reeds grootendeels als transportmiddel van de ondernemingen tusschen de Bandoengsche hoogvlakte en het cultuurgebied van Pengalengan verdwenen.

Hiermede is natuurlijk niet bedoeld, dat de vrachtkar na korter of langer tijd verdreven zal zijn. Verre van dat. In de eerste plaats roepen betere verkeersmiddelen ook een verhoogd verkeer in het leven, in de tweede plaats zullen er genoeg binnenwegen overblijven, wel geschikt voor de vrachtkar, maar waar de auto zich niet wagen zal en ten slotte zal voor klein transport de vrachtkar zich altijd weten te handhaven.

Wel is in de wereldsteden van Europa en Amerika het paard bijna geheel van de straten verdwenen en heeft zelfs in Holland de vrachtrijder, welke de boodschappen uit de stad bezorgde, dikwijls voor een vrachtauto plaats gemaakt, doch altijd heeft op het platte land (en Indië is bijna niets anders) de dierlijke tractie zich weten te handhaven, al was het alleen, omdat voor het landbouwbedrijf toch trekdieren noodzakelijk zijn.

Het is niet doenlijk juiste middenprijzen voor beide soorten van vervoermiddelen te geven. Voor dierlijke tractie is dit ongeveer 30 ct. per ton K.M.. Midden- en Oost-Java is wat goedkooper, West-Java vooral in bergterrein duurder.

Bij autotransport loopen de prijzen veel meer uiteen. Deze prijzen hangen grootendeels af van onderlinge concurrentie en van het nuttig gebruik, dat van het laadvermogen der wagens gemaakt kan worden. In het algemeen bedragen deze prijzen van 30 tot 40 ct. de ton K.M.. Bij de zoogenaamde „wilde diensten" soms tot zelfs onder de 20 ct. de ton K.M..

Is het autotransport in vergelijking tot dat per vrachtkar ongeveer 20% duurder, ten opzichte van den spoorweg is het prijsverschil veel en veel grooter. De hoogste spoorwegtarieven voor

vrachtgoederen, voorkomende op de tramwegen, bedragen 10 ct. per ton K.M., waaruit volgt, dat de vrachtauto vele voordeelen moet aanbieden, welke de spoorweg niet geven kan, om de concurrentie te kunnen verklaren.

Van concurrentie kan alleen gesproken worden, wanneer beide transportmiddelen tusschen de zelfde plaatsen vervoeren en de afstand langs spoor- en rijweg gemeten ongeveer gelijk is.

Om deze reden lijkt het mij niet geheel juist om, wat zoo dikwijls als voorbeeld van concurrentie wordt aangehaald, namelijk het drukke autovervoer tusschen Salatiga en Semarang, als zuivere concurrentie met de Ned. Indische Spoorweg Maatschappij te beschouwen.

In dit gebied bestaat de volgende toestand.

Salatiga is een centrum van opkoop van producten uit het omliggend gebied en is door een hoofdweg van 50 K.M. lengte met Semarang verbonden. Deze hoofdweg, via Salatiga verder loopende naar Solo en Klaten, doorsnijdt het economisch meest ontwikkelde gebied ten Zuiden van Semarang. Het is uit deze streek, dat de passars te Semarang de meeste groenten, vruchten en andere levensmiddelen betrekken.

De spoorweg nu doet Salatiga zelf niet aan en blijft bij Toentang er nog negen K.M. van verwijderd. Terreinsbezwaren dwongen den spoorweg naar Semarang tot het maken van een grooten omweg via Kedong Djati, waarbij een dun bevolkt en onvruchtbaar gebied doorsneden wordt, zoodat daar ook geen belangrijk onderling verkeer te verwachten is.

Bij gebruikmaking van de railverbinding naar Semarang heeft men behalve 66 K.M. spoorwegvervoer, ook nog 9 K.M. wegvervoer te bekostigen, waarbij nog de lasten van overladen en tijdverlies komen en hoe coulant eene spoorwegmaatschappij onder dergelijke omstandigheden ook kan en moet zijn, het valt niet te ontkennen, dat aan de boven geschetste wijze van verbinding vele bezwaren kleven.

Het behoeft dan ook geen verwondering te baren, dat ten gevolge van de betere en vluggere verbinding, welke de auto gaf, het verkeer tusschen Semarang en Salatiga zich sterk heeft ontwikkeld en dat de N.I.S. in die vervoerstoename weinig kon deelen en zich

zelfs een deel van haar vervoer, voornamelijk van reizigers, ontnomen zag, omdat de zeer goede autobussen door onderlinge concurrentie voor de 1ste en 2de klasse slechts 75 en 60 ct. per rit vroegen.

De hier uiteengezette verhoudingen geven mijns inziens dan ook geen voorbeeld van zuivere concurrentie, aangezien voor de auto de toestanden te gunstig zijn, omdat voor reizigers de reistijd veel korter en de reis bovendien goedkooper is en evenals voor goederenvervoer niet meer van twee verschillende verkeersmiddelen gebruikt gemaakt behoeft te worden, met al den nasleep van tijdverlies en meerdere lasten.

Bij zuivere concurrentie in het goederenvervoer, dus bij transport tusschen plaatsen, welke beide over ongeveer even grooten afstand door rij- en spoorweg verbonden zijn, staan aan de zijde van het spoorwegvervoer het veel goedkoopere transport per eenheid tusschen de stations, het ingericht zijn op massaal vervoer, de verplichting alle ten vervoer aangeboden goederen aan te nemen en de zekerheid, dat door den spoorweg de verplichtingen van vervoerder nagekomen zullen worden, dan wel, dat bij niet voldoen daaraan schadevergoeding gegeven wordt.

Het autotransport biedt naast enkele grootere voordeelen vele kleinere, welke alle te samen genomen toch grooten invloed doen gelden.

Het voornaamste voordeel is, dat direct van plaats van afzending tot plaats van bestemming vervoerd wordt, of duidelijker gezegd van goedang tot goedang. Hierin wordt niet alleen een besparing gevonden van de kosten, welke het brengen naar en halen van het station met zich brengt, benevens de bijkomende kosten als laad-, los- en weegloon, het opmaken van den vrachtbrief en het bericht van aankomst, maar bovenal eene vermijding van tal van bezwaren. Er is toch bijna altijd toezicht noodig bij het vervoer naar en van het station, terwijl het voldoen van vrachtprijs en andere onkosten gewoonlijk niet aan den karrevoerder kan worden overgelaten. Vooral voor kleine handelaren, welke over geen of zeer weinig personeel beschikken, mag men deze bezwaren niet te licht tellen.

Uit den aard der zaak is de transportondernemer veel meer in contact met den kleinen afvoerder en kan hij, wanneer hem dit

wenschelijk toeschijnt, onmiddellijk tegen speciale tarieven vervoeren; ook stelt hij niet die eischen aan de verpakking van ten vervoer aangeboden goederen, welke een spoorwegmaatschappij stelt.

Bovendien is het autotransport over kleinere afstanden veel sneller, ontvangst en verzending vindt op den zelfden dag plaats; bij spoorwegvervoer mag dit op den derden dag geschieden.

Waar ten slotte ieder transport eene geldkwestie is, heeft men aan de eene zijde het spoorwegvervoer met lage, vaste tarieven en bijkomende, direct in geld uit te drukken kosten, benevens een aantal bezwaren, welke ieder vervoerder verschillend voelen zal en welker vermijding hem een zeker geldsbedrag waard is. Aan de andere zijde staat het autotransport met veel hoogere tarieven, doch zonder al de andere kosten en bezwaren.

Vooral bij kleine hoeveelheden en over korte afstanden zullen de bijkomende kosten en lasten van het spoorwegvervoer het zwaarst drukken, waaruit volgt, dat juist bij kleine hoeveelheden en korte afstanden de voordeelen van het autotransport het meest naar voren treden en daarmede ook zijn concurrentie-mogelijkheden.

Bij vervoer over grootere afstanden krijgen de veel goedkoopere spoorwegtarieven een overwegenden invloed, zoodat dan de vrachtauto niet meer tegen den spoorweg concurreeren kan. Ook massaal goederenvervoer zal altijd per spoor blijven geschieden, omdat bij het ontbreken van een retourlading het nuttig gebruik van het laadvermogen der vrachtauto sterk daalt, waardoor de vervoerskosten per eenheid stijgen en de concurrentie-mogelijkheid minder wordt.

Er moet dus een zekere afstand bestaan, waarbij aan de vrachtauto de voorkeur gegeven zal worden. Deze vervoersafstand is voor diverse goederen en ook voor diverse verzenders verschillend, maar kan natuurlijk niet groot zijn en wordt op 30 tot 40 K.M. geschat. Vindt concurreerend vrachtautovervoer over grootere afstanden plaats, dan is daar altijd eene bijzondere reden voor te vinden.

Het drukke autotransport tusschen Salatiga en Semarang, dat zich zelfs tot Solo en Klaten begint uit te strekken, is reeds toegelicht. Als een ander voorbeeld van concurrentie over grootere

afstanden wordt soms gewezen op het vrachtautoverkeer op den weg tusschen Buitenzorg en Batavia. In dit geval mag vooral niet vergeten worden, dat hier de Tjiliwoeng een grooten factor vormt. De spoorweg is ten Westen, de rijweg ten Oosten van deze rivier gelegen. Behalve bij Depok, bestaat er tusschen Meester Cornelis en Buitenzorg geen enkele overbrugging. Het wordt nu duidelijk, dat goederen, welke bijv. op het drukke kruispunt te Tjibaroesa den hoofdweg bereiken, niet eerst naar Buitenzorg, in eene richting tegengesteld aan de bestemming, tien kilometer ver, vervoerd zullen worden en dat ook de vervoersafstand van Depok tot Batavia te klein is om daarover nog met voordeel van den spoorweg gebruik te kunnen maken; liever rijdt men in eens naar de goedang te Batavia door.

Wat het personenverkeer betreft, staat de auto in Ned.-Indië tegenover de karretjes en ook tegenover den spoorweg veel sterker dan ten opzichte van het goederenvervoer.

De prijs is per autobus altijd lager dan per karretje, (de kloetoeks in Midden-Java uitgezonderd) en daar bovendien de vervoerssneldheid en het comfort en de bergruimte voor bagage veel grooter zijn, is het niet te verwonderen, dat de autobus bij de Inlandsche gemeente zulk een ingang vond.

Tegenover den spoorweg heeft de autobus altijd nog het nadeel van duurder te vervoeren. Wel is het verschil bij lange na niet zoo groot als bij het vrachtvervoer, maar toch is de vervoersprijs bij het ontbreken van onderlinge concurrentie tusschen autobussen minstens anderhalf maal of het dubbele van de kosten per trein.

De reden, dat over een zelfde traject van de autobus nog druk gebruik gemaakt wordt, moet in de verschillende voordeelen, welke dit vervoermiddel biedt, gezocht worden. In de eerste plaats in het meestal uitsparen van een karretje naar en van het station, aangezien de autobus midden uit de voornaamste centra van bevolking zooals passars, afrijdt, verder in het vluggere vervoer en dikwijls ook in de meerdere reisgelegenheid en het zich precies kunnen aanpassen aan de meest gewenschte vertrekuren.

Het ligt voor de hand, dat ook hier een gemiddelde afstand moet bestaan, waarop de Inlandsche reiziger vindt, dat de meerdere voordeelen van de autobus niet meer opwegen tegen den hoogeren

prijs. Deze afstand is, waar spoor en weg naast elkaar loopen, ook niet groot en bedraagt zelden meer dan dertig Kilometer.

Verwacht mocht worden, dat juist door het veel geringere verschil in prijs dan bij het vrachtvervoer, ook de afstand, waarop concurrentie aangedaan zal worden, veel grooter moet zijn, maar zelfs bij lager worden van den vervoersprijs per autobus zal deze afstand niet boven de dertig kilometer stijgen. De oorzaak is te vinden in de groepeering van de centra op het platte land.

Vroeger (Februari-nummer 1925) is getracht deze groepeering te verklaren. De eenvoudigste centra van bevolking zijn op rond 5 en 6 K.M. of een uur loopen van elkaar gelegen. Later ontstonden daaruit marktcentra op een gemiddelden afstand van 15 tot 16 K.M. of een uur rijden, terwijl die centra, welke misschien het best provinciale handelsplaatsen genoemd kunnen worden, een invloedsgebied hebben, dat met de oude vervoermiddelen in een dag heen en weer afgelegd kon worden en nog tijd overliet voor het afdoen van zaken. Kwam men verder, dan geraakte men buiten het oorspronkelijk invloedsgebied en in dat van een andere handelsplaats. In vlak terrein strekte zich een dusdanig handelsgebied rond dertig Kilometer in alle richtingen uit.

Hoewel de moderne verkeersmiddelen aan enkele plaatsen veel grooter ontwikkelingskansen gegeven hebben, heeft zich toch een zekere regelmaat in de opeenvolging van Inlandsche handelsplaatsen weten te handhaven. Merkwaardig is dit vooral in de oudere Javaansche streken, waar een onderlinge afstand van ongeveer 30 K.M. duidelijk te herkennen is. Voorbeelden hiervan zijn er te over.

Gaat men bijv. van Cheribon Oostwaarts, dan treft men op onderlinge afstanden van rond 30 K.M. van elkaar eerst Brebes, dan Tegal, vervolgens Pemalang en Pekalongan aan.

Ten Westen van Semarang ligt op genoemden afstand eerst Kendal. Oostwaarts gaande treft men achtereenvolgens telkens weer op rond 30 K.M. afstand Demak, Koedoes, Djoeana, Lasem (Rembang) Blora, Tjepoe, Bodjonegoro, Babat, Lamongan, en ten slotte Grisee (Soerabaja) aan. Hierbij is op te merken, dat Grisee ouder is en in vroegere tijden belangrijker was dan Soerabaja.

Met Kediri als middelpunt liggen Ngandjoek, Kertosono, Toe-

loengagoeng en van laatstgenoemde plaats weer op 30 K.M. Blitar en Trenggalek, terwijl tal van andere voorbeelden voor het grijpen liggen.

Met opzet is op deze ligging eenigszins uitgebreid ingegaan om aan te toonen, dat deze aan geen toeval te wijten is en wel degelijk van grooten invloed op de verschillende reisafstanden is.

Deze afstand van dertig kilometer is dan ook van groot belang voor het autobus-verkeer, omdat binnen dien gemiddelden afstand de beste bedrijfsresultaten te verwachten zijn, aangezien dan een afgesloten verkeersgebied bediend wordt. Bij een grooteren afstand, waarbij het verkeersgebied van de oorspronkelijke plaats verlaten wordt, moet noodzakelijkerwijze een minder gunstige bezetting in het grensgebied het gevolg zijn.

Ook uit de verslagen der Staatsspoorwegen blijkt, dat ongeveer dertig Kilometer een critische vervoersafstand is. Zoo is de gemiddelde reisafstand van reizigers derde klasse algemeen tarief en dat zijn juist de reizigers, welke men het meest in de autobus kan verwachten, 30 K.M.

Volgens voorgaande beschouwingen zoude voor de vrachtauto en de autobus de maximum afstanden, waarop tegen den spoorweg het beste geconcurreerd kan worden, rond 40 en 30 K.M. bedragen. Men ziet dan ook op Java zelden langere trajecten waarop werkelijke concurrentie plaats vindt.

Eigenaardig en in strijd met de korte vervoersafstanden van vrachtauto en autobus is eene redevoering van den President van de „Automobile and Motor Union", uitgesproken ter gelegenheid van het wegencongres te London in 1919, dus al zes jaar geleden. Daarin werd gezegd:

„We are going back from the old railway era of the last fifty years to a road era..... Up to distances of fifty miles I think you will find that it is cheaper, better, more economical in time and money to convey your goods from factory to the market or to the consumer by road traffic, rather than rail, leaving to your congested railways to deal with long distance traffic."

..... Up to distances of fifty miles... dus rond 80 K.M. en al mag behalve een autoriteit ook een belanghebbende aan het woord zijn, die misschien de toekomst van de autoindustrie al te roos-

kleurig inziet, toch wijzen zijne woorden op een toekomstig veel sterkere positie van de auto tegenover den spoorweg, ook al hebben zijne verwachtingen zich nog niet in die mate bewaarheid.

Hier in Indië zijn wij nog lang zoo ver niet, het autotransport is nog veel te duur. Wel gaat heel wat goederenvervoer en menig reiziger nu per auto, welke anders per trein gegaan zoude zijn, maar het ziet er niet naar uit, dat zelfs binnen afzienbaren tijd de spoorwegen alleen nog maar voor het goederenvervoer op langen afstand zullen dienen. Zelfs is thans het betalend autovervoer en -verkeer percentsgewijze zeer gering.

Zooals reeds gezegd, heeft de auto haar groote algemeene toepassing kunnen vinden, omdat zij uit nieuwe verkeersbehoeften ontstond en daaraan voldeed.

Door het vrij plotseling ontstaan van de auto als commercieel mogelijk vervoermiddel is haar conflict met de andere reeds bestaande verkeersmiddelen verscherpt.

Had de ontwikkeling en de verworven populariteit van de auto een veel langer tijdperk in beslag genomen, dan had zij met veel minder schokken de haar toekomende plaats tusschen de andere verkeersmiddelen kunnen innemen. Eensdeels, omdat de auto zich dan minder op terrein begeven zou hebben, dat feitelijk het hare niet is, anderdeels omdat waarschijnlijk de spoor- en tramwegen zich voor het korte afstandverkeer aan de moderne veranderde verkeerseischen zouden hebben aangepast, waardoor ieders verkeersgebied zich duidelijker afgeteekend zoude hebben.

De vraag dringt zich thans naar voren, of gezien de concurrentie en concurrentiemogelijkheid, de spoor (tram) wegen zich wel voldoende aan de nieuwere verkeersbehoeften aangepast hebben en in algemeenen zin moet deze vraag ontkennend beantwoord worden.

De nieuwere verkeersbehoeften van het korte afstandsverkeer eischen vooral grootere snelheid, grootere frequentie en een nauwkeuriger aanpassing aan de meest gewilde vertrekuren.

Om daaraan te kunnen voldoen zoude gebroken moeten worden met den ouderen vorm van reizigersverkeer. In plaats van de betrekkelijk weinige treinen met een zeer groote reizigerscapaciteit, loopende over lange trajecten, welke thans het geheele reizigersverkeer bedienen, komt voor het korte afstandverkeer

duidelijk de behoefte naar voren aan kleine snelle eenheden met groote frequentie en over niet te lange trajecten, waardoor een goede aanpassing aan de drukste vertrekuren verkregen kan worden.

Toen in Europa en Amerika deze verkeerseischen gevoeld werden, waar door de veel lagere exploitatiekosten van de autobus de concurrentie veel sterker was, heeft men eerst getracht om den spoorweg aan die nieuwere verkeerseischen te doen aanpassen door eenvoudig de auto op rails te zetten, doch gezien de weinige toepassing, moet dit systeem geen bevredigende oplossing gegeven hebben. De noodzakelijkheid van eene koppeling tusschen motor en drijfwerk, benevens het onvermijdelijke versnellingsmechanisme schijnen de motor minder geschikt voor tractie van treinen te maken. Tegenwoordig wordt dan ook de oplossing meer gezocht in een verbeterd soort stoomtram, waarmede tengevolge van de zeer eenvoudige behandeling en de lage exploitatiekosten uiterst bevredigende resultaten bereikt zijn.

In Indië wijst een blik in het spoorboekje direct uit, dat het korte afstandverkeer van spoor- en tramwegen nog heel wat verbeterd kan worden. Op menig lijntje wordt gemiddeld nog geen 16 K.M. per uur afgelegd en er zijn trajecten met een flinke reizigersdichtheid, waar dagelijks maar vijf, ja zelfs vier treinen in iedere richting rijden.

Deze toestanden zijn niet alleen aan de directie en leiding der spoor- en tramwegen te wijten, ook de wetgeving houdt een aanpassen aan de veranderde eischen van het korte afstandsverkeer tegen. Niet alleen is de toegestane maximum-snelheid op den openbaren weg te gering, maar zelfs kan men in de bebouwde kom een tram, voorafgegaan door een man met een roode vlag door de straten zien kruipen, terwijl met uitzondering van den grobak, alle andere verkeersmiddelen op den weg er naast zich vlugger voortbewegen.

Of de meerdere kapitaalsuitgaven en kosten, welke noodzakelijk kunnen blijken om aan de nieuwere eischen van het korte afstandsverkeer te voldoen, gewettigd zijn, moet voor ieder speciaal geval afzonderlijk bepaald worden. Het bereikte succes op de tramlijn Utrecht- Zeist, waar door vluggeren dienst een eind aan een zware concurrentie van autobussen gemaakt werd, geeft den spoor- en

tramwegen wel eene bemoedigende aanwijzing. Het vraagstuk, hoe deze spoor- en tramwegen hun verkeersterrein herwinnen of zelfs uitbreiden kunnen, hetwelk tariefverlaging alleen niet oplossen kan, is te omvangrijk om hier behandeld te worden. Bovendien moet, wat Java betreft, niet uit het oog verloren worden, dat voordat de auto hare concurrentiemogelijkheid aantoonde, een aanpassen aan de veranderde verkeerseischen niet als dringend gevoeld werd, te meer omdat over het algemeen de bereikte bedrijfsresultaten zeer bevredigend waren.

* *
*

Op het eerste gezicht zijn de abnormaal lage vervoersprijzen, waarmede de auto soms tegen den spoorweg en andere vervoersmiddelen concurreert, dikwijls niet te verklaren.

Bij nadere beschouwing van deze zoogenaamde „wilde diensten", en deze zijn het juist, welke met abnormaal lage prijzen werken, wordt veel duidelijk.

Vergelijkt men de exploitatierekening van een degelijk, blijvend bedrijf met de uitgaven van zulk een wilden dienst, dan zijn de eenige uitgaven, welke gelijk zijn, de kosten van olie, benzine en banden, dikwijls niet eens die van chauffeur en helper. Alle andere posten van uitgaaf verschillen.

Zoo heeft men in de eerste plaats de post Renteverlies en Afschrijving. Afgescheiden van het feit, dat bij die wilde diensten bijna nooit eene bedrijfsrekening voorkomt en de resultaten op het gevoel getaxeerd worden, zoude deze post bij de wilde diensten met een uiterst klein bedrag moeten voorkomen. De wagens zijn immers tweede of derdehands, dikwijls nog juist in staat om te kunnen rijden, de kapitaalwaarde is zeer klein en veelal niet hooger, dan het bedrag, waartoe men met de afschrijvingen behoeft te gaan. Evenzoo ontbreekt eene post voor administratie en toezicht.

Het kenmerk van een wilden dienst is het profiteeren van een exceptioneel vervoersaanbod en daardoor het tijdelijke er van. Door de zeer lage tarieven, waartegen vervoerd kan worden, wordt het bona-fide bedrijf eene doodende concurrentie aangedaan. Door het tijdelijke van het bedrijf weet men dikwijls ook grootendeels aan den fiscus te ontsnappen. Vooral ontduiking van de wegenbelasting is dikwijls gemakkelijk en de methodes veranderen al

naar de grondslagen van die belasting. Overbelading, tot zelfs meer dan 50%, claudestiene ritten worden onder meer toegepast om onjuiste opgaven niet te noemen. Dikwijls blijft ook aangifte in de Gewestelijke en Lands-belasting achterwege, omdat aan het begin van het jaar niet gereden werd, de auto's niet aanwezig, dan wel onbruikbaar waren of wel slechts gedurende eene korte periode gebruikt zijn. De Chinees, en deze is meestal de exploitant van wilde diensten, weet den weg wel te vinden om zoo weinig mogelijk aan den fiscus af te dragen, terwijl daarentegen het bona-fide continu bedrijf het volle verschuldigde bedrag niet ontloopen kan.

De gewone exploitatiekosten voor banden, olie en benzine zijn natuurlijk voor beide diensten gelijk. Aan onderhoud wordt bij den wilden dienst zoo weinig mogelijk gedaan, de wagen wordt opgebruikt en men stelt er geene andere eischen aan, dan dat hij nog loopen wil. De noodzakelijkheid om de kapitaalwaarde intact te houden, zooals bij een continu bedrijf, bestaat bij den wilden dienst niet.

Meestal kan ook de Chinees met zijne talrijke relaties, zijn positie als schuldenaar of schuldeischer, gemakkelijker eene hooger nuttig gebruik, dus lagere exploitatiekosten per vervoerde eenheid met zijne wagens bereiken. Onder deze omstandigheden moet het duidelijk zijn dat de wilde dienst voor weinig meer dan de onmiddellijke zelfkosten vervoeren kan en hiermede niet alleen vervoer aan de spoorwegen onttrekt, maar ook de bona-fide autodiensten in hunne ontwikkelling belemmert en dikwijls het voortbestaan er van onmogelijk maakt.

Goedkoope transportprijzen zijn een algemeen belang, maar toch kunnen de wilde diensten geen algemeen belang genoemd worden. Hun nadeel is niet alleen te zoeken in de bedreiging, welke zij voor tramwegen kunnen vormen en de kapitaalsvernietiging, welke daarvan het gevolg kan zijn, ook niet in de belemmering van het bona-fide-autobedrijf, maar het nadeel is vooral in het tijdelijk karakter van den wilden dienst te vinden.

Niet alleen zijn de vervoersprijzen tijdelijk laag, want is het beconcurreerde bedrijf verdreven, dan worden de vervoersprijzen verhoogd, maar met het verdwijnen van het exceptioneele vervoersaanbod, dat gewoonlijk de oorsprong van den wilden dienst is,

verdwijnt deze meestal ook. Mochten echter de zaken zoo goed gaan, dat de wilde dienst zich tot een blijvend bedrijf begint te ontwikkelen en daar meer kapitaal in gestoken wordt, dan kan een nieuwe wilde dienst alles weer bederven.

Onder zulke omstandigheden komen in de vervoersprijzen groote schommelingen voor en in streken, waar geen spoor- of tramweg het vervoer volgens vaste tarieven bedient, wordt, ongeacht de meer of mindere afhankelijkheid van den wilden dienst, ook een basis, waarop soliede handel rust, verzwakt. Het duurt immers eenigen tijd, totdat de eerst verdreven vervoermiddelen weer met voldoende capaciteit aanwezig zijn, zoodat eene periode met lage vervoerskosten gevolgd wordt door eene met zeer hooge. Rustige, algemeene ontwikkeling wordt belemmerd en slechts aan enkelen vallen de voordeelen van den verwarden toestand ten deel.

Een gebied is het beste af met normale vaste transportkosten; schommelingen daarin, en deze zijn het gevolg van het optreden van wilde diensten, kunnen slecht als een voordeel aangemerkt worden. Behalve daar, waar de wilde dienst een verworven vervoersmonopolie met hooge tarieven breekt, kan dit soort autobedrijf op den langen duur niet als van algemeen belang aangemerkt worden.

Zoo is dus de wilde dienst, over het algemeen, zoowel eene bedreiging voor het spoor- en tramwegbedrijf, als eene belemmering voor de ontwikkeling van het bona-fide publieke autotransport, zonder dat het voordeel van tijdelijk lage vervoersprijzen geacht kan worden tegen de nadeelen op te wegen.

Verder is bekend genoeg, dat heel wat wilde taxi's, autobussen en vrachtauto's niet aan billijke eischen van veiligheid en bedrijfszekerheid kunnen voldoen; deze toestanden kunnen alleen bestaan, doordat eene afdoende wetgeving op het gebied van alle openbare vervoermiddelen ontbreekt.

Als vaststaand mag verder aangenomen worden, dat bij de invoering van eene billijke keuring en een werkelijk toezicht op overbelasting en maximum bezetting, heel wat wilde diensten opgeheven zouden moeten worden.

Ten einde de verschillende vraagstukken en conflicten op te lossen, welke als gevolg van de snelle ontwikkeling van het auto-

mobielwezen ontstaan zijn, heeft bijna ieder land een of meer commissies gekend om deze kwesties in studie te nemen en advies uit te brengen. In Holland is de bekende staatscommissie Patijn werkzaam geweest, terwijl kort geleden in Ned.-Indië ook eene dergelijke commissie geïnstalleerd is.

Hoewel in Holland de verschillende vraagstukken, conflicten en moeilijkheden veel sterker op den voorgrond traden, zijn deze in wezen de zelfde als op Java. Daarom wordt eene beschouwing daarvan, na de publicatie en talrijke besprekingen van het rapport der staatscommissie Patijn, hier overbodig geacht.

Alleen een der conclusies verdient nadere beschouwing, vooral omdat deze ook voor Indië voor de hand ligt.

Het is die, welke het openbare autobedrijf van concessie-verleening afhankelijk wil stellen. In Holland werden echter de concessievoorwaarden veel te zwaar geacht, zoodat men met grond vreesde, dat zich geen gegadigden zouden voordoen.

Uiteraard zijn deze zware eischen zeer goed verklaarbaar, omdat in Holland het transportwezen, het zij te water, het zij te land zooveel uitgebreider is en een nieuw middel van verkeer veel dieper in de bestaande middelen moet ingrijpen.

In principe behoort zooveel mogelijk naar samenwerking der verschillende verkeersmiddelen gestreefd te worden en daaraan kan men door het verleenen van concessie leiding geven door in de eerste plaats die wegen voor het publieke automobielverkeer open te stellen, welke naar de spoor- en tramwegen leiden.

Aan den anderen kant wordt het algemeen belang niet het beste gediend door een vervoersmonopolie en het uitschakelen van concurrentiemogelijkheden. Immers wijst het drukke autovervoer, dat in concurrentie met andere vervoermiddelen kan plaats vinden, duidelijk uit, dat de auto sommige diensten beter verricht dan die andere verkeersmiddelen.

Trajecten, waarop de treindichtheid in verband met de bevolkingshoeveelheid beneden het gemiddelde is, behooren niet voor autodiensten gesloten te worden, aanvullend autoverkeer kan daar van algemeen nut zijn. Tevens kan deze maatregel een prikkel blijken tot moderniseering der verkeersmiddelen en eene betere aanpassing aan de nieuwere verkeerseischen.

Concessieverleening bezit tevens dit groote voordeel, dat daardoor aan de parasitaire wilde diensten een einde wordt gemaakt. Een concessietermijn zal toch voor een langer tijdperk gelden, dan een exceptioneel vervoersaanbod verwacht wordt te zullen duren, welk langer tijdperk in de meeste gevallen ook den levensduur van het materieel der wilde diensten overtreffen zal.

Concessieverleening kan dus bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling van het bona-fide auto-transport.

Daarom mogen de concessievoorwaarden, temeer omdat het automobielwezen zich nog aan het ontwikkelen en in opkomst is, in geen geval te zwaar zijn. Integendeel moeten zich voor eene eventueele concessie steeds gegadigden aanmelden.

Tegen billijke eischen van betrouwbaarheid en bedrijfszekerheid zal geen enkele bona-fide exploitant zich verzetten, ook niet tegen eene billijke vaststelling van de maximum te vragen tarieven, waartegen vervoerd zal worden, terwijl het lichaam, dat de concessie verleent, op zich moet nemen om de wegen in berijdbaren toestand te houden.

Den exploitant moet verder de grootste vrijheid in de organisatie en exploitatie van zijn bedrijf gelaten worden, hoogstens mag een verplicht minimum aantal ritten vastgesteld worden, dat in verband met de bevolkingshoeveelheid en verkeerseischen van het betrokken gebied wenschelijk geacht wordt. Het is het belang van den exploitant zoo hoog mogelijke winst te verkrijgen en slaagt hij daarin, dan heeft hij ook het grootste algemeene nut bereikt.

Mocht met concessieverleening de juiste weg ingeslagen zijn ter bevordering van het bona-fide autobedrijf, dan is daarmede door de bestrijding en uitschakeling van de wilde diensten veel vlugger een stadium bereikt, waartoe ten slotte dit bona-fide bedrijf ook komen moest.

De ontwikkelingsmogelijkheden van de automobiel-maatschappijen, aan welke eventueel concessie verleend wordt, zijn zeer groot.

In de eerste plaats is te verwachten, dat zij behalve uit de exploitatie van hun concessie ook nog naar andere bronnen van inkomsten zullen uitzien. Waar deze maatschappijen toch een reparatiewerkplaats moeten hebben, ligt het voor de hand, dat zij zich op het

onderhoud, herstel en handel van en in particuliere automobielen zullen toeleggen.

Wanneer deze maatschappijen echter een afgerond en afgesloten gebied bedienen, zooals de kleinere eilanden, bijv. Bali, is te verwachten, dat zij zich meer tot handelslichamen zullen omvormen door zich op den opkoop van producten toe te leggen. Transport en handel komen dan in een hand.

Op de grootere eilanden ligt het meer voor de hand, dat de meest succesvolle en best beheerde dezer transportmaatschappijen zich bij haar speciaal gebied zullen houden en trachten zullen verdere concessies te verkrijgen. De tegenwoordige economische ontwikkeling wijst overal ter wereld op de vorming van het grootbedrijf. Het klein bedrijf, vooral van openbare diensten, heeft afgedaan. De motieven en de noodzakelijkheid, welke tot het vormen van het grootbedrijf, kartel of trust voeren, kunnen hier buiten bespreking blijven, het komt slechts op de algemeene tendens aan.

Ten slotte wordt, dezen gedachtengang volgende, eene fusie van de verschillende automobielmaatschappijen tot een of meer machtige lichamen verwacht.

Dat eene ver doorgevoerde ontwikkeling en centralisatie geenszins uitgesloten, ja zelfs waarschijnlijk is, wijst de ontwikkeling van het automobielwezen in Europa en Amerika uit. Daar worden thans tusschen de groote centra reeds speciale automobielwegen gebouwd en de straten en wegen in deze centra met hunne talrijke vertakkingen, welke naar ieder afvoer- en verbruikspunt voeren, kunnen in zekeren zin als het goederen- en verdeelemplacement van de toekomstige verkeersbeweging beschouwd worden. De ontwikkeling van het automobielwezen zal in de meeste opzichten de zelfde ontwikkelingsperioden als de spoorwegen doormaken.

Deze spoorwegen, welke meer en meer zullen inzien, dat in de toekomst een groot deel van het vervoer per auto zal geschieden, zullen zich uit noodzakelijkheid voor deze veranderde verkeersmethode moeten interesseeren, waarbij hun bedrijfservaring hun zeer ten goede komt.

De verwachting, dat in de toekomst de automobiel den spoorweg grootendeels vervangen zal en dat deze alleen nog voor speciale

doeleinden zal dienen, in plaats van zooals nu voor algemeene, is geenszins nieuw of van den allerlaatsten tijd. De spoorwegmaatschappijen zullen door zich finantieel steeds meer voor het autotransport te interesseeren hun vervoer langzamerhand van den ijzeren weg op den betonnen weg overbrengen, waardoor ieder gewild punt regelrecht bereikbaar wordt en een haast ideale vervoerstoestand zal ontstaan.

Zal inderdaad de ontwikkeling van het automobielwezen ongeveer langs boven geschetste groote lijnen plaats vinden en de auto, hetzij gedreven door stoom, benzine of andere brandstof, het vervoermiddel van de toekomst worden, dan is bestrijding van de ontwikkeling van het automobielwezen nu even kortzichtig als een eeuw geleden de bestrijding van de ontwikkeling van den spoorweg was.

In haar ontstaan uit eene behoefte vindt de auto haar groote kracht en in het beantwoorden en voldoen daaraan haar groote toekomst.

Bandoeng, Oct. 1925.

Het rapport Meyer Ranneft—Huender nopens den belastingdruk op de inheemsche bevolking van Java en Madoera.

In het Augustus nummer van den jaargang 1925 van dit tijdschrift werd de aandacht gevestigd op het vraagstuk van den belastingdruk op de inheemsche bevolking van Nederlandsch-Indië en kon er op gewezen worden, dat een onderzoek van Regeeringswege naar dien druk voor Java en Madoera, onderhanden was. Het rapport van de onderzoekers, de heeren J. W. Meyer Ranneft en Dr. W. Huender is thans verschenen.

De publicatie van dit rapport, welke commentaren daarvan ook het gevolg mogen wezen, is tegenover de inheemsche bevolking weinig meer dan een daad van billijkheid en rechtvaardigheid. Na de invoering van de landrente, na de onderzoekingen op het einde van de vorige en het begin van deze eeuw naar den druk van heeren- en desadiensten en de geleidelijke vervanging van de heerendiensten door het hoofdgeld, hebben de ethische, economische en staatkundige zijden van den belastingdruk op de inheemschen geen of slechts weinig belangstelling gekregen. Het stelsel bleef in hoofdzaak ongewijzigd; wel kwamen echter op ondergeschikte punten enkele wijzigingen tot stand, terwijl verder — doch meer om staatkundige dan om andere redenen en meer tegenover de vreemde oosterlingen dan tegenover de inheemschen — onder het bekende motto van „unificatie", de zoogenaamde „bedrijfsbelasting" vervangen werd door een rangschikking van de inheemschen en vreemde oosterlingen onder de inkomstenbelasting. Tevens werden gedurende de jongst verloopen jaren enkele nieuwe belastingen van ondergeschikte beteekenis ingevoerd, dan wel tevens voor de inheemschen van kracht verklaard, en mede de heffing van bestaande belastingen

aanmerkelijk verzwaard, alles met in hoofdzaak zuiver fiscale bedoelingen. Van een voortdurend en nauwgezet toezicht of, en zoo ja in hoever de belastingdruk op de inheemschen aangepast bleef aan de economische verhoudingen en op gepaste wijze den ontwikkelingsgang van de koloniale staatkunde volgde, was echter geen sprake. Aandrang om in deze tot meerdere klaarheid te komen, in hoofdzaak ingezet in 1921 en bij voortduring krachtiger, heeft ten slotte in 1924 gevoerd tot een opdracht ter zake aan de zoogenaamde „Belastingherzieningscommissie", uit welke opdracht het onderzoek van de heeren Meyer Ranneft en Huender is voortgekomen en door het verschijnen van het onderwerpelijke rapport is gevolgd. Het rapport, zooals het thans is verschenen, voorziet daarom in een lang gevoelde behoefte en mede in verband met het fiscale regiem van de afgeloopen jaren wekt het wel nauwelijks verwondering, dat het de aandacht vestigt op koloniale verhoudingen, welke in breedere kringen in deze tijden niet meer worden verwacht. Waar toch rapporteurs er op moeten wijzen, dat nog steeds — gelukkig in geringe mate — op Java de misstand bestaat, dat grondbezit wordt verlaten, wijl de daarop rustende lasten te zwaar zijn; waar zij verder wijzen op gevallen, dat de landrente alleen, drukt met meer dan *twintig* procent van het *bruto* product, waarbij in streken als de Preanger-Regentschappen nog een minstens even zware last komt voor hoofdgeld en desalasten, zijn reeds met die enkele feiten misstanden aan het licht gebracht, waartegen een krachtig en ommegaand ingrijpen een eerste eisch is van een koloniaal beleid, dat met toekomstige ontwikkelingsmogelijkheden de noodige rekening houdt.

Te dien opzichte komt verder het onderwerpelijke rapport juist op tijd. De angstwekkende verspilling van 's Landsgelden eenige jaren geleden, gevolgd door een periode van drastische inperking van uitgaven, heeft thans een toestand gebracht, dat van vele zijden, uitbreiding van de staatstaak, dan wel vermindering van lasten mogelijk wordt geacht. In hoeverre die verwachtingen juist zijn en in overeenstemming kunnen worden geacht met een deugdelijk financieel beleid, is een vraag, welke thans buiten bespreking is te laten; men moet voorshands uit verschillende uitlatingen opmaken, dat een vermindering van belastingen voor het

komende jaar een punt zal uitmaken van het Regeeringsprogramma. Om die belastingverlaging op de meest juiste wijze te kunnen tot stand brengen is een algemeene kennis van de verdeeling van den belastingdruk van noode; in een grove leemte op dat gebied, is thans in menig opzicht voorzien.

Wie van het rapport, zooals het thans verschenen is, kennis neemt, wordt wel het meest getroffen door een breeden opzet, welke weldadig aandoet. Met ernst is er naar gestreefd de beschikking te verkrijgen over een overvloed van materiaal, waaruit door onderlinge vergelijking en schifting het meest waardevolle is behouden. Tweeërlei omstandigheden hebben die taak allerminst vergemakkelijkt. Een verzameling van eenigermate betrouwbaar statistisch materiaal, dateert toch voor Nederlandsch-Indië eerst van de laatste jaren. Op menig punt moesten daarom eerst gegevens worden verzameld, dikwerf moest met schattingen genoegen worden genomen. Verder was de aan het onderzoek toegemeten tijd uiterst kort. Van een en ander draagt het rapport onmiskenbaar de kenteekenen; toch is — juist in verband met den opzet — een geheel verkregen, dat een algemeen inzicht verschaft in de verhoudingen, waar het in deze om gaat. Een critische kijk op zaken, zoomede kennis van de toestanden en verhoudingen in Nederlandsch-Indië kunnen echter bij het lezen van het rapport bezwaarlijk worden ontbeerd, vooral wat betreft de conclusiën, waartoe rapporteurs zijn gekomen.

Wat nu dien algemeenen opzet van het onderzoek betreft, is er in de eerste plaats op te wijzen, dat getracht is langs verschillende wegen een inzicht te verkrijgen in de zwaarte van den belastingdruk. Niet alleen is het totaal door de inheemschen aan belastingen opgebracht, gesteld tegenover een berekening van het totale volksinkomen, doch hetzelfde heeft plaats gehad voor kleinere bestuursonderdeelen, als onderdistricten en desa's. Ten slotte is een zoodanige vergelijking opgesteld voor verscheidene individueele gevallen. Voor de beschouwing van die individueele gevallen zijn de personen, al naar mate ambt en werkkring, wederom onderverdeeld in 12-groepen, t.w. die van:

A. de gouvernementsambtenaren en -beambten.
B. de desahoofden en desabestuursleden.

C. de godsdienstbeambten en godsdienstleeraren.
D. de vaste arbeiders bij ondernemingen, fabrieken of Europeesche en Chineesche particulieren.
E. de sawah- of tegalbezitters, die vermogend zijn. (kaja).
F. de sawah- of tegalbezitters met een behoorlijk inkomen (sedeng).
G. de sawah- of tegalbezitters, die arm zijn (miskin).
H. de deelbouwers, die geen bouwgrond bezitten.
I. de landarbeiders, uitsluitend werkzaam in Inlandschen landbouw.
J. Groothandelaren of bezitters van een Inlandsch bedrijf met arbeiders (batikkerijen, cassavefabrieken, enz.)
K. Toekangs; kleinhandelaren enz. met zelfstandig bedrijf.
L. Losse koelies.

Voor deze twaalf groepen zijn dan nog de verhoudingen in beschouwing genomen zoowel voor het land buiten de steden, als voor de groote en kleine steden afzonderlijk, terwijl somwijlen ook gewestgewijze cijfers worden gegeven. Op deze wijze zijn langs verschillende en van elkander onafhankelijke wegen talrijke gegevens verkregen, welke een zeer waardevol vergelijkingsmateriaal geven; het gemis aan goede statistieken is op die wijze in menig opzicht ondervangen.

Verder heeft het verzamelde materiaal de groote waarde, dat het zich niet tot een enkel jaar bepaalt. Wel hebben — dit kon niet anders — vele van de gegevens op niet anders betrekking dan op het jaar 1924, doch waar mogelijk is getracht een inzicht te verkrijgen, niet alleen in de tegenwoordige verhoudingen op belastinggebied ten opzichte van de volkswelvaart, doch tevens in het verloop van een en ander gedurende de laatste jaren.

Van dit materiaal is nu wel een van de meest beteekenisvolle cijfers het bedrag, dat voor 1924 voor het volksinkomen van de inheemsche bevolking op Java en Madoera is berekend en hetwelk voor 1924 wordt gesteld op nagenoeg ƒ 1.355 milliard. (zie blz. 115)

Dit cijfer is aldus samengesteld;

Java-oogst van inlandsche gewassen.....	ƒ	1.090.900.000.—
Erfopbrengst	„	40.000.000.—
Transporteere.....	ƒ	1.130.900.000.—

Getransporteerd.....	*f*	1.130.900.000.—
Grondhuur (alleen suiker).....	„	19.364.000.—
Visscherij	„	5.000.000.—
Veeteelt	„	30.850.000.—
Loonen (alleen suiker)	„	89.875.000.—
Lands salarissen	„	70.000.000.—
Inlandsche uitvoer (bamboehoeden)	„	2.264.000.—
	f	1.354.780.000.—

Het staatje zooals het hier is gegeven, lokt uit tot critiek. Van de loonen enz., verdiend in de door uitheemschen gedreven landbouwindustrie, worden door gebrek aan meerdere gegevens alleen die voor de suiker in rekening gebracht; van de salarissen in het algemeen, alleen die in dienst van den Lande; van de inheemsche industrie slechts dat gedeelte, betrekking hebbende op den export van bamboehoeden. Is dan ook in algemeenen zin te concludeeren, dat bovenstaande raming onvolledig is, anderzijds is twijfel gerechtigd nopens de hoogte van de verschillende bedragen. Verder is te wijzen op het bedrag, gesteld voor de waarde van den Java-oogst van inheemsche gewassen. Deze waarde toch, werd in hoofdzaak verkregen door de totale productie te vermenigvuldigen met den marktprijs. Bedenkt men nu, dat van dien oogst slechts een klein gedeelte marktwaarde heeft, een overgroot gedeelte van dien oogst in de consumptie wordt opgenomen, zonder eerst in het ruilverkeer te zijn geweest, dan is de vraag gewettigd, op niet hetgeen in deze te hoog is geraamd, meer of minder opweegt tegen de te lage ramingen. Deze vraag vindt een bevestigende beantwoording in de verdere gegevens, welke in deze zijn verzameld. Zoo vinden rapporteurs voor het volksinkomen, niet als in vorenstaande samenstelling uit de productie, doch uit de consumptie berekend, een bedrag van ongeveer *f* 1.4 milliard. Treffender nog spreken deze cijfers wanneer zij in vergelijking worden gebracht met de persoonsgewijze verzameling van inkomsten in het eerste hoofdstuk. (blz. 10). Door toch uit die gegevens voor het land buiten de steden het gemiddelde gezinsinkomen te berekenen, zoomede de gemiddelde gezinssterkte, komt men tot een bedrag van ± *f* 225.— voor dat jaarlijksche inkomen,

bij een gezinssterkte van 4.9, gevende voor het gemiddelde jaarlijksche inkomen per hoofd van bevolking een bedrag van ruim ƒ 45.— Uit het totaal inkomen van ƒ 1.355 à ƒ 1.4 milliard is nu het inkomen per hoofd van bevolking bij een bevolkingssterkte van ongeveer 34.5 millioen zielen, te berekenen op ± ƒ 40.— per hoofd. Deze twee cijfers vertoonen inderdaad een zoodanige overeenstemming, dat zij voor een *ruwe* vergelijking van toestanden en verhoudingen zeer wel bruikbaar schijnen.

Alvorens nu verder na te gaan, welke beschouwingen en conclusiën door rapporteurs aan bovenstaande cijfers zijn vastgeknoopt, moge er in de eerste plaats kortelings op gewezen worden van welke overgroote beteekenis de teelt van inheemsche gewassen, nog steeds is voor de volkswelvaart. De op westersche leest geschoeide landbouwindustrie, moge het overwegende voordeel hebben van een zooveel grootere productiewaarde per eenheid van areaal, zij moge daarom uit een fiscaal oogpunt thans reeds wellicht onontbeerlijk zijn en van buitengewone beteekenis voor de verdere ontwikkeling van het land, de teelt van de zoogenaamde inlandsche gewassen is voor de inheemsche bevolking voorshands nog steeds van overheerschend belang. De ellende van een voedseltekort, zooals thans weder, reeds door een minder gunstig moessonverloop te vreezen, stelt de alles overwegende invloed van dit onderdeel van de agrarische verhoudingen, nog eens ten duidelijkste op den voorgrond. Een regeeringspolitiek, welke niet doelbewust de bevordering en verbetering van dat onderdeel van de productie, maakt tot een der voornaamste punten van haar program en onder alle omstandigheden als zoodanig handhaaft, doet dan ook in verband met den gestadigen bevolkingsaanwas, te kort aan eerste eischen van beleid.

Het is daarom zeker van bijzonder belang, dat rapporteurs niet volstaan hebben met een beschouwing van één enkel jaar, doch ook in deze het hun ter behandeling gegeven vraagstuk in zijn volle dynamische beteekenis hebben gezien. Daarbij doet zich echter de moeilijkheid voor, dat de op zich zelf reeds onvolledige cijfers voor 1924, voor daaraan voorafgaande jaren niet beschikbaar zijn. Wel zijn en worden jaarlijks door het statistisch kantoor

gegevens verzameld in zake den padi-oogst en de teelt van tweede gewassen, doch de teelt van de overige gewassen, welke vooral gedurende het laatste decennium voor de inheemsche wereld van beteekenis is geworden, krijgt nog allerminst de aandacht, welke zij zoozeer verdient. Kon nu ook voor 1924 door nadere onderzoekingen in deze leemte worden voorzien, voor de meeste voorafgaande jaren bleek dit onmogelijk. Op dit punt hebben de rapporteurs zich dan ook beholpen met een benadering, welke voor het beoogde doel zeer wel bruikbaar schijnt en hebben zij voor de jaren 1913 en 1920 t/m 1924 een vergelijking opgesteld van wat zij noemen „de bekende elementen van het volksinkomen", t.w.: de waarde van den oogst van padi en tweede gewassen, de grondhuur en loonen van en leveringen aan de suikerindustrie en de bekende loonen voor de inheemsche industrie. Dit bekende deel van het volksinkomen wordt voor 1924 op ƒ 961.— millioen berekend of op ± 70% van het vorengenoemde bedrag van ongeveer ƒ 1.355 milliard.

Om nu een eenigszins waardevolle vergelijking over een reeks van jaren mogelijk te maken is verder door het Statistisch Bureau voor die jaren een zoogenaamd inlandsch indexcijfer berekend, welk indexcijfer de maatstaf aangeeft van het verloop van de waarde van het geld voor de inheemschen gedurende dien tijd.

Met een en ander komen dan de rapporteurs voor het verloop van de bekende deelen van het volksinkomen tot de navolgende conclusiën:

	Meetbare elementen van het volksinkomen in millioenen guldens.	Inlandsch indexcijfer	Meetbare elementen herleid met indexcijfers
1913	542	100	542
1920	1374	270	510
1921	1054	216	488
1922	913	177	515
1923	831	165	504
1924	961	170	564

Nu wordt door het Statistisch kantoor op grond van de verzamelde en ter beschikking staande gegevens geconcludeerd tot een

bevolkingsaanwas van 1913 op 1924 met 10%, zoodat uit dien hoofde tot een verarming zou moeten worden besloten. Tegen die conclusie kunnen echter verschillende argumenten worden aangevoerd. In de bekende deelen van het volksinkomen is toch o.m. geen rekening gehouden met de teelt van overjarige en verschillende andere gewassen; evenmin is rekening gehouden met de werkzaamheid in andere uitheemsche industrieën dan de suiker; de inheemsche industrie is slechts voor een klein gedeelte in de beschouwingen betrokken. Het zijn nu juist die teelt van overjarige gewassen en de laatstbedoelde uitheemsche industrieën, welke gedurende het laatste decennium een aanmerlijke uitbreiding hebben getoond, zoodat de conclusie gewettigd schijnt, dat de totale welvaart in 1924 ten opzichte van 1913 althans geen sterken arbeidsgelegenheid in de uitheemsche landbouwindustrie door den heerschende verhoudingen ook stilstand niet als zoodanig moet worden aangewerkt.

Bedenkt men echter in dit verband, dat de meerdere arbeidsgelegenheid in de uitheemsche landbouwindustrie door den inheemschen landbouwer als een uiting van teruggang van zijn welvaartspeil wordt gevoeld, hoe verder juist gedurende het laatste decennium de differentiatie in de inheemsche maatschappij steeds sterker is gaan spreken, dat verder de waarde van den oogst van rijst en tweede gewassen alleen, met indexcijfers herleid, van 1913 op 1924 geen grootere vermeerdering heeft vertoond dan van ƒ 485.— millioen op ƒ 495.— millioen, [1]) tegenover een bevolkingstoename met 10%, terwijl er ten slotte op te wijzen is, hoe alle tendenzen — en niet het minst de staatkundige — er op gericht zijn om bij de inheemschen meerdere behoeften te wekken, dan is het alleszins verklaarbaar, dat niet alleen van verschillende kanten luide klachten over den achteruitgang van het welvaartspeil zijn en worden vernomen, doch ook dat het politieke leven van de inheemschen van dien achteruitgang onmiskenbaar de

1) Over het algemeen is het — vooral voor de beoordeeling van agrarische verhoudingen — niet zonder gevaar met een onderlinge vergelijking van een tweetal jaren te volstaan. Daar echter zoowel 1913 als 1924 als gunstige jaren mogen worden aangemerkt, leek zoodanige vergelijking in deze alleszins toelaatbaar.

symptomen vertoont, al geven die symptomen in verband met den lagen trap van ontwikkeling, waarop de massa staat, op weinig gelukkige wijze uiting aan hetgeen er in haar omgaat. Men wordt in deze conclusie nopens het terugloopen van de welvaart nog versterkt door een der jongst verschenen mededeelingen van het centraal kantoor voor de statistiek en wel die van 15 Januari jl., waarin de Hoofdinspecteur der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen F. L. Pannekoek bij een vergelijking van de perioden 1910/1914 en 1920/1924 tot de conclusie komt, dat — rekening houdende met de bevolkingsvermeerdering — de invoer van stukgoederen, de onontbeerlijke kleeding gevende, in relatieven zin moet zijn afgenomen.

Nu is door rapporteurs voor de beoordeeling van het welvaartsverloop aan deze cijfers nopens het volksinkomen nog een belangwekkende beschouwing gevoegd in zake den in- en uitvoer, waarvan de bekende gegevens, door herleiding met indexcijfers, onderling vergelijkbaar zijn gemaakt. Zij komen dienaangaande tot de conclusie, dat Indië na 1913 als tegenwaarde voor zijn export steeds minder heeft gekregen en dat eerst in 1924 wederom een punt is bereikt, dat de import, qua hoeveelheid, overeenkomt met die van 1913.

Het moge vergund zijn, zooals niet bij deze conclusiën zelf, dan toch bij het materiaal, waaruit zij zijn opgebouwd een vraagteeken te stellen. Alle beschouwingen, gebaseerd op de beteekenis van de in de statistiek der in- en uitvoerrechten van Nederlandsch-Indië verzamelde gegevens, hetzij die beschouwingen betrekking hebben op de welvaart van het land, dan wel op het verloop van de wisselkoersen of anderszins, dienen toch niet anders dan met de grootste omzichtigheid te worden aanvaard. Voor een land als Nederlandsch-Indië dragen zoowel de import als de export in de handelsbalans een te eigenaardig karakter, dan dat zij zonder meer met elkander in vergelijking kunnen worden gebracht. De import omvat toch niet alleen de goederen, welke in de consumptie worden opgenomen en als zoodanig mede het verloop van het welvaartspeil kunnen helpen bepalen, doch tevens die goederen, welke men gemakshalve kapitaalsgoederen zou kunnen noemen. Deze kapitaalsgoederen zijn nu wederom te splitsen in die, be-

stemd voor de productie door de inheemschen en voor dat gedeelte van de productie, welke voor de daarna komende jaren een schatplichtigheid aan het buitenland medebrengt. Als verdere factoren bij de beoordeeling van de vragen, waar het hier om gaat heeft men dan ook nog rekening te houden, niet alleen met de onzichtbare gedeelten van de handelsbalans, maar bovenal met de omstandigheid òf, en zoo ja in hoever gedurende het beschouwde tijdsverloop kapitalen voor productieuitbreiding ter beschikking zijn gesteld, hetzij in den vorm van wederom in het bedrijf belegde winsten, hetzij in den vorm van beschikbaarstelling van buitenlandsch kapitaal voor particuliere ondernemingen dan wel voor het Gouvernement van Nederlandsch-Indië. Zonder mederekening van deze verschillende factoren lijken conclusiën uit de Statistiek van den In- en Uitvoer over het welvaartsverloop niet goed mogelijk. Die cijfers tasten echter geenszins de conclusie aan, dat voor Java en Madoera voor het laatste tienjarige tijdperk allerminst tot een zoo noodige verhooging van het welvaartspeil kan worden geconcludeerd, niet alleen in verband met de beschouwingen, hiervoren aan het verloop van het volksinkomen en aan den invoer van stukgoederen gewijd, doch tevens lettende op de omstandigheid, dat in vele gevallen het loonindexcijfer in vergelijking met vòòroorloogs jaren, lager is dan dat van de voor de inheemsche bevolking meest noodzakelijke voedings- en importartikelen.

Hiervoren is een indruk gegeven van de wijze, waarop door de heeren Meyer Ranneft en Huender getracht is een inzicht te verkrijgen in het welvaartsverloop voor de inheemsche bevolking gedurende de periode 1913.—1924. Op de meest belangrijke cijfers van dat onderzoek is verder de aandacht gevestigd. Tegenover deze cijfers doen zij nu den belastingdruk spreken. In de eerste plaats lijkt daarvan de toestand van belang, welke thans is bereikt en welke als uitgangspunt van hoogst noodzakelijke verbetering zal moeten dienen.

Voor 1924 krijgt men dan de navolgende cijfers:

Belastingen van den Lande

Directe belastingen	ƒ	46.7	millioen
Indirecte „	„	39.2	„
Monopolie „	„	17.4	„
Locale „ [1])	„	1.2	„
Vorstenlandsche Belastingen [1])	„	3.1	„
Desalasten	„	8.6	„
Lasten van particuliere landerijen [1])	„	8.8	„
	ƒ	125.—	millioen.

Nu vertoont dit cijfer van ƒ 125.— millioen een groote onvolledigheid, doordat voor de desalasten slechts zijn opgebracht de jaarlijksche lasten in geld en in product. Van niet minder belang zijn echter de belastingvoldoening in de desa door middel van grondafstand, zoomede de desadiensten, waarvan de nachtelijke politiediensten wel de voornaamste zijn. Nu wordt door rapporteurs uit de landrentewaarde voor dien afgestanen grond een gemiddelde jaarlijksche opbrengst berekend van ƒ 14.7 millioen zoodat de totale jaarlijksche belasting van de inheemsche bevolking van Java en Madoera op een bedrag van tusschen de ƒ 140.— en ƒ 150.— millioen of op ruim 10% van het totale inkomen kan worden geschat. De gegevens voor kleinere eenheden, als onderdistricten en desa's voor het percentage van alleen den *directen* belastingdruk, komen wederom voldoende met laatstgenoemd percentage overeen, om dit alles als een bruikbaren grondslag voor een meer algemeene beschouwing te aanvaarden.

Dit percentage van den belastingdruk bekend zijnde, dient de vraag onder de oogen te worden gezien in welke verhouding de berekende belastingdruk staat tot die op andere bevolkingsgroepen.

Nu kan men globaal aannemen, dat voor den normalen Europeaan een belastingdruk van 10% eerst bereikt wordt, bij een jaarlijksch inkomen van ƒ 9 à ƒ 10.000.—, daarbij uitgaande van de veronderstelling, dat door hem aan inkomstenbelasting ongeveer evenveel wordt betaald als aan locale en indirecte belastingen tezamen. Verder vertoont voor de inheemschen slechts de voor hen

1) Exclusief zoogenaamde „heffingen", d. z. hier belastingen, waaraan een retributief karakter toegekend zou kunnen worden.

weinig beteekenende inkomstenbelasting (opbrengst 1924 circa *f* 3.9 millioen) een progressie, waarom er in dit geval geen bezwaar in gezien wordt een gemiddeld inkomen als vergelijkingsmaatstaf te bezigen. De conclusie is dan ook gewettigd, dat voor die inheemschen van een gemiddeld inkomen van *f* 225.— een zelfde percentage wordt geheven als van den Europeaan met een inkomen van negen à tienduizend gulden. Vergelijking nu van den levensstandaard bij een jaarlijksch inkomen van negen à tienduizend gulden voor een Europeaan met een. van *f* 225.— voor de inheemschen toont overtuigend aan, dat *in vergelijking met andere bevolkingsgroepen de inheemschen op Java en Madoera in sterke mate overbelast zijn.*

Deze uitspraak klemt te meer, wijl voor de kleinere inkomens in de uitheemsche wereld *wel,* voor die in de inheemsche wereld over het algemeen *geen* daling van het belastingpercentage kan worden aangewezen.

Wenscht men zich nu tevens een beeld te vormen van het verloop van den belastingdruk gedurende de laatste jaren, dan komt men wederom voor de moeilijkheid, dat over voorafgaande jaren geen volledige cijfers ter beschikking staan. De rapporteurs hebben zich in deze beholpen met de beschouwing van 's Lands belastingen, welke in totaal voor 1924 een bedrag aanwijzen van ruim *f* 103.— millioen, dus in alle geval een aanmerkelijk gedeelte van vorenstaand bedrag van *f* 140.— à *f* 150.— millioen.

Brengt men die Landsbelastingen in vergelijk met de meetbare deelen van het volksinkomen, hiervoren genoemd, dan verkrijgt men voor het verloop van dat onderdeel van den belastingdruk het navolgende beeld.

Inlandsch indexcijfer	Jaar	Meetbare elementen van volksinkomen in millioenen guldens	's Lands belastingen in millioenen guldens	's Lands belastingen in % van de meetbare elementen van het volksinkomen
100	1913	542	52.7	9.8
270	1920	1374	80.2	5.9
216	1921	1054	82.3	7.8
177	1922	913	93.4	10.2
165	1923	831	97.5	11.7
170	1924	961	103.3	10.8

Deze cijfers vertoonen ook voor Nederlandsch-Indië een beeld van het verloop van den belastingdruk, zooals die over groote gedeelten van de wereld als een euvel zijn gevoeld. Na afloop van de periode van de stijging van het prijsniveau, wordt bij den val van dat niveau de belastingdruk steeds sterker voelbaar, welke drukverzwaring in menig opzicht nog versterkt wordt, zoowel door nieuwe heffingen, als door de wijze waarop in verband met de nooden van de schatkist, de inkomsten uit bestaande heffingen al dan niet met behulp van tariefswijzigingen worden opgeschroefd. Voor Nederlandsch-Indië komt hierbij dan nog de ongewenschte toestand — de cijfers voor 1922, 1923 en 1924 wijzen hierop — dat door gebrek aan soepelheid van de voornaamste heffingen, juist in tijden van misoogst of andere minder gunstige omstandigheden, de belastingdruk het zwaarst is.

De ontvredenheid over een en ander werd en wordt nog vergroot, eerstens, doordat in dat gedeelte van de inheemsche wereld, dat de belastingpenningen moet opbrengen, over het algemeen zeer weinig van een verdieping van de staatswerkzaamheid te harer behoeve wordt gemerkt, verder doordat in de tijden van drukverlaging bepaalde groepen zich een sterke daling van hun levensstandaard moesten getroosten, terwijl ook de drukvermeerdering allerminst gelijkmatig over de geheele bevolking is verdeeld.

Na het vorenstaande meer algemeene overzicht, is er op te wijzen hoe in het onderwerpelijke rapport de verschillende heffingen, welke te zamen den belastingdruk op de inheemschen bepalen, afzonderlijk aan een meer of minder uitvoerige behandeling zijn onderworpen. Het zou uiteraard te ver voeren in deze bespreking het rapport met zijn zeventien hoofdstukken en veertien bijlagen op den voet te volgen; volstaan zal moeten worden met enkele grepen, in de hoop daarmede het voornaamste te hebben belicht.

Als een der sterkste euvelen van het tegenwoordige belastingstelsel, spreekt uit het rapport de zware overbelasting van den grondbezitter, gepaard gaande aan een groote ongelijkmatigheid van druk, welke nòch met het draagvermogen, nòch met de wijze van vertering de noodige rekening houdt. Deze euvelen, goeddeels

wortelende in de Landsbelastingen (landrente), worden nog versterkt door de wijze waarop de bevolking, veelal gebonden aan verouderde bepalingen, het hoofdgeld en de desalasten onderling verdeelt.

Het is dan ook zeker in gepaste evenredigheid met haar beteekenis, dat door rapporteurs twee van de uitvoerigste onderdeelen van hun rapport aan de landrenteheffing zijn gewijd; in deze moge echter ten deele een eigen beschouwingswijze worden gevolgd.

In het Augustus nummer van den jaargang 1925 werd nopens de grondslagen van deze heffing reeds het een en ander vermeld, zoodat die grondslagen bekend mogen worden verondersteld. Ten einde nu de, aan deze heffingen verbonden, leemten en gebreken naar voren te brengen, doet men waarschijnlijk het beste enkele cijfers te doen spreken. Alle beschouwingswijzen, ontleend aan het pachtsysteem, worden daarbij beter vermeden. Deze beoordeelingsvorm moge haar nut hebben voor die landen, waar met den arbeid op den grond over het algemeen een behoorlijk bestaansminimum wordt verworven, waar dus van een pachtwaarde eerst sprake is, wanneer dat bestaansminimum is verzekerd, voor landen als Nederlandsch- en Britsch-Indië, waar zoodanige toestanden allerminst overheerschen, kunnen de uit de pachtleer voortvloeiende beschouwingen gemakkelijk aanleiding geven tot misverstand en doet men beter de belasting te beschouwen in verband met het, met grond en arbeid te verkrijgen product.

Ten einde nu een indruk te vestigen van den druk van de landrente worden in beschouwing genomen productiviteiten van 10, 20 enz. tot 60 picols per bouw, bij heffingspercentage's van 8 tot 18 [1]), bij een en ander het nagewas voorshands buiten beschouwing latende. Voor den verbouw van de padi is nu noodig zaad, mest, enz., te zamen gevende het kapitaal, dat in de productie wordt opgenomen. Dit alles herleid tot picols padi, doet men het beste hiervoor aan te nemen een minimum van 1 picol bij een maximum van 3 picol per bouw. Voor den arbeidstijd noodig om een rijstoogst te verwerven worden aangenomen een

1) Zijnde 18 % het hoogste percentage, dat tot nu toepassing vond.

minimum van 1000 bij een maximum van 1500 uren, terwijl daarvoor gedurende nagenoeg een half jaar — den zoogenaamden natten tijd — de beschikking over den grond wordt vereischt. Doet zich de omstandigheid voor, dat door gebruik te maken van vee aan arbeidsduur kan worden gespaard, dan komt zulks uiteraard aan den landbouwer ten goede. Voorshands verder aannemende, dat de productiviteit overeenkomt met de bruto-opbrengst, komt men tot de navolgende samenstelling van cijfers, welke geen verdere toelichting behoeven.

I. Productiviteit	10	20	30	40	50	60	pic. padi per bouw.
II. Belastbare opbrengst volgens de landrentebepalingen.	5	10	20	30	40	50	„ „ „ „
III. Landrente à 8 %	0.4	0.8	1.6	2.4	3.2	4	„ „ „ „
IV. „ à 18%	0.9	1.8	3.6	5.4	7.2	9	„ „ „ „
Bruto arbeidsopbrengst:							
V. bij verbruik van 1 picol padi	9	19	29	39	49	59	„ „ „ „
VI. bij verbruik van 3 picol padi	7	17	27	37	47	57	„ „ „ „
De landrente in procenten van de bruto-arbeidsopbrengst.							
VII. minimum $\frac{III}{V}$	4.4	4.2	5.5	6.15	6.5	6.7	procent.
VIII. maximum $\frac{IV}{VI}$	12,8	10.6	13.4	14.6	15.3	15.7	„
Bruto-arbeidsopbrengst per uur in centen (1 picol padi = f 4.—)							
IX. minimum bij 1500 uren	1,9	4.5	7.2	9.9	12.5	15.2	cent.
X. maximum „ 1000 „	3.6	7.6	11,6	15.6	19.6	23.6	„

Bovenstaande cijfers, welke voor een diepgaand onderzoek naar de werking van de landrente nog met verschillende cijferreeksen zouden moeten worden aangevuld, geven niettemin door de tegenoverstelling van arbeidsopbrengst en belasting, in menig opzicht een voldoend inzicht in de betreffende materie. Men ziet er uit, dat in vergelijking tot de productiviteit een minimum van belasting bereikt wordt bij een productiviteit van 20 picol. De landrente vertoont daarna — onder vooropstelling van gelijkblij-

vend kapitaals- en arbeidsverbruik — een lichte progressie voor de betere gronden. Eenzelfde progressie — het is een van de cardinale fouten van de huidige regeling — krijgt men echter tevens voor de belasting van de slechtere en slechtste gronden.

Nu is bij het vorenstaande geen rekening gehouden met het nagewas. Voor de vaststelling van de belasting van dit nagewas, waarbij een netto-waardeering op den voorgrond staat, spreken echter de fouten van de belasting veel minder sterk, omdat voor die netto-waardeering met een eenigermate voldoend arbeidsloon reeds de noodige rekening wordt gehouden. Het nagewas kan daarom voor de beoordeeling van het geheel gevoegelijk buiten beschouwing worden gelaten.

Voor een meerder inzicht in de werking van de landrente is er op te wijzen, dat uit de laatste door den landrentedienst gepubliceerde cijfers valt te concludeeren, dat de gemiddelde productiviteit te stellen is op ongeveer 29 picol per bouw, zoodat men voor de productiviteit, voor zooverre deze op den rijstbouw betrekking heeft, waarschijnlijk het beste rekening houdt met een hoeveelheid van 20 — 23 picols als gemiddelde.

Verder schijnt de aanname gewettigd, dat een normaal gezin met de hulpmiddelen, waarover doorgaans wordt beschikt, één, hoogstens één en een kwart, bouw kan bewerken. [1]) Ook kan men aannemen, dat al naar het slagen van het product, al naar de waarde van het nagewas, de werkelijke bruto-opbrengst van den grond van driekwart tot anderhalf maal de productiviteit kan bedragen, zoodat zich hieruit voor een gemiddelde productiviteit van 20 picols voor het padi-product, belastingpercentage's laten berekenen van ± 3 tot 14% van de bruto-opbrengst.

Een belastingpercentage ten opzichte van een bruto-opbrengst leert echter al zeer weinig nopens den druk. Uit de hiervoren berekende cijfers valt niettemin wel te zien, dat ook bij een zeer gering uurloon, geheel onvoldoende voor het verzekeren van het levensonderhoud van een gezin, nog een aanmerkelijk percentage

---

1) Dit laatste is zoodanig op te vatten, dat bijvoorbeeld zes gezinnen gezamenlijk zes à zeven en een half bouw kunnen bewerken, waaruit door toepassing van ruil de capaciteit en verdienste van een gezin te berekenen zijn.

aan belasting moet worden afgestaan. Het is dit punt, dat een meer diepgaande bespreking behoeft.

Hiervoren is berekend, dat bij een bruto-opbrengst van den padi-oogst van 20 picols per bouw, in verband met de kosten van zaadpadi, mest, enz. enz. te rekenen valt op een bruto-arbeidsopbrengst van 17 tot 19 picols padi, welke omgerekend tegen een relatief hoogen prijs van *f* 4.— per picol padi, een inkomen zouden verzekeren van *f* 68.— tot *f* 78.— Vooral voor de soort gronden, waar het in deze om gaat, is de padi-oogst van overwegende beteekenis, zoodat uit de cijfers voor dien padi-oogst bij de beschouwde producteit bezwaarlijk tot een hoogere jaaropbrengst van grond en arbeid kan worden geconcludeerd dan van een *f* 90.— à *f* 100.—. De Nederlandsch-Indische inkomstenbelasting gaat uit van een belastbaar minimum van *f* 120. Het rapport Meyer, Ranneft en Huender geeft als laagst aanvaardbaar inkomen (zie bladzijde 10), dat voor landarbeiders, uitsluitend werkzaam in den Inlandschen landbouw, die bij een gezinssterkte van 3.5 een inkomen per ziel bereiken van *f* 28.96 of van *f* 101.36 per gezin. De gezinssterkte, aanmerkelijk beneden het gemiddelde, wijst er op, dat met dit inkomen van *f* 100.— 's jaars, werkelijk een bestaansminimum bereikt schijnt.

Nu draagt de landrente een zeer eigenaardig, hoogst eigen karakter, met zoowel een zakelijken als een persoonlijken ondergrond. Zij wordt van uit een belastingtechnisch oogpunt waarschijnlijk het beste gedefinieerd als een welstandsbelasting, met de normale opbrengst van het grondbezit en het plaatselijke welvaartspeil als maatstaven, een heffing suï generis van grond, arbeid en arbeidsvermogen. Ook aan zoodanige heffing dienen echter de eischen worden gesteld, eerstens dat zij vrijlaat waar geen ratio tot heffing aanwezig is, verder dat waar zij heft met het draagvermogen de noodige rekening wordt gehouden.

Deze eischen brengen geenszins voor de inheemsche wereld mede, dat eerst bij zeker inkomen, aanmerlijk uitgaande boven het hier aangegeven bedrag van *f* 100.— 's jaars, belasting geheven zou kunnen worden. De overheerschende toestanden laten voorshands nog toe ook met het potentieele draagvermogen rekening te houden. Daarbij is echter niet uit het oog te verliezen, dat in

vele gevallen het hoofdgeld wordt geheven, wanneer van den belastingbetaler slechts de „werkbaarheid" vaststaat. Onder die omstandigheden eischt de heffing van de landrente dubbele voorzichtigheid. Deze nu voor een oogenblik slechts beschouwende van den zakelijken kant, aannemende verder dat een gezin per jaar 1.25 bouw bewerken kan, komt men tot de onafwijsbare minimumeischen:

1°. dat alle grond, waarvan de jaarlijksche opbrengst 4/5 × ƒ 100.— of ƒ 80.— per bouw bedraagt, fiscaal onaantastbaar dient te zijn;

2°. bij een juiste werking van de heffing, de belasting minstens een zekere evenredigheid dient te vertoonen met de fiscaal belastbare opbrengst, zijnde die boven ƒ 80.— per bouw 's jaars.

Dat de hier gestelde eischen werkelijk als een minimum minimorum dienen te worden aanvaard, moge nog kortelings worden geadstrueerd. Het bestaansminimum is uiterst laag gesteld, lager nog dan van de Indische inkomsten belasting ad. ƒ 120.— 's jaars. Uitgegaan is van een padiprijs, welke bij het huidige prijsniveau aanmerkelijk uitgaat boven den prijs, welke de inheemschen maken van hun padi, in den tijd, dat deze het meest aan de markt komt. Voor het arbeidsvermogen van een gezin is aangenomen een oppervlakte van 1.25 bouw, hetgeen als een maximum wederom een nieuwe zekerheid schept tegen overdrijving. Ten slotte is met de oppervlakte van het gemiddelde grondbezit geen rekening gehouden. Zonder meer is dus aangenomen, dat het den kleinen grondbezitter ten allen tijde mogelijk zal wezen een passenden arbeid te vinden voor den tijd, welke hij niet voor den arbeid op den grond behoeft.

Thans moge worden nagegaan, hoe rekening houdende met een fiscaal onaantastbaar gedeelte van de grondopbrengst, de landrente werkt. Daarbij zullen weer twee gevallen worden beschouwd, en wel dat zaadpadi, mest, enz. aequivaleeren met één picol padi en ook, dat zij met drie picol overeenkomen. Verder zal het geval worden beschouwd, dat de bruto-opbrengst overeenkomt met anderhalf maal de productiviteit, ook dat zij drie

kwart daarvan bedraagt. Een en ander geeft dan den volgenden staat.

I. Productiviteit	10	20	30	40	50	60	pic. padi.	per	bouw.	
II. Belastbare opbrengst volgens de landdrentebepalingen.	5	10	20	30	40	50	„	„	„	„
III. Landrente à 8 %	0.4	0.8	1.6	2.4	3.2	4	„	„	„	„
IV. „ à 18 %	0.9	1.8	3.6	5.4	7.2	9	„	„	„	„
V. Maximum bruto opbrengst (1.5 × de productiviteit verminderd met 1 picol).	14	29	44	59	74	89	„	„	„	„
VI. Minimum bruto-opbrengst (0.75 × de productiviteitverminderd met 3 picols).	6.5	13	21.5	29	36.5	44	„	„	„	„
VII. Maximum fiscaal belastbare opbrengst.	÷	36	96	156	215	276	guldens	per	bouw.	
VIII. Minimum fiscaal belastbare opbrengst.	÷	÷	6	36	66	96	„	„	„	
IX. Landrente à 8 %	1.6	3.2	6.4	9.6	12.8	16	„	„	„	
X. „ à 18 %	3.6	7.2	14.4	21.6	28.8	36	„	„	„	
XI. Minimale belastingpercentages $\frac{IX}{VII}$	∾	8.9	6.7	6.16	5.7	5.8	procent.			
XII. Maximale belastingpercentages $\frac{X}{VIII}$	∾ ∾	240	60	43.5	37.5		„			

Vorenstaande cijfers, waarbij elke overdrijving angstvallig is vermeden, geven een beeld van de verhouding van belasting tot een netto-opbrengst en toonen overtuigend de averechtsche werking van de landrente aan. Zij wijzen een degressie uit, waar progressie diende te wezen en wettigen de conclusie, niet alleen, dat de landrente zwaar druk, doch zelfs ook daar waar nòch in het grondbezit zelf, nòch in de opbrengst er van een ratio kan worden aangewezen voor een heffing. Voor die gevallen — en de gemiddelde cijfers wijzen uit, dat zij overwegend moeten wezen — kan de landbouwer dus slechts voldoen aan de eischen van belastingbetaling, hetzij door het verwerven van neveninkomsten, of, wanneer deze voor hem niet bereikbaar zijn, door het nog verder naar beneden drukken van een toch reeds schralen levensstandaard.

Hiervoren zijn kortelings de voornaamste bezwaren ontwikkeld, welke op theoretische gronden tegen de landrenteheffing kunnen worden aangevoerd; zij vinden in het onderwerpelijke rapport in alle opzichten bevestiging. Overtuigend wordt door rapporteurs aangetoond, dat de landrenteregeling zooals zij in 1895 in hoofdzaken tot stand kwam, in de practijk zelfs geen toepassing heeft kunnen vinden, omdat zij in menig opzicht zou voeren tot een geheel overmatige belasting van den grond. Om nog te redden, wat te redden viel, is met de vaststelling van den padiprijs, met die van de productiviteit en met den economischen factor „getransigeerd", zonder dat daarmede echter de hoofdfouten van het systeem, de overbelasting van de slechtere en slechtste gronden kon worden ontgaan. Een en ander heeft verder in den loop der jaren de groote ongelijkmatigheid van den druk steeds sterker op den voorgrond gesteld, als liggende in de lijn van ontwikkeling, welke het inheemsche landbouwbedrijf gedurende de laatste decenniën heeft vertoond. Daar waar de verbouw van rijst den landbouwer nog het voornaamste product levert, drukt — reeds door haar opzet — de landrente met haar volle zwaarte. Die druk moest steeds zwaarder worden gevoeld, èn door de verdere versnippering van het grondbezit èn door de omstandigheid, dat de landhonger bij voortduring dwingt om slechte en slechtere gronden in cultuur te brengen. Anderzijds kan gewezen worden op een relatieve drukverlaging, in de eerste plaats voor die gevallen, waar de teelt van padi door die van een meer waardevol product is vervangen en verder waar het mogelijk was, hetzij met het nagewas, hetzij op de droge gronden producten te teelen, waarvan de opbrengst aanmerkelijk uitgaat boven een normaal gemiddelde, dat voor dat nagewas of voor die droge gronden als grondslag van belastingheffing wordt aangehouden. Bedenkt men nu verder, dat uit „zuinigheids" overwegingen de tienjaarlijksche herzieningen voor een zeker tijdsverloop van jaren werden stopgezet, verder dat het prijsniveau in de laatste vijf jaren een hoogst ongelijkmatig verloop heeft vertoond, waarop bij het vaststellen van de fixiteit van den aanslag over een tienjarige periode allerminst was gerekend, dan is het alleszins begrijpelijk, dat de landrenteheffing, zelfs met de vrije hand, waarmede zij is toegepast, niet anders dan hoogst ongelijkmatig

kan werken. Ook op dit punt geven rapporteurs zeer leerzame cijfers. Zoo loopt de landrente per picol padi uiteen van *f* 0.47 tot *f* 0.72 voor de 10 districten met de hoogste cijfers, tot *f* 0.07 tot *f* 0.10 voor de 10 met de laagste. Cijfers, welke een beeld geven voor de afwijking van de bepalingen, vertoonen voor de verschillende gewesten de meest bonte verscheidenheid (bladzijde 141); naar een verband tusschen den totalen gewestelijken oogst, zooals die jaarlijks door het Bureau voor de Statistiek wordt vastgesteld en de gewestelijke betaalde landrente zal men tevergeefs zoeken. Beschouwt men de cijfers voor de landrente per onderdistrict in procenten van het bruto-inkomen van den grond (bladzijde 36) dan ziet men deze varieeren van 2.6 tot 22. Als percentages van bedongen grondhuur welke weliswaar het beeld vervormen, zonder echter geheel onbruikbaar te zijn, krijgt men cijfers afwisselend met 5.3 tot 23.4 (bladzijde 39).

Nu is bij een en ander niet te vergeten, zooals reeds werd opgemerkt, dat door de bevolking zelf, de verdere heffingen in menig opzicht van de landrente afhankelijk zijn gemaakt, waardoor de ongelijkmatigheid van den druk zich nog verder accentueert. Uiterst leerzaam zijn op dit punt de staten, op bladzijde 21 van het rapport, hoe voor de verschillende categorieën welke in beschouwing zijn genomen, de *directe* belastingen [1]) gewestgewijze drukken. Bepaalt men zich in deze tot de grondbezitters, dan ziet men voor de rijken een laagste belastingpercentage van 3.2 voor Kediri en een hoogste van 17.6 voor de Preangeer Regentschappen. [2]) Voor de gegoeden zijn 3.4 en 16.3 voor resp. Soerakarta en Madioen de laagste en hoogste cijfers. Voor de armeren zijn deze cijfers resp. 4.1 en 13.9 voor Soerakarta en Pasoeroean. Nu dienen deze cijfers, in verband met het betrekkelijk geringe aantal gevallen, waarop zij gebaseerd zijn, zeer zeker met eenige voorzichtigheid te worden aanvaard; de algemeene tendenz, de groote ongelijkmatigheid van den landrentedruk, is echter overtuigend aangetoond.

---

1) Desalasten wederom slechts in rekening gebracht voor het meergenoemde bedrag van ± f 8.5 millioen.

2) De cijfers voor het gewest Batavia worden, mede in verband met het sterk sprekende particuliere landbezit, buiten beschouwing gelaten.

Uiteraard zijn ook voor de landrenteheffing, door de rapporteurs verbeteringen aangegeven, welke zij noodzakelijk achten. Deze mogen echter voorshands buiten beschouwing worden gelaten, ten einde de aandacht bepaald te houden tot enkele verdere conclusiën, waartoe de heeren Meyer Ranneft en Huender na hun onderzoekingen zijn gekomen.

Als een zeer belangrijke gevolgtrekking is er op te wijzen, dat zij in alle opzichten voor de inheemsche bevolking de voorkeur geven aan indirecte heffingen, met uitzondering van de landrente, welke althans berust op een behoorlijk opgemeten grondbezit. De voordeelen van die indirecte heffingen springen dan ook dadelijk in het oog. In hoofdzaak werkend als een verteringsbelasting, worden zij over het algemeen voldaan op die tijdstippen, dat de bevolking zich zonder te groote schade de noodige contanten kan verschaffen, in menig geval verder, in zulke minimale bedragen, dat de betaling nauwelijks voelbaar is. Vexatoire handelingen, geheel verkeerde schattingen van inkomen of welstand zijn daarbij buitengesloten. Zoo sterk spreken deze voordeelen, dat daar, waar de bevolking haar verband met de desa verloren heeft, de directe heffingen nauwelijks inbaar blijken en zich een angstwekkende achterstand heeft verzameld. Die achterstand wordt dan niet aangetroffen bij de armeren en armsten, doch voor een aanmerkelijk deel bij de staatsambtenaren en -beambten, die tot de meer gegoeden in de inlandsche samenleving kunnen worden gerekend. Dat daarbij ambtenaren, werkzaam bij de staatsbedrijven een meer groote dan voorname rol spelen, zal wel nauwelijks verwondering wekken.

Deze achterstand, tot nu toe voor het openbaar verscholen gegaan achter achterstanden in de oorlogswinstbelasting, inkomstenbelasting van vennootschappen, in de doleantiën, enz., is van uit een oogpunt van belastingheffing uiteraard van primair belang. Men wordt hier toch voor de vaag gesteld of men te doen heeft met een voorbijgaand euvel, dat door meerdere activiteit van den belastingdienst en van het binnenlandsch bestuur spoedig tot het verleden kan gaan behooren, dan wel dat men zal moeten erkennen, dat de inkomstenbelasting van de lagere inkomens bezwaarlijk op den duur zal kunnen worden gehandhaafd, mede in verband

met den tegenstand, welke zij verwerkt. Op die vragen het rapport uiteraard geen antwoord te geven. Evenmin gaat het verder in op de verhouding tusschen den Staat en zijn ambtenaren en beambten, zooals die uit de geproduceerde cijfers spreekt.

Een bijzondere belangstelling verdienen verder zeker wel die gedeelten van het rapport, waarin de *desalasten* worden behandeld. Ook in deze doet de ruime opzet weldadig aan. Geen dorre belastingcijfers alleen, doch het recht tot belastingheffing, de wijze waarop dit wordt toegepast spreken tegen een achtergrond, waaruit duidelijk de groote beteekenis blijkt, welke die rechtsgemeenschap voor de inheemsche samenleving heeft. Helder stellen de rapporteurs in het licht, hoe het desawezen op Java, wortelende in dezelfde bepalingen van het Regeeringsreglement en één zelfde gemeenteordonnantie, niettemin in zijn ontwikkelingsgang sterk uitgesproken verschillen aanwijst. Deze verschillen worden dan tot drieërlei oorsprong teruggebracht. In de eerste plaats hebben in deze volksaard en verschil in samenleving, onder meer de sterk verschillende rechten op den grond, hun invloed op den ontwikkelingsgang van het desawezen uitgeoefend. In de tweede plaats is te wijzen op den grooten invloed van het economische milieu, dat al naar mate men te doen heeft met stadsdesa's, vlakte-, „suiker-", berg- of visschersdesa's sterk uiteenloopende verhoudingen bracht. Ten derde wordt de invloed nagegaan van de bestuursinmenging, waardoor in sommige streken veel, in andere minder, aan de regeling door de desa is onderworpen. Kenmerkend is daarbij verder, dat de desa alleen, niet meer aan alle behoeften heeft kunnen voldoen en dat — feitelijk buiten het desaverband om — door middel van „fondsen" aan gemeenschappelijke behoeften wordt voldaan.

Van hetgeen nu nopens de desalasten is verzameld, verdient wel het meest de aandacht, hoe ongelijkmatig zich daarbij de overgang van productenhuishouding tot geldhuishouding voltrokken heeft, dan wel bezig is te voltrekken. Vindt men toch eenerzijds desa's, waar alle uitgaven ook die voor de bezoldiging van het bestuur, loopen over een desakas, in andere desa's wordt zoo mogelijk alles in product voldaan, liefst door den afstand van grond. Dit laatste was en is voor de inheemschen nog de gemakkelijkste

vorm, vooral in verband met de groote spillage, welke voor breede lagen van de bevolking het gebruik van geld nog altijd met zich medebrengt. Voor allerlei doeleinden kan men dien grondafstand dan ook aantreffen; ook voor den bouw en het onderhoud van scholen, welke eerst van den lateren tijd dateeren. Typeerend is wel deze vorm van belastingbetaling, haar overeenstemming met den vrijwilligen grondafstand aan de universiteiten in Engeland, aan de kloosters en daaraan verbonden scholen in Nederland om het voortbestaan van die universiteiten en scholen te verzekeren. En niet alleen in die streken, waar communaal bezit overwegend is, is deze vorm van belastingbetaling voor de eeuwigheid toegepast; onder aandrang van bestuurswege is zelfs getracht uit de opbrengst van belastingpenningen of uit voorschotten van het Gouvernement „ambtsvelden" aan te koopen, om zoodoende eens en voor altijd van, jaarlijks in geld op te brengen, belastingen af te zijn.

Rapporteurs geven van dien grondafstand het navolgende beeld:

				van den totalen landrentepliehtigen *sawahgrond.*
Ambtsvelden:	350.732 bouws	=	9.1 %	
titisaragronden:	26.464 „	=	0.7 „	
tijdelijk afgestaan voor bepaalde doeleinden:	11.297 „	=	0.3 „	
Schoolfondsen:	4.840 „	=	0.1 „	
	393.333 bouws	=	10.2 %	

Een en ander neemt echter niet weg, dat de geldhuishouding van steeds grootere beteekenis wordt. Zoo wijzen rapporteurs er op, dat van een aantal van 19.441 desa's nagenoeg 78% een desakas hebben, met in totaal ongeveer *f* 7.5 millioen of *f* 494.— per kas. Het vermogen der desabanken wordt door hen op ruim *f* 5.4 millioen gesteld, waarbij dan de desaloemboengs nog over een vermogen van ruim *f* 13.— millioen zouden beschikken.

Van veel belang voor de beoordeeling van den ontwikkelingsgang van het desawezen is verder de omstandigheid, dat in den loop der jaren het aantal desa's door samenvoeging gestadig is verminderd, het aantal desabestuurderen, zoomede hun totaal in-

komsten, ook in relatieven zin, zijn teruggeloopen. Van 1882 tot 1902 verminderde toch het aantal desa's (in duizendtallen) van 30.2 tot 27.7; in deze eeuw wordt de daling krachtiger en wel van 27.7 op 19. Aan deze vermindering evenwijdig steeg het aantal zielen per desa van ± 600 in 1882 tot ongeveer 1000 in 1902 en 2500 in 1925. Per 1000 zielen trof men in 1887 ongeveer 14 bestuurderen; in 1907: 10; in 1925: 7.

Toch zijn voor de desalasten de kosten van het bestuur nog overheerschend. Zoo geven rapporteurs, van de desalasten, welke in geld worden opgebracht (nagenoeg ƒ 7.5 millioen) de navolgende verdeeling:

aan desahoofden	ƒ 5.748.140.—	of 67.4	%
„ politie	„ 95.867.—	„ 1.2	„
„ fondsen	„ 688.505.—	„ 12.2	„
„ passeropbrengst	„ 954.082.—	„ 8.1	„
„ eigenlijke belasting	„ 1.043.688.—	„ 11.2	„
	ƒ 7.460.119.—	of 100.—	%

Men mag verder zeker aannemen, dat voor de verdere desalasten, hetzij in product (± ƒ 1.— millioen 's jaars), hetzij door grondafstand (± ƒ 14.5 millioen 's jaars) een zelfde evenredigheid van kracht is. Men staat in deze dus nog steeds voor een hoogst belangrijk vraagstuk. Dient eenerzijds voorop te staan, dat voor de verdere ontwikkeling van de inheemsche maatschappij, de desa, wier belangen door iederen bewoner voldoende kunnen worden overzien, wier behoeften ten deele als de zijne worden gevoeld, van de allergrootste beteekenis is, anderzijds valt rekening te houden met de omstandigheid, dat met de capaciteiten van het desabestuur de ontwikkeling van de desa staat of valt. Een goed bestuur vereischt echter een behoorlijke remuneratie, welke juist de arme en armste desa's, welke zoodanig bestuur wellicht het meest van noode hebben, niet kunnen voldoen. Het lijkt dan ook van rapporteurs zeer juist gezien, dat zij vasthoudende aan den regel, dat elke desa zijn eigen hoofd kiest, niettemin op de wenschelijkheid wijzen, dat in deze de regeering tegemoet komt, daar waar de desa zelf niet bij machte schijnt het noodige op

te brengen. In die richting ligt uiteraard de mogelijkheid tot ingrijpende verbeteringen, waar, zooals uit de verzamelde cijfers overtuigend blijkt, tegenover de desalasten de kosten van het desabestuur overwegend zijn. Te meer ligt een dergelijke steun in de rede, wijl op de desa, zeer zeker reeds door de politiediensten, een deel van de algemeene bestuurstaak is afgewenteld.

Ook aan de desa*diensten* worden door rapporteurs uitvoerige beschouwingen gewijd; zij wijzen er op, hoe onder meer een deel van die diensten meer het karakter draagt van een onderling hulpbetoon, hetwelk voor een beoordeeling van den belastingdruk buiten beschouwing dient te blijven, hoe verder de druk van die diensten gedurende de laatste kwarteeuw weinig of niet is gewijzigd. Ten sterkste waarschuwen zij voor de methode om zich van den druk van die diensten een voorstelling te willen maken door deze in geld om te rekenen. De omstandigheid, dat verschillende pogingen welke tot nu toe van bestuurswege zijn gedaan om tot een afkoop van de politiediensten te geraken, steeds hebben gefaald, wijst er op dat door een groote soepelheid van de onderlinge regelingen, in sommige opzichten de toestand schijnt te overheerschen, dat de desadiensten slechts weinig drukkend zijn, een conclusie, welke echter niet anders dan met groote voorzichtigheid is te aanvaarden. Al geven toch de rapporteurs hoog op van de gunstige werking van deze onderlinge regelingen, zij vestigen niettemin de aandacht op de omstandigheid, dat in sommige opzichten het grondbezit niet meer wordt geambieerd, dit niettegenstaande de sterke gehechtheid aan den grond, waardoor de gevallen niet sporadisch zijn, dat de grond verhuurd wordt voor minder dan de landrente. Deze weinige animo voor het grondbezit blijkt dan overtuigend uit de omstandigheid, dat voor sommige desa's het aantal gogols (rechthebbenden op een aandeel in den communalen grond), dat geen zoon of afstammeling is van vroegere gogols, opvallend hoog is. Langen tijd wordt dan door dezen dan nog tegen den stroom ingeroeid. „Maar ineens", om met rapporteurs te spreken „komt er blijkbaar een moment, „dat de opbrengst van het kleine koeli-aandeel te schril afsteekt „tegen de verdiensten van den stadskoelie en de — bijvoorbeeld „door landrenteverhooging — verzwaarde lasten". In die gevallen

wordt — het is onafhankelijk van elkander in verschillende desa's geconstateerd — de bevolking „als het ware geprest om gogol te blijven". Typeerend is daarbij zeker, dat deze toestanden slechts worden aangetroffen in die desa's, waar slechte gronden overheerschen; de langs theoretischen weg onafwijsbaar aan te toonen overbelasting van de marginale gronden, heeft hier in de practijk de meest ongewenschte uitwerking.

In het laatste hoofdstuk van hun rapport, zijn door rapporteurs de conclusiën samengevoegd, waartoe het door hen verzamelde materiaal hen in zake het belastingstelsel heeft gevoerd. Op den voorgrond stellende, dat hun opdracht geenszins het indienen van concrete voorstellen inhield, hebben zij niettemin de resultaten van hun onderzoek in „aanbevelingen" doen spreken, hetgeen aan dien arbeid zeker in menig opzicht ten goede komt. Deze aanbevelingen hebben de heeren Meyer Ranneft en Huender nu gesplitst in die, welke het stelsel als geheel betreffen en de overige, welke meer betrekking hebben op elke belasting afzonderlijk.

Wat het belastingstelsel in zijn geheel aangaat, wordt de nadruk gelegd op een drietal hoofdbezwaren, t.w.:

1°. zijn onvoldoende soepelheid;
2°. zijn ongelijkmatige druk;
3°. de gewijzigde en zich wijzigende houding van de belastingbetalers er tegenover.

De onvoldoende soepelheid ten opzichte van de bewegelijkheid van het prijsniveau zal, volgens rapporteurs, ondervangen moeten worden door een belastingstelsel, dat zooveel mogelijk automatisch de geldverdiensten van de bevolking volgt. Het is hier voornamelijk de tienjarige fixiteit van den landrenteaanslag, welke de grootste bezwaren geeft.

De groote ongelijkmatigheid zal naar hun meening goeddeels kunnen worden opgeheven, zonder dat de begrootingswetgever zich financieele offers zal hebben te getroosten en zal voor een groot gedeelte door verbeteringen binnen de afzonderlijke heffingen verkregen kunnen worden. Wat ten slotte de houding van de belastingbetalers betreft, deze brengt volgens rapporteurs mede, dat „strenge zelfbeperking ten aanzien van de directe belastingen", op den voorgrond dient te staan. Tevens zou

bij een en ander naar vereenvoudiging van de heffingen moeten worden gestreefd.

Een eerste vereenvoudiging, waaraan ook andere belangrijke voordeelen verbonden zouden zijn, zou nu te vinden zijn door de voornaamste drie van 's Lands directe belastingen, n.l. de landrente, het hoofdgeld en de inkomstenbelastingen tot twee samen te smelten, zoodanig, dat het hoofdgeld, doch slechts als afzonderlijke heffing, als het ware uit het stelsel gaat verdwijnen. Rapporteurs hebben zich deze oplossing zoodanig gedacht, dat het hoofdgeld ten deele vervangen wordt door een „surtax" op de landrente, ten deele door een hoofdgeld-inkomstenbelasting; het hoofddoel van een en ander is dan, het „steeds minder bevredigende hoofdgeld in twee belastingen op te lossen.

Bij deze conclusie, een der voornaamste van het rapport, moge voor een oogenblik worden stilgestaan.

Dat het hoofdgeld steeds minder als vorm van belastingheffing voldoet, kan gereedelijk worden toegegeven. Voortgekomen uit de vroegere heerendienstregelen, waarbij aan bepaalde en met de streek uiteenloopende, groepen van de inheemschen, onderhoud, somwijlen ook verbetering en aanleg van wegen was opgedragen, zonder dat men zich daarbij rekenschap gaf van de omstandigheid, of niet de daartoe aangewezenen reeds uit anderen hoofde een billijk aandeel tot de kosten van 's Landshuishouding bijdroegen, moest deze heffing met het voortschrijden der tijden steeds ongelijkmatiger gaan drukken en in vergelijking met Europeanen en Vreemde Oosterlingen steeds meer als onbillijk worden gevoeld. Dat verder dit hoofdgeld voor de inheemschen van niet geringe geldelijke beteekenis is, blijkt wel uit de omstandigheid, dat waar aan landrente ongeveer negen en twintig en aan inkomstenbelasting ongeveer vier millioen gulden 's jaars moet worden opgebracht, voor Lands inkomsten uit het hoofdgeld tegenwoordig op een bedrag van ± ƒ 12.— millioen 's jaars moet worden gerekend.

De wijze, waarop het hoofdgeld wordt omgeslagen is verder — in verband met de oude heerendienstregelingen waarop het berust — zeer uiteenloopend. Zoo is de staat van de persoon (werkbaarheid) het criterium voor een groot gedeelte van West-Java (Bantam, Batavia en Noord-Cheribon), Madoera en de afdeeling

Banjoewangi. Huisbezit vormt den grondslag van heffing vooral in Oost-Java, Pasoeroean, Besoeki, Zuid-Soerabaia en Rembang, terwijl grondbezit het kenteeken is in een uitgestrekt middelgedeelte van Java, van Kediri tot en met de Preanger-Regentschappen. Een zoodanige regeling — afgescheiden van de financieele offers, welke zij van de contribuabelen vergt — kan op den duur natuurlijk niet gehandhaafd blijven. Zij brengt o.m. voor groote gedeelten van het land een verdere overbelasting van het inheemsche grondbezit, welke ongelijkmatigheid zich steeds sterker moet accentueeren, naarmate inheemsche industrie en arbeidsgelegenheid bij den groot-landbouw, aan beteekenis winnen. Nu werden door het hoofdgeld in 1924 ruim 4 millioen personen getroffen of ongeveer één achtste gedeelte van de geheele bevolking. Voor een deel is deze verhouding toe te schrijven aan de omstandigheid, dat op dit punt feodale regelingen nog overheerschen; dat hoofden en wat als zoodanig kan worden aangemerkt van heerendienst en daardoor ook van hoofdgeld zijn vrijgesteld. Deze vrijstellingen worden — volgens rapporteurs — door de bevolking geenszins als een onbillijkheid gevoeld; wel echter de omstandigheden, eerstens, dat — in tegenstelling met de landrente en de inkomstenbelasting — voor het hoofdgeld geen ratio kan worden aangewezen, verder dat van de Europeanen en Vreemde Oosterlingen geen belasting geheven wordt, welke met die heffing zou aequivaleeren.

Deze mededeelingen, evenals de conclusiën, welke rapporteurs daarop baseeren, brengen de quaestie op den voorgrond, op welke wijze bij een streven naar verbetering van het belastingstelsel met de gevoelens van de bevolking rekening dient te worden gehouden. Dat deze gevoelens niet straffeloos kunnen worden voorbijgegaan, spreekt wel van zelf; anderzijds is echter niet uit het oog te verliezen, dat het samenstel van heffingen voor de verschillende bevolkingsgroepen, èn op zich zelf èn in onderling verband beschouwd, zoodanig gecompliceerd is, dat men van den normalen desaman bezwaarlijk een juist en waardevol inzicht ter zake kan verwachten. Wanneer dan ook als een motief zou worden aangevoerd, dat in de desa de vrijstellingen van de „hoofden" niet als een onbillijkheid worden gevoeld, dan passen

hierop de vragen, eerstens, of in deze tijden, na jaren van automobiel en ontvoogding, het contact van het binnenlandsch bestuur met de desa nog voldoende ining is om de resultaten van een kort gehouden onderzoek zonder meer te aanvaarden als hetgeen in de desa leeft en omgaat; in de tweede plaats of voor den Javaan opvoeding tot het afleggen van een dikwerf blinde onderworpenheid, niet is een vraagstuk van eminent belang?

De in deze bedoelde gevoelens in de desa — aannemende, dat zij bestaan — zouden er dan ook allerminst van moeten weerhouden ook de „hoofden" in de onderlinge verdeeling van het hoofdgeld te betrekken, waarmede zeker een stap in de goede richting zou worden gedaan. Betwijfeld moet echter worden of daarmede wordt bereikt, wat naar recht en billijkheid dient te worden nagestreefd. Wanneer er toch op te wijzen is — zooals in het eerste gedeelte van deze verhandeling — dat een zelfde vrij hoog gemiddeld belastingpercentage van ruim tien procent bij een inkomen van de inheemschen van *f* 225.— 's jaars, overeenkomt met een zelfde belastingpercentage voor Europeanen bij een jaarlijksch inkomen van *f* 9.000.— à *f* 10.000.—, dan is daaruit — ten volle rekening houdende met het verschil in levensstandaard — tot een overbelasting van de inheemschen te besluiten. Die overbelasting stelt den eisch, dat zoo eenigszins mogelijk naar een vermindering van den druk op de inheemschen dient te worden gestreefd. Wijl nu verder voor het hoofdgeld in deze tijden op geenerlei wijze een ratio kan worden aangegeven, dient opheffing van dat hoofdgeld als een zeer geëigende verbetering van het belastingstelsel op den voorgrond te worden gesteld.

De in deze door rapporteurs aangegeven verbetering van vervanging van het hoofdgeld, eensdeels door een „surtax" op de landrente, andersdeels door een hoofdgeldinkomstenbelasting, lijkt minder geschikt, eerstens, wijl zoodoende geenerlei drukvermindering wordt bereikt, in de tweede plaats wijl de fouten van een hoogst ongelijkmatig drukkende heffing als de landrente in zijn tegenwoordigen vorm, door de „surtax" nog verder zou worden geaccentueerd.

Nevens de hiervoren besproken, ingrijpende wijziging van het

stelsel zelf, waarmede het weinig beminde en niet te verdedigen hoofdgeld zou kunnen verdwijnen, worden door rapporteurs nog de veranderingen aangegeven binnen de bestaande heffingen, waarbij in de eerste plaats de landrente in beschouwing wordt genomen. De daarvoor aanbevolen verbeteringen zijn viererlei, en wel:

a. Vervollediging van de gegevens, waarop de landrente is gebaseerd;

b. Herziening van de voorschriften, opdat nauwkeurige uitvoering mogelijk worde;

c. Waarborgen, dat de opbrengst van de landrente stijgt met de geldopbrengst der gronden;

d. Voor een aantal met name genoemde districten, vermindering van de landrente te overwegen.

Met deze aanbevelingen alleen, zal naar het voorkomt bezwaarlijk kunnen worden volstaan. Zoo wordt toch aan het grootste euvel van de heffing, de overbelasting van de schrale en schraalste gronden, op de aangegeven wijze nog allerminst tegemoet gekomen. Voor dit onderdeel van het belastingvraagstuk geeft het rapport allerminst voldoende om tot afdoende verbeteringen te geraken.

Bezwaarlijk kon ook anders worden verwacht.

De landrenteheffing dateert in hoofdzaak uit een tijd, dat de verbouw van de padi van alles overheerschende beteekenis was. Zij stamt uit een periode, dat de bevolkingsdichtheid op lange na niet het tegenwoordige cijfer had bereikt. Zij sloot aan op de heffingen uit tijden, dat de belastingdraagkracht der inheemschen niet alleen aan de middelen van Nederlandsch-Indië dienstbaar was. Door dit laatste reeds niet licht in den opzet, moest zij — zooals ook het rapport aangeeft — bij voortduring ongelijkmatiger en op vele punten zwaarder gaan drukken, al naar mate de rijstcultuur relatief aan beteekenis verloor, al naar mate de toename van bevolking dwong tot het in cultuur brengen van slechtere en slechtste gronden. Haar karakter als welstandsbelasting werd verder ten deele nog miskend, door bijv. de vrijstelling van de erven kleiner dan een kwart bouw, uit de bepalingen te lichten en zoodoende ook de armsten nog zwaarder te treffen.

Om nu in deze heffing de noodige verbeteringen te brengen, de druk meer gelijkmatig te verdeelen, zoodanig dat althans waar mogelijk met het draagvermogen rekening wordt gehouden, zijn uitgebreide agronomische onderzoekingen onontbeerlijk. Meer of minder dient toch vast te staan, met welk gedeelte van de grondopbrengst als fiscaal onaantastbaar rekening moet worden gehouden. De groote ontwikkeling van de teelt van overjarige en andere gewassen brengt den eisch van meerdere kennis van normale financieele resultaten van die gewassen. Voor zoodanig agronomische onderzoekingen — een sinds tientallen van jaren miskend vraagstuk — ontbraken aan rapporteurs èn de tijd èn de medewerking. Die agronomische onderzoekingen blijven echter vereischt, om verbetering te kunnen brengen in het zwakste punt van de belastingregeling voor de inheemschen, door welke regeling bovendien in menig opzicht hun economische omstandigheden worden beheerscht. Bij dit vraagstuk is dan de in totaal uitgeoefende druk niet van primair belang; het in totaal jaarlijks opgebrachte bedrag zal wellicht zonder bezwaar behouden kunnen blijven. Wel spreekt in deze de ongelijkmatigheid van den druk, welke haar werking niet alleen tot de kringen van de landbouwers beperkt.

Voor een land met, als Nederlandsch-Indië, overwegend agrarische verhoudingen, beheerscht toch het levenspeil van den armeren landbouwer in alle opzichten het loonpeil. Wordt nu dit levenspeil door belastingheffing nog verder naar beneden gedrukt, dan is die druk door alle lagen merkbaar; men werkt omstandigheden in de hand, waardoor de opheffing van het inheemsche levenspeil over breede lagen krachtiger wordt tegengewerkt dan langs andere wegen is te neutraliseeren. Hoe eerder daarom met de nog noodige onderzoekingen een aanvang wordt gemaakt, des te eerder zullen meer wenschelijke verhoudingen kunnen worden bereikt.

Behalve de aangegeven wijzigingen van de landrenteheffing, wenschen rapporteurs verschillende ondergeschikte veranderingen in de vischvijverbelasting, in die op primitief bebouwde gronden, in de (Europeesche) verponding, in de zg. Inlandsche verponding

en in de personeele belasting. Deze wijzigingen zijn echter van zoodanig ondergeschikte beteekenis, dat zij in deze gevoegelijk buiten beschouwing kunnen worden gelaten. Van grooter belang lijken de voor de inkomstenbelasting aangegeven veranderingen, zijnde:

a. uitbreiding over inkomsten uit landbouw, voor zoover die een zeker — op *f* 600.— te stellen — bedrag te boven gaan;
b. automatische inning van belasting van landssalarissen door inhouding op het tractement;
c. omzetting van de belasting van lagere inkomens in een eenvoudiger hoofdgeld;
d. betere uitrusting van den dienst voor de aanslagen van de Inlandsche bevolking.

De hiervoren sub *b.* en *d.* gestelde aanbevelingen behoeven wel nauwelijk toelichting; zij geven aanvaardbare oplossingen voor moeilijkheden, welke dringend regeling behoeven.

Anders staat men echter tegenover het voorstel om de inkomsten uit den landbouw, zoodra die het bedrag van *f* 600.— 's jaars te boven gaan, onder de inkomstenbelasting te betrekken. Reeds de ratio van deze aanbeveling kan, naar het voorkomt, den toets van een strenge logica niet in alle opzichten doorstaan. Rapporteurs hebben in deze mede een oplossing willen geven voor de onbillijkheid, welke er uit voortvloeit, dat tegenover den verbouw van rijst, de mogelijkheid tot teelt van overjarige en andere gewassen in vele gevallen vermindering brengt van den belastingdruk. Op de aangegeven wijze zijn echter de hoogere inkomens geïndentificeerd met de teelt van meer winstgevende gewassen, welk samengaan allerminst steeds te verwachten is, doorgaans zelfs niet zal worden aangetroffen. Men zou dus op die wijze kunnen krijgen, in de Preanger Regentschappen en het Cheribonsche zou zulks geenszins een zeldzaamheid zijn, dat de gezeten landbouwer, die aan 's Landsbelastingen en verdere belastingen en heffingen reeds een dertig procent van de bruto-opbrengst van zijn grond moet afstaan, hetgeen overeenkomt met een vijftig à zestig procent van hetgeen naar billijkheid als belastbaar is te beschouwen, nog eens aan een extraheffing zou worden onderworpen. Bovendien brengt de gegeven aanbeveling voor den belastingdienst moeilijk-

heden mede, welke schier onoverkomenlijk zijn. Het groote voordeel van de landrente is toch, dat zij het bezwaar vermijdt van een opbrengstbelasting van de individueel bezeten grondstukken. Zij behelpt zich met een klassenindeeling, waarbij door proefsnitten eenerzijds, bevolkingswaardeering volgens „verkieselijkheid" anderzijds, op een zeer gelukkige wijze een afspiegeling wordt verkregen van een gemiddelde netto-opbrengst. Een systeem, dat meerdere waarborgen van zuiverheid geeft, schijnt voorshands niet mogelijk, al zijn ook binnen het systeem zelf ingrijpende verbeteringen dringend noodig om de afspiegeling zuiverder te doen wezen dan zij tegenwoordig is. Ook rapporteurs staan op dit standpunt, waar zij het denkbeeld om de landrente te vervangen door een grondbelasting, annex inkomstenbelasting verwerpen. Nu mag het aantal gevallen, dat landbouwinkomsten meer dan ƒ 600.— 's jaars bedragen, tot de groote zeldzaamheden behooren, ook voor die inkomens schijnt een eenigermate betrouwbare schatting ten eenen male buitengesloten. De overbelasting van den rijstbouw en van de slechtere gronden schept in deze een moeilijkheid, waarin de aangegeven oplossing allerminst een verbetering zal zijn; een bevredigende oplossing zal slechts binnen de landrenteheffing zelf gevonden kunnen worden.

Meer steun dan de aanbeveling om landbouwinkomsten boven ƒ 600.— 's jaars, in de inkomstenbelasting te betrekken, verdient het voorstel om de belasting van de lagere inkomens in een eenvoudiger hoofdgeld om te zetten. Voor een definitief oordeel ter zake schijnen meerdere Bestuursadviezen gewenscht.

Zooals hiervoren reeds is vermeld, zien rapporteurs in de *indirecte belastingen* niet alleen geen bezwaren, doch zij staan zelfs op het standpunt, dat waar door verhooging van indirecte heffingen een verlaging van de directe kan worden bereikt, deze gedragslijn over het algemeen aanbeveling verdient. Dit standpunt dient, in beginsel als logisch en in alle opzichten in het belang van de inheemsche bevolking, te worden aanvaard, al zal ook daarbij met de nawerking van de indirecte last op het individu en zijn welstand de noodige rekening zijn te houden. Uiteraard zijn de in zake de indirecte belastingen gegeven aanbevelingen

in hoofdzaak met het bovenomschreven standpunt in overeenstemming. Vermindering van indirecte belastingen wordt dan ook alleen aanbevolen op enkele hoogst ondergeschikte punten als voor de slachtbelasting, doch eerst na alle andere maatregelen tot verlichting van den belastingdruk en verder voor de zegelrechten, waarvoor enkele ondergeschikte wijzigingen in zake zegelrecht voor schooldiploma's en voor bouwtoezicht in overweging worden gegeven.

Wat de invoerrechten aangaat, voor welke rechten een verhooging wenschelijk wordt geacht om het hoofdgeld uit de belastingheffing te kunnen doen verdwijnen, wenschen rapporteurs bij de komende tariefsherziening, zooveel als mogelijk rekening te houden met de sociale beteekenis der consumptiegoederen en verder met de mogelijkheid om de batikindustrie te steunen door verschillend recht voor ongekleurd en afgewerkt goed. Met deze aanbevelingen kan zeker worden ingestemd; vooral wat de batikindustrie betreft is te wijzen op een ernstig euvel van de bestaande bepalingen, waardoor die industrie ten opzichte van den invoer van het concureerende afgewerkte fabrikaat zelfs in het nadeel is.

Voor het zout wordt een verhooging van den zoutprijs aanbevolen, echter tegen vermeerdering van het aantal debietplaatsen, waardoor het bezwaar van de prijsverhooging door het gerief van meerdere verkoopplaatsen grootendeels zou worden ondervangen. De aandacht moge er op gevestigd worden, dat een belasting op allereerste levensbehoeften als het zout, bezwaarlijk in algemeenen zin aanbeveling kan verdienen, te minder waar door het monopolie aan sommige gedeelten van de bevolking een eenvoudige vorm van bijverdiensten wordt ontnomen. Men is dan ook eerder geneigd de vraag te stellen — vooropstellende dat de berichten en mededeelingen nopens den goeden gang van zaken bij de Gouvernementsbedrijven als juist kunnen worden aanvaard — of niet langzamerhand de tijd gekomen is, om het monopolie als zoodanig op te heffen en de Gouvernementszoutwinning als vrij bedrijf te laten voortbestaan?

Een ander indirecte last, eveneens de eerste levensbehoeften treffende, wordt gevormd door den accijns en het daaraan evenwijdig loopende invoerrecht op petroleum. Zij kan hier echter

onbesproken blijven, wijl de overheerschende mijnbouwpolitiek medebrengt, dat belastingverlaging in deze wel geen invloed op de verkoopprijzen zal uitoefenen.

In zake het belastingstelsel moge ten slotte nog eenige aandacht worden gewijd aan de aanbevelingen, waartoe rapporteurs in zake de desalasten zijn gekomen. In deze staan zij op het standpunt, dat een politiek dient te worden „aanvaard" (voortgezet?), welke de autonomie van de desa ongerept laat. Slechts op enkele, met name aangewezen plaatsen, achten zij een onderzoek en ingrijpen gewenscht. Verder wordt een stelselmatige verzameling van gegevens omtrent de desa noodig geacht. Kan met de laatste aanbeveling volledig worden ingestemd, minder gewenscht schijnt het in deze een ongebreidelde autonomie van de desa te sterk op den voorgrond te schuiven, ware het reeds alleen in verband met de tallooze plichten, welke der desa in zelfbestuur worden opgelegd. Wegen, leidingen, scholen, politiediensten, enz. enz., dragen toch in alle opzichten het kenmerk niet zonder meer aan de beoordeeling van de desa te zijn overgelaten, en op haar, voor zich eenvoudige, behoeften te zijn berekend. Zij vormen ontegenzeggelijk onderdeelen van een hooger ontwikkelingsplan. Aan het „autonome" gebiedsdeel nu zonder meer lasten op te dragen (dringen), zonder zich er voldoende rekenschap van te geven en toezicht te houden op de wijze, hoe die lasten verder nawerken, lijkt een gedragslijn, welke in strijd is met een gepast gevoel van verantwoordelijkheid. De mogelijkheid is toch zoodoende niet buitengesloten, dat b.v. op het gebied van den belastingdruk, verbeteringen in 's Lands belastingen, welke met veel moeite worden nagestreefd en bereikt, in de desa, door de regeling van haar lasten, zonder meer wederom ongedaan worden gemaakt. Een aangelegenheid lijkt verder in deze om billijkheidsoverwegingen van de allergrootste beteekenis; zij houdt verband met de omstandigheid, dat de desalasten slechts kunnen worden opgelegd aan de *inheemsche* ingezetenen van de desa, niettegenstaande ook andere bevolkingsgroepen, en niet-ingezetenen van die lasten profiteeren. Vergelijkt men nu bijv. in de Preanger Regentschappen, waar de desalast in hoofdzaak op den grond berust, de positie van den gezeten landbouwer, d.i. dan die, die heeft willen werken en

sparen en die meer dan de helft van zijn inkomen aan de gezamenlijke belastingen moet afstaan, met den chinees-tokohouder, die slechts voor enkele procenten door de inkomstenbelasting wordt getroffen en van de desa-gemeenschap slechts de lusten, niet de lasten kent, dan worden minder vriendelijke gevoelens tegenover uitheemschen in menig opzicht begrijpelijk. Ook om deze reden lijkt een doelbewust ingrijpen urgent.

In het vorenstaande is getracht in algemeenen zin een indruk te vestigen van het rapport Meyer Ranneft — Huender en van de conclusiën en aanbevelingen, waartoe rapporteurs gekomen zijn. Moet ook de beteekenis van het rapport niet zoozeer gezocht worden in de „aanbevelingen" op belastinggebied, toch is de geheele opzet van het rapport met het door hen verzamelde materiaal van bijzondere waarde. Niet alleen, dat door dat materiaal de denkbeelden in breedere kringen in menig opzicht kunnen worden geklaard, bovendien is langs dien weg de aandacht gevestigd op leemten in de kennis van overheerschende toestanden, welke voor de toekomst beter te vermijden zijn. Een mededeeling als van den Regeeringsgemachtigde voor Algemeene Zaken in de Volksraadvergadering van 23 Juni 1925, dat de Regeering ter zake van welvaart en belastingdruk voldoende au fait zou wezen, zou dan achterwege blijven, hetgeen — bezien in het licht van het onderwerpelijke rapport en van de afwachtende houding tot nu toe aangenomen — aan veler gevoelens in sterke mate ten goede zou komen.

Het is daarbij vooral dat welvaartsverloop, hetwelk de aandacht verdient. Uit de verzamelde cijfers is toch slechts de conclusie te trekken, dat de gemiddeld steeds zeer geringe behoeften van de inheemschen, voor zoover die gedurende het laatste decennium zijn vermeerderd, goeddeels zoo niet geheel zijn opgevangen door de, desalniettemin dikwerf gesmade en in menig opzicht noodeloos belemmerde, uitheemsche (landbouw) industrie. Het zijn cijfers, welke uitwijzen, dat zonder krachtige doelbewuste en uitgebreide welvaartspolitiek, het koloniaal beleid voor Java en Madoere allerminst voldoet aan eerste eischen, welke met den bevolkingsaanwas steeds urgenter worden. Maar om te beoordeelen, wat in deze

is en wordt bereikt, kan niet volstaan worden met onderzoekingen met lange tusschenpoozen, doch het geheele welvaartsverloop dient aan een nauwkeurige bewaking te worden onderworpen. [1]) Eerst wanneer — zooals voor West-Europeesche landen thans reeds in menig opzicht het geval is — bij voortduring de noodige parate kennis beschikbaar is om de economische verhoudingen te beoordeelen, is in deze de grondslag verkregen noodig om den juisten weg te vinden, noodig ook om met juistheid een Regeeringsbeleid te beoordeelen, dat thans nog — vooral achter staatkundige strijdvragen — maar al te gemakkelijk verscholen gaat.

Het ligt uiteraard geheel en al buiten het bestek van deze verhandeling om aan te geven, welke cijfers voor die economische bewaking noodig zijn; ook welke geografische eenheid voor elk bijzonder onderdeel van het economische vraagstuk het meest geëigend is voor beschouwingssubject. Wel moge worden opgemerkt, dat hierbij het agronnomisch- statistische materiaal voorshands de grootste aandacht verdient. Kan op deze wijze met beredeneerde, periodieke publicatiën van de noodige gegevens de meer bevredigende toestand worden verkregen, dat dit onderdeel van koloniale verhoudingen meer publieke aandacht krijgt dan tegenwoordig, dan wordt daarmede zeer zeker een stap in de goede richting gedaan.

Een behoorlijke bewaking van de desaverhoudingen schijnt evenzeer van noode. Ook in deze kan niet meer genoegen worden genomen met een toestand, dat eerst door een incidenteel onderzoek toestanden aan het licht worden gebracht, welke niet bestendigd kunnen blijven. Leent dit onderwerp zich wellicht weinig voor jaarlijksche onderzoekingen en publicatiën, langere termijnen dan van vijf jaren, schijnen niet toelaatbaar om op de hoogte te blijven van de vraag of, en zoo ja, in welke opzichten vooruitgang is verkregen.

Wijzigingen in het belastingstelsel op korten termijn, welke na het verschijnen van het rapport Meyer Ranneft — Huender

---

1) Vergelijk in dit verband: Koloniale Studiën jaargang 1925. Mr. A. G. Vreede Statistische welvaartswaarneming.

welhaast onvermijdelijk schijnen, beteekenen reeds een stap vooruit; deze vooruitgang kan door verdere ingrijpende verbeteringen worden gevolgd, zoodra een nader onderzoek de noodige gegevens zal hebben verschaft, om de bezwaren op te heffen, welke der huidige landrenteregeling aankleven. Een behoorlijke welvaartsbewaking, een steeds parate kennis van desaverhoudingen kan wederom verbetering brengen. Ook dan nog moet betwijfeld worden, of met die maatregelen voldaan zal zijn aan de wenschelijkheden, welke uit het onderwerpelijke rapport zoo overtuigend spreken.

Wat in deze in Britsch-Indië is geschied, geeft een leering, welke ook voor Java en Madoera waarde heeft.

Nadat in de vergaderingen van den Council of State van 18 en 23 Juli 1923 het voorstel van Sir Maneckji Dadabhoy in behandeling was genomen om te komen tot een onderzoek naar de op belastinggebied overheerschende toestanden, kwam — vóórdat de beslissing ter zake was gevallen — een voorstel van verdere strekking tot onderzoek naar de economische verhoudingen, vooral wat betreft die, waaronder de landbouwende bevolking werkt en leeft. Een mededeeling van Regeeringswege, dat het onderzoek naar den belastingdruk zou worden ingesteld en dat nopens de wijze, waarop dit zou zijn in te richten, overeenstemming met de provinciale besturen was verkregen, [1]) deed den aandrang naar dat economische onderzoek niet verminderen. Enkele weken geleden kwam hier te lande telegrafisch het bericht, dat thans voor dit onderzoek een Koninklijke Commissie is ingesteld, welke in den meest ruimen zin zal onderzoeken, op welke wijze in de levensverhoudingen van de landbouwende klasse verbetering kan worden gebracht.

De cijfers en conclusiën in het onderwerpelijke rapport wijzen op eenzelfde wenschelijkheid. Ook de economische verhoudingen voor Java en Madoera worden gekenmerkt door een sterk overbelasten stand van kleine landbouwers, die gesteld voor een voortdurende verdere versnippering van hun grondbezit, zoowel door bevolkingstoename, als door uitbreiding van groot grondbezit

1) Het onderzoek van van de commissie onder leiding van Sir Charles Todkunter.

en onwettige occupatie, dit laatste al dan niet met behulp van stroomannen, het gevaar loopt van een steeds verder schrijdende verarming, waartegenover zij bij de tegenwoordige verhoudingen voorshands machteloos staat en waardoor zij zonder keuze naar de uitheemsche landbouw- of andere industrieën wordt gedreven.

Tegenover de van Regeeringszijde door onderwijs en anderszins krachtig nagestreefde verhooging van het levenspeil voor kleine groepen als de (geen belasting betalende) ambtenaren en beambten, dreigt zoodoende steeds meer de verdere daling van het algemeen gemiddelde van den levensstandaard.

De vraag dient gesteld, wanneer ook aan dit onderdeel van het koloniale vraagstuk, wellicht het meest brandende, de noodige aandacht zal worden gewijd.

Weltevreden, Januari-Februari 1926.

In Memoriam

A. L. WAWOROENTOE †

Den 17den November j.l. overleed te Manado op 64-jarigen leeftijd de oud Majoor A. L. Waworoentoe.

In October 1861 uit een der aanzienlijkste Minahassische geslachten geboren, trad hij reeds op 20-jarigen leeftijd in den bestuursdienst om in 1887 het ambt van Majoor (districtshoofd) van Sonder, hetwelk ook zijn vader en grootvader bekleed hadden, te aanvaarden. Zijn bestuur werd, in die voor hem als glorietijd gekenmerkte periode uit zijn leven, niet alleen door de Europeesche bestuursambtenaren aan de overige hoofden ten voorbeeld gesteld, doch ook door de bevolking zelve dusdanig gewaardeerd, dat men hem „Majoor Bintang" noemde. Men beschouwde hem als de lichtende ster, die — wanneer men haar maar trachtte te volgen — zijn volk zou brengen, wat het noodig had.

Helaas noodzaakte zijne gezondheid hem in 1896 zijn ambt neer te leggen. Dit was echter voor hem geen reden zijn werkkracht en zijn liefde aan de Minahasa te onthouden. Door zijn studie van al wat over zijn land geschreven was en door eigen onderzoekingen leerde hij de nooden van het Minahassische volk als geen ander kennen. Hij vormde zich een eigen overtuiging, aanvaardde den strijd tegen hetgeen hij als onrecht zag en trachtte op allerlei wijzen de Minahassische belangen onder de aandacht van de Regeering te brengen. Tevens leerde hij zijn landgenooten zelfstandig te oordeelen, zelfstandig over eigen omstandigheden na te denken. Hij toonde hun de idealen, welken hemzelf voor oogen zweefden in den vorm van meer zelfstandigheid en meer vrijheid voor het eigenlijke volk. Hij streefde naar de ontwikkeling der mogelijkheden, die in de Minahasa aanwezig waren, om tot hooger te komen opdat zijn geliefd volk ten slotte aan de spits zou staan der overige volkeren van Nederlandsch-Indië.

Dat een man met dergelijke idealen overal tegenstand ondervond en door velen verkeerd begrepen werd, dat zulk een man beschouwd werd als een lastig element, als onbetrouwbaar en wat niet al meer, wien zal dat verwonderen? Dat is nu eenmaal het lot van hen, die hun eigen weg traceeren. Niettegenstaande dit alles bleek hij toch het vertrouwen der Regeering te hebben. Hij werd n.l. bij de instelling van den Volksraad tot lid van dat college benoemd.

Zijn eigen landgenooten verwachtten veel van hem in die functie, meer dan hij kon geven. De vragen der algemeene politiek waren hem zoo vreemd. De Minahasa was zijn wereld; voor de Minahasa wenschtte hij te strijden. Zoo gingen jongeren hem voorbij, daar zij de stroomingen van hun tijd in hun grootere verhoudingen en hun meer algemeene beteekenis hadden leeren aanvoelen. In energieke kracht om zich aan de eigen idealen te geven, bleef hij echter de eerste tot aan zijn dood. Zijn laatste gedachten waren der Minahasa gewijd, zijn laatste woord was de naam van zijn geliefd geboorteland.

Het is een goed teeken voor een volk, wanneer dergelijke figuren uit zijn midden opstaan. Ook al hebben velen zijner eigen stamgenooten hem in de tijden, toen hij in het hevigst van den strijd zich had geworpen, niet begrepen en getwijfeld aan de eerlijkheid zijner bedoelingen, ook al heeft hij aan verkeerde leiding nu en dan het oor geleend, hij zal ten slotte voor allen, die de geschiedenis en de ontwikkeling van de Minahasa leeren kennen, een man blijven, waarop zijn volk trotsch mag zijn, een strijder voor wien allen, die na hem komen een eeresaluut mogen maken, een arbeider, die zijn beste krachten gaf aan de zaak, die hij diende.

Manado, November 1925.

J. TIDEMAN.
Resident van Manado.

Economische Kroniek.

De buitenlandsche handel der Buitengewesten in 1924.

Kort geleden verscheen als Medeeling No. 27 bij het Centraal Kantoor voor de Statistiek te Weltevreden het deel IIb Buitengewesten van het Jaaroverzicht van den In- en Uitvoer van Nederlandsch-Indië 1924.

In het onderstaande zal getracht worden aan de hand van deze publicatie en in verband met de overeenkomstige statistiek van 1913 een overzicht te geven welke veranderingen de handel der Buitengewesten en in het bijzonder de uitvoerhandel sindsdien ondergaan heeft.

Uit het overzicht dat aan het begin van het boek gegeven wordt ziet men dat de waarde der in de Buitengewesten ingevoerde goederen voor particuliere rekening (incl. ongemunt goud en zilver) bedragen heeft in:

1924	f 212.798.000	
1923	182.488.000	
1922	196.875.000	tegen in
1913	136.730.000	

terwijl de waarde der door het Gouvernement ingevoerde goederen bedroeg in

1924	f 3.037.000	
1923	2.589.000	
1922	7.182.000	tegen in
1913	2.530.000	

De waarde der door particulieren uitgevoerde goederen (incl. ongemunt goud en zilver) bedroeg in:

1924	f 630.039.000	
1923	550.192.000	
1922	621.181.000	tegen in
1913	303.163 000	

terwijl door het Gouverment goederen werden uitgevoerd ter waarde van

1924	f 14.167.000	
1923	17.000	
1922	4.643.000	tegen in
1913	22.866.000	

Hieruit ontwaart men dat de waarde van den particulieren invoer in 1924 weder die van 1922 overtreft; hierbij moet men echter niet vergeten, dat de prijzen der invoerartikelen zeer sterk gedaald zijn, zoodat met de stijging van de invoerwaarde een naar evenredigheid veel sterkere stijging van het volume van den invoer gepaard gaat.

Bij de waarde van de door particulieren uitgevoerde goederen heeft men hetzelfde verschijnsel; oppervlakkig beschouwd zou men bij vergelijking van de uitvoerwaarden (1922 621 millioen, in 1924 630 millioen) kunnen meenen, dat de handel zich niet aanmerkelijk uitgebreid heeft; de oorzaak van de hooge uitvoerwaarde in 1922 echter ligt in de te hoog aangenomen waarde van de uitgevoerde petroleumproducten. Zou men voor de waardebepaling van den uitvoer in 1922 van slechts een drietal artikelen (vloeibare brandstof, kerosine en benzine en gasoline) den waardemaatstaf van 1924 aanleggen, dan zou de gezamenlijke uitvoerwaarde dezer producten 108 in stede van 260 millioen gulden hebben bedragen.

In de totale uitvoerwaarde der Buitengewesten van 1922 paraisseert het aandeel van petroleum en petroleumproducten dan ook voor 53.2% tegen slechts 24.7% in 1924.

Daarentegen is de uitvoerwaarde der groote stapelproducten doorgaans hooger dan in 1922; men denke slechts aan rubber, thee, koffie, agave, copra e.a.

Het volume van den uitvoer der groote stapelproducten is over het algemeen sterk gestegen:

	1924 1000 K.G.	1923 1000 K.G.	1922 1000 K.G.	1913 1000 K.G.
rubber	139.179	110.121	73.016	4.433
koffie	33.716	16.969	14.046	6.512
thee	7.836	7.258	6.473	—
agave-vezel	16.198	11.437	7.623	—
mais	51.080	4.222	—	7.717
getahsoorten	5.688	5.853	4.072	21.924
rotting	49.093	40.315	40.153	60.458
tabak	18.798	15.490	15.839	27.041
palmolie	5.202	4.096	2.544	—
peper en cubeben	25.463	18.690	21.615	11.687
tinerts	16.898	15.053	18.172	2.512

Men ziet dus een sterken vooruitgang in den uitvoer zoowel van ondernemingsproducten als bevolkingsproducten. De zeer sterke vooruitgang in den uitvoer van rubber is voor het overgroote deel aan het in tap komen der inlandsche tuinen te danken; maar ook in den uitvoer van koffie heeft de inlander een groot aandeel: de inlandsche productie bedroeg volgens taxatie in 1924 ruim 35.000 ton, practisch geheel van de Buitengewesten afkomstig; een zeer groot gedeelte wordt echter via Java naar het buitenland geëxporteerd. Mais, uitsluitend afkomstig uit Zuid Celebes,

en de boschproducten getah en rotting zijn zuiver inlandsche producten. Tabak thee en palmolie zijn geheel of zoo goed als geheel (tabak) producten van Europeesche ondernemingen.

Men hoeft geen optimist te zijn om te zeggen, dat de Buitengewesten de economische crisis te boven gekomen zijn en meer dan dat.

Merkwaardigheidshalve zijn naast de cijfers van 1922/1924 ook nog die van 1913 gezet: uit de vergelijking van deze enkele cijfers ziet men al welk een ingrijpende verandering de Buitengewesten — toen nog genoemd Buitenbezittingen — ondergaan hebben. In 1913 lag de rubbercultuur nog in hare windselen; sindsdien is de uitvoer meer dan ververtigvoudigd. Weliswaar staat evenals in 1924 Belawan reeds aan de spits der uitvoerende havens, doch het voerde nog slechts 2520 ton rubber uit tegen 40.794 ton in 1924; Djambi, dat in 1924 22.281 ton exporteerde, steekt wel gunstig af tegen het Djambi van 1913 met een uitvoer van 86 ton. Bandjermasin exporteerde in 1913 132 ton, in 1924 15.987; Pontianak dat in 1924 met 10.184 ton de vierde plaats onder de uitvoerende havens inneemt, exporteerde in 1913 heele 60 ton.

Doch de prijzen waren in 1913 nog zoo slecht niet; voor ficus en hevea plantage product neemt de statistiek van 1913 een uitvoerwaarde van f 3.50 per Kilo aan; wilde ficus werd op f 3.— per Kilo gewaardeerd, terwijl andere rubbersoorten op f 2.20 per Kilo worden aangenomen. De gemiddelde prijs van 1924 bedroeg f 0.99⅝ (plantage-product f 1.42 en bevolkingsproduct f 0.70 p. Kilo).

Ook met koffie ziet men een grooten sprong: van slechts 6.512 tons in 1913 steeg de uitvoer in 1924 tot 33.716 tons. Hierbij komt echter nog de uitvoer der Buitengewesten naar Java en de andere Buitengewesten; voor 1913 zijn geen cijfers van het intergewestelijk verkeer bekend; voor 1914 bedroeg de koffie uitvoer naar Java 6.037, voor 1913 hetzelfde cijfer aannemende komt men tot een totaaluitvoer van ± 12.500 ton; neemt men echter in 1924 bij den uitvoer naar het buitenland nog den intergewestelijken uitvoer van 15.927 ton, dan heeft de productie der Buitengewesten in 1924 ongeveer 50.000 ton of viermaal zoo veel als in 1913 bedragen. De groote stijging is te danken aan de sterke uitbreiding der robusta aanplantingen voornamelijk in Palembang, Sumatra's Westkust en Benkoelen, tegenover een rechtstreeks naar het buitenland gerichten uitvoer van slechts 506 ton robusta koffie in 1913 staat in 1924 een export van 27.103 ton, waarvan voor rekening van Palembang 17.730 ton, Padang 6.748 ton en Benkoelen 1.490 ton. Voor thee, agave-vezel en palmolie — als drie Sumatra's Oostkust producten — is de verglijking met 1913 al zeer eenvoudig: er was toen n.l. nog geen uitvoer; omstreeks 1911 werden de eerste proeven met thee in Sumatra's Oostkust genomen, terwijl agave-vezel en palmolie voor het eerst in de statistiek van resp. 1919 en 1918 met een uitvoer van resp. 5 ton en f 4.000 verschijnen.

Bij tabak, ook voornamelijk een Sumatra's Oostkust product, ziet men een ander verschijnsel: de uitvoer van Delitabak was in 1913 aanmerkelijk

hooger (25.777 ton tegen 18.081): de reden hiervan is dat de productie sindsdien opzettelijk beperkt is. Bij de bevolkingsproducten ziet men een typeerende verschuiving: de uitvoer van boschproducten zooals getah's en rotting ging sterk achteruit, terwijl de uitvoer van cultuurproducten zooals koffie, mais en peper sterk steeg.

Tot nu werden in de statistiek Java en Madoera en de Buitengewesten behandeld als twee op zich zelf staande complexen; zonder veel moeite was het niet mogelijk zich een overzicht over geheel Nederlandsch-Indië te verschaffen. Om aan dit bezwaar tegemoet te komen werden behalve de gebruikelijke samenvatting van den In- en Uitvoer nog twee staten toegevoegd waarin artikelsgewijs de In- en Uitvoeren van Java en Madoera naast die der Buitengewesten gezet en getotaliseerd werden. Deze overzichten die tot nu toe nooit samengesteld werden kunnen een belangrijke aanwinst genoemd worden.

Na de gebruikelijke overzichten der In- en Uitvoeren door het Gouvernement volgt het overzicht van den In- en Uitvoer van goud en zilver door het Gouvernement en particulieren; in afwijking van vorige jaren werden de betrekkelijke havens van In- en Uitvoer met de bijbehoorende waarden gegeven.

Evenals in deel IIa (Java en Madoera) werd in dit deel IIb als aanhangsel gegeven eene Engelsche vertaling van de in de statistiek opgenomen artikelen, aangezien gebleken is dat deze vertaling vooral in het buitenland zeer op prijs gesteld wordt.

Boekbespreking.

H. T. Colenbrander, Koloniale Geschiedenis; Nijhoff 1925 2 dln.

De aftredende hoogleeraar in de Koloniale Geschiedenis aan de Universiteit te Leiden heeft, om zijn opvolger, die zich tot nu toe meer met Archeologie bezig hield, de taak te vergemakkelijken, besloten, zijn college-aanteekeningen af te ronden en te doen drukken. Reeds verschenen twee deelen van een uitgebreid handboek met litteratuur-opgaaf.

Het werk, in de eerste plaats bestemd voor Indologen, zal ook buiten den kring van onmiddellijk belanghebbenden vele lezers vinden. Vooral Deel I, dat de koloniale geschiedenis van Portugal, Spanje, Engeland, Frankrijk, België, Duitschland, Italië, de Vereenigde Staten en Japan bevat, brengt het Nederlandsch publiek in eigen taal een stof, die tot nu toe uit verschillende buitenlandsche werken bijeengelezen moest worden.

Uitvoerig wordt ons de ontwikkeling geschilderd van den kolossus, die uit de Europeesche kolonisatie voortgekomen is: de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Terwille van de toenemende beteekenis van deze Republiek is haar geschiedenis gevolgd tot heden, hoewel de U. S. A. reeds sedert 1783 een zelfstandig staatsleven voeren en daarmee dus eigenlijk buiten het terrein van de koloniale geschiedenis vallen.

Met bijzondere voorliefde is ook behandeld de geschiedenis van onze stamverwanten in Zuid-Afrika, vanaf de vestiging in 1652 tot en met de tot standkoming van de Unie van Zuid-Afrika. De „groote trek", de oorlogen tegen de kaffers, de stichting der Boerenrepublieken en de strijd tegen het overmachtige Engeland, het zijn weliswaar bekende feiten, maar verhalen toch altijd weer in hooge mate boeiend.

De Deelen II en III zijn bestemd voor de Nederlandsche Koloniale geschiedenis, voorzoover niet ter sprake gebracht in Deel I. Deel II is reeds verschenen: het geeft de geschiedenis onzer West-Indische koloniën tot heden en die van onze Oost tot 1816.

De eerste vaart der Nederlanders op Amerika en de kust van Afrika is van ouder datum dan die op Oost-Indië. Vertellende van die Guineese- en Brazielvaart sedert 1590, komt de schrijver vanzelf tot de oprichting van de West-Indische Compagnie, haar geschiedenis, reorganisatie en overname door den Staat. De stof wordt hier afgehandeld door mededeeling ook van de verdere lotgevallen van Suriname, Curaçao en de andere eilanden, die tegenwoordig in het Westen ons koloniaal bezit uitmaken.

De meest interessante episoden uit de geschiedenis van de West-Indische Compagnie zijn wel onze vestigingen in Noord-Amerika en in Brazilië. Reeds in Deel I geeft Colenbrander bij de behandeling van de Vereenigde Staten een verklaring van het geringe succes van deze vestigingskoloniën. Hij zegt: „Zoolang Nieuw Nederland bestaan heeft is het een middending „gebleven tusschen een bezitting, waarvoor de Bewindhebbers te Amster„dam het aanzagen en een volkplanting, die alleen tot wasdom had kunnen „komen bij genoegzaam talrijke vrije immigratie uit Nederland. Doch deze ont„stond niet en kon niet ontstaan. Anderen gingen naar Amerika, omdat „zij zich thuis bezwaard gevoelden in de conscientie, als de puriteinen van „Nieuw-Engeland, de Katholieken van Maryland, om betere stoffelijke be„staansvoorwaarden te vinden, als de indented servants van Virginië; omdat „ze van huis en hof verdreven waren als de Hugenoten; omdat hun land „verwoest was als de lieden uit de Palts; als protest tegen benadeeling „en omrecht als de Ulstermen. Geene van deze beweegredenen kon in het „Nederland van 1621 tot 1664 werken". (I, p. 55).

Doch al waren de Nederlandsche kolonisten minder talrijk dan de Angelsaksische, zij hebben toch een invloedrijke rol gespeeld daardat uit hun nederzetting New-York voortgekomen is. „Het Hollandsche element", zegt „Colenbrander, „in 1664 in een sterke economische positie in de stad gevestigd, „bleef er maatschappelijk bovendrijven en behield trekken van het Hol„landsch karakter ook toen de Hollandsche taal er was uitgestorven". „(I, p. 57). Volgens den Amerikaanschen historicus John Fiske zou de cosmopolitische geest van New-York, die zulk een heilzaam tegenwicht vormde tegen het provincialisme der andere Staten een erfstuk zijn van Nieuw-Amsterdam. „Among the circumstances which prepared the way „for a rich and varied American nation, the preliminary settlement of „the geographical centre bij Dutchmen was certainly one of the most fortunate". (I. p. 57).

De geringe aandrang tot emigratie is ook één, zoo niet de voornaamste, oorzaak, waarom in Brazillië geen blijvende Nederlandsche kolonie is ontstaan. (II, p. 11).

De geschiedenis van onze vestiging in het Oosten wordt voorafgegaan door een ethnologische verhandeling over de volken van den Indischen Archipel, voor welk complex Colenbrander den door Bastian uitgevonden naam „Indonesië" aanbeveelt. Daar zou zeker niets tegen zijn, ware het niet, dat door sommigen dit woord nauw gekoppeld is aan politieke leuzen, waardoor het zijn karakter van wetenschappelijken term eenigszins ingeboet heeft.

Na een kort overzicht van de „Vreemde invloeden", die op Indië ingewerkt hebben voor de komst der Nederlanders, vangt ons verschijnen in het Oosten aan met een beschrijving der „Voorcompagniën". Doch ons gezag wordt eerst gevestigd door Coen, Maetsuycker en Speelman. De schrijver brengt deze stof onder in de hoofdstukken „Jan Pietersz. Coen" en „De Compagnie groote mogendheid". Daarop volgt de „Verovering van Java".

Tezamen vormen deze drie hoofdstukken een gesloten geheel. Men bemerkt hier, dat de schrijver tal van bronnen zelf in handen heeft gehad; vooral geldt dit voor den tijd van Coen, wiens brieven, gelijk men weet, door Colenbrander uitgegeven zijn.

Toon en stijl zijn zakelijk en kort. Des te zonderlinger doet het dan ook aan, wanneer men achter de bekende woorden van Coen. „In dezer „vougen hebben wij die van Bantam uut Jacatra geslagen, voet en dominie „in 't landt van Java becomen. 't Is seecker dat dese victorie ende het „vluchten van de hooghmoedige Engelssen door gans Indien een grooten „schrick maecken sal." enz., het volgende naieve naschrift van Colenbrander aantreft: „Een zegekreet die voorwaar niets verhevens heeft. Men „merke op dat de overwonnenen ook niets verhevens hebben"! (II, p. 111).

Nog zonderlinger is het, wanneer, wij in de beroemde uitspraak van Coen: „daer can in Indiën wat groots verricht ... worden", de woorden (in den handel) geinterpoleerd vinden. (II, p. 105).

Waarom wordt dit gevleugelde woord, dat reeds nationaal bezit is geworden, zoo beduimeld? Op zich zelf is het nog de vraag of de z.g. opheldering juist is; en trouwens al was ze juist, wat dan nog? Was het doel, dat onze voorvaderen najoegen, zooveel minder, dan hetgeen andere volken met hun oorlogen beoogden? Het is vreemd, dat aan ons koloniaal verleden zulke opmerkingen te beurt moeten vallen, terwijl dat van anderen neutraal behandeld wordt. Wil de schrijver den lezer bijbrengen, dat we hier niet te doen hebben met iets werkelijk heroïsch, doch met grootheid op een terrein dat z.i. nogal laag bij den grond ligt?

Dat de handel en in 't algemeen de oeconomische geschiedenis bij dezen schrijver geen bijzondere belangstelling geniet, bemerkt de lezer ook zonder dat wel uit de hoofdstukken „Organisme der Compagnie", „Het Bedrijf" en „De Resultaten". Reeds met de verdeeling van deze stof is de schrijver niet erg gelukkig geweest. In „Organisme" krijgen we in hoofdzaak hetgeen er te vermelden valt over directie en employé's, doch geen denkbeeld van de waarde van de administratie. Wel wordt daarentegen door aldaar de vloot der Compagnie te behandelen (II, p. 222) een materie ter sprake gebracht, die meer eigenaardig thuis behoort onder „Bedrijf". Een ander deel van het bedrijf, de koffiecultuur, is weer verdwaald geraakt onder „Locale Geschiedenis" (II, p. 260 v.v.) en de resultaten worden, behalve in het daarvoor gereserveerde hoofdstuk, gedeeltelijk besproken onder „Bedrijf", gedeeltelijk onder „Locale Geschiedenis" (II, p. 272).

Het is bovendien eenigszins voorbarig een beschouwing te houden over de resultaten, voordat de stof volledig behandeld is. Eerst met het hoofdstuk „Locale Geschiedenis" en „Ondergang der Compagnie" is de geschiedenis der O. I. C. voltooid.

Men zou, wat het laatste gedeelte betreft, langzamerhand het gevoel krijgen meer met college-aanteekeningen te maken te hebben, dan met een boek, ware het niet, dat er nog drie korte maar voortreffelijke hoofdstukken volgden over de Van Hogendorps, Daendels en Raffles. Voor-

al het karakter van Dirk van Hogendorp is zeer knap geteekend en is een staaltje van superieure geschiedschrijving.

Zoodra de politieke geschiedenis aangeroerd wordt, gevoelt men onmiddellijk met den schrijver een terrein te betreden, dat deze volkomen beheerscht. Bij de behandeling van oeconomische onderwerpen is het tegendeel echter het geval. Dit springt reeds in het oog uit het verkeerde gebruik van handelstermen. Zoo spreekt de schrijver nu eens van „emolumenten" dan weer van„tantièmes" van Bewindhebbers, terwijl beide keeren sprake is van provisie van den omzet. (II, p. 206). Dan staat er „winst" en „verlies", waar we met inkomsten en uitgaven te maken hebben. (II, p. 235). Er wordt een beschouwing gehouden over „de Indische rekening", doch zonder dat de lezer opmaken kan of er een staatsrekening bedoeld wordt, dan wel een balans, een winst en verliesrekening of een rekening-courant (II, p. 237).

Van onbegrepen termen en daaruit volgende misvattingen vindt men een zoodanigen overvloed, dat er geen beginnen aan is, deze stuk voor stuk te weerleggen. We zouden de betrokken hoofdstukken ook maar laten voor wat ze zijn, zoo de schrijver zich niet tal van uitspraken veroorloofde die bijna evenzoovele ongegronde aanmerkingen zijn, waardoor ten onrechte kladden op het verleden geworpen worden. Niet tegen het uitoefenen van kritiek bestaat bezwaar, maar wel tegen misplaatste kritiek.

Er valt op de Compagnie en op haar dienaren ontegenzeggelijk zeer veel aan te merken. Doch om te weten waar de schoen eigenlijk wringt, moet men de Compagnie als „zaak" begrijpen. Voor die studie heeft Colenbrander blijkbaar geen lust of tijd gehad. Zoo zijn de ontdekking, dat de O.I.C. een hoogst primitieve boekhouding had en alle daaruit voortvloeiende consequenties blijkbaar geheel langs hem heen gegaan.

De administratie van de O.I.C. was die van een eenmalige onderneming, zooals de Voorcompagnieën waren en voldeed in het geheel niet aan de behoefte van een voortgezet bedrijf. De grootboeken der Kamers bestonden alleen uit aanteekeningen van inkomsten en uitgaven en van schulden en vorderingen. De uitgezonden goederen worden niet belast met de specifieke onkosten. Men ontvangt uit Indië geen verkooprekeningen, boekt ze althans niet. Alles wordt herleid tot inkomsten en uitgaven. Een balans kan alleen opgemaakt worden door inventarisatie, doch het is ook dan nog een balans, waarop noch het aandeelenkapitaal verschijnt, noch de zeilende goederen, waarop zelfs niet het omvangrijke Indische bedrijf voorkomt. [1])

Iemand, die weet hoe een commercieele onderneming administratief in elkaar zit, zal bij de beoordeeling van zulk een bedrijf de grootste voorzichtigheid in acht nemen en eerst na zorgvuldige bestudeering der cijfers iets kunnen zeggen over de financieele positie der maatschappij, over de waarde van het bedrijf en over de gestie in 't algemeen. Colenbrander

1) Zie hierover verder: Mansvelt, Rechtsvorm en geldelijk beheer bij de O. I. C. 1922.

ziet echter geen moeilijkheden. Hij schrikt er niet voor terug te verklaren: „niet de schuld maar de dividenden hadden haar in den grond gewerkt". (II, p. 247). Van de Bewindhebbers zegt hij: „nooit dringen zij tot de diepere oorzaak door" (II, p. 237). Doch voor hem zijn „de oorzaken... duidelijk bij nader ontleding der cijfers". (idem)

Intusschen blijkt slag op slag, dat dit niet het geval is en Colenbrander nog geheel staat op het standpunt van Klerk de Reus.

Dit geldt niet alleen ten opzichte van de administratieve en financieele beoordeeling, maar ook voor de economische waardeering van het bedrijf der O. I. C. Wel constateert men een goeden aanloop door een splitsing van het bedrijf in 1°. importzaken in Nederland, 2°. de handel in Indië, 3°. de cultuurzaken, 4°. belastingheffing (II, p. 226)), doch uitgewerkt wordt dit schema niet. Over „monopolie" wordt telkens gesproken, doch zonder duidelijke onderscheiding tusschen het monopolie van den aanvoer in Nederland en dat van den handel in Indië. Dat het monopolie alleen geldend gemaakt kon worden tegenover landgenooten en niet tegenover vreemden, wordt den lezer niet voorgehouden. En juist dit punt bood de gelegenheid eenerzijds om het atrophisch worden der Indische handelskantoren te verklaren, anderzijds om een beschouwing te houden over den invloed van het monopolie op onzen handelsstand. In het Oosten tappen vreemdelingen en vooral Engelschen den Aziatischen tusschenhandel geheel af. Resten practisch voor de Compagnie alleen de importzaken op welke de geheele zwaarte van de onkosten van bestuur en verdediging komt te rusten. Had de Compagnie zich in 't Oosten beperkt tot de positie van Souverein en al haar onkosten als zoodanig op een afzonderlijke rekening geboekt, dan zou ook toen nog haar handelsbedrijf (= importzaken) een geheel ander aanzien behouden hebben. De vraag is natuurlijk of haar bezittingen toenmaals een object vormden, waarop een leening gevestigd had kunnen worden. De Bewindhebbers hebben den Aziatischen tusschenhandel principieel echter niet laten varen en de administratie niet gesplitst, maar zij hebben zwaar geoutilleerde kantoren in stand gehouden en geld opgenomen ten laste der Compagnie, zelfs opeischbare schulden aangegaan egenover belegging op langen termijn. Daarmee is men dan ook vastgeloopen.

Dat is de invloed op de Compagnie van het gevoerde beleid en het monopolie in Azië.

De andere kant van dit monopolie in Azië is haar uitwerking op de oeconomische ontwikkeling van eigen land. De Compagnie reserveerde voor zich angstvallig een terrein, dat zij noch als handelslichaam noch als cultuurmaatschappij behoorlijk exploiteerde. En dit terwijl in het vaderland de voornaamste handelstak begon af te sterven en men binnenslands geen emplooi meer wist voor het beschikbare kapitaal. [1]) Alleen naar West-

1) Zie de artikelen. „Het Welvaartsprobleem in de 18e eeuw" en „Middelen van redres" in het Tijdschrift van de Ned. Maatschappij voor Nijverheid en Handel, April, Mei en Juni 1925.

Amerika was expansie van onzen handel mogelijk en de toenemende bloei van dien tak vergoedde eenigszins het verlies van den Europeeschen tusschenhandel. Ten opzichte van den Oost Indischen handel waren onze kooplieden echter gedoemd zich te vergenoegen met de postitie van tweede hand.

De stelling van Colenbrander: „Onze O. I. handel zou grooten omvang „hebben kunnen krijgen bij toepassing van het Colbertisme." (II, p. 249) miskent het typische karakter van den handel der Republiek, die voor tweederden invoer tot wederuitvoer was. Het artikel Oost-Indische suiker, naar aanleiding waarvan deze opmerking gemaakt wordt, was een grondstof voor onze raffinaderijen, die voor den export werkten. De West kon toenmaals de suiker goedkooper leveren dan de Oost. „Colbertisme" zou hier meer kwaad dan goed gedaan hebben. Oost-Indische suiker had alleen kans bij een lageren productieprijs. Dat is dan ook in latere jaren het uitgangspunt van Van den Bosch, bij het ontwerpen van zijn Cultuurstelsel. Niet in protectionistische, maar in liberale richting had de O. I. handel reeds lang hervormd moeten worden gelijk Coen en andere Gouverneurs-Generaal voorgesteld hebben. De Bewindhebbers hebben het echter niet gewild. Colenbrander zegt: „In het moederland zelf, waar geen „aandrang tot vestiging bestaat, heeft deze politiek der Bewindhebbers „nooit aanleiding tot klachten gegeven". (II, p. 228).

Of Colenbranders zeer aannemelijke verklaring voor het mislukken onzer vestigingskoloniën in Amerika ook geldt voor Oost-Indië, is volstrekt niet zoo zeker als hij het doet voorkomen. In de 19de eeuw is de emigratie wél gelukt en deze begint reeds vóór den tijd der versnelde communicatiemiddelen. Dat deze politiek der Bewindhebbers ook nimmer aanleiding tot klachten gegeven heeft, is in ieder geval niet juist. In het knap geschreven werkje „Korte Schets van 's Lands Welvaren" van 1714, toont de onbekende schrijver een open oog te hebben voor de oeconomische impasse der Republiek. „Dit is mijne stelling dan", zegt hij, „dat Holland zooveel „Negotianten heeft, dat Europa te klein is om de handelslust te kunnen „voldoen".[1]) Er moeten voor onzen handeld nieuwe terreinen ontsloten worden. Deze zijn te vinden in Azië, Afrika of Amerika, waar de Nederlanders kolonies moeten „opregten, daer men vrij konde heenen en weder „varen, daer men door vlijd en arbeid zeekerder winsten als hier te Lande „konde doen en vrij bezit van goederen en geweeten genieten — terwijl „door de Octroyen der Oost- en West-Indische Compagnieën de districten „zoo wijt en uitgestrekt zijn, dat alle andere Ingezetenen daer door uitge„sloten zijn; niettegenstaande ongelofelijk veele Landen en Zeehavens in „de districten der Compagnieën liggende, onbevaren en onbehandeld blijven; „waar door andere Natiën occasie hebbende, hunnen handel nog konnen „met voordeel doen en met onze Compagnieën egael staan, ja zelfs meer „en sterker negotieren ten voordeele der gemeene Ingezetenen".[1])

---

1) Aldaar p. 35.

Het is bij praten gebleven, hoewel het „monopolie" in Voor-Indië en de Archipel reeds lang een karikatuur geworden was. Zelfs haar beste vrienden hebben dit niet voor de Compagnie trachten te behouden.

Heel anders was het echter gesteld met het monopolie van den aanvoer in Nederland. De meeningen over de vraag, hoe die aanvoer geschieden moest, liepen zeer uiteen. De O. I. C. was een importeurs-organisatie, die op vaste tijdstippen en tegen bekende condities veilingen hield. De noodzakelijkheid deze veilingen in één hand te houden was voor velen een axioma. Vandaar het voortdurend weer opduiken van het denkbeeld, dat de Indische handel in een bepaalde organisatie gedreven *moest* worden. Die overtuiging had de Staatscommissie van 1802, wier denkbeelden eerst door Van den Bosch verwezenlijkt werden. Dat was ook het voorstel van Muntinghe, dat leidde tot de oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij.

Al deze interessante vraagstukken zijn Colenbrander geheel of gedeeltelijk ontgaan.

Ons oordeel samenvattend moeten we dan ook zeggen, dat zijn werk de politieke zijde der koloiale geschiedenis zeer goed weergeeft, doch oeconomisch bedenkelijk tekort schiet.

Moge men van de geschiedenis van Europeesche landen op grond van de politieke en cultureele ontwikkeling een redelijk beeld kunnen ontwerpen, bij koloniale geschiedenis en vooral in „colonies d'exploitation" speelt de oeconomie de hoofdrol. Dat geldt ook voor het heden al hebben wij van onze koloniale taak een geheel andere opvatting dan onze vaderen. A fortiori dus voor het verleden.

W. M. Mansvelt.

Practische Sociologie, door J. H. F. Kohlbrugge. Deel I, Sociale opvoeding. Deel II, De zorg voor het normale kind.

Wie Kohlbrugge's boek ter hand neemt in de verwachting dat hij hier, op breeden theoretischen grondslag, uiteengezet zal vinden, hoe de sociologische wetenschap op het maatschappelijk leven tot aanwending kan komen, zal eenigszins verwonderd van den inhoud kennis nemen. Het blijkt maar een inleiding te zijn tot praktisch maatschappelijk werk, waarbij men vergeefs zoekt naar systematiek of sociologische documentatie. De schrijver onthult, in zijn voorwoord, hoe hij tot zijn vreemden titel is gekomen:

„Het nieuwe Academisch Statuut verlangt van de studenten in de aardrijkskunde de beoefening der sociologie, buitendien werd de sociologie keuze-vak voor studenten in de rechtswetenschap. Docenten voor dit vak zijn er evenwel aan de rijksuniversiteiten niet. Desniettegenstaande weigerde

de Regeering, vanwege de bezuiniging, een docent in de sociologie aan te stellen. Om nu de studie in dit vak mogelijk te maken, besloot ik de sociologie naast mijn leervak, de ethnologie, te bewerken. Bij onderzoek bleek namelijk, dat er geen Nederlandsch leerboek over de sociologie bestaat."...

De schrijver kent blijkbaar niet de Nederlandsche bewerking van Eisler's werk over sociologie en uit zijn literatuur-opgaaf zou men zelfs afleiden, dat hij van geen enkel werk over sociologie ooit kennis nam. Het blijft dus een raadsel, alleen door zijn studenten op te lossen, of hun inderdaad „sociologie" wordt gedoceerd. Intusschen kan dit voor ons bijzaak zijn. Wij kunnen volstaan met te constateeren, dat het een voordeel is, te kunnen beschikken over een in 't Nederlandsch geschreven boek betreffende praktisch maatschappelijk werk. Jammer is 't intusschen toch, dat schrijver niet ietwat meer belezen is. Hij teekent b.v. naïevelijk aan: „De Roomsch-Katholieke tijdschriftten (Kath. Soc. Weekblad, Katholiek Nederland e.a.) heb ik te weinig gebruikt om mij een oordeel te vormen, ik kreeg den indruk, dat zij meer economisch dan sociologisch zijn". (Deel I, blz. 209). Ook in ander opzicht bleek hij onvoldoende geïnformeerd. Zoo leest men in Deel I op blz. 180 (in het hoofdstuk over vereenigingen voor algemeenen socialen arbeid): „Zoo ik hier ook nog de Vrijmetselaren noem, dan is het alleen maar, omdat ik deze vereeniging in onze koloniën waardevol sociaal werk zag verrichten: in eigen land heb ik er nimmer iets van bemerkt". Na het voorwoord van Deel I is dan echter het volgende aangeteekend: „Het eerste deel had nauwelijks de pers verlaten, toen ik bemerkte, dat ik een groote fout had gemaakt door te beweren, dat de Vrijmetselaren in ons land weinig aan sociaal werk doen. Sedert kwam ik in het bezit van een lijst hunner stichtingen, en thans sta ik bewonderend voor het vele, dat van deze kleine groep van ± 8000 menschen uitging ."

Zoo zal men dit werk als bron van informatie met eenige voorzichtigheid moeten gebruiken. Toch, gelijk gezegd, kan het geleverde in menig opzicht worden gewaardeerd.

Deel I is gewijd aan **sociale opvoeding** (de mensch in dienst der maatschappij). Zooals de schrijver in zijn „algemeene beschouwingen" uiteenzet, bestaat z.i. het maatschappelijke werk uit dienen en opvoeden. Een ieder heeft ter deze een taak te vervullen en zelfopvoeding is daartoe noodig. Schrijver weet hieromtrent vele waardevolle wenken te geven. Zeer terloops behandelt hij het politieke partijwezen, het vraagstuk van den eigendom, communistische theorieën, de nationale en de rassenkwestie, e. dgl. Eenige meerdere diepgang was hier geen weelde geweest.

In volgende hoofdstukken komen aan de orde: de ambten en beroepen en hun sociale plichten; intellectueele ontwikkeling door sociaal werk; de gebrekkige sociale zorg op het platteland; plattelandszorg in Engeland en Duitschland; de vrouw als staatsburgeres; de opleiding der vrouw voor sociaal werk; de sociale betrekkingen voor vrouwen; het beroep der sociale werkster en zijn eischen; de welvaartszorg in Duitschland; vrouwenvereenigingen voor sociaal werk; vereenigingen voor algemeenen socialen arbeid; de sociale opvoeding van het kind; de ontwikkeling tot staatsburger.

Hetgeen schrijver mededeelt over de opleiding voor maatschappelijk werk is zeer de aandacht waard van ons Departement van Onderwijs en van vereenigingen, die zich op dergelijk gebied bewegen. Ten deze is Indië, helaas, nog vrij achterlijk. De ontwikkeling tot staatsburger wordt door schrijver vrij flauwtjes behandeld. Hij wil dat men „pro Nederlandsch" zij, in den Volkenbond kan hij geen ideaal vinden, wijl de vredesverdragen na 1918 afkeuring verdienen; de beoefening van godsdienst als partijzaak, zooals die in ons land tegenwoordig geschiedt, heeft niet zijn sympathie; doch bijzonder instructief zijn de fragmentarische mededeelingen omtrent een en ander niet.

Deel II behandelt de **zorg voor het normale kind.** Hierin komen o.m. ter sprake: zuigeling, kleuter en schoolkind; sociaal werk op school: speeltuinen, vacanties; beroepskeuze; speciale vraagstukken als b.v. coëducatie, kinderpolitie.

Als handboek voor de praktijk van maatschappelijk en gezinsleven biedt het werk veel wetenswaardigs; ook de Indische maatschappelijke werker zal dikwijls van den inhoud kunnen partij trekken.

C. S.

Textiel-nijverheid in Nederlandsch-Indië,

door

G. Dalenoord.

De textiel-nijverheid is een der oudste en belangrijkste der weinige huisindustrieën in Nederlandsch-Indië; ze is echter tengevolge van de concurrentie van de buitenlandsche industrie, welke hare artikelen in groote hoeveelheden invoert en over den geheelen archipel verspreidt, sterk achteruitgegaan; in vele streken waar vroeger een bloeiende weefnijverheid bestond, vindt men thans nog slechts enkele weeftoestellen in gebruik.

De moderne textieltechniek, welke in vele landen tot groote volmaaktheid kwam en welker ontwikkeling gepaard ging met concentratie der daar bestaande bloeiende huisindustrie tot groote commercieel geleide, fabriekmatige bedrijven, biedt gelegenheid tot zoo groote en zoo goedkoope productie, dat der weefindustrie hier te lande, nimmer beschermd en nog ongeveer dezelfde productiewijze volgende als honderden jaren geleden, weinig kans tot concurrentie bleef. Japan b.v. zag zijn manufacturenexport naar deze landen, van 1 013 344 KG. ter waarde van ƒ 4 921 990.— in 1915 — toenemen tot 12 182 495 KG. ter waarde van ƒ 32 251 675.— in 1923!

Slechts in die gevallen, waar de prijs voornamelijk wordt bepaald door bijzondere kwaliteit en smaakvolle kleurencombinatie — en dan de bevolking hare waardeering daarvoor uitdrukt in klinkende munt — heeft huisindustrie nog een bestaansmogelijkheid; men denke hier aan het Javaansche loerikweefsel, de polengs der Preanger Regentschappen, de bontgeweven sarongs van Palembang, Samarinda en Makasser, de mooie ikatweefsels uit de Tobalanden en van de kleine Soenda-eilanden enz., weefsels, welke hoofdzakelijk door handenarbeid hun eigenaardig karakter verkrijgen en die dan ook niet licht door de mechanische textielindustrie zullen worden nagemaakt, al was het slechts vanwege den zeer beperkten afzet per soort.

In deel II van het prachtwerk: „De Inlandsche Kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië" door J. E. Jasper en Mas Pirngadie, gedrukt en uitgegeven bij Mouton & Co. in 1912, vindt men o.a. een nauwkeurige omschrijving van de techniek, welke hier te lande bij het spinnen en weven wordt gevolgd en welke een vrijwel volledig beeld van de voortbrengingswijze der primitieve Inlandsche textielnijverheid geeft. Een beschrijving der Inlandsche weefnijverheid is derhalve hier overbodig te achten.

Opmerking verdient, dat nagenoeg alle werkzaamheden worden verricht door vrouwen (het weven van stagens, buikgordels, in de omgeving van Pekalongan schijnt daarop vrijwel de eenige uitzondering te maken) en het is interessant om aan de hand van het werkje van C. R. P. Pleyte: „De Inlandsche Nijverheid in West-Java" na te gaan, welk een voorname rol het spinnen en weven in het leven der Inlandsche vrouwen vervulde.

Overigens blijkt, dat de textielnijverheid over den geheelen archipel verspreid was, uitsluitend als huisnijverheid. Nergens werd dat bedrijf als vak uitgeoefend in gemeenschappelijke gebouwen of werkplaatsen, of blijkt er samenwerking te hebben bestaan bij den aankoop van garens en andere benoodigdheden.

Eigenlijke markten van de voortbrengselen van inheemsche weefnijverheid bestaan slechts weinig, gewoonlijk wordt nog slechts voor eigen behoefte of voor die der onmiddellijke omgeving gewerkt. Voornamelijk van Makasser, Samarinda en Palembang worden echter nog sarongs, hoofdzakelijk naar Java en Singapore, uitgevoerd, terwijl ook uit het oostelijk deel der Padangsche Bovenlanden (Siloenkang en Pajacoemboeh) weefsels worden verhandeld.

In verband hiermede zijn cijfers, welke tot een overzicht van den vroegeren omvang van de productie der inheemsche weverij zouden kunnen leiden, niet te verzamelen. Ook uit het verbruik van grondstoffen is die productie niet af te leiden, omdat omtrent het verbruik van inheemsche grondstoffen, dus eigengesponnen materiaal, geen gegevens bekend zijn.

Alleen is aan de hand van de invoerstatistieken na te gaan, dat de laatste jaren gemiddeld rond 2 000 000 KG. katoenen (en 60 000 KG. zijden) weefgaren werden ingevoerd. Het Textielbedrijf van het Gevangeniswezen verbruikt daarvan ongeveer 250 000 KG.,

zoodat de Inlandsche industrie rond 1 750 000 KG. met een gemiddelde waarde van, naar den huidigen maatstaf, ƒ 3 500 000.— verwerkt. De volgende staat geeft een overzicht van de invoeren van weefgarens voor de Inlandsche weefnijverheid; opgemerkt worde, dat de cijfers over 1904/14 ramingen zijn, omdat de invoerstatistieken tot 1915 geen hoeveelheden, doch alleen waarden aangeven, terwijl over 1920/23 de in de statistieken opgeven hoeveelheden zijn verminderd met het approximatief verbruik van het Gevangeniswezen. (De hoeveelheden in kilo's):

1904	3 000 000	1914	4 000 000
1905	3 600 000	1915	2 760 000
1906	4 300 000	1916	2 278 329
1907	4 300 000	1917	2 032 628
1908	4 000 000	1918	1 333 092
1909	4 080 000	1919	1 831 677
1910	4 400 000	1920	1 825 549
1911	4 000 000	1921	2 111 850
1912	4 800 000	1922	2 056 600
1913	5 000 000	1923	2 066 933

Blijkt hieruit wel, dat deze nijverheid is achteruitgegaan; deze achteruitgang is veel sterker dan de cijfers aantoonen, immers een aantal jaren geleden werd nog veel eigengesponnen katoen verwerkt, terwijl thans, zelfs voor de ikatweefsels, meer en meer geïmporteerd garen gebruikt wordt.

Verspinnen van katoenvezel tot garen wordt hier te lande practisch gesproken niet meer gedaan; de productie per persoon en per dag is zoo gering, dat het in verband met den gestegen levensstandaard der bevolking niet meer loont, terwijl ook de hooge voedselprijzen der laatste jaren mede oorzaak zijn, dat de cultuur van katoenvezel voor eigen gebruik, er niet op vooruit ging.

De voornaamste reden van het teniet gaan der handspinnerij is echter gelegen in het feit, dat met de handspintoestellen geen regelmatig fijn en sterk garen gesponnen kan worden, terwijl juist voor de fabrikatie der waardevolle doeken, welke het handweven nog loonend doet zijn, fijnheid en regelmatigheid van het benutte weefgaren eerste eisch is. Eigengesponnen katoenen garen wordt

nog wel gebruikt in meer afgelegen streken van Java en de Buitengewesten, overigens voor zeldzame en speciale doeken, zooals de kasangs uit de dessa's langs de Dirk de Vries Baai, de eigenaardige ikatdoeken van de Kleine Soenda-eilanden en enkele andere grove sierweefsels.

De veel verbreide meening, dat doeken, gemaakt uit met de hand gesponnen katoenen garen sterker en duurzamer zouden zijn dan die geweven van eene goede qualiteit machinaal gesponnen garen, is geheel onjuist; het uit de hand gesponnen garen is grof, onregelmatig en daardoor onsterk, het geeft het doek een ruig, dus aan spoedige slijtage onderhevig oppervlak.

Uit het voorgaande is op te maken, dat machinaal gesponnen katoenen garen noodzakelijkerwijze de grondstof is voor de inheemsche weefindustrie. Hier te lande bestaat echter geen spinnerij en is ook de oprichting daarvan binnen afzienbaren tijd niet te verwachten.

Katoenen weefgaren is een wereldhandelsartikel, de Nederlandsche katoen industrie b.v. importeert ongeveer 50% der benoodigde textielgrondstof in den vorm van katoenen weefgarens, terwijl ook de meeste textielindustrieën in Europa haar grondstof in den vorm van garen uit Engeland laten komen. Dit land is door de technische vervolmaking der spintechniek de voornaamste leverancier voor katoenen garens en was tot 1914 ook de grootste leverancier voor de weefnijverheid in Nederlandsch-Indië. Daarna kwam de oorlog en de sterke opleving der textielindustrie in Britsch-Indië en Japan; deze landen zijn sedert de voornaamste garenleveranciers geworden en als men nu weet, dat hunne kwaliteiten niet in de schaduw kunnen staan van de Engelsche garens, is tevens duidelijk, waardoor de kwaliteit der inheemsche weefsels sedert zoo verminderde. De prijs beheerscht echter op de vrije markt den omzet van het artikel en Europa kan op dit gebied niet concurreeren tegen genoemde Aziatische landen.

In het voorgaande zijn twee redenen omschreven van den achteruitgang der inheemsche weefnijverheid, n.l. de felle concurrentie der buitenlandsche textielgrootindustrie en de kwaliteitsvermindering van het inheemsch fabrikaat.

Van Regeeringszijde werd tot voor enkele jaren weinig gedaan

om die industrie te steunen, integendeel werd zelfs het invoerrecht op weefgarens practisch circa 100% verhoogd, waardoor de inheemsche weefnijverheid in nog ongunstiger positie kwam tegenover de buitenlandsche industrie.

Eerst in de laatste jaren wordt door de Regeering aandacht geschonken aan verbetering der weeftechniek, welke uiterst gebrekkig en, zooals gezegd, sedert eeuwen op hetzelfde peil gebleven is. Verder is de Regeering nog niet gegaan, terwijl er toch alle aanleiding bestaat die nijverheid nieuw leven in te blazen, niet alleen door techniekverbetering, doch vooral door opheffing van de extra belasting op hare in te voeren grondstoffen en benoodigdheden.

De hooge kostprijs der weefgarens hier te lande staat in geen normale verhouding tot de manufacturenprijzen; het blijkt herhaaldelijk, dat hier de prijs der garens hooger komt dan het daarvan te weven doek in den handel kost.

De importeur van weefgaren koopt de ongeverfde garens als regel uit de tweede of derde hand, zoodat de bevolking in het gunstigste geval uit de vijfde hand koopt, dit omdat de importeur slechts balen van 180 KG. afgeeft en een weefster, op de oude wijze wevende ten hoogste 1 KG. per maand verbruikt. Een enkel voorbeeld ter illustratie:

Een katoenfabrikant in een der textielcentra koopt 100 balen garen no. 24 (dit is voor een fabriek een kleine inkoop) tegen een prijs van, zeg ƒ 300.— per baal, naaste station of haven.

Terzelfder tijd levert een spinnerij b.v. 10 balen van hetzelfde garen bestemd voor Nederlandsch-Indië, f.o.b. voor, laten we aannemen het gunstigste geval ƒ 300.— (het is echter duidelijk, dat men 100 balen relatief goedkooper koopt dan 10). De inkoopagent der Nederlandsch-Indische importfirma krijgt inkoopcommissie, stel 5%, een baal kost nu ƒ 315.—. De inkoopagent verscheept de garens naar N. I. Voor vracht, renteverlies, assurantie etc. tot op den wal dient men ƒ 25.— te rekenen, zoodat een baal thans ƒ 340.— kost. Over deze waarde wordt 10% invoerrecht geheven, dus komt het garen den importeur te staan op ƒ 374.— of met kleine onkosten rond ƒ 375.—. De importeur moet, normaal, minstens 10% er aan verdienen, waardoor het garen den detailverkooper komt voor ƒ 412.50, plus vracht etc. rond ƒ 415.—. De detailhandelaar ver-

dient minstens 20%, als regel 20 tot 30%, zoodat de detailprijs van het garen rond ƒ 2.75 per KG. wordt. Hierin is begrepen ƒ 0.25 invoerrecht en winst op invoerrecht; de weefster betaalt dus door het invoerrecht 10% meer voor hare grondstof.

Zij verliest ongeveer 10% materiaal bij de verschillende bewerkingen van het garen, als verven, afhaspelen, opspoelen, opspannen en weven; haar inkoop was ƒ 2.75, aan onkosten voor het laten verven betaalt zij ongeveer ƒ 0.50, zoodat de totale uitgaven ƒ 3.25 bedragen, waarvoor zij, gerekend op een kwaliteit van 24 × 24 draden per cM., bij gebruik van garen no. 24, hoogstens 10 meter doek verkrijgt van ongeveer 70 cM. breedte. Zij weeft hierover een maand en kan er een prijs voor bedingen van ƒ 5.50 tot ƒ 6.—. Haar opbrengst van een maand arbeid bedraagt dus ten slotte ƒ 2.75, waarvan nog dikwijls commissie aan een tusschenhandelaar betaald moet worden.

Bij een maandelijksch inkomen van haar weefarbeid van ƒ 2.75 betaalt zij dientengevolge ƒ 0.19 aan indirecte belasting of rond 7%.

Men kan dit hoog of laag noemen, het onbillijke er van is, dat zij dit betaalt bij aankoop van de grondstof voor haren arbeid, dus nog voor zij eenige winst daarmede behaald kan hebben, nog voor zij zelfs weet, of het doek met winst te verkoopen zal zijn.

Terzelfder tijd wordt in de fabriek het garen van evenbedoelden fabrikant verwerkt tot b.v. eenzelfde doeksoort als de weefster maakte. Uit een baal garens van 180 KG. ontstaat bij mechanische bewerking 2000 meter van dat doek, waarvan de grondstofprijs met inbegrip van vracht enz. is te stellen op ƒ 310.—. Een machinaal weefgetouw weeft over die 2000 meter 50 dagen; de kosten van het fabrikatieproces zullen thans niet hooger zijn dan ƒ 150.— zoodat het doek ƒ 460.— af fabriek kost. Voor vracht, verpakking enz. rekene men ƒ 30.— Het bedrag waarover invoerrecht (eveneens 10%) wordt betaald is dus ƒ 490.—, doch waar hier op consignatiebasis, voor rekening van den fabrikant verkocht wordt, kan men de juiste waarde moeilijk beoordeelen. Het grootste deel der Twentsche katoentjes wordt b.v. op genoemde wijze hier verhandeld.

Neemt men in bovenstaand geval aan, dat inderdaad ƒ 49.— rechten betaald wordt en dat de importeur nog 10% commissie op

den fabrieksprijs ontvangt, dan zou de verkoop van dit goed voor ƒ 0.30 per meter, den fabrikant nog geen verlies opleveren. Stelt men de totale winst van fabrikant en detailhandel op 40%, waaruit een verkoopprijs van ongeveer ƒ 0.42 volgt, dan wordt het duidelijk, dat van concurrentie door de Inlandsche weefindustrie nog geen sprake kan zijn.

Het ligt overigens voor de hand, dat de huisindustrie hier te lande de vervaardiging van *massa-artikelen* zal moeten overlaten aan de mechanische grootindustrie, hetzij in het buitenland dan wel aan de toekomstige Nederlandsch-Indische textielgrootindustrie, want dat deze ten slotte ontstaan moet, is, tenminste voor schrijver dezes, zeker.

De Inlandsche weefindustrie zal zich in den aanmaak van bijzondere weefsels moeten specialiseeren; daar waar dit bereids geschiedde, leeft die industrie nog en geeft velen vrouwen en meisjes nuttige bezigheid, terwijl men in streken, waar die nijverheid verloren ging, dikwijls niet weet, wat de vrouwen en vooral de meisjes die, schoolonderricht genoten hebbende, voor landarbeid niets voelen, in haar vrijen tijd moeten uitvoeren.

Het wekt dan ook verbazing, dat bij het handwerkonderwijs hier te lande bijna nergens het weven op het programma voorkomt, doch wel kantklossen e.d., waarvan de meisjes later weinig nut trekken, omdat voor het luxe-artikel kantwerk moeilijk afzet is te vinden. Op Sumatra's Westkust heeft men daar b.v. minder gunstige ervaring mee opgedaan.

Een beknopte beschouwing van de financieele consequentie's, die een beginnend textielfabrikant in Nederlandsch-Indië onder de vigeerende tariefwetten zou hebben te aânvaarden volge hier.

Gemakshalve worde, bij de vergelijkingen, de hier werkende fabrikant A. en de naar hier exporteerende buitenlandsche idem B. geheeten.

Neemt men aan, dat beiden voor gelijken prijs hun grondstof inkoopen, wat meestal niet het geval zal zijn, omdat de fabrikant in het buitenland als regel dicht bij de industriecentra produceert en dus van gunstigen marktstand e.d. beter profiteeren kan.

In de eerste plaats is A. genoodzaakt grooten magazijnsvoorraad aan te houden, doordat hij op verren afstand van zijn grondstof-

leverancier werkt; B. daarentegen koopt naar behoefte, aanvulling in enkele dagen is mogelijk. Het gevolg is, dat B. met een kleinen magazijnsvoorraad volstaan kan, terwijl A. een beduidend kapitaal voor 75% van zijn jaarlijkschen inkoop ter beschikking moet hebben.

Overigens heeft A nog eventueel „dumping" door de voor N. I. werkende buitenlandsche textielindustrie te overwinnen.

Vooropgesteld wordt, dat A. en B. gelijksoortige artikelen produceeren en gelijke hoeveelheden grondstof, in den vorm van garen, verwerken. B. koopt voor een maand verbruik, bv. 100 balen voor, zeg ƒ 30.000; daar hij geen invoerrecht noch andere kosten daarop heeft te betalen dan een kleinigheid voor vracht en assurantie, heeft hij aan dood kapitaal ongeveer genoemd bedrag op magazijn.

A. moet voor negen maanden, 900 balen inkoopen en financieren; de rekening daarvan wordt, in ronde cijfers, als volgt:

600 balen op magazijn	ƒ 180 000.—		
vracht etc.	„ 13 320.—	ƒ 193 320.—	
Invoerrecht hierop (10%)		„ 19 332.—	ƒ 212 652.—
300 balen zeilenden voorraad		ƒ 90 000.—	
vracht enz.		„ 6 660.—	„ 96 660.—
		Kapitaal	ƒ 309 312.—

Op het moment, dat de verwerking begint, kost het garen aan A.:

600 balen in stock	ƒ 180 000.—		
vracht enz.	„ 13 320.—	ƒ 193 320.—	
Invoerrecht 10%		„ 19 332.—	
Renteverlies, ook over het betaalde invoerrecht à 6% over 6 maanden		„ 6 379.—	
	Totaal	ƒ 219 031.—	of ƒ 365.— per baal.

Dat is 22% meer dan aan B.

A betaalt practisch aan invoerrecht per jaar, volgens volgende berekening:

Inkoop 1200 balen garen voor ƒ 390 000.— hierop 10% invoerrechten	ƒ 39 000.—
Inkoop jaarlijksche behoefte aan kammen, rieten, klossen, spoelen enz. ƒ 80 000.— hierop 6%	„ 4 800.—
	ƒ 43 800.—
Renteverlies over ƒ 43 800.— omdat het gemiddeld ± 5 maanden duurt voor deze kosten op de afnemers van het te vervaardigen product zijn te verhalen	„ 1 200.—
Per jaar aan invoerrechten en renteverlies daarop	ƒ 45 000.—

Intusschen voert B. zijn product hier in en betaalt daarop 10% invoerrecht; indien hij als consignatiegoed invoert, betaalt hij slechts over fabrieksprijs, daarbij kan hij die kosten in enkele weken op zijn afnemers verhalen.

Een textielfabrikant hier te lande, die een kleine fabriek voorverwerking b.v. van 1200 balen garens 's jaars wil oprichten, heeft vooraf, dus vóór hij kan beginnen te produceeren, aan het Gouvernement van Nederlandsch-Indië rond ƒ 70 000.— aan belastingen te betalen n.l.:

10% over 9 maanden gareninvoer of ¾ van ƒ 39 000.—	ƒ 29 250.—
6% over de waarde der diverse behoeften zie boven	„ 4 800.—
6% over de waarde der in te voeren fabrieksinstallatie, welke hier te lande niet gemaakt kan worden, d.i. 6% van rond ƒ 600 000.—	„ 36 000.—
TOTAAL	ƒ 70 050.—

Zegge en schrijve zeventig duizend gulden!!

Dan nog elk jaar ƒ 45 000.— invoerrechten, ook bij vooruitbetaling te voldoen.

Het is duidelijk, dat geen verstandig mensch, naast het risico hetwelk aan oprichting in deze tropische landen van een zoo ingewikkeld bedrijf als eene textielindustrie ongetwijfeld is verbonden (men denke slechts aan de vele moeilijkheden, welke hier een

pionier op dit gebied noodzakelijkerwijze zal moeten overwinnen, zooals opleiding van werkvolk en van personeel, het veroveren van afzetgebied, ev. dumping door de uitstekend geoutilleerde naar hier exporteerende buitenlandsche textielgrootindustrie enz.) nog een extra belasting „bij vooruitbetaling te voldoen" *van f 70 000,—, zal willen betalen.*

Men kan nu wel opmerken, dat de hier gevestigde industrieën ook invoerrecht betaalden voor hare installaties, doch dit zijn grootendeels land- en mijnbouw-industrieën, welke inheemsche grondstoffen verwerken, daarbij zijn de pioniersjaren voor die industrieën lang voorbij.

De metaalindustrie hier te lande is niet als voorbeeld aan te halen, omdat deze eerstens haar grondstof vrij van invoerrecht invoert (de inconsequentie ligt voor de hand!), ten tweede de installaties van dergelijke bedrijven niet te vergelijken zijn met die der textielindustrie en ten derde deze niet, zooals de textielnijverheid, consumptie- of massa-artikelen vervaardigt.

Hiermede zijn de voornaamste oorzaken aangegeven, waardoor hier te lande zich geen textielindustrie kan ontwikkelen; de buitenlandsche textielfabrikant en die zich voor eventueele vestiging hier kwamen orienteeren, stelden vrijen invoer van alle grondstoffen en benoodigdheden op den voorgrond; daaraan is tot nu toe te weinig aandacht geschonken. Men acht daarom in deskundige kringen, althans in Nederland, een textielbedrijf in deze landen onmogelijk.

Over de bewering van enkele Nederlandsche textielfabrikanten, dat de Inlander niet geschikt zou zijn voor textielindustrie, kan men slechts de schouders ophalen; zij meenen na zeer vluchtige bezoeken aan Indië daarover een oordeel te kunnen en mogen vellen; de practijk heeft echter, gelukkig, beter geleerd.

In dit verband worde opgemerkt, dat de textielfabrieken in Nederland meerendeels familiebezit zijn, zoodat het begrijpelijk is, dat men liever de zaken bij elkaar houdt dan in een onbekend land een risico te loopen, dat men niet in staat is te overzien.

Of aan dat standpunt het belang van Nederlandsch-Indië op den duur kan worden opgeofferd, moet betwijfeld worden.

Elk jaar wordt Nederlandsch-Indië door de buitenlandsche textielindustrie gedebiteerd voor rond f 200 000 000.— en dat bedrag

wordt door de regelmatig grooter wordende behoefte eener toenemende bevolking, ook als gevolg van voortgaande ontwikkeling en moderniseering, steeds hooger.

In de afgeloopen oorlogsjaren heeft ieder hier te lande aan den lijve ondervonden, hoe geheel afhankelijk Nederlandsch-Indië op dit gebied is. Hierop werd reeds herhaaldelijk de aandacht gevestigd; wij zijn echter thans nog even ver als in 1914. De lessen van den oorlogstijd worden blijkbaar al te spoedig vergeten en het is niet te hopen, dat zich plotseling weer een dergelijke periode van afhankelijkheid demonstreert.

Bandoeng, 1925.

Balische Decentralisatie,

door

V. E. Korn.

Décentraliser, c'est rendre la vie locale si non indépendante, tout au moins capable d'initiative.

I. Tweeërlei decentralisatie.

Aan het Balische bestuursgebouw staan belangrijke vertimmeringen te wachten en de vrees schijnt gewettigd, dat de nieuwe uitbouwsels leelijk uit de goed-Balische lijn zullen vallen. Naast de vervorming van het districtsbestuur dient Bali nog eene portie decentralisatie te verwerken.

In de laatste tijden is, zoowel door schrijvers als door de regeering, ten aanzien van het vooropgezette doel, waarmede locale raden in het leven worden geroepen, een noodlottige scheiding gemaakt, doordat men is gaan spreken van administratieve decentralisatie en decentralisatie ter verhooging van de waarde der inwoners als staatsburgers, door hun deel te geven in de zeggenschap inzake de behartiging van bepaald aangewezen belangen, die tot dusver onder de hoede van de centrale regeering hadden gestaan [1]).

Den schrijvers kan men daarvan geen verwijt maken, zij gaven weer hetgeen in werkelijkheid geschied was, doch wel kan men het der regeering euvel duiden er niet voor te hebben gezorgd, beide bedoelingen steeds hand in hand te hebben doen gaan.

Administratieve decentralisatie geschiedde uit eigenbaat. De Centrale overheid voelde de taak *alle* belangen te moeten behartigen niet verder alleen te kunnen dragen, somde op welke ze kwijt

1) Zie o.a. Dr. B. J. Haga, Indonesische en Indische Democratie, 1924, blz. 216.

wilde, zonderde gelden af uit de Landsmiddelen ten einde die belangen voortaan plaatselijk te doen verzorgen en aangezien nu eenmaal het regeeringsreglement geen anderen vorm kende (bijv. geen bloote instelling van plaatselijke en gewestelijke kassen duldde) werd een raad ingesteld voor het besteden dezer gelden. Het overgroote deel der locale raden is op bovengeschetste wijze ontstaan. Zij kregen door het ontbreken van eenig democratisch karakter, zoowel in eigen oogen als in die der regeering, min of meer een stempel van minderwaardigheid. Een eenigszins opgewekt gemeenschapsleven is dan ook alleen daar gegroeid, waar geleidelijk het democratisch karakter werd bevochten z.a. in de Javaansche stadsgemeenten. Doch overigens uitte zich van de zijde van de raden het gevoel van minderwaardigheid door groote apathie en van de zijde der regeering door groote bedilzucht en bemoederring. Met name het bureau voor de Decentralisatie oefende bij voorkeur over deze raden verregaande voogdij.

Doch ook de tweede soort van raden worden niet voor vol aangezien, zooals bij den Ambonraad kan blijken. Begrooting en dienovereenkomstig de te behartigen belangen zijn zeer beperkt gehouden, aangezien het belang van de staatsrechtelijke ordening der bevolking op den voorgrond stond (Haga t.a.p.) [1]).

Geen wonder dus dat, waar nu ook uitbreiding der decentralisatie op Bali aan de orde is, ik een oogenblik zou willen verwijlen bij de vraag, welke deelen van dat eiland voor het instellen van levenskrachtige raden, die eenerzijds de gouvernementstaak verlichten zullen, anderzijds de democratische idee voor zoover zulks mogelijk is, tot uiting dienen te brengen, zich het meest eigenen.

Allereerst dient ter beantwoording van die vraag een oogenblik te worden nagegaan, welke bestuursordening in de voormalige Balische vorstendommen voorkwam.

II. Democratie in den vorstentijd en de overblijfselen daarvan in het heden.

Reeds in den vorstentijd was democratie op Bali geen onbekend artikel. Niet alleen dat in de volksgemeenschappen, in de dorpen

1) Zie de eerste begrooting in S. 1921:528.

en bevloeiingscorporaties dus, de bevolking een gewichtige stem in het kapittel had, ook het bestuur der rijkjes, die aanvankelijk ten getale van negen op ons eiland te vinden waren [1]), droeg een democratische trek door het algemeen voorkomen van rijksraden.

Deze raden, pasamoean agoeng of sangkepan gdé geheeten [2]) vergaderden eens in de 35 dagen (het samentreffen van een bepaalden dag in zevendaagsche en vijfdaagsche week) en waren in Boelèlèng zelfs tot eene vereeniging uitgegroeid.

Regelmatig kwamen zoo de bestuurders over de verschillende deelen des rijks bijeen, poenggawa's, mantja's en aanzienlijke prebekels. Voorzitter was òf de vorst zelf òf de patih òf de vermoedelijke troonopvolger. Ook eenige geestelijke heeren, pedanda's, waren steeds aanwezig. Dit samenspreken van die rijksgrooten, waaronder er verscheidene waren, geboortig uit de laagste kaste, geschiedde steeds in de open voorhof van het paleis [3]), in bijzijn van een menigte volgelingen en toeschouwers, waardoor den volke niet onbekend bleef hoe het landsbestuur werd gevoerd [4]). Steeds zijn er onder de Balische landsgrooten geweest, die het waarachtig belang hunner onderhoorigen voor oogen hadden en zij hebben ongetwijfeld juist door die regelmatige vergaderingen een gunstige invloed op het geheele landsbestuur geoefend, een feit, te sprekender wanneer men daarbij bedenkt, dat het volk door het recht van metilas, de kans had over te loopen naar een beter heer.

De taak van deze rijksvergadering was deels van besturenden, deels van rechtelijken, deels van wetgevenden aard.

---

1) Dorpsbonden bestaan op Bali evenzeer doch uitsluitend als tempelunies. De rijkjes waren Boelèlèng en Djembrana (te zamen gewoonlijk Noord-Bali geheeten), Karangasem, Kloengkoeng, Bangli, Gijanjar, Mengwi, Tabanan en Badoeng.

2) Men sprak ook wel van para poenggawa, zie verder mijn „Het Adatrecht van Bali", 1924, blz. 61, 180-1, 242, 270 en 299.

3) In deze „djroning antjak sadji" zaten in de balé patokan de vorst met priesters aan de Noord- en Oostzijden, de poenggawa's e.a. aan de West- en Zuidzijden.

4) F. A. Liefrinck. Nog eenige verordeningen en overeenkomsten van Balische Vorsten, 1921, photo tegenover blz. 86 en vooral voor de vrijmoedigheid van onderdanen bij de bespreking van rijkszaken, Tijdspiegel, 1849, 1° deel, blz. 213—226.

Vooral belangrijk was die taak, ten eerste waar zij betrof de bespreking van de betrekkingen tot de buurstaatjes en het gouvernement en ten tweede, voor zoover zij bestond uit het beoordeelen in hooger instantie van de uitspraken der dagelijksche rechters.

Reeds elders maakte ik met waardeering gewag van het streven, dat bij het Europeesch bestuur op Bali steeds heeft bestaan, ook na het verdwijnen der rijkjes, de vijf-en-dertigdaagsche samensprekingen met de Balische bestuurders te doen voortleven [1]). Op deze algemeene vergaderingen sluiten dan aan de samenkomsten der districtsbestuurders met de lagere hoofden, die het gehoorde onder de désabevolking hebben te brengen. Hier en daar (Tabanan en Badoeng) gaat aan de vergaderingen, onder leiding van het onderafdeelingshoofd, een zuiver Balische hoofdenvergadering vooraf ter voorbereiding van die eigenlijke sangkepan. Later is ook eene bespreking van de wijze waarop plaatselijke fondsen besteed dienen te worden en het opmaken van een eenvoudige begrooting van deze financiën, een punt van de agenda geworden.

Ten slotte kreeg Karangasem bij de annexatie van dit laatste gouvernementslandschap een localen raad, die de beschikking erlangde over het grootste deel van de vroegere landschapsfinanciën.

Een en ander heeft niet weinig er toe bijgedragen de herinnering aan de vroegere landschappen met de vroegere rijksraden levendig te houden. Levendig is ook het verlangen gebleven naar herstel dier landschappen en er kan geen officiëele gelegenheid voorbijgaan of van Balische zijde wordt aan die wensch nog eens uiting gegeven. „Atjeh heeft zelfbestuur, Sumatra's Oostkust ook, Borneo eveneens. En verder heeft Timor, heeft Ambon, heeft Celebes, zelfbestuur. Van vele dezer gemeenschappen, zoowel als van die zelfbestuurders, kan gezegd worden, dat ze niet op hooger peil van ontwikkeling staan dan de Balische. Waarom die gehandhaafd en de Balische afgeschaft?" vroeg het eenige Balische Volksraadslid in de najaarszitting van 1925. Doch niet alleen bij de Baliërs valt spijt over het verdwijnen dier zelfbesturen waar te nemen, integendeel een gedeelte van het Europeesch bestuurscorps vindt meer en meer aanleiding die dooden de betreuren. In dit geval volgt nu eens de zware op de lichte rouw.

---

1) Het Adatrecht van Bali blz. 243 en 539.

III. Eén Bali-raad of eenige onderafdeelingsraden?

Want we staan op Bali thans voor een eigenaardig vraagstuk. Poolshoogte moet er genomen worden aangaande de vraag hoe de Baliërs eigenlijk over de decentralisatie denken, eene decentralisatie door de regeering zelf noodig geacht. Van Europeesche zijde wordt met klem van redenen vnl. uit practische overwegingen het meest gevoeld voor een Bali-raad. Doch de tot oordeelen bevoegde Baliërs zijn het daarmede levendig oneens. Met groote nadruk wenschen zij regentschaps-(onderafdeelings-)raden. Die Bali-raad willen zij er desnoods nog wel bij aanvaarden, doch onderafdeelingsraden staan toch bovenaan op het verlanglijstje. Die hooge Bali-raad, verklaren zij, is goed om hun hoogere wiskunde te *leeren;* in de eenvoudige rekenkunde der onderafdeelingsraden meenen zij heel spoedig *thuis te* kunnen *zijn*. En hoe lang en breed hun nu ook de voordeelen van één Bali-raad worden uitgemeten, hardnekkig blijven zij bij hun verlangen naar die kleine raden. Hoe valt dit nu te verklaren?

1°. Veel is reeds duidelijk door hetgeen in de vorige paragraaf gezegd werd; het verlangen, het oude landschapsverband levendig te houden, de nieuwe raden te maken tot voortzetting van de reeds bestaande 35 daagsche sangkepans, die op hun beurt weer aansloten bij de pasamoean agoeng uit den vorstentijd, dit verlangen is heel eenvoudig niet anders dan eene uiting van groote gehechtheid aan de oude instellingen, op Bali allerwege waar te nemen en eer toedan afnemend.

2°. De Baliër houdt ten zeerste van een gelijke behandeling van gelijken en de Karangasemraad is daar om te bewijzen, dat die gelijkheid uit het oog werd verloren. Wat verklaarde nl. de Heer Tjokorde Raka Soekawati verder in zijn evenbedoelde volksraadsrede:

„En wanneer wij denken aan de invoering van den Karangasemraad, dan vragen wij: waarom daar wel en in de landschappen (onderafdeelingen) van precies dezelfde structuur geen decentralisatie toegepast?"

3°. Wat de Baliër beter voelt dan hij kan zeggen is, dat zijn zeggensrecht in den Bali-raad geringer zal zijn dan in de onderafdeelingsraden. Immers tot nu toe hadden in de maandsangkepans

de hoofden niet alleen stem inzake het opmaken van de begrooting der schaarsche duitjes in de onderafdeelingskassen, ook in het besteden der gelden hadden zij een taak te vervullen. M.a.w. niet alleen in het *vaststellen* der begrooting ook in de *uitvoering* hadden zij een beduidend aandeel [1]). En mocht nu het gouvernement er eens toe kunnen besluiten die kassen van een werkelijke beteekenis te maken dan zouden zij èn inzake de begrootings-*vaststelling* èn in zake de-*uitvoering* hun aandeel behouden. Doch bij dien verren Bali-raad, waarin uit elke onderafdeeling eenige afgevaardigden zouden zitten, bij dien Bali-raad, die niet zoo prompt en druk bijeen zal komen, bij dien raad gaan vaststelling en uitvoering uiteenloopen, en daarmede verdwijnt dat deel van hun vroegere bemoeienis, dat juist de belangstelling in de financiën en de daarmede te behartigen belangen gaande hield.

IV. Het denkbeeld van een federatieven Bali-raad.

Het werd reeds gezegd, de voorliefde der Balische deskundigen voor onderafdeelingsraden ging niet zoo ver, dat zij in de richting van een Bali-raad niet een concessie wilden doen. Deze bestond in het denkbeeld van een federatieven Bali-raad, die er dan eigenlijk meer zou wezen ten pleiziere van het gouvernement, dat aan één raad gelden zou afstaan, welke gelden dan echter voor het overgroote deel haastiglijk aan de onderafdeelingsraden dienden te worden in beheer gegeven, terwijl het restant dan zou kunnen dienen voor behartiging van centrale Balische belangen.

En om te voorkomen, dat op het gebied van beheer van werken (wegen) en van wetgeving Bali een lappendeken zou worden door het bestaan van een aantal kleinere raden, zou de centrale raad wellicht ook nog unificeerend kunnen werken.

Dat was geen kwaad denkbeeld, maar de decentralisatieverordeningen schijnen nog al wat bezwaren tegen de verwezenlijking in zich om te dragen.

Hadden we nu die Balische landschapjes nog maar, klonk het thans, die kennen wel een gemeenschappelijke kas en begrooting,

---

1) Er is zelfs een tijd geweest, dat de districtshoofden de plaatselijke gelden in eigen kasjes beheerden.

waarbij onderscheiding van de afzonderlijke belangen der aangesloten landschappen mogelijk bleek. Ook een raad van zelfbestuurders voor heel Bali zou dan mogelijk geweest zijn. Zeer zeker, voorbeelden zijn voor het grijpen op Celebes, in Ternate, op Roti.

Edoch, zeide de Karangasemsche stedehouder, als er inderdaad zooveel bezwaren bestaan tegen financiëel krachtige onderafdeelingsraden onder één Bali-raad, hoe staat het dan wel met *mijn* localen raad? Blijft hij, verdwijnt hij of wordt hij anders? En toen, in de verte, kon I Goesti Bagoes Djlantik reeds hooren het geklep van het doodsklokje der instelling, welke hij met den persoonlijken titel van stedehouder door hardnekkig tegenstribbelen had weten te redden bij de annexatie van zijn landschap. Want, zoo luidde het antwoord: „Voorloopig wordt de Karangasemraad ongewijzigd gelaten, maar niet kan worden gewaarborgd, dat deze toestand bestendigd blijft." En zoo voelt de Karangasemsche regent een nieuw leed schrijnen, want aftakeling van den Karangasemraad kan hij niet anders voelen dan aftakeling van eigen aanzien, van eigen zeggenschap, als nieuwe degradatie.

Of nu inderdaad eene constructie, als de Balische zegslieden wenschen, volgens de bestaande regelingen ontoelaatbaar is behoeft hier niet besproken te worden. Doch geheel ongegrond acht ik dat opgeworpen bezwaar, dat Bali bij instelling van onderafdeelingsraden een verscheidenheid te zien zou geven op verschillend gebied, waarvan in de practijk veel hinder zou worden ondervonden. Men vergete overigens niet, dat de locale raden ordonnantie in artikel 42*a*. een middel aan de hand doet voor gelijktijdige uniforme regeling van openbare belangen e.d.. Dit artikel kan bij de instelling van meer onderafdeelingsraden tegelijk, nog goede diensten bewijzen; het eerste lid luidt als volgt:

Twee of meer raden kunnen voor hunne ressorten gemeenschappelijke zaken, belangen, inrichtingen of werken regelen.

V. De wenschelijkheid van onderafdeelingsraden.

De vraag: Bali-raad of onderafdeelingsraden is in aard en wezen geen andere dan deze: welk der beide, in § 1 van dit opstel besproken doeleinden staat bij deze decentralisatie voorop? Wil men administratieve decentralisatie dan is de Bali-raad de aangewezen

vorm. Dan heeft men weer een van die Westersche *maaksels* meer, een van die lichamen die noch zich zelf beschouwen als een uiting van hetgeen in het volk leeft, noch derhalve door de regeering beschouwd worden als een lichaam waarmee rekening dient te worden gehouden.

Met de onderafdeelingsraden kan, indien aansluiting gezocht wordt bij hetgeen van ouds op Bali aan democratie bestond, juist wel bereikt worden, dat men krijgt een stel colleges met een zeker gevoel van eigenwaarde, lichamen waarvan de meening ook door de regeering zal mogen worden beschouwd als een stem van Bali.

Niet verder zal ik uitwijden over de in Nederlandsch-Indië onmogelijk te vervullen wensch van herstel der zelfbesturen. Onmogelijk alleen in Nederlandsch-Indië, want onze Engelsche buren in Voor-Indië, hebben wel blijk gegeven tegen zulk een herstel niet op te zien. „Er is, geloof ik, niets, wat in Engelsch-Indië zooveel vertrouwen heeft gewekt in den ernstigen wil der Engelsch-Indische regeering om de zelfbesturende rijken aldaar te handhaven en te schragen als die maatregel van 1881 (Maisoer) en van 1911 (Benares), waarbij voor een streek, die te voren een zelfbesturend landschap was geweest, doch waar dit bestuur door de regeering had moeten worden opgedoekt, omdat de toestanden er niet houdbaar waren, na verloop van tientallen jaren het zelfbestuur overnieuw werd in het leven geroepen, omdat zij meende, dat de toestand gedoogde die verdwenen organisaties te herstellen", verklaarde Van Vollenhoven in 1919 in het Indisch Genootschap [1]). Op Bali, waar de zelfbesturen zeker niet verdwenen „under the doctrine of lapse (failure of succession)" [2]), zou herstel van de zelfbesturen zeker meer vertrouwen wekken dan de weinig troostvolle toekomst, welke thans den Karangasemraad wordt geopend (zie boven onder IV).

Acht men nu de zelfbesturen voor goed van de baan, dan wil dat nog niet zeggen dat bij invoering van de decentralisatie niet aansluiting gezocht zou kunnen worden bij instellingen uit den vorstentijd. Integendeel zulks lijkt mij voor een geleidelijke ont-

1) De ontvoogding van Indië, samenhang der maatregelen en plannen, blz. 181. Zie ook Sir John Strachey, India etc., 1911, blz. 527 en v.

2) E. A. Horne, The political system of British India, 1922, blz. 17.

wikkeling van het vermogen een eigen huishouding te beheeren, allernoodzakelijkst. Men komt dan van zelf tot hetgeen de Baliërs dan ook van zelfsprekend achten: de instelling van onderafdeelingsraden.

Wat de *samenstelling* betreft, voorloopig schijnt aan verkiezing nog niet te mogen worden gedacht. In dit verband wil ik echter slechts dit opmerken, dat onderafdeelingsraden veel meer kans bieden spoedig tot verkiezingen te kunnen geraken, dan de instelling van één raad voor geheel Bali. Immers in het denken der Baliërs bestaan de oude vorstendommen nog levendig voort [1]).

Organisch kiesrecht zal overigens door het voorkomen van de tallooze dorps- en bevloeiingsgemeenschappen wel spoedig de aangewezen weg blijken.

Nu heeft een jarenlange ondervinding als leider van onderafdeelingssangkepans mij bewezen, dat de hoofden die daarin zaten met warmte voor de belangen van de bestuurden wisten op te komen. Breidt men deze sangkepan in elke onderafdeeling uit met eenige belangstellenden uit de Balische bevolking [2]) dan is in en uit dit college de Balische volksstem te vernemen. Behalve als bepleiters van volksbelangen heeft het ambtelijk element nog op andere wijze zijn diensten te bewijzen. De ambtenaren zullen in hun andere functie dan die van raadslid hebben mee te werken aan de uitvoering der genomen begrootings- en andere raadsbesluiten. En dat zullen deze raden dan voor hebben bij andere locale raden (behalve die welke B. en W. kennen) dat zij in hun midden de menschen hebben, die verantwoordelijk gesteld kunnen worden voor eene voortvarende uitvoering van 's raads wenschen.

Overigens dient bij de samenstelling te worden gelet op het toenemend verlangen bij de voormannen onder de Soedra's, den leden der drie kasten hunne voorrechten te benemen.

Uit dit oogpunt beschouwd is de samenstelling van den Karang-

---

1) Opgemerkt zij dat de regenten in de oogen van het volk nog steeds de vorsten zijn, gelijk mij bleek uit een afschrift desaverordening uit 1925, waarin melding werd gemaakt van het verzoek der desabevolking aan den op den troon van ..... gezeten vorst, van het geschonden exemplaar hunner desaregeling een nieuw afschrift te mogen doen vervaardigen, op welk verzoek eene goedgunstige beschikking werd genomen.

2) Zie mijn „Het Adatrecht van Bali", 1924, blz. 243.

asemraad niet ongunstig uitgevallen. Immers, aangezien een der poenggawa's een Soedra is, zitten in dit college zestien Soedra's en zeventien lieden van kasteadel, eene gunstige verhouding, aangezien m.i. ongeveer naar gelijke aantallen dient te worden gestreefd, ten einde klachten over achteruitzetting in deze nieuwe colleges te voorkomen. Alleen vermijde men herhaling van de fout, die bij den Karangasemraad is begaan, in welk lichaam nl. naast drie pedanda's, leden van den raad van kerta's, vier particuliere priesters en nog drie brahmanen, dus in het geheel tien brahmanen zitting kregen. Hoe men aan dat overdadig aandeel van geestelijke heeren gekomen is, mocht mij niet recht duidelijk worden. Zelfs al zou de raad de taak hebben adatrechtregelingen op te stellen, hetgeen hij m.i. niet mag, dan zou juist deze overmaat van leden der hoogste kaste dubbel te betreuren zijn [1]). Ook Haga heeft n.m. b.m. van de wetgevende taak van den Karangasemraad voorzoover de adatrechtinstellingen betreft een onjuiste voorstelling, waar deze schrijver oordeelt dat de meerderheid der drie kastenleden in dien raad, hun de gelegenheid biedt hunne kastevoorrechten te handhaven [2]). Of werd daarbij gedacht aan de heerendienstregeling? Dan zij echter opgemerkt, dat de Karangasemraad de bevoegdheid mist heerendienstverordeningen vast te stellen, al trekt men zich in de practijk, geloof ik, daarvan niet veel aan. Immers artikel 68*c* van de Wet op de Staatsinrichting van Nederlandsch-Indië vordert, dat de bevoegdheid tot heerendienstwetgeving, bedoeld in artikel 19 der wet (artikel 57 Reg. Regl. oud), *uitdrukkelijk* aan de locale raden worde toegekend. Dit nu is voor Karangasem niet geschied; het eenige dat bepaald werd, is dat de heerendienstordonnantie van Bali en Lombok niet in Karangasem zou gelden. De meening dat indirect Karangasem daardoor de regelingsbevoegdheid zou zijn deelachtig geworden, kan ik niet deelen [3]). Overigens sluit ik mij aan bij het oordeel van Professor Kleintjes, dat die regelende bevoegdheid inzake heerendiensten alleen aan gewestelijke raden

---

1) Zie hierover uitvoeriger mijn „Het Adatrecht van Bali", 1924, blz. 21 en 31.

2) Dr. B. J. Haga, Indonesische en Indische democratie, 1924, blz. 190-1.

3) Anders Dr. B. J. Haga, Indonesische en Indische democratie, 1924, blz. 217.

kan worden toegekend, aangezien artikel 19 z vnd. (artikel 57 Reg. Regl. oud) alleen *gewestsgewijze* vaststelling duldt, en er geen andere bevoegdheid dan die van voornoemd artikel wordt overgedragen [1]).

We zijn hiermee gekomen op het gebied van de *taak* der in te stellen raden. De aanwijzing der te behartigen belangen geschiede niet op de onwettige wijze als bij den Karangasemraad heeft plaats gehad. Duidelijk dienen te worden opgesomd de behoeften, waarin niet meer uit de algemeene geldmiddelen zal worden voorzien [2]); de overige behoeften dienen ook voortaan voor rekening van 's Landskas te blijven. Dit is voor een jong gewest als Bali en Lombok ook de juiste toestand; de tijd is nog niet gekomen om nu reeds min of meer te gaan stabiliseeren dat alle tot nu toe door de centrale regeering behartigde belangen voor rekening komen van locale ressorten, die daarvoor jaarlijks een bepaald bedrag toegemeten krijgen, terwijl nieuwe verlangens uit eigen belastingmiddelen dienen te worden bestreden [3]).

Waar nog zooveel wenschen onvervuld zijn, dient belangstelling der centrale regeering en van 's Landskas voor Bali te blijven bestaan, doordat nieuw opgekomen behoeften van vooraf tot den werkkring van den Lande gaan behooren en uit 's Lands middelen worden bestreden [4]). Later kunnen zulke behoeften dan met een daarvoor te ramen bedrag bij de locale overgebracht worden.

Want één ding bedenke men wel bij de beantwoording der vraag welke *financiën* de raden te beheeren krijgen, de inkomsten der locale raden zullen weinig verscheidenheid vertoonen. Het uit 's Landskas af te zonderen bedrag zal zoo niet de eenige, dan

1) Prof. Mr. Ph. Kleintjes, Staatsinstellingen van Nederlandsch-Indië, II, 1924, blz. 262.

2) Dr. B. J. Haga, Indonesische en Indische democratie, 1924, blz. 216, noot 1.

3) Weliswaar is sedert de accresregeling daarin verbetering gekomen, doordat ook de landsbijdragen evenredig stijgen, doch nog steeds geldt: „Vragen staat vrij en het weigeren daarbij."

4) Het is daarom dat ik voor een gelijktijdige stichting van een Baliraad naast onderofdeelingsraden, — een ander geopperd plan — niet kan voelen. Er moeten op Bali voorshands belangen blijven, door het gouvernement te behartigen.

toch zeker wel de allervoornaamste post op de begrooting der middelen uitmaken. Immers aan nieuwe belastingen mag niet worden gedacht, aangezien de Baliër tot de grens van zijn draagkracht is belast. Daarmede zullen weinigen het op Bali oneens zijn. Ja het is zeer de vraag of nog lang zal kunnen worden voortgegaan met het jaarlijks onttrekken van aanzienlijke geldbedragen aan Bali en of niet over eenige jaren een onderzoek naar de mindere welvaart op dit eiland noodzakelijk zal blijken. Bij een en ander kan hier niet langer worden stilgestaan, aangezien zulks noodwendig zou leiden tot eene beschouwing over de gouvernementsbelastingen in verband met de merkwaardige economische structuur van de Balische samenleving. Slechts houde men bij de eventueel te scheppen onderafdeelingsraden in het oog, dat voor de bestrijding der kosten van de met name op te sommen door die raden te behartigen belangen, het uit 's Landskas af te zonderen bedrag toereikend dient te zijn, aangezien op weinig andere middelen valt te rekenen.

Wat geldleeningen ter uitvoering van productieve werken betreft, ook daarvan stelle men zich niet te veel voor. Het plan toch is, de landelijke inkomsten te doen vloeien in 's Landskas en niet als bij den Karangasemraad geschiedde, daarmede de locale raden te verrijken. Productieve werken? waaraan denkt de Baliër dan het eerst? Aan dammen en irrigatieleidingen. Welnu gaat de Bali-raad daarvoor leeningen aan, dan zouden de vruchten daarvan, meer en vollediger opbrengst van de landsmiddelen (d.w.z. minder afschrijvingen) in 's Landskas terecht komen, tenzij men de betreffende sawahbezitters, die bij den aanleg belang hebben, extra zou willen gaan belasten, hetgeen, gelijk gezegd onmogelijk is en in verband met bestaande gebruiken evenzeer onbillijk.

VI. Slotbeschouwingen.

Het bovenstaande bepleit dus overeenkomstig den wensch der om voorlichting gevraagde Baliërs onderafdeelingsraden met eene samenstelling, in historische wordingslijn aansluitend bij de bestaande maandvergadering en vorstentijdsche pasamoean agoeng, de taak van het gouvernement overnemend, voorzoover betreft de behartiging van plaatselijke belangen, waarvan de kosten vnl. zullen be-

streden worden uit het af te zonderen bedrag. Gezien het feit, dat bij uitvoering van dit plan meer kleine raden tegelijk in het leven worden geroepen, ware op een ruime toepassing van artikel 42*a*. L. R. O. aan te sturen.

Hoe moet het nu gaan met Karangasem? Op financiëel gebied vertoont dit ressort nog te veel het karakter van een landschap hetgeen bv. tot gevolg gehad heeft, dat de locale raad bij 's Landskas is gaan aankloppen om uitbetaling van een bedrag van 30000.— gulden, niet omdat dit geld onmiddellijk noodig was ter voorziening in bepaalde behoeften, doch omdat de raad er meende aanspraak op te kunnen maken [1]). Ik voor mij persoonlijk heb van die landschapsallures geen hinder, doch machtiger autoriteiten beschouwen toch daardoor dien Karangasemraad als eene ster aan den decentralisatiehemel, die maar zoo spoedig mogelijk in eene snel verschietende staartster moet overgaan. N.m.b.m. kan echter de Karangasemraad juist veel leeren en eer als voorbeeld dienen voor de andere in te stellen raden. Tot wat voor raden men op Bali ook moge komen de uit 's Landskas af te zonderen gelden zullen, het werd reeds gezegd, vrijwel de eenige bron zijn waaruit zij zullen kunnen putten. En steeds zal de Baliër kunnen nagaan of het Nederlandsch Gouvernement de overheid is, die hij verdient, dan wel of hij stiefmoederlijk wordt behandeld in vergelijking met inwoners van andere gewesten. Hij wacht jarenlang op dammen, die de rijstproductie zullen opvoeren en die ook voor het gouvernement geen slechte geldbelegging zullen zijn, z.a. de cijfers der afschrijving van de landelijke inkomsten kunnen bewijzen. En toch draagt Bali millioenen bij aan zgn. armere streken o.a. aan Sumatra's Westkust, waar men zich tegen invoering van de nieuwe landrenteordonnantie verzet. En de Baliër weet, dat in die armere streken men struikelt over scholen, terwijl men die op Bali met een kaarsje kan zoeken, terwijl hij nog zelf de gebouwen heeft te bekostigen (van de volksscholen). Op de gewestelijke, afdeelings- en onderafdeelingshoofdplaatsen kan men des avonds alleen zijn woning bereiken door koers te zetten naar een in de verte gloeiende spijker, die naar den grootschen naam van straatlantaarn luistert;

1) H. T. Damsté, Balische Bestuursproblemen, Indisch Genootschap, 19 October 1923, blz. 140.

in die armere gewesten wandelt men in de schijn van electrische lampen enz. En men bevredigt de menschen niet door te antwoorden, dat het gouvernement op Bali pas zoo kort werkzaam is, want daarvoor kreeg Bali ook in die weinige jaren veel te weinig en krijgt hetgeen het thans ontvangt nog veel te langzaam.

Neemt men voor de onderafdeelingsraden de Karangasemsche begrooting als voorbeeld van de te bevredigen wenschen, dan valt er op Bali zonder dat het gouvernement te veel aan dit eiland besteedt, iets goeds te verrichten. Een kleine berekening zal doen zien, dat Karangasem zich slechts schijnbaar in weelde baadt, terwijl men wel in het oog dient te houden, dat wanneer hier meer kleine raden tegelijk in het leven werden geroepen, door gemeenschappelijke bekostiging van bepaalde behoeften (ook personeel), aanmerkelijk bezuinigd kan worden.

De Balische raden zullen zijn inlandsche raden. Het aantal dezer raden zal in Indië ongetwijfeld toenemen en dan wordt het toch eindelijk eens tijd dat we de beschikking krijgen over een voor de leden dier raden eenvoudiger stel bepalingen dan die te vinden zijn in de aftreksels van Thorbecke's wetten uit het midden van de vorige eeuw.

Collega Haga besluit zijn proefschrift met een soort aanmoediging tot de Indonesiërs gericht, toch zelf hun strijd voor de democratie te voeren.

„Het is m.i. verkeerd om de voldoening van vele wenschen op een presenteerblaadje te komen aanbieden; want „de strijd, dien het wezen der dingen zelf meebrengt, en die uitgestreden wordt met de wapenen van geesteskracht en gemoedssterkte brengt zooveel voordeel van energiespanning en diepere bewustwording, dat zijn ernst en scherpte niet verdoezeld mogen worden", zegt deze schrijver onder verwijzing naar Nico van Suchtelen's „De stille lach"; daaraan toevoegend: „Want de weg tot het hoogste en beste is niet de verleidelijke korte en breede, maar de lange en smalle weg". Welnu het is deze lange en smalle weg, die de Baliërs zich gekozen hebben. Hopen we dat zij den weg hunner keuze mogen bewandelen.

Den Pasar, den 22en Januari 1926.

Index-cijfers van effectenkoersen en het figuur, dat indische fondsen daarbij maken,

door

P. VAN SCHILFGAARDE.

Door den heer M. J. de Bosch Kemper van het Centraal Bureau voor de Statistiek te 's Gravenhage is een methode ontworpen [1]), om index-cijfers te berekenen van in groepen gerangschikte aandeelen. Uitbreiding van het z.g. conjunctuur-onderzoek, en het opsporen van een belangrijken en betrouwbaren index voor den „ekonomischen barometer" stonden hierbij op den voorgrond.

Ongetwijfeld is de loop van aandeelen-koersen een belangrijke aanduiding van den op- en neergang van het ekonomische leven. De Harvard University (U.S.A.) publiceert reeds sedert eenigen tijd een uit drie lijnen bestaanden ekonomischen barometer, waarvan de lijn, die de grafische voorstelling is van de koersen van tien industrieele aandeelen en den omvang der new-yorksche bankkredieten, als de meest symptomatische wordt beschouwd. Deze opvatting mag, vooral met het oog op de beperkte keus dier aandeelen, eenzijdig heeten: stellig is het algemeene koersverloop der effekten (ook der obligatiën, voornamelijk als aanwijzers van den rentestand) een uiterst belangrijke, een onmisbare vingerwijzing voor het ekonomisch welzijn van de onmiddellijke toekomst.

De heer De Bosch Kemper wijst er op, dat in het algemeen de manier van konstruktie van indexcijfers grootendeels bepaald wordt door het doel, dat men zich stelt. „Indien men de koersen der aandeelen wil gebruiken, om een algemeene aanwijzing te geven van de verwachtingen omtrent de vooruitzichten in het be-

1) Maandschrift van het C. B. S. van 31 Maart 1925 p. 355 — 370 en 30 April 1925 p. 506. De index-cijfers worden sindsdien geregeld gepubliceerd.

drijfsleven, zal men die koersen anders verwerken dan wanneer men vraagt naar de wijzigingen in het nationale vermogen, voorzoover dat is belegd in aandeelen van naamlooze vennootschappen, of naar de winsten of verliezen op de fondsenmarkt". De totale waarde der beleggingen komt tot uiting in het produkt van het geplaatste kapitaal en den koers; een indexcijfer, dat hierop betrekking heeft, zou die nominale waarde der fondsen op honderd moeten stellen en als factor moeten gebruiken het nominale bedrag, dat van de individueele kapitalen geplaatst is. Een groep wordt nu adaequaat geïndiceerd door het rekenkundig gemiddelde. [1]) Voor de fondsenmarkt daarentegen is niet het bedrag van het geplaatste kapitaal, doch de omzet ter beurze van het meeste belang.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek nu wil onderzoeken, „hoe de koersen der verschillende fondsen op de wisselingen in de conjunctuur reageeren". Het gaat thans niet om absolute bedragen, maar om relatieve koersveranderingen. „De ekonomische faktoren, welke op die koersen inwerken, moeten tot uiting komen. *Die* koersbewegingen, welke veroorzaakt zijn door de bizondere wijze van financiering of door andere momenten, bepaaldelijk voor deze of gene onderneming geldende, dient men zooveel mogelijk uit te schakelen. In een meer eigenlijken zin dan bij de twee hierboven behandelde gevallen kan men hier van een indexcijfer spreken: een cijfer, dat niet de gezochte grootheid zelf is, maar de bewegingen daarvan indiceert".

De heer De Bosch Kemper stelt dan eenige beginselen op, die leidraad moeten zijn bij de konstruktie van zulk een barometrisch indexcijfer.

1. Alleen de relatieve koersveranderingen zijn van belang. „Als een fonds van 300 op 150% terugloopt", zoo heet het ongeveer, „is dit een even belangrijke achteruitgang, als wanneer een ander fonds van 120 op 60% daalt".

2. De omvang der onderneming speelt slechts een ondergeschikte rol. „Men zal zich uiteraard tot de leidende ondernemingen bepalen; maar of zoo'n onderneming werkt met een kapitaal van

---

1) Deze methode van „gemiddelde buurswaarden" wordt, als ik het wel begrijp, sinds Januari 1923 op 166 aandeelen toegepast door het amsterdamsche dagblad „De Telegraaf".

tien of van vijf millioen, doet weinig ter zake". Het nominale aandeelenkapitaal is voor gewichtsbepaling [1]) hier ongeschikt.

3. De koersbewegingen, die niet door den stand van het bedrijf, doch door individueele momenten (zooals uitgiften van nieuw kapitaal beneden beurswaarde, afstempeling van aandeelen, samensmelting van maatschappijen) veroorzaakt worden, moeten worden uitgeschakeld.

4. Geëlimineerd moet eveneens worden de invloed van het uitvallen van noteeringen.

De desiderata sub 3 en 4 zijn ongetwijfeld juist. Het laatstgenoemde punt, de moeilijkheid die ontstaat wanneer een gegeven uitvalt, waardoor de continuïteit van een reeks en de onderlinge vergelijkbaarheid van haar leden in gevaar worden gebracht, vormt een algemeen probleem met name van de prijzenstatistiek. Punt 3 betreft slechts een der correcties die de beurskoers behoeft, ten einde uitsluitend de conjunctuur-waarde te doen spreken.

Op de beide andere punten is wel iets af te dingen.

De rol, die de grootte der onderneming speelt, is niet zoo ondergeschikt als men het wil doen voorkomen. Zeker, of een homogene onderneming met een kapitaal van vijf of van tien millioen werkt, zal in den regel niet veel uitmaken. Maar wel, of een maatschappij een kapitaal heeft geplaatst van 5 of van 50 of van 500 millioen. Met name treedt nu het probleem der risicoverdeeling op. Een kleine, op een enkel bedrijf gerichte maatschappij is veel gevoeliger voor conjunctuur-wisselingen (die steeds min of meer partieel zijn), dan een groot bedrijf dat langs vele wegen kan gaan. Dit geldt zoowel voor een groote onderneming, die zich slechts met een enkel emplooi (de petroleumwinning b.v.) bezig houdt, als voor een onderneming zooals de H. V. A. die velerlei winning entameert. Het vraagstuk is met name voor indische fondsen van belang, en zal dit in de toekomst nog meer worden.

Het eerste van bovengenoemde punten is beslist onjuist. Het maakt wel degelijk verschil, of de koers van een fonds varieert tusschen 60 en 120 of tusschen 150 en 300%. En wel, doordat koersen van 60, 120, 150, 300 resp. andere beteekenissen hebben.

1) d.w.z. als grondslag, om aan bepaalde maatschappijen een zeker overwicht te geven.

De heer De Bosch Kemper heeft over het hoofd gezien, dat elke koers in een eigenaardige betrekking staat tot de pariteit. Een koers van 300 wil niet zeggen tweemaal honderdvijftig, maar driemaal de pariteit. Een maatschappij, wier aandeelen 150% noteeren, bezit nog altijd een reëel kapitaal (aangenomen dat de koers juist is) dat anderhalf maal het oorspronkelijk aandeel der aandeelhouders bedraagt; noteeren de aandeelen 60%, dan is er op het oorspronkelijk gestorte kapitaal verloren. Een maatschappij, wier aandeelen minder dan 100% waard zijn, verkeert principieel in een andere positie dan een, wier aandeelen boven pariteit noteeren: ressources, krediet, mogelijkheid tot redres of winst, risiko, kortom *de gevoeligheid tegenover de conjunctuur is een andere.* Daarenboven is de dalingsmogelijkheid beperkt: een aandeel kan niet minder worden dan waardeloos, en niet alleen wanneer de koers de pariteit nadert, maar in den geheelen afstand tusschen nulpunt en pariteit zijn veranderingen, procentueel even groot als bij zwaardere aandeelen, van veel meer beteekenis. Het is b.v. voor de conjunctuur een symptoom van geheel andere waarde, of de aandeelen der H. V. A. tien procent stijgen of dalen, dan wanneer dit gebeurt met om en bij pariteit, of met beneden pariteit genoteerde stukken. Ook de speculatie spreekt hier een woord mee, en, in ruimer verband, de mogelijkheid de waarde met juistheid te schatten. Deze schatting is veel moeilijker bij zware aandeelen en soms ook bij aandeelen van maatschappijen in déconfiture, dan bij aandeelen die omstreeks 100 of wat hooger noteeren. —

Terecht zijn uitsluitend gewone aandeelen voor de berekeningen gebruikt. De reeks omvat 100 aandeelen, in 26 groepen gesplitst: machinefabrieken, scheepswerven, elektrotechnische nijverheid, Philipsgloeilampen, textielnijverheid, chemische nijverheid, olie- en vetindustrie, tabak- en sigarenfabrieken, overige voedings- en genotmiddelen, overige takken van nijverheid, aannemen van werken, gewapend beton ondernemingen, houthandel, scheepvaart (geregelde lijnen en wilde vaart), veem en stuwadoorsbedrijf, banken („groote" en „provinciale"), tezamen de afdeeling „Nederland" vormende; Koninklijk Olie; en 7 groepen (24 fondsen) „indische belangen".

Men erkent zelf, dat deze indeeling in groepen „niet de eenige,

zelfs niet de best denkbare is. Zeer belangwekkend zou waarschijnlijk een onderscheiding geweest zijn van de nederlandsche nijverheid in ondernemingen, die in hoofdzaak voor de nederlandsche markt, en die welke vooral voor export werken; of tusschen ondernemingen die hun produktiegebied voornamelijk in Nederland, en andere, die dat voor het grootste gedeelte in andere landen hebben; of tusschen ondernemingen met hoofdzakelijk nederlandsch of buitenlandsch kapitaal. Voor een indeeling volgens een van deze lijnen ontbraken echter de noodige gegevens".

Wanneer gegevens ontbreken, blijft het betere een vrome wensch. Maar in een ander opzicht is de groepeering toch, zonder noodzaak, niet heel gelukkig. De scheepvaartmaatschappijen, de indische fondsen en de petroleum zijn op een verkeerde wijze geordend.

Het was een voortreffelijk denkbeeld, een aparte afdeeling „Indische Belangen" te vormen. De Scheepvaart Unie echter, die houdster is van ruim 21 millioen aan aandeelen *Paketvaart* en ruim 24 millioen aan aandeelen *Nederland* en *Rotterdamsche Lloyd*, paraisseert niet onder de „Indische Belangen", doch is samengevoegd bij de Holland Amerika Lijn en enkele andere vaarten in de afdeeling „Nederland". Reeds uit hoofde van het groote bezit van aandeelen *Paketvaart* dient de Unie tot de indische fondsen te worden gerekend, en ook de *Nederland* en de *Rotterd. Lloyd* nemen, door hun exklusieve en min of meer gemonopolizeerde vaart op Indië, een eigenaardige, een overwegend indische plaats in onder de nederlandsche scheepvaartmaatschappijen.

Wat de oliewinning betreft: de Koninklijke Petroleum heeft men geheel apart gesteld. Nu strekken wel-is-waar de belangen van deze maatschappij zich over de geheele wereld uit en haar aandeelen hebben ook een vrij groote buitenlandsche markt, gezwegen van haar alliantie met de engelsche *Shell*. Maar dit rechtvaardigt niet, de oliewinning buiten de indische belangen te sluiten. Het is althans bij benadering mogelijk, het aandeel van Indië in de „Koninklijke", of de belangrijkheid van Indië voor de „Koninklijke", in een verhoudingscijfer vast te leggen, en de koersbewegingen van dit fonds in die verhouding de lijn der „Indische Belangen" te doen beïnvloeden.

De „Indische Belangen" zelf, ten slotte, zijn vrij willekeurig

gegroepeerd, doordat te zeer vast werd gehouden aan de ouderwetsche en weldra (zoo kan men voorspellen) geheel verouderde indeeling op grond van de teelt van een bepaald gewas. De zuivere suiker-, rubber-, tabaks- en theeondernemingen worden al zeldzamer en zullen binnen afzienbaren tijd vrijwel uitsterven. In plaats hiervan treden gemengde en samengestelde bedrijven. Ditzelfde geldt voor de bankinstellingen. Van de drie opgenomen banken, de Factorij, de Handelsbank en de Escompto, behoort alleen de laatste tot de zuivere banken: de beide eersten zijn immers zeer sterk rechtstreeks geïnteresseerd bij allerlei landbouwondernemingen. Dit komt ook in het peil der huidige koersen duidelijk naar voren. Het is voorts moeilijk te verdedigen, de Koloniale Bank onder de Suikerondernemingen, en de Handelsbank met haar ƒ 12 millioen aandeelen N. I. Landbouw Mij. (ruim 20% van haar eigen kapitaal en vermoedelijk relatief van nog veel meer gewicht voor de uitkomst van haar bedrijf) [1]) tot de banken te rekenen.

Groepeering op den grondslag van een éénzijdig bedrijf (suikerwinning, rubberwinning, bankbedrijf) is reeds thans in talrijke gevallen onmogelijk, en voor de toekomst geldt dit in nog veel sterkere mate. Het zal b.v. weldra niet meer mogelijk zijn, op deze wijze aan de H. V. A. een plaats te geven. De algemeene ontwikkeling gaat snel in de richting van gemengde bedrijven en verdeeling van het risico over meerdere cultures. Zelfs de handelsondernemingen (men denke b.v. aan de *Internatio)* gaan dien kant op.

Daarenboven hebben voortdurend verschuivingen plaats: omzettingen van zooveel bouws koffie- of tabaksland in rubber-, kina- of theeland en omgekeerd, en uitbreidingen van een onderneming met een nieuw of een tot dusver ondergeschikt gewas. Het „hoofdgewas" is niet konstant; veelal ook zijn twee of drie gewassen zoodanig vertegenwoordigd, dat er van een hoofdgewas geen sprake is. De suiker b.v. zal in de toekomst vermoedelijk gaandeweg van de eerste plaats teruggedrongen worden; de rubber zal wellicht voor een deel haar plaats gaan innemen. [2]) Deze aanpassingen aan de markt zijn karakteristiek voor de indische landbouwondernemingen.

1) In 1922 bedroeg het dividend van de N. I. Landbouw Mij. ruim 38 % in 1923 ruim 62% en in 1924 ruim 64% van de netto winst.

2) In 1925 was de waarde der uitgevoerde rubber hooger dan die van de suiker.

Men zal derhalve voor de groepeering der indische fondsen een anderen weg moeten volgen en b.v. een groep „Gemengde cultuurondernemingen" of „Gemengde bedrijven" moeten instellen.

* *
*

De koersen der honderd aandeelen werden uitgedrukt in percenten van den gemiddelden koers uit de vijf jaren 1920 — 1924. Uit deze indexcijfers werden meetkundige gemiddelden berekend voor elke groep, en uit deze 26 groeps-indexcijfers werd als meetkundig gemiddelde een algemeen indexcijfer gevonden. In elke groep heeft dus iedere onderneming, in het totaal heeft elke groep (als vertegenwoordiger van „een min of meer homogeen ekonomisch geheel, waarbij de koerslijn van de ondernemingen voor een belangrijk deel door dezelfde factoren wordt beheerscht") denzelfden invloed.

„Het aantal ondernemingen in een groep houdt dan ook geen verband met het belang, dat aan die groep is toegekend, maar is voor zoover mogelijk zóó gekozen, dat de toevallige onderlinge afwijkingen der lijnen gelegenheid hadden elkaar eenigszins te kompenseeren, en dat eventueele leemten in de noteeringen bij één fonds konden worden gedekt door de in dien tijd beschikbare noteeringen van een ander". Het meetkundig in stee van het rekenkundig gemiddelde werd gekozen, ten einde zoo min mogelijk afhankelijk te zijn van de keuze der basis. „Bij deze konstruktie toch zal een andere keus van de basis slechts tot gevolg hebben, dat de verhoudingscijfers voor elk fonds met een zekeren factor (van fonds tot fonds verschillend) moeten worden vermenigvuldigd en de gemiddelden van die verhoudingscijfers met een factor, welke het meetkundig gemiddelde van al die factoren is. De algemeene loop van de lijn zal niet veranderen: de nieuwe lijn zal een getrouwe afbeelding van de vroegere zijn, op een andere schaal".

Als noteeringen werden gebruikt de maandgemiddelden der hoogste en laagste koersen van elken Woensdag of, bij ontstentenis van een koers op dien dag, van de het laatst voorafgegane; onder koers wordt verstaan de middenkoers. Het schijnt intusschen beter, het gemiddelde te nemen van de som der noteeringen dan het midden tusschen de laagste en de hoogste noteering.

Wanneer een koers gedurende een of meer weken ontbreekt,

wordt volstaan met de overige koersen; is er een maand lang geen noteering, dan wordt het groeps-indexcijfer uit de overige fondsen berekend en daarna vermenigvuldigd met een factor, die de verhouding tusschen de onmiddellijk voorafgaande indexcijfers met en zonder dat fonds uitdrukt. [1])

Verdwijnt een fonds geheel uit de reeks, dan worden gedurende eenigen tijd twee indexcijfers naast elkaar berekend, het eene mèt en het andere zonder dat fonds. Is over die periode het gemiddelde indexcijfer met het verdwijnende fonds *a*, zonder dat fonds *b*, dan is het nieuwe gemiddelde (zonder dat fonds) te vermenigvuldigen met $\frac{a}{b}$.

Als tijdelijke maatregel schijnt deze methode zeer bruikbaar; men zal dit echter niet blijvend kunnen doen, daar op deze wijze het gemiddelde indexcijfer op den duur iets kunstmatigs zou krijgen. Het eenige doeltreffende middel zal wel zijn vervanging van het uitgevallen fonds door een gelijksoortig ander met een op het tijdstip der vervanging analogen koers.

Het probleem van het uitvallen van een fonds of het opnemen van een nieuw fonds sluit aan bij een moeilijkheid, die zich speciaal ten aanzien van effektenkoersen voordoet: de verandering van den bedrijfsvorm eener onderneming, b.v. door een fusie of een splitsing. In dat geval worden, indien mogelijk, de koersen vermenigvuldigd met een factor, die de verhouding over eenigen tijd aangeeft tusschen de reeks naar den ouden en die naar den nieuwen trant.

Analoog aan deze moeilijkheid zijn de problemen die ontstaan, wanneer nieuwe aandeelen beneden beurskoers of bij wijze van bonus worden uitgegeven, wanneer op de aandeelen wordt afgeschreven, of wanneer een onderneming op een andere wijze wordt gereorganiseerd, door een andere winstverdeeling b.v. En ten slotte het bij ieder aandeel telkens terugkeerend probleem van den invloed op den koers der dividend-betaling.

De koersdaling, welke optreedt door de uitgifte van nieuwe aandeelen beneden beurskoers, „brengt tot uiting hoeveel het fonds eventueel door de vermeerdering van kapitaal aan innerlijke waarde

1) Een wat meer ingewikkelde methode werd toegepast voor de oudere jaren, maar kan hier buiten beschouwing blijven.

heeft verloren en is uit de bekend gemaakte voorwaarden van uitgifte vooruit ten naaste bij te berekenen. Is n.l. de koers der aandeelen vóór de uitgifte a en die der nieuwe aandeelen bij de uitgifte b, en worden op m oude aandeelen n nieuwe uitgegeven, dan is de theoretische koers na de uitgifte $X = \frac{ma + nb}{m + n}$. De verhouding $\frac{x}{a}$, die men „depreciatie-factor" zou kunnen noemen, geeft nu aan, in welke verhouding de waarde der aandeelen, alleen door de kapitaalsvermeerdering, is verminderd. Men kan den invloed der emissie nu uitschakelen, door de koersen der aandeelen na de emissie te vermenigvuldigen met $\frac{x}{a}$. Men kan den depreciatiefactor ook berekenen uit den koers *na* de uitgifte. Bij de berekeningen voor het indexcijfer zijn, wanneer daarvoor voldoende gegevens beschikbaar waren, beide factoren berekend en daarvan het rekenkundig gemiddelde genomen. Voor de koersen zijn niet genomen die, welke aan het verhandelen der claims onmiddellijk voorafgingen, maar die van eenige dagen vroeger. Het gemiddelde is dan genomen meestal over een periode van c.a. veertien dagen. Evenzoo is voor de koersen ná de emissie het gemiddelde genomen van een ongeveer veertiendaagsche periode, aanvangende wanneer de koersen weder eenigermate tot rust gekomen waren".

Het spekulatieve element werd op deze wijze terecht eenigszins uitgeschakeld. Er wordt evenwel niet vermeld, hoe lang de depreciatie-factor werd gebezigd. In theorie is boven aangehaalde beschouwing juist; zij geldt echter slechts voor een bepaalde, niet te voorspellen periode, n.l. voor den tijd dat het nieuwe kapitaal nog niet is geinvesteerd. Zoodra het nieuwe kapitaal even winstgevend is uitgezet als het oude — en dit zijn toch verwachting en bedoeling: men wil op den duur de maatschappij niet in waarde doen dalen, maar stijgen —: zoodra het nieuwe kapitaal homogeen met het oude is geworden, is de depreciatie verdwenen.

De „Rotterdamsche Bankvereeniging", die sinds Januari 1921 maandsgewijs als indexcijfers de rekenkundige gemiddelden der werkelijke koersen van totaal 6 obligatiën in 19 aandeelen publiceert, telt gedurende de loopende maand de waarde der claims bij dien der aandeelen op en gebruikt voor de nieuwe maand de noteering-ex claim.

Bij afschrijving op aandeelen kan men spreken van een appreciatie-factor.

Ten aanzien der dividend-betaling heeft men zich onthouden van eenige correctie, op grond van de overweging, dat de onbekendheid met de bepalende factoren een redelijke berekening onmogelijk maakt. Welk bezwaar kan er inderdaad ook tegen zijn, den vaak zeer kortstondigen koers-val ten gevolge van een „ex-dividend" te registreeren, mits het dividend erbij vermeld worde? Temeer daar het dividend ten allen tijde (zooals de heer De Bosch Kemper zelf opmerkt) een onafscheidbaar deel van de waarde van het aandeel uitmaakt.

Intusschen moet mij ten aanzien van de koersen van effekten dit van het hart, dat het er in de praktijk heel anders uitziet dan in de theorie. Zoowel prijsbepaling als spekulatie gaan hier langs andere wegen dan in den goederen-handel.

In den goederen-handel geldt het steeds een bij benadering bekend kwantum, dat gesleten moet worden aan een bij benadering bekende behoefte. Men heeft hier althans te maken met twee konkrete, stellige grootheden, door wier verhouding op den duur de prijs wordt bepaald. Ook de windhandel kan geen anderen prijs bedingen, dan de verhouding tusschen behoefte en voorraad (produktie) voorschrijft of heet voor te schrijven. Doet de suiker ƒ 10.—, dan beteekent dit dat zoo ongeveer *alle dan aanwezige suiker* tegen dien prijs geslefen kan worden. Aan de spekulatie is hier wel eenige speling gelaten, doch slechts in betrekkelijk geringe mate en alleen in bepaalde gevallen.

In den effecten-handel heeft men te maken met een geheel anderen toestand. Aandeelen zijn geen grondstoffen of verbruiksartikelen, die in bepaalde kwanta worden voortgebracht en benoodigd zijn, doch althans grootendeels vertegenwoordigers van *mogelijkheden tot winst*. Niet in een bepaald goed, doch in het bedrijf ligt hier de waarde. Vandaar, dat de waarde van aandeelen zoo uiterst moeilijk te bepalen is. Vandaar ook, dat de spekulatie hier zoo veel in de melk te brokken heeft; en dat de omzet van nog veel meer gewicht is dan in den goederenhandel. In den goederenhandel n.l. wordt de prijs door den omzet betrekkelijk weinig beïnvloed; in den effektenhandel daarentegen worden eensdeels de spekulatie

door den omzet de handen gebonden, zoodat althans in regelmatige tijden de omzet min of meer symptomatisch is voor de reëele waarde, en beteekent anderdeels een koers nooit, dat alle daarbij betrokken aandeelen dien prijs zouden kunnen bedingen. Weliswaar is in den regel een min of meer aanzienlijk deel der aandeelen geblokkeerd, doch het potentieel aanbod is in den effectenhandel in veel geringer mate gelimiteerd dan in den goederenhandel. Vandaar ook de groote gevoeligheid van de koersen van aandeelen.

De waarde van aandeelen vertegenwoordigt slechts in zeer beperkte mate een realiseerbaar bedrag. Zij vertegenwoordigt een *mogelijkheid* en het groote probleem van haar werkelijke bepaling is hierin gelegen, dat men den invloed der spekulatieve elementen boeit. Eenige middelen hiertoe zijn het rekening houden met den omzet en het gebruiken van zooveel mogelijk noteeringen, liefst van alle dagelijksche noteeringen en niet alleen van de koersen van enkele uitgezochte dagen.

De kwestie van den omzet is intusschen niet zoo eenvoudig. Grootere omzet, werd boven betoogd, beduidt meer reëelen handel. Maar in bewogen tijden heeft de omzet nog een andere beteekenis. In een baisse-periode heeft hij de neiging, het koerspeil beneden de werkelijke waarde te verlagen; in een hausse-periode, de koersen boven de waarde op te drijven. Het is wel bekend dat het groote publiek — een veel talrijker publiek, dan ooit bij den goederenhandel betrokken is — gefascineerd door stijgende koersen in een hooge markt koopt, en angstig in een dalende markt verkoopt. Het geldt hier stellig reëelen handel, doch de waardebepaling van het stuk wordt door emotie vertroebeld.

Door al deze oorzaken, waarbij dan nog komt de in den regel weinig doorzichtige en weinig openhartige, om niet te spreken van soms bedriegelijke financieele politiek der maatschappijen, wordt de waardebepaling van aandeelen zeer bezwaarlijk. Tegen *deze* feilen een korrektief te vinden, zal voorshands wel niet mogelijk zijn. Men denkt onwillekeurig aan schattingen door ter zake kundigen; maar het terrein is uiterst netelig. Toch zou althans veel gewonnen zijn, wanneer men ter beurze den omzet registreerde en onderscheid maakte tusschen windhandel en reëelen handel. Tot op

zekere hoogte is dit stellig mogelijk. Overigens zal voorloopig het voornaamste korrektief wel gelegen zijn in het voorzichtig beoordeelen van de beteekenis der koersen en een zeker kritisch voorbehoud ten aanzien der uitkomsten.

Ten slotte een enkel woord over de uitkomsten der haagsche berekeningen.

De scherpe en doorloopende koersval, die plaats had tusschen najaar 1920 en najaar 1922, wordt in de uitkomst getemperd doordat de basiskoers ook het jaar 1920 met zijn althans tot September/October zeer hooge spekulatie-koersen insluit. Hierdoor is mede de top van 1919/1920 minder markant, en is het beeld voor de vlakke jaren 1922 — 1924 minder gunstig geworden dan de werkelijkheid.

Het schijnt principieel niet juist, een index te berekenen in verhouding tot een periode, die zelf deel uitmaakt van de geïndiceerde jaren, en daarenboven afkeurenswaardig, een wild jaar als 1920 mede in de basis op te nemen. [1]) Dit geldt met name voor de indische fondsen, die op de amsterdamsche markt zulk een buitengemeene plaats innemen, en waarvoor 1920 een scherp topjaar is geweest, zonder dat er in 1921—1924 een markant „bodem"-jaar tegenover staat. De indische fondsen hebben zich in den zwaren tijd over het algemeen prachtig gehouden, en de reeks indexcijfers geeft met 66 als laagste gemiddelde voor Juli 1922, gemiddeld 80 voor 1922 en 94 voor 1923 en 1924 het beeld van een krisis, die in dien vorm en in die mate nooit bestaan heeft.

Wordt door het mede-opnemen van 1920 in de basis-periode de koersdaling verscherpt, een stijging wordt erdoor verdoezeld. Des te opvallender is het hooge peil, dat in de haagsche indexcijfers de indische fondsen nu weer bereikt hebben. Juni 1924 geeft voor de indische fondsen 81, voor de Koninklijke Olie 83, voor de nederlandsche fondsen 65; December van datzelfde jaar resp. 95, 91 en 71; Juni 1925 geeft 103 voor de indische fondsen, 99

1) In de tijdens de korrektie van den drukproef van dit opstel ontvangen afl. van het Maandschrift is de basis gewijzigd in 1921-1925, hetgeen een vrij aanzienlijke verhooging van de cijfers na gevolge had. Bovengenoemde bezwaren schein men dus ook in Den Haag te voelen.

Samenvattend overzicht van door het C. B. S. en Den Haag berekende index-cijfers van effectenkoersen. [1])

	Nederl. ondern.			Kon. Olie	INDISCHE FONDSEN				
		Scheepv.							
	totaal	vaste lijnen	totaal		totaal	Suiker	Rubber	Handels- ondern.	Spoor- en tramwegen
1919 Jan.	179	219	273	**63**	122	**69**	134	211	121
„ Aug/Oct.	**202**	**271**	320	120	152	131	162	233	**126**
1920 April	197	263	**332**	137	156	158	167	236	106
„ Mei/Juni.	193	245	204	147	**166**	**196**	**191**	**239**	110
„ Sept.	198	206	253	**178**	156	179	184	214	109
1921 Oct.	99	88	88	84	87	**66**	72	104	101
1922 Juli.	71	64	57	93	**66**	67	**46**	66	86
„ Aug/Sept.	70	65	60	93	70	72	58	65	88
„ Oct.	71	73	67	96	80	76	79	74	89
1923 Aug.	66	**58**	**48**	**73**	88	85	108	**61**	90
1924 Jan.	78	82	71	90	99	106	108	74	89
Maart.	75	77	73	94	100	108	104	74	90
Mei.	67	67	63	96	92	98	92	70	82
Juli.	**64**	61	58	85	82	96	92	71	**78**
Sept.	73	74	72	85	94	106	104	72	82
Oct.	75	76	74	81	94	103	106	76	83
Nov.	74	71	70	86	94	102	105	77	83
Dec.	71	67	68	91	95	100	110	76	84
1925 Jan.	72	×	72	98	98	×	×	×	×
Febr.	73	×	71	104	100	×	×	×	×
Maart.	74	×	67	100	102	×	×	×	×
April.	72	×	64	95	103	×	×	×	×
Mei.	75	×	66	96	106	×	×	×	×
Juni.	76	×	61	99	103	×	×	×	×
Juli.	75	×	61	100	107	×	×	×	×
Aug.	75	×	63	96	113	×	×	×	×
Sept.	75	×	62	96	117	×	×	×	×
Oct.	77	×	64	99	124	×	×	×	×
Nov.	78	×	63	103	129	×	×	×	×
Dec.	77	×	66	105	133	×	×	×	×
1919 gem.	191	243	292	102	138	103	149	225	125
1920 „	187	222	270	144	147	157	161	212	107
1921 „	124	121	128	105	99	89	83	125	103
1922 „	80	77	72	94	80	75	71	79	93
1923 „	76	72	63	80	94	96	107	67	92
1924 „	72	72	68	89	94	103	102	73	84

× Niet gepubliceerd.

1) De laagste en de hoogste cijfers van een reeks zijn vet gedrukt.

voor de Olie en 76 voor de nederlandsche aandeelen; voor September zijn de cijfers 117, 96 en 75; voor December j.l. 133, 105 en 77.

De gunstige positie der indische belangen zou nog sterker naar voren komen, indien de Scheepvaartunie daarbij was getrokken in plaats van bij de vaste nederlandsche vaart. De koersen der Unie immers zijn, voornamelijk dank zij de Paketvaart, het laatste jaar weer sterk gestegen, terwijl die der Holland-Amerika-Lijn, van de Koninklijke Nederlandsche Stoomboot Mij. en van Müller's Scheepvaart Mij., de overige fondsen der groep „geregelde lijnen", blijvend uiterst laag zijn genoteerd. Een onttrekking m.a.w. van de Unie aan de „nederlandsche belangen" en haar toevoeging aan de „indische" zou stellig het nederlandsche indexcijfer doen dalen en vermoedelijk ook het indische doen stijgen.

Daar in het maandblad van het Centraal Bureau geen koersen en geen indexcijfers der afzonderlijke maatschappijen worden gegeven, is een berekening ten deze niet mogelijk. Daarom wordt hier, bij een samenvattend overzicht der indexcijfers, een globaal staatje gevoegd van enkele der betrokken koersen.

Enkele gemiddelde amsterdamsche koersen van aandeelen van vaste stoomvaartlijnen.

	H A. lijn Gem. Eig. v. Aand.	Kon. Booten	Muller's Scheepvaart	Unie
1919 Jan.	391	235	165	255
„ Aug./Oct.	453	266	220	308
1920 Mei/Juni	435 1)	225	174	289
„ Sept.	376	193	138	234
1921 Oct.	128	83	70	104
1922 Oct.	104	58	67	92
1923 Aug.	68	48	47	99
1924 Dec.	52	75	54	127
1925 Juni	50	59	40	142
„ Nov.	52	78	34	157
„ Dec.	52	79	41	159

Daar voor 1925 geen indexcijfers zijn gepubliceerd voor de afzonderlijke groepen, wordt hier nog een overzicht gegeven van de koersen van eenige der betrokken aandeelen, waarbij ook de Scheepvaartunie is gevoegd:

1) Hoogste koers 525%, in Mei; daarna werden nieuwe aandeelen uitgegeven à 300%.

Gemiddelde maandkoersen van de voornaamste aand op de

	Ned. Scheepvaart Unie (Markt te Batavia)	Bank- en Credietinst.			Handelsondernemingen				Suikerondernemi		
		Ned. Ind. Escompto Mij.	Ned. Ind. Handelsbank	Ned. Handel Mij.	Borneo-Sumatra H. Mij.	Int. Crediet en H. V. "R'dam"	Linde Teves Stokvis & Zn.	Tels & Co. Handel Mij.	Koloniale Bank	Cult. Mij. Vorstenlanden	H.V. Amsterdam
1924.											
November	132	87	134	120	112	191	85	46	176	161	427
December	130	89	135	119	116	193	83	45	176	159	439
1925.											
Januari	135	96	141	127	120	198	92	45	180	161	440
Februari	136	99½	144	130	123	201	92	42	186	163	470
Maart	136	99½	145	129	123	208	91	49	191	168	496
April	137	100	144	128	125	210	93	49	190	168	497
Mei	144	102	147	130	124	213	97	48	194	167	529
Juni	145	101	149	130	125	218	102	50	183	156	562
Juli	145	99	140	133	130	213	110	51	175	153	533
Augustus	146	101	140	136	125	223	115	59	173	155	519
September	148	99	141	139	130	230	115	59	177	154	558
October	153*)	100	141	141	139	236	118	62	174	150	551
November	157*)	105	148	145	140	240	120	72	183	161	612
December	159*)	110	158	147	142	245	127	73	189	161	630

*) Noteering te Amsterdam.

die gebruikt zijn voor de berekening der index-cijfers,
te Amsterdam.

Rubberonder-nemingen			Tabaksondernemingen				Theeond.		Spoor- en Tramweg Mij.			
Amsterdam Rubber Cult. Mij.	Deli Batavia Rubb. Mij.	Serbadjadi Sum. R. Cult. Mij.	Tabak Mij. „Arendsburg"	Deli Batavia Mij.	Deli Mij.	Senembah Mij.	Landb. Mij. „Rongga"	Cult. Mij. „Sedep"	Deli Spoorweg Mij.	N. I. Spoorweg Mij.	Sem.-Joana Stoomtr. Mij.	
												1924.
427	88	193	428	344	375	377	225	418	109	161	105	November
439	90	205	417	362	383	389	224	426	109	167	103	December
												1925.
440	107	216	419	372	391	396	224	420	115	171	109	Januari
470	109	216	411	370	390	397	220	410	126	174	115	Februari
496	118	221	399	356	373	388	224	402	127	174	117	Maart
497	122	224	408	343	372	389	224	410	129	172	—	April
529	144	242	427	339	391	409	222	400	138	177	122	Mei
562	158	254	407	329	379	406	222	398	143	177	134	Juni
533	183	288	428	346	390	433	237	417	146	181	133	Juli
519	177	266	461	352	397	474	228	407	148	191	142	Augustus
558	213	296	478	391	406	493	253	421	155	190	144	September
551	243	357	502	405	427	497	280	428	168	195	148	October
612	284	425	551	427	418	504	308	444	168	190	151	November
630	262	393	542	425	410	494	343	457	168	192	151	December

Bovenstaande samenvattende tabel van indexcijfers geeft nog aanleiding tot enkele interessante opmerkingen. Bij de Scheepvaart-maatschappijen komt het verschil in risico, dat de vaste lijnen en de wilde vaart loopen, aardig tot uiting: in een haussetijd staat de wilde vaart ver boven, in een tijd van malaise beneden de vaste lijnen. Hetzelfde verschijnsel komt tot uiting bij de groep Handelsondernemingen onder de indische fondsen: zij bereiken in 1920 met 239 een top, die ruim 70 punten boven het gemiddelde van alle indische groepen tezamen ligt, doch zinken in 1923 tot 61, dat is nog 5 punten beneden den bodem van „totaal indische fondsen". Hiermee is een laag punt als 46 voor Rubber niet te vergelijken, daar de Handelsondernemingen een veel algemeener bedrijf vertegenwoordigen, afhankelijk zijn van veel algemeener ekonomische verhoudingen. Ook nu staan de Handelsondernemingen nog ver onderaan, zelfs beneden de trage Spoorwegen.

Deze laatsten heb ik in de samenvattende tabel opgenomen, omdat zij door hun traagheid en hun betrekkelijk lage koersen het algemeene indexcijfer drukken. Alleen die indische groepen werden gekozen, die kenmerkend zijn en het totaal beheerschen. De indische afdeeling omvat nog, zooals uit het overzicht der koersen blijkt, de groepen Thee, Tabak en Bankinstellingen.

Een ander typeerend verschijnsel vertoonen de aandeelen der Koninklijke Olie. Deze varieeren in 1919 — 1925 tusschen 63 en 178; het algemeene cijfer voor de nederlandsche ondernemingen echter tusschen 64 en 202; de Handelsondernemingen tusschen 61 en 239; de Rubbers tusschen 46 en 191, de Scheepvaart tusschen 48 en 332. M.a.w. hoewel de Koninklijke Olie bij uitstek spekulatie-objekt is, varieeren de koersen van dit fonds betrekkelijk weinig; de belangen dezer maatschappij zijn zoo uitgebreid en haar risico is zoo verdeeld, dat zij ondanks spekulatie en ondanks boom en malaise stabieler blijkt dan de meeste andere ondernemingen. Hier komt de beteekenis van het groote kapitaal tot uiting. Ook de Suikers, waarbij de H. V. A. gevoegd is, varieeren betrekkelijk weinig (tusschen 66 en 196).

Waren er dus op de beginselen en de methode van berekening, die door het Centraal Bureau voor de Statistiek werd toegepast,

wel eenige aanmerkingen te maken, de uitkomsten zijn niettemin belangwekkend.

Weltevreden, Januari 1926.

Belangstelling in het Civiel Weduwen- en Weezenfonds,

door

B. D. W. J. van Garderen.

Voorzitter van het Fonds.

De ontwaakte belangstelling in het Weduwen- en Weezenfonds van Burgerlijke Ambtenaren in Nederlandsch-Indië (gemeenlijk huiselijker het Civiele Fonds geheeten), gevoed door lezingen en tijdschriftartikelen, leidt er toe dat deelgenooten met verlangen uitzien naar de Wetenschappelijke Balans per Ulto. 1924, sommigen in de stille hoop, anderen in het vaste vertrouwen, dat dan „het Fonds op peil" zal zijn. Waar ook van bevoegde zijde de kàns daarop niet uitgesloten geacht wordt, is het te begrijpen, dat sommige optimisten gaarne voor vast aannemen, wat algemeen gehoopt wordt, en dat er van vele zijden nu reeds wenschen en verlangens geuit worden die — natuurlijk — alle verbetering beoogen. Zelfs zien wij een actie, om die gehoopte verbeteringen in een schema vast te leggen, en dat straks aan te bieden als overeenkomende met de wenschen der meerderheid; het doet weldadig aan, dat van die zijde niet naar vermindering van contributie gevraagd wordt, maar dat men zich zelfs op grootere offers voorbereidt.

In hoeverre die hoogere bijdragen evenwicht zullen maken met de verbeteringen volgens het schema, moet natuurlijk speciaal berekend worden — in elk geval zal de actie dit goede gevolg hebben, dat de Fonds-directie duidelijk weet in welke *richting* de verlangens der deelgenooten wijzen, terwijl het de taak van 's Fonds wiskundigen is om te becijferen, *hoever* in die richting gegaan kan worden.

De voormannen dezer actie toonen gelukkig voldoende begrip van de zaak, en gaan bij het uiten hunner wenschen steeds uit

van de voorwaarde: „als het Fonds op peil is". Ik mag wel zeggen dat niemand, door het stellen van te hooge eischen, een herhaling wenscht van den ongezonden toestand dat de balans een „te kort" van millioenen guldens vertoonde.

Deze actie zouden wij de gematigde, de practische, de opportunistische kunnen noemen; zonder veel theorie, en zonder zich te verdiepen in vroegere geschiedenis, zonder de „schuldvraag" te stellen zet men een dikke streep onder het jaar 1924 en tracht voor de toekomst zóódanige verbeteringen te verkrijgen als eenerzijds het meest noodig, en anderzijds binnen de grenzen van het mogelijke geacht worden.

Deze beweging wordt gekruist door een tweede actie, die wij als de streng theoretische, de onverzoenlijke zouden kunnen aanduiden. Zij wordt gevoerd door de Christelijke Onderwijzers Vereeniging en stelt zich op het dogmatische standpunt, (zie de brochure „Een critische studie ten behoeve van Deelgenooten" door M. Bos) dat deelgenooten recht hebben op uitkeeringen in wiskundige overeenstemming met hunne stortingen, dat alle schuld in zake geconstateerde tekorten op de Regeering terugvalt, en dat diezelfde Regeering een fantastisch aantal millioenen aan het Fonds moet verschaffen.

In de derde plaats wordt in Nederland de actie gevoerd door den Pensioenbond van Indische Ambtenaren, blijkbaar voeling houdende met de Directie der Fondsen, opdat geen overdreven verwachtingen worden gewekt. Op dezen Pensioenbond kom ik zoo aanstonds terug.

En ten vierde bewegen zich tusschen deze drie hoofdrichtingen, allerlei onbestemde, vagebondeerende stroomen. Een eigenaardig voorbeeld van dit laatste vind ik in een vergadering te Solo: „De „inleider deelde verder mede, dat het N.I.O.G. in het jaar 1915 „een actie tot verbetering en verzekering van de pensioenen had „ingeluid; daarna werd niets meer vernomen totdat in den Oorlogs„tijd zich in Indië een Comité had gevormd met den Heer ZAALBERG „aan het hoofd, toenmaals Directeur van de Postspaarbank.

„In Holland werd tengevolge van de actie een Bond opgericht, „waarvan men veel verwachtte, doch die ook al spoedig niets meer „van zich liet hooren".

Als men nu weet, dat het Comité voor de Pensioenactie deed uitgeven een brochure van Mr. Dr. H. ZAALBERG, toenmaals Directeur der Postspaarbank, waarin de wenschelijkheid werd betoogd van de oprichting van een fonds voor de *eigen* (dus niet: weduwen-) pensioenen;

dat korten tijd daarna inderdaad het Europeesche Ambtenarenpensioenfonds en het Inlandsche Ambtenaren-pensioenfonds werden opgericht, waardoor althans in beginsel aan dat verlangen voldaan werd;

dat vervolgens diezelfde Heer ZAALBERG in de Directie der Fondsen opgenomen werd en thans eerste directeur is van alle Indische Fondsen;

dat Mr. Z. in de laatste vergadering van den Pensioenbond een lezing heeft gehouden over het Civiel Weduwen- en Weezenfonds met gelegenheid tot het stellen van vragen, waarvan een ruim gebruik werd gemaakt,

dan kan men dergelijke opmerkingen naar waarde schatten.

Doch 't is waar: „Er blijkt van de actie van ons bestuur weinig „naar buiten en vaak wordt dan ook de vraag gesteld, wat nu „eigenlijk ter bereiking der doeleinden van den Bond wordt ver„richt. Die vraag vindt voor een goed deel haar beantwoording „in het U hierbij aangeboden verslag. Zonder daar veel ophef van „te maken is ons bestuur steeds doende op het gebied der pen„sioenen verbetering van toestanden te verkrijgen, waar die het „meest dringend voorziening behoeven". Uit deze aanhaling blijkt het karakter van den Pensioenbond wel zeer duidelijk.

In de zooeven genoemde vierde groep zou ik ook een artikel willen rangschikken van den heer J. S. van Braam, die „Enkele Beschouwingen" omtrent het Fonds deed verschijnen in de (Hollandsche) Economist van 15 Januari d.j., een artikel dat zijne waarde méér ontleent aan het geachte tijdschrift waarin het een plaats vond, dan aan den inhoud. Ter motiveering van deze meening kan ik volstaan met op een verschil van circa 44 millioen. te wijzen.

De schrijver waagt zich namelijk aan het opstellen van een „speculatief en approximatief vooruitzicht voor den toestand van het Fonds onder ultimo 1924", waarin hij met veel ijver een groot

aantal cijfers naast elkaar plaatst, en ten slotte een *overschot* van 8 millioen voorspelt.

Daarbij heeft de heer v. B. *wel* de pensioenen en onderstanden der trekkende weduwen en weezen met ruim 40% verhoogd, maar *niet* de toekomstige uitkeeringen aan de gezinnen der thans levende ambtenaren. Voor de contante waarde dezer laatste uitkeeringen raamt hij 87 millioen, „zonder de verhooging der pensioenen van 1920 in aanmerking te brengen". Zou men die verhooging van 40 — 75%, stel gemiddeld 50%, wèl opnemen, dan is het duidelijk dat de verplichtingen met ongeveer 44 millioen stijgen, en dat het overschot van 8 millioen in een te kort van 36 millioen verandert.

„Een te kort is voor dit Fonds niet zoo bijzonder nieuw en het „heeft aan heel wat grootere risico's bloot gestaan. Dat dit tekort „vrij spoedig zal worden ingehaald, daarvoor staat de te hooge „bijdrage van deelgenooten en het verloop in de vorige perioden „borg. Wij willen met deze opvatting in geenen deele een luchthartig „beheer bevorderen, maar ons houden aan het goede nederlandsche „spreekwoord „zorg voor de toekomst, maar zorg met maat". De „zorg voor de toekomst is o.i. voldoende behartigd met de hooge „premie, die zoowat één procent ligt boven de wetenschappelijk „noodige hoogte. Een àl te groote zekerheid in het beheer zou ook „hier de vrije en noodige beweging te zeer aan banden leggen."

Uit deze aanhaling — het slot van het artikel — blijkt nog eens duidelijk, dat schrijver zijn onderwerp niet geheel meester is. Het begrip „hoog" van een premie of bijdrage is slechts betrekkelijk, en hangt geheel af van de contra-prestatie. Bijdragen die „te hoog" zijn, als het weduwen-pensioen 16% van het salaris bedraagt, kunnen „te laag" vallen wanneer de uitkeeringen met 40 — 75% verhoogd worden.

En met bijdragen, die geen overschot laten, kan men toch onmogelijk een te kort inhalen!

Gaat gij er mede accoord, lezer, dat wij de vagebondeerende stroomen maar verder buiten beschouwing laten? We kunnen ons dan tot de hoofd-richtingen bepalen.

Beschouwen we thans de actie van het Verbond van Landsdienaren en die van den Pensioenbond, dan blijken zij wel ongeveer

parallel te loopen. Beide vereenigingen wenschen in geen geval vermindering der inkomsten van het Fonds, wel overtuigd dat iedere vermindering terugvalt op de pensioenen. Het kan beter van de activiteitstractementen af dan van de schriele inkomsten van weduwen en weezen.

„Meer oordeelkundig lijkt het — gelijk de bedoeling is van de „actie van het Verbond van Vereenigingen van Landsdienaren, zij „het dan onder bepaalde bedingen — de contributie van de amb- „tenaren aan het fonds van 5% te brengen op 6%, in verband „waarmede in herinnering wordt gebracht, dat die contributie een „20 jaren geleden nog 7% bedroeg en te voren zelfs wel op 9% „werd gesteld. Hoe het zij, met den wensch om verbeterde we- „duwen- en weezenpensioenen te verkrijgen bepale men zijne ge- „dachten eer op verhoogde dan op verminderde bijdragen aan het „fonds".

Aldus de meening van den Pensioenbond omtrent de V. V. L.-actie.

Slechts verschillen beide vereenigingen van meening ten opzichte van het gunstigste *tijdstip* der actie. De Pensioenbond wil wachten op de gegevens van de Wetenschappelijke Balans van Ulto. 1924; het V. V. L. loopt daarop vooruit en ageert reeds nu voor alsdan.

Het eerste standpunt lijkt mij bedachtzamer; tegen een directe actie behoeft echter geen bezwaar gemaakt te worden, wanneer maar uitdrukkelijk op den voorgrond gesteld wordt dat er *niets* gebeuren kan, alvorens het Fonds „op peil" is.

Nu blijkt uit de vroegere wetenschappelijke balansen, dat de tegenwoordige bijdragen te hoog zijn, vergeleken met de toekomstige verplichtingen; zelfs is er in die balansen telkens een apart hoofdstuk, waarin becijferd wordt, welk voordeel de nieuw-aangestelde ambtenaren voor het Fonds hebben.

Het is dan ook verklaarbaar, wanneer de gedachte post vat, dat alle leed geleden is, zoodra het Fonds op peil is, en dat dan onmiddellijk de uitkeeringen, in juiste verhouding tot de bijdragen, verhoogd kunnen worden.

Deze redeneering is echter onjuist.

Laat ons voor het oogenblik eens aannemen, *dat* de balans per ulto. 1924 in evenwicht zal zijn. *Of* dit zoo is, weet ik niet; o.a.

is niet te schatten, welken invloed de onlangs ingevoerde nieuwe bezoldigingen zullen hebben. Het onderstelde evenwicht is dus slechts een werk-hypothese.

Evenwicht dan beteekent, dat het Fonds genoeg bezit om, ook als er niemand meer zou toetreden, aan alle toekomstige verplichtingen volgens het *thans* geldende reglement te voldoen, mits de deelgenooten ook de contributies blijven doorbetalen, zooals het *thans* geldende reglement die eischt. „Op peil zijn" beteekent met andere woorden: als alles blijft zooals het is, zal er, bij het overlijden der laatste weduwe, nèt genoeg in kas zijn om haar laatste maand pensioen uit te keeren.

Als het Fonds a-gulden bezit, en de tegenwoordige waarde van alle toekomstige bijdragen is b, dan staat aan de eene zijde van de balans dus $a + b$. Aan den anderen kant komen de verplichtingen te staan: c de contante waarde van alle reeds ingegane pensioenen, d die der toekomstige pensioenen aan weduwen en weezen van thans nog levende deelgenooten. Is er evenwicht, dan is $a + b = c + d$.

Hieruit volgt dadelijk, dat naar strenge beginselen nòch de thans trekkende weduwen en weezen, nòch de na te laten betrekkingen van de thans levende deelgenooten eenige verhooging kunnen krijgen, nòch de thans geldende contributie verminderd kan worden, als de balans juist in evenwicht, als er m.a.w. geen overschot is.

Ter verduidelijking onderstellen wij een spaarbank, waarin A, B, C enz. verschillende bijdragen storten, met de bedoeling dat na verloop van jaren aan andere personen P, Q, R enz. bepaalde uitkeeringen zullen geschieden. Nu had men in vroegere jaren nog niet het juiste begrip van spaarbankzaken, men werd misleid door groote kas-overschotten, die men overbodig oordeelde, verminderde dan soms ook wel de bijdragen, en toen er eens een deskundig onderzoek ingesteld werd, bleek de balans met een flink tekort te sluiten. Er werd toen bepaald, dat de nog levende spaarders méér moesten betalen, en een speciale berekening leerde, dat de nieuw-toetredenden D, E, F enz., als groep beschouwd, méér bijdroegen dan later aan S, T, U enz. zou worden uitgekeerd. Zoodoende verminderde langzamerhand het te kort en eindelijk kon

het bestuur met een zucht van verlichting constateeren dat het beschikbare kapitaal plus de nog te betalen bijdragen van A, B, D, F enz. juist voldoende zouden zijn om P, Q, S enz. de beloofde uitkeeringen te geven.

De daarnà toetredende spaarders G, H enz. konden voor hunne betrekkingen X, Y enz. hóógere uitkeeringen bedingen, maar dit vermochten de oude spaarders natuurlijk niet.

Keeren we nu tot het Fonds terug, dan zien we dus, dat bij evenwicht de feitelijke toestand van deelgenooten en weduwen niet in 't minst kan verbeteren.

Maar — zoo hoor ik vragen — in de wetenschappelijke balansen staat, nu reeds dertig jaren lang, dat de nieuwe deelgenooten feitelijk te veel betalen, en dus het Fonds voordeel brengen; juist dààrdoor is het Fonds op peil gekomen. Deze te hooge bijdragen worden onveranderd doorbetaald; leveren zij dan nu géén voordeel meer op?

Hier moeten we zuiver onderscheiden, om het juiste antwoord te vinden. Inderdaad leverden „de nieuwe aanstellingen" voordeel op, maar die voordeelen zijn reeds voor de geheele carrière dier deelgenooten *in rekening gebracht.* Immers: bij de becijfering der contante waarden is op doorbetaling derzelfde bijdragen *gerekend;* iedere verlaging daarvan (of: verhooging der uitkeeringen) zou onmiddellijk een nieuw tekort op de balans veroorzaken.

Niet in rekening gebracht is echter het voordeel, dat de nà 1924 aangestelde ambtenaren zullen opleveren. Of, om dit zuiverder te stellen: de reglementaire bijdragen der na 1924 aangestelden zijn een stuk hooger dan de reglementaire uitkeeringen, die later aan hunne weduwen en weezen moeten geschieden. Wat doen wij met dit verschil?

I. Streng zakelijk redeneerend, kan men zeggen: het oude Fonds bedruipt verder zichzelf, laat de nà 1924 toegetredenen nu precies betalen wat noodig is. Of: laat ons de pensioenen voor de weduwen en weezen van *deze* deelgenooten zóóveel verhoogen, als met de bijdragen overeenkomt.

II. Een tweede oplossing, die meer met het solidariteitsprincipe van het Fonds overeenkomt, is: geen scheiding tusschen deelgenooten van vóór en van nà 1 Januari 1925; een verbetering moet

gelijkelijk voor alle deelgenooten gelden. Veel varkens maken echter de spoeling dun, en het laat zich hooren dat een verbetering der pensioenen, die misschien 50% zou kunnen bedragen als alleen de nà 1924 aangestelden daarop recht hadden, tot slechts enkele procenten gereduceerd wordt, wanneer allen meedeelen.

III. Bij de oplossingen I en II zijn de reeds trekkende weduwen en weezen buiten beschouwing gelaten. Zou men het solidariteitsbeginsel ook tot dezen willen uitstrekken, dan is het duidelijk dat een verbetering der pensioenen aanvankelijk slechts zéér gering kan zijn.

Welke oplossing nu eventueel gekozen moet worden? De beantwoording van *die* vraag zou verre de grenzen van dit opstel overschrijden, want bij de overwegingen moet men zoowel de wiskunde als de solidariteit laten spreken, moet recht gedaan worden naar billijkheid, moet — om nog één overweging te noemen — ook rekening gehouden worden met de 40—75% verhooging, die van Regeeringswege nu reeds van 1920 af gegeven wordt.

Neen, ik bedoel hier alleen te betoogen en duidelijk te maken, dat en waarom men zich geen gouden bergen moet voorstellen van het eventueele evenwicht van 's Fonds balans, hoe gelukkig op zichzelf dit feit ook zal zijn. Immers zònder evenwicht is verbetering stellig niet verantwoord; mèt evenwicht kan er geleidelijk naar verbetering gestreefd worden. Met den nadruk op het woord „geleidelijk".

Bezien wij thans de actie der Christelijke Onderwijzers-Vereeniging, en, waar die steunt op de brochure-Bos, dienen wij aan dat boekje even de aandacht te schenken.

De eerste 40 bladzijden geven, sterk verkort, de geschiedenis van het Fonds; dit gedeelte is overgenomen uit het groote werk van P. H. VAN DER KEMP, Voorzitter van het Fonds in de jaren 1890—1893, dat in drie deelen het Fonds behandelt van 1817 tot 1893.

Dan volgt — doorspekt met eenige verwijten aan het Indische Fondsbeheer, dat den heer Bos, volgens zijne bewering, niet aan voldoende gegevens hielp, en eenige van wantrouwen tegenover de wetenschappelijke leiding getuigende opmerkingen — een korte verhandeling over waarschijnlijkheidsrekening en de theorie der

levensverzekering; dit gedeelte is gebaseerd op het bekende werk van P. SCHOUTEN, het eerste studieboek voor jongelui, die een plaats op het wiskundig bureau eener levensverzekering-maatschappij willen innemen.

Vervolgens komt er een berekening, dat een 25-jarig echtpaar, een weduwen-pensioen sluitende, het bedrag daarvan ongeveer gelijk kan stellen aan *zes*maal de premie. En, waar de contributie voor het Fonds 5% is van het salaris, heeft de weduwe dus recht op $6 \times 5\% = 30\%$ van het laatste salaris, in plaats van 16%, zooals het Fonds geeft. Dit gedeelte leidt tot de *valsche* conclusie dat de uitkeeringen minstens verdubbeld kunnen worden; zooals bij eenig nadenken licht valt in te zien, geldt deze becijfering alleen in het theoretische geval dat voor alle weduwen, wier pensioen b.v. 16% van *f* 750.— bedraagt, ook levenslang 5% van *f* 750.— bijgedragen wordt.

In de practijk zien we echter, dat slechts gedurende *enkele jaren* die hoogste bijdrage voldaan wordt, daarvóór is het tractement en dus de contributie (veel) lager, daarnà wordt slechts 5% over het eigen pensioen betaald. Zooals vanzelf spreekt, is de invloed van deze wisseling der contributie des te grooter, naarmate de salarissen relatief méér stijgen; daarom moet men, als men persé op de gebrekkige manier der brochure wil gaan cijferen, eenige „gemiddelde" carrières aannemen, b.v. volgens de salarisschaal. Ik heb dat gedaan, en vond in twee normale gevallen, met gebruikmaking van sterftetafels, die nauw aan de werkelijkheid sluiten, dat bij 5% contributie het weduwen-pensioen 15.1% resp. 18.7% kon bedragen, dus veel dichter bij het reglementaire cijfer van 16% gelegen dan de 30% van de brochure.

Ik noemde zooeven de manier van berekening „gebrekkig", omdat de becijferingen voor een weduwen-pensioen bij een levensverzekering-maatschappij niet zonder meer op het Fonds toepasselijk kunnen zijn. Van de verschilpunten noem ik slechts de buitengewone en de huwelijks-contributies, en het betalen van bijdragen over inkomsten, die voor pensioen niet meetellen; aan den anderen kant de weezenpensioenen, en het feit dat een tweede vrouw de plaats der eerste kan innemen. Hoezeer dus de beginselen der levensverzekering-wetenschap ook voor het Fonds moeten gelden, is de

toepassing een geheel andere, terwijl de invloed der afwijkende omstandigheden statistisch bepaald en in rekening gebracht kan en moet worden.

Behalve gebrekkig, is de berekening van de brochure bovendien geheel overbodig: in de opvolgende wetenschappelijke balansen wordt telkens berekend hoeveel — voor een nieuw fonds — de contributie zou kunnen bedragen.

Hoe met alle omstandigheden rekening gehouden wordt, is uitvoerig in de wetenschappelijke balansen te vinden, waarbij op te merken valt dat in de 5de balans meermalen naar de 4e verwezen wordt. Van iemand die een „critische studie" schrijven wil, mag toch zeker bestudeering van de voornaamste officiëele publicaties verwacht worden; waren deze in Indië niet te krijgen, waarom ze dan niet uit Holland besteld? De toestand van het Fonds is heusch niet zóó précair, dat men geen dag en geen nacht kan wachten; indien de schrijver begonnen was met de studie der voorafgaande balansen, en daarna gewacht had tot de verschijning der zesde, hadden zijne beschouwingen misschien eenige waarde gehad; nú is het een quasi-wetenschappelijk betoog geworden, alleen geschikt voor de galerij.

Een typisch voorbeeld van onbillijke critiek vinden we op pag. 53 der brochure Bos. Deze criticus heeft in V.D. KEMP gelezen dat de gegevens, waarop Prof. VAN GEER destijds zijne *eerste* sterftetafel voor het *Militaire* Fonds maakte, achteraf niet geheel volledig bleken. Indien de fout gemaakt is, kan zij geheel logisch dáárdoor verklaard worden, dat in sommige gevallen de officier verzuimde, het overlijden zijner echtgenoote aan het Fonds te berichten, wijl hij het belang van zulke kennisgeving niet inzag. Zoodoende bestond de mogelijkheid dat een vrouwen-tafel een te lage sterfte vertoonde, waardoor onjuist zouden zijn de conclusies, waartoe Prof. VAN GEER kwam:

„Bij de vrouwen doet zich een geheel ander geval voor, zooals „uit staat II blijkt. De gegevens zijn hier op gelijke wijze verkre„gen en hebben betrekking op vrouwen en weduwen van officieren. „Het geheel aantal eenjarige waarnemingen bedraagt 49689, dus „nog grooter dan over de mannen. Doch de sterfte is aanzienlijk „minder, zooals duidelijk uit den samengevoegden staat blijkt. De

„sterfte is op gelijken leeftijd niet alleen veel geringer dan voor „de mannen, maar zelfs geringer dan voor de Nederlandsche vrouw „zooals uit den achtergevoegden staat blijkt. Zoo schijnt het leven „der vrouw in Indië hoogst voordeelig voor de gezondheid te zijn. „Terwijl de man door zijn vermoeiend leven aan grooter gevaar „blootstaat en daardoor aan meer sterfte onderhevig is, geniet de „vrouw gemiddeld de beste gezondheid en worden hare levenskan- „sen door vertrek naar Indië eer verlengd dan verkort. Vooral „tusschen 35 en 50-jarigen leeftijd openbaart zich dit gunstige „verschijnsel in hooge mate, terwijl het (al is het in minder mate) „tot op hoogen leeftijd zijn invloed doet gelden. Het gunstige „verschijnsel is van 1842 af gemiddeld door alle jaren heen waar „te nemen".

Goed, laat ons aannemen dát bij dit eerste onderzoek inderdaad de fout gemaakt is; mag men dan daaruit concludeeren dat dus *alle* volgende tafels van *alle* regeeringsfondsen geen vertrouwen verdienen, zonder nader onderzoek ook de conclusies foutief verklaren, en uitroepen:

Er zit karakter in zoo'n fout.

Een heel systeem is daarin gecomprimeerd.

Het is de bureaucratie in a nutshell.

Reeds in de eerste balans van het *Civiele* Fonds is een andere weg ingeslagen: Prof. VAN GEER schrijft:

„Eene opgaaf van al wat hiertoe noodig kon zijn werd door mij „opgesteld en ingezonden; weldra bleek dat niet alle gewenschte „gegevens aan het bureau te vinden waren, zoodat een onderzoek „*bij de ambtenaren zelven* [1]) noodig werd."

en verder: „De vierde staat vermeldt voor dezelfde periode het „aantal *trekkende weduwen,* [1]) van jaar tot jaar gerangschikt naar „den leeftijd met vermelding van het aantal dat afviel wegens „overlijden, hertrouwen of om andere redenen; afzonderlijk worden „hierbij vermeld diegenen, waarvan de leeftijd onbekend was.

„Hierna bleek dat het de veiligste weg was om alleen van de „uitkomsten van dit laatste onderzoek gebruik te maken, wegens „de dubbele reden dat de waarnemingen het nauwkeurigst waren

1) Cursiveering van mij. v. G.

„en deze periode zich het best aansluit bij de tegenwoordige en „eerstvolgende. Ook dit heeft eenige waarde omdat wel kan worden „aangenomen dat de sterfteverhoudingen en sociale toestanden in „de eerstvolgende jaren zich aansluiten bij die welke uit waar- „nemingen der voorgaande periode worden afgeleid, doch hierbij „deze laatste niet te ruim mag worden genomen; bij een sterk en „snel wisselend personeel, als dat der Indische ambtenaren, kunnen „toch deze toestanden en verhoudingen in korten tijd groote ver- „anderingen ondergaan. Op gelijke wijze is met al de zes genoemde „staten gehandeld en zijn de aldus verkregen uitkomsten nauw- „keurig met elkander vergeleken; doch ten slotte zijn alleen de „uitkomsten gebruikt die uit de waarnemingen der laatste 18-jarige „periode zijn afgeleid.

„Nadat deze uitkomsten waren opgesteld en in teekening ge- „bracht, bleek dat zij volkomen aan het doel beantwoorden en „daaruit met voldoende nauwkeurigheid konden worden afgeleid: „de sterftekansen voor de deelgerechtigden op elken leeftijd; de „sterfte- en huwelijkskansen der weduwen; de sterfte- en huwe- „lijkskansen van onderstand trekkende weezen. Daarbij ging de „leeftijd der weezen voor bij die waarop de tafels voor ambtenaren „en weduwen aanvangen, zoodat deze uitkomsten tot een geheel „konden worden vereenigd en hieruit over het geheele leven, sterfte- „tafels voor mannen en vrouwen, wat de laatsten betreft met- en „zonder huwelijkskans, konden worden afgeleid.

„Deze uitkomst is van groot gewicht te achten. Want omtrent „het sociale leven van Europeanen in onze Oost-Indische koloniën „bestaan nog weinig vertrouwbare gegevens en werden tot hiertoe „herhaaldelijk zeer gewaagde conclusies omtrent levens- en sterfte- „kansen uitgesproken. Een eerste nauwkeurig onderzoek werd in- „gesteld bij het nagaan van het fonds voor officieren; de uitkomsten „werden neergelegd in de twee door mij vroeger ingediende me- „moriën, die later door den druk algemeen werden verkrijgbaar „gesteld. De hieromtrent verkregen uitkomsten waren niet onbe- „langrijk; aangezien zij slechts betrekking hadden op officieren „en hunne gezinnen was de kring te beperkt om de verkregen „uitkomsten op wijder kringen toe te passen.

„De burgerlijke ambtenaren zijn niet alleen in veel grooter aantal,

„doch ook hun sociale toestand sluit zich beter aan bij dien van „tal van andere personen, die onder overeenkomstige levenstoe- „standen tusschen de keerkringen leven. Het laat zich daarom „aanzien dat de hier verkregen uitkomsten, afkomstig van het eerste „nauwkeurige hieromtrent ingestelde onderzoek, niet minder de „aandacht zullen trekken en toepassing vinden".

(Prof. VAN GEER).

Bij iedere nieuwe wetenschappelijke balans werden de sterftegegevens uit de afgeloopen periode nauwkeurig gecontroleerd, en werden de sterftetafels dienovereenkomstig verbeterd. In vakkringen wordt aan zulke tafels, waaraan de namen van Prof. VAN GEER, H. A. BERKHOUT en prof. MULLER verbonden zijn, zeer veel waarde toegekend.

Evenwel: the proof of the pudding is in the eating; als wij nu lezen in de 5de Wetenschappelijke balans:

„Het naar die tafels berekende aantal sterftegevallen bedroeg „van de mannelijke ambtenaren (in dienst en gepensionneerd) die „in de jaren 1899 t/m. 1919 onder waarneming zijn geweest 4350; „en van de weduwen in hetzelfde tijdvak 1844; terwijl in werke- „lijkheid overleden zijn onderscheidenlijk 4126 deelgenooten en „1831 weduwen.

„Evenmin is het noodig voorgekomen de bij de vorige balans „gebezigde hertrouwingskans der weduwen, de echtscheidingskans „der hertrouwde weduwen en de huwelijkskans der weezen, die „onderstand genieten, te wijzigen.

„Terwijl toch de berekening van het aantal hertrouwde weduwen „naar de toen toegepaste kansen voor de jaren 1899 t/m. 1919 „tot een aantal van 191 leidde, heeft het in werkelijkheid 268 „bedragen. Het aantal echtscheidingen onder de weduwen volgens „berekening 28, is in die periode 25 geweest. Eindelijk is het „aantal huwelijken onder de weezen van het vrouwelijk geslacht „in die jaren 844 geweest, terwijl de berekening naar de huwelijks- „kansen 789 als uitkomst heeft gegeven. Het berekend aantal sterf- „gevallen onder de weezen, die in de meer genoemde periode zijn „waargenomen bereikte het aantal van 186, terwijl er 195 in wer- „kelijkheid overleden zijn." —

dan zal een ieder toegeven dat de gebezigde tafels zich voldoende nauwkeurig aan de werkelijkheid aansluiten.

En wat leeren ons de voortgezette waarnemingen omtrent de mindere sterfte van vrouwen, in de tropen? Ik schrijf daartoe het volgende staatje over, dat te vinden is in het belangrijke artikel van H. A. BERKHOUT: „The influence of the climate in the Dutch Indian possessions", voorkomende in „Septième Congrès International d'Actuaires", 2—7 September 1912 Amsterdam.

GEMIDDELDE LEVENSDUUR.

Leeftijd	Indische Officieren en in Europa geboren Ind. ambtenaren	Ambtenaren in Nederland	Officieren in Nederland	Vrouwen en Weduwen van Kolom 1	Weduwen van Kolom 2	Weduwen van Kolom 3
20	41.3	47.1	43.6	48.5	47.4	44.8
30	33.9	38.9	35.7	40.7	39.2	37.5
40	25.7	30.3	27.9	32.5	31.1	30.7
50	18.5	22.2	20.6	24.4	23.5	23.5
60	12.7	15.1	14.2	16.8	16.1	16.3
70	7.7	9.2	8.7	10.4	10.-	10.3
80	4.2	5.4	5.1	5.8	5.7	5.9

Mij dunkt, dat, wanneer latere onderzoekingen zóó treffend de uitkomsten van Prof. VAN GEER dekken, de gemaakte fout bij diens eerste optreden dan toch zeker niet groot geweest kan zijn.

Ik ben wat lang stil blijven staan bij dit punt der critiek, niet om den schrijver tot andere gedachten te brengen, maar in de eerste plaats om bij deelgenooten de overtuiging sterker te vestigen, dat de deskundigen, die over hunne belangen waken, hunne conclusies maar niet zoo op losse gronden neerschrijven, en ten tweede om aan te toonen hoe in deze „critische studie" op een enkel geval wordt voortgeborduurd en -gefantaseerd zonder raadpleging van andere bronnen, zonder eenig verder onderzoek.

Er zit karakter in dit systeem.

Ik wil hiermede van de brochure-Bos afstappen. Er zou nog veel meer tegen te zeggen zijn, maar van het geduld des lezers mag ik niet meer vergen. Het fantastische slot-betoog waarin een regeerings-schuld aan het Fonds van 172 millioen wordt becijferd,

ga ik met stilzwijgen voorbij — het doet me te veel aan Teyler's erfenis denken, en we kunnen allen onzen tijd beter besteden dan met zulke millioenen-goocheltoeren.

Tot slot nog een enkel woord over de moreele verantwoordelijkheid der Regeering tot aanzuivering van het te kort. In hoofdzaak *twee* feiten geven aanleiding tot het opwerpen dier verantwoordelijkheid. Het eerste is, dat het Fonds in 1817 „zonder een enkelden penning in kas werd opgericht", terwijl zoowel de trekkende weduwen als de oudere ambtenaren (tegen *dezelfde* absoluut en voor de ouderen bovendien relatief te lage contributie) er in opgenomen werden.

„Een van beiden: of de contributiën hadden veel hooger moeten „zijn; of het Fonds had van den aanvang over een kapitaal moeten „beschikken, waarvan de rente het ontbrekende kon aanvullen. „Doch met de oprichting van het Fonds had de massa der amb„tenaren reeds een diensttijd achter zich, waarover niet gecon„tribueerd werd, zoodat er, afgescheiden van de geringheid der „contributiën, aanspraken ontstonden, die volstrekt niet in verhou„ding waren met de opgelegde verplichtingen.

„Vandaar dat de eerste deelgerechtigden het lichtst belast en „voor hen de bedeelingen het schoonst geweest zijn; eerlang zal „dat veranderen" ..... (BAUD — V.D. KEMP).

Het tweede feit is, dat in 1861 het besluit genomen werd om de contributie, die toen 8% bedroeg, aanzienlijk te verminderen.

Het advies der Directie ten opzichte der contributievermindering was aanvankelijk afwijzend: „zij was pertinent van oordeel, dat „verdere vermindering van contributie ontijdig was, en men daar„door het bestaan van het Fonds in de waagschaal zou stellen.

„In deze opvatting van de Directie kwam helaas tengevolge van „persoonswisseling verandering. De nieuwe Directie vond, dat het „hoofdbeginsel bij het Fonds moet zijn onderlinge waarborg, dat „wil zeggen dat allen zooveel moeten bijdragen als noodig is om „elk jaar de uitgaven door de inkomsten gedekt te zien." (V. D. KEMP).

Uit deze aanhalingen ziet men, dat de Regeering de verlaging niet tegen de meening der Directie (deelgenooten-ambtenaren) heeft doorgedreven, zooals soms vermeld wordt.

Prof. VAN GEER heeft in de Eerste wetenschappelijke balans berekend, dat het Fonds in 1894 in bloeienden toestand geweest zou zijn, wanneer de contributie in 1861 op 6% bepaald was, dus nog 2 à 3% lager dan sedert 1855 gegolden had.

Zij, die de Regeering voor beide feiten ten volle verantwoordelijk stellen, en voldoening der schuld in klinkende munt vorderen, stellen zich op het standpunt dat „Regeering" en „Fonds" twee geheel onafhankelijke lichamen zijn, zoo in den trant van een kapitalist-fabrikant, en een werklieden-fonds, dat geheel door den fabrikant beheerd, doch door de werklieden bijeengebracht is.

„Gij hebt ons gedwongen zóó te handelen, aan U thans om „alles in orde te brengen". [1])

Anderen daarentegen meenen, dat „Regeering" en „Ambtenaren" twee begrippen zijn, die elkander wel niet geheel dekken, maar die toch geleidelijk in elkaar overgaan. Het Fonds werd immer door deelgenooten bestuurd, de Regeering heeft eenige malen ten onrechte ingegrepen, maar bestond — uitgenomen het geval dat de Gouverneur-Generaal of de Minister dit *persoonlijk* deed — die ingrijpende macht niet evenzeer uit deelgenooten-ambtenaren?

Volgens dezen gedachtengang moet het ambtenaren-corps, zonder hulp van buiten, ook rechtzetten wat de vorige generaties bedorven hebben.

Laat ons deze kwestie nog even bezien uit den gezichtshoek van de „burgerij". Deze redeneert: Indië moet bestuurd worden, daarvoor betalen wij belasting, en uit die belastingen leggen de ambtenaren zich een zeker salaris toe. Die ambtenaren zijn zoo verstandig geweest, een coöperatieve levensverzekering met verplichte toetreding op te richten, zij maakten en veranderden daarvoor reglementen, hieven contributies en betaalden pensioenen, zonder dat de burgerij daarin iets te zeggen had — terecht, want het kan der burgerij onverschillig laten, hoe de ambtenaren hun tractement besteden en welke bepalingen zij willen maken voor de verzorging

1) Is het herstel daarvan geene zaak van algemeen belang en is dus de Regeering niet billijkerwijze verplicht de schade, die hare bemoeienissen hebben toegebracht, te vergoeden en dus de schatkist aan te wenden tot aanvulling van wat thans bevonden wordt voor den toegezegden onderstand der weduwen en weezen te ontbreken? (Mr. P. MIJER in 1851).

van hunne gezinnen. Nu blijkt na verloop van jaren, dat die coöperatieve maatschappij aanzienlijke tekorten heeft, omdat „de ambtenaren" haar verkeerd bestuurd hebben: zij hebben te hooge pensioenen uitbetaald, en van hunne deelgenooten, individuëel of van een heele generatie, te weinig geheven.

Is de burgerij daarvoor aansprakelijk? Even weinig, zoo meent zij, als voor ongunstige resultaten van andere vereenigingen.

Ik volsta ook hier, met de richting aan te duiden waarin zich de gedachten van verschillende groepen bewegen; over de mate van verantwoordelijkheid der Regeering — lees: de plicht der schatkist om bij te springen — is nog heel veel te zeggen, vooral wanneer men daarbij óók het oog gericht houdt op de autonomie van het Fonds, welks vermogen geheel afgescheiden van het Staatsbezit is, en daartoe in dezelfde onafhankelijke verhouding staat als de bezittingen van willekeurige particulieren en rechtspersonen.

Aan het slot mijner beschouwingen gekomen, bladerde ik het werk van V.D. KEMP nog eens door, en vond daarin op pag. 26 een beschouwing, die in weinige woorden zóóveel zegt, dat ik daarmede dit opstel gaarne wil besluiten.

„Onwillekeurig echter komt men op een dwaalspoor, wanneer „men de officiëele weduwenfondsen vergelijkt met particuliere le- „vensverzekeringmaatschappijen. Men moge terecht streven naar „dezelfde wetenschappelijke grondslagen, maar, uitgaande van „verschillende beginselen, worden zij beheerscht door andere re- „gelingen en kan de maatstaf van beoordeeling voor beiden niet „dezelfde zijn, ook niet wat betreft de waardeering der zekerheid, „die beide soorten van instellingen geven ten aanzien hunner „levenskracht. Wij zullen het in ruime mate zien — ook bij de „instelling onzer officiëele Fondsen zijn grove fouten gemaakt, zoo- „wel met betrekking tot de bepalingen, als tot de wijze van uit- „voering; maar het beleid heeft ten slotte vele moeielijkheden weten „te overwinnen. Een particulier Fonds zou zoo vele beproevingen „vermoedelijk niet hebben doorstaan. En de volle maat der waar- „deering willende geven, vergete men niet in welk een dringende „behoefte de instelling van ons Fonds in 1817 voorzag; ..... „in een tijd dus, toen er in Indië geene enkele gelegenheid bestond

„om door deelneming in particuliere maatschappijen zich het lot „der zijnen te verzekeren; toen de gebrekkige gemeenschap iedere „deelneming in Europa ook onmogelijk maakte; terwijl de nood- „zakelijke levensmanier in de tropen zoo weinig tot sparen uitlokt".

Batavia, Februari 1926.

Waar nog vaak misverstand blijkt te heerschen omtrent inrichting en bestuur van het Fonds, doe ik hier enkele gegevens volgen.

Inrichting en *Bestuur.*

Het fonds is *steeds* door ambtenaren-deelgenooten bestuurd geweest. Tot 1913 was de Directie te Batavia gevestigd; zij bestond tot 1887 uit 3 en daarna uit 5 aanzienlijke ambtenaren. Met het dagelijksch beheer was een Amanuensis belast, als regel een gepensionneerd ambtenaar.

In 1913 werd de *directie* naar Den Haag overgebracht, terwijl het *beheer* in Indië bleef. In Holland zetelt dus de leiding (Art. 1 alinea 2 van het Reglement luidt: „Het fonds is gevestigd te 's-Gravenhage en is rechtspersoon") met de wiskundige en statistische afdeeling, in Holland worden de verslagen en balansen opgemaakt.

Het beheerskantoor te Weltevreden zorgt voor de Indische zaken, en de geldbelegging hier te lande.

Zoo ongeveer dus als de Koninklijke Paketvaart Mij., wier lijnen geheel Indië bestrijken, terwijl de opperste leiding bij de Directie in Amsterdam berust.

Directeur van het Fonds is Mr. Dr. H. ZAALBERG, die bijgestaan wordt door den 2en directeur V. L. SLORS.

Beheerder in Indië is J. BERENDSEN, 2e. beheerder J. J. HAKKERT.

Medezeggingschap.

Er zijn twee Raden van Commissarissen; één in Den Haag, bestaande uit vijf leden, H. E. MULLER, Dr. C. WINKLER, R. ZUYDERHOFF, M. G. D. KLAASSEN, en Mr. D. W. K. DE ROO DE LA FAILLE, *allen deelgenooten,*

en één te Batavia, die thans samengesteld is als volgt:

B. D. W. J. VAN GARDEREN (NILLMIJ), Voorzitter.
W. DE VRIES GZN. (Gouv. Accountantsdienst).
Mr. J. LANGHOUT (Rechterlijke Macht).
F. J. DEIERKAUF (Dept. van Financiën).
Mr. E. G. J. GIMBRERE (N. I. Handelsbank).

In Holland zijn dus *alle* Commissarissen deelgenooten, in Indië is de meerderheid deelgenoot (drie van de vijf) terwijl de twee andere plaatsen — in verband met de geldbelegging in Indië — door particulieren ingenomen zijn.

Wetenschappelijke Balans.

Deze verschijnt om de 5 jaren, de eerstvolgende zal den toestand betreffen per Ulto. 1924.

Er wordt soms in overweging gegeven, die Wetenschappelijke balans *ieder jaar* op te maken. Ik wil het hier niet hebben over het overbodige daarvan, maar alleen even opmerken dat het werk daardoor enorm verzwaard zou worden.

Naast het Civiele Fonds immers bestaan er nog *acht* andere Fondsen, die alle onder dezelfde directie staan. In totaal zijn er *vier* burgerlijke fondsen en *vijf* militaire (Zie Regeerings-Almanak 1926 II blz. 45).

Voor elk dier fondsen wordt ééns in de 5 jaar de Wetenschappelijke balans opgemaakt; zou men *elk* jaar *negen* zulke publicaties willen maken, dan zou dit alleen kunnen door een onevenredig grootere bezetting van het hoogere personeel.

Men haalt zoo gaarne het voorbeeld aan van levensverzekering-maatschappijen, die immers elk jaar een volledig verslag geven, maar vergeet dan, dat ook daarbij dikwijls het verslag over een drie- of vijfjarige periode uitvoeriger is, hetgeen in verband staat met winst-uitkeeringen aan verzekerden om de drie of vijf jaar. Het is duidelijk, dat aan deze handelwijze eenzelfde beginsel ten grondslag ligt.

v. G.

Inlandsche budgetten,

door

Dr. J. H. Boeke.

I. Vroegere pogingen.

In 1885 publiceerde de redactie van het Tijdschrift voor Nijverheid en Landbouw in Nederlandsch-Indië een drietal rekeningen van ontvangsten en uitgaven van Inlandsche huishoudingen, opgemaakt door den aspirant-controleur H. G. Heyting. Zij hadden deel gevormd van een nota over het belastingwezen van de toenmalige afdeeling Koeto-Ardjo en dienden om den belastingdruk te demonstreeren. Het waren drie typen, deze rekeningen, namelijk het budget van een gegoeden landbouwer, in eene desa aan den voet van het gebergte met mooie sawah- en tegalgronden, tweemaal 's jaars met padi beplant; het budget van een behoeftigen landbouwer, „in eene desa met onvruchtbare hooge leemgronden, waarvan het grootste gedeelte in den oostmoesson te hard is om met eenig gewas te worden beplant en in den westmoesson weinig produceert"; en het budget „van een landbouwer, zooals het gros is, in eene desa met redelijk goede sawahgronden".

Blijkbaar was elk dezer rekeningen ontleend aan een speciaal geval en waren de becijferingen het resultaat van schatting en ondervraging. De inkomsten werden vermeld in padi en geld, de uitgaven evenzoo, alles jaarstaten. Omrekening van arbeid in product of geld had bij deze berekeningen niet plaats.

De Indische Gids van 1889 (11e jaargang II) publiceerde een tweede, veel verder reikende poging om het budget van een Javaanschen landbouwer te leeren kennen, gedaan door „Arminius", schuilnaam voor denzelfden nauwgezetten en ijverigen onderzoeker.

De aanvankelijke werkwijze, om door veelvuldige en vertrouwelijke ondervraging zich een zóó gedetailleerd beeld te vormen van eenige Inlandsche huishoudingen dat hij een jaarbegrooting

daarvan kon opstellen, die een denkbeeld gaf van de leefwijze en de draagkracht der inlandsche bevolking, bevredigde hem niet langer. De uitkomsten bleken te schematisch. De betrokkenen misten te zeer het begrip van begrooting om betrouwbare opgaven te kunnen verstrekken over productie, inkomsten en uitgaven over een zoo lang tijdsverloop als een jaar, telkens was het de ondervrager die zelf de antwoorden gaf.

Toen besloot Heyting eenige Inlandsche ambtenaren als onderwijzers, koffiepakhuismeesters, mantri's bij de waterleidingen op te dragen, „aangaande een vlak bij (hunne) woning gevestigd huisgezin een journaal samen te stellen, waaruit gedetailleerd en naar tijdsorde voornamelijk zou blijken welken arbeid de man in het bijzonder te verrichten had en verder wat de inkomsten en uitgaven aan padi, levensmiddelen, geld enz. waren".

De eischen waren niet gering. Niet alleen de inkomsten en uitgaven in geld moesten worden genoteerd maar ook de inkomsten in natura door voortbrenging, ruil of leening verkregen; en als uitgaven ook de voortbrengselen van eigen grond, hetzij deze gebezigd waren als voedingsmiddelen, als grondstof in eigen huishouding dan wel hadden gediend ter belooning in natura, als bestanddeelen van verkochte producten of als bijdrage aan desafeesten. Al deze, vaak kleine, hoeveelheden moesten daartoe naar haar waarde worden geschat. Wat de padi betreft moesten, mede ter controleering van de geldcijfers, bovendien alle in- en uitgaande hoeveelheden, de zelf geoogste daarbij gerekend, worden vermeld. En dat was nog niet alles. Ook de arbeid van het gezinshoofd (niet die van de verdere gezinsleden) moest worden genoteerd.

En dat alles dagelijks, gespecifieerd onder ruim 50 hoofden, gedurende een vol jaar.

Het valt niet te betwijfelen dat deze weetgierige onderzoeker van de desahuishouding hiermede te hoog greep. Was het nog maar bij den eisch van opteekening van gegeven grootheden gebleven! Maar de waardeering en omrekening in geld van al die groot- en kleinheden bracht een element van willekeur in de noteeringen, van onderschatte moeite misschien ook, dat aan de juistheid van de cijfers niet ten goede kan zijn gekomen. De opgaven in duiten, potjongs padi en arbeidsuren voor elken dag

geven een schijn van groote nauwkeurigheid, maar wie de Inlandsche huishouding eenigszins kent, weet wat er voor een cent ook nu nog, en wat toen voor een duit zeker [1]) al niet aan ingredienten bij den maaltijd kan worden verkregen en hoe voor het dagelijks van eigen erf gebruikte, althans bij ver gaande specificatie zelfs deze waardeeringsmaatstaf te groot is; weet verder hoe moeilijk zich de onderbroken arbeid in eigen huis en hof laat meten; weet ten slotte hoe bij de transacties in natura alles met het oog geschat en niets met een vast gewicht gewogen wordt.

Het aantal hoofden kon bij dezen opzet dan ook niet zoo groot worden genomen, wilde de taak niet volkomen onuitvoerbaar worden. Vandaar een willekeurige besnoeiïng en een voor het helder inzicht ongewenschte samenvoeging van uiteenloopende grootheden. Dat bijvoorbeeld bij de aanteekening van de arbeidsuren alleen die van den man in aanmerking zijn gebracht en niet die van gezinsleden, laat zich niet rechtvaardigen. Evenmin een hoofd „allerlei bibit, bamboe enz.", waaronder zoowel de ingredienten voor den huisbouw als voor het akkerbestel en voor allerlei gereedschap worden samengevat.

Ondanks deze besnoeiïng en samenvoeging konden slechts drie budgetten voor publicatie in aanmerking worden gebracht, waarvan de derde nog van bijna twee jaar later dateert (de eerste 2 van Februari 1886 — Januari 1887, de laatste van December 1887 tot November 1888).

Het is ook te betreuren dat de indeeling in onderhoofden niet volgens eenvormig model is geschied, waardoor de onderlinge vergelijkbaarheid onvolledig is. Zoo zijn de gezinsuitgaven in het eerste budget in 29, in het tweede en derde budget slechts in 12 rubrieken gesplitst. Blijkbaar is de detailverdeeling aan de opteekenaars overgelaten.

II. Belang van budgetonderzoek.

Toch is dit onderzoek allerminst als verloren moeite te beschouwen. Vooreerst zijn de uitkomsten van de drie budgetten in velerlei opzicht merkwaardig, vooral door de uitvoerige toelichting van den schrijver, en kunnen de verzamelde gegevens ook nu nog

1) Ten tijde van de budgetaanteekening werden 30 duiten gelijkgesteld met 25 cents.

als vergelijkingsmateriaal worden benut (de verdeeling van den arbeid van den landbouwer over het jaar en over verschillende doeleinden, de verhouding van lasten tot lusten, de besteding van de geldinkomsten en de zorgen vereischt om aan geldelijke verplichtingen te voldoen). [1]) Maar bovendien heeft Heyting met zijn onderzoek een weg aangewezen die begaanbaar bleek. De mogelijkheid om de opteekening van inkomsten en uitgaven dagelijks op gespecifieerde staten gedurende een vol jaar toe te vertrouwen aan meer ontwikkelden in de inheemsche samenleving, de mogelijkheid om te rekenen op zooveel openhartigheid en volharding bij de subjecten, dat de gewenschte gegevens gedurende al dien tijd eerlijk, regelmatig en bij korte tusschenpoozen worden verstrekt, is door Heyting's enquête in het regentschap Koeto-Ardjo aangetoond.

En deze methode is de moeite van navolging waard.

De Inlandsche huishouding is voor niet-Inlanders vrijwel een gesloten boek. Toch moeten voortdurend maatregelen getroffen worden, die op die huishouding van grooten invloed zijn, zelfs het evenwicht ervan kunnen verstoren. Vandaar dat telkens opnieuw gezocht wordt naar middelen om zich van die huishouding een beeld te vormen.

Daarbij gaat men op tweeërlei wijs te werk. Men bestudeert bepaalde verschijnselen, bepaalde uitingsvormen van het inheemsche economische leven, vooral de daarin zich vertoonende wijzigingen, en concludeert daaruit tot overeenkomstige of tegengestelde wijziging in de economische omstandigheden. Zoo kunnen het loonpeil en de daarin optredende stijgingen en dalingen worden nagegaan, de verhooging of verlaging van den omzet der pandhuizen en van de controleerbare credietbehoefte in het algemeen, de schommelingen in den afzet van importgoederen, de fluctuaties in de pasarprijzen voor allerlei levensbehoeften, de oogstcijfers, de voedsel diefstallen enz. enz.

Men kan ook op andere wijze te werk gaan door bekende of te benaderen algemeene cijfers in verband te brengen met het getal der bevolking en zoodoende het op ieder individu vallend

1) De geldcijfers van twee der budgetten zijn, omgerekend in centen, in den algemeenen vergelijkingsstaat hierachter opgenomen. Zij demonstreeren beter dan een lang betoog de toeneming van de geldhuishouding sinds 1890.

aandeel te berekenen. Het laatste is bijvoorbeeld nagestreefd in de 31ste mededeeling van het Centraal Kantoor voor de Statistiek, handelend over de kosten van levensonderhoud der Inlandsche bevolking op Java en Madoera 1920 — 1924. De schaduwzijde van beide methoden is dat zij niet verder komen dan een omlijning zonder levende inhoud. Kende men het individu, dan zouden dergelijke afleidingen en generalisaties indruk maken en op haar juiste beteekenis kunnen worden geschat. Nu blijven het uiterlijkheden — te dooder naarmate zij algemeener zijn. Wat zegt het ons dat in 1924 het gemiddeld dagelijksch verbruik aan rijst, mais, cassave, bataten enz. per duizend personen zoo-en-zooveel kostte, dat die prijs hooger of lager was dan in dat of dat jaar? Zijn wij in staat ook maar iets mee te leven van de zorgen of verlichtingen die die prijzen en die wijzigingen in het leven van den desaman beteekenen? Zijn wij in staat met stelligheid te bepalen welke last het meest drukt, op welke schouders hij het meest drukt, waar geholpen moet worden en hoe die hulp het best wordt toegediend?

Daartoe is onmisbaar een duidelijk beeld van de *individueele* huishouding als geheel, van een serie individueele huishoudingen met al de schakeeringen van werkkringen, ontwikkeling, bezit, persoonlijke geaardheid, gezinsverhoudingen, communaal verband en locale kenmerken. Een schildering dus die lijnrecht ingaat tegen het statistisch gemiddelde en die monografisch de bontheid van het werkelijke leven tracht te benaderen.

Dit alles zijn overwegingen, die opkomen wanneer men zich stelt op het standpunt van de overheid. Maar van hoeveel grooter beteekenis nog moet die kennis van de individueele gevallen zijn voor de diensten en personen die niet, als de overheid, uit hun aard verplicht zijn massaal te werken, te generaliseeren en te nivelleeren, voor de diensten en personen, die zich bij voorkeur tot het individu wenden en, zonder met publiek gezag te zijn bekleed of zich een dergelijk gezag aan te matigen, de uitwerking van hun maatregelen, de inwerking van hun voorbeelden en adviezen, de doorwerking van hun hulp en leiding hebben af te wachten..... of moeten kunnen voorzien.

Voor sociale diensten, als die van de landbouwvoorlichting, van het volkscredietwezen, van het volksonderwijs, is het dóórdringen

in de werkelijke, levende desaverhoudingen een allereerste en onafwijsbare eisch en elk middel dat tot die kennis kan bijdragen moet worden aangegrepen.

Op statistisch gebied nu vormen de door Arminius beschreven budgetten een dergelijk middel. Evenwel, zij dateeren van 1886—1888 en sinds dien tijd is er veel veranderd. Bovendien vertoonen zij de fouten van elken pioniersarbeid, die nog alle ervaring heeft te scheppen.

III. Het hier beschreven budgetonderzoek.

Er bestond daarom gereede aanleiding om de poging van Heyting te vernieuwen met vereenvoudiging van den opzet en spiegeling aan zijn resultaten en teleurstellingen. De medewerking van ambtenaren van het volkscredietwezen alsmede van eenige ambtenaren bij den landbouwvoorlichtingsdienst maakte mij die poging mogelijk.

Er werden een paar honderd kasboeken, van Maleische of Javaansche tekst voorzien, gedistribueerd met de bedoeling dat daarin gedurende een vol jaar de geldinkomsten en uitgaven van een bepaald gezin zouden worden opgeteekend.

Naar ik meende konden deze geldinkomsten en -uitgaven een inzicht geven welke rol het geld in de desahuishouding speelt, voor welke doeleinden het wordt aangewend, waaruit, wanneer en in welke bedragen het wordt verkregen. Een nauwkeuriger kennis daarvan is in velerlei opzicht nuttig. Niet alleen leidt de maatschappelijke ontwikkeling tot een al verder doordringen van de geldhuishouding (verdringing van eigen nijverheid, differentieering van de voortbrenging, uitbreiding van de behoeften, meerder verkeer, kortom vergrooting van de onderlinge afhankelijkheid), maar ook het gouvernement dwingt daartoe door het steeds uitsluitender heffen van geldbelastingen en de credietinstellingen en particuliere geldschieters zijn eenigszins te beschouwen als de steunpunten waarnaar de bevolking grijpt bij haar pogen om met behoud van leven en goed door de diepten, draaikolken en stroomversnellingen van die geldhuishouding heen te ploeteren.

Het is begrijpelijk dat bij de toelichting op deze huishoudboekjes de wensch werd uitgesproken, dat zooveel mogelijk de verschillende maatschappelijke en welstandsklassen zouden worden vertegenwoordigd. Het is even begrijpelijk dat de resultaten een overwicht

van de beter gesitueerden vertoonen. Er behoort nu eenmaal een zekere graad van ontwikkeling en energie toe om zich bereid te verklaren, en gedurende een vol jaar bereid te toonen, zijn inkomsten en uitgaven te laten noteeren. Toch is ook bij de geslaagde gevallen aan verscheidenheid geen gebrek.

Begrijpelijk is ten slotte ook dat een groot deel van de opteekeningen mislukte. Sommige boekjes „geraakten in het ongereede", sommige bleven blanco, sommige werden slechts een paar maanden ingevuld, sommige werden slordig, verkeerd of onvolledig bijgehouden, sommige vertoonden onaanvaardbare lacunes, verdachte regelmaat, onoplosbare tegenstrijdigheden en moesten op grond daarvan onbruikbaar worden verklaard.

Een moeilijkheid was dat de noteeringen niet op zich zelf staande personen mochten betreffen maar de normale maatschappelijke eenheid, het gezin, moesten omvatten dat deze eenheid een rekbaar begrip is en dat de verschillende leden van het gezin veelal eigen inkomsten en uitgaven hebben.

Ter vereenvoudiging moest daarom worden aangeraden gezinnen te kiezen, waarvan de leden, buiten het gezinshoofd en zijn vrouw, maatschappelijk geen zelfstandig bestaan voerden, noch tegenover het gouvernement noch tegenover de desa, geen eigen onroerend bezit hadden en in hun geldelijk beleid door het gezinshoofd konden worden gecontroleerd.

Het is zeker dat in verschillende gevallen mislukking van de opteekening het gevolg was van het niet noteeren van geldinkomsten of uitgaven van gezinsleden.

Zoo bleek slechts een klein dertigtal tegen een ernstige selectie bestand — en ook deze zijn nog niet volmaakt. Nauwkeurigheid is nu eenmaal een deugd die eerst met de ontwikkeling geleidelijk rijpt en waar aan het eigen inzicht van de opteekenaars zwaardere eischen werden gesteld, was het resultaat meestal teleurstellend. Dit geldt vooral het algemeene gedeelte. Ten einde n.l. een helder inzicht te verkrijgen in de beteekenis van de opgeteekende cijfers was het noodzakelijk dat de opteekenaar het beeld van het gezin schetste, niet alleen door een nauwkeurige opgave van de samenstelling (ouderdom, geslacht en bezigheden van de leden) en de bezittingen ervan (uitgestrektheid, aard en beplanting van de

gronden, behuizing, veebezit, stand van schulden en vorderingen), van zijn maatschappelijken staat, maar ook door aanteekening te houden van de gebeurtenissen als ziekte, overlijden en geboorte bij mensch en vee, tijdstippen van beplanting en oogst, oogstopbrengst, oogstmislukking, festiviteiten en dergelijke die op de uitgaven en inkomsten van invloed waren. De bedoeling was dat deze verklarende gegevens telkens naarmate zij ter oore van den opteekenaar kwamen in het kort zouden worden genoteerd. Daarvoor waren aan het begin van het boekje een paar bladzijden opengelaten.

Zij bleven maar al te vaak blanco.

Het is nu niet mogelijk — en ook niet gewenscht — om de resultaten in extenso te publiceeren. Omtrent den opzet der boekjes zij slechts vermeld dat zij buiten het algemeene gedeelte 13 dubbele bladzijden voor de inkomsten en even zooveel bladzijden voor de uitgaven bevatten. De inkomsten waren onderverdeeld in 14 rubrieken te weten:

1 verkoop sawahproducten;
2 verkoop tegalanproducten;
3 verkoop erfproducten;
4 verkoop bereide landbouwproducten;
5 verkoop vee en veeproducten (groot vee, klein vee, pluimvee en producten als eieren, mest);
6 verkoop eigen nijverheidsproducten;
7 verkoop ingekochte handelswaren;
8 verkoop en verpanding van grond, van vruchtboomen;
9 verhuur van vee, gereedschap, andere zaken;
10 loon (van man, vrouw, overige gezinsleden);
11 soembangans en giften;
12 uitgezette gelden (renten, terugontvangst hoofdsom);
13 leeningen (pandhuis, desabank, afdeelingsbank, geldschieters);
14 andere geldinkomsten.

Voor elk hoofd, ook voorzoover niet uitdrukkelijk onderverdeeld, waren twee of meer regels ten behoeve van verdere splitsing opengelaten en ruimte voor nadere omschrijving. Daarachter volgden 31 kolommen voor de dagelijksche notities.

Wat de uitgaven betreft, de indeeling daarvan is grootendeels

te vinden in het hierachter opgenomen algemeen overzicht van de afzonderlijke gezinnen. Slechts ontbreken daaraan de laatste 4 rubrieken, die aldus luidden:

11 voor handel (inkoop handelswaren);
12 voor aflossing schuld (pandhuis, desabank, afdeelingsbank, andere geldschieters);
13 voor bezitsvermeerdering (inlossing verpande grond, aankoop grond, vee, eenden, kippen);
14 andere uitgaven.

Thans mogen de afzonderlijke gevallen worden geschetst.

IV. De afzonderlijke gezinnen.

1 Samin van Tjiterep (N. Banten).

Samin, 43 jaar oud, woonachtig in desa Tjiterep, N. Banten, staat aan het hoofd van een gezin van 7 volwassenen: zijn vrouw, 39 jaar oud,

zijn 2 zoons van 26 en 24 jaar,
zijn dochter van 21 jaar,
zijn schoonzoon van 25 jaar en
zijn vader van 65.

Eigen grondbezit heeft de familie niet buiten een erf van ½ bouw, waarop het huis staat, maar zij heeft 2 bouw sawah salahmangsa (in de O. moesson te bewerken) en 3½ bouw sawah darat (van regen afhankelijk) in deelbouw. De helft van het erf is met komkommer beplant. Verder verrichten de mannen koeliediensten, wordt handel gedreven in vruchten en een grobak verhuurd. Aan vee bezit de familie 4 paarden, 2 karbouwen en 2 schapen, aan schuld heeft zij ƒ 42,50. Als desadienst heeft iedere werkbare man eenmaal per week wachtdienst te doen en eenmaal per maand aan de wegen en leidingen te werken. Van het vee gaan in het boekjaar (September 1924 — Augustus 1925), in de maanden Februari en Maart, alle vier de paarden dood en in Mei de beide schapen. In November wordt een kleinzoon geboren en in Juni overlijdt de vader. Gelduitgaven brengen deze gebeurtenissen niet mee. De familie heeft veel met ziekte te kampen, in totaal waren zij 12 maanden ziek. De oogst viel goed uit.

Door de veelsoortigheid van werkzaamheden heeft het gezin het geheele jaar door geldinkomsten. Augustus, September en October

zijn de vette maanden. In Augustus ƒ 44,40 aan koelieloonen, in September en October ƒ 12,85 winst op den sawohhandel, ƒ 14,40 verdienste met grobakverhuur, opnieuw ƒ 7 koelieloon, in October ƒ 12,50 uit verkoop van padi. Zoo kan Samin in October overgaan tot aankoop van een nieuwen karbouw (ƒ 58,50). Juni en Juli daarentegen zijn de schrale maanden met slechts ƒ 7,40 en ƒ 5,20 als geldinkomsten, uitsluitend met koeliearbeid verkregen.

Rijst behoeft slechts in de maanden Augustus — November, verder in Februari en Maart te worden gekocht.

Ondanks alle tegenspoeden weet het gezin er zich doorheen te slaan. In December 1924 wordt ƒ 10.— voor een slametan uitgegeven, w.s. in verband met de geboorte van den kleinzoon.

Maand	Specificatie van de geldinkomsten	Inkomsten	Uitgaven voor voeding, vuur en licht	Totaal uitgaven	Specificatie van bijzondere uitgaven
September'24.	23,40 sawoh, 7,65 grobak, 4,50 loon.	35,55	30,34	46,52	sawoh15,55,landbouwkosten 0,62.
October.....	9,00 sawoh, 6,75 grobak, 2,50 loon.	33,90	21,54	94,86	sawoh 6,50, kleeren 2,42, landbouw 7,43, karbouw 58,50.
November	17,50 grobak, 2,50 loon.	22,80	8,24	13,74	kleeren 2,40, huisraad 3,—.
December.....	12,50 padi, 9,00 loon.	21,50	5,86	16,62	kleeren 0,70, feesten 10,—
Januari '25 ...	22,50 loon.	22,50	5,83	13,27	belasting 3,— ziekte 1.85. bedrijf 2,59.
Februari	29,80 loon.	29,80	19,69	27,18	kleeren 7,50.
Maart.	5,00 atap, 7,70 loon.	12,70	10,91	11,62	bedrijfskosten 0,70
April.....	10,40 padi, 4,50 loon.	14,90	9,82	9,82	—
Mei	2,60 padi. 0,90 sawoh, 10,78 loon, 0,30 dedek.	14,58	5,52	6,27	feesten 0,75.
Juni	7,40 loon.	7,40	4,14	4,14	—
Juli	5,20 loon.	5,20	5,57	8,57	3,— plantkosten.
Augustus	44,40 loon.	44,40	12,20	12,20	—
		265,23	139,66	264,81	

Uitgaven			*Inkomsten*		
1) voeding	131,15	— 76,2%	verkoop padi	38,—	(Oct., Dec. en April)
2) vuur en licht	8,51	— 4,9%	,, atap	5,—	(Maart)
kleeding opschik	13,02⁵	— 7,5%	,, sawoh	33,50	(Sept., Oct.)
(woning en) huisraad	3,—	— 1,7%	verhuur grobak	31,90	(3 maanden Sept.-Nov.)
ziekten	2,85	— 1,7%	koelieloon	153,58	(vnml. Aug.
onderwijs en leermiddelen	—	—	verkoop andere producten	3,45	
feesten	10,81	— 6,3%	totaal	265,23	
vervoer	—	—			
3) belasting	3.—	1,7%			
	172,34⁵		koffie, thee enz.	0,57⁵	— 0,4%
4) bedrijfsk: aankoop karbouw	33,97 58,50		tabak en sirih	17,16⁵	— 13,1%
totaal	264,81			131,15	
1) rijst	60,66⁵	— 46,3%	2) hout	0,05	
djagong, ketela, katjang	4,01	— 3%	lucifers	2,60	
versnaperingen en bijspijs	10,28	— 7,8%	petroleum	5,86	
zout	6,15	— 4,7%		8,51	
suiker	4,71⁵	— 3,6%	3) hoofdgeld	3.—	
bakolie	2,90	— 2,2%	4) plantkosten	3.—	
visch en vleesch	24,69	— 18,9%	bibit	6,50	
	113,41	— 86,5%	mest	0,45	
			sawoh's	19,55	
			andere bedrijfsink.	4,47	
				33,97	

2 Senali van Soekaratoe (N. Banten).

Senali, 38 jaar oud, is woonachtig in de desa Soekaratoe van de afdeeling Noord Banten. Zijn gezin bestaat, behalve uit een vrouw van 27, uit twee dochters van 14 en 4 en twee zoons van

12 jaar en 9 maanden. Hij is bezitter van 5 bouw sawah salahmangsa, 7 bouw sawah darat en 1/3 bouw erf waarop zijn huis staat. Aan landrente is hij jaarlijks ƒ 60,30 verschuldigd. Een deel van zijn grondbezit heeft hij in deelbouw uitgegeven; zelf houdt hij zich (met zijn gezin) bezig met den handel in rijst en eieren. Aan vee bezit hij 4 karbouwen, 1 paard en 2 schapen. Hij heeft schulden tot een bedrag van ± ƒ 50.— Als desalasten heeft hij de gebruikelijke 52 wachtdiensten en 12 wegdiensten te verrichten. De familie heeft in het boekjaar (September 1924 — Augustus 1925) weinig van ziekte te lijden gehad, slechts 44 ziektedagen in totaal. In April sterft een karbouw, in Maart wordt het paard verkocht voor ƒ 24.— De oogst was geslaagd.

Senali is een welgesteld man. De cijfers op zijn budget, vergeleken met die van het grootere en vooral zooveel volwassener gezin van Samin (No. 1) toonen dit duidelijk aan. Senali heeft voor rijst niets uitgegeven, terwijl die voor Samin 46,3% van de voedingsuitgaven bedraagt. Toch is het totaal van beider uitgaven onder dit hoofd ongeveer gelijk. Vooral de behoefte aan visch en vleesch en aan bijspijzen heeft Senali beter kunnen verzorgen. Ook de verdere verschillen, als die in de uitgaven voor petroleum, en voor kleeding en die voor feesten wijzen er op dat Senali zich ruimer kan bewegen. Hij heeft zijn desadiensten afgekocht. Een van de kinderen is op school, dat geeft een dagelijksche uitgaaf van 5 cents, gedurende de maand Mei van 10 cents. De uitgaven voor feesten en bijdragen daaraan zijn ook opgeloopen, men verwacht in de desa blijkbaar veel van hem. Toch heeft ook Senali bij tijden gebrek aan contanten gehad. De eierhandel bepaalde zich tot de maanden September tot December en ook de rijsthandel was het belangrijkst in de maanden September, October en November, behalve die met het product van zijn eigen gronden, die van December tot April duurde. In Maart bepaalden zich zijn inkomsten tot ƒ 6,97 uit den verkoop van rijst en ƒ 7,50 uit dien van klappers. Hij heeft toen zijn paard verkocht.

Senali leent ook wel geld uit tegen onderpand van klapperboomen of grond. Van veel beteekenis is dat echter niet. In October leent hij ƒ 16 uit, in December ƒ 20.— In September ontvangt hij ƒ 6.— voor ingeloste klapperboomen.

Maand	Specificatie van inkomsten.	Totaal inkomsten	Totaal uitgaven	Uitgaven voor voeding, vuur en licht	Specificatie van bijzondere uitgaven
September '24	Klappers 2,32, rijst 156,67, eieren 32,57, klapperboomen 6,—	197,56	208,81	15,80	Kleeren 4,30, huisraad 1,35, feesten 2,80, ziekte 0,30, belasting 17,50; landb. 8,87, rijst 112,72, eieren 43,67
October.....	Rijst 204,70, eieren 231,20	435,90	419,66	13,87	Huis 2,55, feesten 2,38, belasting 37,30, eieren 219,47, rijst 124,37, klapperboomen 16,—, landb. 2,17
November ...	Klappers 7,50, rijst 146,27, eieren 106,83	260,60	198,22	12,01	Feesten 4,—, eieren 141,85, rijst 38,92
December	Rijst 39,10, klappers 26, 63, eieren 15,95	81,68	75,26	10,71	Feesten 0,45, belasting 13,70, vee 20,—, bedrijf 5,60, eieren 17,—, kleeren 6,25
Januari '25 ...	Klappers 7,50, rijst 26,08	33,58	20,60	9,45	Kleeren 6,35, ziekte 3,25
Februari	Rijst 14,50, klappers 13,50	28,—	12,01	10,61	
Maart	Rijst 6,97, klappers 7,50, paard 24,—	38,47	22,09	12,32	Kleeren 4,—, feesten 4,—
April.....	Rijst 52,86; klappers 7,50	60,36	59,24	14,44	Kleeren 40,45, belasting 3,75
Mei	Rijst 34,86, klappers 7,50	42,37	82,40	17,93	Feesten 19,72, rijst 41,60
Juni	Rijst 50,38, klappers 7,50	57,88	41,41	14,31	Huis 1,75, feesten 0,25, rijst 23,60
Juli	Rijst 21,50, klappers 7;50	29,00	21,20	8,80	Loon 11,—
Augustus	Rijst 13,36, klappers 7,50.	20,86	11,69	8,74	Kleeren 1,50
		1286,26	1172,56	148,99	

Uitgaven.			*Inkomsten*		
1) voeding	124,55	— 36,1%	van eigen grond	bras 100,49	(Febr.-Mei)
2) verl. en verw.	24,44⁵	— 7,1%		padi 42,45	(Oct.-Dec.)
3) kleeding (en opschik)	62,85	— 18,2%	klappers	102,45	
woning en huisraad	5,65	— 1,7%	bras	624,32⁵	(Juni-Nov.; Jan. en Febr.
ziekten	3,55	— 1.–%	eieren	386,54⁵	(Sept.-Dec.)
onderwijs en leermiddelen	18,25	— 5,3%	paard verkocht	24.—	
feesten	33,60	— 9,7%	klappers ingelost	6.—	
vervoer	—		totaal	1286,26	
4) belasting	72,25	— 20,9%	2) lucifers	0,47	
	345,14⁵		petroleum	23,97⁵	
5) bedrijfskosten	791,51			24,44⁵	
klappers ingelost	16.—		3) herstel huis	1,75	
stuk grond ingelost	20.—		meubilair	2,65	
totaal	1172,65		keukengerei	1,25	
				5,65	
			4) landrente	60,30	
			hoofdgeld	2,75	
			oeroenan	1.—	
			afkoop desadienst	8,20	
				72,25	
1) rijst	—		5) planten en wieden	11.—	
djagong, ketela, katjang	9,69	— 7,8%	mest	0,75	
versn. en bijspijs	22,74⁵	— 18,2%	huur „ngojos"	7,35	
zout	7,47	— 6 %	andere onkosten	9,21	
suiker	5,87⁵	— 4,8%	eieren	341,21⁵	
olie	4,10	— 3,3%	bras	421,99	
visch	52,41	— 42,1%		791,51	
koffie en thee	1,41	— 1,1%			
tabak en sirih	20,85	— 16,7%			
	124,55				

3 Ali van Tjiterep (N. Banten).

Ali, 39 jaar oud, is eendenfokker en landbouwer in de desa Tjiterep, district Tjiroeas, afdeeling Noord Banten. Zijn bezittingen zijn:

3,5 bouw sawah darat (van regenwater afhankelijk) ½ bouw erf met een huis erop en 4 karbouwen. Voorts heeft hij 1,5 bouw sawah salahmangsa (in de oostmoesson beplant) in deelbouw. Aan landrente heeft hij *f* 16,68 te betalen. Bovendien moet hij eenmaal per week uitkomen voor desawachtdienst en eenmaal per maand voor het onderhoud van wegen en leidingen.

Zijn gezin bestaat uit een vrouw van 28, een schoonmoeder van 49 en 4 dochters van 8, 7, 5 en 3 jaar. In den loop van het boekjaar (October 1924 — September 1925) heeft hij 1½ bouw sawah darat en 1½ bouw sawah salahmangsa met padi beplant, voorts van ½ bouw komkommer gewonnen. De oogst was goed maar in Januari zijn twee karbouwen gestorven en het gezin heeft veel van ziekte te lijden gehad. Bij elkaar was men 6,5 maand ziek. Het gezin voedde zich met eigen rijst. Voornamelijk in de maanden Augustus, September, October en November echter werd ook ketela gekocht.

Van de inkomensbronnen vloeide die uit den verkoop van eendeneieren het meest regelmatig, alle maanden behalve Juni en Juli en in het geheel 43 verkoopen, daarna die uit verkoop van padi, 16 transacties in 9 maanden (niet in Maart, Juni en October). In Juni, de maand zonder verdere geldinkomsten, werd een sawah verpand voor *f* 30.— De inkomsten met de karbouwen verkregen vallen samen met het sterven van twee dezer dieren.

Voor de grondbewerking wordt loonarbeid gebezigd, die met *f* 24,75 wordt betaald. De inkomsten komen met de uitgaven vrijwel overeen, wanneer men in aanmerking neemt dat twee karbouwen stierven (waarvoor *f* 36.10 gemaakt werd) en een perceel sawah verpand werd voor *f* 30.— terwijl daartegenover aan den uitgavenkant enkel staat een schuldaflossing ten bedrage van *f* 7.—

Maand	Specficatie inkomsten	totaal inkomsten	totanl uitgaven	Voor voeding, vuur en licht	Andere uitgaven
October '24.....	eieren 28,43	28,43	26,52	16,17	1,50 feest, 8.85 landb.
November	padi 14,42. eieren 8,15	22,57	10,45	7,94	2,30 kleeren, 0,20 ziekte
December	padi 1.70, eieren 12,60	14,30	21,94	13,30	1,50 kleeren, 6,02 feesten, 1,60 landb.
Januari '25.....	padi 3,25, eieren 1,80, karbouwen 36,10	41,15	15,79	5,69	2,85 ziekte, 0,25 landb., 7.- betaling schuld
Februari	padi 4,90, eieren 5,70	10,60	17,56	7,80	5,20 kleeren, 0.80 ziekte, 2,75 belastingen, 1,- landb.
Maart	eieren 19,65	19,65	18,14	10,39	1,50 vervoer, 6,25 landb.
April	padi 26,50, eieren 5,60	32,10	11,89	9,89	2.- vervoer
Mei	padi 12.-, eieren 14,90	26,90	29,17	12,67	15.- huis, 1.50 feest
Juni.....	sawah verpand 30.—	30,—	15,64	15,64	—
Juli	padi 14,50	14,50	13,66	6,86	6,80 landb.
Augustus.....	padi 7,50, eieren 6.—	13,50	8,11	8,11	—
September	padi 11,75, eieren 4.- klappers 1,80	17,55	22,61	5,88	0,05 ziekte, 16,68 belasting
		271,25	211,48		

Uitgaven.			*Inkomsten*	
1) voeding	110,75[5]	— 61,6%	verkoop padi	96,52
2) vuur en licht	9,13	— 5%	klappers	1,80
kleeding	9.—	— 5%	eendeneieren	106,83[5]
3) woning en huisraad	15.—	— 8,4%		205,15
4) ziekten	3,90	— 2,2%		
onderwijs en leerm.	—		verkoop karbouwen	36,10
feesten	9,02	— 5%	verpanding sawah	30.—
vervoer	3,50	— 2%	totaal	271,25
5) belasting	19,43	— 10,8%		
Transporteere	179,73			

Uitgaven.

Per transport	179,75				
bedrijfsonkosten	24,75				
aflossing schuld	7.—				
	211,48				
1) rijst	—		2) lucifers	3,51⁵	
djagong, ketela, katjang	13,95	— 12,5%	petroleum	5,61⁵	
versn. en bijspijs	11,52	— 10,4%		9,13	
zout	9,12	— 8,3%	3) huisraad	15.—	
suiker	9,15⁵	— 8,3%			
bakolie	1,77	— 1,6%	4) doekoen	3,85	
visch en vleesch	37,68	— 34%	5) landrente	16,68	
			hoofdgeld	2,75	
	83,20			19,43	
koffie en thee	0,82	— 0,7%			
tabak en sirih	26,73⁵	— 24,2%			
	110,75⁵				

4 Nadi van Madjalaja (M. Priangan).

Nadi, 45 jaar oud, is kleinhandelaar (hier dagangblantikan genoemd) en woonachtig in de desa Madjalaja (afd. Bandoeng). Hij bezit geen eigen grond doch slechts een huis met houten stijlen en pannen dak.

Aan belasting had hij in 1924 ƒ 1.20 te betalen. Hij betaalde deze in Mei. Gedurende het boekjaar (Juli 1924 — Juni 1925) betaalde hij niets aan belasting.

Zijn gezin bestond uit zijn vrouw, een zoon van 15 jaar en een kleindochter van 3 jaar.

Bijzondere gebeurtenissen hadden in den loop van het jaar niet plaats.

Het gezin Nadi ging geenerlei geldleening aan. De inkomsten

uit het handeltje, waarvoor de inkoopen gemiddeld voor een bedrag van *f* 1,83 dagelijks gedaan werden, vloeiden regelmatig iederen dag. Dagelijks ook werden de gewone voedingsmiddelen als rijst (31 cent), zout (1,5 cent), visch (5,5 cent), het brandhout (4,5 cent) en de tabak en sirih (2 cent) gekocht en betaald, om de 2, 3 of 4 dagen petroleum, gemiddeld voor 3 cent per inkoop.

Met het handeltje werd een winst van *f* 178,50 gemaakt, voldoende voor voeding, vuur en licht van het gezin gedurende het geheele jaar. Met dit handeltje was een kapitaal van *f* 2,50 à *f* 3.— gemoeid. Slechts eenmaal (9 October) werd voor *f* 9.— gekocht en eenmaal (12 Juli) voor *f* 4.— Het dagelijks rouleeren hield het kapitaal zoo klein.

Uitgaven.			*Inkomsten*	
1) voeding	150,05	— 80,8%	opbrengst handeltje	830,94
2) vuur en licht	19,65	— 10,6%	loon vrouw	6,75
vervoer	4,10	— 2,2%	loon andere huisgenooten	32,66
huur als menoempang	11,99	— 6,4%	ondersteuning	10,41
belasting	—			
	185,79		Totaal	880,76
3) bedrijfskosten	652,44			
Totaal	838,23			
1) rijst	113,13	— 75,4%	2) hout, areng	14,79
zout	4,50	— 3.–%	petroleum	4,86
suiker	0,21	— 0,1%		19,65
olie	0,43	— 0,3%		
vleesch en visch	18,01	— 12.–%	3) inkoop waren	640,15
	136,28	— 90,8%	andere uitgaven	12,29
thee enz.	6,19	— 4,1%		652,44
tabak en sirih	7,58	— 5,1%		
	150,05			

5 Moernasan van Bandjaran (M. Priangan).

Moernasan van desa Bandjaran, afdeeling Bandoeng, is 45 jaar oud en woont op zijn erf in eigen huis, met pannen gedekt. Zijn gezin bestaat, behalve uit zijn vrouw, uit een oudere zuster en de moeder van deze en uit twee kleinkinderen, 9 en 6 jaar oud. De oudste is leerling van de tweede klasse school ter plaatse. Moernasan is landbouwer, hij heeft 332 r² 4de tot 6e klas sawah en 2,124 bouw 3e — 6e klas drogen grond in bezit, op de sawah plant hij rijst in hoofdzaak voor eigen voeding, op de tegals cassave en tweede gewassen als tjabè en derg. in hoofdzaak voor verkoop. Op zijn erf staan allerlei vruchtboomen en een weinig bamboe. De vrouwelijke leden van zijn gezin maken bamboe vlechtwerk: rijststoomers, manden en ander keukengereedschap. Hij bezit verder 3 kippen en 24 kuikens. Op zijn erf hebben twee menoempangs zich een eigen huis gebouwd. Vergoeding in geld ontvangt Moernasan van hen niet, waarschijnlijk wel hulp bij den landbouw.

Bij den aanvang van het boekjaar (Juli 1924) heeft Moernasan een leening van *f* 50.— bij de afdeelingsbank loopen in één bedrag af te lossen. Hij betaalt in September *f* 55,25 met behulp van verkoop van zijn tegalopbrengst, waarvoor hij een bedrag van *f* 65.— in eens ontvangt. De volgende maand, in October, leent hij opnieuw *f* 50.— van de afdeelingsbank. Uit zijn uitgaven is niet op te maken, waarvoor hij deze nieuwe leening bezigt: extra-uitgaven komen in de eerstvolgende maanden niet voor en voorzoover de verkoop van sawah-, erf- of tegalanproducten en van het vlechtwerk niet toereiken voor de gewone gezinsuitgaven, worden bij desagenooten kleine leeningen van *f* 1, *f* 2,50, *f* 5.— aangegaan die later in het jaar weer worden afbetaald. De verkoopen van erf en tegalan en die van de vlechtnijverheid zijn wel veelvuldig n.l. resp. 82, 61 en 62 posten maar de beide eerste zijn meestal, de laatste steeds tot geringe bedragen. Zoo komen er maanden voor, (Mei, Juli, Augustus) waarin de geldinkomsten slechts om en nabij de *f* 6 bedragen en al worden de uitgaven in die maanden zooveel mogelijk aan de inkomsten aangepast, geheel gelukt dat niet. De kosten voor het levensonderhoud van dit gezin van vier volwassenen en twee kinderen zijn trouwens laag. Opvallend is dat geen der hoofden van deze groep een dagelijksche

uitgaafpost is. Die voor vleesch en visch en die voor dranken zijn met 280 en 288 posten het vaakst voorkomend. Toch geeft buiten rijst en vleesch en visch geen der hoofden een hooger gemiddelde dan 5½ cent per post; de meeste, ook die voor verwarming en verlichting komen niet hooger dan 3 cent. Slechts gedurende 7 maanden (September—Januari, Maart en April) wordt rijst ingekocht, in September en Januari voor ongeveer ƒ 2.50, in December en Maart voor ongeveer ƒ 10.— in de andere maanden voor iets minder dan ƒ 5.—

Ten aanzien van de belasting moet worden opgemerkt, dat Moernasan in het boekjaar geen landrente betaald heeft, waaraan hij jaarlijks ƒ 2.25 voor zijn sawah en ƒ 2.77 voor zijn droge gronden schuldig is en dat ook zijn hoofdgeld, dat ƒ 3,87 bedraagt, niet geheel is voldaan.

De inkomsten overtreffen de uitgaven niet onbelangrijk.

De hier volgende staat geeft een overzicht van Moernasans geldhuishouding.

Bij de uitgaven zijn de schoolgelden, die ƒ 0,25 — ƒ 0,50 per maand bedragen, niet gespecifieerd. De kleine bedragen onder „kleeren" zijn in hoofdzaak voor zeep.

Maanden	Specificatie inkomsten incl. leeningen	totaal inkomsten	Uitgaven voor voeding, vuur en licht	totaal uitgaven	Specificatie uitgaven
Juli '24	landb. prod. 5,21 nijverheid 1,98 hout 0.10, leening 0,20	6,59	4,16	6,34	huisraad 0,16, ziekte 0,10, kleeren 0,14, feesten 1,10.
Augustus.....	landb. prod. 4.-, nijverheid 1,20, leening 5.-	10,20	5,73	8,87	kleeren 0,66, huis 0,75, ziekte 0,11. feesten 0,40, landb. 0,72, leening 0,15.
September	landb. prod. 71,64 nijverheid 1,20 leening 2,50	75,34	8,96	85,27	kleeren 12,41, huis 0,05 landb. 3,60, leening 60,25.
October	landb. prod. 6,45, nijverh. 2,85, eieren 0,50, leening 56,-	65,80	10,23	21,39	kleeren 1,32, huis 1,85, feesten 0,90, landb. 1,95, leening 3,50.
November	landb. prod. 3,11, nijverheid 5,09 leening 5,-	13,20	10,40	19,40	kleeren 0.10, landb. 3,65, leening 5.-
December	landb. prod. 12,04, nijverh. 2,91 eieren en kippen 0,84	15,79	15,38	19,16	kleeren 0,13 landb. 0,65, leening 2,50.
Januari '25	landb. prod. 54,97 nijverheid 0,63 leening 2,50	58,10	9,20	20,93	kleeren 6,18, huis 1,50 ziekte 0,10, landb. 2,90, kip 0,60
Februari	landb. prod. 24,69, nijverheid 0,72	25,41	5,65	14,18	kleeren 0,18 huis 0,05, feesten 0,30, landb. 7,50.
Maart	landb. prod. 41,11, nijverh. 0,25, eieren 0,35	41,71	15,91	40,90	kleeren 10,11, huis 0,03, feesten 0,35, landb. 1.-, leening 13.-
April.....	landb. prod. 8,04 nijverheid 0,65	8,69	9,86	10,68	kleeren 0.07, landb. 0,25
Mei	landb. prod. 4,17, nijverheid 0.80	5,97	5,28	6,71	kleeren 0,13, feesten 0,80
Juni	landb. prod. 8,54, nijverh. 0,45 eieren 0,45, leening 5,-	14,44	4,77	16,39	kleeren 0,08, belasting 8,69, landb. 1,35, leening 1,-
		341,24	105,53	270,22	

N.B. de voor enkele hoofden geplaatste cijfers geven het aantal posten aan.

	Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1)	voeding	101,15⁵	— 63,5%	sawahproducten	33,75
2)	vuur en licht	4,38	— 2,7%	tegalproducten	188,32⁵
	kleeding en opschik, zeep	31,41⁵	— 19,8%	erfproducten	22,88⁵
3)	huis en huisraad	4,49	— 2,8%	eieren enz.	2,14
	ziekte	0,21	— 0,1%	vlechtwerk	17,84
	school en leermiddelen	5,05	— 3,2%	diversen	0,10
	feesten	3,85	— 2,4%		265,04
	vervoer	—		leeningen	76,20
4)	belastingen	8,69	— 5,5%	totaal	341,24
		158,94			
5)	bedrijfskosten	25,90			
	leeningen betaald	85,40			
	totaal	270,24			
1)	72 rijst	39,81	— 39,3%		
	72 ketela, katjang en djagong	3.00⁵	— 3%		
	175 bijspijs en versn.	9,70	— 9,6%		
	114 zout	2,52⁵	— 2,5%		
	206 suiker	2,98	— 2,9%		
	107 olie	4,68⁵	— 4,6%		
	280 visch en vleesch	30,21	— 30,1%		
		92,91⁵			
	288 thee enz.	5,30	— 5,2%		
	83 tabak en sirih	2,94	— 2,8%		
		101,15⁵			

2)	6 lucifers	0,18		
	132 petroleum	4,20		
		4,38		
3)	huis	0,10		
	meubilair	2,50		
	verder huisr.	1,89		
		4,49		
4)	hoofdgeld	3,54		
	afkoop desadiensten	5,15		
		8,69		
5)	aankoop gereedsch.	2,40		
	loon	18,99⁵		
	zaad	1.—		
	mest	1,17⁵		
	andere uitgaven	2,33		
		25,90		

6 Soekrawinata van Ngamprah (M. Priangan).

Soekrawinata, 35 jaar oud, werkt in de ijsfabriek, zijn vrouw drijft een kruidenierswinkeltje en een kainhandel. Hij woont in de desa Ngamprah, dicht bij het station Padalarang. Zijn vrouw heeft een sawahbezit van 164 r^2 (IV klasse) en ook het erf van 52 r^2 staat op haar naam. Hiervoor is resp. ƒ 3,48 en 0,42 landrente verschuldigd. Het gezin bestaat buiten S. uit 3 personen, twee vrouwen resp. van 20 en 16 jaar en een jongen van 13. De waroeng geeft dagelijksche inkomsten, S. ontvangt zijn loon eerst elke week, later om de 10 dagen. De inkoopen voor de waroeng geschieden eveneens ± om de 10 dagen, doch houden met de looninkomsten geen verband.

Man en vrouw zijn leden van de desabank, soms leenen zij gelijktijdig. In het geheel leenden zij in 5 maal ƒ 185.—, zij betaalden aan rente ƒ 13.— en aan hoofdsom ƒ 174,50. Uit de uitgaven laat zich het gebruik van de leensommen gemaakt vrij duidelijk aflezen: voor het waroengbedrijf, voor aankoop van rijst, voor het bouwen, althans grondig herstellen van het huis en soms ook wel voor afbetaling van een leentermijn of voor uitleening aan derden (ƒ 10.—).

Het is voor Soekrawinata en zijn gezin een goed jaar geweest. Het waroengbedrijf heeft een brutowinst van ruim ƒ 215.— opgeleverd en aan loon is ongeveer ƒ 406.— ontvangen. De grootste inkoop voor het waroengbedrijf bedroeg ƒ 15,50, gewoonlijk echter bleven de inkoopen beneden de ƒ 10.— Het bedrijfskapitaal was waarschijnlijk niet grooter dan eerstgenoemde som.

Uit de cijfers voor verschillende hoofden van inkomst en uitgaaf blijkt dat het gezin Soekrawinata zijn inkoopen ook voor de dagelijksche behoeften voor eenige dagen tegelijk pleegt te doen dan wel te betalen. Deze gewoonte kan als een teeken van welstand worden beschouwd.

N.B. de voor enkele hoofden geplaatste cijfers geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	279,08	— 58,1%	verkoop padi	20.—
2) verl. en verw.	36,70	— 7,6%	„ djagoeng	9.—
kleeren	40,75	— 8,5%	waroengbedrijf	488,32
3) huis en huisraad	74,80	— 15,6%	loon man	399,85
feesten	10,75	— 2,2%	„ huisgenoot	6.—
vervoer (dog-car, spoor)	20,60	— 4,3%		923,17
4) belasting	17,54	— 3,7%	geleend	185.—
5) bedrijfskosten	311,10		totaal	1107,17
leeningen terugbetaald	187,50		3) timmerman	23.—
totaal	978,82		huis	44,25
1) 62 rijst	194.—	— 69,5%	aardewerk	7,55
68 bijspijs	27,38	— 9,8%		74,80
11 zout	3,10	— 1,1%	4) landrente	4,90
1 suiker	5,05	— 1,8%	hoofdgeld	2,70
15 olie	8,51	— 3,1%	inkomstenbel.	8,34
16 vleesch en visch	11,93	— 4,3%	oeroenan	1,10
	249,97	— 89,6%	afk. desadiensten	0,50
33 thee enz.	16,48	— 5,9%	pitrah	3,70
31 tabak en sirih	12,63	— 4,5%		21,24
	279,08		5) koelie sawah	7,70
2) 11 hout en areng	6,70		huur vee enz.	28,50
32 lucifers	10,45		aank. bibit	2.—
36 petroleum	19,55		uitgaven voor de waroeng	272,90
	36,70			311,10

7 Hadji Sanoesi van Simpang (M. Priangan).

Hadji Sanoesi, 32 jaar oud, is landbouwer en dogcarverhuurder, woonachtig in de desa Simpang, onderdistrict Padalarang (Priangan). Zijn bezittingen zijn 1 bouw 350 r² sawah 1e klasse, 54 r² erf, een huis met masdjid van hout met pannen gedekt, een wagen met twee paarden, een singer naaimachine.

Aan landrente heeft hij te betalen voor zijn sawah *f* 29,41, voor zijn erf *f* 1,85. Aan verdere belasting is hij verschuldigd *f* 18,58, in totaal dus *f* 49,84. Aan djakat betaalde hij bovendien niet minder dan 10% van zijn oogst: 4,62 picol.

Zijn gezin bestaat uit een echtgenoot, een zuster, twee zoons en een dochter.

Bijzondere gebeurtenissen hadden in den loop van het jaar niet plaats. Van zijn sawah maakte hij een oogst van ± 46,20 picol padi, die voor voeding van het gezin diende en voor het overige werd verkocht. Ketella werd slechts 62 maal, hoofdzakelijk in de maanden September, December en Januari en tot een totaal bedrag van *f* 4,50 gekocht. Bijspijzen (348 posten) werden nagenoeg het geheele jaar door, vleesch of visch (309 posten) ook vrij geregeld genuttigd. Tabak en sirih, de derde groote post, vormen mede een dagelijksche uitgaaf (346 posten). In 11 van de 12 maanden komen gelduitgaven voor feesten voor, de grootste uitgaven echter vallen in de maanden April (poeasa) en Augustus. H. Sanoesi betaalde slechts de helft van zijn landrente en slechts een zesde deel van zijn inkomstenbelasting.

Daar het dogcarbedrijf dagelijksche inkomsten geeft, behoeft de zorg om voor de uitgaven steeds over de noodige contanten te beschikken niet drukkend te zijn. Toch blijkt van tijd tot tijd het crediet te hulp geroepen te moeten worden. In Januari wordt *f* 5 van het pandhuis geleend, in Maart wordt met *f* 6,30 dit pand, en waarschijnlijk nog meer, weer gelost. Die zelfde maand leent een vriend hem *f* 15.— Ook in October te voren tegen den tijd van de sawahbewerking neemt hij bij een particulier geld op tot een bedrag van *f* 35,97⁵ en in November gaat hij bij de desabank een leening aan van *f* 100.—, terug te betalen in 10 maandelijksche termijnen van *f* 10.— De rente ad *f* 10 wordt vooruit ingehouden.

De wijze, waarop hij deze *f* 90.— besteedt, laat zich uit de uitgaafboekingen vrij volledig aflezen:

aan huisraad	*f*	10.40
„ kleeren	„	8.—
voor de dogcar	„	37.60
aan aflossing schuld	„	17.—
„ belasting	„	1.50
terwijl hij in plaats van een maatje, als gewoonlijk, een blik petroleum inslaat	„	3.90
	f	78.40

Deze leening betaalt hij geregeld af; met de particuliere leeningen neemt hij het minder nauw, althans aan het einde van het boekjaar blijft nog een restant van *f* 10,40 over, ongerekend eventueele rente.

Brengt men in rekening dat op de desabankleening aan rente en aflossing *f* 80 werd betaald, dan blijkt dat de overschietende *f* 20, samen met de *f* 10,40 aan onafgeloste particuliere schuld, de inkomsten en uitgaven vrijwel kloppend maken.

Maand	Landb., erf producten en opbrengst mest	Verhuur naaimachine en grond	Feesten	Dogcar bedrijf	Leeningen	Inkomsten	Voeding, vuur en licht	Totaal uitgaven	Kleeren	Huis	Ziekte	Feesten	Vervoer	Belasting	Bedrijfskosten	Leeningen
Juli '24	17,—	5,47	—	76,26	—	98,73	24,69	93,80	1,22	3,62	0,02	6,94	1,60	15.—	36,11	3,60
Augustus.....	15,75	2.—	—	77,56	—	95,31	25,83	91,17	1,46	11.—	0,10	8,64	1,48	—	42,66	—
September	23,05	3,60	—	51,88	—	78,53	20,24	62,83	1,94	0,35	—	3,25	4,41	1,64	30,50	—
October	—	1,60	—	69,11	20,—	90,71	25,22	88,30	1.—	—	—	—	1.—	—	59,08	2.—
November	5,50	1,20	—	63,90	100,97	171,57	28,77	166,03	9,—	10,37	2,—	1,78	4,05	1,50	79,41	29,15
December	—	3,10	—	60,68	—	63,78	22,62	77,99	0,27	—	—	0,65	1,20	—	42,30	11.—
Januari '25.....	2,25	2,90	—	54.04	5.—	64,19	17,94	65,98	0,31	1,05	—	1,95	1,30	—	34,43	10.—
Februari	—	6,40	—	56,10	—	62,50	23,07	67,20	0,54	—	—	1,10	0,80	—	31,69	10.—
Maart	23,60	7,25	4,90	61,39	15.—	112,14	16,65	79,40	1,16	8,55	—	2,20	2,20	—	32,34	16,30
April	—	8,40	0,65	54,61	—	63,66	20,78	101,51	21,56	—	0,25	9,50	3,75	1,75	33,92	10,—
Mei	2.—	2,65	—	67,20	—	71,85	22,66	70,63	0,41	—	1,10	1,50	1,90	—	33,06	10,—
Juni.....	—	1,25	—	61,20	—	62,45	20,56	72,75	3,75	—		1,75	2 80	—	33,89	10,—

N.B. de voor enkele hoofden geplaatste cijfers geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	233,55⁵	— 53,6%	verkoop padi	50,75
2) verl. en verw.	35,48	— 8,1%	„ klappers	13,60
3) kleeding en opschik	42,62⁵	— 9,8%	verhuur grond	16,50
			„ naaimachine	29,32⁵
4) woning, huisraad	34,95	— 8 %	feesten	5,55
ziekte	3,47	— 0,8%	verhuur dogcar en 2 paarden	753,93
5) feesten	39,23	— 9 %	verkoop mest	24,80
6) vervoer	26,48⁵	— 6,1%		894,45⁵
7) belasting	19,89	— 4,6%	leeningen	140,97
	435,68		totaal	1035,42
8) bedrijfsonkosten	489,40			
terugbetaling leensommen	112,05			
totaal	1037,13			

1)	5 katjang	0,22	— 0,1%	2) 13 hout	12,20
	62 ketella	4,50⁵	— 2 %	62 kaarsen en lucifers	5,29⁵
	348 bijspijs	74,18⁵	— 31,8%	125 petroleum	17,98⁵
	46 zout	1,30	— 0,5%		35,48
	105 suiker	13,56	— 5,8%	3) kleeding	31,73⁵
	139 olie	10,14⁵	— 4,3%	garen, naalden enz.	2,14
	309 vleesch en visch	79,24⁵	— 33,9%	sieraden, snuisterijen	8,75
		183,16			42,62⁵
	164 thee	5,35⁵	— 2,3%	4) woning	4,25
	346 tabak en sirih	45,04	— 19,3%	huisraad	11,75
		233,55⁵		aardewerk	18,95
					34,95

5) slametans	30,33	8) aankoop gereedsch. enz. (bijv. rubberbanden voor dogcar	67,55
soembangans	8,90	loon sawahbewerking	11,76⁵
	39,23	huur vee	3,50
6) dogcar, spoor	25,53⁵	koop mest	0,60
grobak	0,95	voeding paarden	405,98⁵
	26,48⁵		489,40
7) landrente	15.—		
ink. bel.	3,14		
pitrah	1,75		
	19,89		

8 Mas Hadji Moehamad Sarip van Goenoengleutik (M. Priangan).

Mas Hadji Moehamad Sarip, in de desa Goenoengleutik district Tjiparaj, afdeeling Bandoeng, is ± 50 jaar. Hij woont in een eigen huis met houten stijlen en een pannen dak op het erf van zijn dochter, die met den hoofdmantri van het Volkscredietwezen gehuwd is. Alleen zijn vrouw van ± 40 jaar woont met hem. Samen drijven zij een kleinen kruideniershandel die weinig winst oplevert en niet voldoende is om in het onderhoud te voorzien. Hij is voor *f* 2.40 in de inkomstenbelasting aangeslagen. Hadji Sarip wordt door zijn zoon ondersteund. Deze geeft hem erf- en tegalproducten, waarvan een gedeelte weer door Sarip van de hand wordt gedaan, en voorziet hem van rijst. In ruil daarvoor helpt H. Sarip zijn zoon met de sawahbewerking. De inkomsten uit de waroeng zijn hoogst onregelmatig. Er gaan dagen voorbij dat niets verhandeld wordt, of slechts voor enkele dubbeltjes, naast dagen, waarop voor tientallen guldens wordt verkocht. Het volgende staatje geeft eenig inzicht.

Maand	Bedrag aan inkoopen	Bedrag aan verkoopen	Aantal dagen waroeng open	Hoogste bedrag aan inkomsten per dag	Laagste bedrag aan inkomsten per dag
Juli '24	93,13	45,37	13	15.—	0,15
Augustus	56,70	88,71	15	22.—	0,05
September	12,10	28,67	13	5.—	0,17
October	25,59	39,30	10	8.—	0,75
November	347,33	133,63	30	22,40	0,23
December	89,85	283,75	31	33,05	1,40
Januari '25	53,70	93,83	31	12,75	0,50
Februari	20,24	36,40	28	6.—	0,25
Maart	21,47	9,11	10	3.—	0,25
April	24,35	24,45	9	9.—	0,10
Mei	10,50	16,45	6	10.—	0,95
Juni	72,72	54,65	29	10.—	0,70
Totaal	827,86	854,32	225		

Het staatje wekt niet den indruk dat dit bedrijf een groot kapitaal vereischt. Voor de uitbreiding in November en December werd 9 November ƒ 150.— renteloos opgenomen, 11 November werden voor ƒ 211.— inkoopen gedaan en eind December werd de leensom weer terugbetaald.

Het is dan ook niet waarschijnlijk dat op het bedrijfskapitaal belangrijk kon worden ingeteerd. Toch bedroegen de gelduitgaven bijna ƒ 140.— meer dan de geldinkomsten. H. Sarip toch loste nog pandschulden tot een bedrag van ƒ 32,86 in, terwijl van zijn overige leeningen tot een totaal van ƒ 163,50 alles behalve een bedrag van ƒ 5,30 afbetaald werd. Daarom is de oplossing dat H. Sarip zijn spaarpenningen heeft aangesproken, óf dat zijn familieleden hem van tijd tot tijd zijn bijgesprongen zonder dat dit bij de inkomsten werd vermeld. De opteekening is ook overigens niet zoo nauwkeurig geschied. Onder diverse onkosten werd met niet minder dan 201 uitgaafposten een totaal van ƒ 104,54 geboekt dat onder andere hoofden had behooren te worden ondergebracht: het zijn snoeperijen voor den hadji en zijn vrouw, snoepgeld voor de kleinkinderen, aankoop van wierook en medicijnen en betalingen aan doekoen en masseur (toekang pidjet).

De uitgaven voor levensonderhoud zijn niet over het geheele jaar verdeeld. In de maanden Maart, April, Mei en Juni staat onder geen der hoofden van groep 1 een uitgaaf vermeld, en zelfs

de voornaamste post, die van bijspijzen en versnaperingen, komt slechts met 84 bedragen voor.

N.B. de voor enkele hoofden geplaatste cijfers geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	46,47[5] — 69,3%		van tegalan	1,54[3]
vuur en licht	0,70 — 1.—%		van erf	20,38
kleeding en opschik	9,14[5] — 13,6%		handel	854,32
vervoer	5,87[5] — 8,7%		andere inkomsten	13,69[5]
2) belasting	4,94 — 7,4%			889,94
andere onkosten	104,54[5]		leeningen	163,50
	171,68		totaal	1053,44
3) bedrijfskosten	828,52			
betaling op leeningen	191,06			
totaal	1191,26			

1) 1 ketela	0,03		2) ink. belasting over 2 jaar	
84 bijspijs	40,56 — 87,4%		3) loon	0,66
6 zout	0,36 — 0,8%		inkoop waren	827,86
4 suiker	1,64 — 3,5%			828,52
9 olie	0,95 — 2 %			
5 vleesch en visch	1,68 — 3,6%			
	45,22 — 97,3%			
4 thee	0,54 — 1,2%			
7 tabak en sirih	0,71 — 1,5%			
	46,47			

9 Pa Moestad van Mangkoekoesoeman (Tegal).

P. Moestad, 42 jaar oud, is lebé (kaoem) in de desa Mangkoekoesoeman, district Tegal. Zijn vrouw houdt een waroeng en naait. Zij hebben een getrouwde dochter, die met man en kind bij hem inwoont, en een zoon van 13 jaar. Schoonzoon en dochter verrichten loonarbeid. In November echter wordt een tweede kleinzoon geboren en in den loop van het boekjaar treedt de schoonzoon als magang in dienst van het dorpshoofd om voor desaschrijver te worden opgeleid. Bij een vollen dag werk ontvangt hij van den bekel zijn maaltijden.

P. Moestad heeft 2 erven, een van 16 r², waarop zijn met pannen gedekt huis staat, en een van 40 r², beplant met pisang, bamboe en een viertal vruchtdragende klapperboomen. Verder heeft hij de beschikking over een ambtsveld van ½ bouw, dat op langen termijn aan de suikerfabriek Pagongan is verhuurd, in November heeft hij hiervoor ƒ 45 premie ontvangen.

P. Moestad is voor de volgende bedragen in de belasting aangeslagen:

landrente sawah	ƒ	7,77
„ erven	„	0,90
waterrechten	„	0,50
inkomstenbelasting	„	1,40
hoofdgeld	„	2.—
	ƒ	12,57

Alleen de eerste en de laatstgenoemde belasting worden in het boekjaar betaald.

Helaas is het niet zeker of het over Moestads gezin ingevulde kasboek wel tot de categorie nauwkeurig bijgehouden kasboeken behoort. Sommige controleerbare cijfers klopten aanvankelijk niet. De aflossingsbedragen betreffende zijn restant schuld van ƒ 54 bij de afdeelingsbank moesten met behulp van de bankregisters worden gecorrigeerd. Beter klopten de pandhuistransacties. P. Moestad zet het boekjaar in met een pandschuld van ƒ 12.— in September leent hij ƒ 5,50, in Maart ƒ 10.— en in April betaalt hij met een gedeelte van de afdeelingsbankleening zijn geheele pandcrediet tot

een bedrag van ƒ 32.— af. Een verder deel van deze leening, die in de poeasa-maand valt, wordt voor aankoop van kleeren gebezigd (ƒ 33,30). Overigens is deze maand voor den lebe en zijn familie voordeelig: de waroeng heeft veel omzet, de vrouw druk naaiwerk en de pitrah komt binnen (ƒ 60). Zoo is eigenlijk de afdeelingsbankleening niet noodig gelijk uit onderstaande staat blijkt, tenzij om het bijkans iedere maand aangroeiend tekort op het budget

Maand	Uitgaven	Inkomsten zonder leeningen	Leeningen
2e helft Augustus '24.....	39,07	35,81	5,50
September	49,64	41,90	
October.....	48,37	37,90	
November	92,06	92,03	
December.....	55,47	43,75	
Januari '25	37,73	27,93	
Februari	44,79	34,85	
Maart	63,45	51,42	10,—
April	141,46	135,47	90,—
Mei	60,43	56,53	
Juni	51,24	124,30	
Juli	40,66	72,44	
1e helft Augustus	16,81	10,05	
Totaal	742,18	764,38	

weer eenigszins aan te vullen. Het in Juni 1925 gekweekte overschot is door verkoop van bezittingen ontstaan. Die maand worden een fiets voor ƒ 40, knoopen voor ƒ 13,20 en geiten voor ƒ 24 verkocht. Bij de vergelijking van de kolommen van uitgaven en inkomsten dient er rekening mede te worden gehouden dat bij de uitgaven de aflossingen op leeningen zijn inbegrepen. De staat toont echter duidelijk aan dat het crediet hier een zuiver consumptieve werking heeft en dient om uitgaven en inkomsten met elkander in evenwicht te brengen.

P. Moestad eindigt het boekjaar met een schuld van ƒ 84 aan de afdeelingsbank.

In dit gezin wordt iederen dag rijst gekocht voor eigen voeding behalve in de maand Mei, waarin geen enkele inkoop voorkomt. 275 maal koopen zij vleesch of visch, 342 maal anderen bijspijs (gemiddelden van 6 en 7 cent per post).

N.B. De voor enkele hoofden geplaatste cijfers geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	181,79	— 52,6%	handel van de vrouw	257,50
2) vuur en licht	43,35	— 12,5%	verdiensten van 2 vrouwen	197,72
kleeding en opschik	88,95	— 25,8%	verdiensten van den schoonzoon	43,30
3) huis en huisraad	1,72	— 0,5%	verdiensten van den lebé	101,28
ziekte	4,25	— 1,2%	premie voor grondverhuur	45.—
school en leermiddelen	—			644,80
feesten	13,20	— 3,9%	verkoop kleinvee	60,38
vervoer	2,67	— 0,7%		711,18
4) belastingen	9,77	— 2,8%	fiets verkocht voor	40.—
	345,70		knoopen „ „	13,20
rente leeningen	10,79		pandleeningen	15,50
5) bedrijfskosten	293,76		afd. bankleening	90.—
afbetaling leeningen	91,93		totaal	869,88
Totaal	742,18			

1) 330	rijst	91,50	— 50,3%	275	visch en vleesch	16,62	— 9,1%
114	djagoeng, katjang en ketella	3,08	— 1,7%	140	thee enz.	15,08	— 8,3%
342	bijspijs en versn.	23,50	— 12,9%	256	tabak en sirih	12,81	— 7,1%
182	zout	3,25	— 1,8%			181,79	
199	suiker	5,76	— 3,2%				
232	olie	10,19	— 5,6%				

2)	57 hout	11,43
	164 lucifers	5,37
	261 petroleum	26,55
		43,35
3)	huis	0,37
	vaatwerk	1,35
		1,72
4)	landrente	7,77
	hoofdgeld	2.—
		9,77
5)	78 inkoopen voor nijverheid	21,45
	loonen	1,05
	122 inkoopen voor handel	258,76
	inkoop klein vee en pluim vee	12,50
		293,76
6)	bij sterfgevallen	3,60
	bij slacht	8,43
	bij huwelijk	3,75
	pitrah	60.—
	andere presenten	25,50
		101,28

10 Pa Tasnjan van Kalibakoeng (Tegal).

P. Tasnjan, 45 jaar, woont in de desa Kalibakoeng, district Slawi, de bergstreek in de afdeeling Tegal. Hij bezit 3 erven, op een ervan staat zijn huis met pannen dak en steenen stijlen, dit erf is 34 r² groot. Een tweede erf van 62 r² wordt bewoond door 2 „pondoks" (grondbezitloozen), die slechts bamboe huizen met atap dak hebben. Een derde erf groot 16 r² met een huis als het zijne, is ten gebruike afgestaan aan een jongeren broeder. Bovendien bezit P. Tasnjan nog een tegalan 5e kl. van 274 r². Voor al deze gronden is hij *f* 1,35 aan landrente verschuldigd.

Het gezin van P. Tasnjan bestaat uit zijn vrouw, een dochter van ± 20 en een jongeren broer van P. Tasnjan van ± 22, derhalve 4 volwassenen. Op de tegalan staat cassave en wordt tijdens het budgetonderzoek semangka verbouwd, op de erven staan enkele klapper- en andere vruchtboomen, en een 4-tal bamboestoelen.

In Februari 1925 leent P. Tasnjan, blijkbaar dank zij de waarde van zijn onroerende bezittingen *f* 60.— van de afdeelingsbank. Het volgende maakt duidelijk dat deze leening hem ruineus moet worden en voor de bank een moeilijk te innen vordering zal blijken.

Maand	Bijzondere uitgaven	Uitgaven bruto	Inkomsten zonder leeningen en giften	Leeningen en giften	Toelichting
2e helft Aug' 24.		2,37	1,03	0,74	
September		2,65	2,35	0,30	
October	Pandhuis 1,36..... afbet. schuld 2.—... inl. klapperb. 3.—.	10,06	18,65	—	voor f 18 cassave verkocht
November		6,71	7,30	—	voor f 6 geit ver-
December	ziekte 0,20	1,19	0,40	0,45	kocht
Januari '25.....	sieraad 19.—.....	19,36	24,—	—	voor f 5 djagoeng en f 19 geit verkocht
Februari.....	afbet. schuld 19.— echtscheiding 2.—	21,43	0,30	60,—	
Maart.	aankoop bamboe-stoel 7.—	7,59	—	—	
April.....	kleeren 4.—, bloe-men 0,10, vaatwerk 0,07⁵ vervoer 1.08⁵	7,53	2,05	0,90	voor f 1,20 twee hanen verkocht
Mei	ziekte 0,25.....	2,19	1,25	—	voor f 0,70 haan
Juni		0,88	0,15	—	verkocht
Juli		0,77	—	—	
Totaal		82,73	57,48		

Deze staat is nog slechts een flauwe afschaduwing van het uiterlijke, het opgelegde karakter der geldhuishouding in dit gezin. De geldontvangsten bepalen zich tot 41 posten, waaronder 13 van leeningen en giften. Slechts op 184 dagen van het boekjaar (18 Augustus '24 — Juli '25) komen gelduitgaven voor. Dat lijkt nog iets maar de dagtotalen beneden de 10 cents beloopen 131 en wel

30	dagen	van	1	cent
28	„	„	2	„
23	„	„	3	„
16	„	„	4	„
13	„	„	5	„
5	„	„	6	„
8	„	„	7	„
3	„	„	8	„
2	„	„	9	„
3	„	„	10	„
131				

De grootere dagtotalen hangen bijna zonder uitzondering samen met geldverdiensten, die direct of binnen enkele dagen worden verteerd, gewoonlijk geheel aan voedingsmiddelen en petroleum, bij grootere verdiensten of leeningen mede aan het inlossen van klapperboomen, het koopen van bamboestoelen (ƒ 7), het afbetalen van schulden (ƒ 2,34) het koopen van sieraden (ƒ 19.—) en kleeren (ƒ 4,10), het betalen van echtscheidingskosten (ƒ 2.—)

Maken wij de eindrekening op van de geldhuishouding van het gezin Tasnjan in haar geheel dan krijgen wij

Uitgaven.		*Inkomsten.*	
gewone	48,05	gewone	59,87
inlossing pand.	2,32	leening afd. bank	60.—
afb. schuld	20,36		
echtscheidingskosten	2.—		ƒ 119,87
inlossing klapperboomen	3.—		
aankoop bamboestoelen	7.—		
	ƒ 82,73		

Wij kunnen het feit dat de inkomsten mede zijn verkregen ten koste van een vermindering van den kleinveestapel (ƒ 25) en dat geen belasting in het boekjaar werd betaald, buiten rekening laten tegenover het feit dat het bezit vermeerderde met een waarde van ƒ 19 aan sieraden en van ƒ 7 aan bamboestoelen en komen dan tot de conclusie dat het hier besproken gezin alleen dan niet economisch is achteruitgegaan, wanneer aan het einde van het boekjaar (1 Augustus 1925) nog een bedrag van ± ƒ 40 van de op 11 Februari te voren ontvangen afdeelingsbankleening over was, hetgeen niet waarschijnlijk is. Was dat niet het geval, dan is de familie Tasnjan door het haar verleende crediet geschaad — afgescheiden van het haar opgelegde netelige vraagstuk hoe te kwader tijd de ƒ 60.— met rente bij elkaar te krijgen.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	21,43	— 44,6%	verk. pisangblaren	0,23
petroleum	1,92	— 4.–%	„ cassave	18.—
Transporteere	23,35		*Transporteere*	18,23

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
Per transport	23,35		*Per transport*	18,23
2) kleeren en opschik	23,10	— 48.–%	verk. djagoeng	5.—
vaatwerk	0,07⁵	— 0,2%	„ klappers	1,20
ziekte	0,45	— 1.–%	„ rijst	0,15
onderwijs	—		„ kip	0,45
feesten	—		„ hanen	1,90
vervoer	1,08	— 2,2%	„ brandhout	0,10
belasting	—		loon vrouw	5,45
			3) giften van familieleden en vrienden	2,39
totaal	48,05⁵		2 geiten verkocht	25.—
bedrijfskosten	—		totaal	59,87
1) rijst	13,34	— 62,5%		
djagoeng	0,55	— 2,5%		
bijspijs	1,59⁵	— 7,4%	3) gekregen van zijn broer	0,50
zout	1,09	— 5.–%	van slawat (bidgeld)	0,43
suiker	0,63	— 3.–%	„ een buurman	0,86
olie	0,39	— 1,8%	geleend van buurman	0,35
vleesch en visch	1,12⁵	— 5,2%	„ „ derden	0,25
	18,72	— 87,4%		2,39
thee enz.	1,20	— 5,6%		
tabak en sirih	1,51	— 7.–%		
	21,43			
2) kleeren	4,10			
sieraden	19.—			
	23,10			

11 Pa Nawijah van Bedji (Pemalang).

P. Nawijah, oud 50 jaar, woont in de desa Bedji, district Pemalang. Zijn gezin bestaat, behalve uit zijn echtgenoote, uit een zoon

van 25 jaar met diens vrouw, een zoon van 20 en twee meisjes van 10 en 6, en is dus samengesteld uit vijf volwassenen en 2 kinderen.

P. Nawijah verzorgt zijn erf van 62 r², waar ook het huis op staat, en zijn communaal sawahaandeel van 1 bouw; de oudste zoon is koetsier van de dogcar die P. Nawijah verhuurt; de tweede zoon heeft geen vaste werkzaamheden en wordt in den loop van het boekjaar uitgehuwelijkt.

P. Nawijah is voor de volgende bedragen in de belasting aangeslagen:

landrente sawah	ƒ 15,18
„ erf	„ 0,88
waterrechten	„ 1.—
inkomstenbelasting	„ 3,12
hoofdgeld	„ 3,70
	ƒ 23,88

Uit de lijst van inkomsten blijkt dat de familie op allerlei wijzen tracht geld te verdienen. De hoofdbron echter is de dogcarverhuurderij. In Juni 1924 is men daarmee begonnen. Hiertoe werd van een Chinees een dogcar met 2 paarden gekocht voor ƒ 400.—, ƒ 150 contant en de rest op maandelijksche afbetalingen van ƒ 10.— Ook die ƒ 150 echter heeft P. Nawijah niet bij elkaar kunnen krijgen. Hij heeft daartoe een leening van ƒ 50 bij de afdeelingsbank aangegaan, af te lossen in maandelijksche payementen van ƒ 5.— In den beginne ging alles goed, maar in December 1924 kwam de tegenspoed: een paard werd ziek, zoodat de dogcar slechts om den anderen dag kon uitrijden en de inkomsten van ƒ 50 tot ƒ 25.— terugliepen. Een bedrag van ƒ 42,50 wordt van het pandhuis opgenomen en de betalingen aan den Chinees eindigen. In Januari krimpen de dogcarverdiensten tot ƒ 20.— in. Op het einde van de maand wordt opnieuw ƒ 45.— van het pandhuis geleend. P. Nawijah voorziet nog meer tekorten en besluit de beide laatste termijnen van zijn afdeelingsbankleening ineens te betalen om opnieuw crediet te kunnen krijgen. 3 Maart wordt ¼ bouw sawah in tebassan verkocht voor ƒ 22.— en ƒ 10,13 aan de bank betaald en reeds 17 dagen later heeft hij zijn nieuw crediet van ƒ 50.—. Maar nu komt ook de poeasa-maand met haar extra uitgaven en

vertier. Er moeten kleeren gekocht (*f* 10), een slametan gegeven (*f* 2,44), het paardentuig vernieuwd (*f* 2.—), panden ingelost (*f* 24,80). De paarden worden weer zooveel mogelijk iederen dag gebruikt. Ter verruiming van zijn contanten verhuurt P. Nawijah ¼ bouw sawah (*f* 15.—) en ook een stel knoopen wordt beleend (*f* 11.—) In Mei blijft de dogcar nog iederen dag loopen, al zijn de inkomsten geringer, maar in Juni zijn de paarden weer ziek, den 10den dier maand wordt één paard voor *f* 14 verkocht en slinken de verdiensten uit dogcarverhuur tot *f* 13.—, in Juli *f* 20.—, te gering, waar aan voer voor één paard reeds bijna *f* 10 moet worden uitgegeven.

De hiervolgende staat van inkomsten en uitgaven laat zien dat de geldleeningen ook in het huishouden van P. Nawijah in hoofdzaak dienen om tekorten op het budget aan te vullen.

Maand	Bruto uitgaven	Inkomsten zonder leeningen	Leeningen	Verhuur dogcar	Toelichtingen
Augustus	59,33	64,19	—	42,70	
September	55,88	64,50	—	52,90	In de ink. begrepen f 10 terugbetaald uitgeleend geld.
October	50,86	58,60	—	48,10	idem f 10.—
November	33,35	50,00	—	50,00	
December	33,18	25,30	42,50	25,30	
Januari	34,65	20.—	45,—	20,—	
Februari	30,35	21,15	—	21,15	
Maart	35,42	46,80	50,—	24,80	Tebasan ¼ b. Sawah f 22.—
April	71.47	56,80	11,—	41,80	Verhuur ¼ b. Sawah f 15.—
Mei	34,02	38,80		38.80	
Juni	28,39	32,95		12,95	Hierin begrepen f 14 voor verkocht paard.
Juli	22,06	23,65		19,95	
	488,96	502,74			

Oppervlakkig beschouwd, schijnt het dat het gezin Nawijah goed geboerd heeft: de netto-inkomsten overtreffen de uitgaven met ruim *f* 110. Doch indien men in aanmerking neemt dat het kapitaal, waarmede de inkomsten in hoofdzaak verkregen werden, sterk in waarde is achteruitgegaan en daarmede de kans op toekomstige inkomsten zeer verkleind is, dan moet het eindoordeel anders luiden.

N.B. De getallen voor enkele hoofden geplaatst geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	93,35	— 67,9%
2)	verl. en verw.	19,16	— 14.–%
	kleeding	12,70	— 9,2%
3)	huis en huisraad	3,75	— 2,7%
	ziekte	1,20	— 0,9%
	feesten	3,95	— 2,9%
	vervoer	0,20	— 0,1%
	ink. belasting	3,12	— 2,3%
		137,43	
4)	bedrijfskosten	216,74	
	totaal	354,17	

Inkomsten.

6	verkoop djahe	9,70
1	verkoop blaren	0,04
2	verkoop vruchten en bamboe	7,90
2	verkoop kippen	1,25
1	verkoop eieren	0,40
1	tebasan 1/4 b. sawah	22,00
1	verhuur 1/4 b. sawah	15,00
280	verhuur dogcar	408,45
6	loon maken pagar	4,—
	totaal	468,74
	extra-inkomsten:	
	verkoop paard	14.—
	ontvangen aflossingen	20.—
		502.74

1)

67	rijst	13,60	— 14,5%
325	djanganan	6,42	— 6,8%
363	bijspijs	11,73	— 12,5%
359	zout	6,05	— 6,5%
360	suiker	9,74	— 10,4%
47	olie	3,08	— 3,3%
360	vleesch en visch	16,27	— 17,7%
		66,89	— 71,7%
54	thee enz.	12,07	— 12,9%
365	tabak en sirih	14,39	— 15,4%
		93,35	

2)

37	lucifers	1,98
360	petr.	17,18
		19,16

3)

	huis	2,95
	huisraad	80
		3,75

4) onkosten paard:

beslag	5,54
voeding	196,30
medicijn paard	0,70
onderh. dogcar	9,90
loon patjoelen	3,60
1 kip gekocht	0,70
	216,74

12 Boekram van Klampok (Brebes).

Boekram, 45 jaar oud, woont in de desa Klampok (afd. Brebes); hij is landbouwer en padihandelaar en staat aan het hoofd van een gezin bestaande uit vrouw en vijf dochters, de laatste resp. 17, 17, 15, 5 en 3 jaar oud.

Een der dochters is getrouwd, de schoonzoon woont bij Boekram in, een tweede huwelijk werd in den loop van het boekjaar gevierd. Boekram is bezitter van 3,040 bouw sawah jasan en van twee erven, op het eene, 40 r² groot, staat zijn huis met pannen dak, het andere erf in dezelfde desa gelegen, is beplant met sirih en 17 jonge, nog niet vruchtdragende klapperboomen.

Boekram is voor de volgende bedragen in de belasting aangeslagen:

landrente sawah	ƒ 27,10
„ 2 erven	„ 2,25
waterrechten (pekatèn)	„ 3,16
bijdrage desaschool (pekarjan)	„ 1,09
inkomsten belasting	„ 9,16
hoofdgeld (djanggol)	„ 1,50
Totaal	ƒ 44,26

Uit de opgaven in het kasboek blijkt dat hij in het boekjaar (Augustus 1924 — Juli 1925) over meer dan een jaar landrente betaalde. Er zijn ook nog eenige buitengewone posten onder de belastingrubriek ondergebracht. ƒ 3,75 „ongkos bilèt" is samengesteld uit ƒ 3 voor den penghoeloe en ƒ 0,75 voor desahoofd en tjarik bij gelegenheid van het huwelijk van een zijner dochters, ƒ 2 is (overmatig) getuigengeld aan desahoofd en tjarik bij het leenen van de afdeelingsbank en de overblijvende ƒ 0,10 „oeroenan" zijn..... een bijdrage voor de slachtoffers van de cycloonramp in Nederland.

Boekram is een groot leener, particulieren, de desabank, de afdeelingsbank en het pandhuis volgen elkander in bonte afwisseling op om aan zijn credietbehoefte te voldoen. Dat hij de eene instelling tegen de andere uitspeelt om de gaten te stoppen, blijkt echter slechts zelden.

Hieronder volgt een staat van de leeningen, waarbij G. de particuliere geldschieter, in dit geval familieleden, D. de desabank, A. de afdeelingsbank en P. het pandhuis beteekent.

1924		1925	
G. 1/8	ƒ 8.—	D. 3/1	ƒ 10.—
D. 7/8	„ 10.—	G. 8/2	„ 20.—
A. 17/9	„ 90.—	G. 24/2	„ 3.20
D. 19/9	„ 4.—	D. 15/5	„ 10.—
P. 8/10	„ 4.—	G. 13/7	„ 25.—
G. 11/11	„ 35.—	G. 23/7	„ 1.—
P. 10/12	„ 5.—	A. 24/7	„ 100.—

Hiertegenover staan slechts de terugbetalingen op 9/8 1924 van ƒ 80 aan een particulieren geldschieter, op 8/2 1925 van ƒ 5,60 aan het pandhuis en op 25/7 1925 van ƒ 13,— wederom aan een particulieren geldschieter, die in datum eenig verband vertoonen. De terugbetalingen aan de desabank, in wekelijksche tienden van de hoofdsom zijn te gering om aldus te worden vergeleken met inkomsten uit crediet.

Wel is het mogelijk eenige andere inkomsten met aflossingen in verband te brengen. Zoo wordt op 16 Maart een padioogst voor ƒ 180.— in tebasan verkocht en wordt den 22sten van die maand een particuliere crediteur met ƒ 65,75 en op den 27sten de afdeelingsbank met ƒ 98,10 betaald. Zoo wordt van 20—26 Juni voor ƒ 42 aan padi verkocht, den 27sten Juni ƒ 30 aan een particulieren geldschieter afgedragen en den 25sten Juli nog eens ƒ 13. Dit over de terugbetalingen, nu nog iets over de doeleinden waarvoor de leeningen worden aangewend. Voor sommige laat zich die aanwending duidelijk aanwijzen. Wanneer Boekram op den dag dat hij ƒ 90 van de afdeelingsbank ontvangt ƒ 10 en 5 dagen na dat hij bij die instelling ƒ 100 opnam ƒ 25 aan landrente betaalt, is daarin de hand van het desahoofd, die van dergelijke afdeelingsbankleeningen geheel op de hoogte is, onmiskenbaar. De leening op 13 Juli bij een familielid ten bedrage van ƒ 25 dient ter bestrijding van het huwelijk van zijn dochter.

Nawijsbaar staan daartegenover de volgende uitgaven:

14 Juli ƒ 2.— voor huisraad.
16 „ „ 11,50 voor kleeren
„ „ „ 17,48 voor een slametan
„ „ „ 0,75 ongkos bilèt
„ „ „ 3.— voor meubelhuur
17 „ „ 3,50 onkosten huwelijksfeest (meningkahken)
23 „ „ 0,80 aan kleeren
„ „ „ 2,50 aan bijdragen (soembangan)
25 „ „ 3.— ongkos bilèt
26 „ „ 2,60 aan kleeren
„ „ „ 1,50 aan soembangan.

Wij zijn nu reeds in het rayon van de aanwending van de afdeelingsbankleening, waarmee ook een particuliere schuld van ƒ 13 en de ƒ 25 aan landrente betaald werd. Maar zoo duidelijk laat zich de besteding der andere leeningen niet nagaan. Die verdwijnen in het gewone huishouden en dienen om de onregelmatige inkomsten meer in overeenstemming met de noodzakelijke uitgaven te brengen.

Dat blijkt vrij duidelijk uit het volgende staatje:

Maand	Uitgaven	Inkomsten zonder leeningen	Leeningen	Totaal	
Augustus '24...	125,22	5,44	18	23,44	De uitgaven in Augustus zijn
September	187,39	197,58	94	291,58	verhoogd met de aflossing van
October	90,84	107,80	4	111,80	een particuliere schuld.
November	91,28	64,78	35	99,78	Liefst had B dat met de bank-
December	58,43	31,10	5	36,10	leening gedaan, de formaliteiten
Januari '25	75,01	56,50	10	66,49	aan het bank crediet verbonden
Februari.....	42,16	5,90	23	29,10	stonden dat echter niet toe. Hij
Maart	187,70	187,85	—	187,85	heeft het boekjaar zeker met een
April	13,84	13,00	—	13,00	kapitaaltje ingezet (al of niet
Mei	23,33	15,30	10	25,30	geleend).
Juni	45,20	50,20	—	50,20	
Juli	115,16	38,14	126	164,14	

In afwachting van de afdeelingsbankleening verkocht hij begin September een karbouw voor ƒ 68, gedeeltelijk in ruil voor een geit (ƒ 7,50) en om voor ƒ 7.— kleeren te kunnen koopen, voorts

om kapitaal te hebben voor den in die maand levendigen padihandel

In totaal leent hij van de desabank ƒ 24 en betaalt ƒ 29 hoofdsom en ƒ 2,40 rente, leent hij van de afdeelingsbank ƒ 190 en betaalt ƒ 90 hoofdsom en ƒ 8,50 rente, leent hij van het pandhuis ƒ 9 en betaalt ƒ 9 hoofdsom en ƒ 1,10 rente, leent hij renteloos van familieleden ƒ 102,20 en betaalt ƒ 188,75. In zijn schuldtoestand komt dus weinig verandering: hij leent ƒ 325,20, betaalt ƒ 316,75 en heeft ƒ 12 aan rente vergoed.

In verband met de volgende cijfers moet nog dit worden opgemerkt, dat het gezin Boekram van September tot Maart rijst inkoopt voor eigen voeding en wel gemiddeld ƒ 18 per maand behalve in November, waarin ƒ 30 wordt uitgegeven w.s. in verband met voeding van helpers bij de grondbewerking.

Uitgaven.

1)	voeding	220,75	— 57,1%
2)	vuur en licht	22,25	— 5,7%
	kleeding en opschik	25,83⁵	— 6,6%
3)	woning en huisraad	10,92	— 2,9%
	ziekten	33⁵	— 0,1%
	onderwijs en leermid.	5,50	— 1,4%
	feesten	35,44	— 9,2%
	vervoer	3,05	— 0,8%
4)	belasting	62,87	— 16,2%
		386,45	
5)	bedrijfskosten	329,81	
	totaal	716,26	
1)	rijst	126,62	— 57,5%
	djagoeng, ketela, katjang	11,90	— 5,3%

Inkomsten.

verkoop beras	330,48	
,, blaren	0,14	
,, klappers	35,20	
,, sirih	20,50	
,, dedek en merang	10,77	
,, padi	282,65	
verhuur vee	0,25	
feesten	25,60	
totaal	705,59	
versn. en bijspijs	19,12	— 8,7%
zout	2,84	— 1,3%
suiker	10,31	— 4,7%
olie	6,13	— 2,8%
visch	23,51	— 10,7%
	200,43	— 91,–%

	koffie, thee enz.	8,69	— 3,8%
	tabak, sirih	11,63	— 5,2%
		220,75	
2)	lucifers	0,21	
	petroleum	22,04	
		22,25	
3)	huis	4,80	
	meubilair	1,55	
	vaatwerk	4,07	
		10,42	
4)	landrente	42,02	
	waterrechten	3,25	
	ink. belasting	9,16	
	bijdr. desasch.	1,09	
	ongkos bilèt	3,75	
	oeroenan	0,10	
	getuigegeld	2.—	
	hoofdgeld	1,50	
		62,87	
5)	klap. plukken kapok ontbolsteren	0,50	
	huur vee of werktuigen	3.—	
	inkoop padi	326,11	
		329,81	

13 Tamin van Ledok (Pekalongan).

Tamin woont in de desa Ledok, in de buurt van Pekalongan. Hij is schoenmaker, 25 jaar oud, gehuwd, maar kinderloos. Als schoenmaker heeft hij vrij regelmatige verdiensten die hij bovenjaar (15 Juli 1924 — Juni 1925). Voor huis en huisraad en belasting geeft hij gedurende het geheele jaar niets uit, voor kleeding slechts *f* 0,10 voor vervoer *f* 0,15. Hij heeft gedurende het jaar slechts twee buitengewone uitgaven: in November 1924 geeft hij een slametan die hem *f* 20,04 kost en *f* 10 opbrengt en in Maart 1925 heeft hij *f* 7,50 te betalen wegens ziekte van zijn vrouw. Overigens zijn zijn eenige uitgaven voor voeding, vuur en licht en in het kleine gezin van twee volwassen menschen laat zich in die uitgaven niet veel variatie verwachten. Inderdaad schommelen zij tusschen de *f* 14 en *f* 18, met uitzondering enkel van de maand Juni 1925, waarin tot *f* 10,13 bezuinigd wordt.

Alle factoren schijnen hier aanwezig om weinig credietbehoefte te mogen verwachten. Toch is het gezin in voortdurende credietaangelegenheden gewikkeld, waarbij veelal de debet en credietposten aan elkaar gelijk zijn, zooals uit het volgende blijkt.

Maand	Inkomsten zonder leening	Uitgaven zonder leening	Leeningen	Betalingen	
½ Juli 1924	8,95	9,45	—	1	
Augustus	15.25	14,76	7.—	6	
September	16,15	14,08	—	—	
October	20,25	16.52	10.—	12,32	Slametan
November	22,25	34,47	18,40	12,50	
December	19,65	18,28	2,50	2,50	
Januari 1925	15.—	16,42	5.—	4,50	
Februari	16.—	17,15	6.—	5	
Maart	16,70	28,14	10.—	—	Ziekte
April	25,40	18,29	—	7	
Mei	13,35	17,41	6,25	—	
Juni	9,75	10,13	1,50	2	
	198,70	215,10	66,65	52,82	

Deze credietneiging brengt Tamin geen voordeel. De uitgaven overtreffen de inkomsten met *f* 16,40 en aan het einde van het jaar is de schuldenlast met *f* 13,83 verzwaard.

N.B. De getallen vóór enkele hoofden geplaatst geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	155,09	— 74,4%
2)	verl. en verw.	24,15	— 11,6%
	kleeding	0,10	—
3)	ziekten	8,65	— 4,1%
	feesten	20,59	— 9,8%
	vervoer	0,15	— 0,1%
		208,73	
	bedrijfsk.	6,37	
	totaal	215,10	

1)	180 rijst	53,28	— 34,4%
	1 djagoeng	0,14	— 0,1
	34 katjang	1,74	— 1,1
	12 ketela	1,07	— 0,7

Inkomsten.

248	loon man	176,95
6	„ vrouw	2,25
	feesten	10.—
	diversen	9,50
	totaal	198,70

330	bijspijs (dierlijk)	24,48	— 15,8
72	zout	1,75	— 1,1
320	suiker	13,99	— 9.–
67	olie	2,19	— 1,4
20	vleesch en visch	2,17	— 1,4
		100,81	— 65,–%

344	tabak en sirih	37,12	— 23,9%	3) doekoen	6,50
339	thee enz.	17,16	— 11,1	medicijn	2,15
		155,09			8,65
2) 304	hout en areng	12,13		4) slametan soembangan	20,04 55
151	lucifers	4,59			20,59
150	petroleum	7,43			
		24,15			

14 Wardi van Pontjol (Pekalongan).

Wardi, woonachtig in de desa Pontjol bij Pekalongan is werkzaam in een batikkerij als „koelie ngetjap" en verdient daarmee *f* 1 daags, welk loon hij wekelijks uitbetaald krijgt. Zijn vrouw is batikster maar maakt haar vaardigheid slechts zelden rendabel. Zij hebben een eenigen zoon van 16 jaar, die nog niets uitvoert en dagelijks zijn 5 à 10 cent snoepgeld ontvangt (*f* 23.04 in het boekjaar, opgenomen onder het hoofd bijspijzen).

Wardi heeft een erf van 27 r² met een eenvoudig huis, met atap gedekt, dat door zijn vader wordt hersteld wanneer dit noodig is, zoodat op zijn budget geen uitgaven daarvoor voorkomen. Hij is in de landrente aangeslagen voor *f* 0,60, heeft *f* 2,60 hoofdgeld en *f* 3,60 inkomstenbelasting te betalen. In het boekjaar evenwel (half Juli 1924 — Juni 1925) betaalt hij niets uit dien hoofde behalve *f* 1,50 aan pitrah.

Wardi is een tegenhanger van Tamin (13) in zoover hij blijk geeft voor de buitengewone uitgaven te kunnen sparen, zoodat hij slechts bij uitzondering behoeft te leenen. Hij doet dat blijkbaar niet gaarne. 15 Juli 1924 beleent hij een kain (tapih) bij het pandhuis voor *f* 1,50 maar achteraf bedenkt hij dat hij nog een tafel kan verkoopen, met het gevolg dat hij den volgenden dag de tafel voor *f* 3,50 verkoopt en het pand voor *f* 1,53 inlost. Deze transacties kosten hem 2 dagen loon, daar hij van zijn werk wegblijft. In Juli en Augustus betaalt hij nog *f* 4,10 aan particuliere leeningen af. Verder leent hij niet. Dat hij kan sparen blijkt uit een vergelijking van zijn maandelijksche uitgaven en inkomsten.

Maand	Inkomsten	Uitgaven	Uitgaven buiten voeding, vuur en licht
Juli 1924.....	18.20	14.13	kleeding 0.03,
Augustus.....	36.20	32.33	aflossing part. schuld 0.60
September	28.—	24.31	ziekten 1.50, aflossing 3.50
October	35.—	32.16	kleeding 1,50
November	28.—	36.41	jas 5.—
December	28.—	26.27	
Januari 1925 ...	28.—	25.51	kleeding 0.03
Februari	28.—	29.88	ziekte 0,60
Maart	28.—	33.22	kleeding 2.55
April.....	28.—	45.61	kleeding 13.—, slametan 1.75
Mei	28.—	30.—	pitrah 1.50
Juni	28.—	27.11	
	348.40	356.94	

Ook uit een vergelijking van het aantal inkomstenposten met het aantal uitgavenposten.

Wardi heeft in den loop van het boekjaar ongeveer *f* 8 ingeteerd.

N.B. De getallen vóór enkele hoofden geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	283,95	— 80,4%
2)	vuur en licht	41,43	— 11,8%
	kleeding en opschik	22,11	— 6,3%
	ziekte	2,10	— 0,6%
	onderwijs	—	
	slametan	1,75	— 0,5%
	pitrah	1,50	— 0,4%
	totaal	352,84	
1)	351 rijst	105,78	— 37,3%
	7 katjang en ketela	0,30	— 0,1%
	350 bijspijs	92,61	— 32,6%

Inkomsten.

verkoop haan		1,20
„ tafel		3,50
62 loon man		342,20
11 „ vrouw		1,50
	totaal	348,40

71 zout	3,77	— 1,3%
65 suiker	9,68	— 3,4%
65 olie	10,03	— 3,5%
208 vleesch en visch	19,94	— 7.–%
	242,11	

350	thee en koffie	17,58	— 6,2%	2) 333	hout en areng	18,83
351	tabak en sirih	24,26	— 8,6%	156	lucifers	4,78
				306	petroleum	17,82
		283,95				41,43

15 Jadi van Banjoeoeripalit (Pekalongan).

Jadi, 49 jaar, woonachtig in de desa Banjoeoeripalit, dicht bij Pekalongan, is werkzaam in een batikbedrijf. Ook zijn vrouw is in een dergelijk bedrijf werkzaam. Het gezin bezit 3 kinderen van 9, 7 en 3 jaar, twee daarvan gaan naar een Moh. school, waarvoor *f* 1 per maand betaald moet worden. Iederen dag krijgen zij 2 cent snoepgeld mee.

Jadi heeft aan grondbezit enkel een erf van 325 r², waar zijn huis op staat en waarvoor hij *f* 0,55 aan landrente verschuldigd is, die hij echter gedurende het boekjaar (15 Juli '24 — Juni '25) niet betaalde. De vrouw des huizes werkt tevens voor eigen rekening thuis; de batikans worden in Pekalongan verkocht. De grondstof koopt zij op crediet.

In mindere mate dan elders worden in dit gezin de inkoopen voor voeding en verlichting en verwarming dagelijks gedaan. Zoo komt een dagelijksch voedingsmiddel als rijst slechts met 115 posten op het budget voor, hout met 197, petroleum met 219 posten In het algemeen is dit een teeken van eenigen welstand. Men ziet echter ook hier niet gebeuren dat voor eenige weken tegelijk wordt ingeslagen; daardoor geven de maandcijfers vrij nauwkeurig aan wat in die maand werd verbruikt. Het is nu merkwaardig hoe, ondanks het beperkte en sobere menu, de uitgaven voor voeding en vuur en licht met de wisselende verdiensten gelijken tred houden.

	Inkomsten	Voeding, vuur en licht uitgaven
Juli (½ maand) '24	16,42	12,84
Augustus	41,27	33,41
September	13,48	13,61
October	30,25	23,18
November	24,48	18 46
December	26,57	22,47
Januari '25	27,79	23,89
Februari	29,80	22,92
Maart	19,90	14,37
April	27,95	8,62 *)
Mei	23,68	10,07
Juni	27,56	22,43

(*) In deze maand was het gezin 1 week de gast van een broer.

Rijst	Bijspijs zonder snoepgeld kinderen	Vuur en licht
450	47	289
956	168	620
934	—*)	87
1020	68	605
850	30	547
1105	14	464
1180	13	551
1290	27	352
705	33	287
430	9	188
408	28	277
1027	38	554

*) gedurende 9 dagen visch uit de rivier gehaald voldoende voor maaltijd.

Die aanpassing vertoont zich bij de onmisbare bestanddeelen van het dagelijksch menu.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	210,73	— 78,6%	verkoop batikan	67,94
2) verl. en verw.	21,96	— 8,2%	„ erfproducten (blaren, bamboe enz.)	6,37
kleeding en opschik	5,39	— 2,–%	„ kippen	5,55
3) woning en huisraad	2,67	— 1,–%	„ eieren	2,11
			loon koelie	150,15

	ziekte	1,75	0,6%	loon batikster	30,44
	Moh. onderwijs	9.—	3,3%	verkoop leege flesschen	0,80
	feesten	4,94	1,8%	giften broer	19,35
5)	vervoer	2,95	1,1%		
6)	belasting	8,95	3,4%		282,71
				voorschotten	26,45
		268,34			
7)	bedrijfskosten	28,25		totaal	309,16
	totaal	296,59		3) woning	1,85
				meubilair	0,27
				vaatwerk	0,55
1)	rijst	103,55	49,3%		2,67
	djagoeng	1,28	0,6%	4) Moh. school 2 kinderen	9.—
	katjang	0,48	0,2%		
	ketela	2,30	1,1%	5) om batikans naar Pekalongan te brengen	
	bijspijs	11,33	5,4%		
	zout	2,53	1,2%		
	suiker	4,69	2,2%		
	olie	6,60	3,1%	6) hoofdgeld	1.—
	vleesch en visch	48,11	22,8%	ink. belasting	5,75
				oeroenan patrol	40
		180,87	85,9%	pitrah	1,80
	thee enz.	13,62	6,4%		8,95
	tabak enz.	16,24	7,7%	7) katoen en benoodigdheden gedeeltelijk in voorschot. (hierdoor loopt deze rekening door de leeningen heen).	
		210,73			
2)	hout	9,13			
	petroleum	12,83			
		21,96			

16 Kasanmoestari van Pagergoenoeng (Magelang).

Kasanmoestari, 55 jaar, is landbouwer uit de desa Pagergoenoeng, district Grabag, afdeeling Magelang.

Hij bezit 94 r² sawah met padi beplant, op zijn beste stuk drogen

grond (34 r²) teelt hij verschillende soorten groenten, een tegalan van 268 r² dient als grasland, 12 r² is met bamboe beplant en op zijn erf van 114 r² staan 2 huizen.

Hij is voor ƒ 1,11 in de landrente aangeslagen. Zijn gezin bestaat uit vrouw, een zoon van 17 jaar, die zijn vader helpt, en twee dochters van 14 en 10, waarvan de oudste gras snijdt en de jongste nog geen vaste bezigheden heeft. Hij heeft een veebezit van drie koeien.

Pagergoenoeng is een bergdesa met groot veebezit dat in hoofdzaak voor stalmestproductie wordt gebruikt. De desa ligt 4 paal van de groote pasar Grabag. Er zijn geen ondernemingen in de buurt die geldverdiensten kunnen verschaffen. Er is een kleine desapasar van weinig beteekenis.

Het gezin Kasanmoestari krijgt zijn hoofdvoedingsmiddelen van eigen grond. Alleen in de maanden October en November werd resp. ƒ 3,95 en ƒ 1,26 voor ketella, djagoeng en rijst uitgegeven. In die maanden werden ook voor herstellingen aan de woning bedragen van ƒ 1.— en ƒ 3,20 uitgegeven, die de behoefte aan contanten voelbaar maakten. Hierin kwam Kasanmoestari tegemoet door een particuliere leening van ƒ 10,50 aan te gaan, met behulp waarvan de bescheiden tekorten in het geldhuishouden in het verdere jaar konden worden gedekt. Door periodieke verkoopen van zijn landbouw- en erfproducten wist hij echter in zijn normale geldbehoefte te voldoen. Het kasboek vermeldt 66 verkoopen van landbouwproducten, over het geheele jaar verdeeld tot een gemiddeld bedrag van ƒ 0,48, verder 5 verkoopen van erfproducten, waarvan een van ƒ 7,30, tot een gezamenlijk bedrag van ƒ 11,80. Geregelde dagelijksche uitgaven komen niet voor. 175 dagen wordt niets uitgegeven. De meest veelvuldige uitgaaf, die voor bijspijzen komt nog maar tot 107 posten; dan volgt sirih en tabak met 78 en petroleum met 35 posten, de overige hoofden worden niet meer dan 30 keer in uitgaaf vermeld.

De totalen van maandelijksche inkomsten en uitgaven zien er als volgt uit.

STAAT

Maand	Verkoop sawah-producten	Verk. erf- en bereide producten	Verk. klein vee en producten	Leening	Inkomsten	Uitgaven	Voeding, vuur en licht	kleeding	Huis en huisraad	Feesten	Belasting	Bedrijfskosten	Aflossing leening
October 1924	5,87	—	0,30	10,50	16,67	8,24	6,51	—	0,99	0,12	—	0,12	0,50
November	5,77	—	0,55	—	6,32	8,40	4,49	—	3,20	—	—	0,71	—
December	2,31	—	—	—	2,31	1,77	1,27	—	0,50	—	—	—	—
Januari 1925	2,80	—	—	—	2,80	2,78	1,53	1,25	—	—	—	—	—
Februari	0,86	—	—	—	0,86	3,55	0,80	—	—	0,55	2,20	—	—
Maart	1,72	—	—	—	1,72	2,03	1,46	—	—	0,55	—	—	—
April	1,37	—	—	—	1,37	3,65	1,66	—	—	0,75	1,25	—	—
Mei	0,92	7,30	—	—	8,22	2,12	0,92	1,20	—	—	—	—	—
Juni	2,55	2,—	—	—	4,55	1,54	1,54	—	—	—	—	—	—
Juli	3,20	2,50	—	—	5,70	4,70	2,96	0,75	—	1,—	—	—	—
Augustus	2,64	1,05	—	—	3,69	4,25	1,14	—	—	2,—	1,11	—	—
September	1,87	—	—	—	1,87	2,50	1,50	—	—	1,—	—	—	—
	31,88	12,85	0,85	10,50	56,08	45,53	25,78	3,20	4,69	5,97	4,56	0,83	0,50

N.B. De voor enkele hoofden geplaatste getallen wijzen het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	20,93[5]	— 47,3%
2)	vuur en licht	4,85	— 11 %
	kleeding en opschik	3,20	— 7,2%
	huis en huisraad	4,69[5]	— 10,6%
	ziekte	—	
	school en leermiddelen	—	
	feesten	5,97	— 13,6%
	vervoer	—	
3)	belastingen	4,56	— 10,3%
		44,21	
	bedrijfskosten	0,83	
	aflossing leening	0,50	
	totaal	45,54	

Inkomsten.

66	sawah	31,88
5	erf	11,80
2	bereiding prod.	1,05
2	verkoop kippen en eieren	0,85
		45,58
	leening	10,50
	totaal	56,08

19	visch en vleesch	2,43	— 11,6%
		17,85	— 85,2%
10	thee enz.	1,54	— 7,4%
78	tabak en sirih	1,54[5]	— 7,4%
		20,93[5]	

1)	2 rijst	0,92[5]	— 4,4%
	40 djagoeng, katjang, ketella	2,58[5]	— 12,3%
	107 bijspijs en versn.	7,60[5]	— 36,2%
	30 zout	1,48	— 7,1%
	29 suiker	1,66	— 8,–%
	9 olie	1,16[5]	— 5,6%

2)

30	lucifers	0,96
35	petroleum	3,89
		4,85

3)

	landrente	1,11
	hoofdgeld	2,20
	djakat	1,25
		4,56

17 Martodarmo van Kloetan (Trenggalek).

Martodarmo, 39 jaar oud, woonachtig in de desa Kloetan ongeveer 1 K.M. van de kota Trenggalek gelegen, bezit een erf van 70 r² waarop zijn woning staat en een sawah van 250 r². Voor de laatste moet hij ƒ 4.24 aan landrente betalen, voor het erf ƒ 0,39. Zijn gezin bestaat, behalve uit zijn vrouw, uit 2 zoons van 7 en 5 en 3 dochters van 12, 6 en 3 jaar.

Martodarmo heeft van zijn gronden padi, tabak en lombok geoogst; de padi tot een hoeveelheid van 7.8 picol heeft hij niet verkocht maar voor eigen gebruik bestemd. Zijn landrente over 1925 betaalt hij eerst na September 1925.

Martodarmo geniet het voordeel van landbouwer te zijn dicht bij een grootere plaats, waardoor de arbeidskrachten en vaardigheden van hem en zijn familie ook op andere wijzen rendabel kunnen worden gemaakt.

Ook dit gezin geeft blijk de ongelijk vloeiende inkomsten met overleg over het jaar te kunnen verdeelen; van het pandhuis wordt daarbij een matig gebruik gemaakt om de tekorten aan te vullen. De uitgaven voor voeding, vuur en licht zijn over het geheele jaar vrijwel gelijk, in de laatste maanden iets hooger in verband met belooning in natura van arbeidskrachten; rijst werd het geheele jaar door gekocht tot vrijwel gelijke bedragen.

De extra inkomsten in October, November en December, in hoofdzaak afkomstig uit verkoop van tweede gewassen, werden gedeeltelijk gespaard en dienden verder voor de niet periodiek iedere maand weerkeerende uitgaven. Het hier volgende cijfer-overzicht geeft van het beleid van Martodarmo zeker geen ongunstigen indruk.

STAAT

Maand	Kleeren	Huis(raad)	Voeding vuur en licht	School	Feesten	Belasting	Bedrijfskosten	Aflossingen (ziekten)	Totaal uitgaven	Totaal inkomsten	Verkoop landbouw producten	Verkoop nijverheid prod.	Loon	Leeningen en giften
October 1924	0,76	1,30	14,95	0,25	2,60	—	0,80	3,62	24,28	41,58	32,78	—	6,70	2,60
November	2,08	1,—	21,83	0,25	1,—	—	2,17	2,50	30,83	46,06	30,81	7,50	4,75	3,—
December	1,15	0,75	17,80	0,25	1,75	—	2,23	—	23,93	18,65	10,60	—	8,05	—
Januari 1925	—	0,31	20,29	0,25	—	—	1,25	(0,50)	22,60	14,19	6,45	5,—	2,74	—
Februari	—	0,43	20,73	0,25	1,—	1,—	—	—	23,41	13,92	8,—	3,50	1,22	1,20
Maart	0,03	—	16,49	0,25	1,—	—	1,25	(0,50)	19,52	11,68	4,57	4,—	3,11	—
April	—	—	15,09	0,25	1,50	0,50	—	—	17,34	11,73	6,54	—	3,19	2,—
Mei	1,50	—	15,32	0,25	—	—	0,50	—	17,57	16,90	9,44	4,50	2,96	—
Juni	—	0,20	13,74	0,25	—	—	1,—	—	15,19	17,89	12,84	—	5,05	—
Juli	—	—	15,38	0,25	—	—	—	—	15,63	12,95	4,40	3,50	5,05	—
Augustus	—	—	16,46	0,25	—	—	0,50	—	17,21	13,45	6,28	2,50	4,67	—
September	0,06	—	8,18	0,25	—	—	—	—	7,49	7,83	5,48	0,65	1,70	—
	5,58	3,99	195,26	3,—	8,85	1,50	9,70	6,12 (1,—)	235,00	226,83	138,19	31,15	49,19	8,30

Uitgaven.

1)	voeding	188.—	— 85,9%
2)	vuur en licht	7,26	— 3,3%
	kleeding en opschik	5,58	— 2,5%
3)	woning en huisraad	3,99	— 1,8%
	ziekte	1,00	— 0,4%
	school	3,00	— 1,4%
4)	feesten	8,85	— 4,–%
	vervoer	—	
5)	belasting	1,50	— 0,7%
		219,18	
6)	bedrijfskosten	9,70	
	aflossingen	6,12	
	totaal	235,00	

1)	223 rijst	81,32	— 42,9%
	5 djagong	1,73	— 1 %
	3 katjang	60	— 0,3%
	259 ketella	23,35	— 12,4%
	323 bijspijs	48,20	— 25,6%
	29 zout	3,33	— 1,8%
	168 suiker	5,36	— 2,9%
	119 olie	3,06	— 1,7%
	122 vleesch en visch	8,63	— 4,6%
		175,49	— 93,2%
	154 thee	6,30	— 3,4%
	251 tabak en sirih	6,21	— 3,4%
		188,00	

Inkomsten.

149	tabak en lombok	111,97
117	vruchten, kapok enz.	24,42
1	verkoop kip	65
7	verkoop batik	30,50
96	loon man	30,76
24	loon vrouw	11,46
28	id. andere huisgen.	6,97
	feestgaven	2,10
	andere ink.	1,80
		220,63
	leeningen	6,20
	totaal	226,83

2)	58 lucifers	1,47	
	129 petroleum	5,79	
		7,26	
3)	huis	3,05	
	meubilair	26	
	vaatwerk	68	
		3,99	
4)	slametan (3)	310	
	soembangan (14)	575	
		8,85	
5)	hoofdgeld	1,—	
	pitrah	50	
		1,50	
6)	huur werktuigen	2,20	
	diverse uitg.	7,50	
		9,70	

18 H. Abdoelgapoer van Kalipoetjoeng (Blitar).

Hadji Abdoelgapoer, ± 50 jaar, woonachtig in de desa Kalipoetjoeng, district en afdeeling Blitar, is landbouwer, suikerrietplanter, tjikar- en dogcarverhuurder, reparateur, verhuurder van huizen en meubelen en belast met het onderhoud van de desaverlichting. Hij bezit 3 bouw sawah communalen grond, 2 bouw sawah jasan, 14 bouw drogen grond, 10 huizen, 18 koeien, 14 paarden, 7 dogcars en een ijzeren suikermolen. Voorts heeft hij nog 1 bouw tegal voor 2 jaar ingehuurd.

Hadji Abdoelgapoer is een desapatriarch. Zijn gezin bestaat, behalve uit zijn vrouw, uit 15 kindr., kleinkindr. en verwanten, waarvan 6 volwassen (15—30) en 9 onvolwassen (3—13). Bovendien heeft hij 7 jonge kerels in dienst die als dogcarkoetsiers optreden.

Hij is voor *f* 57 in de inkomstenbelasting en voor *f* 65 in de landrente aangeslagen.

In Juni en Juli 1925 heeft hij 6 bouw tegal met suikerriet beplant en in November 1924 6 bouw met djagoeng in deelbouw gegeven; 1 bouw tegal heeft hij aan een fabriek verhuurd. In het boekjaar heeft hij van 6 bouw suikerriet geoogst, 3 bouw djagoeng, op lahargronden, zijn mislukt.

Zijn veebezit is vermeerderd met 2 kalveren, 1 koe en 2 paarden (de laatste gekocht resp. voor *f* 190 en *f* 80). Hij heeft 1,300 bouw tegal bijgekocht voor *f* 80 en 100 r^2 erf voor *f* 100. Verder heeft hij 160 klapperboomen in pand genomen (à *f* 2,50) en zich voor *f* 108 een gasolineinstallatie aangeschaft. Met de opbrengst van zijn bezitsuitbreiding erbij gerekend, acht Hadji A. dat hij in den loop van het boekjaar ruim *f* 1.070 in aardsche goederen is rijker geworden.

Het hierna volgende overzicht van inkomsten en uitgaven geeft een overschot van *f* 1188,04. De wijze waarop dit overschot ontstond blijkt uit het volgende:

meer aan de afd. bank betaald dan geleend	*f* 204,20
„ „ particulieren „ „ „	„ 215,75
„ „ grond ingekocht dan verkocht	„ 360.—
gronden ingelost	„ 280.—
goederen bij het pandhuis ingelost	„ 100.—
	f 1159,75

Ten aanzien van de posten van inkomst en uitgaaf dient nog het volgende te worden vermeld:

de inkomsten uit klappers waren vrijwel maandelijksch (11 posten)

de inkomsten uit suiker werden in 8 posten ontvangen in de maanden Mei—September

de inkomsten uit dogcarverhuur vloeiden dagelijks doch waren het hoogst in de maanden Juni en Juli

de inkomsten uit tjikarverhuur waren onregelmatiger, beperkten zich tot de maanden October—April en waren het hoogst in Februari.

Onder de uitgaven komen slechts 2 posten voor kleeren voor (in April en Augustus) en 1 voor sieraden (ƒ 108 in Augustus). In Juli wordt voor een feest ƒ 126 uitgegeven en ƒ 60 terugontvangen. De koelieloonen vallen in hoofdzaak in de maanden Juni—Augustus. Eind Juni wordt op één dag bijna ƒ 110 aan koelieloon uitbetaald. Overigens vormen de koelieloonen, in de maanden dat van koelies gebruik wordt gemaakt, een dagelijksche uitgaafpost.

De vrouw van Hadji Abdoelgapoer is in den loop van het jaar verlamd. Een, ten leste, er bij geroepen Europeesche geneesheer heeft haar niet kunnen genezen. Hadji A. laat zich, in het inleidend overzicht van het kasboek, over dit dure consult (vergelijk de „ziekten" post met die voor „feesten") een onvriendelijke opmerking ontvallen.

Opmerkelijk is dat de uitgaven voor voeding, de grootte van het gezin in aanmerking genomen, niet veel afwijken van die van den gewonen desaman in iets beteren doen. (Zie algemeen overzicht).

Ten slotte de bekentenis dat H. A. zich niet heeft geleend tot een al te minutieuse opgave van zijn inkomsten en uitgaven.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	1000,64	— 56,9%	klappers	158.—
verl. en			kapok (Oct.)	4.—
verw.	210,54	— 12 %	suiker (Mei-Sept.)	1442.75

2) kleeding en opschik	203.—	— 11,5%
woning en huisraad	6,52	— 0,3%
ziekten	21,55	— 1,2%
school	48.—	— 2,7%
feesten	139,50	— 7,9%
vervoer	7.—	— 0,4%
3) belasting	126.—	— 7.–%
	1762,75	
4) bedrijfskosten	3034,24	
totaal	4796,99	

1) rijst	618,94	— 61,9%
djagoeng, ketella, katjang	0,25	— 0,02%
versn. en bijspijs	72,60	— 7,25%
zout	18,15	— 1,8 %
suiker	36,40	— 3,63%
olie (bak-)	36,40	— 3,63%
visch en vleesch	90,75	— 9,07%
koffie, thee enz.	90,75	— 9,07%
tabak en sirih	36,40	— 3,63%
	1000,84	
2) kleeren	95.—	
sieraden	108.—	
	203.—	

batikken	10.—
verkoop vee en kippen	49.—
verhuur gronden	70.—
feesten	60.—
dogcar verhuur	3493.55
tjikar verhuur	117.70
verh. huizen en meub.	360.70
herstel dogcars en tuigen	219.33
verkoop dogcar	130.—
totaal	5985.03

uit *landb.* inkomsten	
klappers	158
kapok	4
suiker	1442.75
	1604.75
uit *bezit* inkomsten	
verhuur grond	70.—
„ huizen	360.70
„ dogcar en tjikar	3611.25
verkoop dogcar	130.—
verkoop vee en kippen	49.—
	4220.95
uit *nering*	
batikken	10.—
herstel dogcars	219.33
	229.33
uit *feesten*	60.—
betaald	
aan pandhuis	100.—
„ afd. bank	854.20
„ andere credietgevers	685.75

3) landrente	67		aan grondinlossing		280.—
ink. belasting(dogc.)	54		„ inkoop grond		440.—
oeroenan	5				2359.95
	126		*verkocht* en *geleend:*		
4) werktuigen enz.			verkoop grond		80
materiaal	299,77		geleend afd. bank		650
loonen	527,80		„ elders		470
klapperboomen	467,50				1249
aankoop mest	25.—		grond bew.	131,50	
gras, dedek enz.	1557,20		rente bank	7,47	
			bedrijfsuitgaven	18.—	
				3034,24	

19 Bakeri van Madjan Merdika (Toeloengagoeng).

Bakeri, oud 40 jaar, woont in de desa Madjan Merdika, dicht bij Toeloengagoeng. Daar het een merdikan desa is, heeft hij geen gouvernementsbelasting te betalen.

De desa heeft een moskee te onderhouden.

Het gezin van Bakeri bestaat uit zijn vrouw en een aangenomen dochtertje van 7 jaar. Bakeri rijdt een dogcar van Kijai Madjan, wat hem een wisselend dagelijksch bedrag opbrengt op de dagen die hij er mee uitgaat (179 posten). Verder verricht hij, evenals zijn vrouw, loondiensten. Zijn vrouw is blauwverfster en verkoopt ook gebatikte goederen.

Bakeri woont op zijn eigen erf, 160 r^2 groot.

Uit den staat van inkomsten en uitgaven blijkt dat Bakeri in het boekjaar een belangrijk overschot heeft gekweekt. Waartoe het noodig is geweest dat hij in November, December en Maart klapperboomen verpandde en geld van derden opnam is uit de cijfers niet duidelijk.

Als koetsier heeft Bakeri extra uitgaven voor kleeding, waschman en zeep.

Maand	Loon	Dogcar	Erf en landb. prod.	Nijverh. prod.	Leeningen	Feesten	Verhuur grond	Totaal inkomsten	Totaal uitgaven	Voeding, vuur en licht	Kleeding	Huis(raad)	Ziekte	Feesten	Vervoer	Bedr. kosten	Belastingen	Aflossingen leeningen
September '24..	7.50	13.40	—	—	1.50			22.40	16.40	1134	0.14	—	0 07	3.50	0.25	1.10		
October	11 90	16.80	2.03	—	—			30.73	31.10	2134	0.79	3.99	—	3.—	0.45			1.53
November	4 23	12.33	2.62	6.23	10.—			35.18	20.46	2009	0.37	—	—	—	—			
December	6 50	5 65	5.24	—	17 82			35.21	20.91	1874	2 17	—	—	—	—			
Januari '25....	3.43	7.95	9.86	4.50	—			25.74	14.85	1402	0.47	0.36	—	—	—			
Februari	5.66	9.45	3.88	8 17	—			27.16	15 45	1401	0.96	0.13	0.35	—	—			
Maart	5.76	8.65	7.08	13.05	5.50			40.04	23.05	2140	0.41	1.24	—	—	—			
April	4.90	29.15	23.93	12 05	(7.50)	50	40	167.53	103.55	2992	26.22	—	—	46.80	—		0 70	
Mei	15 —	22.75	6.47	5.25				49.47	28.54	2776	0.88	—	—	—	—			
Juni	21.78	28.15	3 36	3.90				57.19	36 69	2771	0.60	0.13	0.40	2.50	0.35			5.—
Juli	1.91	27.83	2.86	10.85				43.45	37.56	2150	3.06	—	—	6.—	—			
Augustus	—	29.35	—	—				29.35	33.64	2093	8 11	—	—	—	1.—	1.60	2.—	
Totaal....	8834	21146	6733	64.—	3482 (7 50)	50	40	563.45	382.30	25567	44.18	5.85	0.82	61.80	2.05	2.70	2.70	6.53

In April verhuurt Bakeri een stuk grond voor *f* 40.—, ontvangt *f* 50 aan bijdragen voor zijn slametan, verkoopt voor *f* 17,50 aan kippen (w.s. ook een vechthaan), verdient *f* 29 met zijn dogcar en int *f* 7,50 als rente over een vordering.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	224,08	59,9%	ontvangen rente	7,50
2) vuur en licht	31,59	8,5%	erf	22,53
3) kleeding en opschik	44,18	11,7%	eieren en pluimvee	44,80
4) woning en huisraad	5,85	1,6%	batikans en andere nijverheidsproducten	62,20
ziekten	0,82	0,2%	handel	1,80
school	—		verhuur grond	40.—
feesten	61,80	16,9%	loon man 37,95) vrouw 50,39	88,34
vervoer	2,05	0,5%	feesten	50.—
5) belasting	2,70	0,7%	dogcar	211,46
	373,07			528,63
bedrijfsonkosten	2,70		klappers verpand voor	25,82
afbetaling schuld	6,53		pandhuis	1,50
			leening van derden	7,50
				34,82
totaal	382,30		totaal	563,45
1) rijst	142,94	63,8%		
djagoeng, ketela, katjang	3,36	1,5%	koffie, thee enz.	17,54 — 7,8%
versn. en bijspijs	11,44	5,–%	tabak, sirih	5,37[5] — 2,5%
zout (+ trasi)	5,57[5]	2,5%		224,08
suiker	14,09	6,3%2)	hout	0,51
olie	10.—[5]	4,5%	lucifers	12,30
visch	13,75[5]	6,1%	petroleum	18,78
	201,16[5]	89,7%		31,59

3)	kleeding	33,77	4)	woning 2,80
	sieraden	3,45		meubilair 1,97
	naald, draad enz.	0,32		vaatwerk 1,08
	zeep en waschman	6,64		5,85
		44,18	5)	oeroenan 2.—
				pitrah 0,70
				2,70

20 Somedjo van Soemobito (Djombang).

Somedjo, 45 jaar, woonachtig in de desa Soemobito, district Modjoagoeng, afd. Djombang, heeft een gezin bestaande uit vrouw en drie kinderen, waarvan twee dochters. Aan grondbezit heeft hij een erf van 160 r², waarop zijn huis staat, een sawah van 390 r² en een perceel drogen grond eveneens van 390 r². Voorts is hij bezitter van een dogcar met twee paarden en van een vijftigtal kippen en kuikens.

In de belasting is hij aangeslagen:	over 1924	over 1925
in de landrente voor	ƒ 8,25	ƒ 8,73
in het hoofdgeld voor	„ 5,10	„ 4,76
in de inkomstenbelasting voor ...	„ 3,20	„ 3,20
in de „pèning dogcar" voor	„ 6.—	„ 6.—
erfbelasting	„ 0,36	„ 0,63
	ƒ 22,91	ƒ 23,32

De hoofdverdienste vormt het dogcar-bedrijf. Een vergelijking met de daaruit door Bakeri (Toeloengagoeng) getrokken inkomsten (waarbij rekening moet worden gehouden met de omstandigheid dat de boekingen betreffende Bakeri over 11½ maand loopen) leert dat, evenals daar, de laatste maanden van het jaar voor het bedrijf het minst voordeelig zijn en dat de inkomsten tusschen de ƒ 220 en ƒ 270 liggen. Somedjo rijdt echter gedurende meer dagen (331 tegenover 179 posten), zijn onderhoudskosten zijn hooger.

Naast de dogcarinkomsten leveren ook de erf voortbrengselen (klappers, hout, eieren, kippen, pisang en bladeren) geregelde inkomsten (185 posten).

Alleen de uitgaven voor voeding van de paarden komen dagelijks voor; van de overige voedingsuitgaven komen die voor dranken het veelvuldigst voor (256 posten) doch schommelen de andere tusschen de 100 en 200 (zout slechts 95). De hoofd voedingsmiddelen (rijst, djagoeng, ketella) vertoonen zeer geringe bedragen en frequentie, daar Somedjo gedurende het geheele jaar over rijst van eigen sawah beschikt.

Het hier volgende overzicht over de maandelijksche inkomsten en uitgaven wijst op een eigenaardig gebruik van het pandhuis gemaakt. De leeningen in de eerste maanden van het boekjaar (September 1924 — Augustus '25) dienen om een tekort aan te vullen. Maar als na December geen tekorten meer voorkomen, houden de beleeningen aan doch worden zij opgewogen door inlossingen, waarbij telkens het 1 maand of 2 maanden te voren beleende pand wordt ingelost.

De oudere panden, in September—December beleend, worden niet gelost.

Waarvoor de afdeelingsbankleening van *f* 80.— op 3 September 1924 werd gebezigd, blijkt niet. Er wordt die maand ruim *f* 10.— meer dan normaal aan voeding uitgegeven er wordt voor *f* 2,15 aan kleeding en opschik besteed, er wordt voor een kleine *f* 9 aan belasting betaald en een pand van *f* 2,52 ingelost, maar daarmee is slechts een klein deel van de leensom gemoeid, terwijl het verdere budget geenerlei spoor vertoont van verdere besteding.

Indien men echter in aanmerking neemt dat de leening is aangegaan onder voorwaarde van afbetaling ineens na 20 maanden, een praestatie waartoe blijkens zijn budget Somedjo zonder ernstige verstoring van zijn huishouden niet in staat is, dan laat zich veronderstellen dat een vorige leening, onder gelijksoortige condities aangegaan, met tijdelijke hulp van derden is afgelost en dat de nieuwe leening grootendeels is besteed aan restitutie van het op die wijze opgenomene, een uitgave die buiten het kasboek is gelaten. Meer dan een veronderstelling is dit niet. Wat wel zeker is, is dat Somedjo nooit een leening voor 20 maanden tot een dergelijk bedrag had mogen aangaan en dat hij zich tot een bescheiden crediet met maandelijksche aflossingen had moeten bepalen.

Maand	Leeningen	Inkomsten zonder leeningen	Uitgaven zonder aflossingen	Aflossingen
September '24	80+4,20	27,34	44,16	—
October	4,60	23,27	26,42	—
November	3,20	26,26	29,59	—
December	5,20	28,91	32,25	—
Januari '25	1,50	26,01	25,87	—
Februari	2,50	28,18	24,23	1,53
Maart.....	1,60	31,84	31,34	2,56
April	3,50	29,61	27,76	
Mei.....	3,—	36,56	27.44	1,76
Juni	2,80	29,41	27,85	3,82
Juli.....	—	31,95	29,65	3,24
Augustus	—	28,13	24,27	3,04
	—	347,47	350,83	—

N.B. De getallen voor enkele hoofden geplaatst geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*		
1) voeding	47,20	— 31,9%	17 rijst (Sept., Oct., Mei, Juli).		14,65
2) verlicht. en verwarming	10,15	— 6,9%	13 kedele (Sept. '24 en Juli '25).		3,40
kleeding en opschik	6,20	— 4,2%	43 cassave (Nov.—December '24).		6,25
3) huis en huisraad	1,91	— 1,3%	185 hout, klappers, eieren, pisang blaren		44,22
ziekte	1,40	— 1,–%	6 verkoop kippen		3,30
onderwijs	—	—	331 verhuur dogcar		272,25
4) feesten	27,50	— 18,6%	7 loon		3,40
vervoer	6,94	— 4,7%			
5) belasting	46,54	— 31,4%			
	147,84		totaal		347,47
6) bedrijfsonkosten	202,99				
totaal	350,83				

1)	15	rijst (ketan)	1,99	— 4,2%
	43	djagoeng	2,94	— 6,2%
	145	katjang, ketella	2,60	— 5,5%
	192	bijspijs	6,75	—14,3%
	95	zout	2,34	— 5 %
	160	suiker	3,97	— 8,4%
	126	olie	3,47	— 7,3%
	189	vleesch en visch	13,23	—28,1%
			37,29	—79,0%
	256	thee enz.	6,14	—13,–%
	159	tabak en sirih	3,77	— 8,–%
			47,20	
2)	30	hout en areng	2,69	
	71	lucifers	2,13	
	191	petroleum	5,33	
			10,15	
3)		huis	0,91	
		meubels	0,36	
		vaatwerk	0,64	
			1,91	

4)	38	slametan	23,30	
	11	soembangan	4,20	
			27,50	
5)		landrente	16,98	(2 jaar)
		hoofdgeld	9,86	(2 jaar)
		ink. belasting	6,40	(2 jaar)
		oeroenan	0,20	
		afkoop desadiensten	0,90	
		pèning dogcar	12.—	(2 jaar)
		pitrah	0,20	
			46,54	
6)	365	voer paarden (2)	202.—	
		huur erf	0,99	
			202.99	
		bij het pandhuis geleend	32,10	(13×)
		aan het pandhuis afbetaald	18,47	(7×)
			13,63	
		V/d Afd. Bank geleend *f* 80 op een termijn, van 20 maanden in eens hiervan de rente in 1 jaar	14,40	

21 Pa Aboe van Kalidjaten (Sidohardjo).

Pa Aboe, oud 46 jaar, woonachtig in de desa Kalidjaten, district Taman, afdeeling Sidohardjo, bezit een huis met atap dak en een erf van ± 30 r². Voorts is hij deelgerechtigde in den communalen grond voor 125 r². Voor zijn erf heeft Pa Aboe niet minder dan *f* 1,80 aan landrente te betalen (Kasanmoestari van Pagergoenoeng

(Magelang) betaalde voor een zelfde uitgestrektheid eerste klas drogen grond (D I) ƒ 0,12 en Martodarmo in Trenggalek voor 70 r^2 erf ƒ 0,39) en voor zijn sawahaandeel ƒ 4.— Voorts is hij ƒ 5,05 aan hoofdgeld verschuldigd.

Het gezin van P. Aboe bestaat uit een vrouw en twee zoons van 12 en 10 jaar. De jongste dezer zonen echter ging in November 1924 over naar het gezin van een familielid om daar behulpzaam te zijn, tegen vergoeding van kost en „wang roko", tot zijn vader hem weer voor zijn eigen landbouwwerkzaamheden noodig zou hebben.

Het belangrijkste aandeel in de geldinkomsten leverde de rijsthandel op, een bijna dagelijksche inkomstenbron (308 posten), met een maandelijkschen omzet in de maanden Februari—Augustus van ƒ 30—ƒ 45 en in de maanden September—Januari van ƒ 10—ƒ 20. In October en November kwam katjanghandel erbij, in November, December en Januari kon P. Aboe flink verdienen met koeliewerk, dat overigens in 10 van de 12 maanden een welkome bijdrage leverde. In September en October werd grond verhuurd. En in 8 van de 12 maanden leent P. Aboe van de desabank, eerst 4 maal ƒ 10, daarna 4 maal ƒ 15. Deze leeningen moeten hem mee het kapitaal voor zijn rijsthandel verschaffen en de behoefte eraan is zoo groot, dat hij voor den leeningsduur van 11 maal 5 dagen als regel geen geduld heeft doch de laatste 3 termijnen in eens betaalt om dadelijk opnieuw te kunnen leenen. Voor deze leeningen betaalde hij in het boekjaar (October 1924—September 1925) ƒ 10 aan rente.

In den loop van het jaar werd een besnijdenisfeest gevierd.

De hoofdvoedings- en genotmiddelen werden dagelijks ingekocht het geheele jaar door voor vrijwel gelijke bedragen. Pa Aboe wist zijn uitgaven keurig aan zijn inkomsten aan te passen.

Vermeld dient nog te worden dat het dagloon dat hij verdiende aanvankelijk ƒ 0,50 bedroeg doch in Juni 1925 tot ƒ 0,40 werd verlaagd en dat Pa Aboe ƒ 19,05 aan belasting betaalde in het boekjaar, terwijl hij over 1 kalenderjaar slechts ƒ 12,35 verschuldigd was.

STAAT.

Maand	Kleeren	Huis en huisraad	Feesten	Belasting	Inkoopen	Aflossingen	Voeding, vuur en licht	Totaal uitgaven	Totaal inkomsten	Verkoop producten	Verhuur	Loon	Leeningen
October	—	0,03	—	7,—	12,10	6,—	11,84	36,97	38,75	21,41	7,—	0,34	10
November	2,—	1,55	—	4,50	9,35	8,—	9,48	34,88	33,25	15,—	—	8,25	10
December	—	—	—	—	11,20	6,—	10,02	27,22	29,47	20,97	—	8,50	—
Januari 1925	1,—	1,50	1,—	0,50	16,20	8,—	9,89	38,09	38,11	21,61	—	6,50	10
Februari	0,36	0,36	—	1,—	25,80	9,50	8,85	45,87	45,96	31,46	—	4,50	10
Maart	—	—	—	—	20,—	6,—	9,88	35,88	36,17	32,17	—	4,—	—
April	2,54	—	6,16	2,—	27,30	7,50	8,61	54,11	54,47	34,97	—	4,50	15
Mei	1,—	3,—	1,—	2,—	24,30	9,—	9,05	49,35	50,69	47,69	—	3,—	—
Juni	—	—	8,50	2,05	21,50	9,—	9,04	50,09	50,20	32,40	—	2,80	15
Juli	—	—	—	—	24,—	10,50	10,17	44,67	46,75	29,35	—	2,40	15
Augustus	—	—	—	—	18,—	9,—	9,98	36,98	35,95	33,15	—	2,80	—
September	—	—	—	—	15,—	12,—	9,29	36,29	38,71	20,71	3,—	—	15
Totaal	6,90	6,44	16,66	19,05	224,75	100,50	116,10	490,40	498,48	340,89	10,—	47,59	100,—

N.B. De getallen voor enkele hoofden geplaatst geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	111,62	— 68,2%
2)	verl. en verw.	4,48	— 2,2%
	kleeding en opschik	6,90	— 4,4%
3)	huis en huisraad	6,44	— 4,1%
	ziekte	—	
	onderwijs	—	
4)	feesten	16,66	— 10,3%
	vervoer	—	
5)	belasting	19,05	— 10,8%
		165,15	
	rente desabank	10.—	
6)	bedrijfskosten	224,75	
	totaal	399,90	
1)	365 rijst	64,71	— 57,9%
	8 djagoeng, ketela	0,21	— 0,2%
	364 bijspijs	16,04	— 14,3%
	180 zout	1,78	— 1,6%
	17 suiker	0,19	— 0,2%
	olie	—	
	364 vleesch, visch	16,27	— 14,6%
		99,20	— 88,8%
	274 thee enz.	5,47	— 4,9%
	349 tabak, sirih	6,95	— 6,3%
		111,62	

Inkomsten.

4	verkoop hout en bamboe	3,10
4	verkoop pisangblaren	0,37
1	verkoop jonge kokosnoot	0,25
45	verkoop dedek	9,71
1	verkoop bale² (welit)	0,70
21	verkoop katjangblaren	15,35
318	verkoop beras	311,41
2	verhuur grond	10.—
78	loonarbeid man	47,49
1	„ vrouw	0,10
	totaal	398,48
2)	26 lucifers	0,78
	189 petroleum	3,70
		4,48
3)	huis	3,08
	meubilair	3.—
	vaatwerk	0,36
		6,44
4)	besnijdeniskosten	5,50
	slametan daarbij	2.—
	verder slametan poeasa	5,16
	kleine slametan Jan.	0,50
	soembangan	3,50
		16,66

5) landrente	8.—	1 inkoop katjang (blaren)	6.—
hoofdgeld	9,55		
pitrah	1,50		
	19,05		224,75
6) 43 inkoop padi	218,75		

22 Pa Bisna van Brantapasisir (Pamekasan).

P. Bisna, 42 jaar, is woonachtig in de desa Brantapasisir. Deze desa is de havenplaats van Pamekasan, 5 paal van de stad verwijderd, met geregeld prauwverkeer naar Probolinggo, Kraksaän en Pasoeroean en met een dagelijksche pasar. Er is een bloeiende desabank die zonder eenigen achterstand ƒ 2500 heeft uitstaan.

P. Bisna is schipper op zijn eigen majangprauw, zijn vrouw vischverkoopster: zij hebben een kind van 9 jaar en wonen in een dubbelhuis op eigen erf.

Aan belasting is P. Bisna schuldig:

inkomstenbelasting	ƒ 15,13
hoofdgeld	„ 1,10
wang kemit (wachtdiensten)	„ 1.—
„ tjarik	„ 0,20
landrente	„ 0,02
bijdrage voor salaris waker	„ 1,20
„ voor de wegen	„ 0.36
	ƒ 19,01

P. Bisna is in een proces gewikkeld geweest met B. Asben over een schuld van ƒ 160.— De landraad heeft hem veroordeeld tot betaling van zijn schuld in maandelijksche termijnen van ƒ 10.—, te beginnen met October 1924. In het begin van het boekjaar (Augustus '24) betaalde hij den laatsten termijn van zijn afdeelingsbankschuld en in December leende hij opnieuw ƒ 100, waarvan de eerste termijn in Maart werd voldaan, voorzoover na te gaan met de hoofdsom zelf die nog bijkans geheel intact was. Althans een latere mondelinge mededeeling dat de leening zou zijn aangewend voor prauwbenoodigdheden en herstel van zijn huis, klopt niet met de cijfers.

Hoe P. Bisna uit het warnet van geldelijke moeilijkheden moet geraken wordt door zijn budget niet opgelost. Buiten de overstelpend rijke maand Augustus reiken zijn inkomsten nauwelijks toe om de kosten van voeding goed te maken. Deze kosten zijn niet laag, maar evenmin overdadig. Wel wordt bijna iederen dag rijst gegeten (358 posten) maar gewoonlijk aangevuld door ketela (268 posten). Vleeschvoedsel behoeft niet te worden aangekocht. Dagelijks worden suiker, tabak en sirih en dranken gekocht (resp. gemiddelde van 2, 4^{5} en 10 cents evenals hout en petroleum (gem. van 5^{5} en 5 cents), zout op ongeregelder tijdstippen (gem. 1^{5} cent). Bijspijzen echter zijn uitzondering. En de overige uitgaven beperken zich vrijwel tot de maand Augustus: *f* 40 voor een slametan, *f* 7,13 belasting *f* 9,65 voor zijn bedrijf, *f* 58 aan aflossingen van leeningen (Pandhuis *f* 30, Afdeelingsbank *f* 28).

Maand	Leeningen	Inkomsten zonder leeningen	Uitgaven zonder aflossingen	Aflossingen	Toelichtingen
Augustus 1924 .	—	109.75	80.99	58	40 aan slam. 7.13
September	—	22.08	20.20	—	aan bel. 9.65 voor
October	3.30	17.21	16.26	—	bedrijf
November	17.—	12.01	18.76	10	
December	100.—	21.83	21.48	—	
Januari 1925.....	—	29.11	18.54	10	
Februari	—	25.40	18.06	10	
Maart	—	25.81	21.72	29.50	(afdbank)
April	—	19.44	24.21	—	4.50 kleeren
Mei	—	20.61	19.93	—	
Juni	—	29.66	27.17	—	5.— bel.
Juli	2.50	11.04	23.96	10	
	—	343.95	311.28	—	

N.B. De getallen voor enkele hoofden geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	197,39^{5} — 65,4%	316	visscherij en visch-	
2) vuur en licht	45,34 — 15.–%		verkoop	329,45
kleeding en		2	feesten	12.—

	opschik	4,50	— 1,5%
	huis en huisraad	0,11	— 0,04%
	ziekte	0,15	— 0,05%
	school	—	
	feesten	40.—	— 13,5%
	vervoer	1.—	— 0,3%
3)	belasting	13,13	— 4,4%
		301,62⁵	
	bedrijfskosten	9,65	(boot en vischtuig)
	totaal	311,27⁵	
1)	345 rijst	94,69	— 48.–%
	48 djagoeng	3,03	— 1,6%
	25 katjang	2,78	— 1,4%
	268 ketella	28,57	— 14,5%
	83 bijspijs	3,02⁵	— 1,5%
	170 zout	2,28	— 1,15%
	355 suiker	2,05	— 1,05%
	46 olie	7,33	— 3,7%
	1 andere inkomsten	2,50	
	totaal	343,95	
	2 visch en vleesch	1,65	— 0,9%
		145,40⁵	— 73,8%
	358 thee enz.	16,58	— 8,4%
	358 tabak en sirih	35,41	— 17,8%
		197,39⁵	
2)	hout	19,68	
	lucifers	5,28	
	petroleum	20,38	
		45,34	
3)	hoofdgeld	1.—	
	ink. belasting	11,13	
	oeroenan	1.—	
		13,13	

23 Pa Misnati van Boender (Pamekasan).

P. Misnati, 40 jaar, woont in de desa Boender, afd. Pamekasan. Deze desa is een zoutmakersdesa, waar men zich in de westmoesson op het tambakbedrijf (vischvijvers) toelegt.

Misnati echter is naast zoutmaker landbouwer. Hij bezit 196 r² drogen grond en 44 r² erf, waarvoor hij *f* 1,10 en *f* 0,33 landrente heeft te betalen; voorts een huis met pannendak en djatihouten stijlen, 3 koeien en 4 kippen. Zijn verdere belastingen zijn: *f* 1,10 hoofdgeld, *f* 1 wang kemit (betaling van wachtdiensten) en wekelijksche desadienst die voor *f* 0.15 per keer kan worden afgekocht en door P. Misnati geregeld in geld wordt betaald. Het gezin P. Misnati bestaat uit vrouw en 2 kinderen van 13 en 9 jaar. De vrouw drijft een handeltje in koekjes gedurende de maanden Juni—Augustus.

Geregelde geldinkomsten heeft het gezin niet. 6 maanden blijven alle geldinkomsten uit, in Mei bedragen zij slechts ƒ 7,50 uit het landbouwbedrijf, in December ƒ 12 uit dezelfde bron, aangevuld met ƒ 24.— uit de opbrengst van verkocht klein vee; het handeltje van de vrouw draagt slechts bij in de maanden Augustus '24 en Juni, Juli '25 (ƒ 4,70, ƒ 12,85 en ƒ 18,40). De hoofdinkomstenbron, de zoutmakerij levert een vooroogst in de maanden Juni, Juli en Augustus (ƒ 12,50, ƒ 15.— en ƒ 22.—) en de hoofdoogst in October (ƒ 142.—).

Hiertegenover staan de wél geregelde uitgaven: voor voeding, vuur en licht, voor afkoop desadiensten. Er is bedrijfskapitaal noodig voor de zoutmakerij, voor den handel van de vrouw, voor den landbouw. Zoo leent P. Misnati, bij een hadji desagenoot ƒ 70.—, volgens opgave renteloos, bij de desabank tweemaal ƒ 10.— De laatstgenoemde leeningen moet hij wekelijks afbetalen, hetgeen hij doet door elders schulden te maken.

De rekening van zijn inkomsten en uitgaven ziet er somber uit; tenzij de zoutoogst P. Misnati gelegenheid geeft zich te herstellen (en het zoutbedrijf is in hooge mate precair) zullen zijn bezittingen niet ongeschonden blijven. In het boekjaar heeft hij belangrijk ingeteerd, ofschoon voor kleeren slechts 1 cent, voor huis en huisraad, ziekte en feesten niets werd uitgegeven en noch landrente, noch hoofdgeld, noch wang kemit (samen ƒ 3.53) werd betaald.

Overigens verklaren de hier volgende cijfers de spaarzaamheid van den Madoerees als een hem door de natuurlijke omstandigheden opgelegde verplichting.

STAAT

Maand	Leeningen	Inkomsten zonder leeningen	Uitgaven zonder betalingen	voeding, vuur is licht	Aflossingen	Toelichtingen uitgaven
Augustus '24		26.70	51.31	31.20		f. 1 huur materialen f. 14.35 loon zoutbedrijf f. 3.99 uitgaven handel vrouw
September			46.03	29.13		
October		142.—	53.46	23.90		f. 16.30 loon zoutbedr.
November			20.70	18.90		f. 28.56 idem
December		36.—	20.78	20.03		f. 1.20 loon landb.bedr.
Januari '25	D [1]) 10	—	28.28	20.18	4 D	f. 7.50 onk. idem
Februari	G [2]) 40	—	19.34	18.74	4 D	
Maart	D 10	—	20.63	20.03	3 D	
April	G 30	—	20.25	19.65	4 D	
Mei		7.50	20.93	20.18	4 D	
Juni		25.35	29.46	20.71	3 D	f. 6.55 uitg. handel vrouw f. 1.60 koop gereedsch.
Juli		33.40	32.78	20.64		f. 6.55 uitg. handel vrouw f. 5.— loon zoutbedrijf
	90. —	270.95	363.95	263.29	22.—	

In Augustus en September stegen de uitgaven voor voeding w.s. in verband met de gedeeltelijke belooning van arbeid in natura.

N.B. De voor enkele hoofden geplaatste getallen geven het aantal posten aan.

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	216,52	— 79,9%	6 zoutbedr. (Juni, Juli, Augustus, October	191,50
2) verl. en verw.	46,77	— 17,2%	2 landb. bedr. (Mei, December)	19,50
kleeding	0,01	— —	1 verkoop klein vee	24.—
3) belasting	8,05	— 2,9%	52 waroeng koewe[2] (Juni, Aug.)	35,95
	271,35			
4) bedrijfskosten	92,59[5]			
totaal	363,94[5]		totaal	270,95

1) Desabank.
2) Geldschieter.

1) 139	rijst	83,45	— 38,5%2)	190 hout, areng	29,16⁵
36	djagoeng	12,39	— 5,7%	11 lucifers	0,13
8	ketela	1,05⁵	— 0,5%	365 petroleum	17,48
358	bijspijs	10,74⁵	— 4,9%3)	afkoop desadiensten	8,05
26	zout	0,46	— 0,2%4)	koop gereedschap	1,60
365	suiker	10,70	— 4,9%	onkosten landb. bedrijf	7,50
345	olie	11,28	— 5,2%	loon zoutarbeiders	65,21
363	vleesch en visch	55,86	— 26,–%	loon landb. arbeiders	1,20
				ink. voor koewébedrijf	17,08⁵
		185,94			92,59⁵
365	thee	14,80	— 6,8%		
365	tabak	15,78	— 7,3%		
		216,52			

24 Pa Sadimoe van Montok (Talang).

Pa Sadimoe, oud 30 jaar, woont in de desa Montok, een desa dicht bij de havenplaats en het station Talang van de Madoera stoomtram. Pa Sadimoe is landbouwer. Hij bezit 75 r² sawah, 56 r² tegal. Eigen erf heeft hij niet, hij woont in eigen huis op het erf van zijn schoonvader. Toch houdt hij er 2 koeien en 10 kippen op na. In de landrente is hij aangeslagen voor *f* 1,55, in het hoofdgeld voor *f* 1,10; verder betaalt hij *f* 1.— wang kemit.

Pa Sadimoe heeft een vrouw en 2 kinderen van 8 en 3 jaar te onderhouden. Op zijn gronden verbouwt hij padi, djagoeng, tabak, ketela en katimoen. Aan padi heeft hij 4 pic. geoogst, die hij geheel voor eigen gebruik bestemde, aan tabak 1½ pic. gedeeltelijk als krosok, gedeeltelijk als kerftabak verkocht en aan komkommers 4 picoel, waarvan slechts een zeer klein gedeelte verkocht werd.

Het gezin Sadimoe is het voorbeeld van het weinig bezittende, zuinige landbouwersgezin, dat zijn meeste uitgaven bij centen doet: om den anderen dag ongeveer wordt voor 1 cent zout, voor 1 cent tabak of sirih, voor 1 cent petroleum (w.s. voor het lampje bij de koestal), voor 3⁵ cent trasi of ikan boesoeq gekocht, de verdere voedingsuitgaven zijn zeldzame traktaties. Aan kleeren worden door dit gezin van 4 menschen in het boekjaar 1 broek, 3 saroengs en

leent P. Sadimoe ƒ 9 van zijn schoonvader, doch betaalt hem ƒ 8 terug, zoodra de verkoop van de kerftabak, in November, hem daartoe in staat stelt. P. Sadimoe is niet achterstallig in zijn belasting.

Maanden	Leeningen	Inkomsten zonder leeningen	Uitgaven zonder aflossingen	Aflossingen	Toelichtingen
Augustus '24		0.25	1.15		
September	1.—	2.10	2.69		f 1 voor tabakkerven
October	6.—	0.36	6.49		f 4 „ „
November	2.—	32.61	20.56	8.—	f 17.75 (herstel) huis
December		0.46	2.14		f 1.25 kleeren
Januari '25		1.75	0.88		
Februari		3.14	2.87		f 2.10 belasting
Maart		1.50	0.88		
April		2.59	2.57		f 1.75 kleeren
Mei		0.95	0.88		
Juni		2.54	2.39		f 1.55 belasting
Juli		5.49	4.83		f 3.80 feesten

Uitgaven.

1)	voeding	12,13⁵	— 28.–%
	verl. en verw.	1,80	— 4,2%
2)	kleeding en opschik	3,70	— 8,5%
3)	huis en huisraad	17,75	— 41.–%
	ziekte	—	
	school	—	
	feesten	4,30	— 9,9%
	vervoer	—	
4)	belasting	3,65	— 8,4%1)
		43,33⁵	
5)	bedrijfsonkosten	5.—	
	totaal	48,33⁵	

Inkomsten.

7	uit djagoeng	6,85	(Jan.-Mei)
7	„ tabak	38,52	(Nov.)
14	„ ketela	3,80	(Mei-Nov.)
1	„ ketimoen	0,10	
4	verk. kippen	3,45	
1	loon	0,35	
1	verk. dedek	0,67	
	totaal	53,74	
1	rijst	0,30	— 2,5%
2	djagoeng	0,28	— 2,3%
2	ketela	0,09	— 0,7%
2	bijspijs	0,30	— 2,5%
174	zout 6)	1,93	— 15,9%
4	suiker	0,65	— 5,3%
7	olie	0,34⁵	— 2,8%

176	vleesch en visch	5,94[5] — 49.–%		bamboe	6.—
				indjoek en spijkers	1,75
		9,84[5]			17,75
1	thee enz.	0,60 — 5.–%	4)	landrente	1,55
171	tabak en sirih	1,69 — 14.–%		hoofdgeld	1,10
				wang kemit	1.—
		12,13[5]			3,65

2) 1 broek, 3 saroengs, 2 baadjes *f* 3.—
3) timmerman 10.—
5) tabak kerven in September en October *f* 5.—
6) vooral voor zijn 2 sapis.

25 Pa Marsidin van Patemon (Pamekasan).

P. Marsidin, 50 jaar oud, woont in de desa Patemon, gelegen in de kota Pamekasan in een centrum van ijzersmederijen. Het station van de Madoeratram ligt in deze desa en ook de meeste koetsiers van huurkarren zijn van hier afkomstig.

Het gezin van P. Marsidin bestaat uit vrouw en dochter.

Hij zelf is reeds te oud om te werken, zijn vrouw verkoopt roedjak, waarvan de ingredienten door de dochter op de pasar worden gekocht. Hun huis, met wildhouten stijlen en een pannen dak, staat op het erf van een familielid.

Vee bezit P. Marsidin niet en aan belasting behoeft hij niets te betalen. Het geheele jaar door wordt niets uitgegeven voor kleeren, niets voor huis en huisraad, niets voor ziekte of feesten, niets voor vervoer. Het gezin leent ook niet.

Alle inkomsten en uitgaven zijn dagelijksch. Het hier volgende staatje is in hooge mate instructief. De dagelijksche uitgaaf aan ingredienten is nimmer hooger dan *f* 0,50; met dit kapitaal en den arbeid van de beide vrouwen worden de inkomsten van het gezin gekweekt, die gemiddeld dagelijks *f* 0,22[5] bedragen. Zelfs dit bedrag wordt door de 3 volwassen menschen niet verbruikt. Zij leven van gemiddeld *f* 0.18 per dag: 5[5] cent rijst, 4 à 4½ cent djagoeng, 2 cent bijspijs, 1 cent zout, 2[5] cent tabak of sirih, 2 cent brandhout en 1 cent petroleum en waarschijnlijk de restanten van de roedjak.

Maanden	Inkomsten	Uitgaven	Bedrijfskosten	Netto winst (kol. 2— kol. 4)	Verteringen (kol. 3— kol. 4)
Augustus 1924	13.85	18.08	12.05	1.80	6.03
September	14.80	15.33	9.75	5.05	5.58
October	15.55	18.33	12.35	3.20	5.98
November	15.90	13.12	7.70	8.20	5.42
December	16.65	15.06	9.20	7.45	5.86
Januari 1925	16.60	13.68	8.45	8.15	5.32
Februari	14.90	12.23	7.50	7.40	4.73
Maart	16.40	14.53	9.—	7.40	5.53
April	15.80	13.98	8.65	7.05	5.33
Mei	17.45	12.78	6.95	10.50	5.83
Juni	15.25	11.77	6.60	8.65	5.17
Juli	14.85	12.65	7.35	7.50	5.30
	188.—	171.54	105.55	82.45	65.99

Uitgaven.			*Inkomsten.*		
1) voeding	55,04	— 83,4%	verkoop roedjak		188.—
2) verl. en verw.	10,95	— 16,6%			
	65,99			totaal	188.—
bedrijfsonk.	105,55		tabak, sirih	9,23	— 16,8%
totaal	171,54		thee enz.	—	
				55,04	
1) rijst	19,53	— 35,5%2)	hout	7,30	
djagoeng	15,23	— 27,7%	petroleum	3,65	
bijspijs	7,40	— 13,4%		10,95	
zout	3,65	— 6,6%			
suiker	—				
olie	—				
vleesch en visch	—				
	45,81	— 83,2%			

26 Pa Sirno van Djemberkidoel (Djember).)

P. Sirno, woonachtig in de desa Djemberkidoel bij Djember,

bezit 130 r² 1e klas sawah, 130 r² 2e klas sawah en 95 r² drogen grond. Van de beide eerste perceelen moet hij ƒ 8,13 en ƒ 3,17 landrente betalen, van het laatste ƒ 4,80. Zijn gezin bestaat uit vrouw en 2 kinderen. P. Sirno is landbouwer en huiseigenaar. Hij verhuurt 4 desawoningen, waarvoor hij ongeveer ƒ 12,50 per maand huur krijgt. De huursommen worden wel niet regelmatig maar over het algemeen toch wel betaald. Als landbouwer heeft hij padi, kedele en djagoeng verbouwd. De opbrengst van de padi was 4 amat 18 glajoeng, die van de kedele 11 gembrong, die van de djagoeng 7000 kolven. De rijst en mais wordt grootendeels voor eigen voeding gebezigd.

Het boekjaar loopt slechts over 11 maanden (Juli '24 — Mei '25). Toch zijn de cijfers opgenomen, omdat hier weer een merkwaardig voorbeeld gegeven wordt van de wijze, waarop de verschillende credietgelegenheden worden benut om zoowel aan de geldbehoefte als aan de betalingsverplichtingen te voldoen.

Voo voedingsmiddelen wordt maandelijks van ƒ 5,57 tot ƒ 8,22 uitgegeven, voor de meeste maanden schommelt het om de ƒ 6,40; alleen in de poeasamaand wordt ƒ 10,26 aan voeding besteed. Voeg daarbij ± ƒ 1,50 's maands aan petroleum, dagelijks gekocht, ƒ 0,40 aan zeep, ƒ 1,25 aan schoolgeld en ƒ 2 aan diverse uitgaven, dan komen de regelmatig terugkeerende maandelijksche uitgaven in totaal op ƒ 11,55. Maar daarnaast komen de onregelmatige uitgaven: voor handel, reparatie aan de huizen, belasting, feesten, kleeren, die niet altijd op zich laten wachten tot de voortbrengselen van landbouw, handel en nering te gelde kunnen worden gemaakt.

Welbeschouwd diende voor deze eventualiteiten te worden gespaard. En onder de beschreven gezinnen komen ook dergelijke gevallen voor. Maar zij, die niet kunnen of niet willen sparen, moeten de tekorten met crediet aanvullen en daar zij aangewezen zijn op de bestaande credietgelegenheden, die bijna alle stipte aflossingseischen stellen, moeten zij het ook met die credieten zoo weten te passen dat steeds aan die eischen wordt voldaan. Daarbij wordt soms, als in dit geval, een zekere virtuositeit bereikt.

STAAT

Maanden	Leeningen	Overige inkomsten	Uitgaven zonder aflossing	Aflossing	Bijzondere uitgaven
Juli 1924.....	9,75	21,07	21,50	17,39	3,45 kleeren, f 1,90 huis f 1,60 feest.
Augustus.....	26,—	32,25	20,35	6,38	1,70 feest, 5,— handel.
September.	18,—	25,95	37,65	20,22	1,50 kleeren, 21,— huis, 1,75 feest, 5,10 bel.
October	30,50	13,20	14,67	21,65	2,50 landrente 0,40 feest
November	25,70	15,90	23,46	19,91	10,90 huis (raad), 1,50 landrente.
December	12,—	27,42	13 92	24,26	2,— feest, 0,80 landr.
Januari '25	19,50	39,55	21,87	23,03	10,— handel.
Februari	7,50	34,95	29,34	19,49	11,40 huis, 4,90 belasting, 2,— handel.
Maart	17,50	36,25	19,03	21,12	0,70. huis en huisraad 4,50 handel.
April.....	4,—	27,85	24,85	19,40	5,— kleeren 0,50, handel.
Mei	190,—	16,85	34,50	44,34	18,73 huis 1,56 pitrah 2,50 handel.
	360,45	291,24	261,14	237,19	

N.B. De getallen voor enkele hoofden geplaatst geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	76,51[5]	— 36,2%
2)	vuur en licht	16,90	— 8,–%
3)	kleeren	14,70	— 7,–%
4)	huis en huisraad	64,63	— 30,5%
	ziekten	0,55	— 0,2%
	onderwijs	14,25	— 6,7%
	13 feesten	7,45	— 3,5%
5)	belasting	16,36	— 7,9%
		211,35[5]	

Inkomsten.

3	verkoop beras		2,05
2	id.	kedelé	22,—
39	id.	djagoeng	5,42
	id.	andere tegal producten	11,40
5	id.	eieren	2,10
1	id.	nijverh. prod.	0,70
88	id.	kains enz.	78,25
4	verpanding vruchtbomen		2,22
40	verhuur huizen		148,80
18	loon vrouw		6,60

6) bedrijfsonkosten	49,79		
totaal	261,14		
1) 1 katjang	0,04	—	0,5%
10 ketella	0,37	—	
233 bijspijs	6,46	—	8,4%
99 zout	2,41	—	3,2%
327 suiker	7,89	—	10,3%
140 olie	5,66	—	7,4%
331 vleesch en visch	44,25[5]	—	57,8%
	67,08[5]	—	87,6%
332 thee	7,47	—	9,8%
87 tabak en sirih	1,96	—	2,6%
	76,51[5]		
2) 1 hout	0,12		
335 petroleum	16,78		
	16,90		
3) kleeren	10,07		
zeep	4,63		
	14,70		
4) huis	60,93	(verhuurt 4 huizen)	
huisraad	3,70		
	64,63		
5) landrente	9,80	verschuldigd *f* 16,15	
ink. belasting	4,90		

5 loon man		6,45
6 soembangan		5,50
totaal		291,49
oeroenan	0,10	
pitrah	1,56	
	16,36	
6) 2 loon	2,75	
18 aankoop handelswaar	25,—	
diverse uitgaven	22,04	
	49,79	
van pandhuis geleend		67,70
betaald		15,96
		51,74
van afd. bank geleend		175.—
aan afd. bank betaald		140,24
van desabank geleend		75.—
betaald		76,49
van particulieren geleend		42,75
aan particulieren betaald		4,50

27 Soerodiastro van Kraton (Madioen)

Soerodiastro is tjarik van de desa Kraton, district Maospati,

afd. Madioen. Zijn gezin bestaat behalve uit zijn vrouw, uit een zoon van 18, een dochter van 8 en twee kleinkinderen van 13 en 11. De zoon helpt bij den landbouw, de kleinkinderen bij het veehoeden.

Soerodiastro heeft 4 bouw ambtsveld en 2 bouw sawah als koelieaandeel. 3½ bouw is aan de suikerfabriek verhuurd, op de overblijvende 2½ bouw heeft hij padi (2 bouw) en cassave (½ bouw) geplant. Zijn erf is 1 bouw groot, daarop staan zijn huis met 2 daken, een keuken, een rijstschuur en een koestal. Verder is het erf beplant met klappers, cassave, rijst en pisang.

S. is in de landrente aangeslagen voor ƒ 29.— S. heeft niet al te onregelmatige geldinkomsten. Die uit zijn sawahopbrengsten zijn over 10 van de 12 maanden verdeeld (alleen Februari en April niet), het hoogst in Augustus (ƒ 62), het laagst in October (ƒ 0,75) en verder schommelend tusschen ƒ 7,75 (Sept.) en ƒ 23 (Juni). In Februari maakt hij ƒ 17 van zijn erf, in Maart ƒ 1, in Juli ƒ 3.— Dan heeft hij als bestuurslid van de desabank wekelijksche inkomsten van ƒ 1 — ƒ 1,30 en uit hoofde van zijn tjarikschap nog regelmatige emolumenten, het hoogst in April (ƒ 15,50) en overwegend vallend in de maanden April — Juli.

In October wordt hem ƒ 120 als huursom door de suikerfabriek uitbetaald.

Voor voeding heeft het gezin Soerodiastro weinig gelduitgaven te doen. Alleen in Maart 1925 wordt ƒ 16,25 daarvoor besteed en ook ƒ 5,13 aan hout en petroleum uitgegeven. In geen van de andere maanden stijgen de voedingsuitgaven boven de ƒ 5 en van af Juni bedragen ze zelfs slechts ± ƒ 2,55 met een minimum van ƒ 1,52 in November. Voor vuur en licht wordt in de maanden behalve Maart ± ƒ 1,70 uitgegeven. Rijst wordt alleen in Maart ingekocht, djagoeng, katjang en ketela alleen in Januari tot April. Alleen de bijspijzen vormen een bijna dagelijksche uitgavenpost, petroleum wordt om den anderen dag gekocht.

Ook hier weer treffen wij het crediet aan als middel om tijdelijke tekorten aan te vullen en om aan de aflossingsverplichtingen, vooral die van de afdeelingsbank, te voldoen. In het boekjaar komen twee aflossingstermijnen van de afdeelingsbank voor, resp. van ƒ 37,63 en ƒ 37,30. Voor de eerste (7 April) wordt o.m. een desa-

bankleening (2 April) van ƒ 20 en een pandhuisleening (6 April) van ƒ 10 gebezigd, voor de tweede (7 December) wordt op 6 December voor ƒ 45 bij het pandhuis beleend.

S. is een groot liefhebber van feestvieren, de hier volgende cijfers behoeven geen commentaar. Het karakter van zijn geldhuishouding blijkt ook uit de uitgaven voor opschik. Het gezin leeft nog grootendeels in de productenhuishouding, doch beschikt over verhoudingsgewijs ruime geldinkomsten.

In November ontving S. ƒ 40 als betaling van een schuld.

Hij leent dus ook uit van zijn overvloed.

Maand	Landbouw producten	Desabank commissie	Tjarik-inkomsten	Leeningen 1)	Verhuur grond en inning leeningen	Totaal inkomsten	Totaal uitgaven	Voedsel vuur en licht	Kleeding	Huis (ziekte)	Feesten	Belasting	Bedrijfskosten	Aflossingen
Januari 1925 ..	16.—	4.89	1.25	15 D	—	37.14	36.45	6.24	3.52	—	5.50	0.29	18.50	2.40
Februari	17.—	3.97	1.—	—	—	21.97	21.64	5.31	1.55	—	2.50	0.28	6.—	6.—
Maart	19.—	4.11	2.55	—	—	25.66	45.37	21.38	9.22	—	8.50	0.27	—	6.—
April	—	3.42	15.52	31 P 20 D	—	69.94	74.27	6.48	6.05	—	14.25	0.76	—	46.73
Mei	15.50	4.44	6.75	70 A	—	96.69	63.42	5.02	1.75	—	5.50	0.25	35.40	15.50
Juni	23.—	4.47	5.25	12 P 20 D	—	64.72	24.40	4.14	0.01	—	14.—	0.25	—	8.—
Juli	13.—	5.53	7.50	—	—	26.03	45.51	4.26	—	—	31.—	0.25	—	10.—
Augustus	62.—	4.72	1.50	10 P	—	78.22	43.32	4.22	2.75	—	6.—	22.35	—	8.—
September	7.75	4.76	3.50	20 P	—	36.01	25.45	4.05	—	—	16.—	0.25	—	5.20
October	0.75	6.45	2.25	27 P	120.—	156.35	58.90	3,60	10.—	16.—	7.—	12.25	—	10.—
November	19.50	5.05	—	20 P 45 G	40.—	129.55	113.24	3.24	18.—	—	84.—	—	—	8.—
December	9.—	6.40	4.25	58 P	—	77.65	61.75	4.45	3.50	(1.50)	5.—	—	—	47.30
Totaal....	202.50	58.21	51.32	348.—	160.—	820.03	613.72	72.39	56.35	16.— (1.50)	197.25	37.20	59.90	173.13

1) D = Desabank
P = Pandhuis
A = Afdeelingsbank
P = Partic. geldschieter

Uitgaven.			*Inkomsten.*	
1) voeding	49,09	— 12,9%	25 ink. uit sawah	181,50
2) vuur en licht	23,30	— 6,1%	4 ink. uit erf	21,—
3) kleeding	56,35	— 14,8%	verhuur grond fabr.	120,—
huis	16,—	— 4,2%	52 comm. loon desabank	58,21
ziekten	1,50	— 0,4%	59 tjarik ontvangsten	51,32
feesten	197,25	— 51,8%		
4) belasting	37,20	— 9,8%	totaal	432,03
	380,69		69 dranken	6,23 — 12,7%
landbouwbedrijfs-kosten	59,90		42 tabak en sirih	3,36 — 6,8%
totaal	440,59			49,09
1) 25 rijst	7,50	— 15,3% (Maart)	2) hout	3,34
			lucifers	1,59
62 djagoeng, katjang, ketela	4,59	— 9,4% (Jan. April)	petroleum	18,37
				23,30
338 bijspijs	16,29	— 33,2%	3) kleeren	30,30
80 zout	3,35	— 6,8%	opschik	26,05
32 suiker	2,56	— 5,2%		56,35
28 olie	2,37	— 4,8%	4) landrente	34,—
38 vleesch en visch	2,84	— 5,8%	oeroenan	2,60
			pitrah	0,60
	39,50			37,20

28 Soemominhat van Poerworedjo (Madioen). *Soemominhat* uit de desa Poerworedjo (distr. Oeteran afd. Madioen) is deelbouwer van 2 bouw sawah, waarop in de westmoesson padi, in de oostmoesson tweede gewassen worden verbouwd.

S. heeft geen eigen erf doch bewoont dat van een familielid. Daar hij ook de erfproducten mag verkoopen heeft hij de landrente te betalen tot een bedrag van *f* 1,51. Verder betaalt hij ook land-

rente van het door hem bebouwde gedeelte van de sawah, aan het zelfde familielid toebehoorende, tot een bedrag van ƒ 1,59. Zijn gezin bestaat uit een vrouw, die van tijd tot tijd verdient door verkoop van Inlandsche medicijnen, en 4 kinderen van 15, 13, 7 en 1 jaar. De oudste dochter verricht loonarbeid, wanneer daartoe gelegenheid bestaat en verdient daarmee een dagloon van 10 — 25 cent. In Ocober werkt zij voor de suikerfabriek tegen een loon van 15 cents daags, hetgeen als het normaalloon kan worden beschouwd.

De inkomsten van de sawah- en erfproducten zijn zooveel mogelijk over het geheele jaar verdeeld. In April en Juni wordt rijst verkocht, in Maart katjang, in Januari, September en November ketela.

De verdere verdeeling van de inkomsten blijkt uit den hierachter opgenomen staat.

Ofschoon Soemominhat over eigen padi beschikt, wordt voor voeding geregeld rijst ingekocht d.w.z. in de maanden Januari tot en met September. In April wordt extra voor 80 cent ketela verbruikt, in Mei komt djagoeng (ƒ 2,50) gedeeltelijk ter vervanging van rijst (ƒ 3.—), in Augustus ketela (ƒ 4.—) deels naast deels ter vervanging van rijst (ƒ 4.—). In October zijn djagoeng (ƒ 2.—) en ketela (ƒ 4.—) de hoofdvoedingsmiddelen, in November en December uitsluitend ketela (5 en 6 gulden). Alleen gedurende deze drie maanden, waarin ketela het hoofdvoedsel is, worden bijspijzen gekocht. Zout wordt telkens voor een maand ingekocht, evenzoo petroleum. Met enkele uitzonderingen worden trouwens de inkoopen voor dit gezin als eens per maand geschiedend aangegeven.

Het gezin S. komt rond zonder geregelde hulp van crediet. Slechts eenmaal, in November, wordt voor ƒ 25 van het pandhuis ingelost, geleend wordt in het boekjaar niet.

Een van de kinderen gaat ter school; hiervoor wordt ƒ 0,25 's maands betaald.

Het gezin S. is een voorbeeld van een beleidvol en vlijtig levend landbouwersgezin.

STAAT

Maanden	Specificatie inkomsten	Totaal ink.	Voeding vuur en licht	Totaal uitgaven	Specificatie bijzondere uitgaven
Januari 1925	landb. 3.50, vruchten 2.05 kippen 2.60, loon 2.05.	10.20	4.60	6.35	1.50 bedrijfskosten
Februari	vruchten 2.80, vee 74.10, medicijn 0.49, loon 2.50	79.89	5.95	43.70	35.— kleeren, 2.50 bedrijfskosten
Maart	landb. 4.60, vruchten 0.65, kippen enz 2.42, medicijn 0.60 loon 2.90	11.17	6.10	6.35	
April	landb. 28.80, kippen enz 3.15, loon 2.85	34.80	7.60	7.85	
Mei	vruchten 1.40	1.40	6.20	6.45	
Juni	landb. 22.15	22.15	5.40	6.40	0.75 medicyn
Juli	klappers 2.60 loon 2.60	5.20	5.80	6.05	
Augustus	landb. 3.30, vruchten 0.75	4.05	8.80	19.05	10.— kleeren
September	landb. 3.35, loon 1.05	4.40	6.75	12.00	5.— feesten
October	vruchten 3.50, loon 2,10	5.60	8.30	65.05	56.50 huis
November	landb. 4.85, kippen 0.60, rietsuiker 12.60	18.05	7.—	32.25	25.— inlossing pand
December	klappers 7.70, kippen 1.45, loon 4.85	14.—	8.—	14.05	1.20 doekoen, 4.30 belasting, 0.30 huisraad
		210.91	80.50	225.55	

Uitgaven.

1)	voeding	75,90
	licht	4,60
	kleeren	45.—
2)	huis en huisraad	56,80
	ziekte	1,95
	onderwijs	3.—
	feesten	5.—
3)	belasting	4,30
		196,55
	bedrijfskosten	4.—
	totaal	200,55

Inkomsten.

rijst	50,95	April, Juni
katjang	4,60	Maart
ketela	11,70	Jan., Sept., Nov.
vruchten, pisang, djeroek, sawoh	8,10	Jan.-Maart, Mei, Aug., Oct.
eieren, kippen	10,22	
loondiensten	20,90	
geit	4,10	
karbouw	70.—	
medicijn	1,09	

	bezitsvermeerdering door inlossing pand.	*f* 25.—		klappers	13,35 Juli. Oct. Dec.
				lombok, terong	3,30 Aug.
1)	rijst	43,05		suiker	12,60 Nov.
	djagoeng	4,50			
	ketela	19,80		totaal	210,91
	bijspijzen	3,80			
	zout	4,75	3)	landrente	3,10
				hoofdgeld	1,20
		75,90			4,30
2)	huis	56,50			
	huisraad	0,30			
		56,80			

29 Kasanredjo van Sidomoeljo (Madioen).

Kasanredjo is woonachtig in de desa Sidomoeljo, district Tjaroeban, afdeeling Madioen. Zijn gezin bestaat uit een vrouw en 5 kinderen, van 9 tot 1 jaar, de oudste gaat naar school (kosten *f* 0,10 per maand), de tweede van 7 jaar hoedt de karbouwen. De jongste drie zijn dochters. In Juni 1925 wordt hem wederom een zoon geboren.

Kasanredjo heeft slechts een erf van 224 r² en een communaal sawahaandeel van 200 r², waarvoor hij resp. *f* 0,70 en *f* 4,29 landrente heeft te betalen. Echter heeft hij 1 bouw 84 r² sawah bijgehuurd met de voorwaarde dat hij daarvoor ook de landrente, ten bedrage van *f* 12,31 betaalt. Op zijn erf staan een huis met keuken, een rijstschuur en een veestal voor zijn karbouw met kalf. Er is een bankje in de desa, dat zoowel weekleeningen uitgeeft als selapan leeningen (om de 35 dagen terugbetaling van 1/4). Man en vrouw zijn leden daarvan en maken van beide soort leeningen gebruik. De vrouw houdt echter op met leenen na de geboorte van haar zoon. Deze gebeurtenis is voor familie en vrienden aanleiding tot feestgaven tot een bedrag van *f* 28,50 en voor Kasanredjo tot extra-uitgaven voor versnaperingen en dergelijke. Ook de volgende maanden wordt meer aan zoetigheid en versnaperingen uitgegeven.

Uit de becijfering van inkomsten en uitgaven zou men afleiden,

dat het gezin Kasanredjo boven zijn stand geleefd heeft. De uitgaven overtreffen de geldinkomsten met *f* 50 à *f* 60.—, ofschoon toch de akkers en het erf met beleid beheerd worden.

De oplossing van deze tegenstrijdigheid ligt in de onvolledige invulling van den inkomstenstaat. De vrouw van Kasanredjo heeft n.l. geërfd van haar vader en haar aandeel werd haar in het boekjaar bij beetjes door haar broeder (die in een andere desa woont) uitbetaald. Kasanredjo heeft deze ontvangsten niet opgegeven, bang dat het misschien ter oore zou komen van het desahoofd of andere overmatig belangstellenden. Het betreft een erfenis van 90.— à 100 gulden, die echter in het boekjaar nog niet geheel uitbetaald was.

Uit den hier volgenden staat laat zich duidelijk aflezen hoe de leensommen van de desabank, langzamer of sneller, in het huishouden zijn verbruikt — en gedeeltelijk ook voor de aflossingen zijn gebezigd. Ook hier blijkt weer dat de gelegenheid tot crediet-nemen dankbaar wordt aanvaard, ook al voegt de aflossingsregeling zich niet naar de perioden van geldinkomsten. Weliswaar wordt het crediet hierdoor duur, maar de regelmaat van de verplichting om te betalen houdt het besef daarvan levendig en de geringheid van de bedragen die telkens moeten worden gestort, wordt als een voordeel gevoeld. Het is toch sprekend dat Kasanredjo een weekleening prefereert boven een leening met 5 betalingen om de 35 dagen. Men kan overtuigd zijn dat de keus met overleg is geschied.

STAAT

Maand	Ketela	Klappers	Tabak	Rijst	Taleus	Kedelé	Katj. Idjo	Tamarinde	Sirih	Leeningen	Feest	Totaal inkomsten	Uitgaven voor voeding vuur en licht	Totaal uitgaven	Belasting	Aflossing	Kleeding	Huis (raad)	Feesten	Aank. klein Vee	Ziekte	Bedrijfskosten	Vervoer	Onderwijs	Diversen
Jan. 1925	55	60	—	—	—	—	—	—	—	—	—	115	161	171	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—
Febr.....	20	35	—	—	—	—	—	—	—	2000	—	2055	142	427	275	—	—	—	—	—	—	—	—	10	—
Maart	10	45	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55	166	476	—	800	—	—	—	—	—	—	—	10	—
April.....	—	—	184	980	7	—	—	—	—	1000	—	2171	462	1973	—	780	522	4	131	50	—	—	—	10	14
Mei	—	—	81	900	—	—	—	—	—	—	—	981	366	1946	300	1000	240	10	—	—	—	—	—	10	20
Juni	—	47	—	250	—	700	—	—	—	—	2850	3847	993	3427	1480	400	400	10	130	—	54	—	—	10	—
Juli	50	36	—	—	—	—	2660	80	—	—	—	2826	698	3128	—	713	870	100	576	—	161	—	—	10	—
August...	348	—	—	560	—	—	—	—	—	—	—	908	688	3043	—	550	—	1715	80	—	—	—	—	10	—
Sept.....	—	—	—	499	—	—	—	—	—	2000	—	2499	410	2601	—	560	600	—	1006	—	15	—	—	10	—
Oct.	—	—	—	595	—	—	—	—	—	—	—	595	252	2019	—	1000	—	40	717	—	—	—	—	10	—
Nov.	—	22	—	280	—	—	—	—	105	—	—	407	540	2562	—	600	715	355	112	—	—	230	—	10	—
Dec.	—	100	—	100	—	—	—	—	15	—	—	215	421	849	—	—	—	—	358	—	10	—	50	10	—
	483	345	265	4164	7	700	2660	80	120	5000	2850	16674	5299	22692	2005	5900	3847	2234	3110	50	240	230	50	120	34

N.B. De voor de hoofden geplaatste getallen geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	41,08	— 2,5%
2)	vuur en licht	11,91	— 7,3%
3)	kleeding en opschik	33,47	— 20,4%
4)	huis en huisraad	22,34	— 13,6%
	ziekte	2,40	— 1,4%
	school	1,20	— 0,7%
	feesten	31,10	— 19,–%
	vervoer	0,50	— 0,3%
5)	belasting	20,05	— 12,3%
		164,05	
	bedrijfskosten	3,20	
	aflossing	59,--	
	totaal	226,25	

1)	22 djagoeng	1,06	— 2,6%
	5 katjang en ketan	0,28	— 0,6%
	9 bijspijs	14,64	— 35,7%
	38 zout (+ lombok)	2,70	— 6,6%
	15 olie	2,05	— 5%
	23 vleesch en visch	2,10	— 5,1%
		22,83	
	14 sirih en tabak	1,14	— 2,7%
	72 thee en suiker enz.	17,11	— 41,7%
		41,08	

Inkomsten.

22	rijst	41,64
5	katjang idjo	26,60
10	ketela	4,83
15	klappers	3,45
17	tabak	2,65
1	kedele	7,—
3	sirih	1,20
1	tamarinde	0,80
1	taleus	0,07
1	feestgaven	28,50
	totaal	166,74
	leeningen	50,—
		166,74

2)	2 hout	1,50	
	12 lucifers	1,35	
	70 petroleum	9,06	
		11,91	
3)	kleeren	31,67	
	opschik	1,80	
		33,47	
4)	huis	19,75	
	meubilair	1,30	
	vaatwerk	1,29	
		22,34	
5)	landrente	17,30	
	hoofdgeld	2,75	
		20,05	

V. Algemeen overzicht en vergelijking met gegevens van vroeger en elders.

Teneinde onderlinge vergelijking van de hiervoor beschreven afzonderlijke gevallen mogelijk te maken en de bonte verscheidenheid te verduidelijken, zijn in een algemeen overzicht de gezinsuitgaven, voorzoover redelijk tot individueele uitgaven teruggebracht, naast elkaar vermeld. Deze redelijkheid bestond ten aanzien van de uitgaven voor voeding, kleeding en ziekten. Bij die terugbrenging tot hoofdelijke gelduitgaven is het beginsel gevolgd, dat kinderen beneden de 15 jaar voor half zijn gerekend. De deelers op de gezinsuitgaven zijn achter de namen vermeld. Voor de andere uitgaven is deze reductie niet aangebracht, daar deze met de grootte van het gezin geen, of slechts in geringe mate, onmiddellijk verband houden.

De onder 10 vermelde landbouwbedrijfskosten zijn omgerekend over de uitgestrektheid grondbezit. De getallen geven de onkosten in centen aan per vierkante roe.

Achter de recente gegevens zijn opgenomen de twee budgetten van Heyting, die zich voor een dergelijke becijfering leenden. Willen echter deze cijfers spreken, dan is een beschrijving van de verschillende door Heyting genoteerde gezinnen noodig.

In aanvulling van de hiervóór geanalyseerde gevallen zijn daarom de drie budgetten door Arminius beschreven volgens de zelfde beginselen ontleed.

30. Tjowikromo van Bendo (Koetoardjo) in 1886.

Tjowikromo is landbouwer in de desa Bendo, district Kemiri van de afdeeling Koetoardjo. Zijn grondbezit bestaat uit 200 r² sawah, 20 r² tegalan en 147 r² erf. Hiervoor is hij in de landrente aangeslagen voor *f* 6.62 en in het hoofdgeld voor *f* 1.— Bovendien heeft hij 77 maal in het jaar als heerendienstplichtige en 110 maal als desadienstplichtige uit te komen.

Het gezin van Tjowikromo wordt gevormd door zijn vrouw, zijn schoonmoeder en drie onvolwassen kinderen. Gelegenheid tot geldverdienen op ondernemingen bestaat er in de desa Bendo niet. Tjowikromo heeft als nevenbedrijf den verkoop van „dawet", een

verfrisschende drank, ter hand genomen, hij heeft daaruit gedurende 6 maanden van het jaar bij-inkomsten. Zijn vrouw weeft gedurende een paar maanden van het jaar kleedjes. Hoeveel winst daarmede wordt gemaakt laat zich niet maandsgewijs en zelfs in het algemeen niet nauwkeurig vaststellen, voor de weefnijverheid niet, omdat onbekend is hoeveel garen aan het einde van de opgeteekende periode nog over was, voor de „dawet" nering niet, omdat deze bij het begin van de boeking reeds loopende is en de grondstoffen blijkbaar niet contant worden ingeslagen. Tenminste een paar maanden nadat met den verkoop is opgehouden worden nog uitgaven voor die ingredienten vermeld, gelijk ook uit het hiervolgend overzicht blijkt.

Indien men bedrijfskosten en inkomsten uit verkoop tegenover elkander stelt, komt men tot een winst van *f* 1.18 op de weverij en van *f* 7,41 op de „dawet"-nering. Voor het behalen van de laatste heeft Tjowikromo 429 uur gearbeid.

Het budget maakt den indruk dat Tjowikromo nog onbeholpen staat tegenover de eischen van de geldhuishouding. De gelduitgaven passen zich met sprongen aan de geldinkomsten aan en enkel met behulp van, soms bezwarende, leeningen. Die leeningen vormen de hoogste netto-inkomsten post, zij zijn noodig zoodra er maar iets buitengewoons aan de hand is. De kleinere inkomsten uit verkoop van tegal- en erfproducten worden gewoonlijk dadelijk, althans ten deele, voor levensonderhoud aangewend. Als bij Pa Tasnjan van Kalibakoeng (Tegal) (no. 10) komen de gelduitgaven voor dit doel niet regelmatig voor maar telkens groepsgewijs als vertering van bijzondere inkomsten: m.a.w. de geldinkomsten worden nog als een buitenkans beschouwd en onvoldoende wordt beseft dat daartegenover aan den uitgavenkant ook drukkende geldeischen worden gesteld. Op niet minder dan 196 dagen van het jaar komen geldinkomsten noch -uitgaven voor, maar gedurende die geldlooze dagen wordt blijkbaar geen geldbedrag aangehouden voor onvoorziene uitgaven en staan deze voor de deur, dan wordt het gemis van een credietinstelling deerlijk gevoeld. Het overzicht geeft van de credietbehoefte van Tjowikromo nog geen volledig inzicht. In Augustus heeft hij nog 30 potjong (= 3 picol) padi moeten koopen tegen afstand van 100 r^2 sawah gedurende de

Westmoesson en de leening van 120 duiten in October heeft hem den afstand van 20 r² tegal in den natten tijd gekost. Ook de verkoop van 10 potjong padi (1 picol) in Mei, dus in den goedkoopen tijd, tegen een prijs van 288 duiten, is noodgedwongen geweest. Hetzelfde is met meerdere verkoopen van erfproducten het geval.

De uitgave van 320 duiten voor kleeding wordt als volgt gespecifieerd:

1 koperen gesp	30 duiten
2 kindersarongs	200 „
4 el sits	60 „
1 korte broek	40 „ [1])

Het is duidelijk hoe op deze huishouding de belasting in geld buiten verhouding zwaar heeft moeten drukken: voor elke betaling was de een of andere noodtransactie onvermijdelijk en het resultaat is dat het gezin Tjowikromo op het eind van het boekjaar met een schuldvermeerdering van 733 duiten en met een bezwaring van 120 r² van zijn grondbezit de toekomst ingaat.

Arminius verklaart dat Tjowikromo „het gemiddelde, het gros der desalui" representeert, en wel in het laagland. Opvallend is nu, dat de nieuw onderzochte budgetten alleen in de verder afgelegen bergstreken parallellen voor zijn huishouding bieden. Tasnjan van Kalibakoeng (no. 10) werd reeds genoemd; het tweede nog meer overeenkomende geval is Kasanmoestari van Pagergoenoeng (no. 16). Teekenend zijn echter de verschillen met Tjowikromo's budget: de landbouwproducten daar zijn veel beter verkoopbaar, er is meer verscheidenheid in de voeding, de belastingen drukken belangrijk minder zwaar en er wordt in het algemeen op zij gelegd voor de schrale maanden, beleidvoller beheerd.

Het lijdt voor mij geen twijfel dat dit meer dan enkel persoonlijke verschillen zijn, dat hiermee een beter thuis raken in de eischen van de geldhuishouding als algemeen verschijnsel is gekenschetst. Dat blijkt ook uit de beide andere budgetten.

Eerst echter nog de overzichtstaten van Tjowikromo's budget. De cijfers daarvan beteekenen duiten. Alleen in den algemeenen overzichtstaat aan het slot zijn de duiten in centen omgerekend.

1) Deze opgave verschilt 10 duiten met de maandelijksche staten.

Maanden	Sawah prod.	Tegalan en erf prod.	Weef nijverh.	Verkoop „dawet"	Loon (en gift)	Leeningen	Totaal inkomsten	Totaal uitgaven	Voeding en licht	Kleeding	Ziekte	Feesten	Belasting	Bedr. kosten	Aflossingen
Februari '86 ..	—	—	—	522	30	96	648	628	73	—	—	70	—	409	76
Maart	—	26	—	928	—	92	1046	1013	75	20	—	—	120	753	45
April	—	—	—	411	—	224	635	466	86	—	—	—	—	311	69
Mei	288	96	—	518	—	—	902	546	104	—	—	—	120	3221)	—
Juni	—	89	—	429	—	24	542	1003	151	—	—	87	528	181	56
Juli	—	236	—	—	—	151	387	520	69	300	—	—	146	—	5
Augustus	—	264	—	—	—	—	264	197	58	—	—	—	—	1392)	—
September	—	104	—	—	30	300	434	198	59	—	10	79	—	50	—
October	—	44	—	—	—	120	164	445	45	—	120	130	—	1503)	—
November	—	156	—	20	—	—	176	181	50	—	—	—	—	1314)	—
December	—	124	210	—	18	135	487	457	167	—	—	50	—	1205)	120
Januari '87....	—	119	370	—	(14)	132	635	633	225	—	20	—	—	2185)	170
Totaal....	288	1258	580	2828	78 (14)	1274	6320	6287	1162	320	150	416	914	2784	541

1) 80 duiten voor landbouw
2) 5 " " "
3) 150 " " "
4) 7 " " dawetnering verder voor inkoop garens
5) geheel voor inkoop garens.

N.B. De voor enkele hoofden geplaatste getallen geven het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	991	— 33,5%
2)	vuur en licht	171	— 5,8%
	kleeren	320	— 10,7%
	huis en huisraad		—
	ziekte	150	— 5,1%
	onderwijs		—
	feesten	416	— 14,–%
	vervoer		—
3)	belasting	914	— 30,9%
		2962	
	bedrijfskosten	2784	
	totaal	5746	
	afb. schuld	541	
	totaal	6287	

(Dec. en Jan.)

1)	13 rijst	234	— 23,6%
	59 bijspijs	192	— 19,4%
	56 zout	88	— 8,8%
	15 vleesch en visch	194	— 19,6%
		708	71,4%
	76 thee, suiker versn.	214	— 21,6%
	45 tabak en sirih	69	— 7,4%
		991	

Inkomsten.

1	verkoop rijst	288
32	verk. tegal en erfprod.	1258
4	verkoop weefsels	580
50	verkoop dawet	2828
3	loon	78
	gift	14
	totaal	5046
	leeningen	1274
	totaal	6320

2) Deze post bestaat uit petroleum en katjang olie en kan dus ook met de voeding verband houden.

3)	landrente	795
	hoofdgeld	119
		914
4)	landbouw	235
	aank. garens	462
	aank. ingred. dawet	2087
		2784

31. Sodrono van Kalimenangwetan (afd. Koetoardjo) in 1886.

Het gezin Sodrono bestaat uit man, vrouw en 5 kinderen, leeftijd onvermeld. Sodrono is landbouwer en heeft de beschikking over 100 r² sawah en 50 r² tegal in „communaal" bezit en 120 r² boomgaard en 100 r² erf in „individueel" bezit. Hiervoor is hij ƒ 5,36 aan landrente (het erf, minder dan ¼ bouw groot, is van landrente vrijgesteld) en ƒ 1.— aan hoofdgeld verschuldigd. Voor deze belastingen ad ƒ 6,36 zonderde Sodrono ƒ 6.— (720 duiten) af van een in 1885 te gelde gemaakt kalf, de rest (144 duiten) werd bij beetjes opgespaard.

Sodrono is een beleidvol man, voorzichtig met zijn geldinkomsten. Hij blijft ook bevrijd van onverwachte tegenslagen en komt het jaar zonder leening door.

Echter ook voor hem is het geld nog iets van buiten aan zijn huishouding opgelegd, iets dat hem wel zorgen baart maar geen integreerend deel vormt van zijn dagelijksch bestaan. Niet minder dan 242 dagen van het boekjaar heeft geen enkele geldtransactie plaats.

Op de overschietende dagen komen 123 uitgaafposten en 108 inkomstenposten voor, als volgt verdeeld:

Uitgaven.		*Inkomsten.*	
belastingen	3 posten	loon	3 posten
huis en materialen	3 „	erfproducten	75 „
levensmiddelen	105 „	kippen	11 „
opkoop producten	5 „	tegal producten	16 „
vervoer	3 „	sawah producten	3 „
kleeren	3 „		
feesten	1 „		
	123 posten		108 posten

De overeenkomst in aantal posten en de overeenkomst van het totaal aan inkomsten en uitgaven, zonder de 720 voor belasting gespaarde duiten 2188 duiten aan de uitgaaf- en 2223 duiten aan de inkomsten kant, doen vermoeden dat telkens een geldinkomst

voor een gelduitgaaf wordt verbruikt. De maandstaten bevestigen dit vermoeden op de meest uitdrukkelijke wijze. Voor het gezin Sodrono zijn de geldinkomsten zoo goed als uitsluitend een middel tot het onmiddellijk doen van extra uitgaven die bij gemis van geld eenvoudig achterwege blijven. Hetgeen nog allerminst beteekent dat deze slechts van tijd tot tijd bevredigde behoeften ver buiten de allereerste bestaansbehoeften liggen. Dit laatste blijkt wel uit een, helaas onvolledig, lijstje dat Arminius van de post „ingekochte levensmiddelen" geeft:

petroleum	—	215	duiten
zout	—	192	„
sirihgerij	—	108	„
rookgerij	—	89	„
trasi	—	81	„
tempé	—	70	„
karbouwenvleesch	—	28	„
klapperolie	—	10	„
visch	—	4	„

Men kan daarom het verschil met het tegenwoordig huishouden van den desaman ook aldus uitdrukken; aan al die behoeften, welke slechts door tusschenkomst van geld bevredigd kunnen worden, wordt thans veel vollediger, geregelder en vaker dan in de 90er jaren voldaan.

Maanden	Belastingen	Levensmiddelen	Materialen	Vervoer	Opkoop prod. en bibit	Feesten betalingen in geld	Feesten met geld gekochte waar	Kleeren	Totaal uitgaven	Totaal inkomsten	Loon	Verk. prod. eigen tuin	Verkoop kippen	Verk. prod. eigen tegal	Verkoop opgekochte prod.
Februari '86 ...	—	74	6	—	185	—	—	—	265	367	20	122	—	—	225
Maart	—	80	—	—	—	—	—	30	110	133	30	103	—	—	—
April	420	95	—	—	—	—	—	—	515	92	—	92	—	—	—
Mei	—	124	—	—	—	—	—	—	124	67	—	67	—	—	—
Juni	—	121	15	15	21	—	—	140	312	307	—	127	180	—	—
Juli	240	99	4	—	—	35	—	—	378	93	—	92	—	1	—
Augustus.....	104	141	—	—	—	—	—	—	245	143	—	86	—	57	—
September	—	88	150	—	—	—	19	—	257	240	—	35	170	35	—
October	—	113	—	—	—	—	—	—	113	139	—	99	40	—	—
November	—	195	—	—	—	—	—	—	195	216	20	54	132	10	—
December	—	290	—	—	—	—	—	—	290	310	—	124	156	30	—
Januari '87	—	104	—	—	—	—	—	—	104	116	—	56	30	30	—
Totaal	764	1524	175	15	206	35	19	170	2908	2223	70	1057	708	163	225

32. Wongsowikromo van Kalioerip (afd. Koetoardjo) in 1888.

Het gezin Wongsowikromo bestaat uit man, vrouw, schoonmoeder en drie kleine kinderen. Kalioerip is een bergdesa en heeft slechts gronden van middelmatige hoedanigheid. Hiervan bezit Wongsowikromo 30 r² sawah, 20 r² boomgaard, 50 r² tegal en 60 r² erf, alles in erfelijk individueel bezit, waarvoor hij ƒ 0,87 aan landrente en ƒ 1.— aan hoofdgeld verschuldigd is. Bovendien kwam hij 78 malen voor de koffiecultuur (gem: 5 uren) uit en 72 maal in desadienst (gem: 11 uren). Door ziekte en feesten heeft hij 84 dagen van het boekjaar niet kunnen arbeiden. Tengevolge van een overeenkomst met den houtvester heeft Wongsowikromo evenals anderen in zijn desa, djati geplant tegen het recht daartusschen droge gewassen (lombok, terong, katjang), te kweeken.

Over de geldhuishouding van Wongsowikromo laten zich de zelfde opmerkingen maken als over die van Sodrono.

In 265 dagen heeft geen geldtransactie hoegenaamd plaats, ofschoon Wongsowikromo ook voor zijn rijstbehoefte gedeeltelijk op de markt is aangewezen, en op de overige dagen vallen in het algemeen inkomsten en uitgaven samen. Toch wil dit allerminst zeggen dat Wongsowikromo in den tusschentijd over geen duit beschikt. Heyting liet bij deze opteekening mede noteeren welk geldsbedrag op het einde van iederen dag in handen van Wongsowikromo overbleef. De bevindingen waren dat Wongsowikromo gedurende 71 dagen niets over had;

„	4	„	1 duit
„	59	„	2 duiten
„	7	„	9 duiten
„	37	„	10— 20 duiten
„	17	„	20— 40 duiten
„	14	„	40— 60 duiten
„	141	„	60—100 duiten
„	9	„	100—200 duiten
„	7	„	200— en meer duiten.

366 dagen

Hieruit blijkt dus wel dat Wongsowikromo zich over het algemeen tegen onverhoedsche uitgaven heeft gewapend, zij het dan dat deze wapening licht was.

STAAT

Maand	Belastingen	Aankoop rijst en padi	Aankoop levens-behoeften	Aankoop kleeren	Aankoop materiaal	Aankoop grondstoffen weefbedrijf	Feesten	Ziekte	Totaal uitgaven	Totaal inkomsten	Verkoop tegal erf en boom-gaard pro-ducten	Verkoop dja-tituin pro-ducten	Verkoop alang² hout en gras	Verkoop koffie	Verkoop Vee	Verkoop weefsels	Te veel be-taalde land-rente
December 87....	—	135	44	—	13	65	—	—	257	325	99	36	35	—	—	155	—
Januari 88.....	—	99	54	28	—	75	—	—	256	256	83	40	23	—	—	110	—
Februari	—	88	62	200	—	30	—	—	380	375	110	16	69	—	—	180	—
Maart	—	—	88	12	—	—	—	—	100	105	75	—	30	—	—	—	—
April	120	182	50	—	—	—	40	55	447	445	26	—	67	222	—	130	—
Mei	—	128	96	36	—	—	—	20	280	223	110	113	—	—	—	—	—
Juni	—	164	68	—	—	60	26	—	318	550	49	68	—	—	203	230	—
Juli	48	95	134	30	—	145	—	—	452	211	31	—	138	—	—	—	42
Augustus.....	57	332	50	45	—	—	—	—	484	539	74	—	426	—	—	—	39
September.....	—	254	59	—	40	105	—	—	458	405	24	62	109	—	—	210	—
October.....	—	137	57	—	11	—	—	—	205	220	126	48	46	—	—	—	—
November.....	—	33	79	60	—	35	—	—	207	190	124	—	66	—	—	—	—
Totaal.....	225	1647	841	411	64	515	66	75	3844	3844	931	383	1009	222	203	1105	81

N.B. De voor enkele hoofden geplaatste getallen wijzen het aantal posten aan.

Uitgaven.

1)	voeding	2465	— 75,5%
	petroleum	23	— 07,–%
2)	kleeding	411	— 12,5%
	huis		—
	3 feesten	66	— 2,–%
	2 ziekte	75	— 2,3%
	3 belasting	225	— 7,–%
		3265	
3)	bedrijfskosten	579	
	totaal	3844	
1)	55 rijst	1647	— 66,8%
	86 djagoeng	14	— 0,6%
	ketela	94	— 3,8%
	bijspijs	149	— 6,1%
	zout	250	— 10,1%
	suiker	17	— 0,6%
	vleesch en visch	138	— 5,6%
	tabak en sirih	156	— 6,4%
		2465	
2)	hoed	28	
	sarong	200	
	zakdoek	12	
	wit katoen	36	
	broek	30	
	kinderbaadje	45	
	zwart verven v/e mannenbaadje	60	
		411	

Inkomsten.

	van de tegalan:	
	ketela	160
	pisang	116
	kapok	23
	indigoblaren	5
	van den boomgaard:	
	vruchten	374
	van het erf:	
	klappers	203
	bamboe	24
	komkommer	26
21	van den djatituin:	
	lombok	85
	terong	7
	katjang	291
	hout	270
	alang-alang	721
	gras	18
1.	koffie	222
1.	schaap	203
12.	weefsels	105
		3763
	teruggekregen belasting	81
	totaal	3844
3)	3 aank. bibit en werktuigen	64
	aank. garen	455
	loon helpster	60
		579

Thans derhalve de algemeene overzichtsstaat. Hieromtrent dient nog te worden vermeld, dat aan het slot ervan zijn opgenomen de omgerekende cijfers van het statistisch gemiddelde, door het Centraal Kantoor voor de Statistiek berekend (Mededeeling No. 31).

Ook bij deze gemiddelden heb ik de kinderen beneden 15 jaar voor half gerekend.

In aanmerking genomen moet worden, dat bij deze gemiddelden verondersteld is dat alle levensbenoodigdheden door aankoop met geld zijn verschaft.

		Banten				Priangan				Tegal				Pekalongan			Mag.	Kediri			Soerabaja		Madoera				Djember	Madioen			Kedoe		Gemiddelden volgens Centr. Kantoor Statistiek
		Samin (7)	Senali (4)	Ali (5)	Nadi (3,5)	Moerasan (5)	Soekrawinata (3,5)	H. Sanoesi (4,5)	M. H. Moeh. Sarip (2)	P. Moestad (5)	*) P. Tasnjan (4)	P. Nawijah (6)	Boekram (7)	*) Tamin (2)	*) Wardi (3)	*) Jadi (3,5)	Kasanmoestari (4)	Martodarmo (4,5)	H. Abdoelgapoer (12,5)	*) Bakeri (2,5)	Somedjo (4,5)	P. Aboe (3)	P. Bisna (2,5)	P. Misnati (3)	P. Sadimoe (3)	P. Marsidin (3)	**) P. Sirno (3)	Soerodiastro (4,5)	Soemominhat (4,5)	Kasanredjo (4,5)	Tjowikromo (4,5)	Wongsowikromo (4,5)	
1. voor voeding	rijst	866	—	—	3232	790	5543	—	—	1830	365	227	1809	2817	3708	3087	23	1807	4951	5899	44	2157	3783	2782	10	651	—	166	958	—	43	305	2323
	mais	57	50	14	—	34	—	—	—	9	14	—	42	7	—	41	27	38	—	9	65	5	121	413	9	508	—	19	100	23		3	365
	peulvruchten	—	19	2	—	7	—	5	—	—	—	107	48	90	6	14	10	13	—	3	21	—	111	—	—	—	1	31	—	3		—	177
	knolvruchten (ketella, obie)	—	173	262	—	19	—	100	1	53	—	—	113	54	4	70	27	539	2	124	37	2	1143	35	3	—	12	52	440	4		17	480
	bijspijzen, versnaperingen	147	569	230	—	194	743	1646	2028	470	47	195	307	1297	3142	337	190	1142	580	495	150	535	121	358	10	247	237	362	84	325	36	28	405
	zout	88	187	182	122	50	127	30	18	65	29	101	61	92	129	76	37	76	145	247	52	59	91	15	31	122	89	74	106	60	16	46	51
	tabak en sirih	245	521	535	217	59	361	1001	36	256	43	240	251	1931	835	484	39	141	291	229	84	232	1407	526	23	308	65	74	—	25	13	29	
	vleesch en visch	352	1310	754	515	604	340	1761	84	332	29	271	346	108	675	1457	61	192	726	598	294	542	66	1862	32	—	1597	63	—	46	11	26	372
	thee, koffie en andere dranken	8	37	16	177	106	471	129	27	502	51	201	152	897	620	410	38	145	726	759	132	182	663	493	20	—	270	138	—	7		—	
	klapper- en katjangolie	41	102	35	12	60	272	225	47	115	10	51	103	117	347	210	29	70	291	414	77	—	82	376	12	—	210	52	—	45		—	33
	suiker	67	147	183	6	94	173	301	82	204	17	162	162	731	332	153	41	122	291	586	88	6	293	357	22	—	286	57	—	373	40	3	
		1871	3115	2213	4281	2017	8030	5198	2323	3836	605	1555	3394	8141	9798	6339	522	4285	8003	9363	1044	3720	7881	7217	172	1836	2767	1088	1688	904	159	457	4206
2. voor verlichting en verwarming	hout en houtskool.	5	—	—	1479	—	670	1220	—	1143	—	—	—	1286	1975	992	—	—	10890	51	269	—	1927	2916	—	730	12	334	—	150			1449 ***
	lucifers	260	47	351	—	18	1045	529	14	537	—	198	36	486	502	—	95	155	1089	1269	213	78	428	13	30	—	—	159	—	135			162 ***
	petroleum	586	2402	561	486	420	1955	1798	56	2655	204	1718	2474	814	1872	1368	390	600	9075	1965	533	370	1753	1748	180	365	1858	1837	460	906	142	20	
3. voor kleeding en opschik	kleeren	186	1571	180	—	604	1643	705	177	1067	100	193	363	—	717	130	80	79	760	1351	118	227	180	—	82	—	332	671	1000	701	59	76	
	sieraden, snuisterijen, speelgoed	—	—	—	—	—	—	194	250	609	475	18	—	—	—	23	—	45	864	138	13	2	—	—	42	—	3	579	—	40			
	garen, naalden, zeep enz.	—	—	—	—	24	—	47	29	103	2	—	6	5	21	3	—	5	—	13	6	1	—	—	—	—	172	2	—	3			
4. voor woning en inventaris	atap en dakpannen					10	4425	425	—	37	—	2	220	—	—	245	405	205	652	280	65	308	—	—	775	—	6093	1600	5650	1975			
	bamboe en hout	—	175	—	1199	250	—	1175	—	—	—	80	155	—	—	27	50	100	—	197	26	300	—	—	—	—	370	—	—	130			
	indjoek en spijkers					199	755	1895	—	135	7	—	407	—	—	61	14	94	—	108	100	36	11	—	—	—	—	—	30	129			
	meubels	—	265	1500	—																											
	glas, aardewerk					4	—	77	—	8	11	20	5	433	70	50	—	22	1 2	32	31	—	4	—	—	—	18	33	43	53	28	14	
	keukengereedschap	300	125	—	—																											
5. voor ziekte enz.	medicijnen					505	—	—	—	—	—	—	550	—	—	900	—	300	4800	—	—	—	—	—	—	—	1550	—	325	120			
	doekoen	41	88	78	—																											
6. voor onderwijs en ontwikkeling		—	1825	—	—	385	1075	3923	—	1320	108	394	3194	2059	175	494	597	885	13950	6180	2750	1116	4000	—	430	—	745	19725	500	3110	346	55	
7. voor feesten	siametan					—	2060	2553	294	267	—	20	290	15	—	335	—	—	700	230	694	—	100	—	—	—	—	—	—	50			
	soembangan	1081	3360	902	—	—	—	95	—	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—			
8. voor vervoer	dogcar, spoor					—	490	1500	—	—	—	—	4202	—	—	—	111	—	6700	—	1698	800	—	—	155	—	980	3400	310	1730	662	87	
	grobak	—	—	350	410	*354	270	—	—	977	—	—	916	—	—	1	220	100	—	—	986	955	10	—	110	—	—	—	120	275	100	100	
9. voor belastingen	landrente	—	6030	1668	—	—	834	314	494	—	—	312	325	—	—	575	—	—	5400	—	640	—	1113	—	—	—	490	85	—	—			
	hoofdgeld	300	275	275	—	515	110	—	—	—	—	—	119	—	—	40	—	—	500	200	20	—	100	—	—	—	10	175	—	—			
	inkomstenbelasting		—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	725	—	—	—	—	—	—	—	90	—	—	805	100	—	—	—	—	—			
	oeroenans		1	—	—	—	50	175	—	—	—	—	—	—	150	180	125	50	—	70	20	150	—	—	—	—	156	60	—	—			
	afkoop desadiensten		820	—	—																											
	djakat en pitrah		—	—	—																											
10. voor eigen bedrijf	aankoop gereedschap																															
	loonen					1,6	17,7	1,7	—	—	—	0,6	0,4	—	—	—	0,04	3	—	—	—	—	—	3,6	—	—	—	3,4	0,4	0,3			
	huur van vee en gereedschap	0,5	?	1,4	—																											
	huur grond																															
	aankoop bibit																															
	aankoop hulpstoffen																															

een vol jaar omgerekend door verdubbeling van de uitgaven der halve maand.

*). Om de cijfers vergelijkbaar te maken zijn de uitgaven die over 11½ maand loopen tot en.

**). De uitgaven van 11 maanden over 12 maanden berekend door Mei 1925 dubbel te reke

***). Gemiddeld per ziel.

In Memoriam: Mr. J. H. Abendanon.

Jacques Henry Abendanon, wiens overlijden te Monaco op den 13den Dec. j.l. zijne vele vrienden in Oost en West onlangs zoo smartelijk getroffen heeft, was op den 14den October 1852 te Paramaribo geboren. Tusschen die beide data ligt een lang en zeldzaam-werkzaam leven besloten: de eerste jeugdjaren in Suriname, een studietijd in Nederland, een dertigjarige ambtelijke loopbaan in Nederlandsch Oost-Indië, eindelijk de periode van het otium cum dignitate in Nederland, voor hèm, voor zoover zijn gezondheidstoestand het maar eenigszins toeliet, niet anders dan een voortzetting van zijn veelzijdige werkzaamheid in Indië, thans niet meer gebonden door ambtsplichten. En toen, in de allerlaatste jaren, hij zich genoopt voelde, eerst gedurende de kille wintermaanden, ten slotte voorgoed in mildere streken te vertoeven, zelfs toen nog koos zijn rusteloos werkzame geest tot gezondheidsoorden zulke plaatsen uit, waar hij eenig zijn belangstelling wekkend onderwerp ter bestudeering zou vinden: zoo was het in Spanje, te Las Palmas en ten slotte in Marokko.

In 1873 promoveerde de toen 21-jarige Abendanon te Leiden in de rechten. Daarna ging hij naar Delft om zich voor te bereiden voor het zoogenaamde Grootambtenaarsexamen, dat hij in 1874 met goed gevolg aflegde, waarna hij ter beschikking van den Gouverneur-Generaal werd gesteld om benoemd te worden bij de Rechterlijke Macht in Nederlandsch-Indië. [1])

Van 1875 tot 1888 volgde Abendanon de gewone loopbaan van den rechterlijken ambtenaar in Indië, slechts onderbroken door een buitenlandsch verlof (wegens ziekte) tusschen 1882 en 1884.

1) Ten einde de kans te verhoogen, dat hij de taal zou verstaan van zijne aanstaande justiciabelen, had hij, behalve de verplichte talen (Javaansch en Maleisch), ook nog het Soendaneesch bestudeerd.

In 1889 echter zien we hem benoemd tot Secretaris van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. Nadat hij dit administratieve ambt ruim vier jaar bekleed had, keerde hij (1894) terug bij de Rechterlijke Macht, thans in de functie van Raadsheer bij het Hooggerechtshof van Nederlandsch-Indië, als hoedanig hij tot 1900 werkzaam was; ook in deze periode viel een buitenlandsch verlof, ditmaal van één jaar (1895—1896) en bovendien, aansluitend aan dat verlof, een diplomatieke zending naar Bangkok (Siam), teneinde de Regeering in te lichten nopens de in dat land aanwezige Nederlandsche onderdanen.

In 1900 eindelijk trad hij op als Directeur van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid. De vijf jaren van dat directeurschap vormen de slotperiode van zijn ambtelijk leven: in Mei 1905 verliet hij den Indischen dienst met pensioen om, na een langdurige terugreis „om de wereld" (via China, Japan, Honolulu, de Vereenigde Staten, Centraal-Amerika, de Antillen, Porto-Rico en Suriname) zich metterwoon in Den Haag te vestigen.

Dit is wat in 't ambtelijke heet Abendanon's „staat van dienst", zich uitstrekkend over dertig jaren, en zeer in 't kort schetsend een eervolle ambtelijke loopbaan.

Dat intusschen zijn daadwerkelijke belangstelling en werkzaamheid, *gedurende* zoowel als *na* zijn diensttijd, zich heeft bewogen op een veel ruimer gebied dan uit dien dienststaat valt af te leiden, dat blijkt dadelijk wanneer men kennis neemt èn van zijn geschriften èn van de niet-ambtelijke functies door hem bekleed. Zonder in 't minst aanspraak te willen maken op, of zelfs maar te streven naar volledigheid, zij het mij vergund het een en ander daaruit te vermelden.

Op zuiver-juridisch gebied heeft Abendanon, behalve door eenige kleinere opstellen in „Het Recht in Nederlandsch-Indië", van welk tijdschrift hij gedurende de jaren 1897 tot 1899 redacteur was, de Indische rechterlijke ambtenaren wel voor altijd aan zich verplicht door zijn verzamelwerk „De Nederlandsch-Iindische rechtspraak en rechtsliteratuur", omvattende de jaren 1849 tot 1917 (respectievelijk verschenen te Batavia in 1881, 1892 en 1898, te Leiden in 1908 en te 's-Gravenhage in 1918) en vormend een zoogenaamde klapper op de Nederlandsch-Indische rechtspraak.

Naar aanleiding van de uitgave van dit werk benoemde de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam hem in 1898 tot haar Correspondent in de afdeeling Letterkunde; waarschijnlijk is ook zijn benoeming tot Ridder in de orde van den Nederlandschen Leeuw in 1899 als een officieele waardeering voor dien arbeid te beschouwen.

In 1887 was reeds verschenen een studie over „De rechtstoestand van den Inlander in Algerië vergeleken met de beginselen te dien aanzien in Nederlandsch-Indië geldend" (Batavia); de Fransche Regeering benoemde den schrijver tot „Officier d'Académie".

Uit hetzelfde jaar dateert „De veiligheidspolitie op Java en Madura", waarna in 1891 nog volgden beschouwingen over de „Publiek- en privaatrechterlijke verhoudingen tusschen Nederland en de Nederlandsche Koloniën".

In 1896 verscheen te Leiden „De rechtspraak in Nederlandsch-Indië, speciaal over den Inlander, een voorloopig program door een Nederlandsch-Indisch rechterlijk ambtenaar". Titel en onderfitel geven voldoende de strekking aan van dit anonieme boekje; „anoniem", zegt de schrijver, „omdat hij (zijne) ideeën voor zichzelf wilde laten vechten, zonder dat de persoonlijkheid des schrijvers in den strijd gemengd worde". Terwijl thans, na zooveel jaren, moeilijk meer valt te oordeelen over de in dat boekje voorgestelde hervormingen, trekken daarentegen nu nog sommige punten uit zijne kritiek op den toen bestaanden toestand de aandacht als treffend juist.

Bijzondere vermelding verdient Abendanon's werkzaamheid, gedurende bijna zijn ganschen Indischen diensttijd, in de Directie van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, eerst als lid, later vele jaren als Secretaris, (mede)-redacteur van het „Tijdschrift", eindelijk ook als Vice-president. Bij zijn definitief vertrek naar Europa erkende de Directie zijn bijzondere verdiensten door hem het eerelidmaatschap te verleenen. (Notul. Batav. Gen. deel XLIII, 1905, p. 22—23). Inderdaad heeft gedurende een reeks van jaren Abendanon een niet gering deel van zijn vrijen tijd met merkbare voorkeur aan de belangen van dit Genootschap gewijd, hij had er hart voor en vond onder zijne mede-Directieleden verscheidene van zijn beste vrienden en geestverwanten: ik noem

slechts de namen van Groeneveldt, Brandes, Snouck Hurgronje, Hoetink enz.

Kort na zijn terugkeer in Nederland verschenen achtereenvolgens een vrij omvangrijk rapport en enkele brochures, welke direct voortvloeiden uit zijne bemoeienissen, gedurende de laatste jaren van zijn ambtelijke werkzaamheid, met vraagstukken op het gebied van handel en nijverheid, vooral met 't oog op de bevordering van de inheemsche, door of voor de eigen bevolking van Indië te organiseeren nijverheid (huisvlijt en kunstnijverheid). Zijn in 1906 te Amsterdam gepubliceerd boek „De middelen welke van Staatswege in het werk zouden zijn te stellen om in de Inlandsche maatschappij op Java en Madura nijverheid en handel tot bloei te brengen en daarnaast ook de uitoefening van kunst en nijverheid te bevorderen", bevat hoofdzakelijk de resultaten van een uitgebreide dienstreis, gedurende zijn directeurschap van het Departement, waaraan immers destijds ook nog „de Nijverheid" was toevertrouwd, over Java en Madura ondernomen. Een Fransche bewerking van dit rapport vindt men opgenomen in de „Comptes rendus" van 1907 van de Publications de l'„Institut Colonial international". Ook een paar geschriften over het destijds in Indië veel besproken „Zoutbriketstelsel", dateeren uit het jaar 1907. En toen in 1911 te Soerabaja een „Vezelcongres" zou gehouden worden, was het alweer de heer Abendanon, die daarop in Nederland de aandacht vestigde, door een voordracht, welke hij hield in de Nederlandsche afdeeling der N.-I. Maatschappij van Nijverheid en Landbouw. ('s-Gravenhage, 29 November 1910). [1])

Voor iemand met zóó veelzijdige belangstelling als Abendanon moest, nu hij voortaan vrijelijk over zijn tijd kon beschikken, de verleiding groot zijn om een meer of minder actief, dikwijls een zéér actief aandeel te nemen aan in of buiten Nederland gehouden Congressen en andere bijeenkomsten, waar gehandeld werd over vraagstukken en belangen, welke hem ter harte gingen.

---

1) Welke voordracht is verschenen in de „Indische Mercuur" van 13 en 20 Dec. 1910 en daarna als afzonderlijke brochure werd uitgegeven, met den titel: „ontwikkeling van eene zelfstandige nijverheid en van een eigen handel in de Inlandsche maatschappij van Ned.-Indië, onder meer als gevolg van het in Juli 1911 te Soerabaia te houden congres met tentoonstellingen betreffende de cultuur en de bereiding van verzelstoffen".

Zoo nam hij deel aan het Congres voor „Anthropologie criminelle" te Milaan (1906), de Nijverheids- en Kunsttentoonstelling te Crefeld (1906), die hij als voorzitter van het comité van voorbereiding hielp organiseeren [1]) en het Congres voor „Moral Education" (1908) te Londen. Veel moeite gaf hij zich ook voor een Congres over het Rassenprobleem, in 1911 te Londen gehouden, naar aanleiding van welk congres hij in de „Indische Vereeniging" te 's-Gravenhage, den 18en Febr. 1912, een rede hield getiteld: „Het samengaan van alle volken op den weg van vooruitgang". Hij was ook een werkzaam lid van de Japansche Commissie van „Nederland in den Vreemde" en promotor van de Spaansche Commissie dezer Vereeniging.

Als lid van het „Institut Colonial international", tot welks oprichters hij behoorde, bezocht hij de Congressen van dit Instituut, achtereenvolgens te Parijs, Londen, Brunswijk, Brussel, Den Haag en zelfs in 1924 nog te Rome; voor verscheidene dezer bijeenkomsten schreef hij uitvoerige gedocumenteerde rapporten, o.a. — behalve het boven reeds genoemde — over „Le crédit à accorder aux indigènes" (1907) en over „Les dispositions à prendre pour obtenir la collaboration des chefs indigènes à l'administration et au gouvernement des Colonies" (1913).

Zelfs gedurende de laatste jaren zijns levens was hij nog rusteloos werkzaam.

In de Bijdragen van het „Koninklijk Instituut" van 1923 verscheen van hem een lijvige studie over „Het Oud Spaansch Koloniaal Stelsel, zooals dat is neergelegd in de „Leyes de Indias" ". Te Madrid publiceerde hij in 1921 een boekje in 't Spaansch over „Las Indias Neerlandesas". Hij brak een lans voor de oprichting van een leerstoel voor 't Spaansch aan een der Nederlandsche Universiteiten, en een verblijf in 't belang zijner gezondheid te Las Palmas (Canarische eilanden) maakte hij dienstbaar aan een studie over de relaties van Nederland met de Canarische eilanden, naar aanleiding waarvan hij een lezing hield voor de Nederlandsche Maatschappij van Letterkunde te Leiden (op 1 October 1920: „De

1) Naar aanleiding hiervan verwierf hij het Officierskruis van Kroonorde van Pruisen.

vlootaanval van Jhr. P. van der Does op de Canarische eilanden en het eiland Santo Thomé in 1599, volgens Nederlandsche en Spaansche bronnen").

En eindelijk dank ik aan een mij welwillend verstrekte particuliere mededeeling nog de wetenschap, dat gedurende zijn verblijf in Marokko in den winter 1924—'25, Abendanon nog gelegenheid vond tot „bestudeering van het onderwijs aan jongens en meisjes, in al de voornaamste plaatsen van Marokko".

Kan men zich uit het voorafgaande in ruwe trekken een voorstelling vormen van den omvangrijken en veelzijdigen arbeid door Abendanon verricht, het eigenlijke centrum van zijn nooit-verflauwende, altijd waakzame belangstelling was toch gelegen in *de zorg voor de belangen van de inheemsche bevolking van Indië;* dáár lag het zwaartepunt van zijn werken en streven, dááraan heeft hij zich gewijd met onbaatzuchtige liefde, met hartstochtelijken ijver, ook met een taaie, somtijds koppige hardnekkigheid, als zij, die den vriendelijk-zachten, uiterst-correcten gentleman slechts oppervlakkig kenden, niet in hem zouden vermoed hebben. *Deze* — belangrijkste — zijde van Abendanon's arbeid vereischt daarom een meer uitvoerige bespreking.

Basis en uitgangspunt daarbij waren — zoo zou men het wellicht kunnen formuleeren — twee stellingen, voor Abendanon de waarde hebbend van onaanvechtbare axioma's en wel 1: de inheemsche bewoners van Nederlandsch-Indië hebben van de zijde der Nederlanders (Bestuur en particulieren) onder alle omstandigheden aanspraak op volkomen gelijkwaardige behandeling en bejegening als onder gelijke omstandigheden aan Europeanen zou ten deel vallen; elk onderscheid, gegrond alléén op ras of huidskleur, is immoreel en daarom ontoelaatbaar, en 2: Nederland en de Nederlanders hebben het als hun duren plicht te beschouwen, den vooruitgang — geestelijk en stoffelijk — van Indië's bevolking naar beste krachten te bevorderen en zooveel mogelijk de belemmeringen op te ruimen, die daaraan in den weg staan.

Voor Abendanon persoonlijk werd het — direct en indirect — werken voor dit doel weldra méér dan een plicht, het werd hem een levensbehoefte en een levensvreugde tevens, waaraan hij onvermoeibaar en nimmer ontmoedigd zich gaf, ondanks tallooze teleur-

stellingen en verdrietelijkheden, óók spot en hoon, die hem waarlijk niet zijn bespaard gebleven.

In den tijd, toen Mr. Abendanon zijn loopbaan in Indië begon — en zelfs nog een aantal jaren daarnà — heerschte daar in alle bevolkingslagen een „rustige rust"; er was nog geen sprake van eenige „beweging", van eenig zelfstandig streven onder de inheemschen, laat staan van openbare uiting van eigen gevoelens of meeningen. Eerst langzamerhand begonnen zeer enkele jongeren vaag te beseffen, hoeveel hun als volk ontbrak en er over na te denken, hoe in dit alles verbetering ware te brengen, doch spreken daarover deed men uiterst zelden en dan nog alleen in eigen intiemen kring of met een bijzonder-vertrouwen Hollandschen vriend.

Het toeval nu heeft gewild, dat Abendanon nog in zijn jongelingsjaren, als gymnasiast te Leiden, in kennis kwam met een der eerste Indonesiërs, wien in Nederland een volledige Europeesche opvoeding ten deel viel. Het was *Raden Mas Ismangoen Danoe-Winoto*, een Javaan gesproten uit een aanzienlijk geslacht van Jogjakarta, die destijds te Leiden de H.B.S. bezocht. De kameraadschap groeide weldra uit tot hartelijke vriendschap terwijl beiden eerst te Leiden, vervolgens te Delft zich voorbereidden voor een loopbaan in Indië, Abendanon bij de Rechterlijke Macht, Ismangoen bij het Binnenlandsch Bestuur. Later, in Indië, onderhielden zij zooveel de omstandigheden toelieten de vriendschappelijke betrekkingen, tot Ismangoen's dood in 1895. Wie in de door Abendanon geschreven biografie van „(zijn) eersten Javaanschen vriend" (opgenomen in „Nederlandsch-Indië, Oud en Nieuw" van 1919) het smartelijk relaas gelezen heeft van Ismangoen's ambtelijke ervaringen — in diens oog zoovele grievende en onverdiende teleurstellingen, grootendeels te wijten aan de omstandigheid, dat hij nu eenmaal „Inlander", geen Europeaan was —, kan zich voorstellen welk een diepen, onuitwischbaren indruk dit alles op Abendanon's gevoelig gemoed moet hebben gemaakt. En het schijnt wel aannemelijk, dat hierin, althans gedeeltelijk, de verklaring ligt van zijn sterke — in dien tijd onder Europeanen zeldzame — overtuiging ten aanzien van de aan Nederland passende houding tegenover pogingen van „Inlanders" om in de wereld vooruit te komen.

Hoe dit zij, een feit is het, dat Abendanon tot de eerste Euro-

peanen heeft behoord, die de komende opleving onder de inheemschen als 't ware vóórvoelden, weldra de eerste teekenen daarvan, zoowel in hare oorzaken als in hare geweldige beteekenis voor de toekomst, dadelijk begrepen en dáárom tevens met vreugde begroetten.

Het allereerst voor niet-ingewijden merkbare symptoom van het zich voorbereidende Indische réveil was een, aanvankelijk in hoofdzaak tot prijaji-kringen beperkt, snel zich uitbreidend verlangen naar meer ontwikkelend onderwijs voor hunne kinderen, speciaal ook in de Nederlandsche taal. Dat men hierin niet maar een liefhebberij van enkelen had te zien, maar dat het den prijaji's daarmede wel degelijk ernst was, daaraan viel niet te twijfelen wanneer men waarnam, welke ongeloofelijke offers velen hunner zich daarvoor getroostten.

Abendanon was van oordeel, dat hier voor de Regeering een schoone taak, maar tevens een dringende plicht lag: naar krachten te voldoen aan een niet meer te miskennen verlangen naar meer ontwikkeling van de besten onder de inheemsche bevolking. Hij althans was daar diep van doordrongen, en het was dan ook de vervulling van een zijner liefste wenschen, toen hij, in 1900, zich belast zag met de leiding van het Departement van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid: nù zou hijzelf krachtig ertoe kunnen medewerken, zijne idealen op dit gebied te verwezenlijken. Met voortvarendheid toog hij aan het werk.

Helaas, de jaren van zijn directeurschap hebben hem meer verdriet en teleurstelling, dan vreugde en voldoening gebracht. 't Is hier niet de plaats, daarover uitvoerig te zijn, nog minder om in bijzonderheden na te gaan, in hoeverre de betrekkelijk-geringe dadelijk-zichtbare resultaten aan hem zelven, dan wel aan factoren buiten hem moeten geweten worden. Slechts dit meen ik te mogen zeggen: ook al zou hij beschikt hebben over een veel grootere mate van takt, praktisch inzicht, werkelijkheidszin en organisatievermogen dan inderdaad het geval was, dan zou hij toch op dàt tijdstip bij lange na niet bereikt hebben wat hij zich had voorgesteld, en dat wel omdat de omstandigheden hem toen al zéér ongunstig waren: zuinigheid was het wachtwoord, de „openlegging" der Buitenbezittingen was het naaste doel van het Regeeringsbeleid, en

de groote meerderheid der Indische autoriteiten was nog niet tot het inzicht gekomen van de urgentie van ingrijpende en daarom ongetwijfeld kostbare maatregelen, in 't belang van een ruime uitbreiding van de onderwijsgelegenheid, waarvoor Abendanon een der toen nog zeer weinige overtuigde voorstanders was. Het besef van de „urgentie" werd over 't algemeen „nog niet officieel erkend"; daartoe waren vooraf eenige stooten van buitenaf noodig, die zich tòen nog niet hadden voorgedaan en de inheemsche bevolking had de organen om zich naar buiten te uiten nog niet gevonden.

Zelfs van de Hoofden der eigen bevolking vond de idealistische Directeur geenszins altijd steun voor zijne plannen; getuige de door hem bij de Regenten van Java ingestelde enquête naar de wenschelijkheid van het onderwijs aan meisjes van goeden huize, waarvan de uitslag uitwees dat slechts zeer enkelen hunner onvoorwaardelijk met de voorgestelde nieuwigheid instemden.

Toch, al heeft hij door den geschetsten ongunstigen samenloop van omstandigheden als Directeur geen „groot werk" kunnen doen in den trant als hij zoo zielsgaarne had gewild, ontegenzeggelijk zouden verscheidene kleinere verbeteringen en nieuwe regelingen op onderwijsgebied te noemen zijn, welk op zijn initiatief tot stand kwamen. Slechts één voorbeeld daarvan wil ik noemen: hij heeft een niet gering aantal jeugdige inheemsche knapen tot Europeesche scholen toegelaten, die zonder zijn persoonlijken invloed en enkele door hem gewijzigde bepalingen, voor immer van onderwijs met Nederlandsch als voertaal (de Europeesche school) zouden geweerd zijn. Hij heeft over die liberaliteit veel moeten hooren, en onmiddellijk na zijn aftreden als Directeur werden de bepalingen op de toelating van Inlanders tot de „Europeesche scholen" weer verscherpt. Maar slechts weinige jaren later, toen o.a. de nieuw opgerichte Rechtsschool behoefte had aan leerlingen, die een Europeesche lagere school hadden afgeloopen, moest worden erkend dat men, zonder de eenige jaren tevoren door Abendanon's invloed toegelaten knapen, moeite zou gehad hebben, een voldoend aantal candidaten voor het nieuwe instituut te vinden.

En zoo ging het eigenlijk over de geheele linie der onderwijspolitiek. Naarmate de „ontwaking van het Oosten" zich deed bemerken, waarvan weldra op allerlei wijzen ook Nederlandsch-

Indië den terugslag ondervond, niet het minst toen ook uit de wereld der inheemschen stemmen opgingen, die tot de machthebbers doordrongen, kwam men ook hier tot het besef, dat er voor het onderwijs aan „Inlanders" veel meer behoorde gedaan te worden dan tot nu toe geschied was, en toen ging men ten slotte, slechts weinige jaren later, tòch den weg op, reeds door Abendanon aangewezen, doch wiens vertoogen men destijds nauwelijks ernstige aandacht had waardig gekeurd.

Intusschen deed Abendanon, in Nederland teruggekeerd, al wat hij kon om zijnerzijds de belangen te bevorderen, waaraan hij nu eenmaal zijn hart had verpand, zij 't ook thans als ambteloos burger. Een ieder kent de door hem bezorgde uitgave der brieven van *Raden Adjeng Kartini* [1]), de begaafde dochter van den Regent van Djapara, die de heer en mevrouw Abendanon in Indië hadden leeren kennen en waardeeren. Die brieven, in Nederland ruim verspreid en veel gelezen, gaven den stoot tot de *Kartini-beweging*, onder leiding van Abendanon en Van Deventer, en weldra tot de vorming van het „Kartinifonds", waardoor het mogelijk werd de thans op Java zoo bekende Kartinischolen in 't leven te roepen, modelscholen voor inheemsche meisjes. Hier althans mocht Abendanon een heerlijke en welverdiende voldoening smaken van zijn initiatief.

Abendanon heeft behoord tot de oprichters van de Vereeniging *„Oost en West"* en heeft jarenlang voor de door die vereeniging bevorderde belangen gearbeid. Vooral *„Boeatan"* had zijne sympathie: hierin trok hem bijzonder aan de poging om aan de producten van Indische kunstnijverheid en huisvlijt in Nederland een afzetgebied te verschaffen. Reeds als Directeur had hij voor dit en daarmee verband houdende economische belangen geijverd — men denke aan de door hem over gansch Java en Madoera ondernomen dienstreis — doch toenmaals zonder direct resultaat. Ook in de *„Studiecommissie van Oost en West"* was hij een ijverig bestuurslid, waarbij zijn persoonlijke bekendheid met de groote meerderheid der jeugdige Indonesiërs die voor studiebelangen Nederland bezochten, niet zelden der Commissie van veel nut was.

---

1) Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk (eerste druk Semarang, 1911).

Een overwegend deel heeft Abendanon ook gehad aan de voorbereiding der zoogenaamde „*Koloniale Onderwijscongressen*", gehouden te 's-Gravenhage in 1916, 1919 en 1924. Hoewel het denkbeeld tot 't houden van congressen in Nederland over het onderwijs in Oost- en West-Indië niet van hem, doch van het Indisch Onderwijzersgenootschap uitging, hebben toch allerlei omstandigheden ertoe geleid, dat reeds de voorbereiding van het eerste Congres hoofdzakelijk door hèm geschiedde: zijn uitgebreide practische ervaring op 't gebied van Congressen in 't algemeen kwam hem hierbij uitnemend te stade. Van de beide eerste congressen was hij inderdaad de ziel en de drijvende kracht, zoowel bij de voorbereiding als bij de uitvoering: wie de over die vergaderingen gepubliceerde stenographische verslagen leest, kan zich daarvan zonder moeite overtuigen. Tijdens de voorbereiding van het derde Congres was zijn gezondheid reeds wankelend. Toch nam hij nog deel aan de voorafgaande besprekingen der bestuursleden, waartoe hij ook nù weer meermalen zijn gastvrij huis beschikbaar stelde; en toen de zorgelijke toestand van de Congreskas een oogenblik deed wanhopen aan de mogelijkheid dat het Congres zou kunnen doorgaan, toen was hij het alweer, die door de toezegging van — indien het noodig mocht blijken — een ruime extra-bijdrage uit eigen middelen, het Bestuur den moed gaf door te zetten. Het Congres zelf heeft hij niet kunnen bijwonen — zijn gezondheidstoestand stond hem niet toe in het grillige voorjaar het vaderlandsch klimaat te trotseeren —, maar een der eerste gelukwenschen uit het buitenland, welke ons op den eersten Congresdag bereikten, was afkomstig van Mr. Abendanon uit Rome.

Eindelijk — last not least — gedurende al de 17 jaar zijn verblijf in den Haag (1906-1923) stond het huis van de familie Abendanon in de Jan v. Nassaustraat te 's-Gravenhage ten allen tijde gastvrij open voor alle Indonesische jongelieden, die korter of langer tijd in Nederland vertoefden. Het was zijn oprecht verlangen, en voor hèm een groote vreugde, voor hen allen een vaderlijk vriend, desgevraagd ook een belangeloos raadsman en een goed en humaan voogd te zijn. In den vollen, waren zin des woords stond hij altijd „met raad en daad" voor hen klaar; met welke bezwaren en moeilijkheden zij zich ook tot hem wendden, in welke omstandigheden

zij ook verkeerden, zij konden altijd op hem rekenen. De, wel voor een ieder hunner duidelijke, klare zuiverheid zijner beweegredenen, gepaard aan zijn persoonlijkheid en optreden, — „every inch a gentleman", waarbij vanzelf al elke gedachte aan rassenmeerderheidsgevoel was uitgesloten — was oorzaak dat de meesten hunner, zij 't ook binnen zekere grenzen, hem vertrouwen schonken, zèlfs in later jaren toen — hoofdzakelijk onder politieke invloeden — de mentaliteit der jongeren onder hen tegenover Europeanen hier te lande zich wijzigde. Het spreekt vanzelf dat, waar symptomen van de bedoelde minder sympathieke houding zich voordeden, dit wel in de eerste plaats door Abendanon betreurd werd, immers hijzelf had een groot deel van zijn leven besteed aan de bevordering juist van eene vertrouwelijke verhouding en hartelijke samenwerking tusschen Nederlanders en Indonesiërs. Maar al kon hij in verscheidene gevallen de wijze waarop de veranderde stemming tot uiting kwam geenszins goedkeuren, in *zijn* houding tegenover hen bracht dit geen verandering, ook al omdat hij geenszins blind was voor de feiten en omstandigheden, welke de verhoudingen hebben beinvloed, zoodat, indien hier van schuld sprake mocht zijn, deze zeer zeker niet uitsluitend bij die jeugdige en daardoor wat heetgebakerde Indonesische jongelieden moet gezocht worden. Hij was en bleef in daden en in gezindheid „semper idem".

Wanneer we ten slotte de balans opmaken van het leven, waarvan in de voorafgaande bladzijden getracht werd een oppervlakkige schets te geven, dan kan men zich niet verhelen, dat niet zelden aan het sentiment een te groote plaats is ingeruimd ten nadeele van het practisch inzicht, wat weer niet zelden drong tot een stijfhoofdig doorzetten van een eenmaal opgezet plan, waar een verstandige toegankelijkheid voor goeden raad van meer practisch aangelegde vrienden wellicht voor schadelijke overdrijving zou hebben behoed of mislukking zou hebben voorkomen; in vele gevallen ware dan véél meer bereikt in de richting, door zijn vooruitzienden blik, die Mr. Abendanon niet kan worden ontzegd, als de éénig juiste aangewezen.

Maar, afgezien nog van het desniettegenstaande tot stand gebrachte, staat tegenover het gesignaleerde tekort aan contante resultaten, de prachtige toewijding, volledig en eerlijk, nooit-verflau-

wend en nooit-ontmoedigd, waarmede hij tientallen van jaren heeft geijverd en gestreden voor een doel, dat aanspraak maakt op de sympathie van elken Nederlander, die in de inheemsche bewoners van Indië nog iets anders heeft leeren zien dan instrumenten ten dienste van de Europeesche grootindustrie. Die ongeëvenaarde toewijding vond haar grond en prikkel in een hoog nationaal gevoel van plicht tegenover de bevolking van het land, voor welks ontwikkeling en vooruitgang naar zijn vaste overtuiging Nederland een groot deel verantwoordelijkheid draagt.

Hier nu ligt Mr. Abendanon's beteekenis, in dit opzicht vooral heeft hij zijn landgenooten een voorbeeld gegeven, dat door zijn zeldzame gaafheid en zuiverheid eerbied en bewondering afdwingt: moge men inzien dat het ook navolging verdient, ja eischt. En wat de Indonesiërs betreft, het kan ons voldoening schenken, dat zij allen, zonder onderscheid van politieke kleur, in Mr. Abendanon onvoorwaardelijk een oprecht vriend van hun volk erkennen en waardeeren.

PROF. DR. G. A. J. HAZEU.

Overgenomen uit het *Koloniaal Weekblad*.

Boekbespreking.

The moral standards of democracy, by H. W. Wright. New York, London 1925.

Democratie, boven plaatselijk effect uitgaande, is in een grooten staat alleen denkbaar door parlementarisme: uiting van de in het volk levende denkbeelden door bemiddeling van een vertegenwoordigend lichaam, hoogstens in bijzondere gevallen afgewisseld door plebisciet, referendum of volksinitiatief. Nu produceerde het wereldgebeuren deze contrastwerking, dat in onmiddellijke aansluiting aan den wereldoorlog, — waar de zege toeviel aan hen, die beoogden „to make the world safe for democracy", — coïncideerend met de instorting van tal van oude heel of half absolutistische monarchieën een versch geïnspireerde beweging in ontstaan, gericht tegen ..... het parlementarisme, dat is de democratie. In verschillende staten — voorop de Russische Sovjet-republiek, dan in Italië, Spanje, Griekenland — zag men een formeel parlementarisme doorkruist van een zeer reëele dictatuur, een dictatuur, nu eens het karakter dragend van partijbewind, dan weer van persoonlijke heerschappij, doch in allen gevalle een geweld-régime, gereed tot gewelddadige onderdrukking van de vrijheid van kritiek. En voor zoover men mocht willen in twijfel trekken of de genoemde staten tot de vol-beschaafde zijn te rekenen, zal men dan toch ook dienen te overwegen, dat b.v. in de noordelijke staten van Europa door sommigen met vereering naar die voorbeelden van dictatuur wordt opgezien en dat het bijna tot mode is geworden, te klagen over „de gebreken van het parlementarisme". Voor zoover de bezwaren enkel gericht zijn tegen onvoldoende doelmatigheid, lokken zij slechts uit tot verbetering van het apparaat met behoud van de grondgedachte: het hoogste, beslissende toezicht op den gang van zaken bij het volk. Evenwel wordt ook wel degelijk de juistheid van de grondgedachte in twijfel getrokken.

Deze twijfel komt voort uit de vrees, dat democratie op den duur zal leiden tot moreel, cultureel en maatschappelijk verval. Van actueele beteekenis is dus zeker wel de door Wright gedane poging om in algemeenen zin de beteekenis der democratie te peilen en na te gaan of bepaalde normen van zedelijk gehalte tot haar wezen behooren. „If democracy", aldus deze schrijver, „means simply the counting of majorities, we have not the slightest reason for expecting it to furnish us with any standard that can claim rightful authority over the actions and preferences of the average man ..... Suppose, however, that on the contrary, the concep-

tion of democracy implies and upholds an ideal of personal character and social intercourse. Then it is not unreasonable, surely, to hope that in the course of time this will define itself in norms and standards that are generally understood and acknowledged as authoritative over the desires and ambitions of individual citizens". Dat een maatschappelijk en persoonlijk ideaal tot het wezen van democratie behoort, zoo merkt hij op, is vaak aan de aandacht ontgaan, omdat het te veel is vereenzelvigd met het beginsel der gelijkheid. Veeleer is echter het eerste beginsel van democratie te zoeken in gemeenschap (community), d. w. z. het deelhebben van alle leden der samenleving aan eenig goed, dat niet verdeeld kan worden in stukken, in uitsluitend bezit toevallende aan individueele eigenaars. Zulke gemeenschappelijke en waarlijk maatschappelijke goederen, die aan het menschelijke leven de meest blijvende en vruchtbare bevrediging geven, vallen aan te wijzen. Democratie is dan het volste, vrijste en meest omvattende type van menschelijke aaneensluiting, een aaneensluiting, mogelijk gemaakt door de intelligentie en wil, die aan alle menschen gemeen is. „The community of human intelligence is not a theory but a fact". De gemeenschap van redelijkheid ontsluit mogelijkheden van verruimd maatschappelijk leven. Erkend moet worden, dat deze grootendeels niet verwerkelijkt zijn. Doch dit staat vast, dat het redelijke willen, strevende naar de meest duurzame en vruchtbare bevrediging, het hoogste menschelijke goed moet worden geacht. Democratie nu heeft dit redelijke tot kern, waar haar doel slechts kan zijn het gemeenschappelijk welzijn op den voorgrond te brengen en dit tot de hoogste wet te maken. Wel heeft de democratie individueele activiteit en begeerigheid vrijgemaakt, doch het gedrag van den mensch wordt door zijn zedelijken wil centraal beheerscht en deze heeft de meest volledige bevrediging ten doel, die op den duur alleen blijkt te vinden in menschelijke aaneensluiting ter verkrijging van ideëele goederen, van objectieve, absolute waarde. In deze richting gaat democratie van zelf. Nationale beperkingen behooren niet tot het democratische beginsel. Een groep kan zoo georganiseerd worden, dat zij in staat is tot collectief overleg en collectief willen in dien zin dat gestreefd wordt naar een gemeenschappelijk doel, dat door alle leden wordt beschouwd als dienstbaar aan het algemeen belang. En dit proces kan zich uitbreiden buiten de grenzen van een groep of volk totdat het zelfbewustzijn van het individu samenvalt met dat der menschheid.

Waarheid, Macht over de waarneembare wereld en Schoonheid zoekt de menschelijke geest door aaneensluiting.

De menschelijke aaneensluiting geschiedt door drie vormen van verkeer: intellectueel, practisch en emotioneel. De maatschappelijke bedrijvigheid uit zich dienovereenkomstig in overleg, samenwerking en verbeeldend meegevoelen (imaginative sympathy). Overleg verhoogt de beteekenis en waarde van het menschelijk leven in een onberekenbare mate. Samenwerking verbindt de inventieve eigenschappen van alle menschen en verbetert daardoor niet alleen de wijze van uitvoering van de beschavingstaak, doch

doet ook iederen medewerker beseffen dat zijn wil samenvalt met één redelijken wil, gericht op de maatschappelijke ontwikkeling van den mensch. Verbeeldend meegevoelen schept kunstwerken, waardoor onder menschen een harmonie van aandoeningen, tot eenheid samensmeltend, wordt gewekt.

Het zedelijke ideaal streeft naar het bestaan of de schepping van een universeele gemeenschap van redelijke personen, onder wie volledig wederkeerig verstaan, practische kameraadschap en verbeeldend meegevoelen is te vinden. Dit ideaal eener volmaakte maatschappij is het ideaal der democratie. De tekortkomingen der werkelijkheid moeten de beteekenis van het ideaal niet doen onderschatten. Het is het zelfde ideaal als dat der Stoïcijnen, waardoor het lot van onderworpen volken en klassen in het Romeinsche rijk werd verbeterd; het ideaal van het Christendom, het koningschap Gods en de broederschap der menschen, is op hetzelfde gericht; dit idealisme baande den weg tot de moderne democratie; het bleek in verloop van vele eeuwen de sterkste kracht te zijn, die ooit werkte voor maatschappelijke verbetering.

Welke eischen stelt het democratische ideaal aan den individueelen burger? Dezelfde eischen, die het Christendom stelt, dus voor alles zelfverloochening. Aan den anderen kant: ontwikkeling van intellect, practische bekwaamheid en zin voor het schoone. Tegenwoordig dient bovenal begrip en waardeering te worden gewekt voor de duurzame, vruchtbare bevrediging, die moet voortvloeien uit vermeerderd geestelijk contact, uit kameraadschap en sympathie; een bevrediging, grooter dan rijkdom of goede positie kan schenken. Men heeft daarbij, ter verwezenlijking van de uit persoonlijk verkeer te trekken waarden, het oog te vestigen op de werking van de groote maatschappelijke instellingen: van publiciteit, van opvoeding en onderwijs, van nijverheid, van maatschappelijk samenleven. De familie behoort wel tot de belangrijkste instellingen, waarvan invloed kan uitgaan. „The family must therefor remain the foundation of civilized society and the cornerstone of democracy."

Karakteristiek voor het betoog, dat in menig opzicht aanknoopt aan Hegel's wijsbegeerte, is het vertrouwen, dat wordt gesteld in de werking van de aangeboren redelijkheid.

„Intelligence affirms the existence of a community of thinkers all concerned with the same inclusive system of meanings ..... The same capacity of intelligence enables us to judge our own desires and ambitions by general standards ..... Intelligence always expresses itself in bodily movement and in this way becomes actually effective in controlling physical forces and determining social relations".

De knap geschreven en interessante studie stelt de beteekenis van het democratische ideaal in een helder licht. Aangezien zij geen andere dan theoretische aspiraties heeft, kan men niet zeggen dat daarmede de moeilijkheden zijn opgelost, die tegenwoordig democratie en parlementarisme praktisch ondervinden, noch minder die, welke b. v. met de verbreiding van democratische beginselen in Oost-Azië gepaard gaan.

Niettemin zal vooral in de democratische landen van deze Amerikaansche studie wel met belangstelling worden kennis genomen.

C. S.

Hans Rohde, Der Kampf um Asien. I. Der Kampf um Orient und Islam. II. Der Kampf um Ostasien und den Stillen Ozeaan. 1926.

Wie van dit werk kennis neemt, wordt herinnerd aan de natuurrechtelijke theoriën van Hobbes en Spinoza, volgens welke de mensch als een wolf tegenover zijn medemensch staat en zonder ordenend ingrijpen van een sterkere macht een „bellum omnium contra omnes", een alzijdige oorlog, de normale staat van zaken zou zijn. Dat in de verhouding der staten de Volkenbond als zulk een ordenende macht zou kunnen optreden, het komt in den schrijver geen oogenblik op, het ook maar te onderstellen.

Het groote Aziatische vraagstuk is voor hem in wezen dit: het streven van Engeland ter beveiliging van zijn wereldomvattende machtspositie, steunende op het bezit van Voor-Indië. Het vraagstuk bestaat uit twee deelen: het eerste heeft betrekking op de heerschappij in de Mohammedaansche wereld in en westelijk van Voor-Indië; het tweede op het overwicht in Oost-Azië.

Ieder van deze deelen gaat hij in bijzonderheden na. In het gedeelte betreffende het zg. Nabije Oosten behandelt hij de politieke verhoudingen voor, gedurende en na den oorlog. Overal is blijkbaar Engeland voor hem de groote politieke tegenstander, wiens operaties hij argwanend en vijandig naspeurt. Niet zonder voldoening constateert hij, dat de wereldoorlog, ondanks het schijnbaar zegepralen van de Entente, toch niet de beslissing heeft gebracht in den strijd om de macht in het Nabije Oosten en de Islamwereld; hij opende slechts een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van dezen strijd. Want hij onthulde de tegenstelling, bestaande tusschen de overwinnaars (vooral Engeland en Frankrijk); hij deed ook de Mohammedaansche wereld ontwaken. „Wanneer tegenwoordig Turkije", schrijft hij, „onder de bewonderenswaardige leiding van Moestafa Kemal Pasja, steunende op een sterk leger, als een vrije, onafhankelijke, op zuiver nationalen grondslag opgebouwde staat weder zijn intrede in het leven der volkeren doet; als het met het verleden breekt, de panislamitische idee in haar tegenwoordigen vorm opgeeft en zijn geheele staatswezen in modern Europeeschen zin vernieuwt; wanneer als gevolg van de op Griekenland behaalde overwinning ook in de andere landen van het Mohammedaansche Oosten de drang naar nationale onafhankelijkheid steeds sterker wordt; wanneer in Indië de Hindoe voor den Islam bidt en de Moeslim van zijn kant de heilige wetten van den Hindoe eert; en wanneer ten slotte tegenwoordig de groote mogendheden, bovenal Engeland en Frankrijk, in het geheele nabije Oosten in meer of minder openlijke vijanschap tegenover elkander

staan; wanneer het tegenwoordige Rusland in Azië steeds meer de wegen van het Tsarenrijk gaat bewandelen en Japan van zijn kant betrekkingen met Turkije aanknoopt; dan is daarmede voor de politieke ontwikkeling van deze streken de weg gebaand, die noodzakelijk weer tot een groot wereldkeerpunt moet voeren; een wereldkeerpunt, waartoe alles, wat nu in het Oosten voorvalt nog pas de inleiding vormt, die echter beslissend zal zijn in den strijd om Azië". Bij het sluiten van den vrede van Lausanne heeft men gemeend Rusland en Duitschland te kunnen uitschakelen. Doch dit zal blijken, een misrekening te zijn geweest en zulk een vrede, die de voor de volken geldende natuurwetten negeert, zal niet van langen duur kunnen zijn.

Ook de toestand in Oost-Azia ziet er volgens den schrijver voor Engeland onheilspellend uit. Nadat hij hier weer de politieke ontwikkeling voor, gedurende en na den wereldoorlog heeft nagegaan, betoogt hij dat de door het verdrag van Washington teweeggebrachte ontspanning in de verhouding tusschen Amerika eenerzijds en Japan anderzijds toch de machtskwestie in den Stillen Oceaan geenszins tot een oplossing heeft gebracht. Japan is geïsoleerd tegenover Amerika en Engeland komen te staan en streeft daarom naar toenadering tot China en Rusland. De Japansche aardbeving moge een verdere ontwikkeling vertraagd hebben, te vermijden is niet, dat de strijd zich voortdurend scherper toespitst. In verband daarmede verschuift zich het zwaartepunt der Engelsche wereldpolitiek naar den Stillen Oceaan, hetgeen tot uiting komt in den aanleg van een vlootbasis te Singapore. Pogingen van Japan om bij Frankrijk steun te zoeken mislukten, aangezien voor eenige kans op succes het bestaan van een verbinding over land noodig zou zijn. „Slechts toenadering tot een weder op krachten gekomen Duitschland en een tot nieuw leven ontwaakt Rusland kan Japan de hoop geven, zich aan de Angelsaksich omklemming te onttrekken en weder vrij te worden". Het gebeuren in Oost-Azië zal voor de toekomst van Duitschland in de wereldpolitiek van beslissende beteekenis zijn en tezamen met den strijd om het nabije Oosten en den Islam de inleiding vormen tot den grooten kamp om Azië.

De militaire schrijver — hij is kapitein der infanterie en vertoefde jaren lang in het oude Turksche rijk — ziet de volgens hem met natuurlijke noodzakelijkheid naderende ontwikkeling der gebeurtenissen in een voor Engeland bedenkelijk licht. Dat zijn beschouwingen — na verdisconteering van zijn kennelijke anglophobie — ook in Nederlandsche militaire en politieke kringen de aandacht zullen trekken is wel waarschijnlijk. Nederland's positie als koloniale mogendheid en zijn bij Nederlandsch-Indië betrokken belangen dwingen het, de kansen op een komenden „Kampf um Asien" met nauwlettende aandacht te volgen. Dit is den schrijver trouwens niet ontgaan; op blz. 338 van het tweede deel doet hij een korte mededeeling over de bekende Nederlandsche vlootplannen.

Is het juist, dat kans bestaat op een toekomstige aansluiting van Duitschland bij een Japansch-Chineesch-Russische combinatie, dan bedreigt

Nederland mettertijd ook van de landzijde ernstig gevaar. Gelukkig zijn lang niet alle als „naturnotwendig" gedane Duitsche voorspellingen tot dusver uitgekomen. En het maakt den indruk, dat de recente politieke ontwikkeling in Europa — speciaal de kennelijke toenadering tusschen Duitschland en Engeland — door den schrijver bij zijn Aziatische studiën te zeer is verwaarloosd; dat hij met de tegenwoordig zoo sterk sprekende rivaliteit tusschen Japan en Sovjet-Rusland te weinig rekening houdt; dat hij, kortom, over te veel factoren licht heen stapt om zijn geliefd dreigbeeld „der grosse Kampf um Asien" maar in felle kleuren te kunnen afschilderen.

Maar al moge de heer Rohde in sommige opzichten den indruk wekken een alarmist te zijn, de in zijn boek bijeengebrachte gegevens en beschouwingen mogen daarom toch niet worden verwaarloosd. Zij accentueeren opnieuw den reeds vaak geuiten wensch, dat meer dan tot dusver Nederland's diplomatieke dienst zich moge instellen op Nederlandsch-Indische vraagstukken, dat meer dan tot dusver samenwerking tusschen dezen dienst en Nederlandsch-Indische regeeringsorganen moge worden geschapen. Nauwlettende studie van het zich in Azië ontwikkelende gebeuren en al wat daarmede samenhangt, zorgvuldige orienteering van onze politieke leiding naar de resultaten der observatie, — het zijn wel de geringst denkbare eischen, die aan de bestuurders van een kleine mogendheid als Nederland dienen te worden gesteld.

C. S.

Verslagen door Mandataire Mogendheden uitgebracht aan den Volkenbondsraad.
Kameroen, (Fransch deel), B mandaat
Togo-land id. id.
Togo-land (Britsch deel) id.
Tanganyika (Britsch) id.
Zuid-West-Afrika (Z. Afrika) C. mandaat
Nieuw-Guinea (Australië) C. mandaat
(Uitgave: Societé des Nations, Genève, 1925).

Volgens art. 22 van het verdrag van Versailles hadden de toegetreden mogenheden te erkennen dat op zekere koloniën en gebiedsdeelen, — die als gevolg van den afgeloopen oorlog opgehouden hebben onder het gezag te staan van mogendheden, die er vroeger het bestuur voerden en die worden bewoond door volken nog niet in staat om onder de veeleischende verhoudingen der moderne wereld op zichzelf te staan, — het beginsel behoorde te worden toegepast dat het welzijn en de ontwikkeling van zulke volken een geheiligde beschavingstaak („a sacred trust of civilisation") uitmaken en dat waarborgen voor de vervulling van deze taak in het ver-

drag dienden te worden belichaamd. Het mandaatbeginsel eischt belangeloosheid van de mogendheden, die in naam der beschaving als hare lasthebbers optreden; ter verzekering van een behoorlijke uitvoering der opgelegde taak houdt de Volkensbond toezicht.

De „A" mandaten hebben betrekking op vroegere deelen van Turkije.

De „B" groep omvat de mandaten voor Midden-Afrika, waar de volken geacht worden zich in zulk een toestand te bevinden, dat de mogendheid-mandataris verantwoordelijk moet zijn voor de administratie van het gebied en wel onder verhoudingen, die waarborgen geven: 1° voor vrijheid van geweten en godsdienst, behoudens de eischen te stellen ter handhaving van openbare orde en zedelijkheid; 2° voor het tegengaan van misbruiken zooals slavenhandel, verkoop van wapenen en sterke dranken; 3° voor de voorkoming van vestiging van versterkingen of militaire dan wel maritieme steunpunten, alsmede van militaire oefening van inboorlingen voor andere dan politie-doeleinden en de verdediging van het gebied; verhoudingen die ook gelijke kansen geven aan den handel en het verkeer van andere leden van den Bond. Speciaal ten aanzien van de Fransche mandaten voor Kameroen en Togo-land is bepaald, dat de georganiseerde troepenmachten mogen benut worden om een aanval te weerstaan of het territoir buiten het mandaatsgebied te verdedigen.

De „C" groep omvat de mandaten ten aanzien van streken, die om verschillende redenen het best kunnen worden bestuurd onder de wetten van de mandataire mogendheid als een deel van haar eigen gebied, doch overigens met inachtneming van de eischen, in het belang der inheemsche bevolking voor de „B" mandaten gesteld.

Voor het nagaan van de jaarlijks in te dienen verslagen betreffende de mandaatsgebieden en het uitbrengen van adviezen aan den Volkensbondsraad werd een bestendige Mandaten-Commissie ingesteld, in meerderheid bestaande uit onderhoorigen van niet-mandataire mogendheden. In 1925 was de heer A. Theodoli (Italië) voorzitter, de heer M. H. Van Rees (Nederland) ondervoorzitter.

De Commissie neemt geen beslissingen en begint geen actie (hetgeen tot de bevoegdheid van den Volkenbondsraad behoort) doch kan wel vragen stellen; zij beschouwt het geheele bestuur van het maandaatsgebied en toetst het aan de beginselen van het Bondsverdrag. Dit brengt mede, dat niet enkel wordt nagegaan of de mandataris binnen zijn bevoegdheden is gebleven, doch ook of hij behoorlijk acht heeft geslagen op de belangen der inheemsche bevolking.

Het voornaamste materiaal, waarover de Commissie beschikt, bestaat uit de jaarlijksche verslagen, tot het uitbrengen waarvan de mandataris bij het Bondsverdrag is verplicht. De Mandaten-Commissie onderzoekt nauwkeurig ieder verslag in de tegenwoordigheid van behoorlijk geaccrediteerde vertegenwoordigers van de mandataire mogendheid, die de noodige uitlegging of aanvullende inlichtingen geven. De besprekingen geschieden soms met gesloten deuren, doch veelal ook in het openbaar. De notulen

worden met een rapport den Volkenbondsraad aangeboden. De Raad zendt de stukken door aan de Bondsvergadering en de mandataire mogendheden, of handelt zooals hij nuttig acht. Bereikt een mandaten-kwestie de vergadering dan wordt zij eerst verwezen naar het zesde (politieke) comité en vervolgens besproken in een pleno-bijeenkomst.

Aan petities van de bevolking in de mandaatsgebieden wordt de noodige aandacht geschonken.

Door deze regeling gaat, naar het heet, van het uitgeoefende toezicht zeer reëele kracht uit, ondanks de omstandigheid dat noch de Mandaten-Commissie noch de Volkenbond direct gezag over een mandataire mogendheid kan uitoefenen.

Het is interessant, kennis te nemen van de mandataire verslagen, die menig punt van vergelijking met onze eigen toestanden opleveren.

De beteekenis der in bovengenoemde verslagen behandelde mandaatsgebieden kan eenigszins blijken uit onderstaand overzicht (bij de samenstelling waarvan bleek dat de opgaven op tamelijk uiteenloopende wijze bewerkt werden).

Gebied.	Bevolking.	Laatste begrooting van uitgaven.	Waarde in- en uitvoer.
Kameroen (Fr.) ...	2.771.132	fr. 18.600.000	fr. 140.903.118
Togoland (Fr.).....	747.437	„ 6.241.988	„ 55.586.046
Togoland (Br.).....	188.039	£ 23.606	£ 138.801
Tanganayika (Br.).	4.175.438	„ 1.901.158	„ 5.451.022
Nieuw-Guinea (Austr.)	230.512	„ 253.316	„ 1.204.169
Z.W.Afrika (Z.Afr.)	177.482	„ 903.915	„ 4.626.060 (9 maanden)

Uitvoerig wordt in de verslagen uitgewijd over den politieken toestand, de economische factoren, de zorg voor openbare gezondheid, onderwijs en welvaart. Overal geven de mandataire besturen zich moeite om aan te toonen, dat zij veel aandacht wijden aan belangen der inboorlingen. In Nieuw-Guinea is een anthropoloog aangesteld om de eigenaardigheden der verschillende stammen te bestudeeren.

Economisch het meest belovend lijken Tanganyika Territory, Z. W. Afrika en Kameroen.

Politieke moeilijkheden werden het meest ondervonden in Z. W. Afrika, waar de Rehoboths en Herero's weigerden zich de onderwerpen aan zekere decentralisatie-voorschriften en op zekere oogenblikken zelfs neiging toonden tot gewapend verzet, dat ten slotte echter door krachtig ingrijpen van

de gewapende politie werd onderdrukt. Ook overigens geeft in deze streek de houding der inboorlingen blijkbaar aanleiding tot eenige bezorgdheid.

In de mandaatsgebieden is een streven merkbaar om de militaire uitgaven te beperken en miltaire troepen door politie te vervangen.

Het ware te wenschen dat de verslagen nog meer volgens een zelfde stelsel werden bewerkt. Het zou de vergelijking gemakkelijker maken. Misschien zou mettertijd door den Volkenbond een overzichtelijke samenvatting kunnen worden uitgegeven.

C. S.

Gedenkschrift uitgegeven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van den Gouvernements-Pandhuisdienst. Landsdrukkerij.

In dit, bescheiden als een beknopt gedenkschrift aangekondigde, kloeke boekwerk heeft de leiding van den gouvernements-pandhuisdienst met rechtmatigen trots op het in de afgeloopen 25 jaar gepraesteerde, een fraai geillustreerd en met grafieken veraanschouwelijkt overzicht gegeven van de ontwikkeling en de huidige uitbreiding van een gouvernementsbedrijf, dat er zijn mag.

Een omzet in 1925 van 166 millioen gulden, op 48 millioen panden, beleend bij 398 pandhuizen, een personeel van 5 323 ambtenaren, een jaarwinst van 13 millioen gulden, het zijn cijfers die spreken.

Men kan het aantal beleeningen terugbrengen tot 400 per werkdag voor elk pandhuis, hetgeen, vergeleken bij een gemiddelde van 338 beleeningen per pandhuis in 1913, op de helft der 25-jarige periode, er op wijst dat ook de intensiteit van het bedrijf is toegenomen.

Ook een andere vergelijking van gemiddelden verdient de aandacht, die van de per pand verstrekte leensom welke in 1913 *f* 1,91 bedroeg en in 1925 *f* 3,47. Deze vooruitgang schijnt echter grooter dan hij is, want wanneer men rekening houdt met het indexcijfer, dat voor manufacturen (het voornaamste pandobject) in 1925 zeker nog tweemaal zoo groot was als voor 1913, dan blijft er van vooruitgang, wat het crediet per pand betreft, niet veel over.

Maar de aankondiging van dit feestgeschrift is niet de passende gelegenheid om, uiteraard oppervlakkige, opmerkingen over den welvaartstoestand van de pandhuisleeners — of wil men de Inlandsche bevolking van Java en Madoera — te maken.

Laat ons daarom volstaan met nog enkele cijfers te vermelden en verder plaats te geven aan het betoogde over den rentevoet en de winstmarge.

Een overzicht van het aantal aangekochte panden, waaronder te verstaan zijn de panden die door den dienst werden gekocht doordat op de vendutie niet voldoende geboden werd, vertoont kenmerkende fluctuaties.

Omstreeks 1913 werd in den grondslag van waardeering der panden wijziging gebracht, doordat van toen af de taxatie bepaald werd op een

zeker percentage der nieuwwaarde op de open markt. Hierdoor werden de leensommen verhoogd en daarmee tevens het risico van overwaardeering bij een dalende markt. De aantallen „aangekochte panden" zullen dan ook wijzigingen moeten vertoonen die in een aan de prijsbeweging tegengestelde richting gaan en wel belangrijker naarmate de prijsschommeling heftiger was. Helaas ontbreken ons de statistische gegevens omtrent prijzen van manufacturen en dergel. in de oorlogs- en naoorlogsjaren, toch spreekt wel iets uit de volgende cijfers:

jaren	indexcijfers groothandelsprijzen manufacturen	aangekochte panden in duizendt.
1920	346	163
1921	231	780
1922	211	978
1923	208	918
1924	208	691

Belangrijk is voorts nog de opgave van de gemiddelde kosten per pand. Het laagst waren deze kosten in 1906, toen zij ƒ 11,20 per 100 panden bedroegen. Nadien klimmen zij met onregelmatige sprongen tot ƒ 34,89 in 1921, waarna zij snel dalen tot ƒ 24,76 in 1924. Begrijpelijkerwijs houden deze kosten in hoofdzaak verband met de personeelsuitgaven. De bezoldiging van het personeel is in den loop der jaren belangrijk verbeterd en de werktijd ingekrompen. Van den aanvang tot 1907 werd een werktijd van 10 uur noodzakelijk geacht, van 1907 tot 1913 was hij 9 uur, sedert werd hij tot 8 uur verminderd met een tusschentijdsche schafttijd van minstens een half en hoogstens één uur. Overwerk, dat vroeger vaak voorkwam, behoort thans tot de uitzonderingen, de beheerders en onderbeheerders ontvangen hiervoor niet, het overige personeel wel overwerkgeld. Tantièmes kent de dienst niet, borgtocht evenmin, daar het toch niet doenlijk zijn zou een aan hun verantwoordelijkheid (omzet ƒ 917 000.— p. j. per pandhuis, uitstaand bedrag ƒ 119 000.—) evenredig bedrag van de beheerders als borgtocht te vorderen.

Nu nog een woord over het netelig vraagstuk van het rente tarief.

Gelijk bekend gold in de periode 1920 tot midden 1924 een verlaagd rentetarief. Tot meerderen inbreng leidde dit niet, wel tot aanzienlijke winstderving. Het laat zich becijferen, dat deze tijdelijke renteverlaging het gouvernement een kleine 32 millioen gulden kostte en aan de beleeners een voordeel van bijna 20 cent per pand bezorgde. 1 Juni 1924 werd het oude kostentarief in eere hersteld. Het gedenkschrift voert voor dezen maatregel, afgezien van den geldelijken tostand van het gouvernement, aan „dat de pandhuisclientèle hier te lande in normale omstandigheden niet zooals in Europa behoort tot het armlastigste deel der bevolking, doch in hoofdzaak wordt gevormd door neringdoenden, die voor de uitoefening van hun bedrijf klein crediet noodig hebben op korten termijn, lieden die wel goederen bezitten, zooals sieraden en kleedingstukken, doch geen contanten en die dus verplicht zijn die goederen voor een of ander bedrijfsdoel tijdelijk te

gelde te maken. Dat tijdelijk karakter blijkt o.m. uit het feit dat bijv. in 1921 ruim 5,5 millioen beleeners, of wel 20% van het totaal, binnen 15 dagen hunne goederen hebben gelost, zoodat bezwaarlijk kan worden verondersteld, dat bij dat deel nooddruft de drijfveer tot beleening is geweest".

De in dit nummer van Koloniale Studiën opgenomen enquête naar Inlandsche budgetten doet vermoeden dat het motief voor beleening wat ruimer moet worden gesteld dan hierboven aangegeven maar geeft overigens bewijzen dat inderdaad het pandhuis op Java en Madoera niet een toevluchtsoord voor nooddruftigen is maar een credietinstelling, die algemeen gebruikt wordt voor aanvulling van tijdelijke kleinere tekorten in de geldhuishouding. Deze omstandigheid ontneemt aan het beginsel dat het pandhuisbedrijf ruime winst maakt het hatelijk karakter van een belasting op de armoede. De winst is hierdoor een vorm van belasting, die zich met invoerrechten zeer wel laat vergelijken en het voordeel heeft dat zij zonder inningskosten wordt verkregen. Men mag uit de omstandigheid dat de gemiddelde waarde der **panden** zoo gering is allerminst besluiten tot een daaraan overeenkomstigen economischen toestand van de **beleeners.**

Nu zou men nog de tegenwerping kunnen maken dat het gouvernement met twee maten meet, wanneer het terzelfder tijd aan de desacredietinstellingen verbiedt om haar bedrijf op het maken van winst te baseeren en die winst ten bate van de desa aan te wenden, maar dan zou die tegenwerping onjuist zijn. Vooreerst omdat de desabank lang niet zoo algemeen wordt benut en meer dan het pandhuis een instelling ten behoeve van de weinig draagkrachtigen is, dan omdat de desabank, in tegenstelling met het pandhuis, door haar blanco crediet grooter leeningen kan verstrekken, waarbij het rentepercentage van meer beteekenis wordt, ten slotte omdat, bij de bestaande verhoudingen, prijs geven van het thans geldend beginsel de desacredietinstellingen al te willoos zou overgeven aan wenschen van binnenlandsche bestuurders om de geldmiddelen van de desa te versterken ten behoeve van door hen noodig en nuttig geachte maatregelen.

B.

Het Chineesche zakenleven in Nederlandsch-Indië, door den belasting-accountants-dienst onder leiding van J. L. Vleming Jr. Volkslectuur.

Het is te begrijpen dat de ambtenaren van den belasting-accountantsdienst hun chef bij zijn heengaan het best meenden te kunnen huldigen door hem het eerste exemplaar van dit werk te overhandigen.

Niet alleen toch is het boek het resultaat en het bewijs van samenwerking- en corpsgeest, maar uit elke bladzijde spreekt de voortvarende, in alles belangstellende geest van den leider en instigator. Het boek moet Vleming ter harte zijn gegaan.

Het boek heeft niet de pretentie van wetenschappelijkheid, de voorrede zegt dat het geen aanspraak maakt op volledigheid, misschien zijn de gegevens die het verschaft niet altijd voldoende gecontroleerd, maar die tekortkomingen, voorzoover zij bestaan, wegen in de verste verte niet op tegen de groote deugd van actualiteit, van veelzijdigheid, van frischheid en durf. Het is zoo gemakkelijk kritiek te oefenen en te verklaren, dat de behandeling wel eens bij de oppervlakte blijft maar ondertusschen is er nu dan toch maar een boek uitgegeven — en keurig uitgegeven — dat een overzicht en een inzicht geeft in omvang, beteekenis en veelzijdigheid van het Chineesche zakenleven, een vraagbaak in de eerste plaats voor de belastingambtenaren, doch daarnaast ook voor den handel, den bestuursambtenaar en voor ieder die belangstelt in de economische structuur van deze kolonie.

Menig lezer zal, bij het kennisnemen van het meegedeelde op het beperkte door hem bestreken gebied, denken: daar weet ik toch nog iets meer van, maar niemand zal durven verklaren dat daarbuiten het werk hem niet iets of veel nieuws heeft geleerd. Moge het daarom in veler handen komen.

B.

R. J. W. REYS. De inkomstenbelasting der inlanders en met hen gelijkgestelden in Nederlandsch Oost-Indië.

Toen enkele jaren geleden, te midden van de grootste financieele moeilijkheden, ook de belastingwetenschap zich in Engeland in meer dan gewone belangstelling mocht verheugen, is van verschillende zijden de aandacht gevestigd op de zeer stiefmoederlijke behandeling, welke deze wetenschap, evenals trouwens verschillende andere onderdeelen van den leer der financiën, op de universiteiten ondergaat.

Ook bij het lezen van dit proefschrift van den heer *Reys* kwam het vorenstaande onwillekeurig in de gedachten. Bij de beoordeeling van de beteekenis van de inkomstenbelasting in de huidige belastingstelsels, wordt nog vastgehouden aan — voor den tijd, waarin zij gegeven werden, aanvaardbare, doch langzamerhand wel erg verouderde — uitspraken van Pierson (blz. 12 e. v.); bij een vergelijking van de Nederlandsch-Indische met de Nederlandsche inkomstenbelasting, worden de complementaire vermogensbelasting en verdedigingsbelastingen buiten beschouwing gelaten (blz. 65, 94), waardoor het beeld, daardoor ook de conclusiën, onzuiver worden. Naar een bruikbare omschrijving van het fiscale inkomstenbegrip, zijn overeenkomst en verschil met het economische begrip „inkomen", dat de facto ook de fiscale draagkracht bepaalt, zoekt men in dit geschrift over de inkomstenbelasting te vergeefs. De landrenteheffing, het heilige huisje van het Binnenlandsch Bestuur, wordt niettegenstaande haar grove tekortkomingen voor de heffing van andere landbouwinkomsten dan van den

natten rijstbouw, als belastingtechnisch juist erkend. Door vergelijking van de heffing met een bruto grondopbrengst, wordt er zelfs een progressie in die heffing in gezien. Een zoo nuttige vergelijking met de belastingpractijk in andere koloniën is in het onderwerpelijke proefschrift op zijn best uiterst summier gehouden.

Toch heeft dit werk zijn waarde, waarschijnlijk niet — in overeenstemming met de hoop van den schrijver — voor de belastingherziening, zooals die in den loop der jaren wellicht tot stand zal komen, doch wel voor een bespreking van een herziening, zooals die op goede grondslagen zou moeten rusten. Die waarde ontleent het werk aan des schrijvers aanraking met de bestuurspractijk en de daaruit voortgekomen juist gevoelde en scherp gedocumenteerde onmogelijkheid om op eenigszins bruikbare wijze tot een schatting van de lagere inkomens van de inheemschen te geraken. Het wekt dan verder den indruk, dat de schrijver, doordrongen van de door hem waargenomen tastbare waarheid, zijn studie van de belastingwetenschap juist tot zoover heeft doorgevoerd, als hij noodig vond tot steun van zijn meeningen. Die indruk wordt nog versterkt, doordat de schrijver in zijn critiek op de inkomstenbelasting hier te lande van de inheemschen geheven, het meest aansluiting zoekt bij de Engelsche belastingliteratuur, welke in deze uiteraard in menig opzicht de kenmerken draagt van de Engelsche inkomstenbelasting. Die inkomstenbelasting nu onderscheidt zich in menig opzicht zeer gunstig van de regelingen op het Europeesche vasteland, eerstens door het hooge vrijgestelde minimum, verder het verschil in heffingsmaatstaven naar den aard der inkomsten en ten slotte door aan de persoonlijke belasting van inkomsten uit grondbezit een sterk uitgesproken zakelijk karakter te geven en te construeeren als een opbrengstbelasting (belasting van ficitieve opbrengsten).

Door een en ander is het derde hoofdstuk van het proefschrift geworden tot het beste van het geheel; hier is de schrijver heelemaal in geleefd in het door hem behandelde onderwerp; zijn beleedigd rechtsgevoel geeft hem een krachtige en logische argumentatie. Verschillende zijner conclusiën — zij komen in hoofdzaken wonderwel overeen met die van het rapport *Meijer Ranneft-Huender* — verdienen daarom alle aandacht.

„En om aan, al of niet speciale, belastingambtenaren de opdracht te „geven, naar hun beste weten het inkomen dezer honderdduizenden mini„mum-genieters te gaan begrooten tot op ƒ 10.— nauwkeurig, grenst, ge„zien het bovenstaande, aan het belachelijke en leidt automatisch tot niet „te controleeren willekeur". (blz. 36).

Aldus de schrijver en als een der sterkste staaltjes van dien willekeur, doet hij het geval spreken, dat van vrijdom van inkomstenbelasting voor 62% der bedrijfsbelasting betalende bevolking — zooals in 1919 de Minister het voorstelde en zooals die bij een juiste toepassing der bepalingen onafwijsbaar uit het statistische materiaal zou moeten volgen — niets terecht is gekomen.

Ook andere opmerkingen verdienen vermelding:

„ ... : het komt vaak voor dat enkelen of enkele tientallen van de fa-„milieleden en vrienden der dorpsbestuurderen nooit in dat register ver-„schijnen. Zoolang ten minste hun famifie tot de „regentenfamifies" behoort, „of zoolang het dorpshoofd niet voor het feit van hun wegmoffelen al of „niet anonym, wordt aangeklaagd."

Verder:

„Het dorpshoofd is geen Regeeringsambtenaar: hij is gekozen uit en door „de bevolking. Van die bevolking is hij in hooge mate afhankelijk. Al is „alleen maar een kleine kliek tegen hem, dan wordt hem het leven tot een „hel gemaakt, volgens de heele toonladder van inlandsche plagerijen, van „anonieme aanklachten tot aanslagen op zijn leven toe.

„Hij zal nooit tot dorpshoofd gekozen zijn om zijn vermoedelijke flinkheid „en eerlijkheid bij het voorbereiden van den belastingaanslag."

en ten slotte:

„Maar de hoofden, tot de hoogsten toe, moeten met de welvarenden, de „invloedrijken in hun ambtssfeer op goeden voet zijn, anders wordt hun „het leven tot een onmogelijkheid gemaakt".

Was het de werking van schrijvers onderbewustzijn, welke hem na deze uitspraak een Advies van den Ondernemersraad in debat deed brengen?

En evenwijdig aan deze kwalen van onjuisten aanslag, spreekt voor den schrijver zeer sterk de omstandigheid, dat in deze alle onmogelijk juist te verrichten werkzaamheden door den bestuursdienst moeten worden volbracht. De bevolking ziet daardoor in die bestuursambtenaar, in de eerste plaats belastingambtenaren, waardoor zij het vertrouwen in die bestuurderen gaat missen, zich van hen afwendt tot groote schade van de bestuurswerkzaamheden (blz. 91). Het is werderom een conclusie, zooals die ook in het rapport Meyer Ranneft-Huender is aan te treffen. *)

Een enkel woord nog over de wijze, waarop de heer *Reys* zich voorstelt in de bestaande toestanden verbetering te brengen. De inkomstenbelasting zal volgens hem eerst geheven moeten worden bij een jaarlijksch inkomen van ƒ 600.— en hooger. Daar beneden zal geheven moeten worden door een eenvoudig hoofdgeld volgens klassen, waarbij de hoogte van heffing afhankelijk dient te worden gesteld van de economische verhoudingen, waaronder de belastingplichtigen leven. Het zijn, volgens schrijver, vooral die verhoudingen, de wenschelijkheid gevende van een splitsing in „economische kringen" en krachtige decentralisatie, welke in deze den doorslag dienen te geven. De hier aangegeven oplossing lijkt aanbevelenswaardig

---

*) In overeenstemming hiermede moge het volgende worden medegedeeld: Een grondig kenner van de inheemsche bevolking, sprak er in enkele desa's zijn verwondering over uit, dat men daar voor de kiesmannen, voor de „djago's" juist de minst pienteren had aangewezen. Het ontwoord, dat hij kreeg, was typeerend. Die kiesmannen waren immers niet anders dan belastingspionnen (mata mata padjèg). Het aanwijzen van de slimsten zou daarom voor het dorp noodeloos kostbaar zijn!

in alle opzichten. Houdt men vast aan schrijvers grondstelling, dat men in de inheemsche bevolking, niet „behoeftigen", doch „behoefteloozen" heeft te zien — een grondslag, welke voor Java en Madoera moet worden verworpen, doch voor de Buitengewesten zeer wel aanvaardbaar schijnt — dan is de klasseverdeeling aangewezen. Van die „behoefteloozen" wordt toch de fiscale draagkracht binnen bepaalde grenzen allerminst bepaald door de „inkomsten". Het is de potentieele draagkracht, welke mede den doorslag dient te geven en juist met een klassen verdeeling, zooals schrijver die aangeeft, klassen welke zich tevens richten naar economische verhoudingen, kan met de latente draagkracht de noodige rekening worden gehouden.

En ander onderdeel van schrijver's aanbevelingen, dat zeer juist lijkt, is zijn verdediging van de uitvoerrechten en zijn voorstel om daaraan meerdere uitbreiding te geven. Sterk is hier wederom het betoog, dat en waarom tegenover de rubberinkomsten de inkomstenbelasting absoluut onvoldoende moet wezen om tot een juiste heffing te komen. Een letterlijke toepassing van de bronnentheorie, waarop de Indische inkomstenbelasting berust, zou toch tot de waanzinnigste consequentiën voeren. Het voorstel tot aanmerkelijke uitbreiding van de verschillende uitvoerrechten, zal echter nader op de practische mogelijkheid dienen te worden onderzocht.

Minder juist schijnen de verwachtingen nopens de landrenteheffing. Overtuigend is toch uit het Rapport *Meyer Ranneft-Huender* gebleken, dat bij cultuur van gewassen met sterk uiteenloopende waarden van de jaarlijksche opbrengsten, die heffing niet voldoet. Eerst wanneer de daaruit voortvloeiende bezwaren zijn ondervangen, zal krachtige uitbreiding van de landrente op de buitengewesten aanbeveling kunnen verdienen.

In het vorenstaande is getracht kortelings licht en donker uit het onderwerpelijke boekwerk te doen spreken. Moge ook het donker medewerken om bij de Nederlandsch-Indische tollenaren door kennisneming van dit proefschrift in ruimen kring bekendheid te brengen met verhoudingen en toestanden, waarvan een gedegen kennis een eerste eisch is om voor de inheemschen tot meer bevredigende toestanden op belastinggebied te geraken.

W.

Mededeelingen van de Vereeniging Bureau voor ekonomisch en sociale dokumentatie.

Eenige Gouvernements- en particuliere instellingen te Batavia en Buitenzorg zijn overeengekomen een proef te nemen met het organiseeren van een „Bureau voor ekonomische en sociale dokumentatie".

Het doel van het Bureau is o.a. het bevorderen van documentatie op economisch en sociaal gebied, voorzoover voor Nederlandsch-Indië van belang, uit tijdschriften en dagbladen.

Daar dit doel ook voor anderen dan de medewerkers van het Bureau van belang kan zijn, verklaarde onze Vereeniging zich bereid de documentatie-opgaven te laten drukken en als bijlagen aan Koloniale Studiën toe te voegen.

De opgaven worden maandelijks gedrukt, te beginnen medio Mei a.s. Ter inleiding zal ook een lijst worden gepubliceerd van de periodieken, welke ten behoeve van deze documentatie worden bewerkt. Het aantal daarvan bedraagt ongeveer driehonderd.

Daar Koloniale Studiën tweemaandelijks verschijnt, zullen de lezers van dit tijdschrift de documentatieopgaven ook slechts om de twee maanden toegezonden krijgen. Echter is de vereeniging bereid aan hen, die daar prijs op stellen, bedoelde opgaven maandelijks toe te sturen. Men diene het verzoek daartoe schriftelijk bij den administrateur onzer vereeniging in.

Ten behoeve van hen, die de opgaven willen bezigen voor het aanleggen van een kaart-catalogus kan een tweede exemplaar van de opgaven beschikbaar worden gesteld aan één zijde en op dun papier gedrukt. De kosten daarvan, die thans nog niet kunnen worden opgegeven, doch uiteraard laag zullen zijn, zullen echter moeten worden vergoed door hen die hiervan gebruik maken.

De documentatie-opgaven zullen zich uitstrekken over de volgende hoofdrubrieken:

Economische theorie en methodologie,
Recht,
Methode en organisatie der statistiek,
Demografie,
Land en Volk,
Visscherij, jacht en verzameling van boschproducten,
Boschwezen,
Landbouw en veeteelt,
Mijnbouw,
Nijverheid,

Verkeer,
Handel,
Prijzen en markten,
Geld- en credietwezen,
Sociaal- economische toestanden,
Arbeidsvraagstukken,
Bedrijfsorganisatie,
Publieke financiën.

Namens de Vereeniging voor Studie van
Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken.

De Secretaris,
J. H. BOEKE.

Biologische reiniging van afvalwater

door

J. Groenewege.

Onder afvalstoffen verstaat men de producten der stofwisseling en de resten der industrie, die niet verder met voordeel tot bruikbare goederen kunnen worden verwerkt. Van oudsher zijn deze afvalstoffen door de openbare wateren opgenomen, of zij bleven liggen, waar ze zich hadden gevormd zonder dat iemand er zich verder om bekommerde. Vooral in de steden gaf dit aanleiding tot toestanden, waarvan men zich thans geen goede voorstelling meer kan vormen. Zoo werd in het jaar 1490 door den magistraat van Neurenberg verordend, dat op kosten der stad een knecht zou worden aangesteld, die alle doode honden, katten, varkens, kippen en ratten, welke hij op de straat aantrof, moest verzamelen en buiten de stad brengen. Omstreeks het midden der 17e eeuw werd in Berlijn verboden om varkens op straat te laten rondloopen en een stedelijke keur bevatte de bepaling, dat elke boer, die met zijn kar in de stad kwam een lading straatvuil moest meenemen. In Parijs werd in 1666 een algemeene schoonmaak van de straten gelast, wat in die dagen een zoo ongewone gebeurtenis werd geacht, dat ter herinnering aan dezen merkwaardigen dag twee medailles werden geslagen. Van de resultaten van dezen schoonmaak zal al wel heel spoedig weinig meer te zien zijn geweest, want ongeveer een kwarteeuw later poogde het bestuur der stad Parijs tegen te gaan, dat de bewoners alle vaste en vloeibare afvalproducten uit de ramen op de straat smeten, zoodat de voorbijgangers steeds het gevaar „boven het hoofd" hing, hiermede in aanraking te komen.

Deze voorbeelden geven nog slechts eenig denkbeeld van den toestand der wegen, maar het ligt wel voor de hand, dat de omstandigheden op de erven der huizen geen haar beter waren. Het zou tot het einde der 18e eeuw duren, voordat de primitieve en vaak

slecht werkende beerputten op de erven werden vervangen door een soort afvoersysteem, waarbij echter het kwaad van de erven naar de straat werd verplaatst. Dit veroorzaakte echter zulk een onhoudbaren toestand, dat men aan den arbeid toog om onderaardsche afvoerkanalen te maken, het eerste begin derhalve eener rioleering, waarmede men langs den kortsten weg de openbare wateren trachtte te bereiken. Toen door de uitvinding der machines de huisindustrie werd omgezet in een fabrieksindustrie, die zich in de 19e eeuw met groote snelheid ontwikkelde, wat mede een zeer snellen groei der steden tengevolge had, nam de hoeveelheid afvalstoffen zoo sterk toe, dat in vele gevallen de openbare wateren in ernstige mate vervuilden.

Alles wat veel vroeger op de erven en op straat werd gevonden kon men thans in de rivieren aantreffen, maar, in verband met de snelle toeneming der bevolking en de ontwikkeling der industrie, in veel grootere hoeveelheden. Vooral in Engeland was omstreeks het midden der vorige eeuw de vervuiling dermate toegenomen, dat, om maar één van de vele hierdoor ontstane bezwaren te noemen, de vischvangst op de rivieren over groote uitgestrektheden geen opbrengst meer gaf. Over groote uitgestrektheden! Bij oppervlakkige overweging zou men verwachten, dat, zoo ergens regelmatig een sterke vervulling mocht plaats vinden, al het water benedenstrooms voor het leven der visschen onbruikbaar was geworden. Dit was echter geenszins het geval. Werd het water op een bepaalde plaats verontreinigd, dan bleek, dat de meeste der aan het water toevertrouwde stoffen eenige kilometers benedenstrooms daaruit waren verdwenen. Met de ontwikkeling der bakteriologie in de vorige eeuw leerde men begrijpen, dat hier een ontleding der organische stoffen door bakterien en andere mikroben plaats had, waarvan de eindproducten niet meer schadelijk bleken te wezen voor de visscherij. Terloops worde hier nog opgemerkt, dat door de ontleding van de afvalproducten in de eerste plaats de in het water opgeloste zuurstof door de mikroben wordt gebruikt voor de oxydatie van deze afvalstoffen. Alleen reeds deze zuurstofonttrekking aan het water maakt, dat de visschen door zuurstofgebrek sterven, wat men dan ook, om maar eens een voorbeeld te noemen, geregeld kan waarnemen in die

streken in Holland en meer nog in België, waar het water sterk wordt verontreinigd door de roting van het vlas, een proces, waarbij de gemakkelijkst aantastbare organische stoffen van den vlasstengel worden opgelost en de meer aan de inwerking van mikroben weerstand biedende vezel nog onaangetast uit het water kan worden te voorschijn gehaald.

Tegenover groote nadeelen, die dus door de verontreiniging kunnen worden teweeggebracht, pas het hier een geval te vermelden, waardoor met een sterk verontreinigd water belangrijk voordeel kán worden behaald. En dan hebben wij het oog op het gebruik van afvalwater voor irrigatiedoeleinden, waarbij in het algemeen kan worden aangenomen, dat daardoor het water gewoonlijk in meerdere of mindere mate met plantenvoedingsstoffen, in de eerste plaats stikstofverbindingen, wordt verrijkt.

De processen, waardoor de reiniging van vervuild rivierwater plaats heeft, duidt men algemeen aan met den naam van „biologische zelfreiniging". Toen men eenmaal goed was doordrongen van de groote beteekenis der biologische zelfreiniging, trachtte men de biologische verschijnselen, die in het rivierwater plaats hadden, te benutten, door met technische hulpmiddelen de biologische zelfreiniging na te bootsen in veel kleinere ruimten, dan de natuur daarvoor noodig heeft. Dit beteekent het begin van wat men de kunstmatige biologische reiniging pleegt te noemen. In het volgende nu zal een kort overzicht worden gegeven van de ontwikkeling der kunstmatige biologische reiniging. Dit overzicht zal zeer schematisch moeten blijven, omdat eene afdaling in bijzonderheden al dadelijk het onderwerp voor niet biologisch geschoolden onverteerbaar zou maken. Dat met deze moeilijkheid voor oogen hier niettemin een poging wordt gewaagd om voor het onderwerp in breederen kring eenige belangstelling te wekken, houdt verband met de belangrijkheid van het probleem der afvalwaterzuivering in het algemeen als sociaal vraagstuk. Verder is het aangenamer en voor de bestrijding van het euvel ook beter over dit onderwerp uit geschriften te worden ingelicht, dan dat wij door noodtoestanden, die wij hier niet kennen, maar die in Europa voorkwamen en nóg wel voorkomen, er kennis mede zouden moeten maken. Deze noodtoestanden zijn een gevolg van den grooten achterstand, dien men

daar aanvankelijk had en die, door de zeer snelle ontwikkeling van de industrie, niet zoo spoedig zal worden ingehaald, waarbij dan intusschen weer te bedenken valt, dat de opvattingen, in hoeverre de verontreiniging van openbare wateren in het algemeen mag worden toegelaten, sterk uiteenloopen. Inzonderheid in Holland, waar de uitvoering van de Hinderwet aan de gemeentebesturen wordt overgelaten, komt dit verschil in opvattingen sterk naar voren.

Van een noemenswaardigen achterstand kan hier te lande zeker niet worden gesproken en er zijn trouwens duidelijke teekenen, die er op wijzen, dat de overheid de noodige waakzaamheid betracht om het niet tot een achterstand te laten komen. Deze zijde van het vraagstuk blijve echter hier verder buiten beschouwing.

De mechanische en de chemische reiniging van afvalwater zullen hier niet worden behandeld, omdat door den hoogst onvoldoenden graad van reiniging, die met deze methoden werd bereikt, ze nergens blijvende toepassing hebben gevonden.

En zoo kunnen we thans overgaan tot de behandeling van de verschillende methoden, die bij de biologische reiniging van afvalwater toepassing vinden.

I. Septic tank en oxydatiebed.

Zooals boven reeds werd opgemerkt, werd bij de kunstmatige biologische reiniging de natuur als voorbeeld genomen, waarbij het er om te doen was reinigingsprocessen, zooals die in de natuur plaats hebben en die allerlei bezwaren veroorzaken, op een veel beperkter terrein zich te laten afwikkelen. Het was de Franschman Mouras, die in 1881 zijn denkbeeld tot uitvoering bracht om het afvalwater langzaam door een groot bassin te laten stroomen, waarbij hij van de gedachte uitging, dat de afvalstoffen daarin onder den invloed van het bakterienleven zouden worden ontleed tot stoffen, die niet voor verdere rotting vatbaar zouden blijken te zijn. Men ziet hieruit al aanstonds, dat de uitvinding van Mouras is te beschouwen als een toepassing van de denkbeelden, die door de onderzoekingen van Louis Pasteur, den genialen grondlegger van de moderne bakteriologie, een proefondervindelijken grondslag hadden gekregen.

Al heel spoedig zag men in, dat de gedachte van Mouras juist was geweest. Inderdaad bleek, dat de hoeveelheid voor rotting vatbare stoffen, die men met water gemengd in het bassin liet vloeien, belangrijk was afgenomen op de daarvan zoo ver mogelijk verwijderde plaats, waar men het afvalwater weer liet afvloeien. Het voorbeeld vond navolging en op tal van plaatsen in Frankrijk werden de z.g. fosses Mouras in gebruik genomen.

In 1896 werd in Engeland door Cameron patent genomen op den „septic tank", een bak van rechthoekigen vorm, die ongeveer 2½ M. diep was en waarin, loodrecht op de stroomrichting van de vloeistof, schotten waren aangebracht, welke weer openingen onder het oppervlak van de vloeistof hadden, die op zoodanige plaatsen waren aangebracht, dat de vloeistof een veel langeren weg door den bak moest doorloopen, dan zonder schotten het geval zou zijn geweest. Hierdoor werd verkregen, dat de rotting veel volledіger plaats had dan in fosses Mouras.

De afvoer van de vloeistof had plaats door een U-vormige buis, waarvan de opening voldoende diep onder het oppervlak van de vloeistof was aangebracht om te verhinderen, dat vaste stoffen, die op het oppervlak kwamen drijven, door die buis konden worden afgevoerd. Dit was noodig, omdat na de rotting, waaraan het afvalwater in de septic tank werd onderworpen, de reiniging lang niet voldoende kon worden geacht en het water een verdere reiniging moest ondergaan, waarbij de vaste bestanddeelen gemakkelijk een ernstige storing konden veroorzaken.

Men heeft veel getwist over de vraag, of de septic tanks boven afgesloten moesten zijn,—zoo waren ze namelijk door Mouras en Cameron ontworpen—of dat het beter was ze open te houden. De constructeurs der gesloten septic tanks waren uitgegaan van de gedachte, dat de biologische processen, waardoor de organische stof werd gemineraliseerd, zonder toevoer van de zuurstof der lucht een snellere mineralisatie bewerkten dan die, waarbij de lucht vrijen toegang had. Door jaren lang voortgezette proefnemingen heeft men de zekerheid verkregen, dat het verschil in reinigingssnelheid tusschen gesloten en open septic tanks te gering was, om alleen daarvoor de voorkeur te geven aan het eene of het andere systeem.

Men mag hieruit echter allerminst de gevolgtrekking maken, dat

de biologische reiniging zonder en die met luchttoevoer dezelfde resultaten geven. Want de zaak is deze, dat bij de open septic tank de luchttoevoer toch altijd nog veel te gering is om eene slechts oxydatieve ontleding van de organische stof te bewerkstelligen. Het zuurstofverbruik toch is zoo groot, dat de uit de lucht opgenomen zuurstof reeds in een zeer dunne oppervlaktelaag geheel wordt verbruikt, terwijl op grootere diepte de biologische processen in de open septic tank geheel het karakter van die der gesloten tank beginnen aan te nemen. Er gebeurt nu inderdaad in de open septic tank nog wel wat meer, waardoor het niet geringe voordeel wordt verkregen, dat de ontleding verloopt zonder het ontwijken van onaangenaam riekende gassen, maar de bespreking hiervan is voor den niet-bakterioloog niet wel te volgen. Waarop het hier aankomt, is in het licht te stellen, dat men ten onrechte de omzettingen in de gesloten en open septic tank beschouwde als onderscheidelijk anaëroob en aëroob, waaruit men dan weer de evenmin juiste gevolgtrekking maakte, dat er geen noemenswaard verschil zou zijn tusschen de biologische processen zonder en met de volle toetreding van de luchtzuurstof. Hieruit volgt dan ook, dat de oude opvatting van Mouras en Cameron, volgens wie de toetreding van de zuurstof der lucht de anaërobe processen en dús ook de snelheid van het mineralisatieproces nadeelig zou beinvloeden, niet juist moet worden geacht.

Men ziet, dat de vraag, of de voorkeur aan open of aan gesloten septic tanks moest worden gegeven, ten aanzien van de voor- of nadeelen, die door de aëratie voor de snelheid van het mineralisatieproces ontstaan, als niet van belang moet worden beschouwd. Daarvoor is de aëratie, zooals hiervoor reeds werd opgemerkt, veel te gering. De andere argumenten, die voor- en tegenstanders van aëratie voor hun standpunt aanvoerden, zijn van nog veel minder gewicht, zoodat we deze verder gerust buiten beschouwing kunnen laten.

Er blijft ons echter nog een gewichtig punt ter bespreking over, n.l. of de septic tanks in het algemeen voldoen aan den eisch, om goed gezuiverd water af te leveren, waaronder men dan water verstaat, dat onder daarvoor gunstige voorwaarden en binnen een zeker tijdsverloop geen zwavelwaterstof meer vormt. Sinds lang

weet men, dat het gereinigde water van geen enkele septic tank aan dezen eisch voldoet. En vandaar, dat reeds Cameron er toe overging om het te onderwerpen aan een nabehandeling op z.g. oxydatiebedden. Oxydatiebedden bestaan uit een in ongeveer cylindrischen vorm opgestapeld materiaal, dat niet of nagenoeg niet door zuren aantastbaar mag zijn en zoo poreus moet wezen, dat het oppervlak zeer groot wordt. Men is, wat de poreusiteit aangaat, weer aan een zekere grens gebonden, omdat in zeer kleine porien het water capillair wordt vastgehouden en daardoor het vloeistofoppervlak belangrijk wordt verkleind. Na vele proefnemingen is gebleken, dat vooral lava-slakken uitstekend aan deze eischen voldoen. Het water, dat uit de septic tank wegvloeit, wordt met een draaiende sproeier zoo gelijkmatig mogelijk over deze slakkenmassa verdeeld, zoodat het zeer innig met de lucht in aanraking komt. Op de processen in de septic tank, die voornamelijk onder anaërobe voorwaarden plaats hebben, volgt dus nog een reiniging, waarbij zeer krachtig wordt gelucht. En men heeft zeer lang in de meening verkeerd, dat deze volgorde onmisbaar was om eene afdoende reiniging te verkrijgen.

Deze methode gaf lang niet overal goede resultaten. In het algemeen was een bezwaar tegen de septic tanks, dat de reiniging daarin veel te langzaam plaats had. In al te veel gevallen bleek zelfs, dat de septic tanks ons geheel in den steek lieten. Dit geval deed zich bijv. voor, wanneer het te reinigen water veel stoffen van koolhydraatnatuur en weinig stoffen van eiwitnatuur bevatte. Er heeft dan een sterke zuurvorming plaats, waardoor de voornaamste processen in de septic tank in ernstige mate of zelfs geheel worden belemmerd. Een voorbeeld hier van is het afvalwater van de aardappelmeelfabrieken in de provincie Groningen, waarmede in septic tanks zeer weinig is aan te vangen. Een ander voorbeeld wordt geleverd door het afvalwater der beetwortelsuikerfabrieken in Europa, waarbij men de moeilijkheden, die door de zuurvorming ontstonden, heeft trachten te ontgaan door aan het afvalwater zooveel schuimaarde toe te voegen, dat daardoor een zwak alkalische reaktie ontstaat.

Is de reiniging in de septic tank onvoldoende geweest, zoodat het afvloeiende water nog veel onopgeloste stoffen bevat, dan is

verdere reiniging op het oxydatiebed ondoenlijk geworden, omdat dit door de vaste bestanddeelen al zeer spoedig geheel verstopt raakt.

Zooals men ziet, is dán alleen een ongestoorde gang van de ontleding der organische stoffen in de septic tank te verwachten, wanneer de vorming van zure en alkalische ontledingsprodukten in praktisch gelijke mate plaats vindt. Zoodra een dezer reguleerende factoren bij de biologische ontleding, wegens de bijzondere samenstelling van het afvalwater, ons in den steek laat—en in de praktijk komt dit, om redenen waarop hier niet nader kan worden ingegaan, steeds neer op een overmatige zuurvorming—dan moeten kunstgrepen worden toegepast, die echter gewoonlijk geen bevredigenden gang van het reinigingsproces kunnen bewerkstelligen.

Zoo schijnt het, dat in de praktijk de reiniging van het water der suikerfabrieken nog weer telkens teleurstellingen geeft. Het zwakke punt vormt altijd het alkalisch maken van het water, zoodat er geen vrees behoeft te bestaan voor het optreden van een zure reaktie in de septic tanks en de reaktie weer niet zóó alkalisch is, dat de werkzaamheid der bij de biologische reiniging werkzame organismen sterk wordt vertraagd of zelfs belet.

Eenerzijds is men dus gebonden aan een beperking in de kalktoevoeging om den bakteriengroei niet geheel tegen te gaan, anderzijds bestaat voortdurend het gevaar, dat de zuurvorming zóó is, dat de overmaat alkali snel gebonden wordt en de reiniging na korten tijd door het omslaan der reaktie weer tot stilstand komt.

In een adres aan de Tweede Kamer, dat men vindt afgedrukt in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 8 November 1924, heeft het Nederlandsch Landbouw-Comité o.a. medegedeeld, dat door de Friesch-Groningsche Beetwortelsuikerfabriek te Groningen sedert 1915 aan reinigingsinstallaties een bedrag van ƒ 387.379.42 werd uitgegeven, zonder dat hierdoor het waterreinigingsvraagstuk der suikerfabrieken in Nederland tot een bevredigende oplossing is gebracht. En kort geleden is in het Zentralblatt f.d. ges. Hygiene Bd. VI, p. 73 door een bevoegd beoordeelaar opgemerkt, dat de reiniging van het water van suikerfabrieken "so gut wie eine offene Frage ist, trotzdem zahlreiche Sachverständige, darunter in Preus-

zen eine ständige staatliche Kommission, sich um ihre Lösung bemüht haben."

Ook het afvalprodukt der spiritusfabrieken, de z.g. vinasse, is, naar het schijnt, uiterst onhandelbaar gebleken om in de combinatie septic tank en oydatiebed te worden gereinigd.

Zooveel is wel zeker, dat de toepassing van deze methode voor dit afvalwater in Duitschland tot nu toe slechts teleurstellingen heeft gegeven. Een enkele maal is men er daar te lande in geslaagd om een bevredigende reiniging tot stand te brengen, n.l. in die gevallen, waarin het mogelijk was het afvalwater van branderijen te mengen met groote hoeveelheden huishoudwater. In de meeste gevallen zal dit echter niet mogelijk blijken te zijn.

De kwestie is voor ons van belang, omdat er vroeger door het Geneeskundig Laboratorium te Weltevreden reeds een onderzoek is verricht betreffende de reiniging van het afvalwater van de spiritusfabriek Paboearan te Tjerebon. Tot een bruikbaar resultaat is men toen niet gekomen. Het laat zich naar het mij voorkomt aanzien, dat met de straks te bespreken z.g. „activated sludge" methode dit water voldoende kan worden gezuiverd om zonder bezwaar in de leidingen te worden afgelaten.

Alvorens dit overzicht over de septic tank af te sluiten behoort hier nog een voorbeeld te worden aangehaald, waaruit kan blijken, dat de ontdekking van Mouras en Cameron toch ongetwijfeld van groote beteekenis is geweest. Wij hebben hier het oog op de reinigingsinstallatie van de gemeente Voorburg, waarin het huishoudwater dezer gemeente werd gereinigd en die gedurende een reeks van jaren voortreffelijk resultaten heeft gegeven. Nu de gemeente Voorburg is opgeheven, zal ook deze installatie verdwijnen, omdat het in de bedoeling ligt dat afvalwater op te nemen in het rioolnet van de Gemeente 's Gravenhage.

II. De behandeling van het afvalwater in het Emschergebied.

Wij gaan thans over tot de bespreking van een geheel andere wijze van behandeling van afvalwater en wel, zooals deze plaats heeft in het Emschergebied. De daar gevolgde werkwijze is in meer dan één opzicht zoo leerzaam, dat een eenigszins uitvoerige

behandeling ons gerechtvaardigd voorkomt. Er is hiervoor nog meer aanleiding, omdat voor een goed begrip van de ontwikkeling van het afvalwaterreinigingsvraagstuk in de laatste jaren de in het Emschergebied gevolgde methode de onmisbare schakel vormt.

De Emscher is een klein zijriviertje van den Rijn. Haar gebied omvat het belangrijkste deel van het Rynsch-Westphaalsche kolenbekken. Aanvankelijk was er alleen een kolenmijnindustrie in dat gedeelte van het Roergebied, waar de kolen gedeeltelijk aan de oppervlakte kwamen. Eerst veel later, toen de techniek van den mijnbouw belangrijke vorderingen had gemaakt, was het mogelijk ook die gebieden in exploitatie te nemen, waar de kolen op een eenigszins belangrijke diepte voorkomen. Daardoor is echter de ontwikkeling van dit gebied veel vlugger gegaan dan van de streken, die eerst in exploitatie werden genomen. De kolenproduktie steeg in de jaren 1891 tot 1912 van 28 tot 71 millioen ton per jaar. In hetzelfde tijdsverloop is de cokesproduktie gestegen van 2 tot 13,5 mill. ton, terwijl de produktie van ruw ijzer van 1 tot 5 mill. ton steeg.

De mijnbouw had in deze streek tot gevolg, dat op sommige plaatsen de bodem eenigszins inzonk, een inzinking, die niet overal gelijkmatig optrad en waardoor moeilijkheden ontstonden bij den afvoer van water. Neemt men verder in aanmerking, dat door de zeer snelle ontwikkeling van de industrie in dit gebied in betrekkelijk korten tijd de bevolking ongewoon snel in aantal toenam, dan kan men zich eenigszins een voorstelling vormen van de onaangename gevolgen van deze ontwikkeling, n.l.

1e. Een achteruitgang van het verval in de Emscher, die aanvankelijk toch al geen groot verval had naar den Ryn toe. Door de inzinkingen in den bodem werd dit veel slechter. Bovendien werd de waterstand van de Emscher en hare zijbeken steeds hooger en vooral in tijden van regen nam dit bedenkelijke vormen aan, daar het water uit de bebouwde kommen der steden, die iets hooger liggen dan de omgeving, sneller afvloeide en door de snelle uitbreiding der steden en dorpen aanzienlijk toenam.

2e. Door het aangroeien van de bevolking nam ook de hoeveelheid huishoudwater sterk toe en daarmede waren alle moeilijkheden begonnen, die men uit zoo vele dicht bebouwde streken kent.

3e. De kolenindustrie zelf en ook de andere industrieën, die zich naast deze vestigden, leverden veel industrieel afvalwater, voor welker opruiming ook moest worden gezorgd.

De afzonderlijke steden en dorpen waren tegen de snel aangroeiende moeilijkheden niet opgewassen. De eenige stad, die het was gelukt zelfstandig het afvalwaterprobleem tot oplossing te brengen, was Dortmund aan den bovenloop van de Emscher. Deze stad was n.l. in de gelegenheid haar afvalwater door een opzettelijk daarvoor aangelegden afvoer uit het Emschergebied te voeren in het nog weinig bevolkte gebied van de Lippe en het daar op bevloeiingsvelden te reinigen.

Behalve Dortmund, dat ook profiteerde van een vrij groot natuurlijk verval voor haar afvalwater, was er geen enkele stad in het gebied van de Emscher, die een behoorlijke afvoer voor haar faecaliën had. Alle andere plaatsen bevonden zich in dezelfde moeilijkheden. Er heerschten noodtoestanden op het gebied van de afvalwaterreiniging, die alles overtroffen, wat men tot nu toe in Duitschland kende. Eindelijk besloot men het kwaad door samenwerking en op gezamenlijke kosten te bestrijden. Bij de Pruisische wet van 14 Juli 1904 werd een vennootschap opgericht, wier doel was om te voorzien in den waterafvoer en de afvalwaterreiniging in het Emschergebied.

Bij de regeling van den waterafvoer behoeven we in dit verband niet lang stil te staan. De Emscher en zijbeken werden gekanaliseerd, verbreed en dieper gemaakt. De grootste moeilijkheden moesten worden overwonnen bij de uitmonding in den Ryn, daar de Emscher daar ter plaatse zoo laag lag, dat natuurlijke afwatering niet mogelijk was. De oude monding werd door een 6 K.M. langen dam van den Ryn afgesloten en de afwatering kunstmatig verkregen door 7 krachtige, door Dieselmotoren gedreven, centrifugaalpompen.

In de tweede plaats kwam nu de behandeling van het huishoudwater aan de orde. Men ging hierbij uit van het beginsel zooveel mogelijk alle afvalstoffen in het water op te nemen, waarbij dan weer twee moeilijkheden zich voordeden, die moesten worden tegengegaan.

1. Moesten de in het afvalwater voorkomende eiwithoudende

bestanddeelen, die stankbezwaren geven, worden onschadelijk gemaakt.

2. Moest overbrenging van ziekten worden voorkomen.

Om eiwithoudende stoffen op te ruimen bestaan er twee verschillende wegen, die door de woorden rotting en oxydatie zijn gekenmerkt en waarvan het eindresultaat in de praktijk der afvalwaterreiniging op hetzelfde neerkomt. De rotting is echter met zeer onaangename nevenverschijnselen verbonden en kan slechts onder bijzondere omstandigheden toepassing vinden.

Nu is het bekend,—en hierop komen wij in dit artikel nog wat uitvoeriger terug—dat afvalwater, wanneer het voldoende stroomsnelheid heeft, zoodat het voortdurend met de lucht in aanraking komt, niet in rotting overgaat, ook niet, wanneer het slechts weinig of zelfs in het geheel niet wordt verdund.

Met een snel afvoeren van het voor rotting vatbare afvalwater is het doel reeds in hoofdzaak bereikt. Hierbij moet worden vooropgesteld, dat er onderweg geen slibafzetting kan plaats hebben, daar dit tot stoornissen in de geregelde beweging van het water aanleiding geeft. Het feit, dat er slib wordt afgezet, wijst er trouwens reeds op, dat er doode hoeken in het afvoerkanaal voorkomen. Met dit water worden nu ook de versche faecalien afgevoerd. Het is bij dit systeem een noodzakelijke voorwaarde, dat de kanalen open zijn om van de volle toetreding van de luchtzuurstof verzekerd te zijn. De open kanalen zijn van betonplaten voorzien om een glad afloopen van het water te waarborgen.

Toch deden zich bij dit stelsel onmiddellijk bezwaren gevoelen. Er bleek rekening te moeten worden gehouden met de reinigingscapaciteit van den Ryn, die weliswaar zeer groot is, maar niet voldoende zou blijken, wanneer niet een gedeelte van de nog niet uitgerotte vaste bestanddeelen werd teruggehouden. Daarom besloot men bezinkbassins te bouwen om het overtollige slib terug te houden. Dit werd bereikt door de bezinkbassins zoo groot te maken, dat het afvalwater er zeer langzaam doorheen stroomde. Het slib bezinkt nu voor het grootste gedeelte en een tamelijk helder water, dat echter nog zeer rijk is aan opgeloste organische stof, wordt in de kanalen gevoerd. Het slib wordt weer in andere bassins gevoerd en daar aan zichzelf overgelaten. De hierbij

plaats hebbende omzettingen, die niet reukeloos verloopen, al kan hier niet van hinderlijke stank worden gesproken, hebben tot gevolg, dat de hoeveelheid slib aanmerkelijk vermindert.

Na uitrotting wordt het slib er uitgehaald en aan de lucht gedroogd. Het werd vroeger gebruikt voor bemesting, maar, daar de mestwaarde niet groot is in verhouding tot het gewicht, kon het wegens te hooge kosten bij vervoer over grooten afstand slechts in de nabijheid der reinigingsinstallaties worden gebruikt. Geleidelijk is echter het zoutgehalte—afkomstig van het zoute water uit de mijnen — zoo gestegen, dat het voor bemesting minder geschikt moet worden geacht. Daarom wordt het tegenwoordig nog slechts gebruikt voor het ophoogen van lage terreinen.

In één geval heeft de Emschergenossenschaft ook oxydatiebedden moeten inschakelen, n.l. te Holzwickede, een geval, dat echter op zichzelf staat, daar hier door bijzondere omstandigheden het water niet in een der gekanaliseerde beken kon worden geleid.

De in het gebied van de Emscher toegepaste methode bestaat dus bij het onschadelijk maken van afvalstoffen daarin dat

1. de onopgeloste stoffen in de bezinkbassins achterblijven en in een vorm worden overgevoerd, die ze voor het ophoogen van terreinen geschikt maakt.

2. de opgeloste en niet sedimenteerende organische stoffen in open waterloopen naar den Ryn worden gevoerd met een voldoende stroomsnelheid om een reukelooze zelfreiniging te bewerkstelligen.

Het tegengaan van de verspreiding van besmettelijke ziekten door het afvalwater, het beletten dus van het besmetten van het afvalwater met kiemen van besmettelijke ziekten, heeft zoo plaats, dat de afvalstoffen van de ziekenhuizen rechtstreeks in de groote slibbassins worden gevoerd, waarin het slib is onderworpen aan een ontleding van eenige maanden, terwijl met zekerheid kan worden gezegd, dat de ziekteverwekkers hierin slechts een zeer korten levensduur zullen hebben. Deze werkwijze is alleen mogelijk in een land, waar de geneeskundige verzorging van de bevolking op zoo hoog peil staat, dat praktisch alle gevallen van besmettelijke ziekten, waarvan de kiemen met het water worden overgebracht, in de ziekenhuizen worden behandeld.

Als laatste maatregel worden de waterloopen naar den Ryn zoo

ingericht, dat het water niet meer gemakkelijk bereikbaar is voor het gebruik.

Men ziet dus, dat de reiniging van het afvalwater in het stroomgebied van de Emscher niet uitsluitend het klaren van het afvalwater is, maar in haar geheel genomen uit een goed sluitend reinigingssysteem bestaat.

Het reinigingsproces zelf, in het bijzonder zooals dit plaats heeft in de snelstroomende afvoerleidingen, zal in een ander verband nog nader worden besproken.

III. De „activated sludge" methode.

Thans komen wij tot de behandeling der methode, die als een van de gewichtigste ontdekkingen op het gebied van de biologische reiniging van afvalwater is te beschouwen.

Voor zoover mij bekend is, vindt de activated slugde methode op het vasteland van Europa nog slechts op zeer kleine schaal toepassing, terwijl zij daarentegen in Engeland en in de Vereenigde Staten de oudere methoden van afvalwaterreiniging voor een groot deel reeds heeft verdrongen en naar het zich laat aanzien binnen weinige jaren geheel zal verdringen. Was voor den oorlog Duitschland naast Engeland het land, waar het meest, zoowel in de praktijk als zuiver wetenschappelijk, aan de afvalwaterreiniging was gedaan, daarna is er eene radicale verandering gekomen, waardoor Duitschland zijn voorsprong heeft verloren en thans wat de praktische toepassing van de nieuwe methode van afvalwaterreiniging betreft, eigenlijk nog maar aan het begin staat.

Als een van de voorname oorzaken van dezen achterstand in Duitschland moeten de hooge kosten worden beschouwd, die met het overgaan tot de nieuwe methode zijn gemoeid. Verder neme men in aanmerking, dat de ontdekking der activated slugde methode geschiedde in het jaar vóór het uitbreken van den oorlog en dat dus kort daarop dit land in een sterk geisoleerde positie kwam, terwijl na het opheffen van dit isolement voorshands de belangstelling werd afgehouden van vraagstukken, die niet rechtstreeks verband houden met het voorzien in de eerste levensbehoeften. Hiermede is dan wel ten naastenbij het voornaamste gezegd over de

reden, waarom pas in den laatsten tijd in Duitschland deze methode de algemeene aandacht trekt.

Men kan na het voorgaande wel zeggen, dat sedert men zich met de kunstmatige reiniging van afvalwater bezig houdt aan het luchten van het water voor de zuivering een rol van beteekenis is toegekend.

Toch zou het tot 1913 duren, voordat er een op dit beginsel berustende bruikbare methode werd uitgewerkt door Prof. G. J. Fowler te Manchester. In November van dat jaar kon hij meedeelen, dat het hem was gelukt om afvalwater met een luchtingstijd van 6 uren en onder medewerking van oxydeerende bakteriën volledig te reinigen. De strijd, die daarna ontstond tusschen Amerikanen en Engelschen over de prioriteit van deze vondst, waarbij van Amerikaansche zijde werd beweerd, dat Fowler de werkwijze had overgenomen van Clark te Boston, wiens proeven Fowler in 1913 had gezien, kunnen wij hier verder buiten beschouwing laten.

In elk geval, de vondst van Fowler werd enthousiast ontvangen en de bibliographie over dit onderwerp besloeg in 1921 al een boekdeeltje van meer dan 100 pagina's.

Het beginsel, waarop de methode van Fowler berust, is als volgt.

Wanneer afvalwater, dat een zekere hoeveelheid opgeloste zuurstof bevat, lang genoeg in beweging wordt gehouden, dan ontstaan er vlokken, aanvankelijk zoo klein, dat ze nauwelijks met het bloote oog zijn te zien, die echter in de volgende dagen aangroeien tot een zoodanigen omvang, dat ze, wanneer het water niet meer in beweging wordt gehouden, snel bezinken en op den bodem een eenigszins slibachtig [1]) uitziende maar zeer luchtige massa vormen. Hoe luchtig deze massa is, kan daaruit blijken, dat het watergehalte ongeveer 98% bedraagt. Tevens kan worden vastgesteld, dat de hoeveelheid organische stof in het aldus behandelde water een aanzienlijke vermindering heeft ondergaan. Wordt dit vlokkige slib met versch afvalwater in contact gebracht en zorg gedragen, dat er steed voldoende zuurstof aanwezig blijft

---

1) Men houde hierbij in het oog, dat al wordt er in het vervolg van slib gesproken, hieraan geenszins de eigenlijke beteekenis mag worden gehecht, die dit woord heeft. De uitdrukking geactiveerd slib (sludge) is niet gelukkig gekozen maar wordt algemeen gebruikt.

in het water om anaërobe processen uit te sluiten, dan heeft hierin opnieuw vorming van vlokken en vermindering van de hoeveelheid organische stof plaats, echter aanmerkelijk sneller dan de eerste maal. Hier openbaart zich dus een overeenkomstig verschijnsel, als bij het rijpen van septic tanks en oxydatiebedden, wat er dus op wijst, dat men ook hier met een biologisch proces heeft te doen.

Gewoonlijk wordt de methode zoo toegepast, dat men aan één deel slib vijf deelen te reinigen afvalwater toevoegt en zorgt, dat het water voldoende zuurstof bevat om anaërobe processen tegen te gaan en de vloeistof zoo lang zuurstof toe te voeren, dat het heldere water, hetwelk men na de snelle bezinking van het slib krijgt, voldoende gereinigd is om in de openbare wateren te worden geloosd. De eisch, die men hierbij heeft te stellen is dus, dat het water praktisch geen organische stof meer bevat, of dat er voldoende nitraten, onderscheidelijk nitrieten, aanwezig zijn om rotting verder onmogelijk te maken. Zoowel uit huishoud- als uit industriewater kan op deze wijze water met een buitengewoon hoogen reinheidsgraad worden verkregen. Een behoorlijk onderzoek naar de biologie van deze reiniging is tot nu toe nog niet verricht. Uit een mikroskopisch onderzoek is gebleken, dat de vlokken worden bijeengehouden door slijmige schimmeldraden waarin het verder wemelt van bakterien. Zij maken trouwens meer den indruk van kluwens van schimmeldraden dan van vlokken. Beziet men nu een leiding, die afvalwater ontvangt en een voldoende stroomsnelheid heeft om zooveel zuurstof uit de lucht op te nemen als noodzakelijk is om reduktie tegen te gaan, dan vindt men de wanden geheel bekleed met een dik schimmeldek en reeds op een korten afstand van de plaats, waar de verontreiniging plaats heeft, is het karakter van het water geheel veranderd. Had het aanvankelijk een homogeen karakter, meer benedenstrooms vormen zich massa's kleine schimmelvlokken. Laat men een monster van dit water een korten tijd rustig in een cylinder staan, dan bezinken de vlokken zeer snel en ziet het er bovenstaande water er veel helderder uit dan het oorspronkelijke afvalwater, dat zelfs na uren nog geen noemenswaard bezinksel heeft en sterk troebel blijft. De schimmels, die onder deze omstandigheden in de natuur worden aangetroffen, zijn nog onvoldoende onderzocht. Het komt mij

zeer waarschijnlijk voor, dat deze organismen bij de reiniging van het afvalwater volgens de activated sludge methode van groote beteekenis zijn, al staat het dan ook vast, dat ze zeker niet de eenige organismen zijn, die voor dit proces onmisbaar moeten worden geacht.

Het bewijs daarvoor heeft men al aanstonds daarin, dat tijdens de reiniging van het afvalwater soms nitraat wordt gevormd, hetwelk slechts kan ontstaan, wanneer nitrificeerende bakteriën aanwezig zijn en dat te zelfder tijd een niet onbelangrijke stikstofwinst is geconstateerd, die slechts verkregen kan zijn door de werkzaamheid van bakteriën, die het vermogen hebben, de stikstof der lucht te binden. De beteekenis van deze stikstofbinding voor de bemestende waarde van het geactiveerde slib overschatte men intusschen niet. Aan meststoffen van zoo weinig geconcenteerden vorm als het geactiveerde slib kleeft steeds het groote bezwaar, dat ze voor vervoer over grooteren afstand niet in aanmerking komen en hoogstens slechts bruikbaar blijken voor de bemesting van grond, die ligt in de onmiddellijke omgeving van de plaats, waar het slib wordt geproduceerd.

Op de groote overeenkomst tusschen de natuurlijke biologische reiniging bij aanwezigheid van voldoende zuurstof en de kunstmatige reiniging volgens de nieuwe methode wordt hier nog eens uitdrukkelijk de aandacht gevestigd, daar men dan ook beter de assaineeringsmethoden van het Emschergebied zal leeren begrijpen, zooals die in het voorgaande zijn beschreven. Want de afvoer van de afvalstoffen door snelstroomende open leidingen is niets anders, dan de natuurlijke activated sludge methode.

Een van de merkwaardige resultaten der methode is de zeer hooge reinheidsgraad, die er mede bereikt wordt. Het is volstrekt geen zeldzaamheid, dat het water na de reiniging niet meer dan 5 tot 20 mgr. onopgeloste stof per L. bevat. Ook het bakteriengetal wordt belangrijk verminderd, wat in een omgeving, waar een zoo energische adsorptie plaats heeft en die bovendien zeer rijk is aan protozoën, niet is te verwonderen. In vele gevallen ondergaat het water ook een geheele ontkleuring. Het merkwaardigste voorbeeld daarvan zag ik bij de installatie van de Haagsche Tramwegmaatschappij te Rijswijk. Het daar gebruikte water is eenigszins bruin gekleurd door de aanwezigheid van humusstoffen.

Het effluent van de reinigingsinstallatie is geheel kleurloos, zoodat tijdens het reinigingsproces ook de humusstoffen worden vernietigd.

Ook nitrificatie heeft tijdens de reiniging plaats, wat een groot voordeel is, omdat hierdoor wordt verkregen, dat bij een minder volledige reiniging het gevaar voor narotten, wegens de aanwezigheid van nitrieten en nitraten, aanzienlijk wordt verminderd.

Wat echter als verreweg het belangrijkste moet worden beschouwd, is de buitengewoon groote snelheid, waarmede de reiniging plaats heeft. Heeft men voor de reiniging in septic tank en oxydatiebed in de gematigde luchtstreek minstens één en vaak zelfs verscheidene etmalen noodig, afhankelijk van den aard van het afvalwater, bij de reiniging met geactiveerd slib is een reinigingsduur van bijv. vier tot zes uren niet alleen voldoende, maar blijkt in dien korten tijd ook een veel hoogeren graad van reiniging te worden bereikt. Hieruit volgt dus, dat de zuiver aëroob verloopende reiniging belangrijk sneller plaats heeft dan de anaërobe, wat geheel in overeenstemming is met mijn ervaring ten aanzien van de snelheid van de aërobe, onderscheidelijk anaërobe ontleding van verschillende organische stoffen, zooals men die in het laboratorium kan bepalen.

Hoewel men naar den huidigen stand der ervaringen zeggen kan, dat met deze methode elke gewenschte reinheidsgraad kan worden bereikt, zoo blijven er toch nog gevallen over, waaruit blijkt hoe noodig het is deze op empirie gegronde methode vooral biologisch aan een grondig onderzoek te onderwerpen. Zoo is in Worcester gebleken, dat men slechts een zeer gebrekkige reiniging kon bereiken, hoewel men zeer groot hoeveelheden lucht doorvoerde en rijkelijke hoeveelheden slib gebruikte. Het is wel duidelijk, dat, zoolang men niet bekend is met de voornaamste processen, waarop deze methode berust, men geheel in het duister blijft tasten omtrent dergelijke afwijkingen.

Alleen over het technische deel van de reiniging en inzonderheid dat van het luchten is men op het oogenblik door een groot aantal proeven goed georienteerd. De lucht is noodig voor twee doeleinden, in de eerste plaats om zuurstof te leveren aan de aërobe flora, die deze reiniging teweegbrengt en in de tweede plaats om de

vlokken voortdurend door de vloeistof heen te spoelen en ze daardoor geregeld in innig contact te houden met de te reinigen vloeistof. Immers, was er geen beweging in de vloeistof, dan zou er zich om de slibdeeltjes een laagje gereinigd water vormen, dat het vuile water tot op zekere hoogte isoleerde van de slibdeeltjes, in elk geval de slibdeeltjes slechts door het langzame proces der diffusie kon bereiken.

De vlokken, die feitelijk uit niet anders dan mikroörganismen bestaan, absorbeeren de opgeloste organische stof, werken dus als niet georganiseerde adsorbeerende stoffen zooals beenderkool, infusorienaarde en dergelijke. Echter geschiedt door deze vlokken nog geheel wat anders, n. l. de ontleding dezer stoffen tot koolzuur en water, waardoor de vlokken weer in staat worden gesteld nieuwe organische stof adsorptief te binden. Men ziet dus, dat dit levende adsorbens boven de niet geörganiseerde adsorbentia het voordeel heeft, dat het zichzelf voortdurend regenereert.

De behoefte aan zuurstof om alleen aërobe processen te houden werd aanvankelijk gering geoordeeld, omdat uit metingen bleek, dat slechts 5% van de zuurstof der doorgeblazen lucht werd opgenomen. Opzettelijke proeven met het doorblazen van stikstof in plaats van lucht gaven echter even goede resultaten, waaruit volgt, dat de opneming van de zuurstof uit de doorgeblazen lucht dus van geen noemenswaardige beteekenis en het in beweging blijven van de vloeistof, waardoor telkens weer andere vloeistof met de buitenlucht in aanraking komt en uit de atmospheer zuurstof opneemt, als de hoofdzaak moet worden beschouwd.

De reinigingsgraad, die wordt bereikt, hangt in de eerste plaats af van den graad van vervuiling van het afvalwater, van den luchtingstijd en van de temperatuur, terwijl uit den aard der zaak een goed geactiveerd slib een onmisbare faktor is om snelle reiniging te verkrijgen; kortom, al die faktoren, waardoor bakteriologische processen worden beheerscht. Nog moet hier worden opgemerkt, al is dit implicite al in het voorgaande gezegd, dat door het opvoeren van de hoeveelheid lucht, die in een bepaalden tijd door de vloeistof wordt heengevoerd, de snelheid van de reiniging niet evenredig toeneemt. Immers houdt men de beteekenis van den luchtdoorvoer in het oog, n. l. dat ze nagenoeg alleen dient,

om de vloeistof in zoodanige beweging te houden, dat anaërobe processen zijn uitgesloten en dat er geregeld een goede verdeeling van de vlokken door de geheele vloeistof plaats heeft, dan zal een hooger opvoeren van den luchtdoorvoer geen uitwerking meer hebben, al zal het aan het reinigingsproces geen schade doen. Onderbeluchting heeft het nadeel, dat de gevormde vlokken soortelijk te licht blijven, waardoor de bezinking onvolledig blijft en met het afloopende water dus veel slib wordt weggevoerd. Dit brengt weer een ander nadeel met zich mede, n. l. dat dan door de gestadige vermindering van de hoeveelheid slib, den te geringen luchttoevoer en den onvoldoenden groei van de bij dit proces werkzame mikroörganismen de rijpheid verloren gaat en dus hoe langer hoe meer water zal worden afgeleverd van een steeds geringeren reinheidsgraad.

Is er voldoende ruimte om de behandelde vloeistof lang genoeg in de bezinkbassins te houden, zoodat een volledige bezinking wordt verkregen, dan ziet men, dat door het te lang afgesloten blijven van de lucht het slib door anaëroben wordt aangetast en in rotting overgaat. Wat hierbij gebeurt komt hierop neer, dat de bij de reiniging werkzame aëroben door zuurstofgebrek afsterven en dat de lijken door anaëroben tot rotting worden gebracht.

Nog moet op een punt van biologischen aard worden gewezen, dat in de literatuur over dit onderwerp nog niet ter sprake is gekomen. Het is bekend, dat afvalwater, hetwelk overwegend stoffen van eiwitnatuur bevat, uiterst gemakkelijk langs biologischen weg kan worden gereinigd, terwijl water, dat veel koolhydraten bevat, zoo groote moeilijkheden oplevert, dat men er nog niet in is geslaagd om door reiniging in septic tanks en op oxydatiebedden tot bevredigende uitkomsten te komen. De oorzaak is, dat, terwijl de eiwitstoffen bij hun ontleding produkten geven, die aan de vloeistof een zwak alkalische reaktie kunnen verleenen, de koolhydraten aanleiding geven tot een zoo krachtige zuurvorming, dat het ontledingsproces en dus de reiniging al spoedig tot stilstand komt. Onder deze omstandigheden kan dus de flora, welke die organische zuren onder gunstiger voorwaarden weer verbruikt en ontleedt tot koolzuur en water, niet functioneeren. Bij de zuivere aërobe ontleding daarentegen, zooals deze met de

activated sludge methode plaats vindt, worden deze of overeenkomstige zuren weliswaar evenzeer gevormd, maar staat er aanstonds een flora klaar, die deze zuren verbruikt en dus een zoodanige verhooging van den zuurgraad, dat alle biologische werking wordt stop gezet, daardoor tegengaat. Men zou kunnen zeggen, dat in den kringloop van de organische stof bij de ontleding door anaëroben hiaten kunnen ontstaan, die bij de zuiver aërobe ontleding niet voorkomen. Vandaar — en dat hadden wij met deze korte inleiding op het oog — zal zeer waarschijnlijk bij voortgezet onderzoek blijken, dat met de activated sludge methode nog afvalwater zal kunnen worden gereinigd, waarmede in septic tanks en op oxydatiebedden niets te beginnen is.

Het in aanraking brengen van de vloeistof met de lucht is een probleem, waarvoor de technici een aantal uitstekende oplossingen hebben gevonden. Aanvankelijk voerde Fowler de lucht door geperforeerde ijzeren buizen, die werden gelegd op den bodem van het bassin, waarin de reiniging plaats had. Waren de gaatjes in de buizen iets te groot, dan kreeg men een zeer slechte luchtverdeeling in de vloeistof, zoodat op verschillende plaatsen de vloeistof te weinig in beweging werd gebracht en de nadeelige reduktie-verschijnselen optraden. Waren ze daarentegen van een bruikbare grootte om een goede verdeeling der lucht te verkrijgen, dan was het grootste deel reeds na korten tijd dichtgeroest.

Sedert enkele jaren construeert men in Engeland en Amerika platen van kiezelzuur, die zulke fijne porien bevatten, dat daardoor een uitstekende luchtverdeeling wordt verkregen en die bovendien, wegens het materiaal, waaruit ze zijn samengesteld, zeer resistent zijn tegen uitwendige invloeden. Door deze platen, die in den bodem van het bassin worden ingemetseld, wordt lucht gedreven.

Nadat gebleken was, dat het niet de doorgeblazen lucht, maar de lucht boven de vloeistof was, waaruit het grootste deel van de benoodigde zuurstof werd opgenomen, dat de doorgeblazen lucht dus alleen maar diende om de vloeistof in voortdurende beweging te houden, kwam Haworth op het denkbeeld om de tank te vervangen door een lange goot zonder einde, waarin het water voortdurend in beweging werd gehouden door een

scheprad waarbij het steeds een zoodanige snelheid behield, dat het slib niet kon bezinken.

Ten slotte construeerde Bolton een beluchtingsbak, die bestaat uit een cylinder met dubbelen mantel, waarin in het midden een buis met trechtervormige verwijding is aangebracht. In dezen trechter wordt een schroefblad bewogen, dat het water over den rand van den trechter stort in de binnenruimte van den cylinder. In de buis ontstaat hierdoor een opwaartsche beweging van het water, waardoor het voldoende met de lucht in aanraking wordt gebracht. Het aldus behandelde water stijgt in den buitenmantel op, waarin het slib gelegenheid heeft om te bezinken, daar de sterke beweging van het water is beperkt tot de ruimte in den binnensten cylinder, terwijl het water tusschen binnen- en buitenmantel het beste is te vergelijken met dat in doode hoeken in rivieren en leidingen, waar men een geregelde bezinking van het slib kan waarnemen. In den buitenmantel is verder een uitloop aangebracht, diametraal tegenover den inlaat voor het afvalwater, waardoor het gereinigde water wegvloeit.

Welke van deze methoden wordt toegepast, zal afhangen van de exploitatiekosten en van het terreinoppervlak, dat voor de reinigingsinstallatie beschikbaar is.

Larassen in Minangkabau,

door

W. J. Leyds Jzn.

Inleiding. Ofschoon zoowel het woord als het begrip „*larèh*" (laras) den meesten belangstellenden in Minangkabausche instellingen niet onbekend is en een korte omschrijving ervan op vele plaatsen te vinden is, meen ik toch, dat over het algemeen de belangrijke plaats, die de eenheden van dien naam in de ontwikkeling en in het staatsbestel van het Minangkabausche rijk hebben gespeeld en nog spelen, te weinig belicht is. Zulks thans hier te trachten is het doel van dit opstel. Ik zal daarbij verschillende soorten van larassen naast elkaar zetten en in enkele concrete voorbeelden een schets geven van de samenstelling en de eigenaardigheden, die zij vertoonen. Een enkele maal zal ik daarbij afwijkingen moeten vermelden van in geschriften van bekende schrijvers, met name van Vollenhoven en Westenenk, voorkomende mededeelingen; ik stel er prijs op te verklaren, dat ik, voorzoover uit mijn bewoordingen geen eigen twijfel spreekt, mij dergelijke afwijkende mededeelingen alleen veroorloof in gevallen, waarin ik volledige zekerheid heb of meen te hebben omtrent de ontdekte verschillen.

Dat minder juiste passages ook bij zulke bekwame schrijvers als de vorenbedoelde adatrechtsgeleerde voorkomen, ligt eigenlijk voor de hand. Zij moeten immers voor een groot deel hunne gegevens ontleenen aan opgaven van anderen — vnl. bestuurs- of rechterlijke ambtenaren — en het is uiteraard niet altijd doenlijk de betrouwbaarheid der verstrekte gegevens op de juiste waarde te schatten. Wanneer een landraadvoorzitter, die geenerlei werkelijken omgang heeft gehad met hoofden of bevolking, geen verhoor kan afnemen zonder de tolkdiensten van een djaksa, in vele zijner beslissingen blijk geeft van een gebrekkige adatkennis en een averechtschen kijk

op locale adatbegrippen, vonnissen slaat, waarbij het B.W. op den voet gevolgd, doch de adat met voeten getreden wordt, wanneer zoo iemand de *toupet* heeft om over adatrecht te schrijven en het geluk, zijn brouwsels in wetenschappelijke uitgaven verwerkt te zien, zooals is voorgekomen, dan spreekt het vanzelf, dat men hier en daar onjuistheden moet aantreffen. Het is dan ook zeer te betreuren, dat dergelijke berichtgevers meenen door ondervraging bv. van landraadleden en Mohammedaansche adviseurs betrouwbare inlichtingen te krijgen; dat zij niet weten, dat die personen vaak zeer slecht op de hoogte zijn van sommige voorschriften van hun eigen adat, doch die onbekendheid gemeenlijk trachten te verbloemen door hun eigen gevoelen als *den* regel te poneeren en veelal te antwoorden in de kennelijk door den ondervrager gewenschte richting. En al is het meerendeel der berichtgevers niet zoo incompetent als het hier geschilderde type, ja, in de meeste gevallen gelukkig zeer betrouwbaar, zoo ontsnapt toch zelfs een adatkenner uit de practijk als Westenenk niet aan onnauwkeurigheden, daar waar hij heeft moeten afgaan op hem verstrekte inlichtingen.

Een merkwaardig voorbeeld van een onjuiste opgave is te vinden op blz. 268 van Van Vollenhoven's Adatrecht van Nederlandsch-Indië [1]), waar van de in Minangkabau toch zoo algemeen bekende *oendang-oendang nan doeopoeloeh* een lijst wordt gegeven, die volkomen onjuist is. Deze *oendang*[2] toch bestaan niet uit twintig delicten, zooals daar vermeld staat, doch, zooals men zoowel bij Westenenk [2]) als in de Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië [3]) kan vinden, uit een deel, dat de aanduiding *en omschrijving* der delicten bevat en een deel dat de leer van de opsporing en het bewijs inhoudt.

Tot goed begrip van het ondervolgende is eenige kennis van Minangkabausche adatinstellingen — speciaal van soekoewezen en matriarchaat — wel gewenscht; ik moge die derhalve bij den lezer vooronderstellen, want eene deugdelijke inleiding zou het bestek van dit artikel te buiten gaan.

---

1) Het „Adatrecht van Nederlandsch-Indië", door Prof. Mr. C. van Vollenhoven, eerste deel.
2) „De Minangkabausche Nagari", door L. C. Westenenk. Derde uitgave (van het Encyclopaedisch Bureau).
3) Tweede druk, deel II blz. 747.

Bij de spelling van Minangkabausche woorden volg ik niet de officieel vastgestelde schrijfwijze, die ik door haar gelijkenis op phonetische dictionnaire-taal leelijk en hinderlijk in het lezen vind; ik schrijf niet *kampoeang* en *dindieng*, doch *kampoeng* en *dinding*, omdat ik hier per slot van rekening alleen een eigenaardige uitspraak van de slot-nga, die evenmin als de uitspraak van de Duitsche *ch* aanduiding vereischt, aanwezig acht. Hetzelfde geldt voor woorden als *ratih*, *boelih*, terwijl ik het weglaten van de slot-*r* in woorden als *galar*, *atoer* e.d. bepaald onjuist acht: die *r* is m.i. wel degelijk, als een zwakke gelijkenis op de Engelsche slot-*r*, even hoorbaar, zoodat bv. de eindklank van galar, akar e.d. een geheel andere is dan bv. van médja.

Soorten van larassen. De larassen, die wij kennen, zijn:

a. de 2 larassen, waarin het geheele Minangkabausche gebied verdeeld heet te zijn;

b. de federaties van nagari's, die grootendeels tot grondslag hebben gediend voor de door het Nederlandsch-Indisch Gouvernement ingevoerde bestuurs-larassen, welke intusschen sedert ruim 10 jaar hebben plaats gemaakt voor eene indeeling in districten en onderdistricten.

Koto-Piliang en Bodi-Tjaniago. De twee larassen, onder *a* bedoeld, zijn, gelijk bekend, de larèh Koto-Piliang en de larèh Bodi-Tjaniago. Volgens een veelverkondigde, ook bij de bevolking gangbare meening zouden deze larassen niets anders zijn dan een groepeering, twee aan twee en naar verwantschap, van de zg. vier oorspronkelijke soekoe's Koto, Piliang, Bodi en Tjaniago. Deze theorie betreffende die 4 oer-soekoe's is echter reeds in 1890 weerlegd door den grooten adatkenner de Rooy. [1]) Deze wees erop dat, waar de thans nog in vele deelen der bovenlanden voorkomende 4 soekoe's *verbonden van stammen (kampoeng's)* zijn, men bij aanneming van evenbedoelde theorie toch voor het minst

---

1) „De positie der Volkshoofden in een gedeelte der Padangsche Bovenlanden enz.", door J. F. A. de Rooy; Indische Gids 1890.

zou mogen veronderstellen, dat *in* elk dier soekoe's — zoo dezen zelf al niet met de vorengenoemde namen worden aangeduid — althans een vooraanstaande plaats zou worden ingenomen door den *stam*, die een dier namen draagt. Maar niet alleen dat de stammen Koto, Piliang, Bodi en Tjaniago in geenen deele méér in aanzien staan dan of zich op andere wijze onderscheiden van de vele andersgenaamde stammen, doch zelfs vindt men vaak de stammen Koto en Piliang tezamen in één soekoe en Bodi en Tjaniago in één andere. [1])

Moeten we dus de beweerde prioriteit van genoemde soekoe's of kampoeng's verwerpen, anders staat het met de historische beteekenis van de naar hen genaamde larassen. Om te beginnen is het wel eigenaardig dat, waar de genoemde 4 kampoengs tezamen — zij het dan ook altijd met andere stammen — voorkomen in één soekoe, nooit Koto en Bodi of Koto en Tjaniago, maar altijd Koto en Piliang tezamen en Bodi en Tjaniago tezamen voorkomen. Dit wijst althans op een inderdaad bestaand verband als dat, aangeduid door de namen der twee larassen. Was dit nu een genealogisch, een stamverband? Of waren die larassen oorspronkelijk federaties van niet in genealogische verhouding tot elkaar staande, doch territoriaal verbonden eenheden? Of waren het (politieke) partijen? Ik voor mij geloof het laatste, zonder daarom de neveninvloeden van territoriale of stamverwante saamhoorigheid geheel uit te sluiten.

De legendarische stichters. De namen Koto-Piliang en Bodi-Tjaniago zijn verbonden aan die van twee boven alles uitstekende semi-legendarische figuren, Datoe' Katoemanggoengan [2]) en (Da-

---

1) De Rooy nam wel, mèt de bevolking, aan dat de verschillende soekoenamen de namen van de stammoeders dier soekoe's zouden zijn geweest; dat dit al zeer onwaarschijnlijk is, blijkt wel uit soekoe- (kampoeng-) namen als Pagartjantjang, Pajobadar, Biaro, Simaboer, Mandahiling, Tandjoeng.

2) Het is opmerkelijk, dat noch ik, noch ook mijn vroegere collega Van der Plas in een der streken, waar wij dienden: Fort van der Capellen, Pajokoemboeh, Soeliki, Padang Pandjang, Pariaman, den door Westenenk herhaaldelijk gebruikten titel „*Kjaï* Katoemanggoengan" hoorden. Overal sprak men van *Datoe'* K. Het was ons onverklaarbaar, hoe de heer W. aan dit „*Kjaï*" gekomen is. Is hier wellicht, bij sporadisch voorkomen van „Kjaï" de wensch om verband te zoeken met den Queey Tommagom uit het „Daghregister" (W.t.a.p. blz. 32) de vader van de gedachte geweest?

toe') Papatih nan Sabatang, die de staatsinrichters en wetgevers van Minangkabau heeten te zijn. Datoe' Katoemanggoengan zou de voorschriften voor den godsdienst hebben vastgelegd, Papatih nan Sabatang de algemeene adatbeginselen. De eerste gaat door voor den stichter van de Koto-Piliang-adat, de laatste voor dien van de Bodi-Tjaniago-adat.

Nu is het een feit, dat eerstgenoemde adatbeginselen conservatiever en op het stuk bv. van straffen strenger-Moslimsch zijn, dan die van de meer democratische, maar ook vrijgeviger Bodi-Tjaniago-adat. [1]) Men drukt dit wel uit door te zeggen:
„Koto-Piliang djatoeh ka igamo:
„siapo mamboenoeh siapo diboenoeh;
„Bodi-Tjaniago djatoeh ka adat:
„ko' soembing dititi',
„hilang ditjari,
„talamoen dikakéh,
„lapoe' diganti";
d.i. Koto-Piliang volgt den godsdienst: oog om oog, tand om tand; Bodi-Tjaniago volgt den adat: wat gescheurd (bv. dun metaal) of gedeukt is, wordt weer platgehamerd, wat verloren is, zoeken wij, wat bedolven is, wordt weer tevoorschijn gehaald, en wat verrot is, wordt vernieuwd (m.a.w. de overtreder wordt gecorrigeerd).

Oorspronkelijk politieke partijen. Wanneer men nu deze uiteenloopende grondbeginselen — elke groep uitgegaan van een der twee helden — in verband brengt met de overlevering, dat de beide leiders hoogloopende meeningsverschillen hebben gehad, ja, dat er zelfs strijd tusschen hen gevoerd is, moet men dan niet denken aan twee politieke richtingen, twee *partijen*, elk met hun leider? De verdeeling dier partijen kan aanvankelijk zeer goed in hoofdzaak aan bepaalde plaatsen of streken gebonden zijn geweest, maar daarom behoeft de principieele beteekenis der larassen nog niet te zijn een verdeeling in grondgebieden. In de Vereenigde Staten van Amerika zullen heel wat stadjes geheel in de macht van republikeinen of democraten zijn en in Holland volgen heele dorpen

1) vgl. de voorbeelden bij Westenenk, t.a.p. blz. 42.

en bloc hetzij den heer Colyn, hetzij Mgr. Nolens, maar in beide gevallen is het partijverschil primair, de verdeeling over grondgebieden secundair.

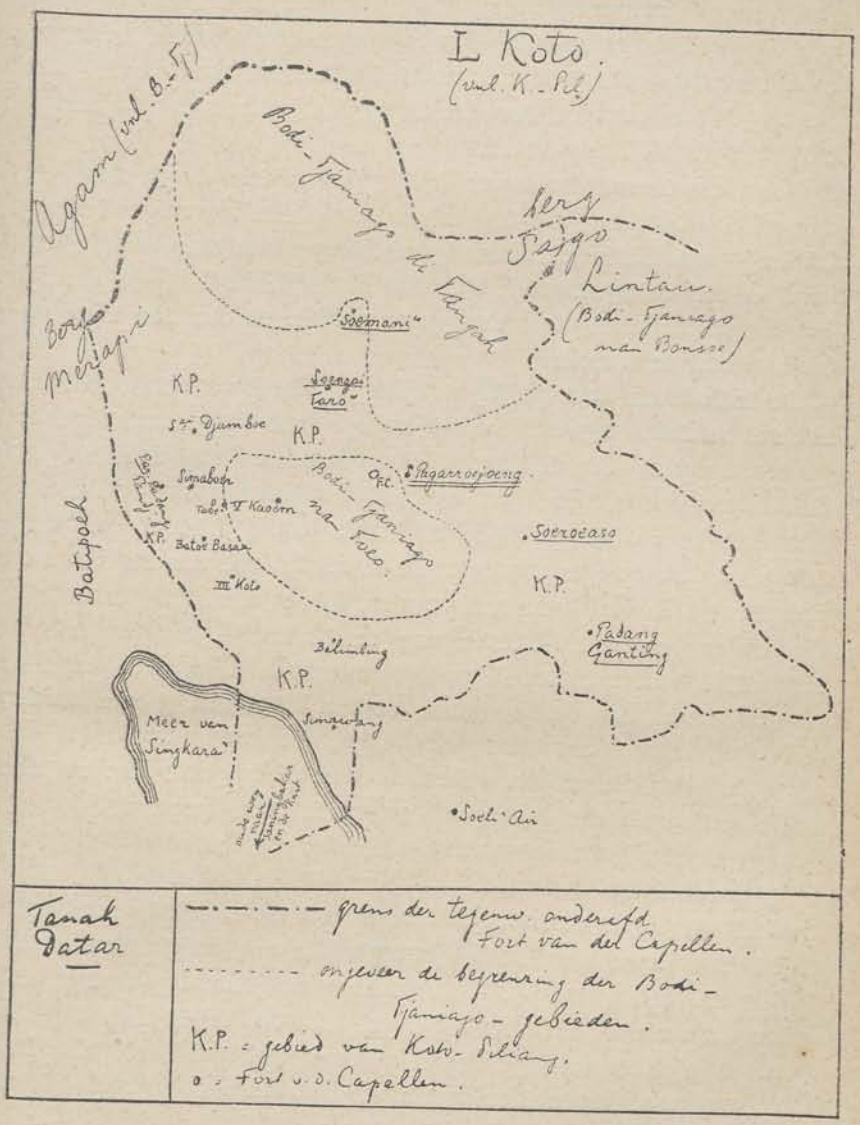
Zoo stel ik mij ook de oorspronkelijke verhouding der 2 larassen voor. In die opvatting word ik gesterkt voor wat omtrent de latere toestanden in Minangkabau bekend is.

Nog heden ten dage worden in Tanah Datar, het oude centrum van het rijk, scherpomschreven streken aangewezen als behoorende tot Bodi-Tjaniago dan wel tot Koto-Piliang. Wel hebben in den loop der tijden de adatbeginselen der beide partijen zich overal met elkaar vermengd, maar meestal voert toch in elke streek de oorspronkelijk daar thuis hoorende richting den boventoon en in het illustere Tanah Datar hebben de vroeger tot één partij behoorende gebieden hun oude namen behouden.

Op nevenstaand schetskaartje komt deze territoriale verdeeling duidelijk uit. Hier zien wij Pagarroejoeng, de residentie van den *„Radjo alam"*, bijna verdrukt tusschen de gebieden van *Bodi-Tjaniago nan Toeo* en *Bodi-Tjaniago di Tangah*. Van de ingesloten strook draagt alleen de vroegere invloedssfeer der *Basar ampé' balai*, der 4 Rijksgrooten [1]), nog den naam Koto-Piliang. Deze Rijksgrooten waren dan ook eertijds de bolwerken van die richting, partij of federatie: De Titah van Soengai-Taro' droeg ook den titel *„Pamoentja' Koto-Piliang"*, d.i. hij die op den top, aan het hoofd, van Koto-Piliang staat; de Indomo van Soeroeaso dien van *„Pajoeng Pandji* (banier) *Koto-Piliang"*; de Kali van Padang Ganting heette *„Soeloeh Bèndang* (de heldere fakkel) *Koto-Piliang"* en de *Machoedoem van Soemani'* droeg een dergelijken titel, die mij momenteel ontschoten is.

Hoe het evenwicht bewaard bleef. Ten Westen en als het ware in den rug van Bodi-Tjaniago nan Toeo, dit gebied als een hoefijzer omsluitend, ligt de z.g. *„Larèh nan pandjang"*, federatie der nagari's Pariangan Padang Pandjang (een dubbelnagari; volgens de overlevering bakermat van Minangkabau!), Simaboer, Batoe Basar, Tigo Koto en Balimbing, naar het Zuiden zich aansluitend aan de evenals zij tot Koto-Piliang behoorende nagari's

1) De machtigste steunpilaren van den vorst. Vgl. Westenenk t.a.p.

1) Noot. Door een abuis is in den laatsten regel van de bij het kaartje behoorende toelichting iets weggelaten; er moet staan: F.C. = Fort v. d. Capellen. — L.

Simawang, Tandjoeng Bali', Soeli' Air, Singkara', Saningbakar, alle liggende langs of nabij den (als er tweespalt was, natuurlijk tot elken prijs onder 's vorsten invloed te houden) *handelsweg naar Padang* [1]); in het Noorden aan Soengai Djamboe en zoo aan de beknelde Koto-Piliang-strook.

Is het een toeval, dat direct Westelijk van deze *Larèh nan Pandjang* het gebied lag van den in groote mate zelfstandigen *„Toean Gadang"* van Batipoeh, machtig aanhanger van den onmachtigen vorst en dan ook genaamd *„Harimau Koto-Piliang"*? Had die zijn grooten invloed aan die strategische positie, en dus aan zijne onmisbaarheid te danken?

De indruk van scherpe tegenstellingen wordt versterkt door een nadere beschouwing van Bodi-Tjaniago nan Toeo, welks gebied gevormd wordt door de nagari Limo Kaoem en wat daar volgens den ouden adat bij behoort, d.i.: „Limo Kaoem doeobalèh koto, sambilan koto pamagar" (de 12 koto's van V Kaoem, met de 9 koto's, als een pagar ervóór). De 9 koto's, die als het ware de voorpostenlinie van V Kaoem vormen, liggen ten Zuid-Oosten, ten Oosten en ten Noord-Oosten van de 12 koto's, als een scherm tusschen dat oudste Bodi-Tjaniago-centrum en Pagarroejoeng, de residentie van den *Radjo Alam*. Verder loopt een groote aarden wal van verscheidene kilometers lengte eveneens ten Oosten van Limo Kaoem. Dergelijke wallen worden meer gevonden: zij zijn de versterkingen, die de nagari's in hun talrijke onderlinge oorlogjes opwierpen; geen der andere wallen is echter zoo hoog en zoo lang als de thans bedoelde.

Merkwaardig is ook, dat de hoogst in aanzien zijnde adatwaardigheidsbekleeder van Bodi-Tjaniago, die een panghoeloe is van V Kaoem, den galar *Datoe' Bandharo nan Koening* draagt, een galar, die aandoet als opzettelijk geopponeerd tegen dien van den Pamoentja' Koto-Piliang, den Titah van Soengai-Taro', die Datoe' *Bandharo* (tegenwoordig Datoe' *Bandharo nan Poetih)* heet. En die leider van Bodi-Tjaniago was oudtijds de eenige — met uitzondering van den Toean Gadang van Batipoeh — die zich tegenover den vorst een vrijheid van optreden kon veroorloven, waaraan niemand anders had kunnen denken: hij had — of matigde

1) Die weg ging van Soeroeaso naar Simawang en van daar, schuin het meer van Singkara' overstekend, naar Saningbakar.

zich aan! — het recht om met opgestoken pajoeng voor den vorst te verschijnen en hem staande inplaats van hurkend te begroeten. Dat de andere figuur, die in het droevig milieu van tanende vorstenmacht een toon aansloeg, juist de strijdbare en krachtige „Harimau Koto-Piliang" [1]), die schildwacht in den rug van Limo Kaoem, was, is wel opvallend.

Andere aanwijzingen voor een politieken strijd. Wanneer men zich bij dit alles nu nog te binnen brengt, dat zoowel de *adat pasoekoean* (soekoe-indeeling) als vele andere adatregels van Bodi-Tjaniago duidelijk democratischer getint zijn dan die van Koto-Piliang; dat volgens de overlevering tusschen Papatih nan Sabatang en Datoe' Katoemanggoengan, de legendarische stichters der twee larassen, een twist ontstond, welke zóó hoog liep, dat zij elk een steen doorstaken, zeggende: zoo zal ik ook mijn tegenstander doorsteken, en dat die beide steenen, „batoe batikam" genaamd, zich respectievelijk bevinden te *V Kaoem* en te *Soengai Taro'*, is het dan nog gewaagd, aan te nemen, dat de beide larassen oorspronkelijk niets anders geweest zijn dan „politieke" partijen, één (Bodi-Tjaniago) van democratische, ja wellicht van revolutionnaire richting, de andere gevormd door de conservatieve aanhangers, zoo al niet van den persoon des vorsten, dan toch van de vorstelijke traditie? En het verhaal, dat de twee groote leiders, na zich verzoend te hebben, de Alam Minangkabau onder zich verdeelden — wijst het niet erop, dat er op een oogenblik een soort evenwichtstoestand intrad, waarbij geheele streken definitief de partij, die zij oorspronkelijk hadden gesteund, bleven aanhangen? Dat in den loop der tijden elke partij zijn eigen complex van adatregelen opbouwde op den basis van de van den aanvang af reeds uiteenloopende opvattingen, spreekt vanzelf. Dat, eveneens in den loop der tijden, de partij-zuiverheid der meeste nagari's ging verwateren, totdat bv. in Tanah Datar de adat pasoekoean het chaotische beeld kon vertoonen, dat Westenenk in zijne „Minangkabausche Nagari" met voorbeelden schetst, is eveneens natuurlijk. Niet alleen het voortdurend onderling verkeer in het centrum des rijks moest

1) De Toean Gadang was, zooals Westenenk meedeelt, de eenige, die voor den vorst luid mocht spreken en voor „ik" „*dèn*" mocht gebruiken inplaats van het beleefdere „*hambo*" of het nog nederiger, doch verouderde „*pati*".

daartoe leiden, maar ook het zich vestigen in de verschillende nagari's van van elders afkomstigen droeg ertoe bij. Wanneer zulke immigranten, op grond van het:
„Boeki' samo didaki,
„Loerah samo ditoeroeni,
„Nan barè' samo dipikoel,
„Nan ringan samo didjindjing", [1])
onder afzonderlijke panghoeloe's als het ware in de nagari werden opgenomen, heette het weliswaar, dat de nieuwelingen de adat van de plaats hunner vestiging moesten volgen (en tot op zekere hoogte had aanpassing ook wel degelijk plaats), maar een zekere mate van vermenging was toch onvermijdelijk.

De sporen van die vermenging kan men zelfs onderscheiden in de verst af gelegen deelen van het rijk, die niet, als Tanah Datar, centra van verkeer uit alle richtingen waren. Zooals bij Westenenk vermeld, was Agam (behalve natuurlijk Batipoeh!) oorspronkelijk geheel Bodi-Tjaniagosch, de loeha' [2]) Limopoeloeh (de onderafdeelingen Pajokoemboeh en Soeliki) Koto-Piliangsch. Tegenwoordig heeft men in Agam ook enkele Koto-Piliang-nagari's en in den stilsten uithoek van de L Kota, nl. in Soeliki, welks adat pasoekoean bv. nog het absoluut onvervalschte Koto-Piliangsche beeld vertoont [3]), is de invloed van Bodi-Tjaniago te onderkennen. De adatnagari Moearo (Koto Tinggi), gelegen in den uitersten hoek van de L Kota-zak, heeft een *balai* (raadzaal) van Bodi-Tjaniagosch model! En een oude panghoeloe der nagari Soeliki wist mij dadelijk een voorbeeld, uit den tijd van zijn *nini'*, te geven van twee adat-vonnissen, beide geveld door denzelfden rapat adat, doch elk de duidelijke kenmerken van één der partijen dragend. Het eene was een zuiver Koto-Piliangsch vonnis, gebaseerd op het beginsel „Siapo mamboenoeh siapo diboenoeh", in het andere geval werd zekere Koetjing galar (Datoe'?) Radjo

1) Tezamen bestijgen wij de bergen, tezamen dalen wij af in de ravijnen; tezamen dragen wij zware lasten op de schouders en lichte lasten op de handen; m.a.w.: wij hebben lief en leed samen gedeeld.
2) Zooals bekend, bestond de eigenlijke Alam Minangkabau uit de 3 *loeha''s* Tanah Datar, Agam en Limopoeloeh; daaromheen lagen de *rantau's*: rantau Kwantan, rantau Kampar, Pasisir (kust) enz.
3) Men zie hier beneden.

Alam [1]) wegens doodslag slechts gestraft met *f* 800.— boete — echt Bodi-Tjaniagosch.

Oorsprong der laras-namen. Maar hoe kwamen nu — zou de vraag nog kunnen luiden — de beide larassen aan hunne namen? Namen van soekoe's, van stamverbanden dus, twee aan twee aan elkaar gekoppeld! Het vermoeden ligt m.i. voor de hand dat zij, die in het oude Tanah Datar van ouds de steunpilaren van het vorstengezag, ja, de eigenlijke leiders van diens omgeving waren, voornamelijk hadden behoord tot de soekoe's (kampoengs) [2]) Koto en Piliang en dat daardoor die twee namen het symbool waren geworden voor die partij, die den vorst steunde en deelde in diens luister. Op soortgelijke wijze kan de partij der democraten aan den naam Bodi-Tjaniago zijn gekomen. Heette in de Nederlanden niet een heele partij naar een paar edelen, die waren uitgescholden voor geuzen? En leenden niet Oranje, don Carlos, Luther, hun namen aan machtige partijen? De hypothese vindt steun in de omstandigheid, dat blijkens de opgave van Westenenk [3]) Pariangan Padang Pandjang, Westelijk bolwerk van Koto-Piliang, wél soekoe's van *die* namen, maar *géén soekoe's Bodi of Tjaniago* rijk is! Indien ik kon verzekeren, dat bv. in V Kaoem de soekoe's Koto en Piliang mankeeren, zou de coincidentie volmaakt zijn, maar helaas beschik ik hier niet over de noodige gegevens en ik ben niet in de gelegenheid, terzake dadelijk inlichtingen te verkrijgen. Doch ook al zou zulks in V Kaoem niet het geval zijn, dan bewijst zulks niet de onjuistheid mijner hypothese, aangezien door immigratie zeer wel soekoe's bijgekomen kunnen zijn.

Tot zoover over de twee legendarische larassen, waar over zoo weinig met zekerheid bekend is, dat vrijwel geen Minangkabauer er duidelijke en tegelijk plausibele denkbeelden over heeft.

Uit het vorenstaande zou afgeleid kunnen worden, dat *„larèh"* zooiets beteekent als een verbond van eenheden met gelijke richting, gelijke opvattingen, gelijke adat, een opvatting, die wel steun

---

1) Géén vorst; hier is het een eenvoudige galar.
2) Hier is kampoeng = stam.
3) T.a.p. blz. 49.

vindt in de beschouwing der tegenwoordig nog bestaande larassen van bescheiden formaat, de adatfederaties van nagari's.

De „larèh" als nagari-federatie. In van Vollenhoven's „Adatrecht van Nederlandsch-Indië" lezen wij op blz. 252:

„Elders in dezen kring vindt men veelal losse *dorpsbonden* „.....; meestal heeten ze „de zooveel Kotå" [1]) ..... „Boven die nagaribonden heeft men hier en daar nog weer zeer „losse *federaties*..... Soms zijn deze bonden of federaties „door ons gezag erkend als rechtsgemeenschappen.....; in „den regel echter zijn ze genegeerd, of zijn de bonden tot javasche „districten *onder den raren naam laras (larèh) gedenatureerd*".

Reeds Westenenk (t.a.p. blz. 9, noot 5) heeft erop gewezen, dat *larèh* de naam was van (grootere) adatfederaties in de Tigo Loeha' (zooals bv. de vorengenoemde Larèh nan pandjang); dat hiervan dus afkomstig is de naam der door ons onder den naam laras ingestelde districten; en dat, aangezien die Gouvernementslarassen over het algemeen wel degelijk saädat waren, die naam niet zoo verkeerd is, als wel gemeend wordt.

En inderdaad, even weinig als de naam „laras" raar genoemd kan worden, evenmin is er sprake van, dat de larassen „gedenatureerd" zijn tot districten. Wat het Nederlandsch bestuur in het meerendeel der gevallen gedaan heeft, in vele streken nog tijdens den Padri-oorlog, is het aanstellen van hoofden over reeds bestaande territoriale eenheden, larassen, adat-verbonden van aaneengrenzende nagari's met onderling gelijken adat, eenheden dus, die, voortgekomen als zij zichzelf meestal achten uit één gemeenschappelijke grond-vestiging, zich aan de Hollanders al dadelijk voordeden als scherpomschreven districten, kant en klaar om van bestuurswege onder een als hoofd aangesteld krijgshoofd, panghoeloe of Toeankoe geplaatst te worden.

Vandaalsche reorganisatie. Die larassen zijn tot aan de districtshervorming van 1913 officieel blijven voortbestaan, maar

1) De door Prof. van Vollenhoven gebruikte spelling *Kotå, andikå* e.d. is onjuist en misleidend; die slotklinker is heel iets anders dan de Javaansche *å* en gedraagt zich nf. naar andere regels. Wij hebben hier te doen met een echte, zij het ook ietwat eigenaardige, *o*.

moesten toen plaats maken voor een stelsel van districten en onderdistricten, geleid door uit andere streken afkomstige demangs en assistent-demangs, die de plaatselijke kennis van personen, familieverhoudingen, adatvoorschriften, waarin de larashoofden van kindsbeen af waren opgegroeid, noodzakelijkerwijs moesten missen. Maar wat erger was: die indeeling in districten en onderdistricten werd uitgevoerd vaak met negatie van de voor de bevolking levende, oude adateenheden; grenzen werden soms getrokken dwars door larassen, zuster-nagari's van elkaar gescheiden.

Toch is het in den sedert verloopen tijd niet gelukt, te dooden wat in den boezem der bevolking leeft. De districten worden erkend als een maatschappelijk instituut, zooals wij den fiscus en den politieagent erkennen, maar de eenheid, die in het eigen leven der bevolking de hoofdrol speelt, is de *„larèh"*. Nog altijd, wanneer een der partijen niet wenscht te berusten in de uitspraak van de *karapatan nagari* in een adat-twistgeding, wordt verzocht de zaak te mogen brengen voor de *„rapè' salarèh Goegoe'* (of *Koto nan Ampè'* of wat de naam van de laras in kwestie moge zijn). Ook bij het verrichten van belangrijke werkzaamheden, zooals het aanleggen of verbeteren van waterleidingen, het maken, in vrijwilligen nagaridienst, van oeververdedigingen in rivieren, die sawahcomplexen bedreigen, wordt dikwijls in overleg getreden met tot dezelfde laras behoorende, doch soms bij een ander onderdistrict ingedeelde nagari's — ook al hebben die zelf bij de zaak in kwestie geen belang — teneinde het werk gezamenlijk te verrichten. „Nan barè' samo dipikoel, nan ringan samo didjindjing" (zie boven), is dan de leus.

Welk een ideale eenheid om een bestuursindeeling op te bouwen! De larassen, welker onderdeelen als regel saädat waren, naar buiten toe zich duidelijk onderscheidend van aangrenzende larassen met andere adat, bestuurd door een *Toeankoe Larèh* uit de streek zelf, die om zoo te zeggen elk kalf en elke struik in zijn ressort kende, die misschien hier of daar wel eens een beetje knevelde, maar die aan den anderen kant den invloed bezat, noodig om de duizenderlei moeilijkheden op te lossen, die zich in een Inlandsche maatschappij voordoen; die larassen zijn te kwader ure vervangen door districten, die niet alleen der bevolking niets zeggen, maar die bestuurd

worden door Inlandsche ambtenaren, welke als vreemdelingen in hun ressort begroet worden.

Andere locale adat-ressorten. Met de laras als adatgemeenschap hield het trouwens niet op. Over de larassen heen had en heeft men nog de *loeha'*, waarvan, zooals reeds gezegd, de eigenlijke Alam Minangkabau — de *darè'*, d.z. de Bovenlanden — er drie bevatte: Tanah Datar, Agam en Limopoeloeh. De loeha' Tanah Datar omvatte eigenlijk alleen de tegenwoordige onderafdeeling Fort van der Capellen (met Lintau?); Agam de onderafdeeling Oud-Agam (Fort de Kock), Zuidwaarts uitgebreid tot en met Batipoeh; de loeha' Limopoeloeh bestond uit de onderafdeelingen Pajokoemboeh (eigenlijk zonder de Halaban-streek) en Soeliki (zonder Mahè'). Adatgeschillen, die in de „rapè' salarèh" onbeslist bleven, werden vaak gebracht bv. voor de „rapè' saloeha' Limopoeloeh", en daarna was er nog hooger beroep mogelijk op de „rapè' tigo loeha'", waarna eindelijk de Rijksgroote, tot wiens competentie de zaak behoorde (in zuivere adatzaken de Titah van Soengai Taro'), zijn scheidsmanswoord deed hooren en in laatste instantie eerst de Radjo Adat te *Boeo* en daarna nog de Radjo Alam [1]) van Pagarroejoeng zelf besliste. Nog een veertig jaar geleden is op een dergelijke wijze een adatkwestie uitgemaakt in een „rapè' tigo loeha'", ten overstaan van den toenmaligen Resident der Padangsche Bovenlanden.

Uit dit alles blijkt wel, hoe gedecentraliseerd het staatsbestel van het oude Minangkabau al was en hoe uitstekend in het oude raam een nieuw gebouw had kunnen worden opgetrokken, indien men niet Westersche wijzen voor gemakkelijker had gehouden.

Wel typisch is het, dat het hoogste beroep in geschillen binnen nagari's der laras *Bodi-Tjaniago* — die natuurlijk niets wilden weten van een beslissing van den Pamoentja' *Koto-Piliang!* — berustte bij een groote rapat in de beroemde, ruim 50 meter lange *Balai nan pandjang* te Tabè', een raadzaal vol wonderlijke merkwaardigheden, gebouwd door den op twee plaatsen begraven, 20 meter langen reus Datoe' Tan Tedjo Goerhano, en waarvan gezegd wordt:

1) Voor het vorsten-driemanschap, de „radjo nan tigo sélo": Radjo Alam Radjo Adat en Radjo Ibadat, vgl. Westenenk t.a.p. blz. 33.

„Balai balairoeng nan pandjang,
„Nan batongga' tarèh djilatang,
„Nan baparan akar loendang,
„Nan bakasau toelang ikan,
„Nan bagandang saligoeri,
„Nan bataboeh poeloei'-poeloei',
„Panggatangnjo djangè' oemo,
„Panggoegoehnjo kalaka kandji":

Dakstijlen vervaardigd uit het merg van brandnetelstelen, dakribben van lianen, dakbalken van vischgraten, een *taboeh* (trom uit een uitgeholden boomstam), uitgehold uit het stengeltje van de klit, een kleinere trom uit het kruidje saligoeri, de eerste bespannen met het vel van een *oemo* [1]) en, om de teerheid van dat vel, geslagen met een grasbloempje!

De opeenvolgende trappen in de hiërarchie der eenheden waren dus:

1. adatnagari;
2. kleinere nagari-federatie — de „zooveel Koto" — thans vaak één Inlandsche gemeente, zooals bv. in Soeliki de Inlandsche gemeenten Goegoe', Talago e.a.;
3. de *larèh;*
4. de *loeha'*.

Hier beneden zullen voorbeelden volgen van nog een paar tusschentrappen, die slechts hier en daar voorkomen, nl. van een „larèh" *in* een larèh (dus staande tusschen 2 en 3) en van een federatie van verscheidene larassen, kleiner dan een loeha'.

Als voorbeelden van de normale laras zou ik willen kiezen de adatlarassen Goegoe', Soeliki, Koto Lawèh en Mahè', alle gelegen in de onderafdeeling Soeliki (afdeeling L Koto) waar ik door een vrij lang verblijf het best in de gelegenheid was nauwkeurige gegevens te verzamelen.

1) Blijkens mededeeling van den Controleur Van der Plas werd hem door oude hoofden verteld, dat de *oemo* een dier was, zoo groot als een kat, dat in het bosch leeft, vroeger wel overal voorkwam, maar tegenwoordig alleen nog maar in Koerintji. Het dier zou zoo'n dunne huid hebben, dat deze bij de minste aanraking scheurde. Deze heele beschrijving slaat prachtig op den Sumatra-haas (Nesolagus Netscheri) en het lijkt dan ook zeer waarschijnlijk, dat met *oemo* dit dier bedoeld is; waarschijnlijker, dunkt mij, dan Westenenk's lezing „toemo" = luis (Tijdschr. Bat. Genootschap deel LVII blz. 247).

Soekoe-indeeling. Alvorens tot de samenstelling en de soekoe-indeeling van elk dier larassen afzonderlijk over te gaan, is het noodzakelijk, vooraf een beknopt overzicht te geven van den algemeenen vorm van soekoe-indeeling, zooals die in dezen onbedorven, weinig vermengden uithoek van de Koto-Piliangsche L Koto voorkomt. Hierover bestaat weliswaar genoeg literatuur, maar toch is de algemeene onbekendheid ermede groot, terwijl bovendien de groote verscheidenheid van (soms onjuiste) mededeelingen verwarrend werkt. Een kort exposé komt daarom waarlijk niet overbodig voor. [1])

De bevolking is verdeeld in stammen *(kampoeng's);* dit zijn genealogische, *geen* territoriale, eenheden, in het grijs verleden terug te voeren op familieverbanden. Deze *„kampoeng's"* dragen namen als Bodi, Djamba', Patapang, Malajoe enz. In elke nagari vindt men uiteraard verscheidene familieverbanden („boeah paroei" = tot één moederbuik behoorend = één stammoeder hebbend), die tot denzelfden stam behooren. Dat dit zoo moet zijn, is duidelijk, wanneer men bedenkt, dat door alle tijden heen verhuizingen en dus vestigingen van menschen uit andere deelen van het rijk plaats hebben gehad. Elk zoo'n familieverband heeft een familiehoofd, *panghoeloe andiko* [2]) geheeten. De verschillende in dezelfde nagari tot één zelfden stam (kampoeng) behoorende boeah paroei' worden dus vertegenwoordigd door hunne gezamenlijke panghoeloe's andiko.

Nu zijn in een groot deel van Minangkabau, maar in elk geval in de onvervalscht Koto-Piliangsche adat, de verschillende stammen in 4 groote groepen *(soekoe's)* gerangschikt, in dier voege, dat elke soekoe een aantal kampoeng's omvat en dat elke kampoeng deel uitmaakt van één dier soekoe's, die dus geenszins territoriale eenheden zijn, aangezien de leden ervan in de nagari kris en kras door de leden van andere soekoe's heen wonen. [3])

---

1) Dit moge ook blijken uit het op deze blz. in noot 3) medegedeelde.
2) Oud-Javaansch *ngandiko* is bevelen.
3) De bewering, voorkomende in het nog wel bekroonde boek „Land en volk van Sumatra" van C. Lekkerkerker, als zoude een „huizengroep..... dus wijk of buurt" *soekoe* worden genoemd, is even dwaas als zijne verwarring van het woord *goedang* met *gadoeng* en bewijst afdoende dat het boek is geschreven met onvoldoende kennis van zaken en — in aanmerking genomen de bestaande literatuur — ontstellend oppervlakkige bronnenstudie. Toch

Elk dier 4 soekoe's heeft in de L Koto denzelfden naam: zij heeten, al naar het aantal *kampoeng's*, dat er deel van uitmaakt: Nan Sambilan, Nan Ampè', Nan Limo en Nan Anam. Merkwaardig is, dat die overal gelijknamige soekoe's in de eene nagari andere stammen omvatten dan in de andere, wat de theorie bevestigt, dat de soekoe's *niet*, zooals de *kampoeng's*, genealogische eenheden zijn, maar eenvoudig groepen, geschapen voor administratieve doeleinden, ter vereenvoudiging van het eigen bestuur.

Aan het hoofd van elk dier soekoe's staat een panghoeloe; tezamen heeten zij de Datoe' nan Ka-ampè' soekoe of Datoe' nan barampè'; individueel worden zij meestal genoemd „Panghoeloe ka 4 soekoe"; in sommige nagari's in de onderafdeeling Pajakoemboeh heeten zij „Lanta' soekoe" (d.i. de paal, de steun van de soekoe) of ook wel „Panghoeloe poetjoe'" (poetjoe' is uitspruitsel, maar ook: top, kruin van een palmboom). In Soeliki is een panghoeloe poetjoe' iets anders. De panghoeloe's ka 4 soekoe zijn in hun *eigen* familieverband *andiko;* de bevolking beweert dan ook, dat zij bij de invoering der viersoekoe-indeeling werden aangesteld *uit* die andiko's, die de hoofden waren der oudste in elke nagari aanwezige soekoe's.

De Rooij contra Westenenk. Het hier geschetste beeld van soekoe-indeeling is hetzelfde, dat de groote adatkenner de Rooij in de tachtiger jaren in de toenmalige onderafdeeling Poear Datar en Mahè' (= Soeliki zonder de laras Goegoe') aantrof. Het vertoont echter een belangrijk verschil met de door Westenenk [1]) gegeven voorstelling van zaken, die overigens wel klopt met den huidigen toestand in de onderafdeeling Pajokoemboeh en de tot voor kort tot dat ressort behoord hebbende laras Goegoe'.

Ik kan, om mijne bedoeling dadelijk duidelijk te maken, niet beter doen dan het volgende aanhalen uit de Rooij's „Positie der Volkshoofden enz." (blz. 654):

(*Vervolg noot 3.*)
wordt het (b.v. door van Römer in de Handelingen van het Eerste Congres voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Java) aangehaald als het werk van een autoriteit over Minangkabau, een „goeden kenner der Minangkabauers." Men ziet, dat het niet overbodig was, nog eens een (te korte) schets van het soekoe-wezen te geven.

1) T.a.p. blz. 41 en 43.

„Het hoofd van elke familie of boeah paroet heet alzoo Pang-
„hoeloe „andiko"; zijn er van denzelfden stam in de negri drie
„familiën aanwezig, dan heeft men dus ook drie panghoeloe's
„andiko in dien stam of kampoeng.

„De kampoeng wordt dus vertegenwoordigd door evenveel pang-
„hoeloe's als zij familiën telt.

„Intusschen wordt door sommige bestuurshoofden [1]) in de on-
„derafdeeling Payakombo [2]) beweerd, dat daar nog bovendien
„afzonderlijke *„panghoeloe's kampoeng"* zouden zijn, aan het
„hoofd staande van de gezamenlijke tot die kampoeng ressortee-
„rende paroets en panghoeloe's [3]); of dit daar als eene adatin-
„stelling *dan wel als een concentratiemaatregel in het belang der
„heerendiensten moet beschouwd worden, welk laatste ons het
„meest waarschijnlijk voorkomt,* (cursiveering van mij-W. L.) is
„ons niet gebleken; daarvoor ontbrak ons de gelegenheid tot nauw-
„keurig onderzoek; bij ondervinding weten wij echter hoe weinig
„vertrouwen men kan hechten aan op zichzelf staande mededee-
„lingen van inlandsche bestuurshoofden [4]) omdat die tengevolge
„van onkunde dikwijls tegenstrijdig zijn en soms op geen enkelen
„goeden grond berusten".

Waar men de Rooij's nauwkeurige waarnemingen ongetwijfeld voor juist moet houden, staat het dus vast, dat 40 jaar geleden in het ontegenzeggelijk meest adat-zuivere deel der L Koto (ook Westenenk neemt zijne voorbeelden uit het Soelikische!) *géén panghoeloe's kampoeng bestonden,* en dat de hoofden der boeah-paroets *panghoeloe andiko* heetten.

En nu vinden wij bij Westenenk de bewering, dat in de Koto-Pilianglanden de Kapalo paroei' „zichzelf gaarne den titel van andiko geven" en dat hun zitting nemen in den raad van volks-hoofden „een ingeslopen misbruik" is (t.a.p. blz. 41); verder (blz. 43) dat, „waar panghoeloe kaampè' soekoe zijn..... zij en de

---

1) Zie de noot hieronder over de uitdrukking bestuurshoofden (W.L.)
2) Daartoe behoorde toen ook nog de laras Goegoe' (W.L.)
3) Zoo'n panghoeloe kampoeng is één der tot zijn stam (kampoeng) behoorende andiko's, die hen vertegenwoordigt (W.L.)
4) „Door inlandsche bestuurshoofden moeten hier verstaan worden in-
„landsche hoofden, door het Europeesche bestuur in niet-adat-ambten aan-
„gesteld. d.R. (dus larashoofden, panghoeloe's soekoe rodi. — W.L.)

panghoeloe kampoeng het bestuur (hebben); de kapalo paroei' of panghoeloe andiko hebben daar niets te zeggen". En deze voor mij onbegrijpelijke bewering, toch zoo lijnrecht in strijd met de Rooij, wordt niet eens gemotiveerd!

Waar nu enkele onjuistheden in daarop volgende voorbeelden het vermoeden wettigen, dat de heer Westenenk, voor wat betreft deze streken, niet geheel op eigen waarneming heeft kunnen werken, doch waarschijnlijk voor een deel heeft moeten afgaan op hem verstrekte gegevens, terwijl wij van de Rooij het tegenovergestelde weten, schijnt mij dit voldoende aanleiding om, na vergelijking, de voorstelling van laatstgenoemde voor juist te houden. Zij vindt tevens steun in de bij de bevolking volstrekt algemeene opvatting terzake, welke zonder eenige uitzondering de kapalo paroei' beschouwt als „panghoeloe andiko", gerechtigd om als volkshoofd in den rapat adat zitting en stem te hebben.

Ik vermoed, dat de heer Westenenk den hem bekenden toestand in het Pajokoemboehsche voor den oorspronkelijken heeft gehouden en daaruit concludeerde, dat, waar elke „kampoeng" daar zijn vertegenwoordiger had, de *andiko's* niet onder de panghoeloe's hoorden, hetgeen echter in strijd is met de in alle nagari's der onderafdeelingen Pajokoemboeh en Soeliki heerschende opvattingen. En als er sprake is van een ingeslopen misbruik, dan is het veeleer de erkenning van een panghoeloe kampoeng, die boven zijn medeandiko's staat.

Om te beginnen is er in de onderafdeeling Pajokoemboeh veel meer verwatering en bederf van adatinstellingen te constateeren dan in Soeliki, den op-zich-zelf liggenden uithoek. Maar bovendien kan de juistheid van mijn opvatting blijken uit de omstandigheid, dat thans, veertig jaar na de Rooij, het *begrip* „panghoeloe kampoeng" reeds in de geheele onderafdeeling Soeliki *bekend* is, doch niettemin alléén is ingeburgerd in de laras Goegoe' en de onmiddellijk daaraan grenzende nagari Limbanang.

Verder stroomopwaarts echter gebruikt men wel graag vaak den titel, maar bijna iedere andiko beweert daar dan ook panghoeloe kampoeng te zijn en pogingen om uit te zoeken, wie in elken stam nu de man was, bleken tot vruchteloosheid gedoemd. Toen ik pas in de streek diende, verbaasde mij — die geheel afging op

Westenenk — dit ten zeerste, doch toen ik de Rooij's artikel in handen kreeg, ging mij een licht op. Ik informeerde daarna — nog weifelend — bij verschillende oude adat-kenners, o.a. bij het bekende getrouwe oud-larashoofd van Koto Lawèh, Radjo Mangkoeto — onvolprezen raadsman van vele opeenvolgende bestuursambtenaren — naar den werkelijk van ouds bestaanden toestand en kreeg toen te hooren, dat de lezing van de Rooij inderdaad de juiste was en dat de pangkat van panghoeloe kampoeng eens op een gegeven moment, al lang geleden, was ingevoerd, naar men meende door toedoen van het bestuur.

Is dus de panghoeloe kampoeng althans in enkele streken een recent maaksel, elders misschien een oudere instelling, aan het recht der overige panghoeloe's zich als andiko te beschouwen en deel te nemen aan alle beraadslagingen wordt nergens in de L Koto getornd. De door Westenenk als specifiek Bodi-Tjaniagosch aangehaalde spreekwijze „taga' samo tinggi, doedoe' samo randah" (staande zijn wij even hoog, en zitten doen wij op hetzelfde niveau) wordt dan ook in de Koto-Piliangsche L Koto algemeen gebruikt om aan te duiden, dat de panghoeloe ka 4 soekoe (en eventueel de panghoeloe kampoeng) slechts primus inter pares is temidden van de andiko's, tot welke hij zelf ook behoort.

Beschrijving van de indeeling. Enkele voorbeelden.

Overgaande tot de beschrijving der meergenoemde larassen, wil ik beginnen met:

I. de larèh *Goegoe'* (gelijk aan het tegenwoordige onderdistrict van dien naam).

Deze bestaat uit de Inlandsche gemeenten (nagari's) Goegoe', Talago, Koebang en Soengai Talang, die elk eigenlijk een federatie zijn van verscheidene Koto's (adatnagari's, elk met een eigen balai en moskee).

De soekoe-indeeling is hier als volgt:

Soekoe's	kampoengs:
1. Nan IX	1. Koto
	2. Piliang

3. Simaboer
4. Sikoembang
5. Sipisang
6. Tandjoeng
7. Pajobadar
8. Pagartjantjang (Goegoe' en Soengai Talang) en Koebang) of: Goetji (Talago
9. Dalimo

2. Nan V.
1. Djamba'
2. Patapang
3. Koetianjir
4. Salo
5. Banoehampoe

3. Nan IV.
1. Malajoe
2. Mandahiling
3. Bèndang
4. Kampai

4. Nan VI.
1. Bodi
2. Tjaniago
3. Sipandjang [1])
4. Singkoeng
5. Simagè' (Soemagè')
6. Tjapoe' Napar.

Wat betreft de soekoenamen, hoorde ik in Goegoe' nooit anders dan „Nan IX, nan IV", gebruiken; dat gezegd zou worden: „Tandjoeng, oerang nan IX; Bèndang, IV nini', zooals Westenenk zegt, werd door verschillende hoofden absoluut ontkend. Wel vindt men die gewoonte (en dan veel sterker) in het Pajokoemboehsche, waar men meestal alleen nog de soekoe IX kent, doch de andere soekoe's met een kampoeng-naam aanduidt, die dan is de naam van de kampoeng, waartoe de panghoeloe ka 4 soekoe

1) Bij Westenenk ten onrechte Goetji.

behoort; is dat bv. Malajoe, dan wordt inplaats „nan IV", „Malajoe" gezegd voor de geheele soekoe. Vele inwoners eener nagari kennen overigens alleen hun „kampoeng" en den galar van hun panghoeloe, niet den naam der soekoe.

De nagari's uit deze laras bestaan elk uit een aantal adatnagari's, die ieder hun eigen panghoeloe's ka 4 soekoe hebben. Elk der kampoengs heeft (tijdens de Rooij misschien nog niet? Maar toen hoorde Goegoe' nog tot Pajokoemboeh) een panghoeloe kampoeng en daaronder de andiko's, die alweer wel degelijk medezeggingsschap hebben.

De meesten dier adatnagari's hebben een *panghoeloe poetjoe'*, en die geheele Inlandsche gemeente — „panghoeloe-kapaloschap" — (meestal genoemd: 8 Koto nagari Goegoe', 7 Koto nagari Talago) heeft een *poetjoe' nagari* of *poetjoe' zooveel Koto,* die het hoofd is van de alleroudste kernfamilie der nagari.

Van die poetjoe''s is de voornaamste de poetjoe'-nagari van Talago, Datoe' Bandharo Hitam, die volgens de overlevering de afstammeling en erfgenaam is van een hoofd uit vroeger tijd, wiens macht zich uitstrekte van Poear tot de Kapoer nan IX (Sialang Pangkalan Kota Baroe) en Manggilang.

II. De larèh *Soeliki.* Deze bestaat uit de nagari's Soeliki, Koerai en Pandam Gadang. Blijkens „Het Nederlandsch-Oost-Indisch leger ter Westkust van Sumatra" van *Lange* en de daarin voorkomende kaart, zou eerstgenoemde nagari eigenlijk *Siliki* geheeten hebben, hetgeen geheel overeenstemt met de uitspraak van de ongeletterde kampongbevolking. Als men weet, dat aan den bovenloop van de Si Namar-rivier een kampong Moedi' Namar ligt en aan den bovenloop van de Soeliki (Si-Liki)-rivier een nederzetting Moedi' Liki, wint de lezing Siliki belangrijk aan waarschijnlijkheid. [1]) De afleiding van sommige meer ontwikkelde panghoeloe's van *soeli'* = soelit = moeilijk, zwaar, naar den moeilijken tocht, dien de stichters der nagari over het Kamanggebergte zouden heb-

1) Een dergelijke klankverwisseling is in het Minangkabausch niets bijzonders: voor Simagè' wordt gezegd Soemagè', voor Sipandjang: Soempandjang, voor Panago: Pinago of Poenago, voor igamo: oegomo. Ook omgekeerd doet zich dit verschijnsel veel voor.

ben gemaakt, is weer een typisch staaltje van weinig waardevolle Minangkabausche volksetymologie.

De indeeling is als volgt:

Soekoe's	Kampoengs:
	2. Piliang
	3. Simaboer
	4. Sikoembang
	5. Sipisang
	6. Tandjoeng
	7. Pajobadar
1. Nan IX.	1. Koto
	8. Goetji
	9. Pagartjantjang
2. Nan V.	Evenals Goegoe'.
3. Nan IV.	1. Bodi
	2. Tjaniago
	3. Singkoeng
	4. Sipandjang (Soempandjang)

4. Nan VI. Deze soekoe ontbreekt in deze laras geheel en moet al vanaf de eerste vestiging daar ontbroken hebben.

Aan het hoofd van elke soekoe staat een panghoeloe ka 4 soekoe; elk der kampoengs wordt vertegenwoordigd *door de gezamenlijke andiko's*. Het instituut van den panghoeloe kampoeng is *niet* ingeburgerd, ofschoon de titel wel af en toe er doorheengegooid wordt.

Volgens den adat is in deze heele LARAS slechts *één panghoeloe poetjoe'* [1]), Datoe' Malako te Soeliki (de moedernagari). In de nagari Pandam Gadang vindt men tegenwoordig óók een panghoeloe met den galar Datoe' *Tan* Malako (thans gevoerd door den bekenden communist), welke galar evenwel zonder goedvinden van Soeliki — dus tegen den adat in (anders is het „brengen" van zoo'n galar van de moedernagari naar eene reeds lang

1) Een poetjoe' *naast iederen ka* 4 *soekoe*, zooals Westenenk schrijft, bestaat hier *niet*.

zelfstandig geworden dochternagari na verkregen overeenstemming geheel in orde) — naar Pandam Gadang gebracht is.

III. De larèh *Koto Lawèh.*

Deze larèh is merkwaardigerwijs onderverdeeld in twee kleinere larèh's:

Larèh's in een larèh. A. *Larèh Air* (de nagari's langs de Sinamar rivier):

1. Limbanang,
2. Soengai Rimbang,
3. Talang Anau,
4. Koto Tinggi (Poear Datar),
5. Air Angè' (hoort nu tot Koto Tinggi); en:

B. *Larèh Kaki Goenoeng:*

6. Anding (hoort nu bij Limbanang),
7. Bandjar Lawèh,
8. Koto Tangah,
9. Soengai Naning,
10. Baroeh Goenoeng.

Voor de laras *Koto Lawèh* (W. geeft op „nagari Kota Lawas" doch deze bestaat niet; waarschijnlijk is den schrijver opgave gedaan van de soekoeindeeling der *laras,* zonder vermelding van dat woord) ziet het schema er als volgt uit:

Soekoe's	Kampoengs:
1. Nan IX.	Evenals Soeliki
2. Nan V.	„ „ en Goegoe'.
3. Nan IV.	„ Goegoe'.
4. Nan VI.	1. Bodi 2. Tjaniago 3. Singkoeng 4. Sipandjang (Soempandjang) 5. Ngoengoen [1]) 6. Loeboe' Batang [1])

1) Voor 5 en 6 vermeldt Westenenk ten onrechte Mandaliko en Soemagé'; overigens zijn deze beide kampoengs (Ng. en L.B.) geheel uitgestorven.

Ook hier hebben we aan het hoofd van elke soekoe een panghoeloe ka 4 soekoe en verder andiko's. In sommige nagari's van deze laras echter is de waardigheid van panghoeloe kampoeng ingeburgerd [1]).

Over de onderverdeeling in twee kleinere larassen later meer.

IV. De larèh *Mahè'*.

Deze larèh (tegenwoordig 1 nagari) bestaat uit de volgende adatnagari's:

1. Koto Gadang
1a. Boengo Tandjoeng
2. Aoer Doeri
2a. Ampang Gadang
3. Koto Tinggi
3a. Ranah [2]).

Een eigenaardige soekoe-indeeling. Hier is de soekoe-indeeling geheel verschillend van die in de L Koto, waartoe *Mahè'*, dat geheel door met oerwoud bedekte hooge gebergten is omgeven, dan ook feitelijk niet meer behoort; de indeeling is zelfs zeer zonderling.

Vooreerst vindt men daar twee poetjoe''s: den *Radjo adat* (Datoe' Bandharo) en den *Radjo Ibadat* (Datoe' Madjo Diradjo). De eerste (de nini' of hoogste poetjoe' van Mahè'), zou oorspronkelijk al *radjo* in de streek geweest zijn; toen later de vorst van Pagarroejoeng een radjo uitzond om hem in Mahè' te vertegenwoordigen, gaf men aan beide hoofden de bovengenoemde titels ter onderscheiding. Wat hiervan waar is, is moeilijk uit te maken; opvallend is wel het steeds terugkeeren van twee zulke waardigheidsbekleeders, onderscheidenlijk als hoofd van den adat en van den godsdienst (ibadat), in Minangkabau: Eerst Papatih nan Sabatang en Datoe' Katoemanggoengan; toen de Radjo Adat en Radjo Ibadat van de Radjo nan Tigo Sélo; later een dergelijke verdeeling in de Kwantan: Datoe' Sireno en Ankoe Kali Radjo. Of

1) Poetjoe''s *naast* iederen ka 4 soekoe (zie Westenenk) komen hier niet voor
2) Twee aan twee zuster-nagari's; zie beneden.

waren deze twee poetjoe' 's van Mahè' oorspronkelijk niets anders dan „oerang gadang radjo", consuls van den vorst in de rantau?

In Mahè' nu zijn 6 soekoe's (Piliang, Mandahiling, Domo, Malajoe, Kampai, Patapang); de hoofden dier soekoe's heeten: *„Datoe' nan Baranam"*.

Onder dezen vindt men een aantal zeer oneigenlijk genaamde „panghoeloe's ka 4 soekoe". Oneigenlijk, omdat er van een 4-tal panghoeloe's, die *tezamen* de heele bevolking onder zich hebben, geen sprake is. In Mahè' vindt men echter in *elke* adatnagari 4 panghoeloe's ka 4 soekoe, die behooren tot 4 van de 6 bovengenoemde soekoe's; de inwoners, die in zoo'n adatnagari tot de twee overige soekoe's behooren, hebben dan hun eigenlijk soekoehoofd in de zusteradatnagari (Mahè' bestaat uit 3 × 2 adatnagari's); zoo heeft *Ranah* alleen ka 4 soekoe's in Piliang, Mandahiling, Domo en Patapang, dus *niet* in Malajoe en Kampai; in die 2 laatste soekoe's heeft echter de tweelingnagari Koto Tinggi zulke hoofden wèl. Over alle adatnagariën heen staan dan alle soekoe's in Mahè' onder de zes „Datoe' nan Baranam".

Onder den „panghoeloe ka 4 soekoe" staan nog panghoeloe's andiko.

Een statenbondje uit ouden tijd. De larèh's Koto Lawèh en Mahè', zoo verschillend als zij zijn van adat, behooren beide tot eenzelfde oude federatie van vier larassen, die wel dicht bij elkaar lagen, maar toch door woest gebergte van elkaar gescheiden waren (behalve Moengkar en Koto Lawèh), de federatie der *„ampè' nini'* Koto Lawèh, Moengkar, Mahè' en Moearo Takoeih (onderafdeeling Pangkalan Koto Baroe). Dit verband moet vrij sterk geweest zijn. Ten teeken, dat de 4 larassen elkaar in alles zouden helpen („sahilir samoedi', sabarè' saringan, saäna' sakamanakan, salarang sapantang, saädat sapoesako"), werden gedenksteenen geplaatst te Koto Gadang Mahè' en op een bergtop (Boeki' Koeboe Nanèh), die op de grens der vier larassen lag.

De „ampè' nini', de oudsten der panghoeloe's dus in elke laras, waren de vertegenwoordigers van hun gebied en beraadslaagden samen over gemeenschappelijke belangen.

Zij waren:

Datoe' Bandharo in Mahè',
„ Madjo Indo in Koto Lawèh,
„ Siri Maradjo in Moengkar,
„ Dibalai (?) in Moearo Takoeih.

De hoofd-balai van de laras Koto Lawèh, de Balai nan Pandjang te Limbanang, was de gemeenschappelijke raadzaal in zulke bijzondere gevallen. Men vindt daar nog één van de vier „batoe 4 nini' ", de zitplaatsen dier hoofden.

De larèh Koto Lawèh wordt, zooals boven opgemerkt, verdeeld in een larèh Air en een larèh Kaki Goenoeng.

De eerste had tot centrum de bovengenoemde *Balai nan Pandjang*, die 44 M. lang was, doch helaas omstreeks 1906 of 1907 is afgebroken; de tweede de *Balai Paranginan* [1]) te Koto Tangah. Poetjoe' in de larèh Air is Datoe' Madjo Pobo van Soengai Rimbang; in de larèh Kaki Goenoeng is het Datoe' Madjo Indo, die tevens nini' is van Koto Lawèh.

Van rapats, gehouden in de laatstgenoemde balai, bestond beroep op de Balai nan Pandjang: „Ko' inda' habih di Balai Paranginan, dibao ka Balai nan Pandjang". Doch ook hiertoe beperkte zich het aanzien der „lange balai" niet: zelfs zaken, waarover men het in Moearo Takoeih niet eens kon worden, werden er beslist: het was het middelpunt van het land der 4 nini'.

Behalve de bovengenoemde 2 poetjoe''s wordt als zoodanig nog genoemd *Datoe' Bagindo Sati nan Manahan* te Limbanang, die dien galar droeg, omdat hij de man was, die aan de grens den Radjo Alam opwachtte (tahan) en ontving.

Men ziet, welk een ontwikkeling de inrichting van het oude Maleische land reeds had, voordat Europeanen er een voet hadden gezet. Het waren vereenigde staatjes in den waren zin des woords en al ontstond er vaak oneenigheid en zelfs soms bloedige strijd, over het algemeen wisten de nagari's, die republiekjes in het klein, zeer goed, hoe hunne positie te versterken door onderling reeds

1) Van *angin*, wind; de naam is kenmerkend voor de plaats waar de balai staat.

bestaande stamverwantschapsbanden te onderhouden en door nieuwe belangenbanden aan te knoopen.

Zoo zal, gezien de eenvormige adat pasoekoean, de larèh Koto Lawèh, zeker altijd één stamverwant complex geweest zijn, voortgesproten uit één oernederzetting. Maar de nederzettingen, die zich langs den Sinamar-stroom vestigden, waren ouder en hadden uiteraard velerlei andere belangen dan de nagari's, die gevormd werden door meer naar het bergland uitgezwermde familie's, en zoo ontstonden vanzelf de larèh Air en de larèh Kaki Goenoeng, elk met hun eigen belangensfeer, hun eigen balai, hun eigen poetjoe'; maar in zaken van meer algemeen belang deed de grootere eenheid zich dadelijk gelden en dan was de Balai nan Pandjang, in het Sinamar-dal, het centrum voor heel Koto Lawèh.

En de federatie der 4 nini' 's! De oorsprong van het verbond zal wel gelegen hebben in de wensch der lieden van Moengkar en Koto Lawèh om handel te drijven via de Kamparrivier naar de Oostkust van Sumatra! En de buiten de tigo loeha' staande rantau-landen, Moearo Takoeih en feitelijk ook Mahè', zullen ook wel hunne belangen hebben gehad bij een verbond met streken, behoorende tot de onvervalschte Alam Minangkabau. Of moet de oorsprong van deze federatie nog verder terug gezocht worden? Tot den tijd, dat Moearo Takoeih, blijkens zijn stoepa en andere Hindoe-ruines, het centrum van een Hindoesch rijk was, dat zijn macht wellicht uitstrekte tot binnen de meer afgelegen uithoeken der loeha' Limopoeloeh?

Welk een dankbaar gebruik de bestuursambtenaar, die de moeite neemt om met de bevolking mee te leven, van deze instellingen kan maken, behoeft zeker niet uiteengezet te worden. Alleen het feit reeds, dat een door haar gevoelde saamhoorigheid erkend en benut wordt, is der bevolking aangenaam. En door den invloed van hier en daar nog levende larashoofden of andere vooraanstaande adatfiguren is vaak veel te bereiken.

Het onnoodig opleggen van Westersche vormen een strategische fout. Het is dan ook te bejammeren, dat men zich bij de invoering der districten zoo weinig van de indentiteit dier levende eenheden heeft aangetrokken, dat men bv. de nagari's Soeliki en

Koerai met enkele nagari's van Koto Lawèh heeft samengevoegd tot één onderdistrict Soeliki, terwijl het bij eerstgenoemde 2 nagari's hoorende Pandam Gadang met de rest van Koto Lawèh is vereenigd tot een onderdistrict — „Kota Lawas"!

En even jammer is het, niet alleen uit een antiquarisch oogpunt, maar ook uit een oogpunt van welbegrepen bestuurstactiek, dat (als de verhalen dienaangaande juist zijn) indertijd een vandalistisch controleur de Balai nan Pandjang te Limbanang, het symbool van eenheid en derhalve het middel om uit vele moeilijkheden een weg te vinden, liet afbreken, omdat — het onderhoud van het dak zoo duur was en hij ter plaatse een pasar wilde openen!

Als in deze en dergelijke opzichten in Indië niet zoo veel was gezondigd, ook in het groot, dan zouden wij nu wellicht eene bestuurshervorming tegemoet zien met eene decentralisatie, minder gebaseerd op bestuurskringen van Westersch maaksel, met raden van weinig harmonische samenstelling; en méér op dat, wat de grondslag van het geheele toekomstige Indonesische staatsbestel moest zijn: de in den boezem der bevolking levende eenheden.

Ik kan dit opstel dan ook niet beter beëindigen dan met een deel van hetzelfde citaat, waarmee reeds in 1890 de Rooij zijn opstel besloot: een citaat uit de Revue Suisse van 1889, waarin Paul Seippel schrijft over het Servië van toen:

„Les masses populaires résistent, elles gardent une instinctive „méfiance contre ce qui vient de l'étranger et *restent profondément „attachées aux anciennes institutions,* aux moeurs patriarcales qui „les exemptaient de la plupart des maux dont nous souffrons, le „pauperisme, l'affaiblissement des liens de la familie, les incura„bles misères qu'entraîne le régime de la grande industrie et la „rivalité sans merci des intérêts économiques.

„Entre ces deux tendances la lutte est continuelle, et les agita„tions de l'heure actuelle n'en sont qu'un épisode.

„Peut-être le remède n'est-il pas introuvable. Il demanderait à „être appliqué d'une main légère et circonspecte. Un gouverne„ment dont les tendances seraient vraiment nationales *se garderait „bien d'imiter notre Occident jusque dans ses défauts; il cher„cherait à tirer parti des institutions autochtones, à développer*

„*lentement et progressivement* toutes les forces vives que contient „en puissance un corps aussi jeune et robuste, malgré ses passa- „gères défaillances".

Buitenzorg, 1 Mei 1926.

Tabakscultuur en Tabaksproducten van Nederlandsch-Indië,

door

MR. TH. A. FRUIN.

Onder dezen titel deed de belasting-accountantsdienst in het begin van dit jaar zijn laatste monografie verschijnen in de serie van belangrijke Indische landbouwproducten. De vorige publicaties behandelden thee, suiker, rijst, koffie, kina, cassave en rubber. De heer J. L. Vleming Jr., het actieve hoofd van den dienst, kortelings gerepatrieerd, kan met voldoening op deze uitgaven terugzien, waardoor hij allen die in den Indischen landbouw belangstellen aan zich verplicht heeft.

Het onderhavige boek, dat 227 bladzijden tekst met 25 bijlagen bevat, geeft een korte geschiedenis der tabak, een beknopte beschrijving van botanie, cultuur en handel, een statistiek van wereldproductie en verbruik, vermeldt de belastingen en heffingen op tabak en tabaksfabrikaten en geeft in de bijlagen nog tal van bijzonderheden. Dat alles maakt orientatie gemakkelijk, doch bevat uiteraard weinig dat, zij het soms met eenige moeite, niet ook elders te vinden is. Haar groote waarde ontleent deze publicatie dan ook aan het bijeenbrengen van alle bestaande materiaal, en vooral aan het brengen van vele bijzonderheden over de cultuur van bevolkingstabak en over de tabaksindustrie in Nederlandsch-Indië. Aan de bevolkingstabak alleen zijn 128 bladzijden gewijd, 21 aan de industrie; samen beslaan deze onderwerpen bijna twee derden van den tekst.

Het schijnt vreemd, maar toch is het zoo, dat de belasting-accountantsdienst de eerste is die uitgebreide gegevens over de bevolkingstabak van geheel Java en Madoera en Sumatra's Westkust heeft bijeengebracht. Het departement van landbouw heeft

wellicht veel materiaal, doch publiceerde daarvan tot nu toe vrijwel niets. Voor voorlichting in dezen is men aangewezen op belangstellende outsiders, al hebben verschillende ambtenaren van den landbouwvoorlichtingsdienst den heer Vleming geholpen. Daarnaast heeft hij, behalve van zijn eigen ambtenaren, steun ondervonden van particuliere deskundigen, ambtenaren van het Binnenlandsch Bestuur, In- en Uitvoerrechten, Arbeidsinspectie, het Centraal Kantoor voor de Statistiek en van administrateurs van afdeelingsbanken. Met behulp van de aldus verzamelde gegevens is het mogelijk zich een tamelijk duidelijk beeld te vormen van de beteekenis der tabak op Java. Jammer alleen is, dat de heer Vleming gemeend heeft geen conclusies of samenvattingen te moeten geven. Het schijnt mij daarom niet ondienstig hieronder een poging daartoe te doen.

Deli. Van de Delitabak behoeft weinig te worden gezegd; de hooge waarde van dit monopolieproduct is voldoende bekend; er is bovendien in ruime mate literatuur beschikbaar. Volstaan worde daarom met de mededeeling dat de waarde per gewichteenheid een veelvoud van die der beste Javabladtabak pleegt te zijn en dat de totale uitvoerwaarde der Oostkusttabak in den regel ongeveer het dubbele van die van Java bedraagt. De laatste jaren — met uitzondering eenigszins van oogst 1921 — zijn voor Deli bijzonder gunstig geweest; de in onderling overleg vastgestelde productiebeperkingen, begonnen met oogst 1919, leidden tot ongekend hooge prijzen voor dien oogst en die van de volgende jaren; de gemiddelden per ½ K.G. bedroegen bij verkoop in Nederland successievelijk *f* 3.03, *f* 2.84, *f* 1.94, *f* 2.24, *f* 2.51 en *f* 2.72, terwijl het gemiddelde te voren steeds beneden *f* 1.80, herhaaldelijk zelfs beneden *f* 1.— was gebleven. De totale verkoopwaarden in Nederland van de oogsten 1923 en 1924 ad 81 resp. 88 millioen guldens zijn recordcijfers in de geschiedenis der Indische tabak.

Java; bevolkingstabak hoofdzaak. Het Delibedrijf is, gelijk bekend, plantagebedrijf, werkende onder Europeesche leiding met geimporteerde Chineesche en Javaansche koelies op landbouwconcessies. Geheel anders zijn de toestanden op Java. Op Europeesche ondernemingen wordt de tabak daar alleen in de

Vorstenlanden verbouwd; ten deele onder Europeesche leiding uitsluitend in Djember en Bondowoso (Besoeki); overigens is de tabaksverbouw op Java, ook die voor de Europeesche markt, geheel volkscultuur. Als zoodanig is zij evenals elders in den archipel reeds sinds de 17e eeuw bekend. Eerst met het cultuurstelsel is Europeesche bemoeienis met de tabak op Java begonnen. De gedwongen cultuur werd echter een groot fiasco. De vrije Europeesche tabakscultuur, werkende voor de Europeesche markt, die in het gevolg van het cultuurstelsel na 1850 begon te ontstaan, bleek evenmin levensvatbaar. De na 1870 opgekomen en reeds omstreeks 1890 tot groote uitbreiding geraakte Delicultuur met haar superieur dekblad heeft het Javablad geen goed gedaan. Bovendien slaagden de ondernemers er niet in de bevolking tot de voor blad noodige zaadselectie en betere zorg te brengen. Alleen in de Vorstenlanden, waar de ondernemers van de vorsten de beschikking over den grond kregen en recht hadden op cultuurdiensten van de bevolking, kon een Europeesche cultuur zich ontwikkelen. Sinds de agrarische hervormingen aldaar, waardoor o.a. de kosten van den arbeid belangrijk zijn verhoogd, is het tabaksareaal er echter met ongeveer 30% verminderd en ten deele voor de suikercultuur benut; het bedroeg in 1923 nog slechts ruim 9000 bouws, verdeeld over 19 ondernemingen, waarvan slechts 2 met 1000 bouws in Djocjakarta.

In Besoeki zijn de Europeesche ondernemingen op het initiatief van George Birnie na 1856 tot stand gekomen. De cultuur is echter geheel in handen van de Inlandsche planters; de ondernemingen bepalen zich in hoofdzaak tot zaadselectie en het aanleggen van kweekbedden; zij geven de bibit aan de op eigen grond werkende Inlandsche planters uit, die verplicht zijn haar het product tegen te voren vastgestelde prijzen te leveren. De huur der gronden door de ondernemingen is uitsluitend een middel, eerst sinds 1884 toegepast, om de in het laatste kwart der 19e eeuw door den opkoop van anderen dan de oorspronkelijke ondernemingen ontstane misstanden tegen te gaan; de huursom bedraagt als regel niet meer dan de landrente. Het risico der cultuur (mislukkingen enz.) blijft voor den Inlandschen planter. Ook op de huurgronden in Besoeki is de tabak alzoo volkscultuur; het jaar-

lijks aldus beplant areaal, dat in 1920 nog ruim 38.000 bouw bedroeg, beslaat sindsdien 28.000 tot 30.000 bouw.

De geheel vrije Inlandsche tabakscultuur neemt een veel grooter oppervlak in, dat echter in verband met den prijs der krosok zeer sterk in omvang wisselt. Van 230 à 240.000 bouw in 1915 en 1916 daalde het tot ongeveer 140.000 bouw in de volgende jaren, om van 1923 weer op te loopen tot 279.000 bouw in 1924. Het areaal van 1925 vertoonde een daling tot 196.000 bouw. Hiertegenover staan slechts 38.000 bouw voor de Vorstenlandsche ondernemingen en de Besoekihuurgronden.

Verhouding blad en krosok. Het Javaproduct valt in hoofdzaak in drie groepen uiteen; Inlandsche kerf, bladtabak en krosok. De eerste is het oorspronkelijke, inheemsche product. Nog op den dag van het oogsten worden de bladeren gebundeld om gedurende eenige dagen een soort fermentatieproces te ondergaan. Daarna worden zij met de hand gekorven en vervolgens hetzij boven vuur hetzij in de zon gedroogd. Onder „blad" verstaat men het groen aan de onderneming geleverde, in speciale schuren gedurende eenige weken gedroogde en eerst daarna gedurende maanden gefermenteerde blad. Krosok is blad dat door de bevolking in de kampong gedroogd wordt en vervolgens in bossen aan de fermenteerschuren wordt afgeleverd. Hangkrosok noemt men niet aan alle eischen van „blad" voldoende, doch wel in de ondernemingsschuren gedroogde, bevolkingstabak.

De Vorstenlandsche ondernemingen bereiden uitsluitend bladtabak; van de geheele jaarlijksche opbrengst aan Javablad is sinds oogst 1921 ruim 2/3 daarvan afkomstig. Het restant komt grootendeels van de huurgronden der Besoekische ondernemingen, waarop de zgd. „naoogst" geteeld wordt. De bladproductie der gezamenlijke overige gewesten (uitsluitend Loemadjang, Banjoemas en in mindere mate Kediri) bepaalt zich tegenwoordig tot eenige percenten van het geheel.

De oorzaken van het weinig slagen van de Javabladcultuur zijn boven reeds genoemd. Het resultaat blijkt uit het prijsverloop in Nederland (waar nagenoeg de geheele tabaksoogst verkocht wordt) volgens onderstaand aan de monografie ontleend staatje.

Gemiddelde opbrengst Javatabak in cents per ½ K.G.

	Oogst 1870/79	1904/13	1920	1921	1922	1923	1924
Vorstenlanden, blad	65	44¾	42¼	56	52¾	65½	91¼
Besoeki, blad	92	44¾	67½	47¾	46½	47¼	71
Overige residenties (blad en krosok)	51¾	17½	24½	26¾	24¾	35¼	?

Intusschen blijkt daaruit ook, dat de bladprijzen na den oorlog weer verbeteren. Tot uitbreiding van de bladproductie heeft dat echter tot nu toe niet geleid. Integendeel zijn de Vorstenlandsche en Besoeki-ondernemingen, als boven vermeld, tot inkrimping van haar areaal overgegaan.

De vraag naar krosok schijnt in de laatste jaren te zijn herleefd door het in Europa vermeerderde gebruik van pijptabak, waarvoor tegenwoordig veel Javakrosok gebruikt wordt, vooral de lichtgekleurde soorten. De krosok maakt dan ook in verhouding tot blad betere prijzen dan voor den oorlog, prijzen die zelfs enkele malen die van blad naderden of overschreden. Verschillende ondernemingen in Besoeki ontvingen voor de krosok van naoogst 1923 hooger betaling dan voor blad.

De verhouding tusschen de hoeveelheden blad en krosok blijkt uit onderstaand overzicht.

Javatabaksuitvoer in 1000 tons.

Uitvoer jaar	blad	krosok	totaal	% krosok van totaal
1912	28	33	61	54
1913	17½	42½	60	70
1914	17	32	49	65
1915	18½	42½	61	70
1916	17½	53½	71	75
1917	2	5	7	
1918	1	2	3	
1919	32	66	98	72
1920	24	78	102	
1921	7½	23½	31	76
1922	15½	20½	36	57
1923	13	24	37	65
1924	17	33	50	66
1925 voorloopig	11½	63½	75	85

Tot beter begrip van deze uitvoercijfers diene, dat bij het uitbreken van den oorlog de tabaksopkoop eenigen tijd stil stond, om echter reeds zeer spoedig met verdubbelden ijver hervat te worden. De oogst 1915 maakte in Nederland volgens de publicaties van de makelaars Dentz en van der Breggen een middenprijs van 59 cent per ½ K.G. tegen 24 tot 30 die der vier voorgaande jaren. Door afscheepmoeilijkheden stond de uitvoer in 1917 en 1918 echter nagenoeg stil. In den abnormaal hoogen uitvoer van 1919 en 1920 is dan ook de, door mij op ongeveer 60.000 ton geschatte, oogst 1916 begrepen, terwijl ook in 1917 en 1918 nog blad en krosok moet zijn opgekocht en in 1919 en 1920 verscheept. De middenprijs in Nederland van oogst 1920 ad 31½ cent was echter laag, de waardedaling van het geld sinds den oorlog in aanmerking genomen, zoodat het geen verwondering behoeft te wekken, dat de uitvoer aanvankelijk aanzienlijk beneden dien van voor den oorlog bleef. Oogsten 1921 en '22 maakten gemiddeld 39¾ en 37½, oogst 1923 46, oogst 1924 42½ cent per ½ K.G. Het gevolg was een sterke vermeerdering van den uitvoer en wel, door de boven reeds genoemde omstandigheden, hoofdzakelijk van krosok, waardoor deze in 1925 een totaal van 63.500 ton bereikte, meer nog dan in het topjaar 1916.

Verhouding krosok en kerf. Opbrengst bevolkingstabak. Ten einde zich een beeld te vormen van de beteekenis der krosok in verhouding tot het areaal der bevolkingstabak, beschouwe men ondervolgenden staat [1]), uitsluitend betrekking hebbende op door de bevolking geheel vrij beplante gronden, dus zonder die door de ondernemingen in Besoeki gehuurd.

---

1) Eenigszins betrouwbare cijfers van vóór 1916 zijn niet beschikbaar.

Aantal bouws bevolkingstabak.

Ressort	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925
Bantam	7	—	—	—	—	6	10	14	56	29
Batavia	65	124	89	308	346	262	210	451	605	400
Cheribon	1728	1638	2291	1530	1884	1621	2472	2379	3018	1997
Preanger Rgt. Sch.	7187	6416	6238	1412	3592	2397	5224	5761	5225	5637
West-Java	8987	8178	8618	3300	5822	4286	7916	8605	8904	7463
Pekalongan	6300	9955	6297	4757	7653	5549	7956	6801	7874	8321
Semarang	13913	10722	8490	6947	8185	6730	7613	9057	12706	9541
Rembang	41894	19828	37367	39756	30938	33365	29609	45886	76929	45203
Banjoemas	14648	11825	13945	12630	13574	11815	12847	11910	13507	13625
Kedoe	45870	27964	28673	27236	29234	27842	28480	29542	39661	32165
Djocjakarta	4715	3588	4433	2816	3253	3192	2763	3685	4616	2865
Soerakarta	4079	3989	5968	3744	3916	4077	4690	4973	7928	5733
Madioen	4014	3086	3611	2188	3745	3798	4844	5331	8976	6799
Midden Java	135433	90957	108784	100074	100448	96368	98802	117185	172197	124252
Soerabaja	8696	3039	4440	4083	3766	4519	3964	4025	11311	7610
Madoera	11749	4104	4146	5658	5059	5769	7960	6208	8183	7811
Kediri	16172	10998	6846	5961	5433	5893	9817	10175	17411	11825
Pasoeroean	28932	6044	3969	11239	7658	8203	11644	10953	20881	13595
Besoeki	20737	10806	6116	9757	9579	17610	11073	15606	39821	23081
Oost-Java	85685	34991	25517	36698	31495	41994	44458	46967	97607	63922
Java en Madoera	230105	134126	142919	140072	137765	142648	151176	172757	278708	195637

Uit deze cijfers, in verband met die van den krosok-uitvoer, blijkt overtuigend, dat de groote uitbreiding van het plantareaal gevolg is van de vermeerderde vraag naar krosok. In 1915 en 1916 bedroeg het geoogst oppervlak 230 à 240.000 bouws. De krosokprijzen waren toen hoog; in Kedoe en Banjoemas, waar in 1914 slechts *f* 2 tot *f* 6 per pikol betaald werd, gaf men in 1915 *f* 6 tot *f* 12, in Kediri liepen de krosokprijzen tot *f* 27 op [1]). Toen in 1917 de krosok door de onmogelijkheid van verscheping grootendeels uitviel, daalde het plantareaal aanzienlijk, en bleef ook in volgende jaren omstreeks 140.000 bouw bedragen, niettegenstaande de prijzen van kerftabak zoowel in 1917 en 1918 als in 1921 en 1922 zeer goed waren. De oorzaak moet dus bij de krosok liggen, die wel in 1919 en 1920 even opliep, doch in 1921 en 1922 lage prijzen maakte (in Rembang resp. *f* 7 — *f* 8 en *f* 8 — *f* 10 per pikol [1]). Zoodra echter de krosokprijs begon te stijgen. (In Rembang in 1923 *f* 10 — *f* 17, in 1924 *f* 20) [1]) nam het areaal sterk toe. Toch werden de prijzen van kerftabak steeds minder bevredigend.

Omtrent hoeveelheid en prijs van kerftabak bestaan geen betrouwbare gegevens. Kerf is geen uitvoerproduct, doch wordt bijna geheel op Java en Madoera zelf gebruikt, voor strootjes en de inferieure kwaliteiten voor pruimtabak; een deel gaat ook naar de buitengewesten (Sumatra's Westkust, Borneo); slechts een zeer klein, in den laatsten tijd tot ongeveer 100 ton per jaar geslonken deel, naar het buitenland, hoofdzakelijk Singapore en Penang. De prijzen worden plaatselijk op de meest verschillende manieren bepaald, als regel naar het volume, in plakken (rigèns) of manden, en zijn van de zeer uiteenloopende kwaliteiten afhankelijk. De weersgesteldheid heeft op de kwaliteit veel invloed, zoodat in hetzelfde jaar in de ééne streek de prijzen goed, in de andere slechts kunnen zijn. Uit de jaarverslagen van landbouwconsulenten en afdeelingsbanken krijgt men den indruk, dat de jaren 1923 en 1924 voor de kerf in Batoer, Kedoe, Batang en Rembang weinig gunstig waren. Naar vernomen werd en ook de monografie vermeldt, begint de kerftabak de concurrentie te gevoelen van de enorme vermeerdering in de laatste jaren van den uitvoer van goedkoope ci-

1) Uit jaarverslagen landbouwconsulenten.

garetten, in den allerlaatsten tijd nog versterkt door de productie van groote hoeveelheden daarvan door fabrieken op Java zelf.

De jaarlijksche productie van kerftabak is slechts te benaderen door schatting van den geheelen bevolkingstabaksoogst en aftrek daarvan van den uitvoer van bevolkingskrosok in het volgend jaar en van de geschatte hoeveelheid krosok voor binnenlandsch verbruik; het restant is dan kerf.

De productie van tabak (kerf plus krosok) per bouw kan op ongeveer 5 à 6 pikol aangenomen worden; Sollewijn Gelpke, die proeven heeft laten nemen, verkreeg 5½ à 7 pikol per bouw sawah, 3 tot 5 à 6 per bouw tegalan. In de bergstreken van Midden-Java (het gebied der kerftabak bij uitnemendheid) werden mij opbrengsten van 2 à 3 tot 6 à 7, soms meer, pikols per bouw tegalan, 3 à 4 tot 6 à 9 per bouw sawah genoemd; de monografie schat de opbrengst in Loemadjang (het meest zuivere krosokressort) op gemiddeld 6 pikol per bouw [1]).

Evenwel moet men in aanmerking nemen, dat met de sterke uitbreiding van het tabaksareaal een in gebruik nemen van minder goede gronden gepaard moet zijn gegaan, gronden, minder geschikt voor kerf, doch waarop de cultuur van krosok door de prijsstijging loonend is geworden.

In verband hiermede heb ik de gemiddelde productie van de ongeveer 142.000 bouw die van 1918—1921 met tabak beplant zijn gebleven, op 6 pikol aangenomen, die van de in 1922 daarbij gekomen bouws op 5¾ pikol, die van de uitbreiding in 1923 op 5¼ en die van de 106.000 bouws in 1924 op 4¼ pikol.

Het deel krosok van den totalen oogst van elk jaar is berekend door den totalen krosokuitvoer van het volgend jaar te verminderen met den Besoekikrosokoogst zonder vóóroogst (volgens Dentz en van der Breggen), waarbij het pak op 100 K.G. is aangenomen (overeenkomstig mededeeling van tabaksexporteurs aan het Centraal Kantoor voor de Statistiek). Geheel nauwkeurig is dat niet; in de eerste plaats omdat een deel van den oogst van

1) Uit Dentz en van der Breggen worden zelfs gemiddelde jaaropbrengsten van 7.7 pikol berekend. Vermoedelijk is dat te hoog daar Loemadjang-krosok zeer gewild is en dus wellicht ook van elders afkomstige krosok van overeenkomstige kleur als Loemadjangproduct verkocht wordt.

eenig jaar nog wel in datzelfde jaar zal worden uitgevoerd; een over eenige jaren genomen overzicht wordt daardoor echter weinig geschaad. Een andere onnauwkeurigheid is dat onder de Besoekinaoogstkrosok ook een, in verhouding tot het geheel echter gering, deel afkomstig van bevolkingsaanplant schuilt.

Eindelijk is de krosokoogst aldus te laag geschat, omdat geen rekening kan worden gehouden met de niet uitgevoerde, in het binnenland verbruikte, krosok, omdat de hoeveelheid daarvan onbekend is.

Het verschil van den totalen oogst en de, als boven berekende, hoeveelheid krosok is als kerf aangenomen; de kerfschatting is dus te hoog. Ook omdat een, overigens zeer klein, deel van den oogst in enkele gewesten op blad verwerkt wordt.

Den prijs dien de bevolking per pikol kerf ontvangt durf ik op niet hooger dan gemiddeld *f* 50 te schatten. De landbouwconsulent van Rembang noemt voor 1924 *f* 30 — *f* 80, hetgeen *f* 20 lager zou zijn dan het vorig jaar; de monografie geeft voor de goede kerfstreek Oud-Kedoe in 1924 cijfers die op een gemiddelde van ruim *f* 50 neerkomen en voor Madoera gemiddeld *f* 30 per pikol tijdens en *f* 40 à *f* 50 zes maanden na den oogst. Voor de minder goede, steile tegalgronden van Zuid Batoer vernam ik prijzen in goede jaren van slechts *f* 20 à *f* 30.

Men moet bij het nemen van een gemiddelde verder rekening houden met de mislukkingen die bij kerftabak veel voorkomen en op de kwaliteit invloed hebben.

Door de opkoopkrosokprijzen voor 1921 en 1922 op gemiddeld *f* 10, voor 1923 op *f* 15 en voor 1924 op *f* 20 per pikol aan te nemen, geloof ik eerder aan den hoogen dan den lagen kant te blijven.

Als resultaat van bovengenoemde schattingen, kan de volgende opstelling van hoeveelheden en geldelijke opbrengsten van krosok en kerf worden gegeven, waarbij van de uitgevoerde krosok die, afkomstig van de Besoekihuurgronden, (krosok naoogst) is afgetrokken.

Oogstjaar	Totale opbrengst (1000 p.)	Krosok (1000 p.)	Kerf (1000 p.)	Krosok (duizenden guldens)	Kerf (duizenden guldens)	Totaal (duizenden guldens)
1921	856	171	685	1.710	34.250	35.960
1922	905	248	657	2.480	32.850	35.330
1923	1018	370	648	5.550	32.400	37.950
1924	1468	843	625	16.860	31.250	48.110

De totale geldelijke opbrengst is eenigszins geflatteerd, daar er, als boven toegelicht, te weinig krosok en te veel duurdere kerf is berekend.

Een indruk van de verhoudingen tusschen verschillende gewesten, wat betreft het overwegen van kerf of krosok (met een weinig blad), kan het volgende staatje geven, berekend uit Dentz en van der Breggen. [1])

Aantal pikols blad en krosok per bouw.

Oogst	Loemadjang	Kediri	Rembang	Madoera	Kedoe
1921	7.7	1.6	1.3	1.2	0.2
1922	6.1	1.8	1.6	0.4	0.7
1923	7.6	5.9	3.1	2.6	1.6
1924	4.8	5.3	3.-	2.3	1.5

Ondanks de onvolkomendheid der cijfers, blijkt daaruit voldoende, dat in Kediri en Rembang vóór oogst 1923 kerf hoofdzaak was, doch daarna krosok. In Madoera zullen beide producten sinds 1923 ongeveer gelijk zijn, in Kedoe en de overige gewesten van Java (behalve Besoeki) overweegt nog steeds de kerf.

1) Hierbij is het gewicht per pak als tevoren aangenomen op 100 K.G. De cijfers hebben slechts betrekkelijke waarde, daar D. en v. d. B. slechts de verkoopcijfers in Nederland geven en niet eens volledig (vooral oogst 1924 niet), terwijl een klein deel van den oogst ook buiten Nederland verkocht wordt en een ander deel op Java blijft. Bovendien schuil onder de krosok van Rembang vermoedelijk ook krosok van Soerabaja, onder die van Kedoe ook krosok uit Salatiga.

Dat de verhouding tusschen kerf en krosok in verschillende streken zoo anders op de prijsstijging van de krosok reageert, hangt grootendeels samen met de verschillende kwaliteit van de kerf. Goede kerf maakt immers nog steeds aanzienlijk betere prijzen dan krosok.

De beste kerf wordt hoofdzakelijk verkregen uit de bergstreken van Midden Java; het Diengplateau met omgeving en oud Kedoe. Bodem, klimaat en de ervaring van de bevolking schijnen daar bij uitstek goede resultaten te geven. Vandaar, dat ook bij hooge krosokprijzen slechts de onderste, voor kerf minstwaardige blaren als krosok worden verkocht; een deel daarvan wordt bij lagere krosokprijzen zonder meer weggegooid. De hoogere, dikke, grove blaren zijn voor krosok minder geschikt, voor kerf zeer gewild.

Iets dergelijks schijnt elders in bergstreken het geval te zijn, althans overal waar tabak in het gebergte verbouwd wordt (b.v.b. Preanger, Koeningan) blijft kerf hoofdzaak. In lagere en drogere landen als Rembang, Madoera, Kediri, Besoeki leidt daarentegen krosokprijsstijging tot groote uitbreiding van den aanplant; in Rembang verdubbelde die in twee jaren, in Kediri steeg hij in drie jaren tot het drievoud, in Besoeki in vier jaren tot het viervoud. Daarentegen bleef in Banjoemas, d.w.z. in de hooge bergstreken van Batoer en Karangkobar, het kerfgebied bij uitnemendheid, het tabaksareaal op ongeveer gelijk peil.

Met behulp van deze gegevens is het mogelijk, ongeveer het areaal te schatten, waar kerftabak en dat waar krosok hoofdzaak is. Voor de jaren 1917—21 kan men aannemen, dat overal op Java en Madoera met uitzondering van Loemadjang, kerf overheerschte, het areaal daarvan bedroeg toen dus ongeveer 135.000 bouw, waarvan ten deele echter ook krosok gehaald werd (onderste blaren), vooral in Bodjonegoro, Blora en Oost-Java. Wat 1924 betreft, is vermoedelijk in geheel Oost-Java krosok overwegend, bovendien in het grootste deel van Rembang (Toeban is meer kerfressort); eveneens moet de uitbreiding van den aanplant elders geheel op rekening van de krosok worden gesteld. Voor kerf blijft dus het oude areaal van West- en Midden-Java over, verminderd met het grootste deel van het oude Rembangareaal, alzoo vermoedelijk 80 à 90.000 bouw, waarvan dan bovendien nog minder kerf

en meer krosok gemaakt wordt dan vroeger. In dit licht bezien zouden de hooger gegeven schattingen van de krosok- en kerfhoeveelheden uit oogst 1924 wellicht nog te gunstig voor de kerf geweest zijn. Evenwel moet in aanmerking worden genomen, dat op een deel der overwegend voor krosok bestemde gronden de oogst gedeeltelijk toch ook nog op kerf verwerkt wordt (bovenste blaren).

Vergelijking ondernemings- met volkscultuur. De monografie van den belastingaccountantsdienst bevestigt, dat de inheemsche landbouwer, waar dat loonend is, in zorg voor zijn gewas niet bij den Europeeschen ondernemer achterstaat. Graven de Vorstenlandsche tabaksondernemingen goten voor drainage, eveneens doen dat de tani's van Moentilan en Temanggoeng. De grondbewerking in Kedjadjar is bij toepassing der zgd. tilepmethode niet minder diep (1½ soms 2½ voet) dan op ondernemingen. Evenals deze laatsten den grond van de zaadbedden goed omwerken en soms stalmest geven, het zaad te voren met zand of asch mengen en de bedden aflekken, patjoelen en harken de Javanen in Batoer de kweekbedden, geven zij stalmest, mengen zij het zaad te voren met drogen mest, spreiden zij nog eens zoodanigen mest over het kweekbed na het uitzaaien en maken zij afdaken daarover. Bevochtiging van het kweekbed voor het uitplanten geschiedt ook in Moentilan, begieten van de jonge plantjes op Madoera. Niet minder dan op de ondernemingen wordt de grond geregeld los gehouden; in het hoogland geschiedt dat met een mes tot zeven malen; rupsen worden, zoo noodig, ook door de tani's weggezocht.

Toppen, dat op de ondernemingen slechts in beperkte mate plaats heeft, omdat het blad daardoor wel grooter maar ook dikker en dus minderwaardiger wordt, doet om dezelfde redenen de kerfplanter wel, want juist dikke blaren zijn voor kerf gewenscht. Daarom ook geeft de tani van Kedjadjar zwavelzure ammonia, die van Madoera ook boengkil, die van oud-Kedoe en Batoer stalmest, terwijl de ondernemingen met mesten zeer voorzichtig moeten zijn.

Het zwakke punt bij den tani is echter de zaadselectie en zaadwinning, die bij hem niet, of op primitieve wijze, plaats heeft en

bij de ondernemingen volgens wetenschappelijke methodes geschiedt. Hetzelfde geldt van de fabricage.

Opkoop van bevolkingstabak en crediet. Opkoop en crediet zijn geheel anders bij krosok als bij kerf. Krosok, die immers overwegend naar Nederland wordt uitgevoerd, wordt hoofdzakelijk opgekocht door Europeesche opkoopondernemingen, die overal in de belangrijke tabaksstreken hun vertegenwoordigers hebben, ook b.v.b. in Kedoe, hoewel daar toch kerf van meer belang is. Het Kedoesche tabaksareaal is echter zoo groot, dat krosok als bijproduct er toch evenveel pakken oplevert (zij het van mindere waarde) als in Loemadjang, waar vrijwel uitsluitend krosok geproduceerd wordt, maar het areaal zoo veel kleiner is. Naast Europeesche ondernemingen (die met Chineesche en Inlandsche tusschenpersonen werken) heeft men in mindere mate ook Chineesche opkoopers voor eigen rekening. Zoo vermeldt de monografie, dat verschillende Chineesche firma's in Kedoe en de Preanger krosok in consignatie op de Nederlandsche markt verkoopen.

Krosok wordt bij de schuren der opkoopers gebracht, ook, als in Rembang en Kedoe regel schijnt te zijn, op de passers verkocht. In mindere mate wordt zij door (Inlandsche) tusschenpersonen in de desa opgekocht. Voorschotten op krosoklevering worden den landbouwers slechts bij uitzondering verstrekt.

Geheel bijzondere toestanden heeft Loemadjang, welks krosok zeer gewild is, waardoor er felle concurrentie bestond tusschen de verschillende opkoopondernemingen, die ieder in elke tabaksdesa een eigen Inlandschen tusschenpersoon hadden, den zg. borg. Deze borgen, aanvankelijk uitsluitend handlangers, ontwikkelden zich tot opkoopers voor eigen rekening en voorschotgevers; vooral opkoop van nog te velde staand gewas (tebasan) kwam zeer veel voor. Indien men bedenkt, dat in dezelfde desa soms een paar dozijn borgen werkten, kan men begrijpen, welk een misstanden daarvan het gevolg waren. Sinds een tiental jaren worden echter geen opkoopvergunningen meer gegeven, [1]) waardoor het borgen-

1) Loemadjang heeft een tabaksverordening, die schuur- en opkoopvergunningen van den assistent-resident eischt.

stelsel is verdwenen en de tani thans zijn product bij de schuren der opkoopers brengt. Ook voorschotten zijn uitzondering geworden.

In Besoeki wijken de toestanden nog meer af van die elders. De zg. naoogst (op sawahs na den padioogst) is vrijwel geheel van de door ondernemingen gehuurde, doch door de bevolking beplante, gronden afkomstig; zij moet aan de ondernemingen tegen te voren overeengekomen prijzen worden geleverd. Ten einde die ondernemingen tegen unfaire concurrentie van opkoopers te beschermen is in 1908 een tabaksverordening ingevoerd, die aanplant-, opkoop-, schuur- en vervoersvergunningen eischt, waardoor echter ook de vrije aanplant van naoogst door de bevolking op niet verhuurde gronden zeer bemoeilijkt wordt. Men heeft getracht door oprichting van een tabakspasser te Kasemek aan dit bezwaar tegemoet te komen; zeer veel tabak wordt daar echter niet verkocht, tot nu toe steeds minder dan 9000 pikols naoogst, tegen prijzen van meest ongeveer *f* 20 per pikol. Sinds 1921 is de markt ook opengesteld voor den geheel vrijen vooroogst, waarvan echter slecht in zeer geringe mate gebruik wordt gemaakt.

De opkoop van kerftabak is nagenoeg uitsluitend in handen van Chineezen, hoewel ook Inlanders voor eigen rekening kleine partijen koopen. Grootere Inlandsche opkoopers zijn de hadji's van de Koedoesche strootjesfabrieken en degenen die aan hen verkoopen. De Chineezen komen voor opkoop van goede kerf meest zelf in de desa, mindere soorten laten zij door Inlandsche handlangers opkoopen of worden door de landbouwers op de passers gebracht. Alleen de ondernemende Madoereezen brengen hun product soms buiten Madoera in Banjoewangi, Djember en Malang aan de markt, waardoor zij belangrijk hoogere prijzen kunnen maken. Ook schijnen Madoereezen te Soerabaja kerftabak uit dat gewest op te koopen.

In tegenstelling met de krosok komt bij goede kerf crediet aan den planter veel voor. Kennelijk is dat hoofdzakelijk het gevolg van de gewildheid van het product, dat zooveel meer waard is dan krosok. Bij de dure krosok van Loemadjang deed zich dan ook hetzelfde voor, tot de overheid ingreep. Overheidsingrijpen heeft in de kerfstreken (het is vroeger herhaaldelijk door wering van Chineesche opkoopers uit de desa beproefd) nimmer tot een ander

resultaat dan scherpe prijsdaling geleid. Nu de kerfprijzen dalen, schijnen ook de Chineezen minder geneigd te worden tot het geven van voorschotten. In Rembang, waar de krosok van meer belang is geworden dan de kerftabak, worden bijna geen voorschotten meer verstrekt, hoewel die daar vroeger talrijk moeten zijn geweest. Alleen in het kerfgebied van Toeban zou volgens de monografie nog 50% van de productie als tebasan worden verkocht, hetgeen echter, door de daarmede gepaard gaande afwenteling van risico op den kooper, niet zoo nadeelig voor de planters zou zijn. Op Madoera en in Kediri schijnen ook voor kerftabak geen voorschotten te worden gegeven.

In de kerfstreken wordt aan de tabaksverbouwers ook vrij veel crediet door afdeelingsbanken verstrekt.

Tabaksindustrie. De monografie brengt ook eenige bijzonderheden over de binnenlandsche tabaksnijverheid, al hebben, naar zij mededeelt, alle pogingen om cijfers te verzamelen omtrent den omvang dier industrie gefaald. Zij durft niet verder gaan dan te verklaren, dat de tabaksindustrie één der belangrijkste industrieën is van Nederlandsch-Indië, verdeeld over honderden fabrieken en werkplaatsen, met duizenden arbeiders, verwerkende voor vele millioenen guldens overwegend voor inheemsche consumptie bestemde tabaksproducten.

De oudste is de strootjes-industrie, die voornamelijk in Koedoes en Batoer, doch verder ook in Kediri, Rembang, Madioen, Preanger en Djocjakarta en elders voorkomt en zoowel in Chineesche als Inlandsche handen is. De jaarlijksche productie van Koedoes alleen wordt geschat op 1 milliard strootjes of 2 millioen guldens. De strootjesfabrieken verwerken uitsluitend Inlandsche kerftabak, voor een groot deel afkomstig uit Kedoe en Rembang. Te Koedoes gebruikt men meest pépéan (zongedroogde kerf), in de Preanger garangan (vuurgedroogde kerf). De tabak wordt gewikkeld in gedroogde schutbladeren van maiskolven (klobot) en droge bladeren van den nipahpalm, in de Preanger schijnt ook blad van een soort arènpalm te worden gebruikt.

De sigaren- en cigarettenfabrieken dateeren van later tijd, zij komen vooral in de tabakscentra Kedoe en Rembang voor. Slechts

één sigarenfabriek (Negresco te Djocja) schijnt onder Europeesche leiding te staan, Europeesche cigarettenfabrieken zijn er verscheidene (o.a. Mac Gillavry). Grootendeels is deze industrie echter in handen van Chineezen. Vooral Magelang en Temanggoeng tellen veel sigaren- en tegenwoordig ook cigarettenfabrieken; in Wonosobo maakt men alleen cigaretten. Voor binnengoed en omblad der sigaren wordt veel Javakrosok gebruikt. In de cigaretten verwerkt men voor een groot deel Inlandsche tabak, meest met eigen machines tot kerf versneden krosok, ook wel Inlandsche kerf.

Zoowel de inheemsche cigaretten- als de strootjesindustrie ondervinden ernstige concurrentie van buitenlandsche concerns; de monografie noemt als zoodanig de Chineesche Nanyang Brothers Tobacco Co. (N. B. T. C., de producent der „Horse" en „Bat and Deer" cigaretten) en de British American Tobacco Co. (B. A. T. C. „Elephant" en „Three Gold Cash" cigaretten). Laatstgenoemde maatschappij heeft sinds 1924 ook een groote fabriek op Java, te Cheribon, terwijl verder nog op Java werken de Indo American Cig. Co. te Soerabaja en The Aga Cig. Co. A. G. Apcar te Batoe bij Malang. De adjunct-inspecteur van de In- en Uitvoerrechten en Accijnzen, de heer J. F. Charls, berekent in de monografie den invoer (hoofdzakelijk van uit Singapore, Penang, Hongkong en China) van bevolkingscigaretten in 1924 op ruim 2000 duizend ton voor Java en Madoera en evenveel voor de buitengewesten; één ton van 1000 K.G. is gelijk aan ongeveer één millioen cigaretten. Deze cijfers spreken te meer indien men ze stelt tegenover die van 1909 ad respectievelijk 21 en 63 ton en 1913 ad 97 en 314 ton, en dat niettegenstaande de verhooging van het tevoren *f* 5 per ton bedragende invoerrecht tot *f* 10 in 1921 en *f* 15 in 1924. Toch schijnen die verhoogingen de vestiging van buitenlandsche fabrieken op Java in de hand te hebben gewerkt. In 1924 begint de cigarettenimport op Java eenige daling te vertoonen. Verlichting voor de binnenlandsche nijverheid beteekent dat echter niet; slechts verplaatsing van import naar productie door buitenlanders op Java. Vooral de strootjesindustrie en de kerftabak wordt daardoor bedreigd; [1]) het schijnt dat men te Koedoes de concurrentie

1) Het nieuwe invoerrecht op cigarettenpapier zal wellicht beschermend werken.

begint te gevoelen; zelf in de kerfstreken ziet men de buitenlandsche cigaretten reeds veel. De kerftabak gaat geen rooskleurige toekomst tegemoet; de krosok is voorloopig in Europa nog gewild, maar hoe gemakkelijk kan dat veranderen.

Weltevreden, Maart 1926.

Kroon en landvoogd onder de nieuwe staatsregeling.

door

Mr. Dr. H. Westra.

De vraag, welke onder de nieuwe staatsregeling de bemoeienis van het moederland met de Indische Regeeringsaangelegenheden zijn zal, wordt niet beheerscht door de machtspositie van het parlement. En dat ondanks de theoretische mogelijkheid daartoe, ondanks de grondwettelijke formule om op stuk van wetgeving alles ter hand te mogen nemen waaraan „de behoefte blijkt", een blancovolmacht derhalve, en ondanks de parlementaire oppercontrôle, waaraan geen hoekje van het bestuursbeleid is onttrokken. Doch het parlement heeft de handen te vol met werk in het eigen land en laat zich dan ook hoogst zelden in met overzeesche vraagstukken, wat met zijn weinige deskundigheid ter zake dan ook maar gelukkig is. Maar de vraag, hoe de grondwet en de staatsregeling de koninklijke macht over deze gebieden hebben afgebakend, de kwestie van de machtsverdeeling tusschen het Plein en Buitenzorg beheerscht het Indische staatsrecht.

Wie die verhouding wil leeren kennen en plichtmatig handelingen en bijlagen van Kamers en Volksraad naleest om vooral het regeeringsstandpunt te weten, komt bedrogen uit. Zoo oordeelen Huart, Logemann en Van Vollenhoven, de laatste al zeer karakteristiek: „Men zal zich voor de uitlegging van den grondwettekst te dezer zake hebben los te maken van het regeeringsgeweifel, zooals men zich voor de interpretatie van het Indische Regeeringsreglement van 1854 dient los te maken van de wartaal van Pahud". Er is in

Huart — Grondwetsherziening 1917 en 1922 blz. 86 en 87.
Van Vollenhoven — Koloniaal tijdschrift 1922 blz. 570 en 571.
Logemann — idem blz. 362.

ieder geval één baken, de pertinente regeeringsverklaring, het punt van uitgang der herziening, dat „zoowel wetgeving als bestuur zooveel mogelijk moeten worden gelegd in handen van in Indië zetelende lichamen". Met dit als richtsnoer ter interpretatie kunnen wij eerst het bestuur en daarna de wetgeving in omvang bepalen. Dat dit onderzoek voor de beide functies afzonderlijk mogelijk is, danken wij aan de verbetering, welke de grondwetsherziening heeft tot stand gebracht door de beide bevoegdheden te scheiden en aan ieder een afzonderlijk artikel te wijden. Daardoor is tevens deze taalzuivering verkregen, dat het woord opperbestuur thans niet meer behoeft te worden opgevat als opperregeering, maar in zijn technische beteekenis van bestuur in tegenstelling met wetgeving is gebezigd.

Het betrokken bestuursartikel 60 der grondwet kent twee soorten bestuur: het opper- of koninklijk bestuur en het algemeen of landvoogdelijk bestuur. Over de oppercontrôle van het parlement rept het artikel niet, waar dit voortspruit uit het historisch verworven parlementair overwicht. Evenmin is het locaal bestuur grondwettelijke vastlegging waardig gekeurd, doch dit schept geen competentie-moeilijkheden, waar het alleen bij opdracht van de hoogere organen kan worden uitgeoefend.

De omvang van het opperbestuur schijnt op het eerste gezicht voldoende afgebakend door het tweede lid, dat het bestuur over Indië onder den naam algemeen bestuur aan den landvoogd opdraagt, voorzoover niet bepaalde bevoegdheden aan den Koning zijn voorbehouden. Wanneer dus de grondwet of wet aan den Koning met name de een of andere Indische bestuursaangelegenheid opdragen, is deze bevoegd, in alle andere gevallen de gouverneur-generaal, een uitlegging, die verder ook geheel strookt met het vooropgestelde punt van uitgang. Aanleiding tot de opvatting, dat naast deze speciale opdracht van bevoegdheden de kroon nog een algemeen recht heeft zich met de Indische Bestuursaangelegenheden te bemoeien, geven twee uitdrukkingen nl., dat de landvoogd het bestuur over Indië uitoefent „in naam des Konings" en de term „opperbestuur". Inderdaad kan de eerste uitdrukking wijzen op een ambtelijke ondergeschiktheid aan de kroon, doch evenzeer is het mogelijk, dat het slechts een sacramenteele formule verbeeldt,

zooals ook wel elders voorkomt, terwijl opperbestuur zoowel een materieele, een taakomschrijving kan zijn als een formeele aanduiding, als een epitheton ornans voor dat deel van het bestuur, dat door de kroon wordt uitgeoefend. Bij de grondwetdebatten zoowel van regeeringszijde als van den kant van de kamerleden en ook bij de auteurs heerscht hierover de grootst mogelijke verdeeldheid. Waar hieromtrent verwarring en geweifel is ontstaan, mag de vraag, of de wetgever het goede wat hij wilde niet deed, niet afhankelijk gesteld worden van dergelijke in den grond formeele argumenten, maar moeten zwaarwichtiger beweeggronden in het geding gebracht worden.

Van Vollenhoven heeft er op gewezen, dat de kern van het vraagstuk hierin is gelegen, dat overdracht van bevoegdheden, in ons geval van het Plein op Buitenzorg, tot sluitstuk moet hebben overdracht van verantwoordelijkheid, welke overigens geenszins noodwendig gekleed behoeft te worden in den vorm als van de kroon tegenover het parlement. Ook Logemann en Huart wijzen op de groote beteekenis, die deze kwestie voor de gestelde vraag heeft, laatstgenoemde daarbij de zeer gerechte verwondering erover uitsprekende, dat deze relatie bij de kamerdebatten over het hoofd werd gezien. Welnu, wanneer men het zwaartepunt van het bestuur naar Indië verlegt en een autonome sfeer voor den landvoogd wenscht te scheppen, kan onmogelijk diens verantwoordelijkheid blijven als zij was, een zuiver ambtelijke verantwoordelijkheid jegens de kroon, waarbij dan de politieke verantwoordelijkheid door den minister van koloniën gedragen wordt. Hoe kan deze bewindsman ooit, wanneer inderdaad bedoeld was een zelfstandige bestuursmacht voor den gouverneur-generaal in het leven te roepen, door het parlement aansprakelijk gesteld worden voor handelingen van den landvoogd, waarop hij geen invloed kan uitoefenen? En de andere mogelijkheid, gezag zonder verantwoordelijkheid is een absurditeit. „Het Indische staatsrecht — aldus wederom van Vollenhoven — eischt in het belang der geregeerden dringend dat gezagsuitoefening slechts uitga van verantwoordelijke overheden; geen gezag dan gepaard aan een plicht tot verantwoording". De praktijk is niet anders; bij de instelling van de nieuwe zelfstandige rechtsgemeenschappen (provincie en regentschap) is de verant-

woordelijkheid van de besturende organen nooit uit het oog verloren en steeds de verantwoordingsplicht aan de betrekkelijke raden opgenomen.

In het kort komt de conclusie derhalve hierop neer, dat men voor andermans daden alleen dan de verantwoordelijkheid kan dragen, wanneer dit gepaard gaat met ondergeschiktheid.

Tot dusverre zijn de beschouwingen beperkt gebleven tot wat de grondwet bedoeld heeft, derhalve afgescheiden van de uitwerking in de organieke wet, in de wet op de Indische Staatsinrichting. Mocht blijken, dat de uitwerking in strijd is met wat de grondwet wilde, dan is er formeel dank zij het heilige huisje van de onschendbaarheid van de wet niets aan te doen, doch ontslaat dit de wetenschap niet naar de materieële waarde een onderzoek in te stellen.

Aanvankelijk waren ook hier de teekenen gunstig. In het aan den volksraad ter advies aangeboden ontwerp waren de aanstoot gevende woorden, die de uiteindelijke tekst van artikel 1 thans bevat, dat het algemeen bestuur dient te worden uitgeoefend „met inachtneming van 's Konings aanwijzingen" niet te vinden. Zij zijn eerst bij amendement in de IIde Kamer aangebracht, niet dan nadat van groot verschil van meening was gebleken, of er al dan niet een eigen bestuurssfeer voor den landvoogd bestond, waarbij de regeering wederom geen definitieve uitspraak deed en nu eens uitspraken in den eenen en dan weer in anderen zin te citeeren zijn. Wel verzette de minister zich, zij het op weinig positieve wijze, tegen het amendement, dat echter nadat de aanvankelijke woorden „bevelen van den Koning" gewijzigd waren in „'s Konings aanwijzingen" werd aangenomen. Dat er hier alleen sprake is van een „heuschere" uitdrukking, die in werkelijkheid niets aan de zaak verandert en niet zooals sommige kamerleden aangaven om de situatie te redden, dat aanwijzingen niet behoefden te worden opgevolgd en bevelen wel, blijkt wel uit de meening van den minister ter zake, die ik hier laat volgen: „wanneer de gouverneur-generaal op een ander standpunt blijft staan zal wel onvermijdelijk het eindresultaat moeten zijn, als de minister de verantwoordelijkheid voor dit standpunt niet meent te kunnen dragen, dat hij zijn wenken doet volgen door een bevel, waarvan het effect niet twijfelachtig is, wanneer daaraan niet wordt

voldaan". Hoe echter deze bewindsman na aanneming van het amendement in zijn memorie van antwoord nog kon spreken van „een zelfstandige gezagssfeer (nl. van den landvoogd) die hij vroeger niet had" is werkelijk sfinxachtig.

Van een rechtens afgebakend eigen bestuursgezag van den landvoogd kan derhalve niet gesproken worden, hoogstens dat de geest der bepalingen zich verzet tegen zooveel mogelijk inmenging van de zijde van den minister, doch dit is een kwestie van beleid, derhalve afhankelijk van den persoon van dien bewindsman en daarnaast van de houding van de kamers door zich te onthouden van interpellaties, die de groote lijnen niet raken.

Wat de wetgeving betreft staat de zaak hoopvoller. Duidelijk geeft artikel 61 van de grondwet, dat zich uitsluitend tot die functie beperkt, aan, dat de kroon zich ten aanzien van de regeling der inwendige Indische aangelegenheden heeft te houden tot wat haar speciaal is opgedragen of voorbehouden.

Als regel dus treden de in Indië gevestigde organen op, in casu de volksraad en de landvoogd of de landvoogd alleen; over de locale wetgevers rept het artikel al evenmin als het vorige over het locaal bestuur, hetgeen bovendien nog volgt uit artikel 62, dat den wetgever het recht geeft om op grond van strijd met grondwet, wet of het algemeen belang de verordeningen van de in artikel 61 bedoelde organen te casseeren.

Waar artikel 20 van het regeeringsreglement, dat voor wetgevende producten afkomstig van den gouverneur-generaal melding maakte van het inachtnemen van de bevelen van de kroon terzake is komen te vervallen, kan geconstateerd worden, dat aan de besluiten-regeeering een einde is gekomen.

Buiten deze kwestie, die de inwendige aangelegenheden van Indië betreffen, staat de bevoegdheid van de kroon als staatsorgaan, welke deze rechtstreeks aan de grondwet ontleent. Aangeroerd dient dit echter, omdat de staatsregeling mijns inziens ten onrechte een voorschrift op het gebied van de staatsbevoegdheid heeft opgenomen. Bedoeld is artikel 91, dat bij algemeenen maatregel van bestuur wil geregeld zien al hetgeen betreft: de met vreemde mogendheden gesloten verdragen en andere overeenkomsten en de uit het volkenrecht voortvloeiende rechten en verplichtingen in het

algemeen, zoomede de verdediging van het Indische grondgebied. Tegen een regeling bij algemeenen maatregel van bestuur kan geen bezwaar bestaan, doch wel, dat deze materie in de staatsregeling is opgenomen, waar het niet een inwendige Indische aangelegenheid betreft, doch een staatsaangelegenheid, waarvan de regelingsbevoegdheid direct uit de grondwet volgt. Het te regelen staatsbelang moge voor Indië in het bijzonder van waarde zijn, het ontneemt daaraan niet het karakter als zoodanig.

De beschouwingen samenvattende is met de nieuwe regeling bereikt, dat het uit is met de besluitenregeering, doch dat de inmenging in bestuurszaken rechtens geoorloofd blijft, zooals zij vroeger was. Het gaat echter met het staatkundig als met het menschelijk leven, het is, wat wij ervan maken, en de geest der herziening zal slechts gediend zijn, wanneer een spaarzaam en beleidvol gebruik gemaakt wordt van deze koninklijke bevoegdheid.

Parlementarisme en Fascisme, [1])

door

Mr. A. B. Cohen Stuart.

Vernieuwing van een oude tegenstelling.

In 't oude Europa, het cultuurgebied, dat het geestelijk leven der elders gevestigde Europeanen onder zijn suggestie gebannen houdt, is een merkwaardige strijd opgekomen tusschen twee organisatorische beginselen, het parlementarisme en het fascisme. En 't is niet te verwonderen, dat de cultureele invloed van Europa zich in Indië ook alweer openbaart door 't meeleven met dien strijd, hoewel we hier in zoo geheel andere omstandigheden verkeeren dan ginds. Ook hier speelt het fascisme een rol: in gesprekken, in een deel der pers; een brochure verscheen hier reeds om het fascisme in de aandacht aan te bevelen [2]). Inderdaad, fundamenteele wijzigingen in het politieke leven van Europa kunnen ons hier niet onverschillig laten. Terecht mag men verwachten dat bij een eventueele verschuiving van de Nederlandsche politiek in fascistische richting ook voor Indië de gevolgen niet zouden uitblijven.

Of misschien zal hier bij sommigen de opmerking ingang hebben gevonden, in de Tweede Kamer gemaakt: dat het weinig rationeel is, voor Indië — door de recente herziening van de staatsinrichting — aan te sturen op parlementarisme, terwijl in Europa de twijfel aan de deugdelijkheid van dit beginsel veld wint. Maar daarbij komt nog iets anders.

Dat de nieuwe antithese tot de verbeelding spreekt, is duidelijk. Verstaat men onder parlementarisme in ruimen zin de toepassing

1) Lezing, te Buitenzorg gehouden voor de vereeniging „Conamur".
2) Lamers, Het fascisme. Weltevreden 1926.

van het beginsel van *overleg* met de betrokkenen bij behandeling van zaken van algemeen belang, [1]) het fascisme beduidt kritiekloze onderwerping van de samenleving aan *macht* [2]). Uiteraard kan geen enkele gemeenschap — ook niet de parlementaire staat — buiten machtsoefening en omgekeerd erkent de fascistische theorie het nut van „consenso" — wilsovereenstemming — tusschen regeering en volk; maar toch wordt onmiskenbaar over en weer de nadruk gelegd op tegengestelde principes. Het conflict is in bijzonderen vorm en onder bijzondere omstandigheden een herleving van een oude overal ter wereld diep gevoelde politieke tegenstelling, die al naar omstandigheden of naar gelang van het standpunt van den beoordeelaar zeer verschillende gedachtenassociaties opwekt. Ook hierom is een beschouwing van het vraagstuk voor Indië van belang.

Het loont daarbij de moeite te pogen eenigszins dieper in zijn beteekenis door te dringen.

Opkomst van modern parlementarisme en reactie.

In een vroegere fase, toen in de Nederlanden der 16de eeuw de Staten-Generaal zich tegenover den vorst stelden, had de antithese een geheel ander aanzien dan thans. Toen beschouwde althans de rechtgeaarde Nederlander haar als „het schrikklijk pleit van dwang en vrijheid", om met Tollens te spreken. De Staten-Generaal waren voor hem de heldhaftige voorstanders van een hoog rechtsbeginsel: „dat de ondersaten niet en sijn van Godt geschapen ten behoef van den Prince, maar den Prince om d'ondersaten wille, zonder dewelke hij egheen Prince en is", — zooals het heette bij de afzwering op 26 Juli 1581. In 1688 helpen de Staten-Generaal het rechtsbeginsel verder verspreiden: onze stadhouder Willem III vestigt in Engeland door de „glorieuze revolutie" en de Bill of Rights het overwicht van het Parlement in het staatsbestel. In

1) „The word „parliament" originally meant a talk..... The word stuck root in England and was soon applied to the national assemblies..... The French „parlement" became a judicial institution". Ilbert, Parliament.

2) „Fascio" beteekent bond; het woord herinnert aan de Fasces, de lictorenbundels die in het oude Rome als gezagssymbool voor zekere magistraten uit werden gedragen. Mussolini nam dit symbool als kenteeken voor zijne organisaties aan.

zijn gevolg is de wijsgeer Locke, die in zijn „Treatises on civil government" de leer van het Contrat Social ontwikkelt, later door Rousseau van hem overgenomen, en de leer der drie staatsmachten, die in een volgende eeuw de inspiratie wordt van Montesquieu; volgens hem komt aan de uit gekozen vertegenwoordigers samen te stellen wetgevende macht in den staat de algemeene leiding toe. Het beginsel van het parlementair gezag vindt ingang in Amerika (1787) en in Frankrijk (1791), waarna het moderne parlementarisme — in den zin van parlementair, op overleg gebaseerd gezag — gaandeweg in tal van staten over de geheele wereld wordt aanvaard.

Hoewel het verschillende typen vertoont — het Engelsch-Fransche, het Zwitsersche, het Amerikaansche, het Duitsche — heeft het toch overal sterk verwante trekken. Overal een volksvertegenwoordiging, die de richting van het beleid in 's Lands zaken aangeeft en een uitvoerende macht, die beslissingen ten uitvoer legt en ook voorbereidt, die de administratie en het dagelijksch bestuur voert onder contrôle der volksvertegenwoordiging. In de verhouding tusschen deze twee machten, de parlementaire en de administratieve, speelt het staatshoofd veelal een bemiddelende rol, door te waken dat beide met elkander in harmonie blijven.

Overal treedt voorts in den loop der 19de eeuw een belangrijk nieuw element op: de democratiseering van het kiesrecht.

Eenige symptomen van mindere waardeering werden als gevolg hiervan merkbaar. Maar toch wekte het vrij algemeene verrassing en verbazing, toen in 1921 het fascisme onder aanvoering van Mussolini in Italië het bewind in handen nam en tegenover het parlementarisme de machtsoefening als hoogste beginsel van staatsbeleid proclameerde. „Wat is de staat?" vraagt Mussolini en zijn antwoord luidt: „De veldwachter, de carabiniere". [1]) Van een dergelijk feitelijk geweldgezag, gekoppeld aan een parlementairen staatsvorm, had tot dusver eigenlijk alleen Zuid-Amerika voorbeelden opgeleverd.

Deze reactie vond elders weerklank, al was men dan niet altijd geneigd, het fascisme van A tot Z na te volgen. Ook in Nederland

1) Mannhardt, Der Faschismus.

bleek voor sommigen de luister van het parlementarisme al zeer getaand.

In 1923 ijverden in het Haagsch Maandblad Westerman en Ter Spill tegen dit beginsel op heftige wijze: „Het democratisch-parlementaire stelsel is een onmiskenbare teleurstelling geworden", schrijft eerstgenoemde, „in Nederland zoo goed als elders... ..... Versterking van het uitvoerend gezag, onttrekking van dit gezag aan den saboteerenden invloed van een onbestendig, aan geen objectieven standaard gebonden parlement. Ziedaar het wachtwoord eener nabije toekomst [1]) ..... "Ter Spill uit zich nog beslister: „Het parlementair stelsel heeft zijn tijd gehad; het gaat verdwijnen ..... In Italië Mussolini, in Spanje Primo de Rivera..... Het heeft afgedaan. Iam foetet" [2])

Beteekenis van overleg als organisatiebeginsel der menschelijke gemeenschap.

Heeft inderdaad het parlementarisme afgedaan? Moet en kan gewelddadige machtsoefening het overleg verdringen? Wat is de beteekenis van overleg als organisatiebeginsel der menschelijke gemeenschap? Is het, zooals Mussolini het gaarne doet voorkomen, slechts een revolutionair en vergankelijk uitvindsel van den „liberalen staat"?

Om op deze vragen het antwoord te kunnen geven is een historische terug- en rondblik noodig.

Het is een veel voorkomende dwaling, dat het in het parlementarisme tot uiting komende beginsel van *overleg* eerst een product zou zijn van den allernieuwsten tijd, terwijl in vroegere tijden de menschen meerendeels zich aan een hoogere *macht* gebonden zouden hebben gevoeld. Daar tegenover valt te stellen dat juist bij de vroegste, meest oorspronkelijke vormen van menschelijke samenleving een minimum van gebondenheid valt te constateeren, zoodat bij normale ontwikkeling juist samenwerking door overleg karakteristiek is voor een jonger gemeenschapstype. Bij de meest primitieve maatschappelijke organisatie, die der „horde", bestaat

1) Mr. Dr. W. M. Westerman, Gezag of Chaos?-Zie ook van dezen schrijver: De zieke staat. Den Haag 1925.
2) Mr. Dr. J. H. W. Q. Ter Spill, Parlementenschemering.

buiten de familie slechts een zeer zwak verband tusschen de leden der groep. „Es besteht immerhin zwischen den Mitgliedern der Horde ein Zusammenhang, der durch die Gemeinschaft der Sprache gewonnen und bewahrt wird", aldus Wundt [1]). De *taal*, voertuig van het overleg, is het eerste maatschappelijke bindmiddel.

Nu komt mede onder religieusen invloed (totemisme, animisme, fetichisme) een nauwere aaneensluiting tot stand voor groepen, door bloedverwantschap verbonden (stam, clan). Een gemeenschappelijke zede begint te heerschen, leidende persoonlijkheden — o.m. aan religieuse overlevering gezag ontleenende — beginnen op te treden. Doch ook in deze fase is de samenhang nog vrij los en speelt het overleg der stamgenooten bij alle gemeenschappelijke handelingen een groote rol. In de z.g. mannenhuizen zijn de mannelijke leden der clan tot leeftijdsgenootschappen vereenigd, waartoe de jongelingen bij intrede van de puberteit onder ceremoniën worden toegelaten. Deze mannengroepen vormen de weermacht en het religieuse centrum van den stam; hier vormt zich ook de gewoonte van beraadslaging over stambelangen. Een principe van overleg, dat in den Indischen archipel in tal van democratische instellingen is bewaard gebleven. Vaak geldt dat voor het nemen van beslissingen unanimiteit vereischt is (moefakat). Waar zich een erfelijk hoofdengezag vertoont, blijft dit toch altijd onder contrôle van de stamgenooten.

Als gevolg vooral van volksstrijd vormt zich de staat onder leiding van sterke persoonlijkheden. Gezag wordt gevestigd in de ure van het gevaar; en het handhaaft zich waar met geweld, onder voortdurende bedreiging, vreemde stammen overheerscht worden. Zoo treedt onder Grieken, Germanen, Joden, Arabieren, Mongolen, Indiërs en Indonesiërs de *vorst* op: maar naar mate het vorstengezag jonger is, hebben overal nog duidelijk de edelen of oudsten en tot zekere hoogte de volksvergaderingen medezeggenschap. In de geschiedenis van West-Europa laat de volksovertuiging, dat men aanspraak heeft op een recht van medezeggenschap, zich doorloopend gelden: in Rijksdag, Staten-Generaal en Parlement, Folketing, Landdag en Cortes. Wel treedt de „vrijheid, ge-

1) **Elemente der Völkerpsychologie, 53.**

lijkheid en broederschap" der stamgenooten terug, als de middeleeuwsche anarchie de individuen dwingt, de bescherming van het leenstelsel te zoeken; doch als later de vorsten hun buitbelusten adel gaan terugdringen en de landsvrede wordt hersteld, komen de oude aanspraken weer te voorschijn en de volksvertegenwoordigingen worden voor de nieuwgevormde staten het orgaan, waardoor het medezeggenschap des volks weer tot zijn recht komt. Aanvankelijk een steun voor den vorst tegen den adel, nemen later de burgerijen zelf de leiding in handen en het „gezag" wordt als uitvoerende macht ondergeschikt gemaakt aan het parlementair overleg, dat in de wetgeving en anderszins de richting aangeeft van het regeeringsbeleid.

Ons modern parlementarisme beteekent wat den vorm betreft in vergelijking met de vroegere vormen van overleg een reusachtige schrede vooruit. Het onderscheidt zich van de oudere Grieksche en Romeinsche democratieën in de eerste plaats door het veel uitgestrekter gebied, waarover de parlementaire samenwerking zich uitstrekt, en, in verband daarmee, door een uitgewerkt stelsel van *vertegenwoordiging* met behulp van *kiesrecht;* daarnaast heeft men dan nog ter behartiging van locale belangen de locale raden. De Grieksche stad-staten waren eigenlijk slechts kleine souvereine locale eenheden, zooals vroeger vóór de inlijving de Sumatraansche nagari; de volksvergadering (ekklesia) kon dan ook — evenals een desa-koempoelan — zonder al te veel moeite vele aangelegenheden zelf behartigen, terwijl alleen sommige zaken aan een gekozen raad (boulè) of aan bepaalde gekozen magistraten behoeften te worden opgedragen. De samenwerking van groepen dier staatjes had in bonden onder hegemonie van een hunner op zeer gebrekkige wijze plaats.

In de Romeinsche stad-staat werden door de volksvergadering de magistraten en de senaat gekozen; en dit stelsel bleef bestaan, nog lang nadat het Romeinsche gezag zich over tal van verbonden of onderworpen volken had uitgebreid en nadat de bezitters van Romeinsch burgerrecht zich op vele plaatsen buiten Rome hadden gevestigd. Alleen te Rome kon de Romein zijn burgerschapsrechten uitoefenen, alleen door de burgers te Rome werden de algemeene rijkszaken geregeld, — al bestond daarnaast in de deelen van het

rijk zekere plaatselijke autonomie onder Romeinsch toezicht. (Een toestand, eenigermate met de verhouding b.v. tusschen Nederland en Indië te vergelijken, waarbij Nederland dan als geheel in het Koninkrijk de positie van metropool inneemt, die vroeger de stad Rome in het Imperium Romanum bekleedde).

Ook elders heeft het bij den overgang van de stamorganisatie in die van een staat met uitgestrekter gebied moeite gekost om den juisten weg te vinden voor evolutie van het oorspronkelijke stamoverleg. Of het overleg werd voor algemeene zaken steeds meer ingekrompen òf het bleef bestaan en belemmerde door slechte organisatie den gang van zaken (als in Polen en de Vereenigde Nederlanden). Eindelijk ontwikkelde zich in Engeland het stelsel van vertegenwoordiging, meerderheidsbeslissing en geregelde samenwerking met de uitvoerende macht, waardoor het hedendaagsche parlementarisme wordt gekenmerkt. Hierin bleek voor overleg en uiting van public spirit een ook in groote staten practisch bruikbare vorm te zijn gevonden.

In allen gevalle staat echter vast, dat geen vorm van staatkundige organisatie voorkomt of men vindt er althans sporen van overleg en vroegere democratie. Zèlfs vindt men deze in de Oostersche despotische staten, waarvan tot 1911 China nog een klassiek voorbeeld was — en die ook b.v. op Java bestonden [1]), — al bleef hier de democratie tot de communale eenheid van het dorp beperkt. Daarboven welfde zich als een overkapping het geweld-gezag van den vorst, veelal echter toch door een rijksraad bijgestaan. Dit oude stelsel is sedert het begin van de 19de eeuw door het Nederlandsche Staatsgezag in Indië bewust, zij het in gemoderniseerden vorm, overgenomen en eerst in 1918 introduceerde de instelling van den Volksraad een bescheiden navolging van het hedendaagsche parlementarisme.

Uit het gegeven overzicht blijkt dat parlementarisme en democratie voortkomen uit de alleroudste vormen van menschelijke organisatie die overal sporen hebben nagelaten en door geen geweldsysteem ooit ten volle zijn verdrongen. Van verdringing zal dus ook in de toekomst wel geen sprake kunnen zijn.

1) Een scherpe critiek op de werking van het oude despotische stelse op Java geeft b. v. Clive Day.

Men zou dit ook al kunnen betwijfelen op grond van den geweldigen vooruitgang op geestelijk en stoffelijk gebied, die in Europa viel te constateeren sedert de opkomst van het parlementarisme en waardoor een sterk vertrouwen in de waarde van dit stelsel is ontstaan.

Intusschen valt na te gaan of zich geen moeilijkheden voordoen, die de beteekenis van parlementair overleg tegenwoordig *verminderen*.

Maatschappelijke tegenstellingen.

De vrijheid der Grieksche gemeenebesten werd ondergraven door het voortdurende en steeds aangroeiende antagonisme van democratieën en aristocratieën. In Rome barstte na de overwinning van de plebs over het patriciaat een nieuw ernstiger politiek conflict uit tusschen populares en optimati, een klassenstrijd, die achtereenvolgens leidde tot burgeroorlog, anarchie, dictatuur en keizerijk absolutisme.

Ook tegenwoordig doen maatschappelijke tegenstellingen zich sterk gelden. Na de definitieve triomf van het parlementarisme in West-Europa klaagden de aanvoerders der sociaaldemocratie, dat deze nieuwe vrijheid slechts ten goede kwam aan de klasse van kapitalisten en werkgevers, die er misbruik van maakten tot uitbuiting van het proletariaat.

Toen vervolgens de sterkte uitbreiding van het kiesrecht aan de massa's meer politieken invloed gaf, leidde dit tot een sociale wetgeving op groote schaal, niet zonder protest van de groep der kapitaalbezitters en bedrijfsleiders, die de toegenomen staatsinmenging hinderlijk en ruïneus achtten.

De heftigheid van het conflict deed aan den geest van verzoenlijkheid en overleg groote schade. Het *blijft* de groote, voortdurende bedreiging voor den vrijen staatsvorm.

Oorlog en dictatuur.

Het jaar 1918, dat aan Indië den Volksraad bracht, was voor Europa een crisisjaar; een jaar, dat het hoogtepunt bracht van de oorlogsellende, doch ook het begin van herstel..... te midden van crisis-verschijnselen. Het oorlogsleed, dat in de voorafgaande

jaren over heel de Europeesche beschaving was losgebroken, had ook het parlementarisme niet gespaard. Democratie en parlementarisme kunnen alleen leven, groeien, bloeien: in, door en voor *vrede*. Wel riepen de geallieerde en geassocieerde mogendheden de democratische volken op tegen de autocratische centrale staten, die hun zwakkere naburen met barbaarsch geweld overmeesterden. Wel werd het een populair doel „to make the world safe for democracy". Wel werden in 1918 de autocratische tronen door revolutie weggevaagd. Maar het schijnbaar volledig triomfeerende parlementarisme had zelf zware averij. Gedurende den oorlog waren ook in de meest democratische staten de parlementaire bevoegdheden tijdelijk buiten werking geraakt en een feitelijke dictatuur was ingetreden. De oorlogsnoodzaak drong het gezag in een steeds kleiner wordend centrum samen en zelfs toen de vrede in zicht was, zag de uit 32 staten samengestelde conferentie van Geallieerden te Versailles zich nog ter bereiking van een bruikbaar resultaat genoodzaakt, de leiding te leggen in handen van een kleinen raad van vier: „the Big Four". In de oorlogsjaren moest alle kritiek zwijgen en de voorstanders van vrede werden als misdadigers vervolgd. Eendracht was immers noodig om macht te vormen en zonder macht kon het doel, de overwinning, niet worden bereikt. De geheele natie diende in het leger en op de vloot, of in het lazaret en de fabriek; de burgerdienstplicht omvatte ten slotte alle volwassenen: discipline was de hoogste wet geworden. Naast de dictators van oorlog en politiek verrezen dictators van ammunitie, voedingsmiddelen en wat niet al.

De dictatuur was de remedie voor alle kwalen geworden.

En toen de vrede intrad bracht deze wel ontspanning, doch tevens zoo geweldige nieuwe moeilijkheden, dat men met melancholieken humor sprak van den „uitgebroken vrede". Als vanzelf greep men nu hier, dan daar, weer naar de remedie, die in oorlogstijd zooveel dienst had gedaan.

In Rusland had de oorlogsellende het Tsaren-rijk gesloopt, doch met bloedig geweld vestigde zich een nieuw gezag, de „proletarische dictatuur" der communistische Sovjet-republiek. Aangezien aan de „dictatuur", een instelling aan het oude Rome ontleend, een tijdelijk en abnormaal, doch *wettig* gezag is verbonden, is de

naam eigenlijk niet juist voor een onwettig geweld-gezag als hier werd gevestigd. In deze oneigenlijke beteekenis wordt het woord „dictatuur" tegenwoordig echter veel gebezigd.

Het communistische geweld-procedé dreigde ook over te slaan naar de wanhopig uitgeputte landen van Centraal en West-Europa. In de overwonnen landen, Duitschland, Oostenrijk en Hongarije, deed zich de beweging sterk gevoelen, doch ook elders. Zoo in Italië, waar tijdelijk, vooral in de noordelijke industrie-steden verwarring heerschte; fabrieken werden door communistische arbeiders bezet en eenige gemeente-besturen kwamen onder communistische leiding. Hiertegen ontstond, door de slappe houding der Regeering mogelijk gemaakt en geprovoceerd, particulier verzet. Mussolini organiseerde uit oud-militairen zijn nationalistische „fasci", lynchgroepen, die er in slaagden de communistische beweging neer te vellen. Dat zoo spoedig een volledige overwinning kon worden behaald, wijst er wel op dat het kwaad niet diep geworteld was. Met het succes niet tevreden, eischte Mussolini echter de regeering voor zijn fascistische partij op en de Koning zwichtte voor zijn bedreigingen en verleende ontslag aan het liberale kabinet. Eenmaal aan het bewind gekomen, voerde Mussolini een feitelijke fascistische dictatuur in, een gewelddadige partij-overheersching, die wel is gekenschetst als „bolsjewisme op nationalistischen grondslag". Economisch ging het fascisme anders te werk dan het bolsjewisme; het liet de particuliere bedrijven in stand en erkende de bestaande staatsschuld. Doch evenzeer als het bolsjewisme bleek het een bestendigde „dictatuur", met een overblijvenden schijn van parlementarisme. Kritiek — ook gematigde en zakelijke — werd weinig geduld en in vele gevallen met geweld onderdrukt. Aan de vrijheid van pers, vereeniging en vergadering kwam een einde, in het parlement behield door een partijdig opgezette hervorming van het kiesstelsel het fascisme geheel de overhand. Door een strenger beheer van openbare diensten en bezuinigingsmaatregelen poogde het nieuwe bewind een reputatie van efficiency te verwerven. Het trok een wissel op de sympathie der werkgevers door de stakingen tegen te gaan en de belastingen, op het kapitaal drukkende, te beperken; aan de arbeiders schonk het den achturigen werkdag. Door de fascistische partij, de fascistische mili-

tie en de fascistische vakorganisatie handhaafde Mussolini met ijzeren hand een sterk gecentraliseerd persoonlijk gezag.

En zooals overigens de Sovjet-Republiek de massa's trachtte te boeien door Lenin-vereering, anti-godsdienstige propaganda, bolsjewistisch onderwijs en betoogingen voor de Wereldrevolutie, — zoo poogde het Fascistische Koninkrijk te imponeeren door Mussolini-vereering, fascistische ideologie, nationalistisch en katholiek gekleurd onderwijs, betoogingen voor nationale Italiaansche glorie en expansie.

Van beide geweld-stelsels — elk in bepaalde omstandigheden met onmiskenbaar talent doorgevoerd — is in de periode van politieke verwarring en economisch getob, die op den oorlog volgde, onrust en suggestie van twijfelachtige waarde naar buiten uitgegaan. Nu verlost inderdaad een geweld-régime van de taak om door overleg oppositie te bezweren; het geeft besparing op intellectueele energie en trekt dus aan als òf de moeilijkheden groot zijn òf de energie door moeheid, desillusie of welke oorzaak dan ook is gedaald, — kortom in de omstandigheden, die zich zoo sterk na den oorlog voordeden.

Intusschen is het duidelijk, dat de op deze wijze gevonden oplossing vaak slechts een schijn-oplossing zal zijn, die tegen de harde werkelijkheid niet bestand is. De reeks economische mislukkingen, die in Rusland een algemeen verval en een ontzettende sterfte veroorzaakten, hebben deze waarheid fel geïllustreerd.

Het communistische stelsel heeft na de economische rampen, die het in Rusland teweeg bracht, voor Europa zijn bekoring vrijwel verloren; doch suggestief werkt het nog in enkele Oost-Aziatische landen, waar zijn propaganda tegen „kapitalisme en imperialisme" hoofdzakelijk gericht is op een vereeniging van krachten tot vernietiging van Europeesch gezag. [1]) Het fascistische stelsel, dat veel minder ingrijpend en tot dusver voorspoediger was, heeft navolging gevonden in Spanje en Griekenland. Met weinig succes evenwel.

Ook elders heeft althans het beginsel der geweld-heerschappij in meer of minder sterken vorm aanhangers gevonden. Altijd zal

1) Vgl. Dr. E. Hurwicz. Die Orientpolitik der dritten Internationale. Berlijn 1922.

wel een groep te vinden zijn, die meent, dat bij een staatsgreep zijde zou zijn te spinnen.

Zoo is het te verklaren, dat in verschillende landen een zeker verzet tegen het beginsel der parlementaire regeering merkbaar is geworden en dit te meer, naar mate zich moeilijkheden voordoen, die de behoefte doen gevoelen aan een krachtiger en meer doelbewust bewind dan momenteel soms valt te constateeren bij het parlementaire kabinet.

De bezwaren, die tegenwoordig tegen het parlementarisme worden aangevoerd, wortelen hoofdzakelijk in de drukkende economische gesteldheid en de verdeeldheid der parlementen bij de pogingen om te geraken tot een beteren toestand.

De economische toestand is inderaad overal in Europa weinig rooskleurig.

Economische moeilijkheden.

Ruim een eeuw geleden vestigde Malthus er de aandacht op dat, terwijl het menschdom voor zijn bestaan afhankelijk is van den beschikbaren voorraad bodemvoortbrengselen, de vermeerdering van de bevolking in normale omstandigheden aanmerkelijk sneller kan geschieden dan die van de bestaanmiddelen, welke laatste in hun accres belemmerd worden door de wet der verminderende opbrengsten. Het bevolkingsaccres en dat der bestaansmiddelen verhouden zich, wat hun potentieele snelheid betreft, als haas en schildpad en 't is zaak, de snelheid van den eerste te temperen, ten einde te vermijden dat overbevolking onstaat, die door ellende, ziekte en strijd weer uit den weg moet worden geruimd. Deze moeilijkheid werd in de 19e eeuw nauwelijks gevoeld, aangezien de ruimte van bestaansmiddelen zich door landverhuizing, vooral naar Amerika, voorts de koloniale expansie en de techniek van productie en verkeer buitengewoon snel uitbreidde. Evenwel werd dit accres door een ongekende stijging van het bevolkingscijfer achterhaald. Thans is de voor Europeeschen landbouw beschikbare grond — bv. in Amerika — grootendeels bezet, terwijl elders — bv. in Afrika — het exploitatiegebied onder Europeesche leiding sterk is uitgedijd, zoodat in 't algemeen de verdere vooruitzichten op accres van de bestaansmiddelen voor

het menschdom en speciaal ook voor de Europeesche wereld minder gunstig zijn geworden en de hoop in hoofdzaak behalve op de snel verminderende grondreserves alleen gevestigd kan worden op de onzekere kans dat de techniek nog aanmerkelijk zal verbeteren.

De wereldoorlog vond een hoofdoorzaak in de sterke bevolkingsvermeerdering van Duitschland en het streven van zijn politici om met het oog hierop het rijksgebied ten koste van anderen te vergrooten. Dit streven is mislukt. In plaats van verbetering heeft de wereldoorlog slechts verslechtering van den economischen toestand gebracht, zoowel voor Duitschland als voor tal van andere landen. De verliezen aan menschen hebben qualitatief de bevolking nog meer dan quantitatief doen achteruitgaan, zoodat de arbeid minder productief is geworden; de gelijktijdige daling in quantiteit wordt vrij snel hersteld, die in qualiteit niet. De organisatie der productie en de kapitaalvoorraad hebben zwaar geleden, zoodat het productieproces in capaciteit zeer is gedaald. De nog bestaande enorme duurte illustreert den economischen achteruitgang. Deze drukt bijzonder sterk op Europa, dat zijn kapitaal inteerde en zijn beleggingen, grondstofgebieden en markten elders (bv. in Rusland) voor een groot deel zag verloren gaan. De toekomst brengt verdere zorgen door het streven der gekleurde rassen naar emancipatie en de verspreiding van communistische denkbeelden. Een en ander maakt de vooruitzichten voor Europeesche beleggingen en exporten onzeker, terwijl de macht van Europa ter bescherming van zijn economische positie is afgenomen.

Economisch-militante en sociaal-pacifistische richtingen.

De geschetste moeilijkheden hebben vraagstukken doen rijzen, waarvan de oplossing in hoofdzaak wordt gezocht in twee tegenover elkaar te stellen richtingen, die ook in de parlementen uiting vinden.

De aanhangers der *economisch-militante richting* gaan uit van de aangenomen onvermijdelijkheid van voortdurende bevolkingsvermeerdering; zij willen dus met kracht aansturen op maatregelen om althans voor eigen volk de economische vooruitzichten zoo

gunstig mogelijk te maken. Een van de middelen is sterke kapitaalvorming, ten einde voor volgende, zich uitbreidende generaties die te kampen zullen hebben met de wet der verminderende opbrengsten, niet al te ongunstige productie-verhoudingen voor te bereiden. Ten einde dit doel te bereiken wordt in de eerste plaats scherpe bezuiniging op de kosten van productie en leven geëischt: het sociale bestaanspeil althans van de groote massa moet worden neergedrukt, zoodat een deel van het volksinkomen, dat vroeger in de consumptie overging, kan worden bespaard. In de tweede plaats echter dient zooveel mogelijk te worden gewaakt tegen nationale mildheid in de verhouding tot andere naties: de kansen, die eigen bodem of de koloniën bieden, worden zooveel mogelijk voor nationale baten gereserveerd: naar vermogen wordt in allerlei vormen een nationale beschermings- en expansiepolitiek gevoerd. Om deze de noodige kracht te kunnen bijzetten zijn echter niet onbelangrijke uitgaven voor leger en vloot onvermijdelijk — een belangrijke uitzondering op de voorgestane bezuinigingspolitiek — en wordt de kans op gewapende conflicten vergroot.

Mussolini staat geheel aan deze zijde. In 1924 verkondigde hij: „Als het volk in getal toeneemt, heeft het slechts drie uitwegen: zich te wijden aan vrijwillige onvruchtbaarheid — daartoe zijn de Italianen veel te verstandig — of oorlog te voeren of markten te zoeken voor den afzet van arbeidsproducten ..... De vraag is of wij vitaal zijn ..... of wij een groote mogendheid zullen blijven". [1]) Het fascisme zou inderdaad zijn te omschrijven als een economisch-militante dictatuur.

Intusschen scharen zich tegenover de aanhangers van deze richting zij, die meenen dat het wijzer en beter is een *sociaal-pacifistischen* koers te kiezen. Hoog opgevoerde militaire en maritieme uitgaven benevens een vergroote kans van noodlottige gewapende conflicten doen naar hun meening afbreuk aan het streven, 's lands economische positie te verbeteren, doch knagen bovenal aan het gewenschte sociale bestaansniveau en brengen de beschaving in gevaar. Bezuiniging willen zij ook, doch het meest van al op het militairisme; de oplossing van het bevolkingsvraagstuk zouden

1) Mannhardt, Der Faschismus, 383.

zij geneigd zijn meer te zoeken in de richting van gezinsbeperking.

Voor beide richtingen valt iets te zeggen. Voor de eerste: dat zij aandacht schenkt aan voorziening in dadelijke behoeften. Maar de tweede baant den weg voor een meer duurzame oplossing.

De Nederlandsche politiek der laatste jaren was — zooals bij elke praktische politiek wel te verwachten zou zijn geweest — een mengsel van beide recepten. Tegelijkertijd werd gestreefd naar versobering, kapitaalvorming en beperking van militaire uitgaven. Een zekere merkbare voorliefde viel af en toe voor de economisch-militante richting te constateeren, wat op koloniaal gebied wel het duidelijkst uitkwam.

In Nederland zelf kon deze richting zich minder gemakkelijk uiten, omdat een aantasting van het sociaal niveau der massa een verzet moest uitlokken, waartegen geen democratisch bewind, onder hoe fraaie vlag ook, bestand was. Hetzelfde geldt voor de politiek der meeste democratische landen; de sociaal-pacifistische richting heeft veelal de overhand of laat zich althans sterk gelden. Dat in dezen staat van zaken hier en elders de eigenlijke kern is te vinden van de grieven tegen het parlementarisme is wel waarschijnlijk. Overal vindt men wrevel in de economisch-militante kringen, ongunstige commentaren over het democratische parlementarisme en smachtend verlangen naar een zekere dosis fascisme. Dartegenover staat dan uiterst links een groep, die neigt tot een communistische dictatuur.

„Zij allen", schrijft het Kamerlid Schaper, „hebben de neiging, afkeurend te spreken over het parlement. Velen hunner wijten aan het parlementaire stelsel — onder de arbeiders in het bijzonder de anarchistisch aangelegde elementen — wat van hun standpunt moest worden geweten aan de bestaande machtsverhoudingen en overheerschende ideeën en, voor wat de konservatieve bourgeoisie betreft, aan de demokratie zelve. De laatsten willen liever een sterke regeering, die afwijst wat de arbeidersklasse meent te mogen eischen. Zij hunkeren naar een Mussolini, omdat die niet staat onder den druk van het eerlijk toegepaste algemeen kiesrecht ..... kregen zij een willig parlement, zij zouden het stelsel niet zoo haten" [1]).

1) J. H. Schaper, Het Parlement. Haagsch Maandblad 1923.

Bezwaren tegen het parlementarisme.

Nu verdient het stellig overweging om aan *objectief* gemotiveerde bezwaren zooveel mogelijk tegemoet te komen en 't is maar de vraag of men elkander op dit objectieve terrein zal kunnen ontmoeten.

Wanneer kleinere kwesties buiten beschouwing worden gelaten, blijken het voornamelijk de volgende desiderata ten aanzien van de organisatie, die op den voorgrond treden: 1e. verbetering van het parlementaire kiesstelsel ter verkrijging van een meer harmonische vertegenwoordiging van de maatschappelijke belangen; 2e. versterking van het uitvoerend gezag zonder opoffering van de democratische contrôle. Toenadering van de maatschappelijke groepen en krachtige aanvatting van de in het algemeen belang vereischte maatregelen zouden hierdoor worden verkregen zonder dat de voordeelen van het parlementarisme zouden worden opgeofferd.

Tot dusver bestaat over de op de genoemde punten in te voeren verbeteringen blijkbaar nog lang geen overeenstemming.

Het eerste punt, de verbetering van de samenstelling van het parlement, heeft reeds vaak een onderwerp van gedachtenwisseling uitgemaakt. Een bevredigende regeling is niet gemakkelijk te vinden. Lange jaren is in Nederland geijverd ter vervanging van het aan algemeene criteria — als ontwikkeling en bezit — gebonden kiesstelsel door een slechts weinig beperkt kiesrecht. Westerman, volgens wien het peil der parlementsleden is gedaald, zou de criteria willen herstellen. Daargelaten of zijn bewering juist is — een dergelijke stelling is moeilijk te bewijzen — is het toch ook niet zonder bedenking, aan te sturen op terugkeer naar een stelsel, dat na rijp beraad is verlaten. Het bestaande kiesrecht, gecombineerd met evenredige vertegenwoordiging, is evenwel inderdaad niet bevredigend. Kleine, doch voor het maatschappelijk leven — economisch of cultureel — belangrijke groepen kunnen in verdrukking geraken door een enkel op stemmen-quanta gebaseerd stelsel. En voorts is gebleken dat evenredige vertegenwoordiging een verbrokkeld partijwezen tot zijn uiterste consequenties ontwikkelt en den samenhang van het parlement dientengevolge verzwakt,

hetgeen voor een deugdelijke werking van het parlementaire stelsel ernstig bezwaar oplevert.

Daarom zou aandacht verdienen het van verschillende zijden gedane voorstel om ter verzekering van een meer harmonische behartiging van de in de maatschappij bestaande verschillende belangen — politieke, economische en cultureele — een zg. „organisch" kiesstelsel in te voeren, [1]) waarnaast dan nog een speciaal economisch radenstelsel in den trant als in Duitschland bestaat ter bevordering van meerdere samenwerking in het economische leven in overweging zou kunnen komen. Het zou buiten het kader van mijn beschouwingen vallen, op deze gecompliceerde kwestie thans dieper in te gaan. Het is voldoende, hier enkel een richting aan te duiden.

Wat het tweede punt betreft valt het volgende op te merken. De aanvankelijke anti-parlementaire felheid van Westerman, Ter Spill en anderen heeft den indruk gewekt, dat zij ter genezing van de geconstateerde kwalen hun heil zouden willen zoeken bij een fascistische dictatuur. Zeer terecht kwam hiertegen Schaper in het geweer. Hij wees er op, dat de volksvertegenwoordiging haar waarde heeft als het instituut, waarin de bevolking gelegenheid heeft, uiting te geven aan hare behoeften, hare wenschen en grieven; samen te werken met de regeering om wetten tot stand te brengen; toe te zien op het beleid der administratie en op de besteding der belastingpenningen. Zij, die de waarde van dit instituut betwijfelen, zijn de nadeelen van een autocratisch gezag vergeten; zij bedenken niet, hoe licht dit ontaardt in een topzware bureaucratie; hoe licht de dwingelandij corruptie met zich brengt; hoe zij de veiligheidsklep voor de volksgrieven al spoedig verstopt.

Met dit alles kan grif worden ingestemd. Zelfs moet men hieraan toevoegen, dat ook een *tijdelijk* autocratisch gezag, dat Schaper voor bijzondere doeleinden wel zou willen toelaten, bedenkelijk is, althans wanneer het met geweld als zoodanig is gevestigd en niet is een *wettige* dictatuur. Immers, gezag, met geweld gevestigd, heeft de neiging, zich te handhaven en zich daarbij steeds meer van geweldexcessen te bedienen, steeds meer de vrijheid der samenleving te knotten ten bate van de bovendrijvende groep.

1) Vgl. Mr. Dr. J. Biemond. De grondslag der vertegenwoordiging.

Voor een normale ontwikkelde maatschappij is het stelsel geheel verwerpelijk.

Sedert is wel gebleken, dat Westerman, die aanvankelijk geijverd had voor onttrekking van het uitvoerend gezag aan „den saboteerenden invloed van een onbestendig parlement", wel wat hoog van den toren had geblazen; in zijn latere brochure „De zieke staat" bleek hij teruggekeerd tot het inzicht dat „een handhaving van het parlement als controleerende instantie in het staatsbestuur niet alleen niet ongewenscht, doch zelfs onmisbaar moet worden geacht". Ook Ter Spill deinsde terug voor het positief aanbevelen van eenig ander dan het parlementaire stelsel. Het is gelukkig, dat aldus de waarde van *contrôle* nog tijdig werd ingezien en de verwerpelijkheid van een willekeurig machtstelsel als het fascisme werd erkend. Kan men zeggen, dat hieromtrent onder Nederlandsche politici vrij algemeene overeenstemming bestaat, toch komt het fascisme weer binnen den gezichtskring, wanneer de parlementaire machine hapert, zooals onlangs tijdens de langgerekte kabinetscrisis in Nederland het geval was. Treub vond. toen aanleiding, de aandacht te westigen op de staatsgreep als uiterste redmiddel. [1]) Ook Snoeck Henkemans dacht aan een dictator. Dergelijke uitingen dienen tot waakzaamheid aan te sporen. Al moge het juist zijn, dat, zooals Albarda op het laatste congres der S. D. A. P. constateerde, de directe kans op fascisme in Nederland niet groot is, toch valt een groeiende neiging tot krachtig ingrijpen in ons politiek bestel te constateeren. Erkend moet worden dat in het belang van het parlementarisme te onzent zoo eenigszins mogelijk een herhaling van het recente crisis-getob moet worden voorkomen en dat de besluit- en daadvaardigheid van 's Lands bewind dient te worden vergroot.

Versterking van het uitvoerend gezag meent Westerman te kunnen verkrijgen door de bemoeienis van het parlement met de begrooting te beperken, hetgeen z.i. is tot stand te brengen door invoering van een stelsel van tweejaarlijksche begrootingen. Zelf moet hij echter erkennen dat dan toch meer tusschentijdsche suppletoire begrootingen edgl. noodig zouden zijn. Het is dus niet

1) Vragen des Tijds, Januari 1926.

duidelijk, hoe langs dezen weg het gestelde doel zou zijn te bereiken.

Den weg tot het vinden van een oplossing wijzen misschien twee ernstige bezwaren, die, naar Schaper erkent, tegen de werking van het parlementaire stelsel vallen aan te voeren en waartegenover hij alleen kan hopen, dat de kiezers tijdig zullen tusschen beide komen. Zij bestaan hierin: 1e. dat partijen zich aaneensluiten tot een meerderheid, die telkens ter wille van het overwicht der combinatie voorzieningen verwerpt of aanvaardt, terwijl daarvoor geen meerderheid te vinden zou zijn geweest, wanneer iedereen in zijn oordeel vrij ware geweest; 2e. dat de partijen, om invloed te winnen of te behouden, vaak genoopt worden om de bijzondere belangen van klassen of groepen te doen voorgaan boven die der gemeenschap.

Een krachtiger constructie van het uitvoerend gezag, waarbij de democratische contrôle behouden zou blijven en tevens aan Schaper's bezwaren zou worden tegemoetgekomen, zou mogelijk zijn door een regeling te treffen, bepalende, dat de Minister-President voor een zittingsperiode rechtstreeks door verkiezing, onder sanctie van de Kroon, wordt aangewezen. Het gezag van dezen gekozen leider, die met de vorming van het kabinet ware te belasten, zou — zooals de positie van den President der Amerikaansche Republiek leert, — tegen dat der Kamer, uit dezelfde kiezers voortgekomen, opgewassen zijn en het voordeel hebben van eenheid. Voor haarkloverijen van partijen, die kleine groepsbelangen boven het algemeene stellen, zou deze gekozen minister-president met zijn kabinet niet behoeven uit den weg te gaan. Met gerechtvaardigde kritiek zou hij allicht onder den drang der publieke opinnie rekening houden. De door Schaper zoo betreurde vorming van heterogene meerderheden in de Kamer zou overbodig, de door hem evenzeer afgekeurde demagogische bevoorrechting van bijzondere belangen bemoeilijkt worden. Kabinetscrisissen zouden voortaan zijn uitgesloten en stabiliteit in het bewind zou van zittingsperiode tot zittingsperiode zijn verzekerd. De voor wetgeving en begrooting vereischte samenwerking van Regeering en Kamers zou dezen over en weer de kunst van „geven en nemen" doen in praktijk brengen, terwijl bij de periodieke aftreding de al of niet

gevoelde ontevredenheid over het gevoerde beleid op de nieuwe keuze invloed zou hebben, zoodat de administratie zich nooit onaantastbaar zou kunnen wanen.

Omtrent beide hierboven besproken punten en de aanbevolen oplossingen zal uit den aard der zaak vrij veel verschil van meening mogelijk zijn. Het vinden van een vergelijk zou daarom bevorderd kunnen worden door de geheele aangelegenheid, alvorens haar bij de Wetgevende Macht voor te brengen, aan grondig en veelzijdig wetenschappelijk onderzoek te onderwerpen, terwijl verder op de partijen een beroep zou moeten worden gedaan om tot verbetering mede te werken in het belang van het parlementarisme.

In afwachting van dieper ingrijpende hervormingen is te hopen dat de parlementen en de parlementaire regeeringen er in zullen slagen, bij het zoeken van oplossingen althans voor de ernstigste zich opdoende economische moeilijkheden praktisch het juiste te treffen en dat zij zich tot verzoenlijkheid en tot het brengen van rationeele offers aan het algemeen belang bereid zullen toonen. Een ernstig werkend en scheppend parlement zal zelfs aan tegenstanders eerbied afdwingen. Anderzijds eische men van het parlement niet het onmogelijke. Steeds moet in het oog worden gehouden dat een geweld-gezag — gaande hetzij in economisch-militante hetzij in sociaal-pacifistische richting — evenmin waarborgen voor een bevredigenden gang van zaken biedt en bovendien het bezwaar heeft, dat als gevolg van het geweld-régime en de onderdrukking van kritiek, begane fouten niet gemakkelijk erkend en hersteld zullen kunnen worden. En 't ergst van al is dat men van een dergelijk gezag, ook als het faalt, niet licht bevrijd raakt.

Een opeenvolging van gewelddadige revoluties komt dan in de plaats van de vreedzame parlementaire evolutie. Venezuela en Mexico kunnen leeren, wat daarvan valt te verwachten. Het is dus goed, zich te leeren onderwerpen aan het parlementaire gezag, op den duur het meest redelijke en dragelijke; verbeteringen trachte men in te voeren langs den parlementairen weg, niet door geweld, dat op den duur altijd verlaagt en vernietigt.

Is het fascisme in de binnenlandsche politiek verwerpelijk, voor de internationale verhoudingen is misschien nog in veel sterker mate te hopen dat het zich niet in tal van landen verbreidt.

Bevolkingsvermeerdering en internationale verhoudingen.

Teneinde den sleutel te vinden tot beter begrip van de op internationaal terrein op te lossen vraagstukken is raadpleging van de bevolkingsstatistieken der verschillende landen onmisbaar. Zij kunnen ons inlichten over de geografische verspreiding van bevolkingsquanta, tot verschillende groepen behoorende. Speciaal de verhouding van Europeesche en niet-Europeesche elementen is voor ons onderzoek van belang.

In 1921 bedroeg de bevolking der verschillende werelddeelen in millioenen:

	Europeesch	Niet-Europeesch	Totaal
Europa	453.3	—	453.3
Azië	0.8	1,048.0	1,048.8
Afrika	3.1	128.3	129.4
Amerika	139.1	74.1	213.2
Australië	6.7	1.1	7.8
Totaal	603.0	1,249.5	1,852.5

Ongeveer de helft der niet-Europeesche elementen staat onder Europeesch gezag, nl. (in millioenen):

Azië	457.8	(waarvan in Russisch gebied 42 m.)
Afrika	116.8	
Amerika	14.1	
Australië	1.1	
Totaal	589.8	

De overweldigende getallen der niet-Europeesche elementen, die bovendien een sneller accres vertoonen dan de Europeesche, hebben de vraag doen rijzen, in hoeverre zij voor deze laatste in politiek en economisch opzicht een bedreiging vormen.

Money [1]) wijst er op dat in Azië, Afrika en Australië tezamen niet meer dan 11 millioen Europeanen gevestigd zijn en *acht het hoogst gevaarlijk, rassen-antipatheiën aan te moedigen.* Anderzijds wil hij zorgen dat de voor Europeanen beschikbare grondreserves zoo spoedig mogelijk door hen bevolkt worden; dat zij

1) The peril of the white. Londen 1925. Het vraagstuk was reeds eerder behandeld door Stoddard, The rising tide of colour.

hun bevolkingsaccres niet te zeer drukken. Hij waarschuwt de Europeesche volken, onderling den vrede te bewaren, overleg te plegen ter benutting van de op aarde beschikbare, niet onbeperkte hulpbronnen en de Europeesche aanspraken op leiderschap te versterken door handhaving van een hoog beschavingspeil.

In ons land opperde Methorst (Haagsch Maandblad, Maart 1926) de vraag of het niet dringend noodig is, dat de staten van Europa, hun onderlinge twisten op zij zettend, zich zoo spoedig mogelijk aaneensluiten tot een Statenbond ter beveiliging tegen het gevaar dat uit het Oosten dreigt. Aan de functies van den Volkenbond zou zulks geen afbreuk behoeven te doen. Mocht Europa hiertoe kunnen komen, dan zouden tevens de twee groote struikelblokken — de nationale bewapening en de nationale tarieven — worden weggenomen. Niet alleen zou het door de aaneensluiting van 350 millioen Europeanen (zonder Rusland) een aanzienlijke macht vormen, doch ook zouden door de opruiming van de staketsels tusschen de Europeesche staten onderling reusachtige besparingen vrijkomen, die aan economische en sociale doeleinden zouden kunnen worden besteed.

Gregory [1]) meent reeds eenige daling van Europeesch overwicht te kunnen constateeren; hij wijst op het verlies van Mandsjoerije door Rusland en op de verleening van zelfstandigheid aan Voor-Indië en Egypte. Het Europeesche gezag zal zich z.i. meer en meer uit Azië moeten terugtrekken en hetzelfde zal in Afrika het geval zijn; in Noord-Amerika zal van de 12 millioen negers veel invloed uitgaan; in Zuid-Amerika zal hoogstens het zuidelijke deel overwegend Europeesch blijven. Wat Australië betreft, het is de vraag of dit werelddeel het op den duur zonder gekleurde arbeiders zal kunnen stellen. De niet-Europeesche rassen blijken meer en meer tot mededinging geschikt; al heeft de Europeaan enkele trekken (initiatief, wetenschappelijke en administratieve aanleg), die hem een bijzondere plaats schijnen te verzekeren. Het verstandigst zou deze schrijver het achten als, *met behoud van een geest van samenwerking tusschen de rassen*, toch naar hun geografische scheiding werd gestreefd; voor de blanken zouden dan

1) The menace of colour. Londen 1925.

hoofdzakelijk Europa, Noord-Amerika en Australië gereserveerd kunnen blijven. Het verkeer zou zich moeten beperken tot dat van individuen (gezanten, leeraren, zendelingen, handelslieden, edgl.); daarentegen zou men geen associatie van massa's moeten beproeven, wijl deze slechts leidt tot afgunst, wrijving en rassenhaat.

Unisono klinkt hier bij Money en Gregory het motief: stoot de gekleurde rassen niet af, streef naar begrip en samenwerking. Vermijd het, de situatie te verergeren. Zoek den vrede.

Het streven, sprekende uit de betoogen van Money en Methorst om een pan-Europeesche eenheid te scheppen, wijst misschien een weg van actie voor de naaste toekomst. Werd ook niet onlangs in den kring der Interparlementaire Unie de Europeesche Statenbond besproken? Sprak te Locarno Briand niet van de toekomstige „Vereenigde Staten van Europa"? Pleitte niet Walter Leaf, Voorzitter der Internationale Kamer van Koophandel, voor een Europeesch Tolverbond?

Denkbeelden van dezen aard zitten blijkbaar in de lucht. [1])

Wat nog niet wil zeggen dat ze zoo gemakkelijk zouden zijn te verwezenlijken.

Overigens is het duidelijk dat in het gunstigste geval plannen als dat der bepleite Europeesche concentratie bij voortdurende bevolkingstoeneming slechts tijdelijke opluchting kunnen geven.

Gregory ziet vermoedelijk verder.

In zijn gedachtengang ligt het dat althans aan de voornaamste rasgroepen een eigen territoir zal worden aangewezen; en hiervan moet het gevolg zijn, dat binnen elks grenzen dan ook van zelf een zekere natuurlijke limiet aan de bevolkingstoeneming zal worden gesteld.

Hier wordt dus de stabilisatie van verhoudingen als een eisch der toekomst voorzien. In dezen geest werkt trouwens reeds de politiek van verschillende landen (b.v. de Vereenigde Staten van Amerika, voorts Australië en Zuid-Afrika), waar aan de immigratie beperkingen zijn opgelegd. Door dergelijke beperkingen worden, naar mate zij toenemen, de bevolkingen van verschillende nationaliteit gedwongen, zich niet uit te breiden boven het getal, dat door eigen territoir kan worden gevoed.

1) Zie ook Vogel, Das neue Europa.

Hetzij men zich echter een stelsel denkt ter consolidatie en verdediging van de thans verworven Europeesche positie, hetzij men zich voorstelt, dat Gregory's „racial segregation" op den duur zal worden doorgevoerd, hetzij een combinatie van beide, in allen gevallen zal een internationaal ordenende macht voor een houdbaar evenwicht tusschen Europeesche en andere belangen moeten waken en voor een sterk opgevoerd nationalisme van de afzonderlijke Europeesche staten is in het verband van het geheel geen plaats. Gelukkig vindt men een belangrijk begin van een internationaal ordenende macht reeds in den Volkenbond; een toepassing van het parlementarisme op het internationale leven.

De Volkenbond en het verdrag van Versailles geven ongetwijfeld, zij het op voorzichtige en gereserveerde wijze, overwegend uitdrukking aan een sociaal-pacifictischen gedachtengang en tevens aan een streven naar stabilisatie van internationale verhoudingen. In het genoemde verdrag is het zg. nationaliteitsbeginsel verder doorgevoerd; aan alle naties is op eigen territoir in beginsel het zelfbeschikkingsrecht toegedacht, zij het dat voor de minder ontwikkelde een voorloopige voogdij krachtens mandaat der beschavingsgemeenschap is geconstrueerd. Door arbitrage- en garantieverdragen hoopt men een sfeer van veiligheid te scheppen, die beperking van bewapening op groote schaal zal mogelijk maken; door internationale regeling van handel, verkeer, emigratie en arbeidsvoorwaarden hoopt men vreedzame ruiling van goederen en diensten te bevorderen en steeds meer het beginsel van overleg, van „leven en laten leven" in toepassing te brengen. Onder de zich roerende volken onder koloniale of mandaatsvoogdij wenscht men door deugdelijke zorg en het openen van vooruitzicht op zelfstandigheid een rustiger stemming te doen ontstaan. Ongetwijfeld valt rekening te houden met de mogelijkheid, dat Europa zijn economische expansie gaandeweg zal zien geremd of teruggedrongen door een opkomende concurrentie van de tuteel-volken, maar het systeem zou toch door vergrooting van de rust en veiligheid alsmede door de militaire besparingen groote economische voordeelen en althans meer geleidelijkheid van evolutie met zich brengen.

Uit het bestaan zelf van den Volkenbond vloeit noodzakelijk grootere *stabiliteit* in de internationale verhoudingen voort: sta-

biliseering van bestaande grenzen, bestaande rechten, bestaande verhoudingen van bewapening. Op den duur zal ook stabilisatie van de bevolkingsgetallen per natie of andere eenheid vermoedelijk een eisch moeten worden, door de feiten aan de orde gesteld: ligt niet juist in de sterke bevolkingsacressen het grootste gevaar voor expansie-neiging en oorlog?

Afgewacht zal moefen worden, hoe dit eventueel zou kunnen geschieden.

Duidelijk is in allen gevalle dat — zoo ooit — alleen van den Volkenbond de oplossing van dergelijke vraagstukken is te verwachten. Doch niet minder duidelijk is dat de geheele groeiende, stabiliteit bevorderende structuur van den Volkenbond, ontstaan ter verzekering van de vooruitzichten der menschheid, door een algemeen zich verbreidend fascisme vernietigd zou worden. Het fascisme is vervuld van felle nationale zelfzucht.

Wickham Steed brengt dit in verband met de behoefte om de dictatuur op de been te houden:

„Fascism", zoo luidt zijn betoog, „finds itself in the plight of a usurper. It has constantly to prove its own power to those over whom it rules. Its organs advocate war abroad and declare the meaning of Fascism to be that the nation is in a permanent state of war. One day, war against France is preached; the next war against Turkey ..... A moment may come when it feels impelled to „do something" in order to save itself from discredit or to satisfy the extravagant appetites and aspirations it has arroused ....." [1])

Mussolini hamerde steeds weer op het nationalistische aambeeld, steeds keerden zijn lessen terug tot nationale expansie. „Onze mythe (scheppende idee) is de natie, de grootheid van het volk", predikte hij. — „Het Fascisme gelooft niet aan de beginselen van den zoogenaamden Volkenbond". — „Ik beken, dat ik niet aan den eeuwigen vrede geloof". — „Wij zijn nu sterk geworden. Wij zijn vast overtuigd ons in de wereld een weg te kunnen banen. Italië moet dus een actieve buitenlandsche politiek voeren". — „Men begrijpt dat het probleem der Italiaansche expansie in de

1) Review of Reviews. Febr./Maart 1926.

wereld voor het Italiaansche ras een probleem is van leven en dood" [1]). Zoo onderhoudt het fascisme een voortdurende nationale gisting; het kweekt stelselmatig een oorlogzuchtige stemming. Het moedigt de nationale massa's aan tot sterke vermenigvuldiging en staat gereed om van de gewonnen macht naar buiten bij het streven naar economische baten zoo noodig een gewelddadig gebruik te maken.

Bij algemeene verbreiding van dit fascistische procédé zouden de staten in hun excessieve nationale zelfzucht zóó vijandig tegenover elkaar komen te staan, dat aldra opnieuw, als vóór den wereldoorlog, drukkende steeds toenemende bewapeningen noodig zouden worden om door nieuwe oorlogen te worden gevolgd, die de laatste resten der beschaving zouden doen verdwijnen. De fascistische reactie doet zich hier wel van haar bedenkelijkste zijde kennen.

Het hardhandige optreden van het fascistische Italië tijdens het geschil met Griekenland, de onderdrukking van een Duitsche minderheid in Noord-Italië, de opzienbarende vloot-manoeuvres, de weer opgevatte opduikende geruchten van plannen voor koloniale expansie-politiek, het voorspelt alles weinig goeds.

Of zou het fascisme in de toekomst althans Europa willen sparen? Denkbaar zou het misschien zijn, dat de West-Europeesche mogendheden, en bloc fascistisch geworden, den onderlingen strijd vermeden en zich aaneensloten om zich strijdlustig te werpen op de nog buiten haar machtssfeer gebleven landen — Rusland, Turkije, China en Japan — ten einde hiervan nieuwe exploitatie-gebieden te maken. Doch zou dit den toestand verbeteren? Ook hier zou de ontwrichting, die van een oorlog tegen militair krachtige staten het gevolg is, een economisch verlies doen ontstaan, in de verste verte niet opwegende tegen de mogelijk te behalen winsten. De lessen van den laatsten oorlog laten in dit opzicht geen onzekerheid. Zonder eenigen twijfel zou de menschheid al spoedig tot het laagst denkbare bestaanspeil zijn neergedrukt, om nog te zwijgen van de dreiging van revolutie, hongersnood en epidemie.

Zoo brengt dus het fascisme in zijn consequenties de grootste

1) Mannhardt, Der Faschismus.

gevaren voor het menschdom met zich. Zijn luide verkondigd beginsen „niet de gemeenschap voor het individu, doch het individu voor de gemeenschap" treedt het met voeten, zoodra het volk als individu tot de volken-gemeenschap in betrekking komt te staan. Zijn efficiency is die het vroegere oorlogszuchtige Duitschland, dat de welvaart van zichzelf en van heel Europa te gronde richtte. Zijn beweerde oplossing van het sociale vraagstuk is het oproepen van eindelooze, uit geweld en knechting geboren nieuwe, steeds minder oplosbare sociale vraagstukken.

Fascisme een maatschappelijk explosief.

Het fascisme is misschien gevaarlijker dan het communisme: want, terwijl het evenals dit laatste geweld dreigt te ontketenen en in naam van een hoogere orde de bestaande orde te verstoren, komt het tot ons, niet uit onaanzienlijke kringen van proletariërs en koelies, doch als een mode-artikel van hoogere standen, waar het lichter uit het oog wordt verloren.

Men heeft het communisme als een sterk maatschappelijk explosief onderkend. Het zou nu misschien in afzienbaren tijd noodig kunnen worden, ook het fascisme tot object van veiligheidsmaatregelen te maken.

Gelukkig behoeft vermoedelijk in Nederland voorloopig geen al te groote vrees te bestaan.

Nederlandsch-Indië.

Wat Indië betreft, reeds werd opgemerkt dat voor fascisme hier geen plaats is. N.I. niet voor fascisme in den zin van streven naar een partij-dictatuur. De tegenstelling tusschen de principes van *overleg* en *macht* treedt hier door de omstandigheden geheel anders op. Het hier gevestigde autocratische gezag vindt een historische verklaring in het feit der verovering en ook in het hier speciaal op Java aangetroffen stelsel van despotische heerschappij. Een zekere mate van plaatselijk zelfbestuur is daarbij aan Inlandsche rechtsgemeenschappen gelaten en in de 20e eeuw kwamen daarbij decentralisatie en bestuurshervorming benevens de instelling van den Volksraad de toepassing van het beginsel van overleg versterken. De omstandigheden in aanmerking

nemende kan gezegd worden dat men *in het algemeen gesproken* organisatorisch in Indië op den goeden weg is. Een zekere mate van autonomie is voor Indië verkregen. Uitbreiding van de werking en het gezag van het parlementarisme is in aantocht. En zeker gelden hier niet verschillende bezwaren, die tegen het Europeesche parlementarisme worden aangevoerd. Door de positie van den Landvoogd hapert het hier niet aan gelegenheid tot het geven van krachtige leiding, wanneer de samenwerking met het Opperbestuur althans niet te wenschen laat. Het feit dat de benoeming van den Gouverneur-Generaal niet behoeft gebaseerd te zijn op het belang der Indische ingezetenen zou tot moeilijkheden aanleiding kunnen geven. Doch door de uitoefening van zekere parlementaire contrôle wordt in allen gevalle de kans gereduceerd.

De ervaring heeft voorts geleerd dat *de vorm van parlementarisme, tot dusver in Indië in praktijk gebracht, over het geheel weldadig heeft gewerkt;* door het medezeggenschap van den Volksraad, in het openbaar uitgeoefend, zijn de overheids-organen in hun energie niet belemmerd, doch wel werden zij sterker herinnerd aan hun taak om rusteloos in het algemeen belang werkzaam te zijn. Het organische beginsel komt hier in het kiesrecht eenigermate tot uiting doordat de verkiezingen uitgaan van de locale raden, terwijl de nationaliteiten afzonderlijk kiezen en voorts de Regeering nog door benoeming correcties kan aanbrengen. Door decentralisatie en bestuurshervorming is en wordt een veelal nuttig tegenwicht tegen te sterke centralisatie geschapen en is plaatselijk de stoot gegeven tot zorgvuldiger behartiging b.v. van hygienische en verkeersbelangen.

Wanneer van de bestaande en de nog verder in het leven te roepen organisatorische middelen het juiste gebruik wordt gemaakt — daarop komt het ook hier aan — en als voorts de internationale toestand zich gunstig ontwikkelt, kan het politieke vooruitzicht voor Indië geacht worden betrekkelijk niet onbevredigend te zijn.

Ongetwijfeld ligen in het rassen- of nationaliteitenvraagstuk ook voor Indië groote moeilijkheden.

Niet omdat de economische toestand zoo benauwend is. Wel biedt Java niet veel ruimte meer aan voor ontginning van nieuwe gronden bij voortgaande stijging van het bevolkingscijfer, maar

nog daargelaten technische en industrieele mogelijkheden, de grondreserves in de buitengewesten zijn voorloopig geruststellend groot. Eenige meerdere krachtsinspanning zal bij voortdurende stijging van het bevolkingscijfer noodig worden, maar de grenzen van het doenlijke liggen toch nog tamelijk ver af.

M.a.w. dank zij de productiviteit van den Indischen Archipel is de bevolkingskwestie nog niet acuut, en vreedzame associatie behoeft hier vooralsnog geen groote moeilijkheden op te leveren.

Zeker zal het zaak zijn, op de toekomst het oog gevestigd te houden; duurzame bevolkingsvermeerdering zal ook hier de grenzen der bestaansmogelijkheid doen naderen. Intusschen zijn hier betrekkelijk gunstige voorwaarden voor blijvende samenwerking aanwezig, omdat het Nederlandsche element niet in massa's koloniseert, terwijl zijn maatschappelijke functie de Indonesische aanvult.

Ondanks dit alles blijft een nationalistisch sentiment toch altijd werken, een factor, die steeds zorg zal blijven eischen.

Dat het Nederlandsche gezag zich in afzienbaren tijd vrijwillig geheel uit Indië zou terugtrekken, zooals door sommige Inlandsche groepen reeds met aandrang wordt geëischt, is momenteel bezwaarlijk te verwachten. De tot 7.6 millioen gestegen bevolking van Nederland zou van de door belegging en werkzaamheid uit Indië verkregen inkomsten geen afstand kunnen doen zonder een hoogst ernstige crisis tegemoet te gaan. Daarbij komt dat de politieke en economisch positie, thans door het Nederlandsche element in Indië ingenomen, genoeg met ook voor de Inlandsche bevolking afwerpt, om eveneens van die zijde beschouwd het behoud daarvan voorloopig nog gemotiveerd te doen achten. Het Nederlandsche en het Inlandsche element hebben elkander over en weer noodig; samenwerking is hier een eerste maatschappelijk vereischte. Het besef hiervan heeft een ruimere mate van overleg met het Inlandsche element tot een eisch des tijds gemaakt. Het partieel zelfstandige en inwendig gedecentraliseerde gemeenebest onder Nederlandsche suprematie, dat hier door de nieuwe staatsregeling en de bestuurshervorming verrijst, berust op de grondgedachte van nauwe samenwerking tusschen de Regeering en de verschillende groepen der bevolking. Het is ons aller taak, tot

de realiseering van die grondgedachte mee te werken. Een roekeloos aanhitsen van militant nationalistische sentimenten zou op onze Indische gemeenschap ontbindend werken. Het zou onparlementair zijn, onredelijk en onnationaal.

Het moge worden gezegd en herhaald, dat de geest van het parlementarisme — *overleg*, dat gezagsoefening niet uitsluit — hier in normale omstandigheden voor de betrokken groepen de best mogelijke perspectieven opent. En daarmee is dan tevens gezegd dat Indië zich moet hoeden voor de koestering zelfs van een theoretisch of sentimenteel fascisme, allicht verloopend in nationale zelfoverschatting, nationale botsingen en nationale haat.

Mededeelingen van de Studiegroepen.

Weltevreden, 25 Mei 1926.

L. S.

Naar aanleiding van de circulaire van het Bestuur van de Vereeniging voor Studie van Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken van 1 Mei jl. is op Maandag 10 Mei jl. de studiegroep Batavia opgericht.

Besloten werd om het bevolkingsvraagstuk op Java het eerst in behandeling te nemen en dit van verschillende kanten te doen belichten.

Voor de volgende onderdeelen van dit vraagstuk zijn reeds inleiders gevonden, t.w. voor het geven van een statistisch overzicht (de Heer Scheltema) voor landbouw (de Heer Corts) en industrialisatie (de Heer Van der Waerden), terwijl voor eene behandeling van de emigratie, het verkeerswezen en den gezondheidstoestand nog besprekingen worden gevoerd.

Van de inleiders worden geen uitgebreide preadviezen verwacht, doch enkel eene korte schriftelijke uiteenzetting van het vraagstuk, waarbij hunne meening en conclusie in den vorm van stellingen geformuleerd worden.

Doel van de studiegroep is, dat door gezamenlijke bespreking het inzicht van de deelnemers wordt verdiept en verhelderd, en dat allen hieraan actief medewerken. Het Bestuur stelt zich voor om bedoelde inleidingen aan alle deelnemers in afschrift toe te zenden, ten einde hen in de gelegenheid te stellen hiervan rustig kennis te nemen en desgewenscht ook hunne meening schriftelijk in te zenden. Op de vergaderingen van de studiegroep kunnen de inleiders de inmiddels te hunner kennis gebrachte opmerkingen van de andere deelnemers bespreken, waarna alle leden der groep hunne meening en hunne bezwaren kunnen uiteenzetten.

De eerste bijeenkomst zal gehouden worden op Zondagmorgen, den 18e Juli.

Plaats en uur zullen nader worden bekend gemaakt.

De bijdragen van de inleiders worden gaarne zoo spoedig mogelijk, doch vóór 1 Juli tegemoet gezien bij den Secretaris. Degenen, ook zij, die geen lid zijn van de vereeniging voor Studie van Koloniaal Maatschappelijke Vraagstukken, die nog aan de studiegroep willen deelnemen, kunnen zich bij den Voorzitter of bij den Secretaris daartoe opgeven.

Het Bestuur der Studiegroep Batavia,
Mr. H. A. Idema, Voorzitter. Laan Wiechert 23.
Dr. B. J. Haga, Secretaris-penningmeester. Soekaboemiweg 26.
Dr. M. W. F. Mansvelt, Dr. J. H. Boeke.

Gedachtenwisseling.

Kadastrale Vraagstukken in Nederlandsch-Indië.

De heer Raeven, toevallig kennis gekregen hebbende van de gedachtenwisseling van den heer G. Jansen (zie Decembernummer 1925 Kol. Studien) over zijn artikel „Kadastrale Vraagstukken in Nederlandsch Indië", kwam met een uitvoerige repliek op tegen de beweringen van laatstgenoemde.

De redactie meent, dat deze verdere pannestrijd niet in het tijdschrift kan worden opgenomen. Zij betreurt echter, dat in het artikel van den heer Jansen eenige uitlatingen voorkomen, die volgens den heer Raeven niet met de feiten en met zijn eigen betoog strooken.

Uit de repliek van den heer Raeven stippen wij slechts het volgende aan:

1e. bij nauwkeurig lezen is duidelijk, dat de aanhaling door den heer Jansen gegeven op blz. 450 van zijn gedachtenwisseling niet slaat op de kadastreering van de gemeente Medan;

2e. het advies over de Medansche grondzaken werd een jaar eerder en niet ongevraagd uitgebracht;

3e. de heer Raeven solliciteerde niet naar een betrekking bij het bureau voor grondzaken: deze werd hem aangeboden, maar niet aanvaard.

Dit wat de persoonlijke beweringen betreft.

De heer Raeven gaf ook een uitvoerige critische beschouwing van de te Medan gevolgde werkwijze en van de verdediging daarvan door den heer Jansen.

Deze kan hier niet worden overgenomen. Medegedeeld zij slechts, dat de heer Raeven van oordeel is, dat men daar nog altijd beginnen moet een stelsel op te bouwen.

Red. Kol. St.

Textielnijverheid in Nederlandsch-Indië.

Naar aanleiding van het over bovenstaand onderwerp in de April-aflevering opgenomen artikel van den heer G. Dalenoord moge het volgende worden opgemerkt.

Uit de door den heer Dalenoord geproduceerde cijfers betreffende den invoer van weefgarens gedurende de jaren 1904 tot en met 1923 moet men concludeeren, dat de Inlandsche weefnijverheid zeer sterk is achteruitgegaan.

Zoo zou de invoer van weefgarens in 1914 4.000.000 kilogram hebben bedragen en in 1915 zijn gedaald tot 2.760.000 kilogram, zoodat de invoer in één jaar tijds ongeveer 1¼ millioen kilogram zou zijn teruggeloopen.

Inderdaad is de *totale* invoer van 1914 op 1915 verminderd, echter niet in die mate als de heer Dalenoord wil doen uitkomen.

Vóór 1915 werden in de statistieken o.m. van weefgarens enkel de invoerwaarden opgenomen. Teneinde eene vergelijking te kunnen maken moeten de hoeveelheden ingevoerd in 1914 en voorafgaande jaren op de een of andere wijze worden berekend. Welke methode de heer Dalenoord hierbij heeft gevolgd is niet na te gaan.

Naar wordt vermeend komt de ondervolgende raming de werkelijkheid meer nabij.

Volgens de jaarstatistiek heeft de invoer van „Garen om te weven" in 1914 *f* 3.512.343 bedragen, waarvan op Java en Madoera *f* 1.985.759. Onder deze garens vallen hoofdzakelijk de ongebleekte en de gekleurde weefgarens.

Een leidraad voor de berekening der ingevoerde hoeveelheden is de verhandeling van den heer F. L. Pannekoek, Hoofdinspecteur der In- en Uitvoerrechten en Accijnzen, betreffende den invoer van katoenen manufacturen en weefgarens op Java en Madoera, opgenomen als Bijvoegsel No. IV van de Korte Berichten voor Landbouw, Nijverheid en Handel van 15 Januari jl. (Mededeelingen van het Centraal Kantoor voor de Statistiek). Volgens den daartoe behoorenden staat A heeft de invoer van ongebleekte en gekleurde weefgarens tezamen op Java en Madoera gedurende het tijdvak 1910/1914 gemiddeld 1.766.158 kilogram per jaar bedragen.

Waar de waarde dier garens in de driemaandelijks door den Directeur van Financiën vastgestelde douaneprijscourant is opgenomen en blijkens die prijscourant bedoelde waarde voor de jaren 1910 t/m 1914 nagenoeg constant is gebleven, kan de ingevoerde hoeveelheid voor geheel Nederlandsch-Indië als volgt worden bepaald:

De op Java en Madoera gedurende de jaren 1910/1914 gemiddeld per jaar ingevoerde hoeveelheid (1.766.158 kilogram) wordt gedeeld op de werkelijke invoerwaarde voor Java en Madoera volgens de statistiek (*f* 1.985.759). Het verkregen quotiënt wordt vervolgens gedeeld op de totale werkelijke invoerwaarde volgens de statistiek (*f* 3.512.343). Het aldus verkregen getal geeft dan de totale ingevoerde hoeveelheid voor 1914 aan nl. rond 3.125.000 kilogram.

De inzinking in 1915 en volgende jaren moet bijna uitsluitend worden geweten aan den verminderden invoer der gekleurde garens. Zie hiervoor vorenbedoelden staat A. Volgens dien staat heeft de invoer van ongebleekte weefgarens op Java en Madoera gedurende de tijdvakken 1910/14, 1915/19 en 1920/24 gemiddeld jaarlijks onderscheidenlijk 1.160.219, 1.149.286 en 1.258.347 kilogram bedragen. Een aanmerkelijke stijging dus gedurende laatstbedoeld tijdvak.

De heer Dalenoord heeft derhalve den totalen invoer van 1914 bijna één millioen kilogram te hoog geraamd. Op gelijke wijze blijkt, dat ook

de invoer der daaraan voorafgaande jaren door den heer Dalenoord te hoog is geschat.

Het jaar 1924 heeft de heer Dalenoord niet in zijn overzicht opgenomen, hetgeen jammer is, aangezien in dat jaar de totale invoer vergeleken bij 1923 is gestegen. Rekening houdende met het verbruik door het Textielbedrijf van het Gevangeniswezen (250.000 kilogram) is in 1924 ten behoeve der Inheemsche weefnijverheid 2.289.444 kilogram garen ingevoerd.

Volgens de gepubliceerde Maandstatistieken van den invoer der voornaamste katoenen en wollen manufacturen te Batavia, Cheribon, Semarang en Soerabaja heeft de invoer van ongebleekte garens alleen in 1925 rond 1.400.000 kilogram bedragen. Een recordjaar dus voor de ongebleekte garens. De invoer van gekleurde garens heeft volgens diezelfde statistiek rond 128.000 kilogram bedragen.

De Maandstatistieken voor de eerste drie maanden van 1926 wijzen op een invoer van ongebleekte garens gedurende dat tijdvak op Java en Madoera van rond 450.000 kilogram (netto) en van gekleurde garens van rond 22.000 kilogram (netto) De invoer in 1926 op Java en Madoera kan dus worden geschat voor beide soorten garens op onderscheidenlijk 1.800.000 en 88.000 kilogram.

In dit verband zij aangeteekend, dat de continuïteit door de invoering der nieuwe statistiekbepalingen is verbroken. Eene vergelijking nl. der hoeveelheden volgens de oude met die volgens de nieuwe statistiek is niet meer mogelijk, omdat thans de brutogewichten worden opgenomen, terwijl vroeger (d.w.z. nà 1914) het nettogewicht tot maatstaf diende.

Uit het vorenstaande blijkt duidelijk de neiging tot stijging van den invoer der ongebleekte weefgarens en daling van dien der gekleurde, de eerste echter in veel sterker mate dan de laatste.

Aangezien de Inlandsche weefnijverheid hoofdzakelijk door vrouwen thuis wordt beoefend en veelal slechts als nevenbron van inkomsten voor het gezin dient, is er geen aanleiding om de toekomst dier huisnijverheid zoo donker in te zien, als de heer Dalenoord dat doet.

Het eigenaardige is voorts, dat ondanks de verhooging in 1921 van het invoerrecht op garens van 6 op 10 pCt., de invoer van weefgarens vergeleken bij 1920 is gestegen.

Mocht de gedachte verlaging van het invoerrecht op weefgarens van 10 op 5 pCt. werkelijkheid worden, dan is het niet onmogelijk, dat de Inlandsche weefnijverheid zich verder zal uitbreiden. Alleen zal zij zich bij vestiging eener machinale weefindustrie hier te lande noodgedwongen moeten bepalen tot het maken van bijzondere weefsels. Komt daarin dan nog de kunstzin der Inlandsche bevolking tot uitdrukking, dan behoeft aan het voortbestaan der textiele huisnijverheid niet te worden gewanhoopt. Voor haar speciale producten zijn speciale prijzen te maken, zoodat eene vergelijking dier prijzen met die van het machinaal vervaardigde buitenlandsch product niet wel mogelijk is. Ook de heer Dalenoord acht blijkbaar nivelleering der prijzen van buitenlandsch en inheemsch product uitgesloten.

Op basis van een invoerrecht van 5 % voor weefgarens zou — de wijze van berekening van den heer Dalenoord volgend — de meter doek voor de Inlandsche weefster komen te staan op ongeveer ƒ 0.31 welke zij voor ongeveer ƒ 0.60 zou kunnen verkoopen, derhalve haar een winst gevend van 93 pCt.

Den buitenlandschen fabrikant, die zijn weefsel hier te lande op consignatiebasis invoert, komt de meter doek, consignatiecommissie inbegrepen, te staan op minstens ƒ 0.30. Een grootere winst dan van 30 pCt. zal de fabrikant wel niet kunnen maken.

Afgescheiden van het feit dat deze vergelijking der kostprijzen practisch geen nut heeft — de verkoopprijzen zijn in verband met het verschillend karakter der producten niet gelijk — zijn de berekeningen zeer approximatief, aangezien niet alleen van weefgarens, doch ook van de voornaamste daarvan in het buitenland vervaardigde weefsels de waarde, waarover het invoerrecht moet worden berekend, in de hoogerbedoelde prijscourant wordt gefixeerd.

Thans nog een enkel woord over de door den heer Dalenoord geuite vrees, dat onder de huidige omstandigheden zich hier te lande geen textielfabrikant zal willen vestigen.

Die vrees is zonder redelijken grond, Onderstaande berekening moge dit aantoonen. Hierbij zijn z.v.m. de gegevens van den heer Dalenoord gevolgd.

Den fabrikant hier te lande kosten 600 balen weefgarens op magazijn: ƒ 193.320 plus invoerrecht 10 % en renteverlies 6 % over 6 maanden of in totaal ƒ 219.031, d.i. ƒ 365 per baal. Aangenomen, dat hier te lande per baal eveneens 2000 meter doek kan worden verkregen en dat de kosten daarvan eveneens ƒ 150 bedragen (kan h.t.l. misschien goedkooper geschieden gezien de lage loonen en de langere arbeidsdagen), dan is de productieprijs daarvan ƒ 515.

Volgens den heer Dalenoord kan de buitenlandsche fabrikant 2000 meter doek h.t.l. invoeren tegen ƒ 490, waarop nog 10 % invoerrecht komt, zoodat hij die hoeveelheid, exclusief eventueele consignatiecommissie, hier voor niet minder dan ƒ 539 op de markt kan brengen. De binnenlandsche fabrikant heeft derhalve een voorsprong van minstens ƒ 24 per 2000 meter doek.

Nemen we nu het geval, dat het invoerrecht op weefgarens tot 5 pCt. wordt verlaagd. Op dezelfde wijze berekend komt den binnenlandschen fabrikant 2000 meter doek alsdan te staan op ƒ 498, zoodat de marge in zijn voordeel bedraagt: ƒ 539, — ƒ 498 = ƒ 41.— per 2000 meter doek.

Elke jonge industrie heeft in den aanvang zich bijzondere uitgaven te getroosten, uitgaven welke niet of eerst na langen tijd op den prijs van het product kunnen worden verhaald. Tot deze uitgaven zijn in de eerste plaats te rekenen de kosten van aanschaffing der fabrieksinstallatie en in de tweede plaats de invoerrechten, welke daarvan moeten worden voldaan.

Van een fabrieksinstallatie van ƒ 600.000 is 6 % invoerrecht of ƒ 36.000 verschuldigd. Dit bedrag komt in aanmerking voor gebruikelijke afschrij-

ving. Zou men er 10 jaar over doen, dan moet per jaar ƒ 3600 worden afgeschreven, hetgeen bij een verbruik per jaar van 1200 balen ƒ 3 per baal minder winst beteekent. Jaarlijks moet bovendien worden voldaan ƒ 4.800 aan invoerrecht van klossen, spoelen, enz. of ƒ 4 per baal. Dit laatste bedrag moet dadelijk op den consument worden afgewenteld, wat, gezien bovenbedoelde marges, zeer wel mogelijk zal zijn.

Alvorens tot bescherming van eenige industrie wordt overgegaan — indien althans het beginsel van bescherming in de politiek der Regeering is opgenomen — dienen alle daaruit voortvloeiende consequenties onder de oogen te worden gezien.

In de eerste plaats moet de betrokken industrie haar levensvatbaarheid hebben getoond.

De heer Dalenoord heeft het terloops nog over „dumping", doch is daarbij vaag. Hij vreest „dumping door de uitstekend geoutilleerde naar hier exporteerende buitenlandsche textiel-groot-industrie".

De gevallen op te noemen waarin van „dumping" kan worden gesproken zou te ver voeren, alleen zij hier opgemerkt, dat de eenige remedie in het door den heer Dalenoord bedoelde geval is er een uitstekende outillage tegenover te stellen, zijnde dè basis, waarop concurrentie blijvend mogelijk is.

Weltevreden, Mei 1926.

H. L. WAJON.

Persoverzicht.

De landbouw in de mededeeling der Regeering van Februari 1926.

Nederl.-Indië als internationaal belangencentrum.

In de laatst verschenen publicatie van deze serie zijn, naast enkele onderwerpen van meer politieken aard, ook een drietal hoofdstukken gewijd aan economische onderwerpen, de belegging van buitenlandsch kapitaal hier te lande in takken van landbouw en scheepvaart, het karakter en de problemen van den Inlandschen landbouw en de Regeeringsbemoeienis ermede, en de inheemsche veeteelt. Over deze onderwerpen zijn allerlei gegevens bijeengebracht en van beschouwingen voorzien, waarvan het belangrijkste hieronder moge worden opgenomen.

Nederlandsch-Indië als internationaal belangencentrum.

De uitvoer van grondstoffen, in hoofdzaak landbouwproducten, en de invoer van nijverheidsartikelen en voedingsmiddelen heeft op ons land een internationaal stempel gedrukt, zich uitend in een intensief handelsverkeer met het buitenland en belangrijke beleggingen van buitenlandsch kapitaal, welke door de opendeur-politiek der Regeering van meet af aan bevorderd zijn.

Onze uitvoer bestaat uit een betrekkelijk gering aantal grondstoffen. Suiker, rubber en petroleum vormden samen in 1924 55.6 % van de waarde van onzen uitvoer; tabak, copra, thee en koffie samen nog eens 24.9 %; deze zeven producten omvatten alleen reeds meer dan 80 % van onze uitvoerwaarde. De marktpositie van een betrekkelijk klein aantal producten beheerscht de Ned.-Indische conjunctuur; daar komt bij, dat wisselingen in de welvaart van eenige landen, die onze voornaamste afnemers zijn, eveneens sterke schommelingen in de conjunctuur kunnen veroorzaken. Het toenemend internationaal karakter van onzen in- en uitvoerhandel blijkt, wanneer men de cijfers voor 1910 met die voor 1924 vergelijkt en daarbij het aandeel der verschillende landen nagaat, waarbij nog opgemerkt moet worden, dat afnemers als Singapore en Nederland weder voor verdere distributie zorgen. De cyfers zijn:

	Uitvoer			
	1910		1924	
	Waarde in Millioenen	% v.h. totaal	Waarde in Millioenen	% v.h. totaal
Nederland	89,3	22,3	291,9	19,07
Singapore	75,5	18,1	268,8	17,56

Uitvoer

	1910 Waarde in Millioenen	% v.h. totaal	1924 Waarde in Millioenen	% v.h. totaal
Br. Indië	58,—	14,5	147,4	9,63
Ver. Staten	17,4	4,4	145,5	9,50
Hongkong & China	37	9,2	118,1	7,72
Engeland	12,9	3,2	116,9	7,64
Japan	16,9	4,2	114,8	7,50
Frankrijk	22,7	5,7	73,7	4,81
Australië	6,9	1,7	37,8	2,47
Duitschland	11,5	2,9	22,6	1,48
Totaal Uitvoer	399,6		1,530,6	

Invoer

	1910 Waarde in Millioenen	% v.h. totaal	1924 Waarde in Millioenen	% v.h. totaal
Nederland	96,5	30,6	132,3	19,4
Singapore	62,8	20,—	109,7	16,1
Engeland	40,6	12,9	99,1	14,5
Japan	3,2	1,—	67,1	9,8
Ver. Staten	5,2	1,6	44,8	6,6
Duitschland	12,3	3,9	46,6	6,8
Br. Indië	35,—	11,1	36,9	5,4
Hongkong & China	7,7	2,4	30,2	4,4
Australië	6,—	1,9	21,9	3,2
Totaal invoer	315,—		678,2	

Met behulp van de cijfers voor onze voornaamste invoerartikelen — textielgoederen, eetwaren en dranken en machinerieën e.d. — wordt dan uiteengezet, dat aangezien de industrie hier weinig beteekent er voor het buitenland geen reden is om hier kapitaal op langen termijn te beleggen ten einde met behulp daarvan een afzet voor zijn industrie te krijgen. De omstandigheid, dat de grondstoffen, die wij uitvoeren, voornl. landbouwproducten zijn, werkt een passieve houding van de producenten ten aanzien van den uitvoer hunner producten in de hand. Daardoor is het exportbedrijf voor het overgroote deel in handen gekomen van den buitenlander, die om zich een deel der verschillende voortbrengselen te verzekeren ter plaatse als exporteur is opgetreden en spoedig zich ook bij de productie zelve is gaan interesseeren. Vooral bij de rubber kwam dit tot uiting; om de groote Engelsche markten voor dit artikel, Londen en Liverpool, een aandeel in den handel in hier voortgebrachte plantage-rubber te verschaffen, mochten zij niet wachten, tot deze aan de markt kwam, maar moest Engelsch kapitaal hier zelf de productie ter hand nemen. Ook België volgde

deze politiek om de beschikking over invoerproducten voor Antwerpen te krijgen. Daarbij komt nog, dat industrieele bedrijven in het buitenland, die rubber noodig hebben, zich een rechtstreeksch aandeel in de productie van deze grondstof zijn gaan verschaffen.

Ten slotte wordt in dit verband nog gewezen op de internationale belangen bij onze groote petroleummaatschappij en bij onze staatsfondsen.

Over het algemeen kan men geen concrete cijfers geven over het belang, dat het buitenland bij onze productie, onzen handel, onze scheepvaart heeft; slechts voor één onderdeel kan men benaderende cijfers geven en wel voor de belegging van buitenlandsch kapitaal in enkele onzer groote cultures. In de Mededeeling wordt daarbij een overzicht gegeven van het kapitaal van verschillende nationaliteit, op Sumatra's Oostkust belegd in 1913 en 1924, waarbij als grondslag genomen is de beplante oppervlakten voor elke cultuur, op een bepaalden kostprijs per H. A. geschat. Het is te betreuren, dat niet nader is mede gedeeld, op welken grondslag die schattingen berusten. De kapitaalbeleggingen op Sumatra's Oostkust eind 1913 en eind 1924 waren in totaal voor de verschillende nationaliteiten (in duizenden guldens).

	1913	1924
Nederlandsch	109.567	242.056
Britsch	56.631	80.338
Amerikaansch	17.160	40.750
Fransch — Belg.	17.723	48.368
Zwitsersch	3.065	6.419
Overigen	2.008	20.791
	206.154	438.722

Men ziet uit de cijfers, dat het Nederlandsch kapitaal een wat grooter percentage is gaan beslaan; uit de detailcijfers blijkt, dat het bij de overjarige cultures van 31.91 % in 1913 tot 39.88 % van het totaal steeg. Voor Java vinden wij een belegging van vreemd kapitaal van ruim 200 millioen (1924), voor drie kwart uit Britsch kapitaal bestaande. Vooral bij de rubbercultuur is veel vreemd kapitaal betrokken. Ook bij den suikeruitvoer spelen buitenlandsche handelshuizen een belangrijke rol; de uitvoer naar Japan is grootendeels in handen van Japansche exporteurs.

STAAT

Aardig zijn de cijfers voor de scheepvaart.

VLAGGEN	Aangekomen schepen uit het Buitenland in 1000 M³			
	1913	%	1924	%
Nederland en Ned.-Indië	5.674	38,1	9.775	44,9
Engeland	6.185	41,5	7.492	34,3
Duitschland	1.799	12,1	1.230	5,6
Vereenigde Staten	1	—	738	3,4
Japan	558	3,7	1.121	5,1
China	83	—,5	461	2,1
Diverse landen	582	4,1	1.010	4,6
Totaal	14.892	100,—	21.827	100,—

Wordt in het slot op de onvolledigheid der gegevens gewezen, toch schijnt de slotsom gerechtvaardigd, dat de plaats van Ned.-Indië in de wereldhuishouding relatief en waarschijnlijk ook in absoluten zijn gedurende de laatste vijftien jaren niet onbelangrijk is vooruitgegaan.

De Inlandsche Landbouw.

Uitvoerige beschouwingen zijn gewijd aan den Inlandsche landbouw, waarbij de verschillende factoren, welke zijn ontwikkeling bepaald hebben, worden uiteengezet. De groote regenval zou in het berg- en heuvelland tot afspoeling leiden, in de vlakte tot overstroomingen; de rijstbouw op geïrrigeerde vlakten en terrassen tegen de bergflanken maakte een einde aan den vernielenden invloed van het water. Niet overal was dit mogelijk, daar ontstond ladangbouw in afwisseling met reboisatie, welke door de langdurige periodische rust, welke de grond noodig heeft om zich te herstellen, slechts voor een schaarsche bevolking voldoende oplevert.

In Europa, waar in oude tijden een met ladangbouw vergelijkbare techniek toepassing vond, werd intensiveering van den landbouw mogelijk door daaraan de veeteelt te verbinden; de mest voor de grondverbetering en de trekkracht voor betere grondbewerking werd door het vee geleverd; eerst daarna ontwikkelde zich de veeteelt voor voedselproductie. Hier te lande echter leidde de irrigatie met vruchtbaar makend water, dat tevens den grond voor primitieve bewerking geschikt maakte, in andere richting. Daardoor heeft de veestapel hier nimmer de beteekenis voor den landbouw gekregen, die hij in Europa had. Men vindt deze verschijnselen in de andere Oost-Aziatische landen overal terug; in vergelijking daarmede is Java en Madoera rijk aan trekvee.

Van de cultuurgewassen was de rijst het meest geschikt, niet alleen omdat zij zich uitstekend leent voor de teelt op bevloeide velden, maar ook, omdat het product zich uitstekend laat bewaren. Andere inheemsche gewassen als gierst, bataten, djali en andere worden gaandeweg verdrongen door de ingevoerde mais en cassave, een proces, dat thans nog in vollen gang is. Daarnaast zijn in de laatste eeuw handelsgewassen als aardnoten en tabak in zwang gekomen. Laatstgenoemde gewassen worden op droge gronden geplant, of op bevloeide gedurende de perioden, dat zij droog liggen. Er is dus een bewerking van den drogen grond voor noodig en daarin staat de Inlandsche landbouw bij den Europeeschen ten achter; de werktuigen zijn minder geschikt, het trekvee is niet voldoende krachtig.

Uit den ladangbouw heeft zich de cultuur van handelsgewassen ontwikkeld, doordat tegelijk met de rijst op den pas ontgonnen boschgrond ook planten als gambir of benzoe in den grond werden gebracht, die, wanneer de akker na den rijstoogst verlaten werd, konden standhouden en later geëxploiteerd worden. In de laatste jaren is zoo de Hevea in den Inlandschen landbouw ingeschoven; bij het ladangen wordt de aanplant telkenjare uitgebreid, een belangrijke vermeerdering van het kapitaalbezit der bevolking vormend, die tot stand kwam zonder veel uitgaven daarvoor aan geld of arbeid. Op dezelfde wijze zijn de koffie- en klappercultuur der bevolking uitgebreid. Van de meeste dezer handelsgewassen is nog een voordeel, dat de opbrengst per oppervlakte-eenheid en ook per arbeidsdag grooter is, dan voor ladangpadi.

Nadat nog op den invloed van de behoefte aan trekvee voor droge gronden op de uitbreiding en samenstelling van den veestapel gewezen is, wordt de tegenwoordige toestand van den Inlandschen landbouw uit technisch oogpunt als volgt omschreven: Op Java en Madoera en verschillende plaatsen in de Buitengewesten is en blijft de natte rijstbouw de ruggegraat van het Inlandsche bedrijf. Hier vindt in steeds grootere mate plaats een benutting van de droge velden en van de sawahs na den padioogst voor de teelt van palawidja, waarvan een in belangrijkheid toenemend deel bestemd wordt voor export. In verband hiermede staat een toenemende beteekenis van den veestapel, vooral van het rundvee, voor de uitoefening van het bedrijf. 't Sterkst komt deze ontwikkelingsgang tot uiting in Oost- en Midden-Java. Daarnevens worden de producten van de erfcultuur van grooter belang voor de uitkomsten van den Inlandschen landbouw.

Op de groote eilanden buiten Java ontwikkelde zich in de dun bevolkte ladanggebieden uit den ladangbouw een nieuw bedrijfstype, waarin de teelt van overjarige exportgewassen in belangrijkheid toeneemt, maar de voedselproductie op ladangs nog immer van groot belang is.

Een belangrijke verandering van den landbouw in de Oostelijke eilandengroepen valt niet waar te nemen. Op de Kleine Soenda-eilanden wordt de teelt van rundvee en paarden van betere kwaliteit van grooter beteekenis.

Vervolgens worden de landbouwproducten in drie groepen gescheiden:

1e. Inlandsche voedingsgewassen, als rijst, mais, sago, Inlandsch suikerriet;
2e. handelsgewassen met belangrijk binnenlandsch verbruik, als klappers, aardnoten, kerftabak, aardappelen en groenten;
3e. handelsgewassen in hoofdzaak bestemd voor den uitvoer, waartoe b.v. ondernemingsriet, bladtabak en tal van andere producten behooren.

De verdeeling over de drie groepen was in 1924 als volgt:

Waarde van de landbouwproductie in 1924 in duizendtallen guldens.

	Groep I	Groep II	Groep III	Totaal
Inl. productie Java en Madoera	855.100	230.600	42.000	1.127.700
Id. Buitengewesten.	319.800	90.000	121.900	531.700
Id. Nederl.-Indië ...	1.174.900	320.600	163.900	1.659.400
Ondernemingsprod. Java	6.000	600	668.600	675.200
Id. Buitengew.	—	6.600	198.200	204.800
Id. Ned.-Indië	6.000	7.200	866.800	880.000
			Totale landbouwprod.	2.539.400

In 1924 werd dus voor ruim 2.5 milliard door onzen landbouw geproduceerd, waarvan 65 % voor rekening van den Inlandschen landbouw komt.

Bepaalt men zijn aandacht tot de derde groep, dan valt op, dat de productie voor de wereldmarkt een vrij belangrijke plaats inneemt in den Inlandschen landbouw, vooral op de Buitengewesten.

Uitvoer van landbouwproducten uit Ned.-Indië.

	Inl.	Ondernem.	Totaal	Inl. % totaal
1894	17	137	154	11%
1898	15.5	138	153.5	10%
1902	37	145	182	20%
1906	43	169	212	20%
1910	77	205	282	27%
1913	98	301	399	24%
1917	84	418	502	16%
1921	166	629	795	21%
1922	163	521	684	24%
1923	228	793	1021	22%
1924	313	880	1193	26%

Uit deze statistiek voor de waarde van uitgevoerde landbouwproducten, verdeeld naar die, welke door de bevolking en die, welke op ondernemingen worden voortgebracht, leest men af, dat de eerste categorie absoluut en ook percentsgewijze sterk toeneemt; in de laatste 30 jaar is het percentage meer dan verdubbeld. Met de snelle ontwikkeling van de bevolkingsrub-

bercultuur, waarvoor de uitvoerwaarde met sprongen omhoog gaat, zal in de eerstvolgende jaren de verhouding zeker nog meer ten gunste der bevolkingsproducten toenemen.

De toestand van de voedselvoorziening wordt met statistieken over rijstinvoer uiteengezet. Het blijkt uit de cijfers, dat na de jaren van rijstschaarschte (1919/20) de invoer voor Java wel weer toenam, maar toch niet meer zoo sterk oploopt, doordat de bevolking meer en meer andere voedingsmiddelen is gaan telen en verbruiken. Hoewel in rijstwaarde uitgedrukt de hoeveelheid voedsel, per hoofd der bevolking beschikbaar, ongeveer stationnair bleef, daalde het aandeel van de rijst daarin van 51 % (1916-17) tot 44 % (1921-24). Uit de statistiekgegevens voor de Buitengewesten wordt de slotsom getrokken, dat ook daar de toenemende beteekenis der handelsgewassen geen ommekeer in den landbouw der bevolking heeft te weeg gebracht; het is gebleven een bedrijf, dat allereerst het noodige voedsel produceert voor den landbouwer en zijn gezin, zoo mogelijk met een surplus voor den verkoop, waar de omstandigheden daarvoor gunstig zijn. De teelt van handelsgewassen heeft in het algemeen niet plaats gevonden ten koste van de voedselproductie, maar is aan het bedrijf toegevoegd.

Een beschouwing der bedrijfsuitkomsten voert tot cijfers, sterk afwijkende van die voor Europeesche landen. De waarde der productie van den Inlandschen landbouw voor de daarin werkzame bevolking wordt voor Java op *f* 45.—, voor de Buitengewesten op *f* 58 per hoofd becijferd, op *f* 175 en *f* 210 voor de daarin werkzame mannen van 15 jaar en ouder. Voor Nederland komt men tot veel hoogere cijfers. Ook wanneer men de opbrengst per H.A. voor Java vergelijkt met ditzelfde cijfer voor Nederland, blijkt het eerste veel lager te zijn, wat in verband staat met de betrekkelijk lage opbrengst aan producten hier te lande.

Deze lage opbrengsten en het geringe grondbezit per hoofd der bevolking verklaren, waardoor de opbrengst per hoofd zooveel minder is dan in Europa. 't Spreekt vanzelf, dat daardoor tevens de belooning per arbeidsuur hier te lande nog ongunstiger is. De bevolking heeft hierop gereageerd door van den bodem onder intensieve arbeidsaanwending 't grootst mogelijk gebruik te maken. Evenwel zijn de voorwaarden daartoe niet overal even gunstig, in West-Java het minst.

Aan deze cijfers worden nog beschouwingen over de waarde van den bouwgrond, van de overjarige cultures en van den veestapel voor Java en voor de Buitengewesten toegevoegd, waarbij men voor Java (incl. Madoera) komt tot rond 3 milliard, voor de Buitengewesten tot rond de helft. De waarde der productie wordt dan voor Java op 37½ % van deze kapitaalwaarde, voor de Buitengewesten op 35½ % becijferd.

Men kan voor Java en Madoera den Inlandschen landbouw dus karakteriseeren als een bedrijf, dat met groote arbeidsaanwending slechts lage opbrengsten geeft en dat den arbeid per arbeidseenheid slecht betaalt.

Geheel anders staat het met de overblijvende handelsgewassen, zooals koffie, klappers, rubber, enz. De opbrengsten per H. A. zullen bij de gevolgde extensieve cultuurwijze gemiddeld niet veel hooger zijn dan die der eenjarige gewassen, rubber wellicht uitgezonderd. Maar de belooning van den arbeid is zeker veel grooter. Hierdoor is te verklaren de grootere welvaart der bevolking in de koffie-, rubber- en klapperstreken der Buitengewesten, waar volop gronden beschikbaar zijn om aan deze aanplantingen voldoende uitbreiding te geven.

Geheel deze karakteristiek van den Inlandschen landbouw gaat niet alleen op voor Nederlandsch-Indië, maar voor het geheele Aziatische aangrenzende gebied.

Bij een bespreking van het sociale karakter van den Inlandschen landbouw wordt gewezen op de armoede aan gegevens op dit gebied. De landbouwvoorlichtingsdienst heeft voor enkele gebieden gegevens verzameld, waarbij b.v. bleek, dat rechtstreeks van den landbouw afhankelijk is 65 tot ruim 90 % der bevolking. Verder werd de grootte van het grondbezit onderzocht.

In het algemeen zal wel mogen worden aangenomen, dat het grootste deel der grondbezitters slechts over een kleine oppervlakte grond beschikt en dat het bezit der grootste eigenaars toch nog gering is vergeleken bij wat men in West-Europa kan waarnemen. Vermoedelijk komen de bezitsverhoudingen hier veel meer overeen met wat vrijwel geheel Zuid- en Oost-Azië in dit opzicht te zien geven.

Wat betreft den bezitsvorm, men treft behalve erfelijk individueel bezit nog aan communaal bezit met vaste of met wisselende aandeelen; de laatste vorm is van 25 % van allen landrenteplichtigen grond op Java in 1882 tot 6 % in 1922 verminderd.

De pacht van land draagt meestal het karakter van deelbouw; gewoonlijk ontvangt de eigenaar van den grond ¼ tot ½ van den oogst, waarbij de kwaliteit van den grond en zijn bevloeiingstoestand bij de bepaling van het aandeel den doorslag geven. Ten slotte worden nog cijfers gegeven over den verhuur van gronden aan ondernemingen. De vormen van grondhuur van Inlanders onderling hebben geenerlei invloed daarvan ondervonden; de Inlandsche landbouw heeft in dat opzicht zijn eigen karakter gehandhaafd, dat men als volgt gedeeltelijk kan omschrijven: overwegend klein en zeer klein grondbezit; overwegend landbouw op eigen grond; in sommige streken berust het bedrijf voor een groot deel op communaal bezit met wisselende aandeelen, waarvan de beteekenis echter sterk vermindert; in sommige streken komt deelbouw veel voor.

De rijstcultuur maakte van zelf coöperatie noodig en berust ook thans nog grootendeels op arbeidscoöperatie. Bij de teelt van handelsgewassen is een verlaten van dit systeem waar te nemen, dat het echter diep geworteld is in de ziel van het volk, blijkt uit de toepassing ervan bij jonge exportculturen als koffie en rubber op Sumatra. Van de kapitaalscoöperaties, zoo-

als die door de bestaande instellingen voor volkscrediet vertegenwoordigd zijn, kan men niet zeggen, dat zij tot dusverre populair geworden zijn.

De volksontwikkeling hangt ten nauwste met den landbouw samen. Onder het oude sociale systeem, dat nog in zeer veel streken de basis is, waarop het landbouwbedrijf rust, het systeem van productenhuishouding en arbeidscoöperatie, is het voor het welslagen van het bedrijf zoowel als voor het geluk van den landbouwer voorwaarde zoo goed mogelijk er bij aan te sluiten, een goed lid dier coöperatie te zijn. Het is hier van veel meer belang op te gaan in de gemeenschap, dan als individu daar boven uit te steken. Concurrentie scherpt hier nog niet den handelsgeest, arbeids- en productenmarkt worden er nog weinig beheerscht door vraag en aanbod, welke intellectueele en economische bekwaamheid meer beloonen dan arbeid volgens overgeleverde gewoonten.

Het contact met de wereld buiten de desa door transacties met opkoopers van producten voor de wereldmarkt, met vreemde landbouwers, i.c. ondernemingen, voor den verhuur van gronden en bij het zoeken van werkgelegenheid buiten de Inlandsche samenleving vormt een factorencomplex dat stimuleerend werkt op de algemeene ontwikkeling van individu en samenleving. En waar vreemde geestelijke invloeden werkzaam zijn geweest of nog zijn door de zending of missie, zijn die veranderingen wel buitengewoon groot, wat treffend wordt geïllustreerd o.a. door de Minahassa.

De problemen van den Inlandschen landbouw, samenhangend met het eigenaardig karakter ervan, verschillen van de in den Europeeschen akkerbouw en van de in onze groote cultures voorkomende. Dit is vooral het geval met den natten rijstbouw. Bij den ladangbouw staat men eveneens voor tal van open vraagstukken. De veehouderij moet meer in verband met den akkerbouw worden bestudeerd. Een belangrijk probleem is verder, hoe den landbouwer het geheele jaar door met zijn gezin aan productieven arbeid te helpen.

In Oost- en Midden-Java is dit vraagstuk grootendeels in de praktijk opgelost, maar in West-Java is de rijstcultuur met één oogst per jaar nog overwegend, wat een ongunstigen invloed heeft op de uitkomsten van het landbouwbedrijf en daarmede op den welvaartstoestand der bevolking. Vooral van het inschuiven van andere cultures in het bedrijf zal hier een oplossing mogen worden verwacht.

Het vraagstuk, of de teelt van handelsgewassen de voedselproductie niet zal doen verminderen, is bij den tegenwoordigen toestand, waarin van een achteruitgaan der voedselproductie niets is gebleken, van geen beteekenis; er blijft zelfs nog plaats genoeg over voor verdere uitbreiding van de teelt van gewassen, die exportproducten leveren, zooals door een vergelijking met andere landen wordt aangetoond.

Sommige handelsgewassen zitten vast aan landbouwindustrieën, aangezien het product door een fabriekmatige verwerking voor uitvoer geschikt gemaakt moet worden. Suiker en cassave zijn daarvan bekende voorbeelden.

Bestond er hier te lande een nijverheid, die de mais tot exportproducten verwerkte, dan zou de cultuur zich nog verder belangrijk kunnen uitbreiden. Een uitbreiding van de kapokcultuur op de Oostelijke eilanden zal alleen mogelijk zijn, wanneer daar ook verwerkingsinstallaties worden opgericht.

Intensiveering van het bedrijf heeft in streken, waar men door uitbreiding der cultuur nog in sterke mate de productie kan verhoogen, niet de beteekenis, welke haar toekomt in dicht bevolkte streken, waar geen nieuwe gronden meer beschikbaar zijn. Kapitaalsintensiveering is lang niet altijd mogelijk; men mag haar slechts propageeren, wanneer men zeker is van gunstige uitkomsten.

De versnippering van het grondbezit en het veelvuldig voorkomen van deelbouw vormen een rem op den vooruitgang door nieuwe methoden en nieuwe cultures. Vooruitgang in het bedrijf is voornamelijk te verwachten van de grootere, beter gesitueerde landbouwers, welke een risico dragen kunnen. Van hen moet de ontwikkeling van het bedrijf uitgaan. Zij zijn het, die het allereerst de nieuwe zaken in hun bedrijf kunnen invoeren. Wanneer dan later blijkt, dat de bedrijfsverandering een voordeel is en geen kwade kansen medebrengt, volgen de kleinere landbouwers, hoewel aarzelend, van zelf. De organisatie van den Inlandschen handel laat ook veelal te wenschen over. In sommige streken zal een vlotter credietverstrekking den landbouw kunnen doen vooruitgaan. Een moeilijk te krijgen en duur crediet kan een remmenden factor vormen, evenals verkeerd drukkende belastingen.

De samenwerking tusschen Inlandschen landbouwer en de grootindustrie, als bij de tabak in Djember en de thee in West-Java, schept allerlei eigenaardige problemen.

Ten slotte wordt nog gewezen op de vraagstukken, welke samenhangen met het landbouwonderwijs. Landbouwvoorlichting en het landbouwonderwijs kunnen van grooten invloed zijn om als gids den weg te wijzen in den doolhof van paden daar, waar de maatschappij in beweging is. Vooral daar, waar de economische en sociale krachten vat gekregen hebben op de samenleving en deze in beweging hebben gezet, is voor het landbouwbedrijf de mogelijkheid, maar ook de noodzakelijkheid, geboren om te veranderen, want aanpassing aan de nieuwe verhoudingen is nu ook de eisch om zich te kunnen handhaven. In het bijzonder is de voorlichting van waarde, waar het productieproces zich geheel of in zeer groote mate onttrekt aan de producten- en overgaat in de geldhuishouding, want dan kunnen niet langer de oude beproefde waardemeters worden gebruikt.

Een laatste hoofdstuk is gewijd aan de Regeeringsbemoeienis met den Inlandschen landbouw. Deze bemoeienis is van tweëerlei aard: in de eerste plaats de nog onopgeloste problemen tot oplossing te brengen en in de tweede plaats de verworven kennis te brengen op de daartoe geëigende wijze onder het bereik van de massa. Ze omvat dus onderzoek en voorlichting, waabij de laatste op het eerste steunen moet.

Wat de economische en sociale belangen van den Inlandschen landbouw betreft, op dit gebied heeft de Regeeringsbemoeienis vooral betrekking op de voedselproductie. Een belangrijke oogstmislukking in de exporteerende landen zal aanleiding kunnen geven tot een acute crisis op de rijstmarkt, welke zijn invloed dan verder uitstrekt over den geheelen landbouw. Een nauwgezette studie omtrent de rijstsituatie der verschillende ons omgevende landen, zoowel ieder voor zich als in hun onderling verband, is daarom van veel belang om te weten te komen, wat Nederlandsch-Indië in dit opzicht in de toekomst te wachten staat.

Als andere onderwerpen op dit gebied, welke de aandacht der Regeering verdienen, zijn te noemen transportkosten, coöperatie, verhoudingen in het grondbezit en grondgebruik.

Het blijkt alzoo, dat het vraagstuk van de Regeeringsbemoeienis met den Inlandschen landbouw van zeer samengestelden aard is. Tal van factoren van den meest verschillende aard oefenen ieder voor zich en in gemeenschap invloed uit op het landbouwbedrijf, maar bovendien beïnvloeden ze in hooge mate elkander. Oogenschijnlijk zuiver technische kwesties blijken nauw samen te hangen met economische en sociale; de oplossing der daaraan verbonden moeilijkheden moet meermalen wachten op een voortschrijden der techniek, welke weer afhankelijk kan zijn van den voortgang van het natuurwetenschappelijk onderzoek. De Inlandsche landbouw staat onder invloed van een complex van factoren, die met elkaar in alle richtingen verbonden zijn.

Cr.

Economische Kroniek.

Het nieuwste Indische welvaartsonderzoek.

I. Voorgeschiedenis.

Het is met de aanleiding tot dit welvaartsonderzoek wonderlijk gesteld. Er heeft bij de kamerdiscussies verwarring geheerscht, waarvan het in April 1926 verschenen verslag, in den titel bedoeld, nog de sporen vertoont.

De heer Albarda had in zijn rede van 16 December 1924 als zijn meening te kennen gegeven dat de regeeringspolitiek de belangen van de bevolking niet had ontzien maar geschaad, zoodat van een ernstige inzinking van het welstandspeil moest worden gesproken. Uit de resultaten van een onderzoek, door den regent van Bandoeng in een tiental kampongs gehouden, meende deze afgevaardigde de conclusie te mogen trekken dat zelfs voedselgebrek niet ongewoon was onder de verschijnselen van inzinking. De malaise in de desa hing volgens hem nauw samen met de inkrimping van werkgelegenheid door het Gouvernement en met de verhooging der belastingen, die op den Inlander drukken. Hij wilde daarom een nieuw welvaartsonderzoek, zooals een twintigtal jaren geleden gehouden was, en had de overtuiging „dat in het verslag van een zoodanig onderzoek het beeld zou worden geteekend van een jammerlijk bestaan van millioenen".

In een, den volgenden dag gehouden, rede sprak het kamerlid Lovink als zijn meening uit dat „ook bij de meest nauwkeurige en meest volledige kennis van alle feiten en cijfers en indien het mogelijk ware alle uitingen van het zoo gecompliceerde sociaal-economische leven te controleeren en te registreeren en de uitkomsten in statistische tabellen vast te leggen, het nooit mogelijk (was) om tot een zuiver quantitatieve bepaling van de volkswelvaart of tot een vergelijking tusschen de bereikte graden van welvaart der verschillende bevolkingsgroepen te komen." Ten einde zich echter eenigermate omtrent dien welvaartstoestand te kunnen orienteeren, vroeg de heer Lovink den minister, of deze bereid was „een overzicht te doen samenstellen omtrent den economischen toestand der bevolking, op dezelfde wijze ingericht als bijlage A van het koloniaal verslag" (dit zijn de mededeelingen van de regeering omtrent onderwerpen van algemeen belang).

Er dient hier de nadruk te worden gelegd op een essentieel verschil tusschen beide voorstellen.

De heer Albarda vermoedde economische inzinking bij meerdere volksgroepen in meerdere streken en wilde dat een onderzoek daarover licht

zou verspreiden. De heer Lovink betoogde dat iets dergelijks met cijfers niet was aan te toonen en vroeg een algemeen verslag van den economischen toestand in den trant van het „Overzicht" van Van Deventer, doch dan zonder slotbeschouwingen. De heer Albarda had dus te wenschen plaatselijke en gedetailleerde gegevens, een enquête over geheel Indië, de heer Lovink verlangde slechts een systematisch overzicht van algemeene statistische data, een verzameling van aanwezige maar verspreid liggende en daardoor moeilijk bereikbare ambtelijke gegevens. De heer Albarda moest vorderen een doordringen tot de individuen om een inzicht in hun economischen toestand te krijgen, de heer Lovink zag van de mogelijkheid daarvan bij voorbaat af en vroeg slechts een globaal overzicht van de zakelijke factoren, die aanwijzingen konden geven omtrent den algemeenen welvaartstoestand.

De minister viel dadelijk den heer Lovink bij en de heer Albarda achtte het nu geraden om zijn bereidheid tot toenadering te toonen. Het onderzoek zou veel minder uitvoerig en veel minder langdurig kunnen zijn dan dat van de welvaartscommissie. De regeering beschikte thans over organen, die destijds niet bestonden. Er was nu een statistisch kantoor en een kantoor van arbeid. De regeering kon zich voorts de hulp verzekeren van enquêteurs, waarvoor geschikte krachten thans zeker in overvloed te vinden waren. Er was ook wel medewerking te krijgen van particulieren en van ambtenaren. Men kon dus nu in korten tijd een dergelijk onderzoek instellen.

De minister van zijn kant gaf ook wat toe. „Ik meen", verklaarde hij in de vergadering van 18 December, „naar de indrukken van gisteren..... dat de bedoeling slechts deze is, dat een betrekkelijk kort onderzoek zal plaats vinden, dat wel in hoofdzaak zal moeten geschieden door de bestuursambtenaren, maar geen overmatigen arbeid mag vragen en dat het resultaat van dat onderzoek vervolgens zal worden neergelegd in een handig werkje in den trant van bijlage A van het jongste koloniale verslag". Waarop de heer Albarda antwoordde: „mijn opvatting komt vrijwel overeen met de laatste verklaring van den minister en ik zou mijn voorstel gaarne in dien zin willen zien opgevat".

Hiermede was het pleit beslecht. Of de heer Albarda heeft bevroed dat dit geschiedde ten koste van prijsgeving van zijn oorspronkelijke wenschen? Zoo niet, dan zal de bestudeering van het verslag hem wel duidelijk maken dat dat het geval was en hem de verzuchting ontlokken, die ook Dr. Huender — in dezen nuchterder dan Van Deventer — aan het einde van zijn „overzicht" slaakt, dat de verzamelde gegevens tot de meest uiteenloopende conclusies kunnen leiden.

II. Opzet.

Dat de opzet van het verslag de sporen vertoont van de verwarring, die ten aanzien van het onderzoek bij de kamerdiscussie heerschte, kan aan de samenstellers tot op zekere hoogte als verdienste worden aangerekend. Men heeft getracht zoo goed als het ging al de uitgesproken wenschen te

bevredigen. Het Centraal kantoor voor de Statistiek en het Kantoor van Arbeid hebben hun bijdragen geleverd, de landbouwvoorlichtingsdienst en de in commissie gestelde controleur B. B. hebben plaatselijk onderzoek gedaan, ambtenaren en particulieren hebben gegevens verschaft, bestuursambtenaren hebben hun medewerking verleend, kortom al de bij de kamerdebatten genoemde categorieën hebben het hunne aan het rapport bijgedragen — en het geheele onderzoek is in één jaar beëindigd.

Evenwel dat hierdoor de aanvankelijke wenschen van den heer Albarda zijn bevredigd, betwijfel ik. Zeker, telkens opnieuw en op in het oog vallende wijze zijn conclusies getrokken omtrent den economischen toestand van de behandelde bevolkingsgroepen, maar de stelligheid van deze conclusies is in de meeste gevallen véél te zwaar voor de feiten, die als fundeering moeten dienen, zoodat de onbevooroordeelde lezer zich niet kan onttrekken aan den indruk dat de wensch hier wel eens de vader van de gedachte was en hem zelfs een zekere nieuwsgierigheid bekruipt om te zien, hoe het dobberend scheepje telkens weer de veilige haven wordt binnengeloodst. Die stelligheid is trouwens in lijnrechten strijd met de waarschuwing, op blz. 8 van de inleiding gegeven, dat met de interpretatie van de door het materiaal verschafte aanwijzingen de grootste voorzichtigheid moet worden betracht.

In het derde deel van dit artikel zal er gelegenheid zijn deze uitspraak met eenige voorbeelden te illustreeren. Thans dient eerst nog iets gezegd te worden over den opzet van het verslag.

Allereerst dan een woord van lof over de indeeling ervan. De onderscheiding van de welvaartsfactoren (landbouw, veebezit, visscherij, nijverheid, handel, loonarbeid) en de welvaartsaanwijzers (crediet, spaarzin, verbruik van zout en opium, verkeer, onderwijs, criminaliteit) is helder, de speciale beschouwing van de streken, in de rapporten van de welvaartscommissie van 1904 als arm of achterlijk aangemerkt, logisch, de monografische beschrijving van de buitengewesten rationeel van opzet.

Maar nu een woord van kritiek.

„Aangezien welvaart een relatief begrip is", aldus de Inleiding, „zou zooveel mogelijk vergelijkend moeten worden tewerk gegaan, waartoe het laatste jaar vóór den oorlog uitgangspunt zou kunnen wezen". Deze redeneering deugt niet. Welvaart is weliswaar een relatief begrip, maar relatief in dien zin dat zij een verhouding aangeeft tusschen behoeften en bevrediging. De inleiding zelf wijst daarop met een aanhaling van de weinig gelukkige definitie, door Dr. C. A. Verrijn Stuart van welvaart gegeven. Stijgen de behoeften, dan worden aan welvaart andere eischen gesteld dan vroeger. Indien daarom in den oorlogstijd de inheemsche bevolking haar behoeften heeft uitgebreid, moet zeker van een inzinking gesproken worden, wanneer blijkt dat het jaar 1924 de objectieve welvaartselementen teruggebracht heeft op het peil van 1913. Men kan dan zelfs de vergelijking met een dergelijk ver terugliggend jaar, ver vooral voor de zich snel ontwikkelende Indische maatschappij, als geheel willekeurig aanmerken.

Daar komt bij dat die vergelijking met het jaar 1913 allerlei onoverkomelijke moeilijkheden heeft meegebracht. Voldoende en betrouwbaar vergelijkingsmateriaal van dat jaar bezit men niet, de cijfers moeten zoo goed en zoo kwaad als het gaat worden gereconstrueerd, beschrijvingen ontbreken, alle persoonlijke herinnering aan dien tijd, voor wie haar mocht bezitten, is vervaagd. Wat baat dan het bezigen van dat jaar als maatstaf? Bovendien, gesteld dat men uitsluitend op de beschikbare objectieve welvaartselementen zou mogen afgaan, staat het dan zoo vast dat in 1913 alles in orde was, dat ook bij een beneden generalisaties doordringend economisch onderzoek dat jaar als normaal, neen sterker: als bevredigend zou kunnen worden aangemerkt? Ten slotte, wanneer de ontwikkeling van de Inlandsche samenleving zich niet zoo zeer vertoont in een algemeene stijging van het welvaartspeil, maar meer in een vergrooting van de maatschappelijke verschillen, in differentiatie vooral van bezits- en inkomensverhoudingen — en een dergelijke ontwikkeling is de meest waarschijnlijke —, dan verduistert de statistische vergelijking tusschen verschillende jaren, die tot algemeene gemiddelden dwingt, het juiste inzicht.

Waarschijnlijk hebben de samenstellers van het rapport dit ook wel gevoeld; in hun inleiding doelen zij er op. „De best ontwikkelde statistiek", staat daar, „is voor Ned.-Indië die betreffende productie, groothandel en „credietverkeer; zoodra evenwel bezits- en bedrijfsverhoudingen in het on„derzoek worden betrokken, laat de statistiek den waarnemer vrijwel in den „steek. Bovendien is de aard van het economisch leven zelf nog zoodanig, „dat getal en maat daaraan nog weinig kunnen worden aangelegd. Allerlei „factoren ontsnappen aan de waarneming". En verder „Alleen met statistisch „materiaal kon echter op grond van het boven uiteengezette niet worden vol„staan. Voor „statistische welvaartswaarneming" is, gelijk vermeld, de tijd „nog niet rijp. Ook moest dus eene plaats worden ingeruimd aan de mede„deeling van eindindrukken, gegrond op veler en velerlei meer oppervlakkige, „doch vaak langdurige waarneming van nevenverschijnselen; anders gezegd, „naast het statistische is ook het beschrijvende element moeten worden te „hulp geroepen".

Het moge te betreuren zijn dat deze waarneming in het welvaartsonderzoek van zoo ondergeschikte beteekenis is gebleven en slechts oppervlakkig was, te verwonderen valt dat niet. Juist deze waarneming toch, die zeker niet ieders werk is, kost in een uitgestrekt gebied als Ned.-Indië enorm veel tijd en met de ministerieele opdracht, verklarende dat „plaatselijke onderzoekingen op uitgebreide schaal en eene tijdroovende verzameling van cijfers niet werden bedoeld" viel aan ruimere toepassing niet te denken, ook al was dit het eenige middel geweest om aan de aanvankelijke bedoeling van den heer Albarda tegemoet te komen.

Zoo kunnen dan de samenstellers het verwijt van ontoereikenheid van het onderzoek afwentelen op hun opdrachtgevers, die het onmogelijke hebben gevergd.

Iets anders is het met het teveel dat in het verslag voorkomt, daarvoor

zijn zij zelf aansprakelijk. Ik noemde als zoodanig o.a. reeds de overhaaste conclusies, die al te dicht over de beide deelen van het rapport zijn uitgestrooid; ik moet nog op een uitspraak in de inleiding de aandacht vestigen. De rapporteurs zijn al te bevreesd geweest dat aan de Inlandsche welvaartscijfers een Europeesche maatstaf zou worden aangelegd en die vrees heeft hen verleid tot een uitspraak, die beter ongeschreven was gebleven en die, ware zij juist, alle welvaartspolitiek en dus ook elk welvaartsonderzoek tot een paskwil zou maken. Ik laat de passage in haar geheel volgen, zij luidt aldus:

„Hij echter die weet dat de Inlander aan zijne woning en hare inrichting „zeer weinig zorg pleegt te besteden, evenals aan zijne kleeding — natuur„lijk gevolg van het klimaat waarin hij leeft — zal uit dit ontbreken van „Westersche welstandsverschijnselen niet aanstonds de gevolgtrekking ma„ken dat er geen welstand is. En waar verder de Inlander gewoon is het „contante geld dat hij ontvangt spoedig weder uit te geven, vooral omdat „hij weet dat crediet meestal wel is te verkrijgen, behoeft ook het leven „van den eenen dag op den anderen geen symptoom te zijn van mindere „welvaart; zulks is veeleer te beschouwen als de normale toestand, als uit„vloeisel van het volkskarakter. Zorg voor de toekomst, voor den Westerling „de groote prikkel tot spaarzaamheid, is bij de groote massa niet te vinden „en zoolang de Inlander fatalist blijft en de verwachting koestert dat, zoodra „de tijd is gekomen waarin hij niet meer zelf in zijn onderhoud kan voorzien, „zijne kinderen voor hem zullen zorgen zooals hij dat deed voor zijne ouders, „zal men in het Oosten geen welstand in Westerschen zin moeten zoeken. „Arbeid wordt alleen beschouwd als een noodzakelijk kwaad, niet ook als „een middel om tot meerdere welvaart te geraken. Hij die vrij is zelf den „duur van zijnen arbeid te bepalen zal niet langer werken dan noodig is „om te kunnen voorzien in zijn dagelijksche behoeften. Kan hij tijdelijk in „die behoeften voorzien zonder te werken, dan maakt hij van bestaande „arbeidsgelegenheden geen gebruik. Heeft b.v. de rijstoogst in eene be„paalde streek tijdelijk contant geld onder de bevolking gebracht, dan zal „een werkgever eerst op voldoend aanbod van arbeidskrachten kunnen re„kenen zoodra het geld weer is uitgegeven en de noodzaak tot arbeiden „noopt. Waar dus factoren werkzaam zijn als de hierboven aangestipte, en „men derhalve te doen heeft met eene bevolking wier huishouding is inge„richt op het leven op crediet, aan wie de zucht tot kapitaalvorming in „Westerschen zin over het algemeen vreemd is, die het verwekken van een „talrijk kroost niet achterstelt bij de verbetering van de positie van het „individu en die er nog niet toe te brengen is uit hare vruchtbare bouw„velden te halen wat die geven kunnen, daar kan het niet anders of het „welstandspeil zal slechts weinig kunnen stijgen boven het niveau van een „minimumbestaan. Nu moge voor den Westerling dat peil den naam van „welstand niet verdienen, gemeten naar zijn eigen maatstaf en de eischen „die hij aan het leven stelt beschouwt de Inlander dat wel als zoodanig."

Dit geheele betoog is een staaltje van die verderfelijke oppervlakkige

generalisatie, die oorzaak en gevolg dooreen gooit, aan den schijn blijft hangen, het historisch gewordene voor natuurlijk houdt en als dekmantel dient voor de exploitanten van het oogenblik. In een regeeringspublicatie doet zij aan niet enkel als een slip of the pen maar als een inktvlek. Komaan, kennen de rapporteurs hun Indië dan zoo slecht, dat zij niet weten wat ook nog de Javaan (om van de buitengewesten te zwijgen) voor een betere en fraaiere woning over heeft, wat sierlijke kleeding voor hem beteekent, hoe de Inlanders, die een gat in hun toekomst zien, weten te werken en te sparen, wat zij voor de opvoeding van hun kinderen (en dat is sparen in natura) over hebben, hoe hun landbouw met de karige middelen, waarover zij beschikken, voor weinig verbetering vatbaar is? Het valt niet te ontkennen dat er diepgaande verschillen zijn tusschen de Westersche en de Oostersch-koloniale maatschappij, maar die erkenning is nog iets anders dan het schouderophalend schuiven van elk onderscheid op een ander „volkskarakter" of een uiteenloopend klimaat.

III. Uitwerking.

Men moet dankbaar zijn voor de verdienstelijke vergaring en verwerking van veel materiaal in het verslag bijeengebracht. De heroische poging van het Centraal Kantoor voor de Statistiek om een begaanbaren weg te traceeren door het onherbergzaam gebied van de Inlandsche bevolkings- en landbouwstatistiek is lofwaardig, mits men maar niet uit het oog verliest dat de vele kunstwerken erin uit karig noodmateriaal en met kunst en vliegwerk zijn opgetrokken. Eveneens rijk aan materiaal is het hoofdstuk over loonarbeid door het Kantoor van Arbeid geleverd. Ik moet dat alles hier verder onbesproken laten. Het eenige wat ik mij hier ten doel heb gesteld, is de uitspraak van den heer Lovink in het begin geciteerd te bevestigen en twijfel te wekken aan de bruikbaarheid van het onderzoek om zich een gegrond oordeel te vormen over den welvaarts-toestand van de Inlandsche bevolking.

Nemen wij daarvoor in de eerste plaats het hoofdstuk over het veebezit. Met voordacht is niet van veeteelt gesproken, omdat van eigenlijke teelt weinig sprake is. De eindconclusie van dit hoofdstuk luidt: „dat de totale grootveestapel zich na de inzinking, tengevolge van abnormaal hooge slacht, van 1920 weder in sterk stijgende lijn bevindt". Dat klinkt hoopvol en is waarschijnlijk ook hoopvol bedoeld. Maar wanneer men in aanmerking neemt dat de teelt niet als bedrijf wordt beoefend en dat de veestapel zich, voorzoover het vee niet wegens gebrek aan voedsel sterft of geslacht wordt, onafhankelijk van den welvaartstoestand uitbreidt, rijst twijfel, die zekerheid wordt als men leest (blz. 129): „Echter behoeft de toename der getalsterkte nog niet altijd op grootere welvaart te wijzen. Immers gedurende de laatste 3 jaren is het rundvee in prijs gedaald, hetgeen een gevolg is van verminderde vraag naar dat vee. Zoo is bijna de geheele vrouwelijke rundveestapel aangehouden, zoowel tengevolge van de beschermende voor-

schriften als van de hooge kosten die uit hoofde van slachtbelasting en bijkomende heffingen op de opbrengst van een geslacht dier drukken". En op blz. 130. „In Pasoeroean heeft nog wel uitbreiding plaats om te voorzien in de nieuwe behoefte der Europeesche cultures maar daarnaast bestaat reeds in andere streken overvulling door gebrek aan afzet". En op blz. 140 voor Lombok. „Door meerdere welvaart is de slacht zeer toegenomen". Onder dat licht bezien blijkt niet de getalsterkte maar de prijs de voor den welvaartstoestand beslissende factor en over dien prijs geeft het verslag slechts één enkel zinnetje (blz. 122) „de prijzen zijn thans weer ongeveer even hoog als voor den oorlog", een in verband met de daling van de waarde van het geld weinig troostrijke, maar ook weinig bevredigende, uitspraak.

In de tweede plaats de Inlandsche kleinhandel. Hieromtrent luidt de eindconclusie dat deze „van tamelijk bestendigen omvang blijkt, zij het dan dat de oorlogsjaren ook op dit punt hunnen invloed tijdelijk hebben doen gelden". Ook hier geldt de omvang als welvaartscriterium. Echter wat lezen wij hierover uit de afdeeling Mr. Cornelis? (blz. 177) „Toch schrijft het Binnenlandsch-Bestuur deze toename van kleinhandelaars niet aan vermeerdering van welvaart toe, doch aan de omstandigheid dat vele werklooze loonarbeiders nu als neringdoenden, soms als zetbaas van Chineezen aan den kost trachten te komen ..... zoo kan het gebeuren dat het op de gemeentelijke markten drukker is geworden en de retributies meer zijn gaan opbrengen". Trouwens de gegevens zijn te onvolledig om eenige conclusie, welke dan ook, te rechtvaardigen.

Een derde voorbeeld kies ik uit het hoofdstuk „werkgelegenheid". Hier wordt van Pekalongan vermeld (blz. 249) dat de vraag naar werkkrachten, zoowel in Inlandschen als Westerschen landbouw, steeds grooter is dan het aanbod, reden waarom braakhuur aan suikerondernemingen werd toegestaan. Ook van Pasoeroean wordt meegedeeld (blz. 262) dat in de meeste afdeelingen de vraag naar mannelijke en vrouwelijke koelies het aanbod verre overtreft, zoodat in de vlakte van Malang zelfs geprotesteerd werd tegen uitbreiding van areaal van ondernemingen. Slaat men nu echter de leerrijke loonstatistieken op, dan blijkt uit de op blz. 209 vermelde J.S.W.B. cijfers (geleverd door de Java Suiker Werkgevers Bond), dat zoowel voor Pekalongan als Pasoeroean, de loonen van mannelijke en vrouwelijke fabriekskoelies beneden, voor het eerste ressort zelfs belangrijk beneden het gemiddelde blijven en dat alleen het loon van vrouwelijke fabriekskoelies in het Malangsche daarboven stijgt.

Als vierde voorbeeld zou ik het vervoer kunnen nemen. Hier moet met de al verder doordringende geldhuishouding, met de vermeerderende productie voor de markt, met oogst-resultaten, met de behoefte aan zoeken van werkgelegenheid elders, met tarievenwijziging, met uitbreiding van het spoorwegnet, met het veelvuldiger autoverkeer worden rekening gehouden, voordat uit de enkele cijfers van aantal reizigers, van afgelegde afstanden, van vervoerd tonnengewicht eindoordeelen kunnen worden getrokken. Al deze invloeden blijven ongewogen en tocht wemelt het verkeershoofdstuk

van conclusies. Wat bijvoorbeeld te zeggen van een uitspraak als deze (blz. 276), die op geen enkel feitelijk gegeven berust? „Wat Java en Madoera betreft mag worden aangenomen dat het verkeer langs de landwegen gelijken tred heeft gehouden met de toename van de bevolking sedert 1913".

Zoo zou ik door kunnen gaan door de conclusies in zake het volkscredietwezen te vergelijken met de veel voorzichtigere en spaarzamere maar minder optimistische uitlatingen in het jaarverslag van dien dienst. Wie weet, wat het persoonlijk element bij de resultaten van credietverleening beteekent, houdt het in dezen bij de voorzichtigen.

Ook de pandhuiscijfers moeten behoedzaam worden behandeld. De stap van de panden naar de pandgevers is een stap in het duister. De pandhuisdienst heeft dien stap niet te doen en het commissieeuvel, dat bij het pandcrediet welig tiert, gevoegd bij het gemis van een burgerlijken stand voor Inlanders maakt zelfs een speciaal onderzoek naar de herkomst der panden ondoenlijk. Tot welke maatschappelijke groepen de beleeners behooren, waarvoor de credieten worden aangewend, laat zich uit de cijfers door geenerlei analyse aflezen. Meerdere beleening kan op kapitaalbehoefte of op geldnood wijzen. Meerdere herbeleening kan zoowel het gevolg van kapitaalarmoede als van stijgende goederenprijzen zijn, verhoogde aankoop voor gouvernementsrekening zoowel met geringe koopkracht als met dalende goederenprijzen samenhangen.

Ten slotte de cijfers van het zoutverbruik, die zoo gaarne als maatstaf van de volkswelvaart worden aangewend. Ook op hun bruikbaarheid valt wel wat af te dingen. Vooreerst heeft men dan de droge en natte jaren, die niet alleen de consumptie maar ook de eigenproductie door de bevolking aan de kust sterk beinvloeden, dan het meerder of minder verbruik van ingevoerde zoute visch, verder de veranderingen in het menu van den desaman met daarmee gepaarde grootere of geringere zoutbehoefte. Het staat te bezien of al deze factoren niet van veel meer invloed zijn dan het welvaartspeil.

Dit alles betreft het eerste deel van het verslag. Dat het tweede deel met de korte territoriale monografieën in nog sterker mate het euvel van overhaaste concludeering vertoont, behoeft geen betoog en blijve daarom onbesproken. Slechts signaleer ik daaruit de nog verdergaande en in dit verslag niet passende neiging om aan de oppervlakkige toestandsbeschrijving nog oppervlakkiger raadgevingen op het gebied van economische politiek te verbinden (blz. 26, 64, 79, 80, 83).

IV. Conclusie.

Men zal het mij wel willen vergunnen tegenover de talrijke conclusies die het rapport stelt er een van mij te plaatsen, die bovendien negatief luidt, te weten: Het nieuwste Indische welvaartsverslag heeft bewezen, dat een op algemeene cijfers en feiten gegrond onderzoek niet in staat is omtrent den welvaartstoestand der bevolking uitsluitsel te geven.

J. H. BOEKE.

Boekbespreking.

Een Landbouwatlas van Java en Madoera.

De jongste (33e) Mededeeling van het Centraal Kantoor voor de Statistiek is niet minder dan een *Landbouwatlas*, nog wel niet van Ned.-Indië, maar dan toch van Java en Madoera. Een atlas van niet minder dan 26 groote kaarten, benevens rium 200 bladzijden tekst en evenveel aan tabellen; alles tezamen voor niet meer dan *f* 10.—.

Het pas uitgebreide Kantoor zit ongetwijfeld niet werkeloos en het toont in te zien, van welk een groot belang de landbouw voor deze gewesten is.

De groote vooruitgang op dit punt is te duidelijker als men in aanmerking neemt, dat het pas tien jaar is geleden, dat het Kantoor zijn werkzaamheden begon. In dien tijd heeft het zich een naam verworven van degelijkheid en zaakkundigheid, gepaard met voortvarendheid, en men is daardoor al spoedig geneigd den jeugdigen leeftijd van het Kantoor wat uit het oog te verliezen en zijn verwachtingen wat hooger te spannen dan redelijkerwijs geoorloofd is.

Intusschen, wat hier gegeven wordt, is niet weinig. Men vindt in kaart gebracht achtereenvolgens: de bevolkingsdichtheid; de oppervlakten der bevolkingsbouwgronden; de oppervlakten dezer bouwgronden per hoofd der bevolking; de sawahs, uitgedrukt in percenten van de totale bouwgronden; de oppervlakte der gouvernements-wildhout- en djatibosschen; de totale beplante oppervlakten der landbouwondernemingen; „de bezetting" der totale bouwgronden en der sawahgronden door sawahpadi; de productie der sawahpadi per geoogste bouw; de padiproductie per hoofd van de bevolking; consumptiekaarten van de hoofdvoedingsmiddelen der bevolking, aanplantkaarten van de diverse „tweede gewassen" der bevolking; oppervlakte der Europeesche suikerrietaanplantingen, uitgedrukt in percenten der sawahoppervlakte; de oppervlakten, beplant met de voornaamste ondernemingsgewassen; en tenslotte de aantallen karbouwen en runderen (sapies) per 10 bouw sawah- of bouwgrond.

Al de gegevens betreffende de bevolking en hare aanplantingen, alsmede de oppervlaktekaart van het suikerriet, zijn districtsgewijs aangegeven, meest met blauwe harceeringen van verschillende dichtheid; de andere gegevens zijn afdeelingsgewijs uitgedrukt door middel van verschillend gekleurde vierkanten van evenredige grootten.

Langzaam veranderende grootheden als bevolkingsdichtheid, grondbezit,

bosch- en ondernemingsoppervlakten hebben slechts betrekking op de gegevens van een enkel jaar, de andere, meer wisselende grootheden (opbrengsten, aanplantingen van tweede gewassen) meestal op het vijfjarig tijdvak 1916—1920. Dat daarin betrekkelijk veel abnormale jaren vielen (vooral wat de aanplantoppervlakten betreft), doet aan de waarde der gemiddelden wel eenigen afbreuk. Deze laatste gegevens zijn, blijkens de mededeeling in het voorwoord, reeds eenige jaren oud, terwijl daarentegen de gegevens over de ondernemingen, de bosschen en het voedselgebruik van jonger datum zijn; deze laatste kaarten (nrs. 5, 10-12 en 22) doen dan ook veel moderner aan en ..... zijn ook minder aan kritiek onderhevig, zooals wij dadelijk zullen zien.

Want, als alle dingen, heeft ook deze atlas hare gebreken en onvolkomenheden, die (men voelde het misschien in den prijzenden aanhef reeds aankomen) niet mogen worden verheeld. Een eerste poging slaagt zelden geheel en kan door zakelijke kritiek niet anders dan gebaat worden.

Het voornaamste tekort van deze landbouwatlas is o.i. dat ze te weinig landbouwkundig is. Ze heeft betrekking op verscheidene grootheden, die voor den landbouw van veel beteekenis zijn, maar de behandelingswijze laat uit landbouwkundig oogpunt vrij veel te wenschen over. Waarschijnlijk is de verhuizing van het Statistisch Kantoor van Buitenzorg naar Batavia daaraan gedeeltelijk schuld, maar anderzijds zou het toch niet zoo moeilijk zijn, het noodige persoonlijke contact op dezen geringen afstand te handhaven.

Het sterkst komt het genoemde tekort uit in de groepsverdeeling, die voor de vervaardiging der kaarten is gevolgd. Blijkens het Voorwoord werd die indeeling zoodanig gekozen, dat elke groep ongeveer even vele districten omvatte; een statistische grondslag dus inplaats van een landbouwkundige. Deze fout heeft zich sterk gewroken: inplaats van bij de gewoonlijk het belangrijkst zijnde uiterste groepen in positieve of negatieve richting is nu de differentieering der kaarten het sterkst bij minder interessante, veelal zelfs bij de onbelangrijkste groepen. Wij zullen dit straks aantoonen.

Een tweede gebrek, dat het eerste dikwijls nog versterkt, is de ongelijke intensiteitsverschillen tusschen de harceeringen. Meestal zijn een lichte helft en een donkere helft, ieder uit enkele betrekkelijk weinig in intensiteit verschillende groepen bestaande, te onderscheiden, waaraan geen reëele scheiding in twee helften van de voorgestelde grootheden beantwoordt.

Bespreken we deze bezwaren even in het kort voor de verschillende kaarten.

Kaart 1 (bevolkingsdichtheid) maakt den indruk, dat van Java eigenlijk hoofdzakelijk enkele smalle strookjes dicht bevolkt zijn en de rest vrij ijl. De hoofdoorzaak is, dat de dichtheden van 0 tot 200 zielen per K. M.^{2} in één enkele laagste groep zijn vereenigd, terwijl N. B. het gem. voor Java (266 zielen) een der hoogste dezer aarde wordt genoemd. Men kan niet zien of er 0 of 200 zielen per K. M.^{2} in dergelijke districten voorkomen;

tevens worden daardoor ook de volgende dichtheden alle zeer ijl, veel te ijl, voorgesteld en wordt de overgang daarna plotseling veel te groot. Deze kaart is o.i. mislukt, zelfs misleidend.

Ook in kaart 2 (bevolkingsbouwgronden) zou de laagste groep zeker dienen te worden gehalveerd, in kaart 3 de hoogste groep, bij 4 en 6 zijn beide groepen te groot. Bij kaart 7 zouden de laagste en de hoogste groep ieder wel in drieën kunnen, terwijl er geen enkel bezwaar zou zijn tegen samenvoeging van b.v. de groepen 3 en 4, die in harceering zoo sterk uiteenloopen. Van de kaarten 6 en 7 en den bijbehoorenden tekst dekt bovendien de titel den inhoud niet. Ze geven niet „de bezetting der bouwgronden resp. sawahgronden door sawahpadi" aan, maar de verhouding van de „geoogste oppervlakten" sawahpadi tot de totale bouwgrond- en sawahoppervlakte, een verhoudingscijfer, waaraan men niet erg veel heeft. Veel belangrijker ware de werkelijke bezetting van den grond door de sawahpadi, dus dezelfde verhouding met in rekening brenging van den duur der bodemoccupatie, wat nog geen half zoo hooge percentages zou opleveren; de maandelijksche plant- en oogstopgaven hadden, met behulp van den Landbouwvoorlichtingsdienst, daartoe voldoende gegevens verstrekt.

Wenschelijk zou verder zijn een kaart van de jaarlijksche padiproductie per district, samen te stellen uit de gegevens van 4, 7 en 8. Weer een stap verder gaat de (wel gegeven) belangrijke kaart 9, die de sawahproductie per hoofd en per district weergeeft; blijkens den tekst is dit de jaarlijksche productie, niet die per oogst; na de voorafgegane kaarten had zulks wel mogen worden vermeld. Deze producties hebben betrekking op de jaren 1919 en 1920 (op de kaart staat 1919 t/m 1920, wat men allicht voor een drukfout zou houden).

In kaaart 8 zijn de gemiddelde sawahpadiopbrengsten per „geslaagde" bouw weergegeven. Veel belangrijker waren die per beplante bouw; het verschil in „geslaagden" en „mislukten" oogst heeft bij deze productiekaart geen beteekenis [1]). Deze kaart omvat bovendien helaas slechts 4 groepen; de laagste groep heeft gem. opbrengsten te hebben van 1 — 14 pikol, maar opbrengsten van eenige pikols per bouw kunnen onmogelijk als geslaagd worden aangemerkt, zelfs niet volgens den landrentedienst! Hoe zit dit?

De kaarten 13 tot 20 geven de oppervlakten der zoogenaamde „tweede gewassen" aan. Ze lijden bijna alle sterk aan de reeds genoemde fout van de belangrijkste districten in één enkele groep bijeen te drukken, ongeacht de groote verschillen die er nog tusschen bestaan, en onder de onbelangrijke districten op haast lachwekkende wijze te differentieeren. De hoogste (dus voor de betrokken gewassen landbouwkundig belangrijkste) groepen omvatten bij gogo 24 % „en hooger" (!), bij mais 75 — 152 %, bij cassave

---

1) Wel zou een afzonderlijke kaart der padioogstmislukkingen, gebaseerd op gegevens van minstens tien jaar en zoo mogelijk met weergave der voornaamste oorzaken, van belang zijn geweest.

19—61 %, bij aardnoten 12—35 %, bij kedele 19—34 %, bij „andere peulvruchten" 10—32 %, bij tabak 13—42 %. Voor sommige dezer gewassen kan men dan in den tekst nog nadere differentieering vinden, voor andere niet. Daarentegen maken de kaarten verschillende groepen voor 0—1 %, 1—3 %, en 3—5 % of 0—2 % en2—4 %. Wat heeft men daar in 's hemelsnaam aan?

Ook de kaart betreffende Europeesch suikerriet voldoet weinig; de wat minder intensief bezette streken zijn zoo ijl geharceerd dat ze haast niet afsteken tegen het wit; meer groependifferentieering had zulks reeds verbeterd; deze zoo lang te velde staande en in den geheelen landbouw en de volkshuishouding zoo diep ingrijpende cultuur heeft daarop toch wel wat meer recht dan gewassen als padi gogo, kedelee e.d. De hoogste groep is: 33 % „en hooger"; tot hoever? de tekst zegt het ook niet.

Over de veestapelkaarten kunnen wij evenmin enthousiast zijn; ook zij lijden sterk door de verkeerde groepsindeeling. Kaart 25, die het aantal karbouwen per 10 bouw sawah aangeeft, is wel de slechtste van alle. Men ziet er haast niets dan één groote blauwe vlek, die de hoogste groep voorstelt; deze groep omvat (men moet het in den tekst zoeken) ..... van 4 tot 113,27 karbouwen per 10 bouw sawah; het is heusch waar[1]). Het ergste is nog, dat een districtsgemiddelde van 4 karbouwen op 10 bouw sawah in den regel voor de grondbewerking beslist onvoldoende is, zoodat men uit deze kaart eigenlijk heelemaal niets lezen kan. Ze is even misleidend als de bevolkingskaart. De tekst vult hier gelukkig een beetje aan.

Veel beter zijn de nieuwe kaarten, betreffende ondernemingen, bosschen (5 en 22) en hoofdvoedingsmiddel (10—12). Ze zijn werkelijk keurig en maken een onberispelijken indruk, zoowel door hun opzet als door de uitvoering. De vergelijking der hoofdvoeding een kwart eeuw geleden en nu en het verschil in de voeding vóór en nà den hoofdoogst der sawahrijst zijn zeer interessant. Zij demonstreeren vooral duidelijk de enorme toeneming van het gebruik van de inferieure voedingsmiddelen cassave en bataten, waarover de tekst ook cijfers geeft.

Na deze bespreking der in de atlas gegeven kaarten moge nog even de aandacht gevestigd worden op de kaarten, die er niet in zijn, maar met vrij geringe moeite toegevoegd hadden kunnen zijn.

Vooreerst kan worden opgemerkt, dat behalve productiekaarten, welke nog niet konden worden vervaardigd, ook werkelijke occupatiekaarten, waarin behalve de geoogste oppervlakten ook de occupatietijden zijn verwerkt, van veel belang zouden zijn, van meer belang dan de gegeven kaarten. De occupatietijden waren nu voor sommige gewassen reeds berekend en voor de andere op voldoende wijze te schatten.

Vervolgens had voor een land als Java stellig de bekende irrigatiekaart moeten zijn opgenomen, evenals een of meer klimaatskaarten, in ieder geval

---

1) Daarentegen zijn er in deze kaarten groepsgrenzen gemaakt bij 1/10 karbouw of sapie per 10 bouw!

de voor den landbouw zoo belangrijke oostmoessonkaart, die door het Bodemcongres is gepubliceerd. Ook een reeds zeer verdienstelijke landbouwkundige bodemschetskaart had het Departement van Landbouw desgevraagd kunnen leveren. Waren deze kaarten opgenomen, dan zou de atlas meer op een werkelijke landbouwatlas hebben geleken, nu is het meer een landbouwstatistische atlas.

De tekst is gelukkig aanmerkelijk beter dan de atlas; natuurlijk zijn er wel aanmerkingen te maken, maar over het geheel is de landbouwkundige grondslag hier degelijk. Alleen de bespreking van klimaat, bodem en irrigatie laat zeer veel te wenschen over. De afzonderlijke gewassen zijn echter over het geheel voldoende behandeld en het aantal tabellen is legio.

Moge de Engelsche Summary ook afzonderlijk verkrijgbaar zijn.

v.d. E.